

UC Santa Barbara

Himalayan Linguistics

Title

The Grammar of Dzongkha [HL Archive 7]

Permalink

<https://escholarship.org/uc/item/1h4211k0>

Journal

Himalayan Linguistics, 0(0)

Authors

Tshering, Karma
van Driem, George

Publication Date

2019-07-01

DOI

10.5070/H918144245

Supplemental Material

<https://escholarship.org/uc/item/1h4211k0#supplemental>

Copyright Information

Copyright 2019 by the author(s). This work is made available under the terms of a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives License, available at <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Peer reviewed

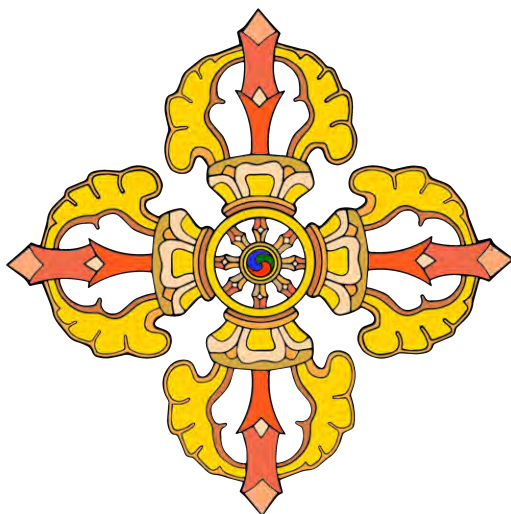
The Grammar of Dzongkha

Revised and Expanded,
with a Guide to Roman Dzongkha
and to Phonological Dzongkha

KARMA TSHERING OF GASELÔ

GEORGE VAN DRIEM¹

¹University of Bern

Published in 2019
by Himalayan Linguistics
University of California at Santa Barbara
Santa Barbara, California 93106
United States of America

This book has been published as a free, open access resource by

The entire volume may be printed and bound as a book for private use, but not for sale. The Dzongkha sound files accompanying this book are freely available online.

Himalayan Linguistics Archive 7 (2019), x + 709 pages

Himalayan Linguistics
University of California at Santa Barbara
United States of America

Copyright in this edition is vested with the authors.

Released under Creative Commons License (Attribution 4.0 International)

First published: 1992 (1st edition)

Revised and expanded: 1998 (2nd edition)

Enhanced French version: 2014 (3rd edition)

Revised and Expanded, with a Guide to Roman Dzongkha and to Phonological Dzongkha: 2019 (4th edition)

Creators: Karma Tshering & van Driem, George

Title: The Grammar of Dzongkha

ISBN: 978-0-578-50750-7

Credits

All photographs, images, maps and figures included herein are sourced as cited in the text, and are provided here under a CC (Creative Commons) License. Copyright remains vested in the authors/illustrators.

Cover design by Yeshy Tempa Sotrug

Typesetting by Naoki Peter

Contents

List of abbreviations	vii
Preface	x
1 The Dzongkha language	1
1 Dzongkha, Chöke and Dränjoke	1
2 Earlier work on Dzongkha	4
3 Roman Dzongkha and Phonological Dzongkha	8
Exercises to Chapter 1	10
2 Dzongkha Script	11
1 The 'Ucen Script	12
2 Bhutanese Cursive	18
Exercises to Chapter 2	24
3 Dzongkha Phonology	27
1 Dzongkha initials and tones	27
2 Dzongkha vowels	32
3 Phonetic description of Dzongkha vowels	35
4 Phonetic description of Dzongkha initials	44
5 Dzongkha finals	72
6 Roman Dzongkha and traditional orthography	75
7 Contour tones	91
Exercises to Chapter 3	93
4 Pronouns, postpositions, numerals and the verbs 'to be'	97
1 Dzongkha pronouns	98
2 Suffixes and postpositions	103
3 The verbs 'to be' ཡིན་ 'ing and ཡིན་པས་ 'ime	105
4 The verbs 'to be' ཡོད་ yö and འདུག་ dü	114
5 The comparative བས་ -wa and superlative མོས་ -sho	125

6	The verb མོ་ <i>mo</i> ~ 'mô	127
7	Numerals: the decimal system	130
8	Numerals: the vigesimal system	138
9	Telling time	146
	Exercises to Chapter 4	148
5	Present tenses, the ergative, negation, the adhortative, optative, supine and modal verbs	169
1	The ergative case	169
2	The steady state present and the suffix of acquired knowledge	172
3	The progressive	177
4	The factual tenses and inflected stems	186
5	The present continuous	201
6	Experienced perceptions	203
7	The adhortative and the optative	211
8	The supine	213
9	Modals expressing permission, ability, opportunity, exigency and probability	217
10	Rhetorical questions	225
	Exercises to Chapter 5	226
6	Past tenses, perfective aspect, the present gerund, the past, participle and conjunctions	243
1	The witnessed past	243
2	The inferred past	246
3	Perfective aspect, auxiliaries expressing <i>Aktionsart</i> and verb stem alternation	253
4	The present and durative gerunds	270
5	The past participle and perfect gerunds	272
6	The conditional conjunction 'if'	280
7	The concessive conjunction 'although'	284

8	The adversative conjunction ‘but’	286
9	The alternative conjunction ‘or’	288
10	The causative conjunction ‘because’	290
11	The adverbialiser	292
	Exercises to Chapter 6	297
7	Periphrastic constructions with the infinitive, the potential, the future, interrogative and indefinite pronouns, the Bhutanese calendar	315
1	The infinitive	315
2	Periphrastic constructions with the infinitive	322
3	The potential auxiliary	333
4	The autolalic future and future perfect	340
5	Interrogative and indefinite pronouns	342
6	The Bhutanese calendar	353
	Exercises to Chapter 7	366
8	Subordinate clauses, indirect speech, the imperative, honorifics, fixed expressions and proverbs	375
1	Subordinate clauses, indirect speech and the hearsay evidential	375
2	The subordinator འི་ -mi	385
3	The imperative	392
4	Honorific speech	399
5	Fixed expressions	404
6	Some Dzongkha proverbs	408
	Exercises to Chapter 8	414
	References	431
	Appendices	437
1	Answer Key	438
2	People’s Names	458

3	Place Names	464
4	Guide to Roman Dzongkha (Dzongkha)	486
5	Guide to Phonological Dzongkha (Dzongkha)	594
6	Guide to Roman Dzongkha (English)	606
7	Guide to Phonological Dzongkha (English)	637
8	Sample Texts in Roman Dzongkha and Phonological Dzongkha	647

List of abbreviations

When used in interlinear morpheme glosses, the abbreviations listed below appear between square brackets.

ACC	rhematic accent particle རྟེ་ <i>te</i> highlighting the preceding higher-level order syntactic constituent, comparable to Nepali <i>ta</i> .
ADH	adhortative ending གེ་ <i>-ge</i>
ADJ	adjective
ADV	adverb
AK	the suffix བས་ <i>-be</i> ~ བས་ <i>-we</i> of newly acquired knowledge or information
ART	article
AUTH	particle of authority ལྟེ་ <i>'mare</i>
AUX	the verbs 'to be' ཡིན་ <i>'ing</i> ~ <i>'in</i> , ཡིན་པས་ <i>'ime</i> or ཡིན་པ་ <i>'im</i> , used as auxiliary verbs.
COL	the collective ending ཆཱཅཱཔ་ <i>châchap</i> for nouns denoting human referents
CON	the ending བཞི་སྒྲང་ <i>-bigang</i> ~ <i>migang</i> or བཞི་སྒྲང་ <i>-wigang</i> of the continuous present, used in conjunction with the auxiliary verbs ཡིན་ <i>'ing</i> and ཡིན་པས་ <i>'ime</i>
CTR	particle ལྟོ་ <i>bô</i> expressing that the proposition is contrary to the speaker's expectations, similar to Nepali <i>po</i> .
DAT	the dative or target case
DEF	definite article དེ་ <i>-di</i>
DEM	demonstrative pronoun
DPG	durative present gerund in ས་ར་ <i>-sara</i>
EP	present tense ending བས་ <i>-me</i> marking the present of just experienced perception
ERG	ergative suffix གྱིས་ ~ གྱིས་ ~ གིས་ <i>-gi</i>
FE	particle of friendly entreaty ལྟོས་ <i>'mä</i>

FP	future perfect auxiliary རྟོ་ nyo
GEN	genitive ending གྱི་ ~ གྱི་ ~ གྱི་ -gi
GN	the gnomic present or nominalised forms in བཞི་ bi ~ mi and བཞི་ wi
HARD	hard stem verb
HE	hearsay evidential particle ལོ་ lo
HON	honorific
INF	infinitive, infinitival ending ནི་ -ni
IP	inferred past suffix རྟུག་ -nu
N	noun
NOM	nominalising suffix བཞི་ -bi ~ -mi or བཞི་ -wi , seen for example in ordinal numbers
NUM	numeral
PART	particle
PF	any of the several markers of the perfective aspect: the intransitive auxiliary སོ་ so , the intransitive auxiliary ཆི་ (མཆིས་) chi , the transitive auxiliary ཏི་ da , and the perfective auxiliary འོང་ ong , which combines uniquely with the perfective stem of the verb ‘to come’
PFG	perfect gerund in རྟེན་ -shina
PG	present gerund in ཏི་ -da
PL	plural suffix རྩ་ -tshu
POL	polite sentence-final particle ལགས་ lâ
POSTP	postposition
POT	auxiliary of potentiality འོང་ ong
PP	past participle in རྟེ་ ~ རྟེ་ ~ རྟེ་ -di
PPG	prompt perfect gerund in རྟེན་ -ci
PRB	modal of probability འདྲ་བས་ drä
PR	ending རྟོ་ -do marking the progressive tense
PRO	pronoun
PT	witnessed past tense, marked by the suffix ཡི་ -yi ~ ཅི་ -ci

Q	interrogative particles ག་ ga , གོ་ g'o or ན་ na
SOFT	soft stem verb
STR	stress particle ར་ ra highlighting preceding lower-level order syntactic constituent, comparable to Nepali <i>nai</i> .
SUB	subordinator suffix མི་ -mi
SUP	supine marked by the suffix ར་ -ba or ར་ -wa
U	urging suffix ཞིག་ -sh
VI	<i>verbum intransitivum</i> , intransitive verb
VT	<i>verbum transitivum</i> , transitive verb

Preface

The present revised and expanded grammar of Dzongkha supersedes the earlier 1992 and 1998 English editions and the 2014 French edition of our Dzongkha language textbook. The grammar lessons in our Dzongkha language textbook have over the years appealed to an international readership eager to acquire a working command of Dzongkha, and this new textbook has been augmented with appendices in order better to serve our Bhutanese readership as well. Appendices Four through Eight incorporate the *Guide to Roman Dzongkha*, which explains the romanisation known as Roman Dzongkha and introduces the Bhutanese system of writing known as Phonological Dzongkha that was developed for the Dzongkha Development Commission of the Royal Government of Bhutan in 1994. Our thanks go to Dr. T. Mark Ellison at Australian National University in Canberra for rescuing the text of the *Guide* and the 1998 grammar, extricating the texts from obsolete software and converting their legacy fonts. We both extend a special thanks to Naoki 直樹 Peter for the exquisite and assiduous typesetting of this book and to Yeshy Tempa Sotrug ཡེ་ཤེས་བསྟན་པ་སོག་ལྷུག། of Jurasüdfuss for the double *rDo-rje* that adorns this book. We also cordially thank Ben འཇམ་དཔལ་རྣམ་པའི་ཆོས་ཀྱི་འཇམ་པལ་ལྷ་མོ་ Christian for the use of his images of Mañjuśrī. Since the first half of the book serves an international audience, whereas the second half of the book caters more to Bhutanese readers, it has proved useful for the convenience of our readers to repeat some of the information contained in Chapter 3 of the language textbook again in Dzongkha and in English in Appendices Four and Six respectively.

The Dzongkha language

Dzongkha is the national language of the Kingdom of Bhutan, and Dzongkha is the native language of most of western Bhutan. Yet at least nineteen different languages are spoken in the kingdom. The polyglot country of Bhutan is the size of multilingual Switzerland. Unlike the Swiss Confederation, however, in Bhutan there is no one absolute majority language. Most of the languages of Bhutan are members of the Trans-Himalayan family, which happens to be the second most populous language family on our planet in terms of numbers of speakers (van Driem 2014). The sole exception is Nepali, spoken in parts of southern Bhutan, which is a member of the Indo-European language family, the world's most populous language family. A complete discussion of the ethnolinguistic mosaic of Bhutan is provided in the earlier editions of the Dzongkha grammar (Karma Tshering and van Driem 1992, 1998) and in the ethno-linguistic handbook of the Himalayas (van Driem 2001). These sources can be consulted for information on the other languages of Bhutan, and a language map of the country has been reproduced below.

1 Dzongkha, Chöke and Dränjoke

Dzongkha is the national language of the kingdom of Bhutan. It is the native language of eight of the twenty districts of Bhutan, viz. ཐིམ་ཕུག་ Thimphu, ཕིན་ཀ་ཁ་ Pinakha, སྤ་ཁོ་ or སྤ་རོ་ Paro, དབང་འབྲུག་པོ་བླ་ Wangdi Phodra, གླ་ཁ་ Gâsa, ཧྲ་ or ཧྲཱ་ Hâ, དར་དཀར་ནང་ D'agana and ཚུ་ཁ་ Chukha

Figure 1.1: Linguistic map of Bhutan.

in western Bhutan, but Dzongkha is spoken as a *lingua franca* throughout the country. Dzongkha derives from the local vulgate of Old Tibetan through many centuries of independent linguistic evolution on Bhutanese soil. Linguistically, Dzongkha is the natural modern descendant in Bhutan of an ancient Bodish language of which Classical Tibetan or ཆོས་སྐད་ Chöke is the literary exponent, the language in which sacred Buddhist texts, medical and scholarly treatises. The status of Dzongkha as the language of the royal court, the military élite, educated nobility, government and administration is firmly rooted in Bhutanese history at least as far back as the twelfth century.

Dzongkha means the ཁ་ *kha* ‘language’ spoken in the རྩ་ *dzong* ‘fortress’ or ‘citadel’. These dzongs dominate the mountainous landscape of Bhutan from east to west and have traditionally been both centres of military and political power as well as centres of learning. More specifically, Dzongkha is the cultivated form of the native language of western Bhutan, the inhabitants of which as well as their language have traditionally been

known as སྤ་ལོང་ 'Ngalong. A popular folk etymology for the term is that it means 'the first to rise' to the teachings of Buddhism in the land. Although the 'Ngalong were amongst the first in Bhutan to be converted to the teachings of the Buddha, the term 'Ngalong probably derives from སྤན་ལུང་ 'Ngenlung 'ancient region', a term first recorded for the people of ཤ་ཤེ་ Shâ and སྤ་ཁོ་ Paro by the Tibetan sage ཀུན་མཁེན་ལྷོ་ཆེན་རབ་འབྱམས་ Künkhen 'Longchen Ramjam (1308–1363) during his travels through central Bhutan.

Dzongkha can only be said to have an old literary tradition in the sense that Classical Tibetan or Chöke is to Dzongkha as Latin is to French. The process of vernacularisation currently in progress in Bhutan has numerous parallels with the linguistic situation in the mediaeval Romance world. Just as Latin used to exercise and continues to exercise great influence on the vocabulary of the Romance languages and even English (e.g. video, multilateral, disinfectant, international, credit), so too Chöke continues to influence modern Dzongkha. This influence is manifest in the vocabulary, where Dzongkha has acquired many words directly from Chöke, and in the liturgical Chöke pronunciation of some literary words.

Whereas Dzongkha is the living spoken language, the Classical Tibetan liturgical language known as Chöke ཆོས་སྐད་ has for centuries served as the written language. Spoken standard Dzongkha has a different phonology than Chöke, and Dzongkha also has a different grammar than Chöke. Linguistically and practically speaking, Dzongkha and Chöke are two quite distinct and separate languages. The relationship between Dzongkha and Chöke in Bhutan is reminiscent of the role that Latin used to play as the language of learning in mediaeval France where the spoken language had long since evolved into a language different from that spoken by the ancient Romans. Dzongkha has in modern times been undergoing a very similar process of vernacularisation.

Dzongkha is closely related to འབྲས་ལྗོངས་སྐད་ Dränjoke or — as it is more commonly known in Dzongkha — འབྲས་ལྗོངས་པའི་ཁ་ Dränjobi kha,

the national language of Dränjo, the erstwhile Kingdom of Sikkim. To its speakers in Sikkim, this language is known variously as འབྲས་ལྗོངས་སྐད་ Drenjongke, ལྷོ་སྐད་ Lhoke or by the exonym ལྷོ་རྒྱུ་ཡ་ ‘Bhutia’. A grammatical description of the Dränjong language was written by Graham Sandberg in 1888. The Dzongkha dialect spoken in ཧྲཱ་ Hâ most resembles Dränjobi Kha. As with any major language, Dzongkha likewise exhibits natural dialectal variation, but the description of the phonology is necessarily based on a single prestige variety of the language. The standard dialect of Dzongkha is spoken in ཡང་ Wang, as the ཐེམ་ཕུག་ Thimphu Valley is traditionally known, and in ཐེད་ Thê, as the Valley of སྤུ་ན་ཁ་ Pinakha is traditionally known. Peculiar dialects of Dzongkha are spoken in the far north, viz. the dialect of the alpine yakherd communities of ལྷིང་བཞི་ ‘Lingzhi, ལ་ཡག་ Laya and ལུང་ནག་ན་ Lunana in the northwest Bhutan. Much of the *couleur locale* of these northern dialects results from structural and lexical similarities with Tibetan.

2 Earlier work on Dzongkha

The first description of Dzongkha was written by St. Quintin Byrne of the India Police and appeared in 1909 under the title of *A Colloquial Grammar of the Bhutanese Language*. In four parts, the book describes the main grammatical features of Dzongkha. Part I, entitled ‘phonology’, is a three-page explanation of the ‘Ucen script, but the Dzongkha material in the remainder of the book is presented in an improvised romanisation. Part II, entitled ‘etymology’, is a nineteen-page *tour de force* in which the author presents a synoptic grammar of Dzongkha, dealing with the article, nouns, adjectives and pronouns, verbs, adverbs, postpositions, conjunctions, interjections and numerals. Part III contains a vocabulary (pp. 24–52), and Part IV deals with syntax (pp. 52–72). Byrne provides example sentences with English translation including a ‘conversation and phrases’, ‘appendix’, ‘reading exercise’ and an ‘example of letter writing’.

When the first two secular schools were opened in Bhutan during the reign of King 'Uge 'Wangchu འབྲུག་རྒྱལ་པོ་ཨོ་རྒྱལ་དབང་ལུག་ (*imperabat* 1907–1926), Hindi was chosen as the medium of instruction because of the ready availability of inexpensive textbooks in Hindi from neighbouring India. Although Hindi is neither an international language nor a language of Bhutan, the language seemed a useful one. Chöke of course remained the medium of instruction in the lamasery schools. During the reign of King Jimi 'Wangchu འབྲུག་རྒྱལ་པོ་འཇིགས་མེད་དབང་ལུག་ (*imperabat* 1926–1952), the number of secular school system was expanded to five. In the 1950s, under the reign of King Jimi Dôji 'Wangchu འབྲུག་རྒྱལ་པོ་འཇིགས་མེད་དོ་རྗེ་དབང་ལུག་ (*imperabat* 1952–1972), a nationwide school system was set up with 61 secular schools, at which instruction was also provided in Chöke and English in addition to Hindi.

The first formal language policy guideline was formulated in 1961 when King Jimi Dôji 'Wangchu decreed that Dzongkha was the national language of Bhutan. A consequence of the royal decree of 1961 was that new English medium textbooks were specially developed for Bhutanese schools, and these new coursebooks replaced the Hindi textbooks in 1964. In the 1960s, the 'Dzongkha' being taught was often not the living spoken language, but Chöke. Because Chöke was considered to be the literary form of Dzongkha, the liturgical language and the spoken tongue were not popularly perceived as being two distinct languages. The first efforts at vernacularisation undertaken in 1961 were therefore described as attempts to modernise the national language. The deeply rooted liturgical tradition naturally made vernacularisation a slow process, and from 1961 to 1971 the Dzongkha which was taught as a written language in the schools was actually Chöke. Since 1971, attempts have been made to bring the written language ever closer to the living language.

In 1971, the Dzongkha Division རྫོང་ཁ་ཡར་རྒྱས་སྡེ་ཚན་ of the Department of Education ཤེས་རིག་ལས་ཁུངས་ was established in order to develop materials for instruction in Dzongkha. Textbooks and learning materials

in Dzongkha were developed at a rapid pace for both primary and secondary education. Initially, English remained the medium of instruction for subjects other than Dzongkha, but nowadays virtually all subjects are taught in English. Only Dzongkha is taught in Dzongkha as well as some modules of certain subjects such as history and geography.

In 1971, at the behest of the king, 'Löbö 'Nâdo སློབ་དཔོན་གནག་མདོག་, 'Löbö Pêmala སློབ་དཔོན་པདྨ་ལ་ and 'Löbö Sangge Tendzi སློབ་དཔོན་སངས་རྒྱས་བསྟན་འཛིན་ wrote the *New Method Dzongkha Hand Book* རྩོད་ཁའི་འགྲེལ་བཤད་རབ་གསལ་སྐུ་རིངས་དང་པོ། This book, written in Dzongkha, studied a number of differences between Chöke and written Dzongkha and explored new spelling possibilities for the spoken language. At the instigation of the Minister of Foreign Affairs 'Lönbo Dawa Tshering ཕྱི་འབྲེལ་སློན་པོ་ལྷ་བཙུན་ཆེ་རིང་, Lieutenant Rinchen Tshering རིན་ཆེན་ཆེ་རིང་ of the Royal Bhutanese Army and Major A. Daityar of the Indian Army produced a pamphlet entitled *A Guide to Dzongkha in Roman Alphabet* for the use of Indian army training personnel serving in the Kingdom of Bhutan. In 1977, 'Löbö 'Nâdo wrote a short རྩོད་ཁའི་སློབ་སྟོན་ *Introduction to Dzongkha*.

In 1986, the རྩོད་ཁ་གོང་འཕེལ་གྲོས་ཚོགས་ Dzongkha Advisory Committee was established under the chairmanship of the Minister of Social Affairs སློན་པོ་སངས་རྒྱལ་དཔལ་འབྱོར་ 'Lönbo Sangge Pänjo and the new body began to produce the dictionaries and investigate matters of orthography. The Dzongkha Advisory Committee and the Dzongkha Division of the Department of Education were united in 1989 in the form the རྩོད་ཁ་གོང་འཕེལ་ལྷན་ཚོགས་ Dzongkha Development Commission under the chairmanship of the Minister of Finance དདུལ་ཕྱིས་སློན་པོ་དེ་ཆེ་རིང་ 'Lönbo Dôji Tshering. Around 2004, the Dzongkha Development Commission began to go by the name Dzongkha Development Authority for a brief spate, but after another government reshuffle the commission again reverted to its original name. The Dzongkha Development Commission is a semi-autonomous body in Thimphu entrusted by the Royal Government of Bhutan with the task of advancing the national language Dzongkha as well as with documenting and

safeguarding Bhutan's linguistic diversity and the kingdom's rich native linguistic heritage. Since 1986, the Commission has developed many excellent school textbooks and learning aids for the instruction of Dzongkha and also works towards the compilation of dictionaries. The Commission coordinates linguistic research within the kingdom on behalf of the Royal Government of Bhutan and theoretically has the authority to codify new spellings and coin neologisms.

In 1992, the Dzongkha Development Commission published the first edition of རྫོང་ཁའི་བདེ་སྲོད་པའི་གཞུང་ *The Grammar of Dzongkha* which was the first edition of the present book. An expanded second edition of the grammar by དགའ་སངས་ཀུན་ཚུ་འཛམ་དབྱངས་འདྲ་བའི་མཆོག་ Karma Tshering of Gaselô and George van Driem, entitled རྫོང་ཁ། *Dzongkha*, was published in 1998 by Leiden University in Holland. The book was inaugurated at a book launch in the Snouck Hurgronje House in Leiden by the Ambassador of the Permanent Mission of Kingdom of Bhutan to the United Nations in Geneva, His Excellency འཛིག་པ་མེད་འདྲ་བའི་འབྲིན་ལས་ 'Lönpo Jimi Öz'er Thrinle (Jigme Yoezer Thinley) on the 26th of June 1998. The book consisted of 505 pages and came with three audio compact disks.

A French edition of the grammar appeared in Paris in 2014. In the new edition published by l'Harmattan, a number of phonological transcriptions were corrected and the original first chapter on the languages of Bhutan was replaced by a foreword written by བཀྲ་ཤིས་དབང་མོ་ Françoise Pommaret. In the same year that the French edition went into print, the last available copies of the 1998 English edition were sold out.

In response to the continued demand for the Dzongkha grammar, Karma Tshering of Gaselô, who is currently living in Sydney, flew to Bern, where George van Driem, currently resides, and in the summer of 2015 we completed the present new enhanced and corrected edition of the English edition of the Dzongkha grammar textbook. The new grammar has also been augmented by the incorporation of the 1994 *Guide to Roman Dzongkha* as an appendix. This new and expanded grammar of Dzong-

kha supersedes the earlier 1992 and 1998 English editions and the 2014 French edition of our Dzongkha language textbook. In previous editions, we as authors were introduced more by the Chöke reading pronunciation of many words, as prescribed in traditional monastic education. In the present edition, the focus lies on the real living spoken language as spoken today by cultivated native speakers of Dzongkha.

3 Roman Dzongkha and Phonological Dzongkha

At the request of the Royal Government of Bhutan, a system for phonological romanisation of Dzongkha was designed. This system, known as Roman Dzongkha, was introduced as the official standard on the 26th of September 1991 by the Chairman of the Dzongkha Development Commission, His Excellency the Minister of Finance དྲུལ་ཕྱིས་སྒྲོན་པོ་ རྣམ་རྒྱལ་ཨེང་ལྷན་པོ་ 'Lönbo Dôji Tshering. This original edition of the *Guide to Official Dzongkha Romanisation*, which introduces the system of transcription known as Roman Dzongkha, has since then become a collector's item.

Roman Dzongkha has never been intended to replace traditional Bhutanese writing, but rather as a standard accurately to represent the phonology of the living language and to serve as a standard for representing Dzongkha names and words in the international media and wherever the Roman script is required. Roman Dzongkha can be used to write Dzongkha quickly and accurately based on the pronunciation of the living spoken language.

In November 1994, a three-day Roman Dzongkha Workshop was held in the Banquet Hall at Thimphu, inaugurated by the Home Minister རྒྱལ་སྤྱི་འཕེལ་ཁྲིམས་ལྟན་འགྲུལ་པ་ལྷན་ཁྲིམས་ཀྱི་མཁན་པོ་ འཇམ་དཔལ་ལྷན་པོ་ 'Lönbo D'âgo Tshering, and attended by the Minister of Foreign Affairs འཇམ་དཔལ་ལྷན་པོ་ འཇམ་དཔལ་ལྷན་པོ་ 'Lönbo Dawa Tshering and representatives from various sectors of the government and Bhutanese society. For this occasion, an expanded and updated handbook of the official romanisation, entitled *Guide to Roman Dzongkha* རྒྱལ་སྤྱི་འཕེལ་ཁྲིམས་ལྟན་འགྲུལ་པ་ལྷན་ཁྲིམས་ཀྱི་མཁན་པོ་ འཇམ་དཔལ་ལྷན་པོ་ འཇམ་དཔལ་ལྷན་པོ་, was prepared for the

Commission especially for this occasion in 1994. The guide was printed by the Dzongkha Development Commission in Thimphu and provided to participants of the workshop and circulated on a small scale outside of the workshop.

Roman Dzongkha is a phonological transcription which provides an accurate representation of modern pronunciation. Just as there is a standard pronunciation for English known as ‘Received Pronunciation’, which is indicated in phonological transcription alongside entries in the Oxford English Dictionary, so too a pronunciation norm for Dzongkha can be identified which is felt to be the standard pronunciation. The standard or prestige dialect is that which is spoken by native speakers from ཨང་ Wang and ཐེ་ Thê, and it is this form of speech which serves as the basis for Roman Dzongkha.

Roman Dzongkha is not a transliteration. A transliteration is an unambiguous rendering of the indigenous orthography of Dzongkha words in Roman alphabet. Transliteration is an aid for those wishing to learn the ’Ucen script and enables those familiar with the ’Ucen script to ascertain precisely how a particular word is written in the native orthography. Roman Dzongkha indicates the pronunciation of words, e.g. བརྒྱད་ *gä* ‘eight’, ལྷ་མོ་ཆེ་ *lāmche* ‘elephant’, དཔ་ལ་ལྷན་འབྲུག་གཞུང་ *Pende Druzhung*. On the other hand, transliteration is a faithful representation in roman script of the precise spelling in Bhutanese script, e.g. བརྒྱད་ *brgyad* ‘eight’, ལྷ་མོ་ཆེ་ *glanmo-che* ‘elephant’, དཔ་ལ་ལྷན་འབྲུག་གཞུང་ *dpal-ldan hbrug gzuñ* ‘Royal Government of Bhutan’. Since there exists no systematic relationship between Dzongkha spelling in Bhutanese script and the phonology of modern Dzongkha, there is a large difference between Roman Dzongkha and transliteration, and any attempt to combine phonological transcription and transliteration will only lead to confusion.

Roman Dzongkha, the phonologically adequate and official transcription of the Bhutanese national language in the Roman script, is used throughout this grammar textbook to indicate the pronunciation of Dzong-

kha, in addition to the native script. Students who wish to acquire a command of Dzongkha without learning Bhutanese script may therefore skip Chapter 2 and begin immediately in Chapter 3. It is helpful to keep in mind that the liturgical Chöke pronunciation of words may differ from the modern Dzongkha pronunciation. For example, the ‘Royal Government of Bhutan’ རྒྱལ་ཁབ་འབྲུག་གཞུང་ is pronounced **Pende Druzhung** in Dzongkha, but **Pelden Drukzhung** in formal Bhutanese Chöke pronunciation.

Roman Dzongkha is used throughout this book alongside the traditional Dzongkha orthography in ’Ucen script. Transliteration is used only in Chapters 2 and 3 as an aid to show precisely which letters and letter combinations have been written in Bhutanese script.

Exercises to Chapter 1

After having read Chapter 1, answer the following questions to test your general knowledge about Dzongkha.

1. What is the literal meaning of ‘Dzongkha’. What is the literal meaning of ‘Chöke’? Describe the historical relationship between Dzongkha and Chöke.
2. What is a romanisation? Explain the difference between transliteration and phonological transcription.
3. Is Roman Dzongkha a system of transcription or a system of transliteration? On which prestigious dialect or which variety of Dzongkha pronunciation is the official Dzongkha romanisation based?

2

Dzongkha Script

The native Dzongkha alphabet is identical to the Tibetan script. The གསལ་བྱེད་གསུམ་བཅུ་ *Selj'e Sumcu* 'Thirty Letters' of the Dzongkha alphabet are given below with a Roman transliteration of each letter.

ཀ་	ཁ་	ག་	ང་།	ཅ་	ཆ་	ཇ་	ཉ།
k	kh	g	ñ	c	ch	j	ñ
ཏ་	ཐ་	ད་	ན།	པ་	ཕ་	བ་	མ།
t	th	d	n	p	ph	b	m
ཅ་	ཆ་	ཇ་	ཨ།	ཉ་	ཐ་	ཏ་	ཡ།
ts	tsh	dz	w	z	z	h	y
ར་	ལ་	ས་	ས།	ཏ་	ཨ།		
r	l	ś	s	h	a		

This chapter explains Dzongkha uncial writing and formal and cursive Bhutanese longhand writing. Once the reader has mastered the Dzongkha script, he will notice that in Dzongkha, as in Tibetan, the relationship between the spelling of the written language and the actual pronunciation in colloquial speech is not entirely straightforward. The reason for the complexity of the traditional spelling lies in the fact that the ancient Buddhist civilisation of the Drukpa people has for more than a millennium sustained a literary tradition. The remarkable continuity of this tradition has resulted in a relatively conservative orthography in modern times.

Dzongkha orthography is to a large extent historical, so that the rationale underlying much of Dzongkha spelling is comparable to that of English words like *laugh*, *ewe*, *knife*, *taught*, *island*, *enough*, *chamois*, *who* and *ache*. In general, however, Dzongkha spelling is often more logical and reasonable than English orthography.

In the Chapter 3, the student will learn how the spelling of Dzongkha words in the official romanisation, based on the pronunciation of the modern spoken language, correlates with traditional Dzongkha orthography and see how various traditional spellings may correspond to a single speech sound in the modern language and *vice versa*.

1 The 'Ucen Script

The script used in writing Dzongkha is the same as that used for Tibetan and is known as the 'Ucen འུ་ཅན་ script. The script was devised on the basis of the Gupta or Northern Brahmi script used for Sanskrit in the middle of the seventh century and is traditionally attributed to Thönmi or Thumi Sambotra (ཐོན་མི་སམ་བོ་ཏཱ་ཏི་ Thon-mi Sam-bho-ta or ཐུ་མི་སམ་བོ་ཏཱ་ཏི་ Thu-mi Sam-bho-ta), a minister of the Tibetan king Songtse Gampo (སྟེང་བཙན་སྐུ་པོ་ Sroñ-btsan sGam-po).

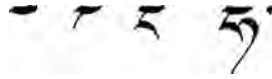
Following each 'Ucen letter or combination of letters, a roman transliteration of the Bhutanese letter symbols is given. This is a literal representation of the 'Ucen letters in roman script. Next, the usual or most frequent modern Dzongkha pronunciation of each 'Ucen letter or combination of letters is given in Roman Dzongkha between parentheses. Sometimes two Roman Dzongkha readings are given for a single combination of letters because it is difficult to decide which pronunciation is more usual. For example, with the combination འྲ་ grwa, it depends very much on the word whether the combination will be pronounced dr'a or dra, e.g. འྲ་ཚེང་ dr'atsha 'Central Monk Body', འྲ་ལྟོ་ 'lopdra 'school'.

In studying the 'Ucen letters in uncial writing below, be conscientious about observing the correct stroke order.

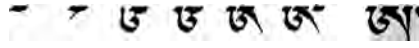
ཀ་	ka (<i>ka</i>)	— 𐑀 𐑁 𐑂
ཁ་	kha (<i>kha</i>)	— 𐑀 𐑁 𐑂 𐑃 𐑄
ག་	ga (<i>g'a</i>)	— 𐑀 𐑁 𐑂 𐑃 𐑄 𐑅
ང་	ña (<i>nga</i>)	— 𐑀 𐑁 𐑂
ཅ་	ca (<i>ca</i>)	— 𐑀 𐑁 𐑂
ཆ་	cha (<i>cha</i>)	— 𐑀 𐑁 𐑂
ཇ་	ja (<i>j'a</i>)	— 𐑀 𐑁 𐑂 𐑃
ཉ་	ña (<i>nya</i>)	— 𐑀 𐑁 𐑂
ཏ་	ta (<i>ta</i>)	— 𐑀 𐑁 𐑂
ཐ་	tha (<i>tha</i>)	— 𐑀 𐑁 𐑂 𐑃 𐑄
ད་	da (<i>d'a</i>)	— 𐑀 𐑁 𐑂
ན་	na (<i>na</i>)	— 𐑀 𐑁
པ་	pa (<i>pa</i>)	— 𐑀 𐑁 𐑂 𐑃 𐑄
ཕ་	pha (<i>pha</i>)	— 𐑀 𐑁 𐑂 𐑃 𐑄 𐑅

བ་	ba (<i>b'a</i>)	འ ག བ་
མ་	ma (<i>ma</i>)	འ མ མ་ མ་
ཅ་	tsa (<i>tsa</i>)	འ ཅ ཅ ཅ ཅ་
ཆ་	tsha (<i>tsha</i>)	འ བ ཆ ཆ ཆ་
ང་	dza (<i>dza</i>)	འ ག ང ང ང ང་
ཁ་	wa (<i>wa</i>)	འ འ འ འ འ འ འ འ་
ཞ་	za (<i>zh'a</i>)	འ ག ཞ་
ཟ་	za (<i>z'a</i>)	འ ར ཟ་
ཨ་	ha (<i>a</i>)	འ ག ཈ ཨ་
ལ་	ya (<i>ya</i>)	འ ལ ལ ལ ལ ལ་
ར་	ra (<i>ra</i>)	འ ར ར་
ལ་	la (<i>la</i>)	འ འ ལ ལ ལ་
ཤ་	śa (<i>sha</i>)	འ ལ ས ཤ་
ས་	sa (<i>sa</i>)	འ ར ས ས ས ས་

ཧ་ ha (*ha*)

ཨ་ a ('a)

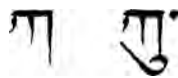

There are four vowel symbols in the 'Ucen script.

vowel symbol	sound value	Dzongkha name	Roman Dzongkha
ཀ	i	གི་གུ་	g'ikhu
ཁ	u	ཞབས་ཀྱ་	zh'apju
ཌ	e	ང་རྒྱུ་ལོ་	drengbo
ཎ	o	ན་རོ་	nâro, naro

The name of the vowel symbol ན་རོ་ as a noun by itself is pronounced **nâro**. In spelling out loud in Dzongkha, the word serves as a postposition rather than as a noun and is pronounced **naro**, with a short vowel. When no vowel is indicated, the vowel in a syllable is automatically **a**. This is illustrated by the following examples.

ཀུ་ ku (*ku*)

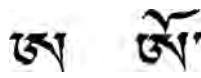
ཕི་ phi (*phi*)

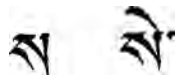
ཡ་ ya (*ya*)

ཨོ་ o ('o)

སེ་ se (*se*)

In the 'Ucen script, consonants representing glides are written as diacritics above or below another consonant symbol to represent consonant clusters which were pronounced as such in Old Tibetan.

The letter ར་ *r*, when it comes before another consonant, is written as a diacritic above the consonant it precedes, except before the letters རྩ་ *ny* and རྩ་ *l*, where the letter ར་ *r* retains its full form as a superscript.

ར་ག་	rga (<i>ga</i>)	ར་ ག་
ར་འཛི་	rdzi (<i>dzi</i>)	ར་ འཛི་ ར་འཛི་
ར་ཁུ་	rñu (<i>'ngu</i>)	ར་ ཁུ་ ར་ཁུ་
ར་ཁྱ་	rña (<i>'nya</i>)	ར་ ཁྱ་
ར་བ་	rbo (<i>bo</i>)	ར་ བ་ ར་བ་

When ར་ *r* comes immediately after another consonant, it is written as a diacritic known as ར་ *rata* below the consonant which it follows.

བ་ར་	bra (<i>dr'a</i>)	བ་ ར་
ཁ་ར་	kro (<i>tro</i>)	ཁ་ ར་ ར་ཁ་
ད་ར་	dri (<i>dr'i</i>)	ད་ ར་ ར་ད་

ལྷ་	sru (<i>su</i>)	ལྷ	ལྷ	ལྷ་
ལྷེ་	mre (<i>'me</i>)	ལྷ	ལྷ	ལྷེ་

When ལྷ་ **y** comes immediately after another consonant, it is written as a diacritic known as ལྷ་ **yata** below the consonant which it follows.

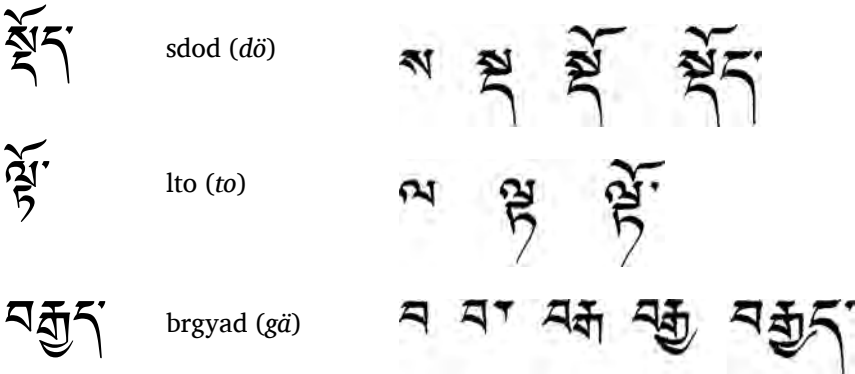
ལྷ་	kya (<i>ca</i>)	ལྷ	ལྷ་	
ལྷེ་	gyi (<i>g'i</i>)	ལྷ	ལྷ	ལྷེ་
ལྷེ་	phyo (<i>pcho, cho</i>)	ལྷ	ལྷ	ལྷེ་
ལྷེ་	myu (<i>nyu</i>)	ལྷ	ལྷ	ལྷེ་
ལྷེ་	khye (<i>che, khe</i>)	ལྷ	ལྷ	ལྷེ་

When ལྷ་ **w** comes immediately after another consonant, it is written as a diacritic known as ལྷ་ **waz'ur** below the consonant which it follows.

ལྷ་	kwa (<i>ka</i>)	ལྷ	ལྷ་	
ལྷ་	grwa (<i>dr'a, dra</i>)	ལྷ	ལྷ	ལྷ་

Other consonants can be combined to form consonant clusters. For example the ལྷ་ **h** can also be written as a diacritic under a consonant known as ལྷ་ **az'ur**. The letters ལྷ་ **b**, ལྷ་ **g**, ལྷ་ **h**, ལྷ་ **d** and ལྷ་ **m** may be

‘prefixed’ to a syllable. Furthermore, certain combinations of consonants may be stacked one on top of the other. However, none of these letters, other than the four glide symbols discussed above, change their shape in the process. They can therefore be easily recognised.

Marks of punctuation include the triangular dot which serves to separate syllables, called a ཚན་ **tshâ**. The Dzongkha equivalent to a comma, semicolon and full stop is a ཤན་ **shê**, which looks like this: | . Two of these marks of punctuation, known simply as ཤན་གཉིས་ **shê 'nyi**, are used together at the end of paragraphs, proverbs and significant quotations, especially in Chöke: || . The mark རྩ་ called a རྩོ་གྲུབ་ **gojen**, is often used before the first letter of a book, treatise or proclamation. In Chöke many ornamental punctuation marks with religious significance are also used, but these are seldom encountered in modern Dzongkha.

The printed or uncial writing which the reader has now learnt is known in Dzongkha as རྩོ་གསལ་ **tshûm**. Now we shall turn to Bhutanese longhand writing.

2 Bhutanese Cursive

Study the way in which the Dzongkha alphabet is written in Bhutanese formal longhand, known as རྩོ་གསལ་རྩོ་གསལ་ **jôtshum**, and Bhutanese cursive longhand, known as རྩོ་གསལ་ཡིག་ **jöyi**.

		<i>jôtshum</i>	<i>jôyi</i>
ཀ་	ka (<i>ka</i>)	ཀ་	ཀ་
ཁ་	kha (<i>kha</i>)	ཁ་	ཁ་
ག་	ga (<i>g'a</i>)	ག་	ག་
ང་	ña (<i>nga</i>)	ང་	ང་
ཅ་	ca (<i>ca</i>)	ཅ་	ཅ་
ཆ་	cha (<i>cha</i>)	ཆ་	ཆ་
ཇ་	ja (<i>j'a</i>)	ཇ་	ཇ་
ཉ་	ña (<i>nya</i>)	ཉ་	ཉ་
ཏ་	ta (<i>ta</i>)	ཏ་	ཏ་
ཐ་	tha (<i>tha</i>)	ཐ་	ཐ་
ད་	da (<i>d'a</i>)	ད་	ད་
ན་	na (<i>na</i>)	ན་	ན་
པ་	pa (<i>pa</i>)	པ་	པ་
ཕ་	pha (<i>pha</i>)	ཕ་	ཕ་
བ་	ba (<i>b'a</i>)	བ་	བ་

		<i>jôtshum</i>	<i>jôyi</i>
མ་	ma (<i>ma</i>)	མ་	མ་
ཅ་	tsha (<i>tsha</i>)	ཅ་	ཅ་
ཆ་	tsha (<i>tsha</i>)	ཆ་	ཆ་
ད་	dza (<i>dza</i>)	ད་	ད་
འ་	wa (<i>wa</i>)	འ་	འ་
ཉ་	zá (<i>zh'a</i>)	ཉ་	ཉ་
བ་	za (<i>z'a</i>)	བ་	བ་
ན་	ha (<i>a</i>)	ན་	ན་
ལ་	ya (<i>ya</i>)	ལ་	ལ་
ར་	ra (<i>ra</i>)	ར་	ར་
ལ་	la (<i>la</i>)	ལ་	ལ་
ཤ་	śa (<i>sha</i>)	ཤ་	ཤ་
ས་	sa (<i>sa</i>)	ས་	ས་
ཧ་	ha (<i>ha</i>)	ཧ་	ཧ་
ཨ་	a (<i>'a</i>)	ཨ་	ཨ་

		<i>jôtshum</i>	<i>jôyi</i>
ཀུ་	ku (<i>ku</i>)	ཀུ་	ཀུ་
ཕི་	phi (<i>phi</i>)	ཕི་	ཕི་
འོ་	o ('o)	འོ་	འོ་
སེ་	se (<i>se</i>)	སེ་	སེ་
ར་	rga (<i>ga</i>)	ར་	ར་
རྩི་	rdzi (<i>dzi</i>)	རྩི་	རྩི་
རྩུ་	rñu ('ngu)	རྩུ་	རྩུ་
རྩཱ་	rña ('nya)	རྩཱ་	རྩཱ་
རོ་	rbo (<i>bo</i>)	རོ་	རོ་
ཀྱ་	kwa (<i>ka</i>)	ཀྱ་	ཀྱ་
གྱ་	grwa (<i>dr'a, dra</i>)	གྱ་	གྱ་
བ་	bra (<i>dr'a</i>)	བ་	བ་
ཀྲ་	kro (<i>tro</i>)	ཀྲ་	ཀྲ་
དྲི་	dri (<i>dr'i</i>)	དྲི་	དྲི་
སྲུ་	sru (<i>su</i>)	སྲུ་	སྲུ་

		<i>jôtshum</i>	<i>jôyi</i>
མེ་	mre ('me)	མེ	མེ
ཁྱ་	kya (ca)	ཁྱ་	ཁྱ་
མི་	gyi (g'i)	མི	མི
ཕྱ་	phyo (pcho, cho)	ཕྱ་	ཕྱ་
མལ་	myu (nyu)	མལ་	མལ་
ཁྱེ་	khye (che, khe)	ཁྱེ	ཁྱེ
སྟོད་	sdod (dö)	སྟོད་	སྟོད་
ཏོ་	lto (to)	ཏོ་	ཏོ་
བརྟུན་	brgyad (gä)	བརྟུན་	བརྟུན་

In the cursive longhand མཁྱེགས་ཡིག་ *jôyi*, there is a special abbreviated way of writing the letter མ་ -m and the sequence གས་ -gs at the end of a syllable.

		<i>jôtshum</i>	<i>jôyi</i>
མཇམ་	hjam (jam)	མཇམ་	མཇམ་
ལགས་	lags (lâ)	ལགས་	ལགས་

གསུམ་	gsum (sum)	jôtshum གཏུམ་	jôyi གཏུའི
བྱིགས་	byigs (bj'i)	བྱིགས་	བྱི་

Compare the following printed Dzongkha text in 'Ucen script with its uncial form (ཚུགསམ་ *tshûm*), Bhutanese formal longhand (མགྲོགས་ཚུགསམ་ *jôtshum*) and cursive longhand (མགྲོགས་ཡིག་ *jôyi*) versions.

ང་བཅས་རང་གི་ དཔལ་ལྷན་འབྲུག་པའི་ རྒྱལ་ཁབ་འདི་ དུས་དང་ཕུགས་ ལོ་སྟོང་ཕྱག་གིས་ཡང་
མ་དོ་བའི་ ཉེ་མ་ལས་རང་ རང་དབང་རང་བཙན་གྱི་ རྒྱལ་ཁབ་གཅིག་འབད་ དེ་རང་སྟོན་ཅུག།

ཚུགསམ་ *tshûm*

ང་བཅས་རང་གི་ དཔལ་ལྷན་འབྲུག་པའི་ རྒྱལ་ཁབ་འདི་ དུས་དང་
ཕུགས་ ལོ་སྟོང་ཕྱག་གིས་ཡང་ མ་དོ་བའི་ ཉེ་མ་ལས་རང་ རང་དབང་
རང་བཙན་གྱི་ རྒྱལ་ཁབ་གཅིག་འབད་དེ་རང་སྟོན་ཅུག།

མགྲོགས་ཚུགསམ་ *jôtshum*

ང་བཅས་རང་གི་ དཔལ་ལྷན་འབྲུག་པའི་ རྒྱལ་ཁབ་འདི་ དུས་དང་ཕུགས་
ལོ་སྟོང་ཕྱག་གིས་ཡང་ མ་དོ་བའི་ ཉེ་མ་ལས་རང་ རང་དབང་ རང་
བཙན་གྱི་ རྒྱལ་ཁབ་གཅིག་འབད་དེ་རང་སྟོན་ཅུག།

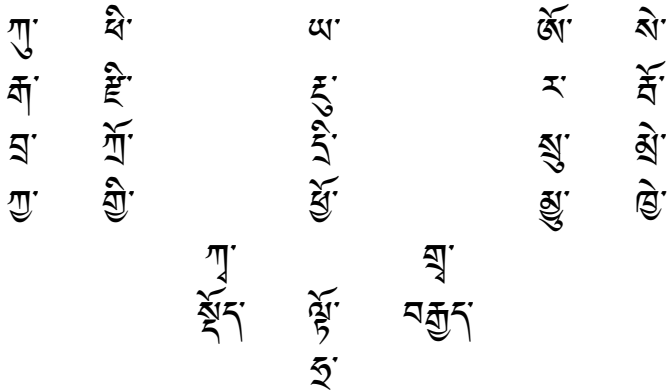
ԿՈՇՈՒՄԻՆԻ յՄԱՅԻՆԱԳՐԱԾԵՐԻՆԻ ՀԱՄԱՐՈՒՄԻ ՀԱՅԿԱԾԵՐԻ
 ԽԱՅԿԱԾԵՐԻՆԻՄԱՏԻ ՈՒՄԻՆԻ ՀԱՄԱՐՈՒՄԻՆԻ ԱՅԿՈՒՄԻ ԱՅԿՈՒՄԻ
 ԵՎ ՀԱՄԱՐՈՒՄԻՆԻՄԱՏԻՆԻ ՀԱՄԱՐՈՒՄԻՆԻ

Carefully study the three styles of Dzongkha script. Follow the examples when completing the following exercises.

1. Practise writing all the letters of the Dzongkha alphabet in your notebook, using careful uncial or printed writing or འུ་མཁའ་ **tshûm** letters. Execute the writing of each letter in the proper stroke order. Take your time, and strive to acquire lucid and beautiful handwriting in Dzongkha.

ཀ་	ཁ་	ག་	ང་
ཅ་	ཆ་	ཇ་	ཉ་
ཉ་	ཐ་	ད་	ན་
བ་	པ་	བ་	མ་
ཅ་	ཆ་	ཇ་	མ་
ཞ་	ཟ་	འ་	
ཡ་	ར་	ལ་	
	ཤ་	ས་	
	ཉ་	ཞ་	

2. Now practise writing the letters with the Dzongkha ligatures you have learnt. Learn good penmanship from the very outset. Bad habits are hard to break.

3. Now practise all the letters and ligature combinations listed above in Exercises 1 and 2 in Bhutanese formal longhand or མཐོགས་ཚུགས་ **jôtshum**. Here too, observe the proper stroke order for each letter. A practised writer can write much more quickly in longhand than in printed script. However, you should practise patiently and slowly in order to cultivate legible longhand penmanship. Speed in writing will come with time.
4. Now practise all the letters and ligature combinations listed above in Exercises 1 and 2 in Bhutanese cursive longhand or མཐོགས་ཡིག་ **jôyi**. Observe proper stroke order.
5. In Dzongkha, certain frequently used words may be written in an abbreviated form. Familiarise yourself with the following common abbreviated forms.

ཚུན་	for	ཚུ་ཚུན་	“o’clock”
དཔེ་མོ་	for	དཔེ་མོ་	“Dr’âsho”
བཀྲིས་	for	བཀྲ་ཤིས་	“fortune, luck”
བཀྲིན་ཆེ་	for	བཀྲ་འདྲིན་ཆེ་	“thank you”

6. Practise writing the short text given on page 23 in all three styles: uncial writing, formal longhand and cursive longhand. Take your time, and write clearly.

7. Now practise the following Bhutanese version of ‘the quick brown fox jumped over the lazy dog’ in the three styles of writing you have learnt.

ཨ་ ཡིག་ དཀར་ མཛེས་ ལས་ འབྱུངས་ ཤེས་ སློའི་
གཏེར། བས་ གོལ་ ཨ་ སྐྱེས་ ཟིལ་ གཞོན་ གདོང་ ལྷ་
བཞིན། ཆགས་ ཐོགས་ ཀུན་ བྲལ་ མཚུངས་ མེད་ འཇམ་
དབྱུངས་ མཐུས། མ་ རྒྱ་ མཁས་ པའི་ གཙོ་ བོ་ ཉིད་ ལྷར་
ཅིག།

Dzongkha Phonology

In this chapter, the speech sounds or phonemes of Dzongkha will be introduced. The symbols used to represent the pronunciation of modern spoken Dzongkha are those of the official romanisation, known as Roman Dzongkha. This system uses twenty-two letters of the Roman alphabet (F, Q, V and X are not used) and three diacritic marks: the diaeresis, the apostrophe and the circumflex accent. These twenty-two letters and three diacritics are combined to accurately represent all the distinctive speech sounds of Dzongkha. The conventions of Roman Dzongkha will be explained in brief in this chapter. In this chapter, phonetic descriptions of Dzongkha phonemes are also provided in International Phonetic Alphabet between square brackets.

1 Dzongkha initials and tones

Dzongkha is a tone language with two distinctive tones, a high register and a low register tone. In Roman Dzongkha, the high register tone is indicated by an apostrophe at the beginning of the syllable, e.g. high register འྲྀ 'nga 'five' and འྲྀླ 'lo 'cough' vs. low register འྲྀ nga 'I, me' and འྲྀླ lo 'year, age'. The low register tone is left unmarked. The apostrophe is known as a འྲྀླ koma 'fish-hook' in Dzongkha. The apostrophe is used to indicate high tone only before syllables beginning with a voiced nasal, glide or a vowel. Dzongkha initial nasals, glides and vowels are listed below in both high and low register tones, as they are written in Roman Dzongkha.

Dzongkha syllable onsets marked for tone					
		high		low	
nasals	velar nasal	'nga	ང་	nga	ང་
	palatal nasal	'nya	ཉ་	nya	ཉ་
	dental nasal	'na	ན་	na	ན་
	bilabial nasal	'ma	མ་	ma	མ་
glides	palatal glide	'ya	དགེ་	ya	ཡ་
	voiced lateral	'la	ལ་	la	ལ་
	labiovelar glide	'wa	དབ་	wa	ཞ་
vowels	front closed unrounded	'i	ཇི་	i	ཇི་
	front closed rounded	'ü	ཇུམ་	ü	ཇུམ་
	back closed rounded	'u	ཇུ་	u	ཇུ་
	front half-open unrounded	'e	ཇེ་	e	ཇེ་
	front half-open rounded	'ö	ཇོམ་	ö	ཇོམ་
	back half-open unrounded	'o	ཇོ་	o	ཇོ་
	front open	'ä	ཇམ་	ä	ཇམ་
	back open	'a	ཇཱ་	a	ཇཱ་

Tone is not indicated in Roman Dzongkha whenever it can be predicted. Such is the case in syllables beginning with an occlusive, a sibilant, a voiceless liquid, with **h** or with **r**. The following table lists these initial consonants and specifies their inherent tone.

Dzongkha syllable onsets not marked for tone

	high register				low register			
	unvoiced		aspirated		voiced		devoiced	
velar plosive	ka	ཀ་	kha	ཁ་	ga	ག་	g'a	ག་
palatal affricate	ca	ཅ་	cha	ཆ་	ja	ཇ་	j'a	ཇ་
dental plosive	ta	ཏ་	tha	ཐ་	da	ཌ་	d'a	ཌ་
retroflex plosive	tra	ཌ་	thra	ཌྷ་	dra	ཎ་	dr'a	ཎ་
bilabial plosive	pa	པ་	pha	ཕ་	ba	བ་	b'a	བ་
alveolar affricate	tsa	ཅ་	tsha	ཆ་	dza	ཇ་		
bilabial palatal affricate	pca	ཕ་	pcha	ཕ་	bja	བ་	bj'a	བ་
palatal sibilant	sha	ཤ་			zha	ཞ་	zh'a	ཞ་
alveolar sibilant	sa	ས་			za	མ་	z'a	མ་
apical continuant	hra	མ་			ra	ར་		
lateral continuant	lha	ལ་						
voiceless aspirate	ha	ཏ་						

The orthographic equivalents provided in 'Ucen script for the Dzongkha phonemes are just representative examples. For example, the sound represented as *j* in Roman Dzongkha corresponds not only to the combination ཇ་ in Dzongkha writing, but also to བཇ་ ལྷ་ འཇ་ མཇ་ རྩ་ འབྲ་ བརྩ་ བརྩ་ and རྩ། The following table diagrammatically represents all fifty-one initial consonants of Dzongkha. In terms of the phonology of the modern language, the Roman Dzongkha initials represent the actual initials or མིང་གཞི་ **mingzhi** of the language as Dzongkha is spoken today.

Dzongkha initial consonants									
k	ཀ་	kh	ཁ་	g	ག་	g'	ག་		
c	ཅ་	ch	ཆ་	j	ཇ་	j'	ཇ་		
t	ཉ་	th	ཐ་	d	ད་	d'	ད་		
p	པ་	ph	ཕ་	b	བ་	b'	བ་		
pc	ཕྱ་	pch	ཕྱ་	bj	བྱ་	bj'	བྱ་		
tr	ཎ་	thr	ཎ་	dr	ནྱ་	dr'	ནྱ་		
	ts	ཅ་		tsh	ཆ་		dz	ཇ་	
		zh	གཞུང་		z	གཞུང་			
		zh'	ཞ་		z'	ཞ་			
		sh	ཤ་		s	ས་			
		y	ཡ་		'y	དབྱེང་			
		w	ཨ་		'w	དབང་			
		r	ར་		hr	མྱ་			
	l	ལ་		'l	ལྷ་		lh	ལྷ་	
ng	ང་	ny	ཉ་		n	ན་		m	མ་
'ng	ང་	'ny	ཉ་		'n	ན་		'm	མ་
					h	ཉ་			

The equivalents in Bhutanese script provided in the above table would in principle suffice to represent all initial consonants which exist in the modern language, but traditional orthography is rather more complex. There is a systematic one-to-one correspondence between Roman Dzongkha and the speech sounds of modern Dzongkha. There is no systematic correspondence between Dzongkha traditional orthography and the modern pronunciation of the language.

Although it is a modern phonological representation, Roman Dzongkha is rooted in the Bhutanese philological tradition. The voiceless counterpart to **r** is represented in Roman Dzongkha by the digraph **hr**, whereas

the voiceless counterpart of **l** is represented by the digraph **lh**, with the order of the letters reversed in Roman Dzongkha in deference to the native orthographic tradition. The use in Roman Dzongkha of the letter **r** as the second element in the digraphs representing retroflex sounds **tr**, **thr**, **dr** and **dr'** is likewise in keeping with Bhutanese orthographic convention, where **rata** or subscripted **r** in the 'Ucen script is generally used to represent retroflex consonants.

Furthermore, the use of the apostrophe in Roman Dzongkha corresponds to a conventional analysis of the Dzongkha sound system in the Bhutanese philological tradition. Traditional Dzongkha phonology distinguishes between ལྟོ་རྟོ་སྟོ་ **dra dr'akpa** 'hard' or 'severe' sounds and ལྟོ་རྟོ་སྟོ་ **dra jampa** 'soft' or 'tender' sounds. 'Hard' sounds include all high tone syllables as well as low tone syllables beginning with a voiced consonant. 'Soft' sounds include low tone syllables beginning with a nasal, liquid, devoiced consonant or a vowel. The apostrophe or ལྟོ་མྟོ་ **koma** 'fish-hook' in Roman Dzongkha has a function which makes sense in terms of these traditional phonological categories. In the binary opposition of hard vs. soft, an apostrophe changes the inherent value of the syllable as determined by the initial segment from soft to hard or *vice versa*.

A number of studies have suggested that the domain of phonological tone in Tibetic languages such as Dzongkha is the junction, the bisyllabic word or the trochee (e.g. Sprigg, 1954, 1955, 1966, 1981, 1991, 1993, Sun 1995, Geziben 1996). To some extent, this phenomenon is a result of the fact that the second syllable of many bisyllabic words is neutral in tone or often not tone-bearing. Sometimes the second syllable assimilates to the tone of the first syllable. For example, the name ལྟོ་རྟོ་སྟོ་ *Jamyang* in Dzongkha is pronounced as if it were phonologically romanised as *Jamyang*, and not as *Jam'yang*, even though the latter pronunciation would indeed be suggested by a syllable-by-syllable reading pronunciation of the traditional orthography in ལྟོ་མྟོ་ 'Ucen script. A phonetic description of

the consonant initials follows in Section 4 of this chapter. First, we shall turn to the vowels.

2 Dzongkha vowels

In Dzongkha syllables beginning with a vowel, tone is indicated by the use of an apostrophe at the beginning of the syllable. In vowel-initial syllables, non-use of an initial apostrophe in Roman Dzongkha indicates a low register tone with breathy phonation in the vowel. The apostrophe in vowel-initial syllables indicates a high register tone whereby the onset of the vowel is characterised by an abrupt glottal release.

vowel-initial syllables in low register		
with breathy phonation		
i འི་	ü རུ་	u རུ་
e འེ་	ö འེ་	o འེ་
ä འེ་	a འེ་	
vowel-initial syllables in high register		
with abrupt glottal onset		
'i འི་	'ü རུ་	'u རུ་
'e འེ་	'ö འེ་	'o འེ་
'ä འེ་	'a འེ་	

The use of the apostrophe in vowel-initial syllables is consistent with the principles of romanisation, whereby the Dzongkha high tone is indicated by an apostrophe. Roman Dzongkha is a phonological transcription, not a transliteration. Roman Dzongkha accurately and adequately represents the sound system of the modern language in a systematic and consistent fashion, whereas transliteration serves the altogether different purpose

of indicating the spellings of traditional orthography. Various scholarly systems of transliteration for the 'Ucen script are in use amongst Tibetologists and Orientalist scholars. Turrell Wylie's method, which Robert Shafer described as 'a provincial system' (1963: 124), represents the 'Ucen letter འ with an apostrophe, which linguistically is an unfortunate choice because an apostrophe is more likely to suggest a glottal stop and because Wylie chose a diacritic to represent what those who devised the 'Ucen script chose to represent with a full letter. In this book confusion between transliteration and Roman Dzongkha has been avoided by the use of an older scholarly system of transliteration, whereby the 'Ucen letter འ is represented by the historically more satisfactory notation *h*. The following examples illustrate the difference between the breathy and the abrupt glottal onset in Dzongkha syllables beginning with a vowel.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
འམ་	<i>ham</i>	âm	jackal
ཨ་པ་	<i>a-pa</i>	'apa	father
འདྲོམ་	<i>ha-dom</i>	âd'om	marten (<i>Martes flavigula</i>)
ཨ་རུ་	<i>arwa</i>	'âu	thief
འཇ་རི་ཁུ་རི་	<i>har-ri-hur-ri</i>	âri ûri	crowdedness, tumult, confusion, business

The tables at the beginning of this section illustrate that Dzongkha distinguishes eight different vowel qualities. Since the Roman alphabet only has five letters for vowels, two dots are used above the letters *ä*, *ö* and *ü* in Roman Dzongkha to represent the three additional vowel qualities. These dots are a diacritic mark known as a diaeresis or རྩ་གཞིས་ *tshâ nyî* 'two dots'. The diaeresis in Roman Dzongkha is used in accordance with Western tibetological tradition and with the orthographies of many European languages to distinguish the vowel in རྩ་གཞིས་ *shâ* 'wander' from the vowel in རྩ་གཞིས་ *shê* 'know', the vowel in རྩ་གཞིས་ *dö* 'sit' from the vowel in རྩ་གཞིས་

ལྗོ་ **do** ‘stone’, and the vowel in ལུག་ **lû** ‘sheep’ from the vowel in ལུན་ **lû** ‘compost’.

Five of the eight Dzongkha vowels may be either short or long. In Roman Dzongkha vowel length is indicated by a circumflex accent or རྩིས་ རྩོག་ **chimto** ‘roof’. The difference between the long and short vowels is one of duration as well as timbre or vowel quality.

short		long	
a	ཨ་	â	ཨཾ་
e	ེ་	ê	ེཾ་
i	ི་	î	ིཾ་
o	ོ་	ô	ོཾ་
u	ུ་	û	ུཾ་

The vowels **ä**, **ö** and **ü** are always long, and the circumflex accent or རྩིས་ རྩོག་ **chimto** ‘roof’ is therefore never used in conjunction with these vowels, a mistake easily avoided since these vowels are already marked by the diaeresis or རྩིས་ རྩོག་ **tshâ** ‘nyî. Below all of the Dzongkha vowels are illustrated in combination with the initial consonant phoneme **k**.

short		long		long	
ka	ཀ་	kâ	ཀཾ་		
ke	ཀེ་	kê	ཀེཾ་	kä	ཀཾ་
ki	ཀི་	kî	ཀིཾ་		
ko	ཀོ་	kô	ཀོཾ་	kö	ཀོཾ་
ku	ཀུ་	kû	ཀུཾ་	kü	ཀུཾ་

Minimal pairs illustrating Dzongkha long and short vowels are the following:

Dzongkha	Roman	English
མཁའ་	'map	husband
དམར་པོ་	'mâp	red
གསེབ་	sep	stallion
སེར་པོ་	sêp	yellow
ཕྱིག་པ་	tsip	stone wall
ཕྱིས་པ་	tsîp	astrologer
ཕོབ་	phop	put something down
ཕོབ་པ་	phôp	cup
ཀླ་	ku	honorific prefix for body
ཀླ་ཕ་	kû	gourd used as a scoop

Before final འ་ **-ng**, a Dzongkha vowel is always long. In Roman Dzongkha therefore the circumflex accent is not used before final འ་ **-ng**.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
གླང་	<i>glan</i>	'lang	bull, ox
ཆང་	<i>chan</i>	chang	beer
ཆོང་ཁང་	<i>tshon-khan</i>	tshongkha	shop
མིང་	<i>men</i>	meng	name
ཉིང་	<i>hin</i>	hing	heart

3 Phonetic description of Dzongkha vowels

In this section, the pronunciation of Dzongkha vowels will be explained, starting with the closed vowels. The Dzongkha short vowel **i** may be heard to vary in pronunciation between the [i] in English *eat* and the [ɪ] in English *it*, e.g. in a word such as ཕྱིག་པ་ **tsip** ‘stone wall’. Unlike English, the lowered realisation [ɪ] of Dzongkha **i** also occurs in open syllables, e.g. བཞི་

zhi ‘four’. The long vowel **î** is long in duration and tense, and pronounced [i:] as in English *ease*.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ལི་	<i>li</i>	li	bell-metal
མིག་རྟོ་	<i>mig-to</i>	'mito	eye
ཤིང་	<i>śiñ</i>	shing	wood
སྒྲིན་མོ་	<i>srinmo</i>	sim	devil, demon
སྒྲིང་མོ་	<i>sriñmo</i>	sîm	younger sister of a man
རྩེགས་	<i>rtsigpa</i>	tsip	stone wall
རྩེས་	<i>rtsispa</i>	tsîp	astrologer
གཉིས་	<i>gñis</i>	'nyî	two
སྡིག་ཅན་	<i>sdig-can</i>	dikcen	sinful
ཇའི་	<i>aḥi</i>	'ai	mother
ཇའེ་	<i>ah-že</i>	'azhi	princess, noblewoman

The practice of using the inverted *g'ikhu* ^ˆ to represent an **i** sound in the high tone has largely been abandoned, although spellings such as མིག་རྟོ་ 'eye' and ཤིང་ 'man' are still encountered.

The Dzongkha short vowel **u** is pronounced [u] as in English *chew*, Dutch *boek*, German *Buch* or French *fou*. The Dzongkha long vowel **û** is just like **u** but longer in duration.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ལུག་	<i>lug</i>	lû	sheep
ལྷཱ་	<i>glu</i>	'lu	song
འབུམ་	<i>hbum</i>	bum	one lakh
བུམོ་	<i>bumo</i>	b'um	daughter
ཆུ་	<i>chu</i>	chu	water, urine
བསྐྱུག་	<i>bsgug</i>	gû	wait
དགུ་	<i>dgu</i>	gu	nine
འུགཔ་	<i>hugpa</i>	ûp	owl
འུབ་	<i>hup</i>	up	swarming together, converging [ADV]
སྐྱུ་	<i>sku</i>	ku	honorific prefix for parts of the body
ཀུམ་	<i>kuwa</i>	kû	gourd used as a scoop
ཡུ་རྩུགས་ཅན་	<i>u-tshugs-can</i>	'utsucen	persistent individual

The Dzongkha vowel *û* does not occur in English. Dzongkha *û* is pronounced [y] as German *Blüte*, French *cru* or Dutch *spuug*. The Dzongkha vowel *ü* is heard to vary in pronunciation between the vowel [y] in German *Fühle* and the vowel [ʏ] in German *Fülle*. English speakers can learn to pronounce this vowel by rounding the lips as if to say the word *wooh* and, whilst keeping the mouth in exactly that position, saying *wee* instead.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
སྒུ་ལ་	<i>sbul</i>	bü	snake
ལྷུ་	<i>glud</i>	'lü	dough effigy of a person or animal offered as a ransom to divert and appease deities in order to restore health or property
གཡུ་ས་	<i>gyus</i>	'ü	village
འབྲུག་ཡུལ་	<i>ḥbrug-yul</i>	Dru Ü	Kingdom of Bhutan
ལུ་ད་	<i>lud</i>	lü	compost
གུས་ཞབས་	<i>gus-žabs</i>	g'üzḥ'ap	respect
གནམ་དགུན་	<i>gnam-dgun</i>	'namgün	winter

The Dzongkha long vowel ê is pronounced [e:] and is similar to the vowels in English *aid*, Dutch *heet*, French *thé* and German *Lehre*. The short vowel e is sometimes shorter in duration and varies in pronunciation between the [e] in French *thé* or Dutch *heet* and the sound [ɛ] in English *set*, Dutch *pet*, German *Netz* or French *bête*. The difference between Dzongkha e and ê is more often one of timbre than of length.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
སེར་པོ་	<i>serpo</i>	sêp	yellow
མིང་	<i>miñ</i>	meng	name
རྐྱེད་པ་	<i>rkadpa</i>	kep	waist
ཨེར་མ་	<i>er-ma</i>	'êma	chilli pepper
གཉིད་ལམ་	<i>gñid-lam</i>	nyela	dream
དེ་ཅིག་	<i>de-cig</i>	deci	this much

The sequence **ee** is not a digraph in Roman Dzongkha, but represents a sequence of two like vowels, for example in the trisyllabic form གཞི་ཡང་

g'anee ‘anything’. Similarly, the sequence **ao** in the disyllabic form འབག་འོ་ **baong** ‘to bring’ likewise indicates two consecutive vowels.

The Dzongkha vowel **ä** is intermediate in pronunciation between the vowel sound [ɛ] in English *said* and the vowel [æ] in English *sad* and resembles the first vowel in German *Käse*. Recall that the vowel **ä**, like the vowels **ö** and **ü**, is inherently long.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
བརྒྱད་	<i>brgyad</i>	gä	eight
གུལ་	<i>gyal</i>	g'ä	queue, line, row
འབད་	<i>ḥbad</i>	be, bā	to do
བལ་	<i>bal</i>	b'ä	wool
ཡལ་ ~ འལ་	<i>yal ~ ḥal</i>	yä, ä	slip one's mind
པར་ཆས་	<i>par-chas</i>	pächä	camera

The student should be careful not to confuse Dzongkha **ä**, which is a long vowel, with the long vowel **ê** or with the short vowel **e**, which to a foreign ear may on occasion sound similar to Dzongkha **ä**. The following examples may serve to illustrate the difference in pronunciation. The alternation between the two forms of Dzongkha འབད་ **be** ~ **bä** ‘to do’ is regular and is explained elsewhere.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
བགལ་ནི་	<i>bśal-ni</i>	shäni	wander, roam
ཤེས་ནི་	<i>śes-ni</i>	shêni	to know
བཤད་སྒྲུབ་ནི་	<i>bśad-slab-ni</i>	she 'lapni	explain
ཤི་ནི་	<i>śi-ni</i>	shini	die
བཟུམ་སྟེ་	<i>bzum-sbe</i>	zumbe	like, as
དེ་སྟེ་	<i>de-sbe</i>	d'ebe	in this way

Dzongkha	transliteration	Roman	English
བད་	<i>rbad</i>	bê	dance at the Pina Dromchö སྤྱ་ན་སྒྲོམ་མཚན་ where dancers clad in red g'ôs shout and bran- dish knives
འབལ་	<i>ħbal</i>	bä	pull out, extract
སྤྲམ་མོ་	<i>srasmo</i>	säm	princess
སེམས་	<i>sems</i>	sem	feelings
སྤན་མ་	<i>sranma</i>	sem	lentils, pulse
གཟེད་མ་	<i>gzedma</i>	zêm	bamboo case borne on the back
གཡས་པ་	<i>g.yaspa</i>	'yäp	right
གཡེབ་	<i>g.yeb</i>	'yep	press
བགའ་ན་	<i>bkaln</i>	kän	if ... send (short for བགའ་བ་ཅིན་)
ཀཱན་	<i>rkan</i>	ken	palate, roof of the mouth
གྲས་པ་	<i>rgaspa</i>	gep	old (of people)
རྒྱལ་པོ་	<i>rgyalpo</i>	gäp	king
མས་	<i>mas</i>	me	present tense suffix
མེད་པར་	<i>med-par</i>	meba	without
མེད་	<i>med</i>	mê	isn't
སྤྲམ་	<i>sras</i>	sä	prince
གསེར་	<i>gser</i>	sê	gold
བསད་	<i>bsad</i>	sê	kill
བལ་	<i>bal</i>	b'ä	wool
བེད་སྤྱོད་འབད་	<i>bed-spyod-ħbad</i>	b'ecöbe	use, employ, utilise

The Dzongkha long vowel **ô** is pronounced [o:] like the vowel in English *go*, Dutch *boot*, German *Tod* or French *eau*. The Dzongkha short vowel **o** is pronounced the same way but is shorter in duration [o] and may occasionally be heard to approach the vowel sound [ɔ] found in Dutch *bot* or French *os*.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
མོམ་	<i>om</i>	'ôm	milk
འོངམ་	<i>hoñma</i>	ôm	come
དབོག་ནི་	<i>dbog-ni</i>	'ôni	to scoop
སོ་	<i>so</i>	so	tooth
སོར་	<i>sor</i>	sô	thumb's breadth
ཕོབ་	<i>phob</i>	phop	put down
ཕོརཔ་	<i>phorpa</i>	phôp	cup
ཁོ་	<i>kho</i>	kho	he
ཆང་གི་ཕོའོ་	<i>chang-gi-phoño</i>	changgi phô	brewer's yeast
མདའ་ཕོག་	<i>mdaḥ-phog</i>	daphô	hit (the target)
ལྟོ་	<i>lto</i>	to	rice, food
སྒོག་པ་	<i>sgogpa</i>	gop	onion
རྫོང་པ་	<i>jo-bdag</i>	j'ôda	owner

The Dzongkha vowel **ö** has no English counterpart. The Dzongkha vowel **ö** is like the vowel [œ] in French *oeuf*, German *plötzlich* or Dutch *lus*. Dzongkha **ö** seldom approaches the vowel sound [ø] in Dutch *neus* or French *oeufs*. English speakers can learn to pronounce this vowel by rounding the lips as if to say the word *woe* and, whilst maintaining the mouth in exactly that position throughout, saying *hay* instead.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
བོདཔ་	<i>bodpa</i>	B'öp	Tibetan
གོན་	<i>gon</i>	g'ön	cucumber

Dzongkha	transliteration	Roman	English
སློབ་དཔོན་	<i>slob-dpon</i>	'löbö	teacher
སློད་	<i>sdod</i>	dö	sit
མགྲོན་མ་	<i>mgyonma</i>	göm	guest
མགྲོན་ཁྱིམ་	<i>mgyon-khyim</i>	gönchim	guest house
ལག་པ་གཡོན་མ་	<i>lagpa-g.yonma</i>	lap 'öm	left hand
འོད་ཟེར་	<i>hod-zer</i>	öz'e	shining, glittering
འོད་ཆེམ་ཆེམ་	<i>hod-chem-chem</i>	öchemche	flashing, flickering
སྒྱུན་	<i>skyon</i>	kön	blemish, imperfection
ཁོ་ལ་སློག་	<i>ol-lkog</i>	'öko	neck

The Dzongkha short vowel **a** is pronounced [a] as in Dutch *kat* and is close in pronunciation to the vowel sound [ʌ] in English *cup*. The Dzongkha vowel **â** is long in duration and pronounced like the sound [a:] in English *father*, German *Sahne* or French *gars*, and bears similarity to the vowel sound in Dutch *kaas*.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
རྟ་	<i>rta</i>	ta	horse
སྟག་	<i>stag</i>	tâ	tiger
རྟ་མེད་	<i>rkañma</i>	kâm	leg
སྒླམ་	<i>skam</i>	kam	dry
ལམ་	<i>lam</i>	lam	road, way
ལང་མ་	<i>lañma</i>	lâm	sufficient
བླ་མ་	<i>blam</i>	'lam	lama
བླ་མོ་ཆེ་	<i>glañmo-che</i>	'lâmche	elephant
ཤ་	<i>śa</i>	sha	meat
ཤར་	<i>śar</i>	shâ	east
མ་	<i>ma</i>	ma	not
མར་	<i>mar</i>	mâ	butter

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ང་	<i>ña</i>	nga	I, me
ངག་	<i>ñag</i>	ngâ	speech
ལ་	<i>la</i>	la	mountain pass
ལྷ་	<i>lha</i>	lâ	work
བྱ་	<i>bya</i>	bj'a	bird
བྱག་	<i>byag</i>	bj'â	cliff
ཕྱགས་	<i>rmagpa</i>	'map	husband
དམར་པོ་	<i>dmарpo</i>	'mâp	red
ལགས་	<i>lagpa</i>	lap	hand
གསར་	<i>gsarpa</i>	sâp	new
ཆར་	<i>char-pa</i>	châp	rain
འཆར་སྒྲུབ་	<i>ḥchah-sgam</i>	châgam	cupboard

Dzongkha also has an open rounded back vowel [ɔ] pronounced like the *o* in Dutch *pot*. This sound is very close to a proper British pronunciation of the word *hot* [hɒt]. This vowel is a marginal phoneme in Dzongkha in terms of its frequency, but the vowel is very much a real phonological entity of the modern Dzongkha vowel system, although it occurs less frequently than other vowels. This vowel is disguised by traditional Dzongkha orthography, but in Roman Dzongkha this open unrounded back vowel is written with the digraph **wo**.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཁྱ་བ་	<i>khu-ba</i>	khwo	gravy, sauce, liquid component of a dish
རྩ་བར་	<i>rtsa-bar</i>	tswo	at the bottom, at the base
ཐོན་འོང་ཡི་	<i>thon-hoñ-yi</i>	thwong-yi	has come

The stem vowel in the verbal form given as the third item in the table above contrasts with the near minimal pairs བསད་བསདས་མཐོང་རྒྱལ།

sesep thongnu ‘saw the killed [animal]’ or དེ་སྤྲེ་མཐོང་མ་ཅི་ **d’ebe thôm-ci** ‘once saw like that’.

4 Phonetic description of Dzongkha initials

As explained above, syllables beginning with certain Dzongkha initial consonants (k, kh, p, ph, etc.) are automatically in the high register tone, whereas syllables with other initials (g, g’, b, b’, etc.) are in the low register tone. Syllables which begin with a glide, a nasal or a vowel (y, r, w, n, ng, ’a, etc.) may occur in either the low or the high register tone.

Special attention must be paid to the distinction between voiced and devoiced consonants in the low register. The standard dialect of modern Dzongkha distinguishes between voiced and devoiced plosive and sibilant initials. Certain speakers of Dzongkha, particularly those originating from east of the Pêli La རྟེན་ལ་ལི་ལ་, do not observe this distinction. For native speakers of the language, however, the distinction is an essential one. This distinction is represented by an apostrophe following the consonant.

Dzongkha initials				
	low register			
	voiced		devoiced	
velar plosive	ga	ག་	g’a	ག’
palatal affricate	ja	ཇ་	j’a	ཇ’
dental plosive	da	ད་	d’a	ད’
retroflex plosive	dra	གྷ་	dr’a	གྷ’
bilabial plosive	ba	བ་	b’a	བ’
bilabial palatal affricate	bjā	བྷ་	bj’a	བྷ’
palatal sibilant	zha	གཞ་	zh’a	གཞ’
alveolar sibilant	za	གཟ་	z’a	གཟ’

The devoiced consonants are so called because historically they derive from voiced consonants, a fact which can be easily inferred from the traditional orthography and which has been well established by comparative studies. In articulatory terms, devoiced consonants are unvoiced, but, in contrast to the voiceless consonants, they are followed by a murmured or 'breathy voiced' vowel. The vowel following voiced consonants is pronounced with modal phonation. Syllables beginning with voiced and devoiced consonants are both in the low register tone, e.g. low register voiced འཇིག་ *zī* 'leopard' vs. low register devoiced ཟེ་ *z'e* 'crest' vs. high register voiceless གསེར་ *sê* 'gold'; low register devoiced བསོ་ *g'ô* 'Bhutanese male garb' vs. low register voiced གོ་ *go* 'door'; low register devoiced གུ་ *g'ä* 'queue, row, line' vs. low register voiced བརྒྱ་ *gä* 'eight'; low register devoiced བལ་ *b'ä* 'wool' vs. low register voiced བཤ་ *bä* 'pull out, extract'.

In traditional Bhutanese phonology, devoiced plosives and sibilants (e.g. *g'a*, *z'a*) as well as low register voiced liquids and nasals (e.g. *la*, *na*) are described by the term རྒྱ་ཤལ་པ་ *dra jampa* 'soft' or 'tender sounds', whereas both high register plosives and sibilants (e.g. *ka*, *kha*, *sa*) and voiced plosives and sibilants (e.g. *ga*, *za*) as well as high register liquids and nasals (e.g. *'la*, *lha*, *'na*) are termed རྒྱ་འཇག་པ་ *dra dr'akpa* 'hard' or 'severe sounds'. In other words, the apostrophe in Roman Dzongkha has a function best described in traditional Bhutanese phonological terms: it changes the inherent value of an initial sound from hard to soft or *vice versa*. The apostrophe is not used with consonants whose value cannot be changed.

Below the pronunciation of the forty-four Dzongkha initial consonants will be described, beginning with the velar series. The consonant *k* is pronounced like the sound [k] at the beginning of the French word *quatre* or Dutch word *kaal*, i.e. without aspiration. The consonant *k* is followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཀམ་	<i>kawa</i>	kau	pillar
སྒྱུད་པ་	<i>skudpa</i>	küp	thread
ཀོམ་	<i>kowa</i>	kou	leather
ཀེད་པ་	<i>rkedpa</i>	kep	waist
ལྷུག་པ་	<i>lkugs-pa</i>	kukpa	fool, foolish
དཀར་པོ་	<i>dkarpo</i>	kâp	white
བརྒྱུག་པ་	<i>bkugpa</i>	kup	bent, crooked
རྒྱུན་	<i>rkyen</i>	ken	reason, cause
སྦྱིད་	<i>skyid</i>	ki	peace
དཀྲིས་	<i>dkyis</i>	ki	don (women's clothes)
བརྒྱུག་	<i>bkyig</i>	ki	tighten, wind up
བསྒྱུས་	<i>bskyis</i>	ki	lend

Dzongkha **kh** is pronounced like the consonant sound [k^h] at the beginning of the English word *kill* or German *Katze*, i.e. with aspiration. Dzongkha **kh** is followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཁུ་བ་	<i>khu-ba</i>	khwo	gravy, juice
ཁབ་	<i>khav</i>	khap	needle
གདན་ཁེབ་	<i>gdan-kheb</i>	den-khep	bedspread
ཁམ་	<i>kham</i>	kham	peach
ཁམ་	<i>khawa</i>	khau	snow
མཁས་པ་	<i>mkhaspa</i>	khäp	adept, expert
འཁར་མམ་	<i>ḥkharwa</i>	khâu	stick
ཁྱལ་	<i>khyal</i>	khä	tax
འཁྱིད་	<i>ḥkhyid</i>	khi	lead, guide, escort
མཁྱེན་	<i>mkhyen</i>	khen	know [HON]

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཁ་	<i>kha</i>	kha	mouth, language, sharp edge of a blade

Dzongkha **g** is pronounced like the sound [g] in English *goat*, German *gegen* or French *gauche*. Dzongkha **g** is followed by the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
སྒྲ་	<i>sga</i>	ga	saddle
དགའ་	<i>dgaḥ</i>	ga	love, like
ལྷང་ཕུ་	<i>lgañ-phu</i>	gangphu	balloon
སྒོ་	<i>sgo</i>	go	door
མགར་མ་	<i>mgarwa</i>	gâu	smith
འགན་ཁལ་	<i>ḥgan-khag</i>	genkha	responsibility
འཁྱིར་	<i>ḥgyir</i>	gî	turn a prayer wheel
བརྒལ་	<i>brgal</i>	gä	to cross, to ford
བརྒྱད་	<i>brgyad</i>	gä	eight
རྒྱུ་ཕོ་	<i>rgedpo</i>	gap	head of a Geo
རྒྱུ་འོག་	<i>rged-ḥog</i>	Geo	block of villages as an ad- ministrative unit
སྒོག་པ་	<i>sgogpa</i>	gop	onion
མགུ་	<i>mgu</i>	gu	head
དགའ་ཏོག་ཏོ་	<i>dgaḥ-tog-to</i>	gatoto	happy

Dzongkha **g'** is pronounced [g̊] or [k], followed by what, in articulatory phonetic terms, is described as a murmured or 'breathy voiced' low register vowel.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
གལ་	<i>gyal</i>	g'ä	row, queue, line
གཅི་	<i>gaci</i>	g'aci	what
གཱ་	<i>gha</i>	g'â	who
གུར་	<i>gur</i>	g'û	tent
གངས་རི་	<i>gañs-ri</i>	g'angri	snow-capped mountain
བགོ་	<i>bgo</i>	g'ô	Bhutanese male garb
གོན་	<i>gon</i>	g'ön	cucumber

Dzongkha **ng** is pronounced [ŋ] like the final sound in English *ring*, Dutch *ring* or German *Ring*. When initial **ng** is followed by the high register tone, this is indicated by the high tone apostrophe.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ང་	<i>ña</i>	nga	I, me
ངག་	<i>ñag</i>	ngâ	speech
རྩ་	<i>rña</i>	'nga	drum
ངན་མ་	<i>ñanma</i>	ngem	evil
བརྩ་	<i>brña</i>	'nga	cut grass
བརྩམ་སི་སི་	<i>brñam-si-si</i>	'ngamsisi	inept, sloppy
ལྔ་	<i>lña</i>	'nga	five
དྲུལ་	<i>dñul</i>	'ngü	silver
མངར་མོ་	<i>mñarmo</i>	'ngâm	sweet
སྒྲགས་པ་	<i>sñags-pa</i>	'ngakpa	shaman, ritual healer
བསྐྱེལ་	<i>bsñowa</i>	'ngou	blessing, good wish
བརྩ་	<i>brño</i>	'ngo	fry
རྩོམ་	<i>ño-śes</i>	ngoshê	recognise
སྒྲུ་	<i>sñu</i>	'ngu	weep

The Dzongkha consonants **c** and **ch** are both similar to the initial sound in English *church*. However, Dzongkha **c** is pronounced [tɕ] without aspiration, i.e. parsimoniously without a profuse release of air.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
གཅད་	<i>gcad</i>	<i>cê</i>	cut
ལྷེ་	<i>lce</i>	<i>ce</i>	tongue
སྐྱ་	<i>skya</i>	<i>ca</i>	hair
ལྷགས་	<i>lcags</i>	<i>câ</i>	iron
བཅར་	<i>bcar</i>	<i>câ</i>	pay someone a visit [HON]
བཅུ་ཐམ་	<i>bcu-tham</i>	<i>cuthâm</i>	ten
ལྷགས་ཀྱ་	<i>lcags-kyu</i>	<i>câcu</i>	iron hook
བརྒྱད་	<i>brkyañ</i>	<i>cang</i>	straighten out
བསྐྱབ་	<i>bskyab</i>	<i>cap</i>	protect
དཀྱུས་རིམ་	<i>dkyus-rim</i>	<i>cüring</i>	length
སྤྱོད་པ་	<i>spyod-pa</i>	<i>cöba</i>	behaviour
གཅིག་	<i>gcig</i>	<i>ci, cî</i>	one
སྤྱི་མི་	<i>spyi-mi</i>	<i>cimi</i>	village elector

Dzongkha **ch** is an aspirated sound [tɕʰ]. The difference between *cu* in *cuthâm* ‘ten’ and *chu* ‘water’ is the same as between *ko* ‘leather’ and *kho* ‘he’. It is important to master the difference between **c** and **ch** in order to acquire a proper Dzongkha pronunciation. Both initials **c** and **ch** are followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཆར་པ་	<i>charpa</i>	<i>châp</i>	rain
མཚོ་རྩ་	<i>mchoñs</i>	<i>chong</i>	jump

Dzongkha	transliteration	Roman	English
འཚམ་	<i>cham</i>	cham	mask dance; friendship
ཁྱོད་	<i>khyod</i>	chö	you
ཁྱིམ་	<i>khyim</i>	chim	house
ཆུ་	<i>chu</i>	chu	water
ཁྱུ་	<i>khyu</i>	chu	flock, herd, swarm
འཁྱུ་	<i>ḥkhyu</i>	chu	wash
ཕྱག་	<i>phyag</i>	châ	hand [HON]; wipe clean
རོ་ཁྱི་	<i>ro-khyi</i>	rochi	dog
ཕྱག་འཚམ་ནི་	<i>phyag-ḥtshal-ni</i>	châtshäni	prostrate oneself in obeis- ance

The consonant **j** is pronounced [ɟ] and is quite similar to the first sound in English *juice*. The initial **j** is followed by the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
རྗེ་མཁན་པོ་	<i>rje-mkhan-po</i>	jêkhembo	abbot
མཇེ་	<i>mje</i>	je	penis
བརྗེད་	<i>brjed</i>	jê	forget
ལྗིད་	<i>ljid</i>	jî	weight
འཇའ་ཚོན་	<i>ḥjah-tshon</i>	jatshön	rainbow
མཛུག་མ་	<i>mjug-ma</i>	juma	tail
རྩུ་མ་	<i>rgyu-ma</i>	juma	intestines
རྩུ་	<i>rgyu</i>	ju	property
འགྱོ་ནི་	<i>ḥgyo-ni</i>	joni	to go
བརྩུག་པ་	<i>brgyugs</i>	ju	running, racing
བསྐྱུར་	<i>bsgyur</i>	jû	change, convert

Dzongkha	transliteration	Roman	English
བྱ་བོ་	<i>rgya-bo</i>	jau	beard, moustache
སྤྱོད་བདག་	<i>sbyin-bdag</i>	jinda	patron, philanthropist
བྱ་སྤྱོད་	<i>rgya-sbom</i>	jabôm	broad
འཇམ་ཏོག་ཏོ་	<i>hjam-tog-to</i>	jamtoto	easy
བྱ་བ་	<i>rgyab</i>	jap	behind
སྤྱིད་ཅན་	<i>ljid-can</i>	jice	heavy

Dzongkha *j*’ is pronounced [ɕ] or [tɕ], followed by what, in articulatory phonetic terms, is described as a murmured low register vowel.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
འཇའ་རིས་མོ་	<i>hjäh-rismo</i>	j’ârim	beautiful
ཇ་ཅན་	<i>ja-chañ</i>	j’achang	tea and drinks
བྱོན་	<i>byon</i>	j’ön	come [honorific]
བྱ་མས་	<i>byams</i>	j’am	mercy, compassion
བྱ་ངས་ཁ་	<i>gyañs-kha</i>	j’angkha	counting
བྱ་ངམ་མས་	<i>gyañma-mas</i>	j’âmmé	It’s cold.
ཇ་	<i>ja</i>	j’a	tea

Dzongkha *ny* is pronounced like the nasal consonant [ɲ] in Dutch *oranje*, Italian *bagno*, Spanish *soñado* or French *bagnole*. When initial *ny* is followed by the high register tone, this is indicated by the high tone apostrophe.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཉོན་	<i>ño-ni</i>	nyoni	buy
ཉིམ་	<i>ñim</i>	nyim	sun

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཉིམ་འཇུ་	<i>ñi-maḥi-lto</i>	nyimaito	midday meal
གཉིས་	<i>gñis</i>	'nyî	two
ཉ་རོགས་པ་	<i>ña-rogsa</i>	nyarop	fisherman
གཉེན་	<i>gñen</i>	'nyen	relatives
རྒྱུ་མ་	<i>rñiñma</i>	'nyîm	old (of inanimate things)
མཉམ་གཅིག་	<i>mñam-gcig</i>	'nyamci	together
སྙིང་རྩེ་	<i>sñiñ-rje</i>	'nyingje	mercy, pity
མཉམ་	<i>mñam</i>	'nyam	same, equal
བརྒྱ་	<i>brña</i>	'nya	borrow
ཉམས་མཚོན་	<i>ñams-myoñ</i>	nyamnyong	experience
དམྱལ་བ་	<i>dmyal-ba</i>	'nyäwa	hell
སྟུ་གུ་	<i>smyu-gu</i>	'nyug'u	pen
སྟོན་འདྲུག་	<i>sñon-hjug</i>	'nyönju	prefixed letter

The Dzongkha sounds **ts** and **tsh** are similar to the first sound in German *zehn* or the final sound in English *lots*. However, Dzongkha **ts** is pronounced without aspiration [ts], i.e. parsimoniously without a profuse release of air.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཅ་རི་	<i>tša-ri</i>	Tsari	Tsari, holy place in Tibet
ཅན་དན་	<i>tsan-dan</i>	tsende	Bhutanese sandalwood
རྩ་	<i>tswa</i>	tsa	grass
རྩམ་འབྲོག་	<i>tswam-ḥbrog</i>	tsamdro	pasture
རྩིས་པ་	<i>rtsispa</i>	tsîp	augurer, astrologer
རྩང་	<i>rtsañ</i>	tsang	thorn, splinter

Dzongkha	transliteration	Roman	English
གཙང་ཏོག་ཏོ་	<i>gtsaŋi-tog-to</i>	tsangtoto	clean
བཙཱ་	<i>btsaḥ</i>	tsâ	rust
བཙོག་པ་	<i>btsogpa</i>	tsop	dirty
བཙོན་ཁང་	<i>btson-khañ</i>	tsönkha	prison, gaol
བརྩེགས་པ་	<i>brtsigspa</i>	tsip	make a wall, pile up
བརྩམ་	<i>brtsam</i>	tsam	make a plan
རྩམ་	<i>rtsawa</i>	tsau	sponsor of a religious ritual, host of a party

Dzongkha **tsh** is an aspirated sound [ts^h]. A mastery of the difference between **ts** and **tsh** is important to the acquisition of a proper Dzongkha pronunciation. Both **ts** and **tsh** are followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཚང་	<i>tshañ</i>	tshang	nest
ཚད་	<i>tshad</i>	tshê	measure, size, moderation
ཚཱ་	<i>tshwa</i>	tsha	salt
ངལ་འཚོ་	<i>ñal-tsho</i>	ngätsho	resting place for putting down one's burden
མཚམས་	<i>mtshams</i>	tsham	border
ཚེ་བོ་	<i>tsha-bo</i>	tshô	son-in-law
ཚལ་ལུ་	<i>tshal-lu</i>	tshälu	orange
ཚལ་མ་	<i>tshal-ma</i>	tshäma	jungle
ཚེ་རིང་	<i>tshe-riñ</i>	Tshiri	Tshering
ཚད་པའི་ནད་	<i>tshad-paḥi-nad</i>	tshebinê	malaria

Dzongkha **dz** is pronounced [ɗ], which is like a *d* quickly followed by a *z*. It is the first sound in the word *Dzongkha*. The consonant **dz** is followed by the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཇཱ་ཏི་	<i>dza-ti</i>	dzati	nutmeg as headache remedy
མཛེ་ནད་	<i>mdze-nad</i>	dzêne	leprosy
རྫོང་ཁ་	<i>rdzoñ-kha</i>	Dzongkha	Dzongkha
ཇམ་	<i>rdzam</i>	dzam	earthenware pot
ནོར་རྩེཔ་	<i>nor-rdzipa</i>	nôzip	cowherd
འཛམ་གླིང་	<i>ḥdzam-gliñ</i>	dzamling	world
འཛར་མ་	<i>ḥdzarwa</i>	dzâu	crunchy puffed rice
ཇམ་	<i>rdzas</i>	dzä	gunpowder
ལྷགས་གཟེར་	<i>lcags-gzer</i>	cangdze	metal nail
གཟེར་	<i>gzer</i>	dzê	nail

The Dzongkha sounds **t**, **th**, **d** and **d'** are not pronounced quite like the *t* or *d* in English, Dutch or German. The Dzongkha sounds are dental in the true sense of the word, i.e. the tip of the tongue should actually touch the back of the teeth. The English, Dutch and German sounds are slightly further back in the mouth with the tip of the tongue touching the alveolar ridge. Although the consonants of the Dzongkha dental series sound deceptively familiar, a proper pronunciation of the dental series is usually the most difficult to acquire for students whose native language is English, Dutch or German. Dzongkha **t** is unaspirated [t̪], rather like the sound in French *tasse*.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཁྱིང་	<i>tiñ</i>	ting	offeratory vessel
རྩིང་མ་	<i>rtiñma</i>	tim	heel
སྟག་	<i>stag</i>	tâ	tiger
གཏང་	<i>gtañ</i>	tang	send, dispatch
བཏུབ་	<i>btub</i>	tup	mince, cut into pieces
ལྟོ་ཚང་	<i>lto-tshañ</i>	totsa	friend
ལྟེ་བ་	<i>lte-ba</i>	tewa	headquarters
བཏུབ་	<i>bltab</i>	tap	fold
སྟོན་	<i>ston</i>	tön	teach, instruct
བསྟོན་པ་	<i>bstod-pa</i>	töba	ritual healer, shaman
བརྟག་དཔྱད་	<i>brtag-dpyad</i>	takce	inspect
ལྟེ་ཤ་	<i>ltewa</i>	tiu	navel
ལྟག་པ་	<i>ltagpa</i>	tap	back of a blade
ལྟ་དམོ་	<i>ltadmo</i>	têm	show

Dzongkha **th** is aspirated [t^h], pronounced like the first sound in English *tell* or German *Tal* but with the tongue held in the position required to pronounce the first sound in English *think*. Remember that both Dzongkha **t** and **th** are dental sounds pronounced with the tip of the tongue against the back of the teeth. Both consonants **t** and **th** are followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཐལ་བ་	<i>thal-ba</i>	thäwa	dust, dirt
གོ་ཐལ་	<i>go-thal</i>	g'othe	ash
མཐོང་	<i>mthoñ</i>	thong	see
འཐུང་	<i>ḥthuñ</i>	thung	drink

Dzongkha	transliteration	Roman	English
མཐོ་	<i>mtho</i>	tho	distance between out-stretched thumb and index finger
ཐབ་ཤིང་	<i>thab-shiñ</i>	thapshi	firewood
ཐིུ་	<i>thiñu</i>	thiu	seal, imprint
འཐོབ་	<i>hthob</i>	thop	get, be available

Dzongkha **d** is voiced [d] like the sound in French *dur*. Recall that Dzongkha **d** is a dental sound pronounced with the tip of the tongue against the back of the teeth. The consonants **d** is followed by the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
རྩོ་	<i>rdo</i>	do	stone
བརྟམ་	<i>brdab</i>	dap	fell, topple
ལྷེ་མིག་	<i>lde-mig</i>	dimi	key
བལྟགས་	<i>bldags</i>	dâ	lick
གདོང་	<i>gdoñ</i>	dong	face
མདེུ་	<i>mdeñu</i>	diu	bullet
སྒྲོད་	<i>sdod</i>	dö	sit
བསྐྱམ་	<i>bsdām</i>	dam	tie up, close
འདམ་	<i>hdam</i>	dam	mud
ཟླ་བ་	<i>zla-ba</i>	dau	moon, month
བསྐྱོག་ཐབས་	<i>bzlog-thabs</i>	dokthap	preventive measures
འདུག་	<i>hdug</i>	dû	be

Dzongkha **d'** is pronounced [d̥] or [t̪], followed by what, in articulatory phonetic terms, is described as a murmured low register vowel.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
དུག་	<i>dug</i>	d'û	poison
དོམ་	<i>dom</i>	d'ôm	bear
དོམ་མ་	<i>dorma</i>	d'ôm	trousers
དར་ཤིང་	<i>dar-shiñ</i>	d'âshi	prayer flag
དོང་	<i>doñ</i>	d'ong	hole
དར་བ་	<i>dar-ba</i>	d'âu	buttermilk
སྤྱིའུ་ལྟ་གཤམ་	<i>spyiñu-ltagpa</i>	ciud'âp	grasshopper, cricket

The sound **n** is pronounce like the first sound in English *Norwich*, Dutch *Nederland*, German *Niedersachsen* and French *Nice*. When the Dzongkha initial **n** is followed by the high register tone, this is indicated with the high tone apostrophe.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ནངས་པ་	<i>nañs-pa</i>	nâba	tomorrow
ནད་པ་	<i>nadpa</i>	nep	sick person
གནག་པོ་	<i>gnagpo</i>	'nap	black
ནྱ་	<i>nha</i>	nâ	here
ནས་	<i>nas</i>	nâ	barley
མནར་	<i>mnar</i>	na, nâ	illness
རྒྱག་	<i>rnag</i>	'nâ	pus
དངོས་	<i>dños</i>	'nô	sharp (said of a blade)
གནང་	<i>gnañ</i>	'nang	give [HON]
རྒྱམ་ཚོ་	<i>rnam-co</i>	'namco	ear

Dzongkha	transliteration	Roman	English
སྒྲག་ཅི་	<i>snag-tshi</i>	'natsi	ink
གནམ་	<i>gnam</i>	'nam	sky
ནམ་	<i>nam</i>	nam	when
མནའམ་	<i>mnaḥma</i>	'nam	sister-in-law (brother's wife)

The Dzongkha sounds **tr**, **thr**, **dr** and **dr'** are retroflex consonants. Although the Dzongkha retroflex sounds at first sound more alien to most Europeans than the consonants of the Dzongkha dental sounds, a proper pronunciation of the retroflex sounds usually proves easier to acquire. Retroflex consonants are sounds pronounced with the tip of the tongue behind the alveolar ridge, i.e. the tip of the tongue touches the roof of the mouth at a point slightly further back than is the case with the *t* and *d* sounds of English, German or Dutch. The Dzongkha retroflex sounds **tr**, **thr**, **dr** and **dr'** may occasionally be heard to be released with a slight bit of friction. The retroflex sound **tr** is pronounced as [ʈ] without aspiration.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
དངུལ་ཀྲམ་	<i>dñul-kram</i>	'ngütram	Bhutanese currency unit
བཀྲ་ཤིས་	<i>bkra-śis</i>	trashī	good fortune
དཀྲོགས་	<i>dkrogs</i>	trô	touch
ཀྲོག་	<i>krog</i>	tro	knock, clack, rattle
ཀྲམ་ཟེ་	<i>krem-ze</i>	tremze	feign diligence
ཕྱ་མོ་	<i>pra-mo</i>	tramo	magic looking glass
བཀྲོང་	<i>bkroñ</i>	trong	kill [HON]

Dzongkha	transliteration	Roman	English
སྟོད་	<i>sprod</i>	trö	hand over
སྟོ་སྟོན་	<i>spro-ston</i>	trotön	flaunt, put on a display, mer- riment

Dzongkha **thr** is an aspirated retroflex sound [tʰ]. Both **tr** and **thr** are followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཁྲོམ་ཁ་	<i>khrom-kha</i>	thromkha	bazaar, market
མཁྲིས་པ་	<i>mkhris-pa</i>	thrîp	bile
འཁྲུངས་	<i>ḥkhrun̄s</i>	thrung	be born [HON]
འཕྲང་འཕྲང་	<i>ḥphrañ-ḥphrañ</i>	thrangthra	straight, directly
འཕྲོད་	<i>ḥphrod</i>	thrö	exert a salubrious effect
ཁྲུས་ཁང་	<i>khrus-khañ</i>	thrükha	bathroom
ཁྲག་	<i>khrag</i>	thrâ	blood

The initial **dr** is a voiced retroflex consonant [d̠] pronounced with the tip of the tongue touching the roof of the mouth behind the alveolar ridge, i.e. further back in the mouth than for English *d*. The initial **dr** is followed by the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
རྒྱུན་འབྲུམ་	<i>rgun-ḥbrum</i>	gündrum	dried blackberries
བརྒྱུས་པ་	<i>bgrospa</i>	dröp	ex-, former
ལྷོ་	<i>sgro</i>	dro	feather
བསྐྱེམས་	<i>bsgrims</i>	drim	concentrate
འདྲ་བཤུས་	<i>ḥdra-bshus</i>	drashü, drashu	copy

Dzongkha	transliteration	Roman	English
འབྲུག་	<i>hbrug</i>	drû	dragon
སྒམ་ཙི་	<i>sbram-tsi</i>	dramsi	jackfruit
སློབ་གྲྭ་	<i>slob-grwa</i>	'lopdra	school
བཀའ་དྲིན་ཆེ་	<i>bkaḥ-drin-che</i>	kadriche	Thank you
ཕོ་བྲང་	<i>pho-brañ</i>	phodra	palace

Dzongkha **dr'** is pronounced [d̥] or [t̚], followed by a murmured low register vowel.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
དྲོ་པ་	<i>dro-pa</i>	dr'ôba	morning
དྲག་ཤོས་	<i>drag-śos</i>	Dr'âsho	Bhutanese nobleman
དྲེལ་	<i>drel</i>	dr'eng	mule
གྲུ་	<i>gru</i>	dr'u	boat
གྲུ་ཚང་	<i>grwa-tshañ</i>	dr'atsha	Central Monk Body
དྲུག་	<i>drug</i>	dr'û	six
གྲང་ནད་	<i>grañ-nad</i>	dr'angne	incontinence
དྲོད་	<i>drod</i>	dr'ö	warmth

Dzongkha **p** is pronounced [p] without aspiration, like the sound in Dutch *papier* or French *papier*. Initial **p** is followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
པགས་ཀོ་	<i>pags-ko</i>	pako, poko	skin
སྤྲའོ་	<i>spaḥ-ho</i>	pão	wow!

Dzongkha	transliteration	Roman	English
དཔའ་བོ་	<i>dpah-bo</i>	pao	shaman, healer; hero
སྤགས་	<i>spags</i>	pâ	slice of meat as a side dish
དཔོན་	<i>dpon</i>	pön	important personage
སྤག་སྤགས་	<i>stag-lpags</i>	tâpa	tiger skin
སྤྱ་	<i>spu</i>	pu	body hair
སྤྲོས་	<i>spos</i>	pö	incense
པར་	<i>par</i>	pâ	picture

Dzongkha **ph** is an aspirated sound [p^h], pronounced like the first sound in English *paper* or German *Papier*. Initial **ph** is followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཕོ་རཔ་	<i>phor-pa</i>	phôp	bowl, cup
འཕམས་	<i>ḥpharwa</i>	phâu	wolf
ཕག་པ་	<i>phagpa</i>	phap, phop	pig
འཕོས་	<i>ḥphowa</i>	phou	stomach
ཕོ་རུང་མ་	<i>pho-cuñma</i>	phocum	belly, abdomen

Dzongkha **b** is identical to the initial [b] in English *bill*, Dutch *bast*, French *beau* and German *bezahlen*. The initial **b** is followed by the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
བོ་རྩ་བས་	<i>rba-rlabs</i>	ba'lap	rapids, surf
བླ་བ་	<i>lba-ba</i>	bau, bou	goitre

Dzongkha	transliteration	Roman	English
སྤྲུལ་པ་	<i>sbalpa</i>	bäp	frog
འབའ་	<i>ḥbaḥ</i>	ba	target
སྤྱུག་ལུ་	<i>sbug-lu</i>	bûlu	in the middle
སྤྱོམ་	<i>sbom</i>	bôm	big

Dzongkha **b'** is pronounced [b̥] or [p], followed by a murmured low register vowel.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
བོད་པ་	<i>bodpa</i>	B'öp	Tibetan
བུ་	<i>bu</i>	b'u	son, lad
བར་ན་	<i>bar-na</i>	b'âna	between
བ་	<i>ba</i>	b'a	cow

Dzongkha **m** is the same sound as the sound in English *marvellous*, Dutch *meesterlijk*, French *magnifique* and German *Malerei*. When Dzongkha **m** is followed by the high register tone, this is indicated by the apostrophe.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
མར་	<i>mar</i>	mâ	butter
མར་ཁུ་	<i>mar-khu</i>	mâkhu	oil
མེ་	<i>me</i>	mi	fire
མེ་	<i>rma</i>	'ma	wound
སྤྲུལ་	<i>sman</i>	'men	medicine
དམག་མི་	<i>dmag-mi</i>	'mâmi	soldier

The Dzongkha sounds **pc** and **pch** are pronounced [pt̪] and [pt̪ʰ] and are just like the Dzongkha consonants **c** and **ch** preceded by **p**. The consonant sound **pc** is unaspirated.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཕྱིན་	<i>spyin</i>	pcing	glue
དཔལ་ལྗང་	<i>dpyalwa</i>	pcäu	forehead
ཕྱ་	<i>spya</i>	pca	monkey
ཕྱད་ཀ་	<i>spyañ-ka</i>	pcangka	poor
དཔི་སྐད་	<i>dpyi-smad</i>	pcimi	hips

The sound **pch** is aspirated. Both initials **pc** and **pch** are followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཕྱག་མ་	<i>phyagma</i>	pchâm	broom
དར་འཕྱར་	<i>dar-ḥphyar</i>	d'â pchâ	hoist a prayer flag
འཕྱེང་མ་	<i>ḥphyefñma</i>	pchêm	rosary
ཕྱག་པོ་	<i>phyugpo</i>	pchup	rich
ཕྱེད་	<i>phyed</i>	pchê	half
ཕྱེ་	<i>phye</i>	pchi	flour
ཕྱེན་	<i>phyen</i>	pchen	fart
ཕྱེད་ཀླམ་	<i>phyed-kram</i>	pchetra	pice

The sound **bj** is pronounced [bd͡ʒ] like **j** preceded by a **b**. Dzongkha **bj** is followed by the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཤེར་སྤྲུང་མ་	<i>ser-sbyaŋma</i>	sibjâm	bees
འབྲུ་	<i>hbyha</i>	bjâ	paddy
སྤྲུང་མ་	<i>sbyaŋma</i>	bjâm	flying insects
སྤྲུང་ནག་	<i>sbyaŋ-nag</i>	bjâ'na	houseflies
སྤྲུང་	<i>sbyaŋ</i>	bjang	honey
འབྲུ་	<i>hbyu</i>	bju	grain
གནམ་བུ་	<i>gnam-bhha</i>	'nambjâ	summer

Dzongkha **bj'** is pronounced [bɕʰ] or [ptɕ], followed by a murmured low register vowel.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
བྱིན་ནི་	<i>byin-ni</i>	bj'in-ni	give
བྱིམ་	<i>byem</i>	bj'im	sand
བྱམོ་	<i>byamo</i>	bj'am	hen
བྱ་	<i>bya</i>	bj'a	bird
བྱག་	<i>byag</i>	bj'â	cliff, escarpment
བྱི་ལི་	<i>byi-li</i>	bj'ili	cat
བྱོ་འོ་	<i>byo-ḥo</i>	bj'ô	tartary buckwheat
བྱི་ཙི་	<i>byi-tsi</i>	bj'itsi	rat

Dzongkha **z** is pronounced [z], like the first sound in English *zoo*, French *zèle* or German *See*. Dzongkha **z** is followed by the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
གཟུང་ནི་	<i>gzun̄-ni</i>	zungni	to catch
བཟང་མ་	<i>bzan̄ma</i>	zâm	well-bred
བཟོ་མ་	<i>bzowa</i>	zou	carpenter
གཟིག་	<i>gzig</i>	zî	leopard
གཟི་	<i>gzi</i>	zi	onyx
གཟུགས་	<i>gzugs</i>	zû	body

Dzongkha *s* is pronounced [s], like the first sound in English *sit*, Dutch *sap* or French *ceux*. Dzongkha *s* is followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
གསོབ་	<i>gsob</i>	sop	pierce, soft
གསེར་	<i>gser</i>	sê	gold
བསད་	<i>bsad</i>	sê	kill
སྲས་	<i>stras</i>	sä	prince
སྟོ་	<i>so</i>	so	tooth
སྟུང་མ་	<i>sruñma</i>	sum	amulet, talisman
སྲིང་མོ་	<i>sriñmo</i>	sîm	younger sister (of a man)
སྲ་ཀླག་ཀླ་	<i>sra-krag-kra</i>	satratra	hard
མཉོན་བསམ་	<i>mno-bsam</i>	'nosa	thought, opinion
ས་	<i>sa</i>	sa	earth
གསེབ་	<i>gseb</i>	sep	stallion
བསིལ་	<i>bsil</i>	sî	cold

Dzongkha *z'* is pronounced [z̥] or [s], similar to Dzongkha *s* but followed by a murmured vowel in the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཟམ་	<i>zam</i>	z'am	bridge
ཟོག་པ་	<i>zogpa</i>	z'op	bad
ཟེ་	<i>ze</i>	z'e	crest (of a bird or wild boar)
ཟེར་	<i>zer</i>	z'ê	ray, beam
ཟུག་	<i>zug</i>	z'û	pain
ཟ་	<i>za</i>	z'a	eat
ཟ་ཁང་	<i>za-khañ</i>	z'akha	restaurant
ཟོར་མ་	<i>zorwa</i>	z'ou	sickle

Dzongkha **zh** is pronounced [ʒ], similar the first sound in English *genre* or French *geste*. Dzongkha **zh** is followed by the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
འབྲུག་གཞུང་	<i>ḥbrug-gzuñ</i>	Dru Zhung	Government of Bhutan
གཞོན་མ་	<i>gʒonma</i>	zhöm	young
བཞི་	<i>bʒi</i>	zhi	four
བཞག་	<i>bʒag</i>	zhâ	put, place, set
གཞུ་	<i>gʒu</i>	zhu	bow (archery)
འཆར་གཞི་	<i>ḥchar-gʒi</i>	châzhi	to make a plan
བཞི་པོ་	<i>bʒi-phod</i>	zhiphō	year after next

Dzongkha **sh** is pronounced [ʃ], similar to the initial sounds in English *shell*, French *chèvre*, German *Schinken* or Dutch *sjaal*, Dzongkha **sh** is followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཤིང་	<i>śiñ</i>	shing	wood, log
ཤོ་	<i>śo</i>	sho	dice
ཤོག་	<i>śog</i>	shô	come
ཤལ་	<i>śwawa</i>	shau	antlers
གཤོང་	<i>gśoñ</i>	shong	valley
བཤལ་	<i>bśal</i>	shä	wander, roam
ཤ་	<i>śa</i>	sha	meat
ཤལ་ཤ་	<i>śalwa</i>	shäu	toothless harrower

Dzongkha **zh'** is pronounced [ʒ̥] or [ç], similar to Dzongkha **sh** but followed by a murmured vowel in the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཞལ་	<i>źwawa</i>	zh'au	limping, lame
ཞལ་	<i>źal</i>	zh'ä	face [HON]
གུས་ཞབས་	<i>gus-źabs</i>	g'üz'ap	respect
ཞབས་ཁྲ་	<i>źaps-khra</i>	zh'apthra	dance
ཞིང་	<i>źiñ</i>	zh'ing	field
ཞོ་	<i>źo</i>	zh'o	yoghurt, curd
ཞལ་མོ་	<i>źwamo</i>	zh'am	hat, cap

Dzongkha **l** is pronounced like the first sound in English *like*, Dutch *lekker*, French *lait* and German *leicht*. When the initial **l** is followed by the high register tone, this is indicated by the high tone apostrophe.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ལྷ་	<i>lha</i>	<i>lâ</i>	work
ལ་	<i>la</i>	<i>la</i>	mountain pass
ལམ་	<i>lam</i>	<i>lam</i>	road, way
བླམ་	<i>blama</i>	<i>'lam</i>	lama
ལུ་	<i>glu</i>	<i>'lu</i>	song
ལུག་	<i>lug</i>	<i>lû</i>	sheep
ལླད་པ་	<i>kladpa</i>	<i>'lep</i>	brain
གླང་མོ་ཆེ་	<i>glanmo-che</i>	<i>'lâmche</i>	elephant
ལོ་	<i>blo</i>	<i>'lo</i>	heart, mind, spirit
ལློ་	<i>glo</i>	<i>'lo</i>	cough
ལོ་	<i>lo</i>	<i>lo</i>	year, age
རླུ་	<i>rluñ</i>	<i>'lung</i>	wind
རླུ་ནད་	<i>rluñ-nad</i>	<i>'lungne</i>	disease of aerous humour
བརླད་དོ་	<i>brlad-do</i>	<i>'lädu</i>	thigh
སླབ་	<i>slab</i>	<i>'lap</i>	say, tell
བསླབ་བྱ་	<i>bslab-bya</i>	<i>'lapja</i>	advice, counsel
ལྷ་ཁག་	<i>lha-khag</i>	<i>lâkha</i>	difficult

A sound like Dzongkha **lh** does not occur in Dutch, French or German, but the sound **lh** will be familiar to speakers of Welsh. Dzongkha **lh** is pronounced [ɬ] like the Welsh sound *ll* in *llaeth* 'milk'. The sound occurs in the proper English pronunciation of *clean* and *please*, but even English speakers who make the distinction are generally themselves unaware that they pronounce the 'l' in such words differently than they do the initial **l** in *lean* and *lees*. In other words, the distinction is merely automatic in English, but in Dzongkha, as in Welsh, the difference between **l** and **lh**

is distinctive and yields differences in meaning, and so must be learnt. Dzongkha **lh** is pronounced like **l** but without voicing. In learning to pronounce this sound, it may be helpful to keep in mind that the sound **l** is to **lh** as the sound **z** is to **s**. The initial **lh** is followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ལྷ་	<i>lha</i>	lha	deity
ལྷ་ཁང་	<i>lha-khañ</i>	lhaga	monastery
ལྷ་བ་	<i>lhab</i>	lhap	learn
ལྷག་པ་	<i>lhagpa</i>	Lhap	Tuesday
ཚོགས་ལྷ་མ་	<i>tshogs-lhwam</i>	tshô-lham	shoes
ལྷག་	<i>lhag</i>	lhâ	to read
ལྷོད་	<i>lhod</i>	lhö	be loose, get loosened

The verb ལྷོད་ **hö** ‘arrive’ in modern Dzongkha is a different word from the identically spelt and probably cognate verb ལྷོད་ **lhö** ‘be loose, get loosened’.

Dzongkha **r** is pronounced like Tibetan **r**, but there is considerable variation in pronunciation. Sometimes it has a slightly fricative character reminiscent of Czech ř, pronounced [r̝], but often it is an approximant like [r], without the vibrant trill of Welsh or Italian. Dzongkha **r** is followed by the low register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ར་	<i>ra</i>	ra	goat
རུ་རྩ་ག་	<i>ru-tog</i>	rûto	bone
རི་	<i>ri</i>	ri	hill, mountain

Dzongkha	transliteration	Roman	English
རྩ་མོ་	<i>rwawo</i>	rau	tip of a horn
རིག་པ་ཡོད་མི་	<i>rig-pa-yod-mi</i>	rikpayömi	clever

A sound similar to Dzongkha **hr** does not occur in English, Dutch, French or German. It is the voiceless counterpart to **r**, pronounced [ɾ]. The initial **hr** is followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཁྲ་ལ་	<i>hral</i>	hrä	tear, rip
ཁྲི་ལ་པོ་	<i>hrilpo</i>	hribu, hrîp	whole, entire

The sound of the Dzongkha consonant **y** is written in the International Phonetic Alphabet as [j] and is like the first sound in English *yes* or Dutch *ja*. If the initial **y** is followed by the high register tone, this is indicated by the high tone apostrophe.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཡབ་	<i>yab</i>	yap	father [HON]
ཡུམ་	<i>yum</i>	yum	mother [HON]
ལྷམ་ཡ་གཅིག་	<i>lhwam-ya-gcig</i>	lhamyaci	one shoe of a pair
ཡིག་ཆ་	<i>yig-tshañ</i>	yitsha	office
གཡག་	<i>gyag</i>	'yâ	yak
འཇམ་དབྱངས་	<i>hJam-dbyaṅs</i>	Jamyang	Mañjuśrī

In Roman Dzongkha, the letter **y** is usually not written before the vowels **ä**, **ö** or **ü**, e.g. གཡོན་མ་ 'öm 'left', ཡལ་སོ་རྒྱལ་ äsonu 'slipped my mind', or in the proper names གཡུ་སྒོན་ 'Üdrö and ཡོན་ཏན་ Öntö. For purely aesthetic reasons, an exception is made for the verb form ཡོད་ yö. The phonological

reason for this is that there is no opposition between the **yä, yö, yü** and **ä, ö, ü** in initial position. In other words, the position just before the vowels **ä, ö** and **ü** is a neutralisation environment for the initial consonant phoneme /y/. The sequences **yä, yö** or **yü** may, however, be written in Roman Dzongkha when representing Bhutanese Chöke pronunciations, e.g. ཡོན་ རྟེན་ **Yönten**.

Dzongkha **w** is pronounced [w] like the first sound in English *west* or French *ouest*. If Dzongkha **w** is followed by the high register tone, this is indicated by the apostrophe.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཡང་	<i>wañ</i>	Wang	Thimphu Valley
དབང་	<i>dbañ</i>	'wang	spiritual empowerment
ཕི་ཡང་	<i>pyi-wañ</i>	pciwang	Bhutanese fiddle
རང་དབང་	<i>rañ-dbañ</i>	rangwa	independent
ཁ་	<i>wa</i>	wa	tub
ཁ་གཤོང་	<i>wa-gśoñ</i>	wosho	blood gutters (on a blade) ¹
ལྷེ་བ་	<i>lte-ba</i>	tewa	headquarters

Dzongkha **h** is pronounced [h] like the first sound in English *hail*, German *Höhle* or Dutch *haast*. Dzongkha **h** is followed by the high register tone.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཧད་ ~ ཧཱ་	<i>had, hḥa</i>	Hâ	Hâ (district)
ན་ཧིང་	<i>na-hiñ</i>	nahing	last year
ཧང་	<i>hañ</i>	hang	pillow
ཧ་སག་	<i>ha-sag</i>	hâsa	early

¹ This first syllable of this word is pronounced [wo] in Wang and Thê, but a pronunciation [wɔ] is sometimes heard, for example, in Hâ.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ལུམ་	<i>hum</i>	hum	oil
ཧམ་	<i>hab</i>	hap	snot
ལྷོད་	<i>lhod</i>	hö	arrive

5 Dzongkha finals

In spoken Dzongkha, only eight consonants are regularly found to occur at the end of a syllable: These are **n**, **m**, **ng**, **p**, **k**, **sh**, **l** and **r**. The finals **l** and **r** are generally restricted to literary pronunciations. Final **n** is pronounced like the final sound in English *fan*. The consonant **n** is sometimes found syllable-finally where it is not suggested by the traditional orthography.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
བདུན་	<i>bdun</i>	dün	seven
སྨན་	<i>sman</i>	'men	medicine
དཔལ་འབྱོར་	<i>dpal-ḥbyor</i>	Pänjo	Prosperity
མཁའ་འགྲོ་	<i>mkha-ḥgro</i>	Khandru	Skywalker

Final **m** is pronounced just like the final sound in English *whim*.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
སྨྱོན་	<i>sgrom</i>	drôm	box
བཙུན་མོ་	<i>btsunmo</i>	tsüm	queen
བཙོན་མ་	<i>btsonma</i>	tsöm	prisoner

Final **ng** in Roman Dzongkha either represents a syllable-final velar nasal consonant [ŋ] as in English *ring* or indicates that the preceding vowel

is nasalised, as in French *bon* and *blanc* or Portuguese *bêm* or *fim*. These two pronunciations can be viewed as manifestations of a single Dzongkha phoneme **ng**.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
མྱེན་ལྷུགས་	<i>glen-lkugs</i>	'lenggo	stupid, foolish
སངས་རྒྱས་	<i>sañs-rgyas</i>	Sangge	Buddha
ལྷུགས་གཟེར་	<i>lcags-gzer</i>	cangdze	metal nail
ཡིན་	<i>in</i>	'ing	is
གཙོན་	<i>gyon</i>	'öng	left
རྩེལ་	<i>drel</i>	dr'eng	mule

Final **p** is pronounced like the final sound in English *dip*. The consonant **p** is sometimes found at the end of a syllable in cases in which its presence is not suggested by the traditional orthography, as in the first example below.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ས་ཁྲ་	<i>sa-khra</i>	sapthra	map
ཁམ་ཏོག་	<i>khab-tog</i>	khapto	lid
ཆདཔ་	<i>chadpa</i>	chep	fine
འབུཔ་	<i>hbup</i>	bup	worm
སྐུརཔོ་	<i>skyurpo</i>	cûp	sour
ལྷམ་	<i>lhab</i>	lhap	learn
ཞབས་	<i>zhabs</i>	zh'ap	leg [HON]; majesty

Final **k** is pronounced like the final sound in English *lick*. Sometimes, a word has final **k** in a literary pronunciation, but lacks final **k** in colloquial Dzongkha. For example, the sacred monastery བླ་མ་ཆོང་ 'Tiger's Nest' has

a literary pronunciation **Taktshang**, although in colloquial Dzongkha the name of this holy place is pronounced **Tatsha**.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཚིག་མཛོད་	<i>tshig-mdzod</i>	tshikdzö	dictionary
ཚིག་སྒྲུབ་ནི་	<i>tshig-slab-ni</i>	tshî 'lapni	declare, say
རྫོང་ཁག་	<i>rdzoñ-khag</i>	Dzongkha	district

Final **sh** occurs in Dzongkha at the end of the familiar form of the imperative form of verbs where it corresponds to the urging particle ཤིག་ in traditional orthography.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
སྒྲི་ཤིག་	<i>smo-śig</i>	'Mosh?	Isn't it so?
འབག་ཤོག་ཤིག་	<i>hbag-śog-śig</i>	Bâshosh!	Bring it here!
སྒྲོད་ཤིག་	<i>sdod- śig</i>	Dösh!	Sit down!
བལྟ་ཤིག་	<i>blta-śig</i>	Tash!	Have a look!

Final **-l** occurs in Dzongkha words taken from Chöke.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ཀུན་གསལ་	<i>kun-gsal</i>	Künsel	newspaper
བློ་གསལ་	<i>blo-gsal</i>	'Losel	journal, magazine

Most cases of final **-l** in traditional orthography, however, are never pronounced in colloquial speech and are therefore not reflected in Roman Dzongkha spelling, e.g. བཟ་ *b'ä* 'wool', ཅོལ་ལྗོག་ *'öko* 'neck', རྒྱལ་ཁ་ *gäkha* 'winner'. Strictly speaking, final **-r** occurs in colloquial spoken Dzongkha

only in literary pronunciations. Such reading pronunciations are relatively common, however, and reflect the profound extent to which the modern culture of Bhutan is influenced by the literary tradition. For example, in spoken Dzongkha the word for ‘flag’ རྒྱལ་དྲ་ is pronounced **gäda**, without final **-r**. The proper name ཀཾ་མ་ is pronounced **Kâma** in colloquial speech, although the more literary pronunciation **Karma** is also heard. The title of the well-known history of Bhutan འབྲུག་དཀར་པོ་ generally gets the literary pronunciation **Dru Karpo**, although ‘dragon’ in colloquial Dzongkha is **drû**, and ‘white dragon’ is **drukâp** without final **-r** and with regular shortening of the first element **drû** ‘dragon’ to **dru** in compounds. Certain formal or literary terms like རྩ་མཁོ་ **châzhi** ‘plan’ tend to retain final **-r** in hypercorrect speech **charzhi**.

6 Roman Dzongkha and traditional orthography

This section and the next one, Section 7, deal with phenomena of interest for linguists and those who already have some knowledge of Dzongkha. Language learners can safely skip over Sections 6 and 7 and proceed to do the exercises at the end of this chapter.

The relationship between Roman Dzongkha and traditional Bhutanese script, or གསལ་བྱེད་གསུམ་བཅུ་ **Selj'e Sumcu** ‘Thirty Letters’, is complex. Because Bhutanese spelling is largely historical, but not entirely, there exists no systematic relationship between modern pronunciation and traditional orthography. This is not to say that the relationship between modern pronunciation and traditional orthography is totally random. A relationship exists, even though it is not a systematic one. To explain this intricate relationship is to delve into the complicated realm of historical phonology. The main correspondences can be sketched in brief between traditional Bhutanese writing and modern Dzongkha pronunciation as represented by Roman Dzongkha. The patterns of correspondence outlined here are also illustrated throughout the remainder of the book.

The table below presents the 'Ucen letters of the གསལ་བྱེད་གསུམ་བཅུ་ **Selj'e Sumcu** 'Thirty Letters' and their Roman Dzongkha equivalents, as opposed to the transliterations into Roman script given at the beginning of Chapter 2.

ཀ་	ཁ་	ག་	ང་	ཅ	ཆ་	ཇ	ཉ་
k	kh	g'	ng	c	ch	j'	ny
ཏ་	ཐ་	ད་	ན་	པ་	ཕ་	བ་	མ་
t	th	d'	n	p	ph	b'	m
ཙ་	ཛ་	ཌ་	ཡ་	ཞ་	ཟ་	འ་	ལ་
ts	tsh	dz	w	zh'	z'	a	y
ར་	ལ་	ཤ་	ས་	ཧ་	ཨ་		
r	l	sh	s	h	'a		

Two things become immediately apparent on the basis of this diagram. The first is that Roman Dzongkha is not like transliteration, and the second is that the **Selj'e Sumcu** only represent part of the sound system of Dzongkha initials. Traditional orthography records many segments which are no longer retained in modern pronunciation and reflects a historical syllable canon, which is much more complex than that of modern Dzongkha. The maximal structure of the historical syllable canon is represented by the word བརྟུན་ (brgyad) **gä** 'eight', whereby the མིང་གཞི་ **mingzhi** 'initial' ག་ is followed by the རྟུངས་གཞི་ '**yangzhi** 'vowel' or 'syllabic nucleus' *a*, which in accordance with the conventions of Indic scripts is the orthographically unmarked vowel. The 'initial' ག་, which represents the heart of the initial consonantal cluster, is followed by the post-consonantal glide -y represented by a རྒྱལ་ཅན་ **dokcen** 'subscript letter' and preceded by both a མགོ་ཅན་ **gocen** 'superscript letter' denoting *r*- and a སྟོན་འདུག་ '**nyönju** 'prefixed letter' representing *b*-. The final position in the syllable is occupied by the རྩེས་འདུག་ **jenju** 'final consonant' or 'coda' ན་, a segment which, although lost in the modern form, left a trace in the apophony of the vowel, changing historical *a* to modern *ä*.

The use of the apostrophe in Roman Dzongkha is necessary because it corresponds to a meaningful phonological distinction in modern Dzongkha. To understand this, we must appreciate the historical effects of the མགོ་ཅན་ **gocen** ‘superscript letters’ and the རྒྱུ་འདུག་ **’nyönju** ‘prefixed letters’ on the phonology of the modern language. In Dzongkha, the historical presence or absence of **gocen** and **’nyönju** have led to different types of modern pronunciations.

This aspect of Dzongkha historical phonology is appreciated in traditional Bhutanese philology and has to do with the distinction between རྒྱ་རྒྱལ་པ་ **dra dr’akpa** ‘hard’ or ‘severe sounds’ and རྒྱ་འཇམ་པ་ **dra jampa** ‘soft’ or ‘tender sounds’. The **gocen** and **’nyönju** generally have the effect of changing a soft sound into a hard sound. Below we list the **gocen** combinations, traditionally called ར་མགོ་ **rago**, ལ་མགོ་ **lago** and ས་མགོ་ **sago**, and their usual phonological Roman Dzongkha equivalents in the modern language. The effects of the **’nyönju** or prefixed letters འ, ག, ར, ལ, ས are the same as those of the **gocen** or superscripted letters.

ཀ་	ག་	ང་	ཇ་	ཉ་	ཏ་	ད་	ན་	བ་	མ་	ཅ་	ཟ་
k	g	’ng	j	’ny	t	d	’n	b	’m	ts	dz
ཁ་	ག་	ལ་	ཅ་	ཇ་	ཉ་	ད་	ལ་	བ་	མ་		
k	g	’ng	c	j	t	d	p	b	lh		
ས་	ག་	ལ་	ཉ་	ཏ་	ད་	ན་	ལ་	བ་	མ་	ཟ་	
k	g	’ng	’ny	t	d	’n	p	b	’m	ts	

In terms of modern Dzongkha phonology, these effects are fourfold:

1. The first type of effect is the zero effect. The voiceless plosives and the phoneme **dz**, which are already ‘hard’ by nature, remain so:

ཀ་	ཏ་	ཅ་	ཟ་	ཁ་	ཅ་	ཉ་	ལ་	ཁ་	ཏ་	ལ་	ཟ་
k	t	ts	dz	k	c	t	p	k	t	p	ts

2. The second effect is the hardening of voiced plosives. This has led to the distinction between devoiced and voiced initials in Dzongkha, i.e. the voiced or hard initials:

ག་	ཇ་	ད་	བ།	ག་	ཇ་	ད་	བ།	ག་	ད་	བ།
g	j	d	b	g	j	d	b	g	d	b

as opposed to the soft or devoiced initials:

ག་	ཇ་	ད་	བ།
g'	j'	d'	b'

The distinction between 'hard' voiced and 'soft' devoiced consonants is a meaningful phonological contrast in modern Dzongkha.

3. The third effect is that of 'hard' or high tone nasals:

ང་	ཉ་	ན་	མ།	ཀྲ།	ཀླ་	ཉྱ་	ཉྱ་	མྱ་
'ng	'ny	'n	'm	'ng	'ng	'ny	'n	'm

4. The fourth effect of the **gocen** is the use of ལ་མགོ་ **lago** in the representation of the voiceless lateral phoneme ལྷ་ **lh**.

In contrast to the 'nyönju and **gocen**, the modern phonological effects of the historical རྩོགས་ཅན་ **dokcen** 'subscript letters' have been more complex.

ཀྲ་	ཁྲ་	གྲ་	པྲ་	ཕྲ་	བྲ་	མྲ།
k ~ c	kh ~ ch	g' ~ j'	c ~ pc	ch ~ pch	j' ~ bj'	ny
ཀྲ་	ཁྲ་	གྲ་	ཏྲ་	ཐྲ་	དྲ་	ནྲ་
tr	thr	dr'	tr	thr	dr'	n
པྲ་	ཕྲ་	བྲ་	མྲ་	ཕྲ་	སྲ་	མྲ།
tr	thr	dr'	m	sh	s	hr
ལྲ་	ལྲ་	ལྲ་	ལྲ་	ལྲ་	ལྲ།	
'l	'l	'l	d	'l	'l	

The effects of the ལ་བརྟགས་ **yata** 'subscripted y' have been fourfold.

1. There may be no effect on the velar initials (ཀྲ་ ཁྲ་ གྲ་), e.g. རྒྱུས་ **ki** 'to don (women's clothing)', ཁྲལ་ **khä** 'tax', མགྱོན་པོ་ **göm** 'guest', གྲལ་ **g'ä** 'row, queue, line'.

2. A velar or a bilabial initial (ཀ་ ཁ་ ག་ ཅ་ ཆ་ ཇ་) may be converted into a palatal initial, e.g. ཀུབ་ **cap** ‘do, perform’, རྩོད་པ་ **cöba** ‘behaviour’, རྩོད་ **chö** ‘you’, རོ་ཁྱི་ **rochi** ‘dog’, ཅུག་ **châ** ‘wipe clean’, འབྱོར་ཉི་ **joni** ‘to go’, སྤྱན་ **jinda** ‘patron’, གྲུ་མ་ཁ་ **j’angkha** ‘counting, enumeration’, འབྱོར་ **j’ön** ‘to go, to come [honorific]’.
3. The **yata** in combination with the bilabial initials (ཕ་ བ་ བྱ་) has led to the unique Dzongkha series of bilabial-palatal initials, e.g. སྤང་ཀ་ **pcangka** ‘poor’, དཔྱལ་ཕ་ **pcäu** ‘forehead’, ཕུག་ཕ་ **pchâm** ‘broom’, འབྱེང་ཕ་ **pchêm** ‘rosary’, སྤང་ཕ་ **bjâna** ‘houseflies’, གཞུ་ཕ་ **nambjâ** ‘summer’, བྱ་ལི་ **bj’ili** ‘cat’, བྱ་ཀ་ **bj’â** ‘cliff’.
4. The combination of the **yata** with a nasal (ལྷ་) has yielded a palatal nasal, e.g. ལྷམ་ལྷ་ **nyamnyong** ‘experience’, ལྷ་ལྷ་ **nyug’u** ‘pen’.

The modern Dzongkha phonological parameter of hard vs. soft is independent of the effects of the **yata**. The examples in the preceding paragraph illustrate that the **yata** is used with hard plosives (**g, j, bj**), soft plosives (**g’, j’, bj’**), a hard nasal initial (**’ny**) and a soft nasal initial (**ny**). Furthermore, Dzongkha often has **yata** where Chöke has ར་བཏགས་ **rata** ‘subscripted **r**’, e.g. Dzongkha གྲལ་ **g’ä** ‘row, queue, line’ vs. Chöke གྲལ་ **dr’el**, Dzongkha གྲུམ་ **J’umo** ‘Chumbi Valley’ vs. Chöke གྲུམ་ **Dr’omo**, Dzongkha སྤྱ་ **pca** ‘monkey’ vs. Chöke སྤྱལ་ **trel**.

The phonological effects of the historical ར་བཏགས་ **rata** ‘subscripted **r**’ have been threefold.

1. There is no effect in ན་ **n**, མ་ **m**, ཤ་ **sh**, and ས་ **s**.
2. In most cases, **rata** has yielded retroflex consonant initials:

ཀྲ་	ཁྲ་	གྲ་	ཅྲ་	ཆྲ་	ཇྲ་	ཕྲ་	བྲ་	བྱྲ་
tr	thr	dr’	tr	thr	dr’	tr	thr	dr

The Dzongkha hard vs. soft distinction is independent of the retroflexivisation indicated by the **rata**, e.g. རྩོམ་ **drôm** ‘box’, འབྲུག་ཡུལ་ **Dru Ü**

‘Bhutan’, ལྷོ་བོ་གླ་ **’lopdra** ‘school’, ལྷོ་ **dr’u** ‘boat’, ལྷོ་པ་ **dr’ôba** ‘morning’,
 ལྷོ་ཤོ་ས་ **Dr’âsho** ‘Bhutanese nobleman’, ལྷོ་བླ་ **Phodra** ‘palace’, ལྷོ་ཆེན་
dr’atsha ‘central lamasery’.

3. **rata** is also used to represent the modern voiceless trill hr (མྲ་).

The historical combinations with ལ་བརྟགས་ **lata** ‘subscripted l’ have led to two different modern Dzongkha readings.

1. The historical combination ལྷོ་ has yielded the modern Dzongkha initial phoneme **d**.
2. All other combinations with **lata** have yielded the high tone initial **’l** (ལྷོ་ ལྷོ་ ལྷོ་ ལྷོ་ ལྷོ་).

Now let us turn to the རྟུངས་བཞི་ **’yangzhi** ‘vowels’ and to the letters ཨ་ and འ་ of traditional Bhutanese script. Thirteen centuries ago, vowels came to be represented in the original ’Ucen script in the same way as they are represented in other so-called Indic scripts, i.e. in scripts historically derived from the Brahmi script. However, two letters, the ཨ་ and the འ་, are used to represent the five vowels in two tonal registers in syllables beginning with a vowel. Syllables beginning with the letter ཨ་ in ’Ucen script are ‘hard’ or high tone, whereas those beginning with འ་ are ‘soft’ or low tone.

ཨ་	ཨི་	ཨུ་	ཨེ་	ཨོ།
’a	’i	’u	’e	’o
འ་	འི་	འུ་	འེ་	འོ།
a	i	u	e	o

In Roman Dzongkha, the apostrophe is used to indicate the high tone before nasals, vowels and semivowels. But whereas ancient Tibetan had five vowels, modern Dzongkha has thirteen vowels. The original five vowels have in modern Dzongkha given rise to both short vowel phonemes (**a**, **e**, **i**, **o**, **u**) and long vowels (**â**, **ê**, **î**, **ô**, **û**). The conditions which have given

rise to long vowels are only partially understood, for the interplay of determining factors must have been historically as complex as those which determined Czech vowel length. The present state of affairs at any rate is that vowel length is a distinctive phonological trait of modern Dzongkha and must therefore be marked in any adequate system of romanisation. Moreover, Dzongkha has developed the long unlauded vowels **ä**, **ö** and **ü**, derived through apophony of three of the original vowels **a**, **o** and **u** respectively.

The phonological developments or ‘sound laws’ which led from the original five ancient Tibetan to the thirteen modern Dzongkha vowels constitute a complex chapter of historical phonology. Simple comparison of traditional spelling and modern pronunciation does not suffice to provide an understanding of these historical developments. Their complexity will hopefully be unravelled by historical linguistic research. Only some of the more obvious correspondences between traditional orthography and modern vowels will be pointed out here.

Dzongkha long vowels have often arisen from the collapse of two syllables into one. However, this process has not in all cases led to lengthening of the vowel, e.g. **མཁའ་པོ་** ‘**map**’ ‘husband’ vs. **དམར་པོ་** ‘**mâp**’ ‘red’, **གསེབ་** **sep** ‘stallion’ vs. **སེར་པོ་** **sêp** ‘yellow’, **ཕྱི་གཤམ་** **tsip** ‘stone wall’ vs. **ཕྱི་སེའ་** **tsîp** ‘astrologer’, **ཕོབ་** **phop** ‘put something down’ vs. **ཕོར་བ་** **phôp** ‘cup’, **སྐྱ་** **ku** ‘honorific prefix for parts of the body’ vs. **ཀླ་མ་** **kû** ‘gourd’. Final **ར་** **-r** has often led to lengthening of the preceding vowel, e.g. **ཞེར་ལྷེས་** ‘**êze**’ ‘Bhutanese chutney’, **པར་** **pâ** ‘picture’, **སྤར་** **sô** ‘thumb’s breadth’ (vs. **སྤ་** **so** ‘tooth’), **འཕུར་** **phû** ‘fly’, **འཁྱེར་** **gî** ‘turn a prayer wheel’. Sometimes a final **ས་** **-s** too, instead of triggering apophony of the preceding vowel, has yielded a long vowel in Dzongkha, e.g. **དགོས་** (now spelt **དགོ་**) **gô** ‘must, be necessary’, **གོས་** (now regrettably spelt **གཞོ་**) **g’ô** ‘male garb’, **ལས་** (with the clever modern spelling **ལྟ་**) **lâ** ‘work’, **ནས་** **nâ** ‘barley’ (vs. **ནས་** **nä** in Chöke), **དྲ་གཤོས་** **Dr’âsho** ‘Bhutanese nobleman’.

Again, the diachronic factors which conditioned lengthening are complex, and many verbs and other parts of speech exhibit regular grammatical alternation between a form with a long vowel and one with a short vowel. For example, Dzongkha རྟོག་ 'must, be necessary', historically written རྟོགས་, shows the form **gô** when used as a main verb and the shortened allomorph **go** when used as an auxiliary verb, and the verb form བཞག་ མི་ **zhâ-ni** 'to put' has a short vowel in the experienced tense form བཞག་ ཅི་ **zha-ci** and a long vowel in the inferred past tense བཞག་ ཟུག་ **zhâ-nu**. There are numerous such morphophonological regularities which operate in modern Dzongkha and are clearly represented in Roman Dzongkha, but which are masked from view by the traditional spelling, e.g. low register tone འ་ **nga** 'I' and འེག་ **ngê-gi** 'my' vs. high register tone འག་ **ngâ-gi** 'I' [ergative] with a long vowel, or short ཁ་ **kho** 'he' vs. long ཁག་ **khô-gi** 'his' and ཁག་ **khô-gi** 'he' [ergative]. The long vowel in the ergative forms of pronouns such as ཁ་ **khô-** might even be an artefact of lengthening caused by a final ergative ས་, still written in the Chöke ergative forms of pronouns such as ཁས་ 'he' [ergative], to which a supererogatory ergative suffix གིས་ **-gi** was augmented.

The umlauted or apophonic vowels **ä**, **ö** and **ü** in modern Dzongkha arose, as in modern Tibetan, through apophony historically conditioned by the རྟེན་འདུག་ **jenju** 'final consonants' ན་ **-d**, ལ་ **-l**, ར་ **-n** and ས་ **-s**. All four finals resulted in the apophonic change of **o** into **ö** and of **u** into **ü**. However, the apophony of original **a** variously yielded **e**, **ê** and **ä**. Final ན་ **-d** usually gave rise to **ê**, e.g., ཏྟན་ **têm** 'show', བཏྟན་ **takcê** 'inspect', བཏྟན་ **jê** 'forget', ཏྟན་ **tshê** 'measure, size, moderation', seldom to **ä** or **e**, e.g. བཏྟན་ **gä** 'eight', འབན་ **be** 'do', མཛེན་ **dzêne** 'leprosy' (however, རན་ **nê** 'illness'). Final ར་ **-n**, which in most cases has been retained in modern Dzongkha pronunciation, has given rise to the vowel **e**, e.g., མྱན་ **'men** 'medicine', ཅན་ **tsende** 'Bhutanese sandalwood', འགན་ **genkha** 'responsibility'. Final ས་ **-s** and ལ་ **-l** have given rise to the vowel **ä**, e.g., རྩ་ **dzä** 'gunpowder', རྟ་ **'yäp** 'right (as opposed to left)', སྟ་ **sä** 'prince',

མཁའ་མཁའ་ **khäp** ‘adept, expert’, བླ་མ་ **bäp** ‘frog’, ཐུ་མ་ **thäu** ‘dust’, གླ་མ་ **gä** ‘to cross, to ford’, བཟ་མ་ **b’ä** ‘wool’, བགཟ་མ་ **shä** ‘wander, roam’. As already pointed out above, some cases of final ས་ -s have not yielded forms with an apophonic vowel but have led to forms with a long vowel.

But the historical development of vowels from ancient Tibetan to modern Dzongkha is more complex than even these correspondences would suggest. For example, there are vowel harmonic forms in modern Dzongkha involving the vowel *ö*, e.g. མཚོ་རྟེན་ **chötö** ‘stupa’, ལྟོ་བ་དཔོན་ **’löbö** ‘teacher’. Moreover, the factors giving rise to the modern vowels in some Dzongkha words are far more involved, e.g., གློ་པོ་ **gap** ‘head of a གློ་པོ་ཁོ་ **geo**, or block of villages’, Dzongkha བཞོ་སེལ་ **dröp** ‘ex-, former, retired’, alongside formal Chöke བཞེས་པ་ **drep**. An important lesson to be learnt from such examples is that when we see a འབྲེང་པོ་ **drengbo** in traditional orthography, it does not necessarily mean that there will be a vowel *e* or *ê* in modern Dzongkha. What determines the spelling in Roman Dzongkha is the pronunciation.

The phonetic implications of the traditional dichotomy made in Bhutanese philology between ལློ་རྒྱལ་པ་ **dra dr’akpa** ‘hard’ or ‘severe sounds’ and ལློ་འཇམ་པ་ **dra jampa** ‘soft’ or ‘tender sounds’ are as two sides of the same coin. The apostrophe in Roman Dzongkha fulfils the function of marking both phenomena connected with this distinction.

1. The apostrophe marks the high register tone in syllables beginning with a nasal, a liquid or a vowel. In this function the apostrophe is written preceding the initial consonant or vowel, e.g. གཤམ་ལྷ་ **’ü** ‘village’, ལྷ་ **’nga** ‘five’, ལྷོ་ **’lo** ‘cough’, whereas the low register tone is left unmarked, e.g. ལྷམ་ **ü** ‘realm’, ལོ་ **lo** ‘year, age’, ལ་ **nga** ‘I, me’.
2. The apostrophe indicates a devoiced consonant, e.g. ཟམ་ **z’am** ‘bridge’, བགོ་ **g’ô** ‘Bhutanese male garb’, གུམ་ **g’ä** ‘queue, row, line’, བཟ་ **b’ä** ‘wool’, རྩོ་བདག་ **j’ôda** ‘owner’, whereas voiced consonants are unmarked, e.g. བཟམ་ **zâm** ‘healthy’, ལྷོ་ **go** ‘door’, བརྒྱད་ **gä** ‘eight’, འབལ་ **bä** ‘pull’.

out, extract', རྟོ་ jo 'go'. In this function the apostrophe is written following the consonant.

In the following table, the combinations are diagrammed in which the apostrophe is used in its first function, i.e. to mark the ལྷ་རྟ་' dra **dr'akpa** or 'hard sound' of the high register tone in syllables beginning with a nasal, liquid or vowel.

low register 'soft'		high register 'hard'	
nga	ང་	'nga	ང་
nya	ཉ་	'nya	ཉ་
na	ན་	'na	ན་
ma	མ་	'ma	མ་
wa	ཨ་	'wa	དབང་
ya	ཡ་	'ya	དབྱང་
la	ལ་	'la	ལྷ་
a	འ་	'a	ཨ་
â	འར་	'â	ཨར་
e	འེ་	'e	ཨེ་
ê	འེར་	'ê	ཨེར་
i	འི་	'i	ཨི་
î	འིར་	'î	ཨིར་
o	འོ་	'o	ཨོ་
ô	འོར་	'ô	ཨོར་
u	འུ་	'u	ཨུ་
û	འུར་	'û	ཨུར་
ä	འཕ་	'ä	ཨཕ་
ö	འོ་	'ö	ཨོ་
ü	འུ་	'ü	ཨུ་

The high register tone is marked in Roman Dzongkha only in syllables beginning with a nasal, liquid or vowel because in all other syllables the tone can be predicted on the basis of the initial consonant. As the table

below recapitulates, syllables beginning with voiceless consonants are invariably in the high register tone, and syllables beginning with the voiced and devoiced consonants are in the low register tone.

high register				low register			
k	ཀ་	kh	ཁ་	g	ག་	g'	ག'
c	ཅ་	ch	ཆ་	j	ཇ་	j'	ཇ'
t	ཏ་	th	ཐ་	d	ད་	d'	ད'
p	པ་	ph	ཕ་	b	བ་	b'	བ'
pc	ཕྱ་	pch	ཕྱ	bj	བྱ་	bj'	བྱ'
tr	ཐ་	thr	ཐ་	dr	རྩ་	dr'	རྩ'
ts	ཅ་	tsh	ཆ་	dz	ཇ་		
sh	ཤ་			zh	ཞཞའ་	zh'	ཞ'
s	ས་			z	ཞཞའ་	z'	ཞ'
hr	མ་			r	ར་		
lh	ལ་						
h	ཏ་						

In the following table, the combinations are diagrammed in which the apostrophe is used in its second function, i.e. to mark the ལྷ་འཇམ་པ་ **dra jampa** ‘soft sound’ of devoiced initial consonants. In the first version of Roman Dzongkha published in 1991, this second function of the apostrophe for a brief period of three years used to be fulfilled by a diacritic known as a **thi** (ཐིག་) or devoicing circlet [°]. This diacritic was soon abandoned for the apostrophe.

voiced 'hard'		devoiced 'soft'	
ga	ག'	g'a	ག'
ja	ཇ'	j'a	ཇ'
da	ད'	d'a	ད'
ba	བ'	b'a	བ'
bja	བྱ'	bj'a	བྱ'
dra	དྲ'	dr'a	དྲ'
zha	གཞམ'	zh'a	ཞ'
za	གཟམ'	z'a	ཟ'

Dzongkha distinguishes between voiced and devoiced plosive and sibilant consonants. This distinction is unique to Dzongkha and alien to the phonologies of the other languages of Bhutan. Speakers of Dzongkha whose mother tongue is another language of Bhutan, particularly people originating from east of the Pêli La རྒྱལ་ལི་ལ་, therefore sometimes do not observe the distinction between the voiced consonants and their devoiced counterparts, e.g. གཟམ' **za** vs. ཟ' **z'a**. For non-native speakers of Dzongkha, a good rule of thumb to follow is that when any of the voiced consonants ག' ཇ' ད' བ' བྱ' དྲ' ཞ' and ཟ' occur with a prefixed letter, or སྟོན་འདུག་ **'nyönju**, the initial will tend to be 'hard' and thus rendered without an apostrophe or ཀོམ་ **koma** in Roman Dzongkha (g, j, d, b, bj, dr, zh and z). When the voiced consonants ག' ཇ' ད' བ' བྱ' དྲ' ཞ' and ཟ' occur without a prefixed letter, they are usually devoiced in the standard dialect and will be written with an apostrophe following the initial in Roman Dzongkha (g', j', d', b', bj', dr', zh' and z'). In general this rule of thumb is seen to hold, but there are exceptions. Since the presence of a **'nyönju** or **gocen** does not necessarily indicate a 'hard' pronunciation, and the absence of **'nyönju** or **gocen** does not in every case indicate a 'soft' pronunciation, the only reliable guide is the pronunciation of a native Dzongkha speaker from Wang or Thê. Traditional orthography and modern phonology are

two distinct systems operating by a distinct set of rules. The complexity of Dzongkha historical phonology highlights the need for an accurate representation of modern Dzongkha phonology.

Written Dzongkha observes other Classical Tibetan or Chöke spelling conventions. For example, a Dzongkha verb stem may have as little as one, but also as many as four different orthographic forms with the same pronunciation:

1. བསྐྱབས་ **drup**, vt., ‘complete, perform, finish, achieve’, in the past tense, e.g. བསྐྱབས་ཡི་ **drup-yi**,
2. བསྐྱབ་ **drup** in the future, e.g. བསྐྱབ་ནི་ **drup-ni**, བསྐྱབ་འང་ **drup-ong**,
3. སྐྱབ་ **drup** in the present, e.g. སྐྱབ་དོ་ **drup-do**, སྐྱབ་པའི་སྒྲང་ཨིན་ **drup-bigang ’ing**,
4. སྐྱབས་ **drup** in the imperative, e.g. སྐྱབས་ཤིག་ **drup-sh!**

This verb may be compared with its intransitive counterpart, which has only two orthographic forms:

1. འགྲུབ་ **dr’up**, vi., ‘get accomplished, be or get completed’, in the present and future, and
2. སྐྱུབ་ **dr’up** in the past.

However, Dzongkha verbs do not consistently follow Chöke orthography. Sometimes Dzongkha will use one orthographic form where Chöke will use several. Often it is impossible for a Dzongkha verb to follow Chöke orthography, simply because the Dzongkha verb is different from the Chöke verb, e.g. Dzongkha འཇུ་ **jo** ‘go’ vs. Chöke འཇོ་ **dro** ‘go’, Dzongkha འབད་ **be** ~ **bä** ‘do’ vs. Chöke བྱེད་ ~ བྱས་ ~ བྱ་ ~ བྱོས་ ‘do’, with the formal Bhutanese reading pronunciations **j’et** ~ **j’ä** ~ **j’a** ~ **j’ö**. Whenever there is an attempt to follow the Chöke orthography in this matter, as in

the case of བསྐྱབས་ ~ བསྐྱབ་ ~ སྐྱབ་ ~ སྐྱབས་ **drup** ‘complete, perform, finish, achieve’, the result is an erudite but artificial spelling distinction only.

In fact, the ancient Tibetan phenomenon of verb stem alternation, maximally involving four different stems, has no reflex in Dzongkha. An early listing of alternating verb stems found in Written Tibetan is included in the 1834 grammar of Tibetan written by the Hungarian traveller Alexander Csoma de Kőrös, *alias* Csoma Kőrösi Sándor. Isaac Jacob Schmidt’s Tibetan grammar, published in 1839 for the Imperial Russian Academy of Sciences at St. Petersburg, improves greatly upon Csoma de Kőrös’s work and also provides a list of the various stems for a single Tibetan verb. Heinrich August Jäschke’s (1883) grammar also treats the phenomenon. Alternating stems for Tibetan or Chöke verb forms can be found in any good Tibetan-English dictionary, such as that by Isaac Jacob Schmidt (1841), Heinrich August Jäschke (1871, 1881) or Sarat Chandra Das (1902). A comprehensive spelling guide for Tibetan verb forms was published by Dorje Wangchuk Kharto (1979) in Delhi, and this orthographical material has been more tidily arranged and presented in a beautiful reference book by Nathan Hill (2010).

The ancient phenomenon of verb stem alternation basically involving four different stems reflected in the Tibetan writing tradition still survives as an intact system in the Manchad language of Himācal Pradeś. This type of verb stem alternation should not be confused with honorific verbs or suppletion. For example, the Dzongkha verb གཤམ་ **shâ** ‘pass away’ is the honorific counterpart of the regular Dzongkha verb ཤི་ **shi** ‘die’. The Dzongkha verb འཁྱེ་ **jo** ‘go’, like English, has a suppletive form in the past, i.e. སོང་ **song** ‘went’, and in the perfective, i.e. ཡར་ **yâ** ‘went’, and the Dzongkha verb འོང་ **ong** ‘come’ has a suppletive stem in the imperative and first person interrogative, i.e. ཤོ་ **shô**, and in the perfective aspect and potential mood, i.e. ཐོན་ ~ འཐོན་ **thön, thöng**.

Finally, there is variation and inconsistency in the spelling of modern Dzongkha. Often Dzongkha spelling coincides with Tibetan orthography,

and often it does not. Sometimes a word is spelt in more than one way. Dzongkha spellings may either be in keeping with classical orthography or represent *ad hoc* modernisations, based both on historical and on false etymologies. Some new spellings give a good indication of the modern pronunciation, e.g. ལླ་ *lâ* ‘work’. Some new spellings, however, represent innovation for its own sake and even obscure pronunciation where a traditional spelling does not. For example, a spurious རྟོན་འདུག་ *’nyönju* has been added to Dzongkha བགོ་ *g’ô* ‘male garb’, misleadingly suggesting a hard initial, and an historical རྟོན་འདུག་ *jenju* has been removed which would have clarified the lengthened vowel. Official Dzongkha spellings are given in the རྟོན་འདུག་མཛོད་ Dzongkha dictionaries published in 1986 and 1993 by the Department of Education and the Dzongkha Development Commission respectively. At the request of the Dzongkha Development Commission, I designed a phonological spelling for Dzongkha in the native ’Ucen script, known as རྟོན་འདུག་ཡིག་ Phonological Dzongkha. The book which explains Phonological Dzongkha was prepared in 1994 and then filed away in the archives of the Dzongkha Development Commission. Its contents are rendered public in the present volume for the first time. Previously, Roman Dzongkha had served as the only reliable representation of Dzongkha pronunciation.

Alphabetical Order of Roman Dzongkha						
a	ch	g'	'l	ô	s	'û
â	d	h	lh	'o	sh	ü
'a	d'	i	m	'ô	t	'ü
'â	dr	î	'm	ö	th	w
ä	dr'	'i	n	'ö	tr	'w
'ä	dz	'î	'n	p	thr	y
b	e	j	ng	ph	ts	'y
b'	ê	j'	'ng	pc	tsh	z
bj	'e	k	ny	pch	u	z'
bj'	'ê	kh	'ny	r	û	zh
c	g	l	o	hr	'u	zh'

7 Contour tones

Dzongkha contour tones are a phenomenon of great interest to linguists. However, these incipient tonal phenomena are of little use to students attempting to actively master the language. Language learners can safely skip this section and proceed to do the exercises to Chapter 3. Michailovsky (1986) first reported the existence of contour tones in Dzongkha in addition to the high and low register tones discussed in Section 1 of this chapter. Mazaudon and Michailovsky's (1989) experimental phonetic research on Dzongkha tonology with native speakers of Dzongkha from རྒྱལ་ཁྱེད་ཆ་ Capcha and རྩིས་ཕུག་ Thimphu brought to light the existence of a contour tone distinction in a significant number of Dzongkha words. They provided interesting diachronic explanations of the tonogenetic mechanisms involved on the basis of what may be conjectured from the traditional orthography. The table below lists minimal pairs which illustrate this contour tone distinction, including the minimal pairs listed in Mazaudon and Michailovsky's material which could be verified. The

rising contour seems to be ever so slightly glottalised. The falling contour is longer in duration, particularly in the low register. Diphthongs always exhibit a falling contour.

From a comparative linguistic perspective, the contour tones are indeed ‘the most original aspect of Dzongkha phonology’. However, the contour distinction does not exist in all dialects of Dzongkha. In those dialects in which it does exist, the opposition does not occur in short open syllables, diphthongs or in monosyllables in final **-n** and is not always made by all speakers consistently. In the examples below the rising glottalised contour is indicated by an asterisk. This asterisk is not employed elsewhere in the book, however, nor is it ever used in the Roman Dzongkha.

high register examples

rising, glottalised			slightly falling		
ཤོབ་	shop*	lie	གཤོག་	shop	wing
གསུམ་	sum*	three	སྤུང་	sum	amulet
སེམས་	sem*	mind, feelings	སྒན་	sem	lentils
ཀར་	kâm*	leg	སྐར་	kâm	star
སྒག་	pâ*	slice of meat	པར་	pâ	picture
ཐབ་	thap*	stove, kitchen	ཐག་	thap	rope
ཤེས་	shê*	know	ཤེལ་	shê	glass
ཀར་	kang*	marrow	བཀང་	kang	fill (fluid)
མཆིན་	chim*	liver	ཁྱིམ་	chim	house
ཚམ་	tsham*	niece	མཚམས་	tsham	border

rising, glottalised			slightly falling		
བསད་	sê*	kill	གསེར་	sê	gold
སྒྲི་	'lü*	pear	སྒྲི་	'lü	dough ef- figy

low register examples					
rising, glottalised			slightly falling		
འཛིན་མ་	dzim*	tongs	ཇིམ་	dzim	eyebrow
འབྱ་	bjâ*	standing paddy	བྱ་	bjâ	summer
དོས་	d'ô*	burden	དོར་	d'ô	pair
སྒྲི་	dö*	sit, stay	ས་དོས་	dö	ritual spirit palace made of coloured thread

Exercises to Chapter 3

I. Grammar questions

1. Which three diacritic marks are used in Roman Dzongkha, and what do they signify?
2. How many tones are there in standard Dzongkha? When and how is tone marked in official Dzongkha Romanisation?
3. Which consonants are automatically followed by the low register tone, and which are followed by the high register tone?

4. What are devoiced consonants and how are they pronounced? How are devoiced consonants indicated in Roman Dzongkha orthography?

II. Pronunciation Exercises

As a student of Dzongkha, you will have to master a number of speech sounds which do not occur in your native language. You will have to learn to distinguish systematically and consistently between these new speech sounds. Do not satisfy yourself with an approximate pronunciation in the beginning, thinking that your pronunciation will improve with time. Make an all-out effort at the very outset to gain a proper pronunciation of Dzongkha. Poor pronunciation habits will be difficult to break later on. Do not be shy, and show yourself what your vocal tract can do.

After you have practised the pronunciation exercises in Chapter 3 with the aid of the soundtrack or the assistance of a native speaker of Dzongkha from western Bhutan, pronounce the following Dzongkha words correctly, following the Roman Dzongkha spellings. Check your answers against the sound track.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
ལྔ་	<i>lña</i>	'nga	five
ང་	<i>ña</i>	nga	I, me
ནྱ་	<i>nña</i>	nâ	here
ནས་	<i>nas</i>	nâ	barley
མནར་	<i>mnar</i>	nâ	illness
གློ་	<i>glo</i>	'lo	cough
ལོ་	<i>lo</i>	lo	year, age
ཤི་	<i>śi</i>	shi	die
ཤེས་	<i>śes</i>	shê	know
བསལ་	<i>bśal</i>	shä	wander

Dzongkha	transliteration	Roman	English
བཤད་སྒྲུབ་ནི་	<i>bśad-slab-ni</i>	she'lapni	explain
རྩ་	<i>rdo</i>	do	stone
སྒྲོད་	<i>sdod</i>	dö	sit
ལུག་	<i>lug</i>	lû	sheep
ལུད་	<i>lud</i>	lû	compost
ཕྱུག་པ་	<i>rmagpa</i>	'map	husband
དམར་པོ་	<i>dmarpa</i>	'mâp	red
གཤེག་	<i>gseb</i>	sep	stallion
སེར་པོ་	<i>serpo</i>	sêp	yellow
རྩེག་པ་	<i>rtsigpa</i>	tsip	stone wall
རྩེས་པ་	<i>rtsispa</i>	tsîp	astrologer
ཕོབ་	<i>phob</i>	phop	put something down
ཕོར་པ་	<i>phorpa</i>	phôp	cup
བརྟག་དཔྱད་	<i>brtag-dpyad</i>	takce	inspect
ཀུཤ་	<i>kuwa</i>	kû	gourd used as a scoop
གླང་	<i>glañ</i>	'lang	bull, ox
ཆང་	<i>chañ</i>	chang	beer
ཚོང་ཁང་	<i>tshoñ-khañ</i>	tshongkha	shop
མིང་	<i>miñ</i>	meng	name
ཉིང་	<i>hiñ</i>	hing	heart

Pay particular attention to the use of the apostrophe when pronouncing the following, second set of Dzongkha words.

Dzongkha	transliteration	Roman	English
གཟེར་	<i>gzer</i>	dzê	nail
ཟེ་	<i>ze</i>	z'e	crest
གསེར་	<i>gser</i>	sê	gold
བགོ་	<i>bgo</i>	g'ô	Bhutanese male garb
སྒོ་	<i>sgo</i>	go	door
གུལ་	<i>gyal</i>	g'ä	queue, row, line
བརྒྱད་	<i>brgyad</i>	gä	eight
བལ་	<i>bal</i>	b'ä	wool
འབལ་	<i>ħbal</i>	bä	pull out, extract
དོན་	<i>don</i>	d'ön	reason
སྒོད་	<i>sdod</i>	dö	sit, remain
བྱི་ལི་	<i>byi-li</i>	bj'ili	cat
སྒྱི་ལི་	<i>sbyi-li</i>	bj'ili	plane, chisel
འབྲང་	<i>ħbyañ</i>	bjang	honey

Pronouns, postpositions, numerals and the verbs ‘to be’

This chapter deals with Dzongkha pronouns, demonstratives and postpositions and will introduce to the Western reader a syntactic element order which is different than in most European languages. Dzongkha numerals will be seen to operate according to both a decimal and an older vigesimal system. The several forms of Dzongkha ‘to be’ and their respective meanings will introduce the reader to a dimension of Dzongkha grammar which will be novel to most. The choice between various Dzongkha verb forms depends on epistemological considerations which the grammars of most Western languages do not force us to make explicit each time we choose a verb form. The Dzongkha speaker automatically makes this obligatory choice and so makes a statement or takes a stance with respect to the epistemic status of the information conveyed in almost every sentence which he speaks.

Dzongkha personal pronouns						
	singular			plural		
1st person	ང་	nga	I	ང་བཅས་	ngace	we
2nd person	ཁྱེད་	chö	you	ཁྱེད་	chä	you
3rd person	ཁོ་	kho	he	ཁོང་	khong	they
	མོ་	mo	she			
honorific	ཁྱ་	nâ	he, she, you	ཁྱ་ཚུ་	nâ-bu	they, you

1 Dzongkha pronouns

The table above lists the nine Dzongkha personal pronouns. There are two morphological regularities in the language which affect Dzongkha personal pronouns but are entirely concealed by traditional orthography. However, both morphological regularities are rendered visible in Roman Dzongkha. The first regularity is that the vowel in the three pronouns ང་ **nga** ‘I’, ཁོ་ **kho** ‘he’ and མོ་ **mo** ‘she’ are lengthened before the dative, ergative and genitive suffixes, e.g. ང་ལུ་ **ngâ-lu** ‘to me’, ཁོ་གིས་ **khô-gi** ‘he [ERG]’, མོ་གི་ **mô-gi** ‘her, hers’.

The second regularity is that in the two Dzongkha personal pronouns beginning with a nasal initial consonant, this nasal initial becomes ‘hard’ when the pronouns is put in the ergative case. Accordingly, ང་ **nga** ‘I’ becomes ང་གིས་ **ngâ-gi** ‘I [ERG]’, and མོ་ **mo** ‘she’ becomes མོ་གིས་ **mô-gi** ‘she [ERG]’. The bane of Dzongkha’s success as the national language of the kingdom is that most people in Bhutan speaking Dzongkha today are not native speakers, and many of these have not fully acquired a native speaker phonology of the language. As a result, this second regularity is sometimes missed by non-native speakers of Dzongkha from other parts of Bhutan.

These two morphological regularities, the first rule involving the lengthening of the vowel before case suffixes and the second rule involving the register tone shift in the two nasal-initial pronouns in the ergative case, are in fact the primary native morphological markers in the grammar of standard spoken Dzongkha, so much so that the suffixes can actually be dropped altogether in native spoken Dzongkha. However, these two morphological rules must be observed, and these two morphological regularities in Dzongkha grammar are entirely hidden by traditional orthography. For example, in the natural spoken Dzongkha sentences ང་གིས་མོ་སྟབ་ཅི། 'ngâ mô 'lapci 'I told her' and མོ་གིས་ང་སྟབ་ཅི། 'mô ngâ 'lapci 'she told me', the overt suffixes are dropped, but the vowels are lengthened as marks of inflected case, and the initial nasal is hardened, i.e. pronounced in the high register tone, in the ergative. Roman Dzongkha renders these grammatical regularities in the real native Dzongkha visible and amenable to study and documentation.

The collective ending ཆ་ཅུབ་ **châchap** may be added to any of the plural pronouns, e.g. ཁྱེད་ཆ་ཅུབ་ **chä-châchap** 'you all', or to any Dzongkha nouns denoting people, e.g. ཡུལ་མཚོ་ཆ་ཅུབ་ 'amtshu-châchap 'all the women'. The following two sentences illustrate the use of the collective ending ཆ་ཅུབ་ **châchap**.

- (1) ང་བཅས་ཆ་ཅུབ་ལུ་ཡང་གསོལ་རས་གཅིག་ཞུ་དགོ་པས།

ngace -châchap -lu -e söra ci zh'u -go -be
we -[COL] -[DAT] -also reward one request -must -[EP]

'All of us would also like to request some recompense.'

- (2) བུ་མོ་ཆ་ཅུབ་ནུ་ཤོག་གིག།

b'um -châchap nâ sho -sh!
girl -[COL] here come -[IMP]

'Come here, girls!'

The honorific pronouns རྒྱུ་ *nâ* ‘he, she, you’ and plural རྒྱུ་བུ་ *nâ-bu* ‘they, you’ are used to show respect in formal situations with reference to either the second or third person. The proper form of reference to the king is མི་དབང་མངའ་བདག་པོ་ཆེ། *Mi’wang ’Ngada Rimboche* ‘His Majesty’, and the proper form of address is མངའ་བདག་པོ་ཆེ། *’Ngada Rimboche* ‘Your Majesty’ and, in lieu of a pronoun, ཞབས། *Zh’ap* ‘Your Majesty’.

The Dzongkha demonstrative pronouns are listed in Table 2. The demonstratives bearing the prefix ཨ་ *a-*, viz. ཨ་ནི་ *’ani* ‘this right here’, ཨ་ཐི་ *’aphi* ‘that over yonder’, ཨ་ཡི་ *’ayi* ‘that up over there’, ཨ་མི་ *’ami* ‘that down over there’, are more emphatically deictic in nature than their counterparts lacking the prefix, viz. ནི་ *ni* ‘this here’, ཐེ་ *phê* ‘that over there’, ཡེ་ *yê* ‘that up there’, མེ་ *mê* ‘that down there’. All the demonstratives in the table below may be used as nominal heads, e.g. ཨ་ཐི་ངེག་ཨིན། *’Aphi ngê-gi ’ing* ‘That over there is mine’, ཡེ་ཚུད་ཀྱི་ཨིན་ན། *Yê chö-gi ’ina* ‘Is that yours up there?’.

Dzongkha demonstrative pronouns			
proximal	ཨ་ནི་	’ani	this right here
	ནི་	ni	this here
neutral	དེ་ ~ འདི་	di	this, that [DEF]
	དེ་	d’i	this, that [DEM]
distal	ཨ་ཐི་འདི་	’aphidi	that over yonder
	ཐེ་ཚུ་	phêtshu	those over there
	ཨ་ཡི་	’ayi	that up over there
	ཡེ་ཚུ་	yêtshu	those up there
	ཨ་མི་	’ami	that down over there
	མེ་ཚུ་	mêtshu	those down there

An orthographic convention arose in Dzongkha whereby the definite article དེ **di** came to be written as འདི **di** in the four expressions ཡ་ཐི་འདི **'aphidi** 'that one over yonder', ཡ་མི་འདི **'amidi** 'that one down there' ཡ་ཡི་འདི **'ayidi**, 'that one up there' and ཡ་ནི་འདི **'anidi** 'this one right here'. Dzongkha orthography often disguises what is actually going on in the language at the morphological level. However, this particular orthographic convention actually appears to have been introduced in an attempt to capture a native morphological regularity. The real Dzongkha morphological regularity is only rendered visible in Roman Dzongkha, however. The free morpheme དེ **d'i** is a demonstrative pronoun, which can be used by itself as the subject of a sentence, e.g. དེའོ་གི་ཡིན། **D'i khô-gi 'ing** 'That's his', དེ་ངེག་ཡིན། **D'i ngê-gi 'ing** 'That's mine'.

By contrast, the bound morpheme དེ **di** is a definite article suffixed to the noun phrase that it modifies. The fact that we are dealing with two distinct, albeit etymologically related, morphemes is concealed by traditional Dzongkha orthography, which spells the demonstrative pronoun and the definite article in the same way, although they are pronounced differently. The bound suffixal morpheme translates into English as 'the' or 'that', e.g. རོ་ཁྱི་དེ **rochi-di** 'the dog' or 'that dog'. The orthographic variant འདི **di** is used in the four expressions listed above and is therefore actually merely a spelling convention for writing the definite article suffix in those four expressions. The proximal form ནི **ni** can be used both as a proximal definite article suffixed to a noun as well as in the function of a demonstrative pronoun acting as a free morpheme in the sentence, e.g. རོ་ཁྱི་མེན། **Rochi-ni mă** 'it's not this dog', ནི་ངེ་རོ་ཁྱི་ཡིན། **Ni ngê rochi 'ing** 'This is my dog'.

In Dzongkha a possessive pronoun can be used together with or without the definite article, ངེ་ཆེ་ལྟགས་དེ **ngê-châro-di** 'my friend [DEF]' and ངེ་ཆེ་ལྟགས་ **ngê-châro** 'my friend'. The distinction is comparable to the Portuguese *o meu amigo* 'my friend [def]' and *meu amigo* 'my friend' or Limbu *a-ndzum-in* 'my friend [DEF]' and *a-ndzum* 'my friend'. The numeral 'one'

གཅིག་ **ci** also serves as an indefinite article. There is a novel and spurious orthographic convention, observed by some in a slavish attempt to represent an English distinction that is lacking in Dzongkha, whereby གཅིག་ **ci** ‘one’ is distinguished from ཅིག་ **ci** ‘a, an’, although the pronunciation and the meaning are identical.

The plural suffix ཚུ་ **tshu**, when it occurs, follows the definite article, e.g. བསོལ་འདི་ཚུ་ **g’ola-di-tshu** ‘the clothes’. The Dzongkha plural is not equivalent to the European plural category in that, as in many of the world’s languages, the Dzongkha plural is not a strictly obligatory category for any collection of items greater than one. Rather, the Dzongkha plural is used primarily in contexts where it is desirable to emphasise the plurality of the referents or to express manifoldness.

The form ཨ་ཕི་ **’aphi** ‘yonder’, shorn of the article, as well as all the remaining demonstratives shown in the preceding table, may be used adnominally. Used attributively in this way, these demonstratives precede the noun they modify and are obligatorily used in conjunction with the definite article, which is written variously as དེ་ **di** or འདི་ **di** depending on the old spelling rule already described, e.g. ཐེ་མི་དེ་ **phê-’mi-di** ‘that man’, ཨ་ནི་ཨམ་ཚུ་འདི་ **’ani-’amtshu-di** ‘this woman’, ཨ་ཡི་བུ་ཚུ་འདི་ **’ayi-b’um-di** ‘that girl up there’, ཨ་མི་བུ་ཚུ་འདི་ཚུ་ **’ami-b’utshu-di-tshu** ‘those boys down there’.

The monosyllabic demonstratives ཐེ་ **phê** ‘those’, ཡེ་ **yê** ‘those up there’ and མེ་ **mê** ‘those down there’ are occasionally encountered in colloquial speech as articles following the noun they modify, e.g. མི་ཐེ་ཚུ་ **’mi-phêtshu** ‘those men’, although this element order has a decidedly colloquial flavour, e.g. མི་ཐེ་ཚུ་དང་འབྲེལ་མི་དགོས། **’mi-phêtshu-da thrî migo** ‘It’s better not to get involved with those guys’.

2 Suffixes and postpositions

The relationships expressed by prepositions in languages like English, Russian or Chinese are expressed by postpositions in many of the world's languages like Dzongkha, Burmese or Hindi. Whereas prepositions precede the noun or pronoun they modify, postpositions follow them. Throughout this book, many Dzongkha suffixes and postpositions will be introduced. In this section, the genitive, locative, ablative and dative suffixes are presented.

The genitive suffix indicates possession or a part-to-whole relationship, like English 'of'. In accordance with Classical Tibetan spelling conventions, the genitive suffix is written as གི་ **-gi** after words ending in མ་, ན་, ར་ and ལ་, e.g. ཁྱིམ་གྱི་ཁྲེ་མིག་ **chim-gi dimi** 'the key to the house', as གི་ **-gi** after words ending in orthographic ག་ and ར་, e.g. ཁོང་གི་རྩ་ གི་ **khong-gi rochi** 'their dog', as གི་ **-gi** after words ending in orthographic བ་, ར་ and མ་, e.g. ར་བཅས་ཀྱི་ཁྱིམ་ **ngaci chim** 'our house', but it should be noted that the possessive form 'our', although written as ར་བཅས་ཀྱི་ in traditional orthography, is actually pronounced **ngaci** in modern spoken Dzongkha. Certain words ending in a vowel take the genitive ending འི་ **-i**, e.g. རའི་ ཁྱིམ་གྱི་ཁྲེ་མིག་ **ngê chim-gi dimi** 'the key to my house', རྩོམ་ཁའི་བད་སྤྱོད་པའི་ གཞུང་ **Dzongkhai Datröbi Zhung** 'Grammar of Dzongkha', ཁོ་གི་ཨམ་ཚུའི་ ལག་པ་ **khôgi amtshui-lap** 'his wife's hand', whereas others take the genitive ending གི་ **gi**, e.g. ཁོ་གི་མིང་ **khô-gi meng** 'his name', འྱི་མི་གི་མཛུག་མ་ **bj'ili-gi juma** 'the cat's tail'. The genitive ending འི་ **-i** is occasionally used in combination with the genitive གི་ **gi**, particularly in the first singular possessive, e.g. རའི་གི་བུ་མོ་ **ngêgi b'um** 'my daughter'. The combination རའི་གི་ **ngêgi** 'my' is sometimes written རི་གི་ **ngêgi** 'my', and for the form རའི་ **ngê** 'my', the spellings རིའ, རིའི་ and རི་ are also found. Words ending in orthographic ར་ either take the ending གི་ **-gi** or drop the final ར་ and add འི་ **-i**.

The locative suffix ན་ **na** indicates location or destination, like English ‘in’, e.g. ར་བཅས་ཀྱི་ཁྱི་ན་ **ngaci chi-na** ‘in our house’, ཁྲོམ་ན་ **throm-na** ‘in the market’, ཡིག་ཚང་ན་ **yitsha-na** ‘in the office’, ཤོག་ལེབ་བཅུ་ཐམ་ན་ **shôle-cuthâm-na** ‘on page ten’. Another locative suffix ཁ་ **kha** occurs in combination with a limited set of nominals, e.g. དེ་ཁ་ **d’ikha** ‘there’, གཡུས་ཁ་ **’ü-kha** ‘in/to the village’. Attentive readers will have noticed that in modern spoken Dzongkha the word ཁྱི་ **chim** ‘house’ has a regular allomorph ཁྱི་ **chi** ‘in our house’ before the locative suffix ན་ **na** ‘in, at’.

The ablative suffix ལ་ **le** indicates the point of origin or departure, like English ‘from’, e.g. ཕུན་ཚོགས་གླིང་ལ་ **Phüntsho’ling-le** ‘from Phüntsho’ling’, ཁ་རྩ་ལ་ **khâtsa-le** ‘from, since yesterday’, ཉིང་ལ་ **hing-le** ‘from the heart’.

The dative or target case suffix ལུ་ **lu** indicates the goal or site of an activity. When an activity expressed by a verb is directed ‘to’ or ‘for’ someone or something, the goal is marked by the dative. The Dzongkha dative differs from a Slavic dative or Latin, for example, in that it may mark what in most Western languages would be the direct object of a sentence when the verb in Dzongkha expresses an activity seen as directed at the object, e.g. ཁོ་གི་ཆ་ཐོགས་ལུ་ **khô-gi chârô-lu** ‘to’ or ‘for his friend’ or simply ‘his friend’, ང་ལུ་ **ngâ-lu** ‘me, to me’. The target case or dative suffix also indicates location or direction, like English ‘to’ or ‘at’, and may even be combined with the locative suffix to indicate the site of an activity or situation, e.g. ཐིམ་ཕུག་ལུ་ **Thimphu-lu** ‘in Thimphu’, ཡིག་ཚང་ན་ལུ་ **yitsha-na-lu** ‘at the office’.

Other suffixes postpositions will be introduced in passing in the course of this book. Many of these can be affixed directly to the noun they modify, e.g. ཕར་ཚུན་ཚོད་ **phâ-tshöntshö** ‘up as far as over there’. Some are complements of genitive constructions, e.g. གྱི་དོན་ལུ་ **-gi-d’ön-lu** ‘on behalf of, in order to’. Yet others may both occur as complements of the genitive or be affixed directly to the noun they modify, e.g. ངའི་འགྲུ་ **ngê-gu** ‘on me’,

ཇོ་འི་འགུར་ **doi-gu** ‘on a rock’ vs. ང་བཅས་འགུར་ **ngace-gu** ‘on us’, གྱི་ཙི་འགུར་ **bj’itsi-gu** ‘upon the mouse’, གཤོང་འགུར་ **dong-gu** ‘on the face’.

The form དེ་ནི་ **d’en** is a topicalised form of དེ་ **d’i** ‘that’ and means ‘in that case’, literally ‘as for that’. The topicalising element **-n** ནི་ can also be added to other parts of speech, e.g. བས་ཚུན་ **pham-tshun** ‘as for the parents’, ད་ཕྱི་ནི་ **d’aton** ‘as for now’.

3 The verbs ‘to be’ ཡིན་ **’ing** and ཡིན་པས་ **’ime**

In Dzongkha there are five forms of the verb ‘to be’. These are ཡིན་ **’ing**, ཡིན་པས་ **’ime**, ཡོད་ **yö**, འདུག་ **dû** and མོ་ **mo** ~ **’mô**. The verbs ཡིན་ **’ing** and ཡིན་པས་ **’ime** are equative forms of the verb ‘to be’ used to express the identity or inherent quality of a person, entity or thing. The verbs ཡིན་ **’ing** and ཡིན་པས་ **’ime** often function as a copula connecting two nouns, but are also used to express what in the mind of the speaker is simply an established fact about the location or quality of the subject. In short, the verbs ཡིན་ **’ing** and ཡིན་པས་ **’ime** identify the subject of the sentence. By contrast, the verbs ཡོད་ **yö** and འདུག་ **dû** correspond to the existential, locational and attributive senses of the English verb ‘to be’. The verbs ཡོད་ **yö** and འདུག་ **dû** form the topic of the next section, Section 4, and the verb མོ་ **mo** ~ **’mô** is discussed in Section 6.

As equative forms of the verb ‘to be’ the forms ཡིན་ **’ing** and ཡིན་པས་ **’ime** serve to identify by linking two nouns with each other. The form ཡིན་པས་ **’ime** contains the suffix པས་ **-be**, which will be discussed in the next chapter. This suffix is usually pronounced **-me** after the final **-ng** sound of ཡིན་ **’ing**, giving ཡིན་པས་ **’ime**, but the form ཡིན་པས་ **’ime** is also occasionally pronounced **’imbe**. The more phonetic spelling ཡིམ་མས་ crops up from time to time in written Dzongkha. The hypercorrect spellings ཡིནམ་པས་ and ཡིནམ་མས་, however, should be avoided.

(3) ཁོ་སློབ་སྤྱད་པ་ཡིན།

kho 'lopthrup 'ing

he pupil be

'He is a pupil.'

(4) ང་དག་སློབ་པ་ཡིན།

nga gelo 'ing

I monk be

'I am a monk.'

The verbs ཡིན་ *'ing* and ཡིན་པས་ *'ime*, however, also connect a noun in the subject with a locative argument or with an attributive qualification in the predicate if the location or attribute indicated identify the subject because they are seen as an inherent quality of the subject or an essential feature of the subject's identity. As opposed to the verbs ཡོད་ *yö* and འདུག་ *dû* discussed in the next section, the attributive usage of ཡིན་ *'ing* and ཡིན་པས་ *'ime* presents a quality of the subject as a factual situation.

(5) བཀ་ཤིས་ཚེས་རྫོང་དེ་ཐིམ་ཕུ་ལུ་ཡོད་པ་ཡིན།

Trashichöndzo di Thimphu -lu yöp 'ing

Trashichöndzo the Thimphu -at situated be

'The Trashichö Dzong is located at Thimphu.'

(6) ཁོ་ཤ་ཉམས་རྒྱགས་རིལ་རིལ་ཡིན་པས།

kho shanyam jâ riri 'ime

he physique fat completely be

'He is pretty fat.'

(7) ཁོ་མི་འཕྲང་ཏང་ཏ་ཡིན།

kho 'mi thrangtangta 'ing

he man straight be

'He is a man of great integrity.'

The difference between *ཡིན་* 'ing and *ཡིན་པས་* 'ime is an important distinction in Dzongkha which has to do with assimilated versus acquired knowledge. The form *ཡིན་* 'ing expresses old, ingrained background knowledge which is or has become a firmly integrated part of one's conception of reality, whereas the form *ཡིན་པས་* 'ime expresses knowledge which has been newly acquired. It is therefore usual for a listener in Dzongkha to use the form *ཡིན་པས་* 'ime in the sense 'that is so, that's right' to politely punctuate someone else's narrative, in a show of friendly attentiveness.

The difference therefore between sentence (8) and sentence (9) is that, in sentence (8), the speaker is stating what he knows or believes to be a fact and of which he has certain knowledge, whereas, in sentence (9), the speaker is stating what he has come to know as a fact. This is why the form *ཡིན་* 'ing provides the most plausible reading for sentence (10).

(8) ཡ་མི་མི་དེ་བླང་ཡིག་ཡིན།

'aphi 'mi di dr'ungnyi 'ing
that man the clerk be

'That man is a clerk.'

(9) ཡ་མི་མི་དེ་བླང་ཡིག་ཡིན་པས།

'aphi 'mi di dr'ungnyi 'ime
that man the clerk be

'That man is a clerk [as I have come to know].'

(10) རིག་ཆ་བཞག་སི་རང་ཁྱེད་ཡིན།

ngê -gi chazha -si -ra chö 'ing
my -[GEN] to_rely_upon -place -[STR] you be

'You are someone I can rely on.'

Because the form ཡིན་པས་ 'ime expresses acquired knowledge, it is generally used with respect to third person referents. The use of ཡིན་པས་ 'ime with second person referents is less common and is exceedingly rare with first person referents because it is not very usual for a speaker to want to express a recently gained insight into the identity of the person to whom he is speaking, and under normal circumstances a speaker has even less occasion to express a recently acquired insight regarding his own identity. Yet there are situations in which ཡིན་པས་ 'ime could be used with a first or second person subject.

Whereas sentence (11) is a statement of fact with the form ཡིན་ 'ing, the form ཡིན་པས་ 'ime is used in sentence (12) where the speaker has suddenly just realised that his long-time acquaintance has taken to stealing.

(11) ཁྱོད་དྲི་གི་ཆ་རྒྱལ་ས་ཡིན།

chö ngê -gi châro 'ing

you me -[GEN] friend be

'You are my friend.'

(12) ཡིང་ ཁྱོད་ཨ་རམ་ཡིན་པས་སྒྲོ་སྟེ།

'eng, chö 'âu 'ime bô te

oh, you thief be [CTR] [ACC]

'Oh... So, you are a thief.'

As pointed out, use of the form ཡིན་པས་ 'ime, which expresses a recently acquired insight, is exceedingly rare with a first person referent. For example, if a person is involved in a traffic accident in which he is catapulted from his vehicle, immediately losing consciousness, and wakes up days later, much to his amazement in a hospital without any memory of what has happened, he might exclaim to himself:

- (13) ང་ནད་པ་ཡིན་པས་སྤྱོད་མེད་པ་མ་ཤེས།

nga nep 'ime bô te. nga shê -ra ma -shê
 I patient be [CTR] [ACC] I know -[STR] not -know

‘So, I’m a patient! I had no idea.’

But in speaking about himself to a visitor, the same patient would simply say:

- (14) ང་ནད་པ་ཡིན།

nga nep 'ing
 I patient be

‘I’m a patient.’

When a certain Dzongkha speaker is with a large group of friends and family, and this Dzongkha speaker suddenly learns that it has been decided that he has been included in the group that is to go off to the market to do groceries, this person might say:

- (15) ང་ཡང་ཁྲོམ་ཁ་འགྱུ་མི་ཡིན་པས།

nga -e thromkha jo -mi 'ime
 I -too bazaar go -[SUB] be

‘I am apparently also [included in the group that is] going to bazaar.’

Similarly, in example (16), the speaker responds to the question about himself with the form ཡིན་པས་ *'ime* because the fact that he placed first in the class, although ultimately the result of the speaker’s own efforts, represents a recently announced result of the evaluation by the teachers.

- (16) — ཡང་དང་པ་གྲུ་ཡིན་ན།
 — ང་ཡིན་པས།
 — 'ang d'angba g'â 'ina?
 number first who be-[Q]
 — nga 'ime.
 I be
 — 'Who's first [in the class]?'
 — 'I am.'

One might also say ང་ཡིན་པས། **Nga 'ime** 'It's me' if one has just recognised oneself on a fuzzy photograph. Similarly, if a person overhears a conversation and suddenly realises that the conversationalists are talking about him, he might say ངའི་སྐོར་ལས་ཡིན་པས། **ngê-kôle 'ime**, 'It's me [they're talking about]'. Keep in mind that the use of ཡིན་པས་ 'ime is extraordinary with respect to a second person and especially with respect to a first person referent. These examples are especially selected to give some idea of when the form ཡིན་པས་ 'ime can be used with a first person subject and to demonstrate that the distinction between ཡིན་ 'ing and ཡིན་པས་ 'ime has nothing to do with person agreement, but rather is based on an epistemological consideration. Both forms ཡིན་ 'ing and ཡིན་པས་ 'ime are used freely with respect to third person referents, depending on whether the knowledge expressed is ingrained or newly acquired. In Section 2 of Chapter 5, we shall see that this epistemic consideration underlies the grammatical choice of the present tense verb form which a speaker is obliged to make when speaking Dzongkha.

In questions containing the verb ཡིན་ 'ing, the special interrogative particle ན་ na is suffixed to the verb.

(17) ཁྱོད་སློབ་གྲྭ་ཡིན་ན།

chö 'lopdrap 'ina

you student be-[Q]

‘Are you a student?’

(18) ཁོ་མི་ཕུག་པོ་ཡིན་ན།

kho 'mi pchup 'ina

he man rich be-[Q]

‘Is he a rich man?’

In questions containing the form ཡིན་པས་ *'ime*, the regular interrogative particle ག་ *ga* may be added. In contrast to the special interrogative particle ཅ་ *na*, the particle ག་ *ga* is used only in yes-or-no questions. The difference between question (18) with ཡིན་ན་ *'ina* and question (19) with ཡིན་པས་ག་ *'ime-ga* is that the speaker in question (18) assumes that the person he is asking knows the answer to his question, whereas the speaker in question (19) is unsure as to whether the person he is addressing has old, ingrained knowledge or has recently acquired knowledge of the answer.

(19) ཁྱོད་ཀྱིས་བཟླ་བ་ཅིན་ཁོ་མི་ཕུག་པོ་ཡིན་པས་ག།

chö -gi ta -wacin kho 'mi pchup 'ime -ga

you -[ERG] see -if he man rich be -[Q]

‘Do you think he is a rich man?’

The form ཡིན་པས་ག་ *'ime-ga* cannot be used in questions regarding the second person, such as question (17), because in the given example this would yield the absurd meaning that the speaker assumes that the person whom he is asking has at that very moment just discovered whether or not he is a student.

The negative form of ཡིན་ 'ing is མེན་ **mä** or emphatic **men**. The older spelling མེན་ is at present still more common, but the spelling མེན་ is currently advocated by the Dzongkha Development Commission of the Royal Government of Bhutan. The negative form of ཡིན་པས་ 'ime is མེན་པས་ **membe**. The difference in meaning between མེན་ **mä** and མེན་པས་ **membe** is equivalent to the difference in meaning between ཡིན་ 'ing and ཡིན་པས་ 'ime.

(20) འདི་དི་གི་ཁྱིམ་མེན།

di ngê -gi chim mä
this I -[GEN] house not_be

'This isn't my house.'

(21) ཁོ་དགེ་སློང་མེན།

kho gelo mä
he monk not_be

'He's not a monk.'

(22) ཁོ་ཀ་མ་འི་ཆ་རྒྱལ་མེན་པས། མི་གཞན་མི་དེ་ཀ་མ་འི་ཆ་རྒྱལ་
ཡིན་མ་འོང།

kho Kâma -i châro membe. 'mi zhenmi
ke Karma -[GEN] friend not_be. man other

di Kâma -i châro 'im -ong.
the Karma -[GEN] friend be -[POT]

'That guy is apparently not Karma's friend. That other fellow is probably Karma's friend.'

- (23) ང་བཟུམ་སྟེ་མེན་པས།

nga -zumbe membe.

I -like not_be.

‘He’s not like me.’

The special interrogative particle ན་ *na*, used with ཡིན་ *’ing*, is also used with མེན་ *mä*.

- (24) དེ་ཡང་ལེགས་ཞིམ་མེན་ན།

d’i -e läzhim me -na

this -too good not_be -[Q]

‘Isn’t this a good one too?’

- (25) དེ་ཚུད་ཀྱི་མེན་ན།

d’i chö -gi me -na

this you -[GEN] not_be -[Q]

‘Isn’t this yours?’

- (26) ང་གིས་སྟབ་ཅི་མེན་ན།

’ngâ -gi ’lap -ci me -na

I -[ERG] say -[PT], not_be -[Q]

‘I told you so, didn’t I?’ (cf. French *n’est-ce pas?*)

The negative form མེན་པས་ *membe* takes the regular interrogative particle ག་ *ga* to form a yes-or-no question. As with ཡིན་པས་ག་ *’ime-ga*, with the use of མེན་པས་ག་ *membe-ga* the speaker is assuming that the person addressed may not have certain or ingrained knowledge of the answer to what is being asked:

(27) ཁོ་སྤྱི་མི་མེན་པས་ག།

kho cimi membe -ga
 he village_headman not_be -[Q]

‘[Don’t you think] he might be a village headman?’

4 The verbs ‘to be’ ཡོད་ *yö* and འདུག་ *dû*

The Dzongkha verbs ཡོད་ *yö* and འདུག་ *dû* cover the existential, locational and attributive meanings of English ‘to be’. The verbs ཡོད་ *yö* and འདུག་ *dû* are used in a locational sense to indicate the whereabouts of the subject of the sentence, in an existential sense to indicate the availability or presence of a person, commodity or thing, and an attributive sense to ascribe a quality to someone or something.

The difference in meaning between ཡོད་ *yö* and འདུག་ *dû* is the same as that which obtains between ཡིན་ *’ing* and ཡིན་པས་ *’ime*. The form ཡོད་ *yö* is used to express assimilated or personal knowledge, whereas འདུག་ *dû* is used to express something about which the speaker has only acquired or objective knowledge.

This difference in meaning between ཡོད་ *yö* and འདུག་ *dû* applies in all the various uses of these verbs. For example, in the attributive sense, the verb འདུག་ *dû* in sentences (28) and (29) expresses objective knowledge on the part of the speaker, acquired through observation, whereas the verb ཡོད་ *yö* in sentence (30) expresses personal knowledge by the speaker regarding his own son. It is true enough that the speaker must have at one point gained this knowledge by observation, but it thereafter came to belong to the realm of the speaker’s personal knowledge.

(28) ཁྱོད་འཇའ་རིས་མོ་འདུག།

chö j'ârim dū

you beautiful be

‘You are beautiful.’

(29) ཁོ་སྤྲོ་མ་འདུག།

kho bôm dū

he big be

‘He is big.’

(30) ངའི་བུ་སྤྲོ་མ་ཡིད།

ngê b'u bôm yö

my son big be

‘My son is big.’

(31) ང་ཁོ་རྒྱུ་ཡིད།

nga khêko yö

I strong be

‘I am strong.’

In an attributive statement, either འདུག་ *dū* or ཡིད་ *yö* may be used with respect to a third person referent, depending on the type of knowledge expressed, as illustrated in sentences (29) and (30), but with respect to a second person referent only འདུག་ *dū* can be used because knowledge about a second person referent is by definition objective. Even a mother speaking to her own son whom she has raised and nurtured from birth cannot grammatically replace འདུག་ *dū* with ཡིད་ *yö* in sentence (28). Conversely, in an attributive statement with respect to a first person referent

only the verb ཡོད་ *yö* can be used because knowledge about a first person referent is inherently personal, as in the boast of sentence (31).

Both verbs ཡོད་ *yö* and འདུག་ *dû* are used in the locational sense to express the whereabouts of the subject. Here again the difference in meaning between ཡོད་ *yö* and འདུག་ *dû* lies in the fact that the speaker's knowledge about his wife's whereabouts is personal, whereas his knowledge about the location of the cat is objective.

(32) གྱི་ལི་དེ་སྤྱོད་ནང་འདུག།

bj'ili di drôm -na dû.

cat the box -in be

'The cat is in the box.'

(33) དེའི་ཨ་མ་ཚུ་ན་གྱི་མ་ནང་ཡོད།

ngê 'amtshu nâ chi -na yö

my wife here house -in be

'My wife is here inside the house.'

The verbs ཡོད་ *yö* and འདུག་ *dû* are used in an existential sense to indicate the presence or availability of a person, commodity or thing. In sentence (35) the form འདུག་ *dû* expresses objective knowledge on the part of the speaker about the presence of mud on the shoes, whereas the form ཡོད་ *yö* in the exchange in (34) has to do with the fact that a shopkeeper has personal knowledge of the wares he has in stock.

- (34) — གུ་རམ་ཡོད་ག།
— གུ་རམ་ཡོད།

— *g'uram yö -ga?*
sugar be -[Q]?

— *g'uram yö.*
sugar be.

— ‘Is there sugar? (Do you have sugar?)’

— ‘Yes, there is.’

- (35) ཁྱོད་ཀྱི་ལྗམ་འགུར་འདམ་འདུག།

chö -gi lham -gu dam dü
you -[GEN] shoe -on mud be

‘There’s mud on your shoes.’

In this existential sense, the verbs ཡོད་ *yö* and འདུག་ *dü* are used with the target case suffix ལུ་ *lu* to indicate possession. This construction is known as the dative of possession and corresponds to the use of the English verb ‘have’ to indicate possession.

- (36) ང་ལུ་དཔེ་ཆ་གཅིག་ཡོད།

ngâ -lu pecha -ci yö
me -[DAT] book -a be

‘I have a book.’

- (37) ང་བཅས་རེ་རེ་ལུ་གྱི་རེ་ཡོད།

ngace -rere -lu g'i -re yö
we -each -[DAT] knife -each be

‘We each have a knife.’

(38) ཁོ་ལུ་ར་གཉིས་འདུག།

khô -lu ra -'nyî dū

he -[DAT] goat -two be

'He has two goats.'

The dative of possession can also be used for inalienable possession, such as relatives and parts of the body:

(39) ཁྱོད་ལུ་ལྗང་པ་སྤོ་གཅིག་འདུག།

chö -lu lhapa -bôm -ci dū

you -[DAT] nose -big -a be

'You've got a big nose.'

(40) ང་ལུ་སྒྲིང་མོ་གསུམ་ཡོད།

ngä -lu sîm -sum yö

me -[DAT] younger_sister -three be

'I have three younger sisters.'

Dzongkha uses other postpositions than ལུ་ *lu* with the verbs ཡོད་ *yö* and འདུག་ *dū* to express various senses of the English verb 'to have' other than possession. Such postpositions are �ནང་ *na* 'at, in', དང་གཅིག་ཁ་ *dacikha* 'with' or གྱི་ལག་པར་ *gi-laba* 'in the hand of'.

(41) ངའི་བོང་ཁུ་ཁྱོད་ནང་ཡོད་སྟེ།

ngê -b'ongku chö -na yö, 'mô?

my -donkey you -at be isn't_it?

'You've got my donkey, don't you?'

(42) ངའི་གྲི་མ་ཐ་ཐུན་དང་གཅིག་ཁ་ཡོད་ག།

ngê -gi sapthra chö -dacikha yö -ga?
me -[GEN] map you -with be -[Q]?

‘Have you got my map?’

(43) ངའི་ལྗེ་མིག་དེ་ངའི་ཨ་མ་ཚུ་འི་ལག་བར་ཡོད།

ngê -dimi -di nga -ri -amtshui -la -ba yö
my -key -the I -[STR-GEN] -wife’s -hand -on be

‘My wife has my key.’

To make a yes-or-no question of a sentence ending in either ཡོད་ *yö* and འདུག་ *dû*, the regular interrogative particle ག་ *ga* is added. The verb འདུག་ *dû* shortens to *du* before the interrogative particle ག་ *ga*. As we observed above, the choice of either ཡོད་ *yö* or འདུག་ *dû* in attributive statements regarding third person referents depends on the nature of knowledge expressed. We learnt that with respect to second person referents, only the form འདུག་ *dû* is used, and that with respect to first person referents only ཡོད་ *yö* is used. This situation is reversed in questions, which is logical if the reader recalls the difference in meaning between the forms ཡོད་ *yö* and འདུག་ *dû*.

In a question with respect to a second person referent, such as question (44), the speaker is inquiring about the health of the second person, the state of which the speaker necessarily assumes is a matter of personal knowledge to the second person. The speaker therefore uses the form ཡོད་ *yö* in his question. If a speaker poses a question concerning the first person, i.e. about himself, as in sentence (45), the speaker is inquiring after the second person’s opinion, i.e. about the second person’s objective knowledge based on the latter’s observations.

- (44) ཁྱོད་གཟུགས་ཁམས་བཟང་ཏྱིག་ཏྱི་ཡོད་ག།
chö zukham zangtoto yö -ga
 you constitution healthy be -[Q]
 ‘Are you in good health?’

- (45) ང་དོད་ཅིལ་ཅི་འདུག་ག།
nga d’öriri du -ga
 I handsome be -[Q]
 ‘Am I handsome [do you think]?’

Let us turn to some more examples which illustrate the difference in meaning between the forms ཡོད་ *yö* and འདུག་ *dû* in their existential and locational meanings. In talking about oneself, it is most natural to use the form ཡོད་ *yö*, as in sentence (46), whereas the choice of འདུག་ *dû* in sentence (47) would be appropriate if the speaker had just found money in the pocket of a pair of trousers that he has not worn for a long time.

- (46) ང་ལུ་ཏྱིག་རྩལ་ལེ་ཤ་ཡོད།
ngâ -lu tiru läsha yö
 I -[DAT] money much be
 ‘I have lots of money.’

- (47) ང་ལུ་ཏྱིག་རྩལ་འདུག།
ngâ -lu tiru dû
 I -[DAT] money be
 ‘I’ve got money.’

The speaker of sentence (48), in which the form འདུག་ *dû* is used, had the previous evening out of sheer curiosity walked up the stairs of

Norling Restaurant in downtown Thimphu to make a telephone call and espied the second person there, then went back down the stairs and left. The sentence, in effect, implies ‘I saw that you were there’. The use of the form ཡོད་ *yö* in sentence (49) is appropriate if the speaker had been there the evening before together with the person to whom he is speaking. Here shared experience constitutes personal knowledge.

(48) ཁ་རྩ་ཁྱོད་ཡང་ནོར་གླིང་ཟ་ཁང་ནང་འདུག།

khâtsa chö -e Nôling z'akha -na dū
yesterday you -too Norling restaurant -at be

‘You were also there at Norling yesterday.’

(49) ཁ་རྩ་ཁྱོད་ཡང་ཡོད།

khâtsa chö -e yö
yesterday you -too be

‘You were also there yesterday.’

In sentences (48) and (49), the verbs འདུག་ *dū* and ཡོད་ *yö* are used in a past tense context. The difference between འདུག་ *dū* and ཡོད་ *yö* is exceptionally clear in the following two examples: The form འདུག་ *dū* is used in sentence (50) because the speaker is not privy to the secret, whereas the form ཡོད་ *yö* is used in sentence (51) where the speaker shares the secret.

(50) ཁོང་གཉིས་ལུ་གསང་སྒྲོམ་གཅིག་འདུག།

khong -'nyî -lu sang'lo -ci dū
they -two -[DAT] secret -a be

‘They two have a secret.’

(51) ང་བཅས་ལུ་གསང་གཏམ་གཅིག་ཡོད།

ngace -lu sangtam -ci yö

we -[DAT] secret -a be

‘We’ve got a secret.’

Questions (52) and (53) are similar but have different implications. In question (52), the use of འདྲུག་ *dû* indicates that the speaker assumes that the person to whom he is speaking may have come to know whether Sangge has money or not. The person addressed may, for instance, have been with Sangge that day and may have come to know something about Sangge’s financial situation. The use of ཡོད་ *yö*, as in question (53), is appropriate if the speaker knows that the person to whom he is speaking is a long-time friend of Sangge’s who has personal knowledge of Sangge’s financial affairs.

(52) སངས་རྒྱས་ལུ་ཏིག་རུབ་འདྲུག་ག།

Sangge -lu tiru du -ga

Sangge -[DAT] money be -[Q]

‘Does Sangge have money?’

(53) སངས་རྒྱས་ལུ་ཏིག་རུབ་ཡོད་ག།

Sangge -lu tiru yö -ga

Sangge -[DAT] money be -[Q]

‘Does Sangge have money?’

In sentence (54), the speaker uses the form འདྲུག་ *dû* to express the presence of people he has established by observation. In sentence (55), the speaker has come to Trashichö Dzong with Pänjo, who is now standing at a distance talking to someone else. The speaker in (55) is responding to

someone's question as to whether Pänjo is present. The use of the form ཡོད་ *yö* in (55) reflects the speaker's personal knowledge.

- (54) ཟློན་འདུག། ཁོ་ཡང་འདུག། དཔལ་འབྱོར་རྒྱུ་མ་གཅིག་མ་འོང་མས།

chö dü. kho -e dü. Pänjo cânci ma -ong -me
you be. he -also be. Pänjo only not -come -[EP]

'You're here. He's here. Now, Pänjo is the only one who hasn't shown up yet.'

- (55) དཔལ་འབྱོར་ནྟ་ཡོད།

Pänjo nâ yö
Pänjo here be

'Pänjo is here.'

The negative of the form ཡོད་ *yö* is མེད་ *mê*, and the negative of the form འདུག་ *dü* is མིན་འདུག་ *mindu* or *minu*, sometimes spelt མིན་ལུག་ *minu*.

- (56) ཉི་མ་ང་ལུ་ཉིག་རྩལ་ལེ་ག་སྡོད་ཅི། ང་ང་ལུ་ག་ནི་ཡང་མེད།

hema ngâ -lu tiru läsha dö -ci. d'a
before I -[DAT] money much sit -[PT]. now

ngâ -lu g'anee mê.

I -[DAT] anything not_be

'I used to have a lot of money. Now I don't have anything.'

- (57) དེ་གཉིས་ཀྱི་བར་ན་བྱད་པར་ག་ནི་ཡང་མེད།

d'i -'nyi -gi b'âna khäba g'anee mê.
this -two -[GEN] between difference any_at_all not_be

'There's no difference whatsoever between the two.'

(58) ཚོང་ཁང་དེ་ནང་གཡལ་ག་མེན་འདུག།

tshongkha -di -na 'yasha mindu.

shop -the -in yak_meat not_be

'There's no yak meat in the shop.'

Quality or location of the subject are typically expressed by the forms ཡོད་ *yö* and འདུག་ *dû*. However, whenever the speaker wishes to depict a quality or location of the subject as a factual situation or one which defines the identity of the subject, he may use the forms ཡིན་ *'ing* and ཡིན་པས་ *'ime* instead, as we have seen in examples provided in the preceding section. The use of the verb ཡིན་ *'ing* in sentence (59), where a quality is presented as a simple fact which specifies the identity of the subject in terms of a quality, is distinct in meaning from the use of འདུག་ *dû* in sentence (60), where a quality of the subject is expressed.

(59) འདི་ལེགས་ཞིས་ཡིན།

di läzhim 'ing

this good be

'This is a good one.' / 'This is good.'

(60) འདི་ལེགས་ཞིས་འདུག།

di läzhim dû

this good is

'This is good.'

Similarly in sentence (61), the speaker is identifying the monastery in terms of its location, whereas the speaker in (62) is pointing out the monastery's whereabouts.

- (61) ལྷ་ཁང་དེ་གཡུས་ཀྱི་ལྷ་ག་ལུ་ཨིན་པས།

lhaga -di 'ü -gi tâ -lu 'ime

monastery -the village -[GEN] above -[DAT] be

‘The monastery is above the village.’

- (62) ལྷ་ཁང་དེ་གཡུས་ཀྱི་ལྷ་ག་ལུ་འདུག།

lhaga -di 'ü -gi tâ -lu dū

monastery -the village -[GEN] above -[DAT] be

‘The monastery is above the village.’

The verb འདུག་ *dū* takes the special interrogative particle གོ་ *-go* in questions other than yes-or-no questions, and འདུག་ *dū* shortens to *du* before the particle གོ་ *-go*.

- (63) སྒོམ་ཆུང་ག་དེམ་ཅིག་འདུག་གོ།

bomchu g'ademci du -go

size how_much be -[Q]

‘How big is it?’

5 The comparative བས་ *-wa* and superlative ཤོས་ *-sho*

The comparative is formed by means of the postposition བ་ *-wa* ‘than’, which follows the noun it modifies, but precedes the definite article དེ་ *di*, e.g. (66). The Dzongkha functional translation equivalent to an English adjective may likewise be an adjective, but in some cases the closest semantic counterpart in Dzongkha is a verb expressing a state or condition. In sentence (64) the verb is གོས་ *gê* ‘to be old’, whereas in sentence (65)

the nominalised form གཤམ་ *gêp* ‘old’ is the complement of the verb ཡིན་ *’ing* ‘to be’.

(64) ངའི་ཕོ་གཤམ་དེ་ཁྱོད་ཀྱི་ཕོ་གཤམ་བ་གསལ།

ngê -phôgem -di chö -gi phôgem -wa gê
my -elder_brother -the you -[GEN] elder_brother -than be_old

‘My elder brother is older than your elder brother.’

(65) ངའི་ཕོ་གཤམ་དེ་ཁྱོད་ཀྱི་ཕོ་གཤམ་བ་གསལ་ཡིན།

ngê -phôgem -di chö -gi phôgem -wa
my -elder_brother -the you -[GEN] elder_brother -than
gêp ’ing
old be

‘My elder brother is senior to your elder brother.’

(66) གསེར་བ་དེ་གཟི་གོང་མཐོ།

sê -wa -di zi gong tho
gold -than -the cat’s_eye_onyx price be_expensive

‘Cat’s eye onyx is more costly than gold.’

The superlative is formed by means of the postposition མོས་ *-sho* ‘most’, pronounced *-shö* in some dialects.

(67) གོང་མཐོ་མོས་གཟི་ཡིན།

gongtho -sho zi ’ing
expensive -most cat’s_eye_onyx be

‘Cat’s eye onyx is the most expensive thing.’

(68) བང་ཆེ་ཤོས་ལོ་མིན།

bangche -sho kho 'ing

tough -most he be

‘He’s the toughest.’

(69) ཁེ་མོ་རྒྱ་ཆེ་ཤོས་དེ་གཞན་མི་གཅིག་ཡིད།

khêko -che -sho -di zhenmi -ci yö

strong -great -most -the another -one be

‘The strongest one is someone else (i.e. not the person you have in mind).’

A type of superlative meaning can also be expressed by a comparison with ‘anything’

(70) ལག་པ་ག་ནི་བ་དམ་པས།

lap g'ani -wa d'am -be

hand anything -than be_stiff -[AK]

‘He is the stingiest (literally ‘[his] hand is the stiffest’)

6 The verb མོ་ *mo* ~ *'mô*

The verb མོ་ **mo** ~ **'mô** is a form of ‘be’ which expresses a ‘nexus’ in Jespersen’s 1922 sense of the term, whereby an additional logical argument is added to the sentence. The nature of the argument can approximately be rendered as ‘it is the case that’. The high register form **'mô** occurs when མོ་ functions as a tag question in the sense of French *n'est-ce pas?* The low register tone form **mo**, with a short vowel, is used in other cases.

(71) ཟླ་ག་ཏེ་འགྱུ་ནི།

chö g'âti jo -ni
you whither go -[INF]

'Where are you going?' (cf. French *Où vas-tu?*)

(72) ཟླ་ག་ཏེ་འགྱུ་ནི་སྟེ།

chö g'âti jo -ni mo
you whither go -[INF] be

'Where is it that you are going?' (cf. *Où est-ce que tu vas?*)

(73) ཡ་ནི་གི་གོང་ག་དེ་ཅི་ག་ཡིན་ན།

'ani -gi gong g'adeci 'ina
This -of price how_much be-[Q]

'How much does this cost?' (cf. *Combien ça coûte?*)

(74) ཡ་ནི་གི་གོང་ག་དེ་ཅི་ག་སྟེ།

'ani -gi gong g'adeci mo
This -of price how_much be

'How much does this cost?' (cf. *Combien est-ce que ça coûte?*)

The frequently heard expression མྱོ་ **mo** and མྱོ་གིས་ **'mosh** 'Isn't that so?' or 'Isn't that the case?' clearly reflect the meaning of this verb form as it is also used in larger syntagmas. When མྱོ་ **mo** directly follows a verb, the stem of the verb is inflected, e.g. (76), (77). Inflected stems are discussed in Section 3 of the next chapter, Chapter 5.

(75) ཁྱོད་གཡུས་ག་ལས་སྒྲོ།

chö 'ü -g'â -le mo

you village -which -from be

‘From which village do you hale?’

(76) ག་དེམ་ཅིག་འབད་འོངམ་སྒྲོ།

g'adencibe ôm mo

coincidentally come be

‘You’ve come on the offchance, have you?’ / ‘What brings you here?’

(77) ག་དེ་སྒྲེ་ཅིག་འབདཔ་སྒྲོ།

g'adebe cok thep mo

how alike seem be

‘What is it like?’

The verb སྒྲོ་ is pronounced *'mô*, with a long vowel, when it is used as a rhetorical tag question for emphasis. Such questions are not genuine queries for information.

(78) སྒྲོབ་དཔོན་གྱིས་ཉེ་མ་ལས་རང་ང་བཅས་ལུ་
འབྲོམ་ཁ་ལུ་མ་སོང་བེད་གསུངས་ཡི་སྒྲོ།

'lôbö -gi hema -le -ra ngace -lu thromkha -lu

teacher -[ERG] before -from -[STR] we -to market -to

ma -song z'e sung -yi, 'mô?

not -go that say[HON] -[PT] isn't_it?

‘The teacher has told us time and again not to go to the market, hasn’t he?’

The low tone form མོ་ *mo*, with a short vowel, occurs in a parallel construction in which two alternatives are presented, such as sentence (79).

(79) ཁྱོད་ལྷུང་ཅེ་འགྲོ་ནི་སྤོ་བཀ་ཤེས་སྒྲང་འགྲོ་ནི་སྤོ།

chö Lhüntsi jo -ni -mo Trashigang jo -ni -mo
 you Lhüntsi go -[INF] -be Trashingang go -[INF] -be

‘Are you going to Lhüntsi, or are you going to Trashigang?’

7 Numerals: the decimal system

The following list gives Dzongkha numerals in their short forms, as they are used when counting.

༡	གཅིག་	cî, ci	one
༢	གཉིས་	'nyî	two
༣	གསུམ་	sum	three
༤	བཞི་	zhi	four
༥	ལྔ་	'nga	five
༦	དྲུག་	dr'û	six
༧	བདུན་	dün	seven
༨	བརྒྱད་	gä	eight
༩	དགུ་	gu	nine
༡༠	བརྒྱམམ་	cuthâm	ten
༡༡	བརྒྱ་གཅིག་	cûci	eleven
༡༢	བརྒྱ་གཉིས་	cûnyi	twelve
༡༣	བརྒྱ་གསུམ་	cûsu	thirteen
༡༤	བརྒྱ་བཞི་	cüzhi	fourteen

༡༥	བཙོ་ལྷ་	cänga	fifteen
༡༦	བཙུ་རྩ་ག་	cüdr'u	sixteen
༡༧	བཙུ་བདུན་	cupdü	seventeen
༡༨	བཙོ་བརྒྱད་	côpgä	eighteen
༡༩	བཙུ་དགུ་	cügu	nineteen
༢༠	ཉི་ཤུ་	nyishu	twenty
<hr/>			
༢༡	ཙ་གཅིག་	tsaci	twenty-one
༢༢	ཙ་གཉིས་	tsa'nyî	twenty-two
༢༣	ཙ་གསུམ་	tsasum	twenty-three
༢༤	ཙ་བཞི་	tsazhi	twenty-four
༢༥	ཙ་ལྷ་	tsa'nga	twenty-five
༢༦	ཙ་རྩ་ག་	tsadr'û	twenty-six
༢༧	ཙ་བདུན་	tsadün	twenty-seven
༢༨	ཙ་བརྒྱད་	tsagä	twenty-eight
༢༩	ཙ་དགུ་	tsagu	twenty-nine
༣༠	སུམ་ཅུ་	sumcu	thirty
<hr/>			
༣༡	སོ་གཅིག་	sôci	thirty-one
༣༢	སོ་གཉིས་	sô'nyî	thirty-two
༣༣	སོ་གསུམ་	sôsum	thirty-three
༣༤	སོ་བཞི་	sôzhi	thirty-four
༣༥	སོ་ལྷ་	sô'nga	thirty-five
༣༦	སོ་རྩ་ག་	sôdr'û	thirty-six
༣༧	སོ་བདུན་	sôdün	thirty-seven
༣༨	སོ་བརྒྱད་	sôgä	thirty-eight

༣༩	སོ་དགུ་	sôgu	thirty-nine
༤༠	བཞི་བརྒྱ་	zhipcu	forty
༤༡	ཞེ་གཅིག་	zh'eci	forty-one
༤༢	ཞེ་གཉིས་	zh'e'nyî	forty-two
༤༣	ཞེ་གསུམ་	zh'esum	forty-three
༤༤	ཞེ་བཞི་	zh'ezhi	forty-four
༤༥	ཞེ་ལྔ་	zh'e'nga	forty-five
༤༦	ཞེ་རྒྱུ་	zh'edr'û	forty-six
༤༧	ཞེ་བདུན་	zh'edün	forty-seven
༤༨	ཞེ་བརྒྱད་	zh'egä	forty-eight
༤༩	ཞེ་དགུ་	zh'egu	forty-nine
༥༠	ལྔ་བརྒྱ་	'ngapcu	fifty
༥༡	ངགཅིག་	ngâci	fifty-one
༥༢	ངགཉིས་	ngâ'nyî	fifty-two
༥༣	ངགསུམ་	ngâsum	fifty-three
༥༤	ངབཞི་	ngâzhi	fifty-four
༥༥	ངལྔ་	ngâ'nga	fifty-five
༥༦	ངརྒྱུ་	ngâdr'û	fifty-six
༥༧	ངབདུན་	ngâdün	fifty-seven
༥༨	ངབརྒྱད་	ngâgä	fifty-eight
༥༩	ངདགུ་	ngâgu	fifty-nine
༦༠	རྒྱུ་རྒྱ་	dr'ukcu	sixty
༦༡	རེ་གཅིག་	reci	sixty-one
༦༢	རེ་གཉིས་	re'nyî	sixty-two

༤༣	རེ་གསུམ་	resum	sixty-three
༤༤	རེ་བཞི་	rezhi	sixty-four
༤༥	རེ་ལྔ་	re'nga	sixty-five
༤༦	རེ་དྲུག་	redr'û	sixty-six
༤༧	རེ་བདུན་	redün	sixty-seven
༤༨	རེ་བརྒྱད་	regä	sixty-eight
༤༩	རེ་དགུ་	regu	sixty-nine
༥༠	བདུན་ཅུ་	düncu	seventy
<hr/>			
༥༡	དོན་གཅིག་	d'önci	seventy-one
༥༢	དོན་གཉིས་	d'ön'nyî	seventy-two
༥༣	དོན་གསུམ་	d'önsum	seventy-three
༥༤	དོན་བཞི་	d'önzhi	seventy-four
༥༥	དོན་ལྔ་	d'ön'nga	seventy-five
༥༦	དོན་དྲུག་	d'öndr'û	seventy-six
༥༧	དོན་བདུན་	d'öndün	seventy-seven
༥༨	དོན་བརྒྱད་	d'öngä	seventy-eight
༥༩	དོན་དགུ་	d'öngu	seventy-nine
༦༠	བརྒྱད་ཅུ་	gepcu	eighty
<hr/>			
༦༡	གྲ་གཅིག་	j'âci	eighty-one
༦༢	གྲ་གཉིས་	j'â'nyî	eighty-two
༦༣	གྲ་གསུམ་	j'âsum	eighty-three
༦༤	གྲ་བཞི་	j'âzhi	eighty-four
༦༥	གྲ་ལྔ་	j'â'nga	eighty-five
༦༦	གྲ་དྲུག་	j'âdr'û	eighty-six

༤༧	གྲ་བདུན་	j'ädün	eighty-seven
༤༨	གྲ་བརྒྱད་	j'ägä	eighty-eight
༤༩	གྲ་དགུ་	j'ägu	eighty-nine
༥༠	དགུ་བརྒྱ་	gupcu	ninety
༥༡	གོ་གཅིག་	g'oci	ninety-one
༥༢	གོ་གཉིས་	g'o'nyî	ninety-two
༥༣	གོ་གསུམ་	g'osum	ninety-three
༥༤	གོ་བཞི་	g'ozhi	ninety-four
༥༥	གོ་ལྔ་	g'o'nga	ninety-five
༥༦	གོ་རྒྱལ་	g'odr'û	ninety-six
༥༧	གོ་བདུན་	g'odün	ninety-seven
༥༨	གོ་བརྒྱད་	g'ogä	ninety-eight
༥༩	གོ་དགུ་	g'ogu	ninety-nine
༡༠༠	གཅིག་བརྒྱ་	cikja	one hundred
	བརྒྱ་ཐམ་པ་	jathamba	one hundred
༡༠༡	གཅིག་བརྒྱ་གཅིག་	cikja cî	one hundred one
༡༠༢	གཅིག་བརྒྱ་གཉིས་	cikja 'nyî	one hundred two
༡༠༣	གཅིག་བརྒྱ་གསུམ་	cikja sum	one hundred three
:	:	:	:
༡༡༩	གཅིག་བརྒྱ་བརྒྱ་དགུ་	cikja cügu	one hundred nineteen
༡༢༠	གཅིག་བརྒྱ་ཉིཤུ་	cikja nyishu	one hundred twenty
༡༢༡	གཅིག་བརྒྱ་ཉིམ་གཅིག་	cikja nyerci	one hundred twenty-one
:	etc.	:	etc.
༢༠༠	ཉིས་བརྒྱ་	nyija	two hundred

༣༠༠	གསུམ་བརྒྱ་	sumja	three hundred
༤༠༠	བཞི་བརྒྱ་	zhipja	four hundred
༥༠༠	ལྔ་བརྒྱ་	'ngapja	five hundred
༦༠༠	དྲུག་བརྒྱ་	dr'ukja	six hundred
༧༠༠	བདུན་བརྒྱ་	dünja	seven hundred
༨༠༠	བརྒྱད་བརྒྱ་	gepja	eight hundred
༩༠༠	དགུ་བརྒྱ་	gupja	nine hundred
<hr/>			
༡༠༠༠	གཅིག་སྟོང་	ciktong	one thousand
༡༠༠༠	སྟོང་ཕྲག་གཅིག་	tongthra cí	one thousand
༢༠༠༠	ཉིས་སྟོང་	nyitong	two thousand
༣༠༠༠	གསུམ་སྟོང་	sumtong	three thousand
༤༠༠༠	བཞི་སྟོང་	zhiptong	four thousand
༥༠༠༠	ལྔ་སྟོང་	'ngaptong	five thousand
༦༠༠༠	དྲུག་སྟོང་	dr'uktong	six thousand
༧༠༠༠	བདུན་སྟོང་	düntong	seven thousand
༨༠༠༠	བརྒྱད་སྟོང་	geptong	eight thousand
༩༠༠༠	དགུ་སྟོང་	guptong	nine thousand
༡༠ ༠༠༠	གཅིག་ཁྲི་	cikthri	one myriad
༢༠ ༠༠༠	ཉིས་ཁྲི་	nyithri	two myriads
∴ etc.	∴ etc.	∴ etc.	∴ etc.
<hr/>			
༡ ༠༠ ༠༠༠	གཅིག་འབུམ་	cikbum	one lakh
༢ ༠༠ ༠༠༠	ཉིས་འབུམ་	nyibum	two lakhs
∴ etc.	∴ etc.	∴ etc.	∴ etc.

༡༠ ༠༠ ༠༠༠	ས་ཡ་གཅིག་	saya cí	one million
༢༠ ༠༠ ༠༠༠	ས་ཡ་གཉིས་	saya 'nyî	two million
⋮ etc.	⋮ etc.	⋮ etc.	⋮ etc.
༡ ༠༠ ༠༠ ༠༠༠	ཁྱེ་བ་གཅིག་	j'iwa cí	one crore
༢ ༠༠ ༠༠ ༠༠༠	ཁྱེ་བ་གཉིས་	j'iwa 'nyî	two crores
⋮ etc.	⋮ etc.	⋮ etc.	⋮ etc.
༡༠ ༠༠ ༠༠ ༠༠༠	དུང་ཕུར་གཅིག་	d'ungju cí	ten crores
༢༠ ༠༠ ༠༠ ༠༠༠	དུང་ཕུར་གཉིས་	d'ungju 'nyî	twenty crores
⋮ etc.	⋮ etc.	⋮ etc.	⋮ etc.

When counting, the suffix **ཐམ་པ་** **thamba** is often added to the whole tens and whole hundreds, e.g. **ཉིཤུ་ཐམ་པ་** **nyishu-thamba** 'twenty', **བརྒྱུ་ཐམ་པ་** **gepcu-thamba** 'eighty', **གཅིག་བརྒྱུ་ཐམ་པ་** **cikja-thamba** 'one hundred', **དབྱེ་བརྒྱུ་ཐམ་པ་** **dünja-thamba** 'seven hundred'. This suffix serves to punctuate the rounding off of a group of ten whilst counting or to accentuate the fact that the number is a round figure. The tens suffix **བརྒྱུ་** **cu** is spelt **ུ་** after units ending in an orthographic consonant, even after **བརྒྱུ་** in **བརྒྱུ་ཐམ་པ་** **gepcu** 'eighty' where the spelling without the prefixed **བ་** - **b-** is at variance with pronunciation, so that for Dzongkha the orthographic convention is historically unfounded in this instance.

Furthermore, when stating an amount or a price to be paid which is over twenty and not a round number, the corresponding decade is prefixed to the counting number form. For example, when stating the price of an article as forty-five 'ngütram, a shopkeeper will say **བཞི་བརྒྱ་ཞེ་ལྔ་** **zhipcu zh'e'nga**, rather than use the abbreviated counting form **ཞེ་ལྔ་** **zh'e'nga**. Similarly, a price or sum will be quoted as **ཉིཤུ་ཙ་གསུམ་** **nyishu tsasum**

‘twenty-three’ rather than just as ཙ་གསུམ་ *tsasum*, and as རྩ་ཅུ་རེ་རྩ་ག་ *dr’ukcu redr’û* ‘sixty-six’ rather than as རེ་རྩ་ག་ *redr’û*.

Moreover, in addition to the counting forms listed above for the numbers from twenty-one through twenty-nine, there is an alternative set of forms listed below. These forms are used in dates to designate days of the month after the twentieth, and they are also used by some people in counting instead of, or as an alternative to, the counting forms listed above.

21	ཉེར་གཅིག་	nyerci	twenty-one
22	ཉེར་གཉིས་	nyer’nyî	twenty-two
23	ཉེར་གསུམ་	nyersum	twenty-three
24	ཉེར་བཞི་	nyerzhi	twenty-four
25	ཉེར་ལྔ་	nyer’nga	twenty-five
26	ཉེར་རྩ་ག་	nyerdr’û	twenty-six
27	ཉེར་བདུན་	nyerdün	twenty-seven
28	ཉེར་བརྒྱད་	nyergä	twenty-eight
29	ཉེར་དགུ་	nyergu	twenty-nine
30	སུམ་ཅུ་	sumcu	thirty

The word for ‘zero’ is ལྔ་དྲ་ཀོར་ *’leko*, but in telephone numbers the word ཐིག་ *thî* is used. The word for ‘half’ is ཕྱེད་ *pchê*. In expressions like ‘seven and a half’ the word ཕྱེད་ *pchê* ‘half’, in its allomorphic form *pche*, precedes the next higher numeral by means of the conjunction དང་ *da* ‘and’, e.g. ཕྱེད་དང་བརྒྱད་ *pche-da-gä*, literally ‘half of eight’ or ‘half less than eight’, viz. ‘seven and a half’. The same may be said as བདུན་དང་ཕྱེད་ *dün-da-pchê* ‘seven and a half’, although it is less common to express half numbers in this way.

Percentages are expressed by the word བརྒྱ་ཆ་ *jacha* ‘percent’ followed by the cardinal number, e.g. བརྒྱ་ཆ་བརྒྱད་ཅུ་ *jacha gepcu* ‘eighty percent’.

The word for ‘pair’ is ཆ་ *cha*, e.g. ལྷམ་ཆ་གཅིག་ *lham-cha-ci* ‘a pair of shoes’. The singulative for a single member of a pair is ཡ་ *ya*, e.g. ལྷམ་ ཡ་གཅིག་ *lham-ya-ci* ‘one shoe of a pair’. There is a special word དོར་ *d’ô*

‘pair’ used only for oxen, e.g. གླང་དྲཱ་གཅིག་ **’lang-d’ô-ci** ‘a pair of oxen’. There is a similar word དྲོ་ **d’o**, but with a short vowel, meaning ‘two’ that is used with respect to any receptacle that can be filled, e.g. ཅུམ་ཐོང་པ་དྲོ་ འཇུང་ཡི། **’Om phôp-d’o thung-yi** ‘I drank two cups [full] of beer’, and a corresponding word གང་ **g’ang**, literally ‘full’, to express one receptacle of anything, e.g. ཆང་དམ་ཇི་གང་ལུ་ག་དེ་ཅིག་སྒྲོ། **Chang d’amj’i-g’ang-lu g’adeci mo** ‘How much is one bottle of beer?’.

The word for ‘time’ in the sense of ‘occasion’ is ཚར་ **tshâ**, which is followed by a cardinal number, e.g. ཚར་གཅིག་ **tshâ-ci** ‘once’, ཚར་གཉིས་ **tshâ-nyî** ‘twice’, ཚར་དྲུག་ **tshâ-dr’û** ‘six times’, etc. The word for ‘time’ in the multiplicative sense is བརྟམ་ **tap**, which is preceded by the adverb ལོག་ **lo** ‘back, again; return’ to give ལོག་བརྟམ་ **lo-tap** ‘double’, and which may be preceded by a number greater than two, e.g. གསུམ་བརྟམ་ **sum-tap** ‘triple, three times’, ཅལ་དེ་ཚུ་ལྔ་བརྟམ་གྱིས་གོང་སྒྲོམ། **Cala-di-tshu ’nga-tap-gi gong bôm** ‘These wares are five times the price’. The ergative is used in expressions such as ལྔ་བརྟམ་གྱིས་ **’nga-tap-gi**, literally ‘by five times’.

Ordinal numbers are introduced in Chapter 7 under Section 5 on the Bhutanese calendar.

8 Numerals: the vigesimal system

In addition to the decimal system outlined above, Dzongkha, like other indigenous languages of Bhutan, has a vigesimal numeral system based on the score. Remnants of an older vigesimal system can be seen in French where, for example, the word for ‘eighty’ *quatre-vingts*, literally ‘four twenties’, forms a parallel to Dzongkha ཁལ་བཞི་ **khâ zhi** ‘fourscore’. Use of the vigesimal system was once more common in English than it is today. Former American president Abraham Lincoln opened his Gettysburg Address with the words ‘Fourscore and seven years ago’, by which he meant eighty-seven years ago, just as in Dzongkha we have ཁལ་བཞི་དང་བདུན་ **khâ zhi da dün** ‘fourscore and seven’. In Dzongkha, the vigesimal system is

widely used in counting amounts of houses, dogs, boxes, crates and commodities. The vigesimal system, of course, begins at twenty. In the modern counting system, the word is pronounced ཁེ *khe*, e.g. *kheci* ‘twenty’ ཁེ་ཅི་ག་གསུམ་ *kheci sum* ‘twenty three’, but in the traditional vigesimal system the original pronunciation ཁཱ་ *khä* is retained, e.g. ཁཱ་་ཅི་ག་ khä cî, ཁཱ་་ཅི་ག་དང་གསུམ་ khä cî da sum.

20	ཁཱ་་ཅི་ག་	khä cî	one score
21	ཁཱ་་ཅི་ག་དང་ཅི་ག་	khä cî da cî	one score and one
22	ཁཱ་་ཅི་ག་དང་གཉིས་	khä cî da 'nyî	one score and two
23	ཁཱ་་ཅི་ག་དང་གསུམ་	khä cî da sum	one score and three
24	ཁཱ་་ཅི་ག་དང་བཞི་	khä cî da zhi	one score and four
25	ཁཱ་་ཅི་ག་དང་ལྔ་	khä cî da 'nga	one score and five
26	ཁཱ་་ཅི་ག་དང་དྲུག་	khä cî da dr'û	one score and six
27	ཁཱ་་ཅི་ག་དང་བདུན་	khä cî da dün	one score and seven
28	ཁཱ་་ཅི་ག་དང་བརྒྱད་	khä cî da gä	one score and eight
29	ཁཱ་་ཅི་ག་དང་དགུ་	khä cî da gu	one score and nine
30	ཁཱ་་ཕྱེད་དང་གཉིས་	khä pche-da-'nyî	half less than twoscore
31	ཁཱ་་ཅི་ག་དང་བརྒྱ་ཅི་ག་	khä cî da cûci	one score and eleven
32	ཁཱ་་ཅི་ག་དང་བརྒྱ་གཉིས་	khä cî da cûnyi	one score and twelve
33	ཁཱ་་ཅི་ག་དང་བརྒྱ་གསུམ་	khä cî da cûsu	one score and thirteen
34	ཁཱ་་ཅི་ག་དང་བརྒྱ་བཞི་	khä cî da cüzhi	one score and fourteen
35	ཁཱ་་ཀོ་དང་གཉིས་	khä ko-da-'nyî	one fourth less than twoscore

༡༦	ཁལ་གཅིག་དང་བརྒྱ་དྲུག་	khä cí da cûdr'u	one score and sixteen
༡༧	ཁལ་གཅིག་དང་བརྒྱ་བདུན་	khä cí da cupdü	one score and seventeen
༡༨	ཁལ་གཅིག་དང་བཙུ་བརྒྱད་	khä cí da cöpgä	one score and eighteen
༡༩	ཁལ་གཅིག་དང་བརྒྱ་དགུ་	khä cí da cügu	one score and nineteen
༢༠	ཁལ་གཉིས་	khä 'nyî	twoscore
༢༡	ཁལ་གཉིས་དང་གཅིག་	khä 'nyî da cí	twoscore and one
༢༢	ཁལ་གཉིས་དང་གཉིས་	khä 'nyî da 'nyî	twoscore and two
༢༣	ཁལ་གཉིས་དང་གསུམ་	khä 'nyî da sum	twoscore and three
༢༤	ཁལ་གཉིས་དང་བཞི་	khä 'nyî da zhi	twoscore and four
༢༥	ཁལ་གཉིས་དང་ལྔ་	khä 'nyî da 'nga	twoscore and five
༢༦	ཁལ་གཉིས་དང་དྲུག་	khä 'nyî da dr'ü	twoscore and six
༢༧	ཁལ་གཉིས་དང་བདུན་	khä 'nyî da dün	twoscore and seven
༢༨	ཁལ་གཉིས་དང་བརྒྱད་	khä 'nyî da Gä	twoscore and eight
༢༩	ཁལ་གཉིས་དང་དགུ་	khä 'nyî da gu	twoscore and nine
༣༠	ཁལ་ཕྱིད་དང་གསུམ་	khä pche-da-sum	half less than threescore
༣༡	ཁལ་གཉིས་དང་བརྒྱ་གཅིག་	khä 'nyî da cûci	twoscore and eleven
༣༢	ཁལ་གཉིས་དང་བརྒྱ་གཉིས་	khä 'nyî da cûnyi	twoscore and twelve
༣༣	ཁལ་གཉིས་དང་བརྒྱ་གསུམ་	khä 'nyî da cûsu	twoscore and thirteen
༣༤	ཁལ་གཉིས་དང་བརྒྱ་བཞི་	khä 'nyî da cüzhi	twoscore and fourteen

༥༥	ཁལ་ཀོ་དང་གསུམ་	khä ko-da-sum	one fourth less than threescore
༥༦	ཁལ་གཉིས་དང་བརྒྱད་ལྔ་	khä 'nyî da cûdr'u	twoscore and sixteen
༥༧	ཁལ་གཉིས་དང་བརྒྱབ་དུན་	khä 'nyî da cupdü	twoscore and seventeen
༥༨	ཁལ་གཉིས་དང་བཙོ་བརྒྱད་	khä 'nyî da cöpgä	twoscore and eighteen
༥༩	ཁལ་གཉིས་དང་བརྒྱད་གུ་	khä 'nyî da cügu	twoscore and nineteen
<hr/>			
༦༠	ཁལ་གསུམ་	khä sum	threescore
༦༡	ཁལ་གསུམ་དང་གཅིག་	khä sum da ci	threescore and one
༦༢	ཁལ་གསུམ་དང་གཉིས་	khä sum da 'nyî	threescore and two
༦༣	ཁལ་གསུམ་དང་གསུམ་	khä sum da sum	threescore and three
༦༤	ཁལ་གསུམ་དང་བཞི་	khä sum da zhi	threescore and four
༦༥	ཁལ་གསུམ་དང་ལྔ་	khä sum da 'nga	threescore and five
༦༦	ཁལ་གསུམ་དང་དྲུག་	khä sum da dr'u	threescore and six
༦༧	ཁལ་གསུམ་དང་བདུན་	khä sum da dün	threescore and seven
༦༨	ཁལ་གསུམ་དང་བརྒྱད་	khä sum da Gä	threescore and eight
༦༩	ཁལ་གསུམ་དང་དགུ་	khä sum da gu	threescore and nine
༧༠	ཁལ་ཕྱིད་དང་བཞི་	khä pche-da-zhi	half less than fourscore
༧༡	ཁལ་གསུམ་དང་བརྒྱ་གཅིག་	khä sum da cüci	threescore and eleven
༧༢	ཁལ་གསུམ་དང་བརྒྱ་གཉིས་	khä sum da cünyi	threescore and twelve

ཕ་༣	ཁལ་གསུམ་དང་བརྩ་གསུམ་	khä sum da cûsu	threescore and thirteen
ཕ་༤	ཁལ་གསུམ་དང་བརྩ་བཞི་	khä sum da cüzhi	threescore and fourteen
ཕ་༥	ཁལ་གོ་དང་བཞི་	khä ko-da-zhi	one fourth less than fourscore
ཕ་༦	ཁལ་གསུམ་དང་བརྩ་བྱུག་	khä sum da cûdr'u	threescore and sixteen
ཕ་༧	ཁལ་གསུམ་དང་བརྩ་བདུན་	khä sum da cupdü	threescore and seventeen
ཕ་༨	ཁལ་གསུམ་དང་བརྩ་བརྒྱད་	khä sum da cöpgä	threescore and eighteen
ཕ་༩	ཁལ་གསུམ་དང་བརྩ་དགུ་	khä sum da cügu	threescore and nineteen
༤༠	ཁལ་བཞི་	khä zhi	fourscore
༤༡	ཁལ་བཞི་དང་གཅིག་	khä zhi da cî	fourscore and one
༤༢	ཁལ་བཞི་དང་གཉིས་	khä zhi da 'nyî	fourscore and two
༤༣	ཁལ་བཞི་དང་གསུམ་	khä zhi da sum	fourscore and three
༤༤	ཁལ་བཞི་དང་བཞི་	khä zhi da zhi	fourscore and four
༤༥	ཁལ་བཞི་དང་ལྔ་	khä zhi da 'nga	fourscore and five
༤༦	ཁལ་བཞི་དང་བྱུག་	khä zhi da dr'û	fourscore and six
༤༧	ཁལ་བཞི་དང་བདུན་	khä zhi da dün	fourscore and seven
༤༨	ཁལ་བཞི་དང་བརྒྱད་	khä zhi da Gä	fourscore and eight
༤༩	ཁལ་བཞི་དང་དགུ་	khä zhi da gu	fourscore and nine
༥༠	ཁལ་ཕྱིད་དང་ལྔ་	khä pche-da-'nga	half less than fivescore

༩༡	ཁལ་བཞི་དང་བརྒྱ་གཅིག་	khä zhi da cûci	fourscore and eleven
༩༢	ཁལ་བཞི་དང་བརྒྱ་གཉིས་	khä zhi da cûnyi	fourscore and twelve
༩༣	ཁལ་བཞི་དང་བརྒྱ་གསུམ་	khä zhi da cûsu	fourscore and thirteen
༩༤	ཁལ་བཞི་དང་བརྒྱ་བཞི་	khä zhi da cüzhi	fourscore and fourteen
༩༥	ཁལ་གོ་དང་ལྔ་	khä ko-da-'nga	one fourth less than fivescore
༩༦	ཁལ་བཞི་དང་བརྒྱ་དྲུག་	khä zhi da cûdr'u	fourscore and sixteen
༩༧	ཁལ་བཞི་དང་བརྒྱ་བདུན་	khä zhi da cupdü	fourscore and seventeen
༩༨	ཁལ་བཞི་དང་བརྒྱ་བརྒྱད་	khä zhi da cöpgä	fourscore and eighteen
༩༩	ཁལ་བཞི་དང་བརྒྱ་དགུ་	khä zhi da cügu	fourscore and nineteen
<hr/>			
༡༠༠	ཁལ་ལྔ་	khä 'nga	fivescore
༡༠༡	ཁལ་ལྔ་དང་གཅིག་	khä 'nga da cî	fivescore and one
༡༠༢	ཁལ་ལྔ་དང་གཉིས་	khä 'nga da 'nyî	fivescore and two
༡༠༣	ཁལ་ལྔ་དང་གསུམ་	khä 'nga da sum	fivescore and three
༡༠༤	ཁལ་ལྔ་དང་བཞི་	khä 'nga da zhi	fivescore and four
༡༠༥	ཁལ་ལྔ་དང་ལྔ་	khä 'nga da 'nga	fivescore and five
༡༠༦	ཁལ་ལྔ་དང་དྲུག་	khä 'nga da dr'û	fivescore and six
༡༠༧	ཁལ་ལྔ་དང་བདུན་	khä 'nga da dün	fivescore and seven

༡༠༨ ཁལ་ལྷ་དང་བརྒྱད་	khä 'nga da gä	fivescore and eight
༡༠༩ ཁལ་ལྷ་དང་དགུ་	khä 'nga da gu	fivescore and nine

The vigesimal system continues repeating this pattern in cycles of twenty until the 'twenty score' or four hundred is reached, which in Dzongkha is the same as the word for 'twenty' ཉིཤུ་ **nyishu**.

༢༠༠ ཉིཤུ་གཅིག་	nyishu cî	twentyscore
༢༠༡ ཉིཤུ་གཅིག་དང་གཅིག་	nyishu cî da cî	twentyscore and one
༢༠༢ ཉིཤུ་གཅིག་དང་གཉིས་	nyishu cî da 'nyî	twentyscore and two
∴ etc. ∴ etc.	∴ etc.	∴ etc.
༢༡༩ ཉིཤུ་གཅིག་དང་བརྒྱད་དགུ་	nyishu cî da cügu	twentyscore and nineteen
༢༢༠ ཉིཤུ་གཅིག་དང་ཁལ་གཅིག་	nyishu cî da khäci	twentyscore and one score
or ཉིཤུ་གཅིག་དང་ཙུ་གཅིག་	nyishu cî da tsacî	twentyscore and one score
∴ etc. ∴ etc.	∴ etc.	∴ etc.
༤༠༠ ཉིཤུ་གཅིག་དང་ཁལ་ལྷ་	nyishu cî da khä'nga	twentyscore and fivescore
or ཉིཤུ་གཅིག་དང་ཙཱ་ལྷ་	nyishu cî da tsa'nga	twentyscore and fivescore
༤༠༠ ཉིཤུ་ཕྱིད་དང་གཉིས་	nyishu pche-da-'nyî	half less than fortyscore

པློ་ཉི་ཤུ་གོ་དང་གཉིས་	nyishu ko-da-'nyî	fourth less than fortyscore
པློ་ཉི་ཤུ་གཉིས་	nyishu 'nyî	fortyscore

This pattern repeats itself in cycles of four hundred or twentyscore until 'twenty twentyscore' or eight thousand is reached, which in Dzongkha is ཁལ་ཆེན་ *khäce*, with unaspirated *c* notwithstanding the traditional orthography.

པློ་ཉི་ཤུ་གོ་དང་གཉིས་	khäce cî	twenty-twentyscore
པློ་ཉི་ཤུ་གོ་དང་གཉིས་པ་	khäce cî da cuthâm	twenty-twentyscore and ten
པློ་ཉི་ཤུ་གོ་དང་གཉིས་པ་	khäce cî da khä cî	twenty-twentyscore and one score
པློ་ཉི་ཤུ་གོ་དང་གཉིས་པ་པློ་ཉི་ཤུ་གོ་དང་གཉིས་	khäce cî da khä pche-da-'nyî	twenty-twentyscore and half less than twoscore
པློ་ཉི་ཤུ་གོ་དང་གཉིས་པ་པློ་ཉི་ཤུ་གོ་དང་གཉིས་	khäce cî da nyishu cî	twenty-twentyscore and one twentyscore
པློ་ཉི་ཤུ་གོ་དང་གཉིས་པ་པློ་ཉི་ཤུ་གོ་དང་གཉིས་པ་	khäce cî da nyishu pche-da-sum	twenty-twentyscore and half less than three twentyscore
པློ་ཉི་ཤུ་གོ་དང་གཉིས་པ་པློ་ཉི་ཤུ་གོ་དང་གཉིས་	khäce pche-da-'nyî	half less than two twenty-twentyscore

༡༤ ལྟ་ཆེན་གོ་དང་གཉིས་

khäce ko-da-'nyî

fourth less than two twenty-twenty-score

This pattern repeats itself in cycles of twenty-twenty-score or eight thousand until ‘twenty-score twenty-score’ or one hundred sixty thousand is reached, which in Dzongkha is ཡང་ཆེན་ **yangce**, again with unaspirated **c** notwithstanding the traditional orthography.

༡ ུལ་ཆེན་ yangce twenty-score-twenty-score

9 Telling time

Dzongkha for ‘hour’ is ཚུ་ཚོད་ **chutshö**, and ‘minute’ is སྐར་མ་ **karma**. To ask the time, one may say ད་ཕྱི་ཚུ་ཚོད་ག་དེ་ཅིག་སྟོ། **D’ato chutshö g’adeci mo?** ‘What time [how many hours] is it now?’. Several roughly equivalent expressions are used for telling in whole hours, e.g. ད་ཕྱི་ཚུ་ཚོད་བཅུ་ཐམ་ཡིན་པས། **D’ato chutshö cuthâm ’ime** ‘It’s ten o’clock’, ད་ཕྱི་ཚུ་ཚོད་བདུན་བརྒྱུད་བཏང་ཁྱུག། **D’a chutshö dün dung-da-nu** ‘It has struck seven o’clock’ or ད་ཕྱི་ཚུ་ཚོད་གསུམ་ཡར་སོ་ཁྱུག། **D’a chutshö sum yâ-so-nu** ‘It has become three o’clock’. When telling time in half hours, Dzongkha follows the same practice as in Russian or Dutch. For example, ‘It’s half past three’ is expressed as ཚུ་ཚོད་ཕྱིད་དང་བཞི་ཡིན་པས། **Chutshö pche-da-zhi ’ime**. ‘It’s half past six’ is ཚུ་ཚོད་ཕྱིད་དང་བདུན་ཡིན་པས། **Chutshö pche-da-dün ’ime**.

In telling time in terms of minutes after the whole hour, the expression འབྱིག་ཕྱི་ **bj’i-di** ‘having transpired’ is used. This form is the past participle of the verb འབྱིག་ **bj’i** ‘to pass by’, e.g. གཤམ་འབྱིག་ཡར་སོ་ཡི། **Gari bj’i yâ-so-yi** ‘The bus has already passed by’. For example, in Dzongkha ‘It’s

fifteen past nine' is expressed as ད་ལྟ་ཚུ་ཚད་དགུ་འབྲིག་སྟེ་སྐར་མ་བཅོ་ལྔ་ཡིན་པས། **D'ato chutshö gu bj'i-di karma cänga 'ime**. To tell time in terms of minutes before the whole hour, one states how many minutes remain before the striking of the hour, e.g. ཚུ་ཚད་དགུ་བརྩུང་པར་སྐར་མ་ལྔ་འབྲིག། **Chutshö gu dung-ba karma 'nga dü** 'It's five till nine', literally 'There are five minutes left for it to strike nine', whereby བརྩུང་པར་ **dung-ba** is the supine of བརྩུང་ **dung** 'to strike'.

Adverbs expressing the time of day include རོ་པ་ **dr'öba** 'morning, in the morning', ཉི་མ་ **nyima** 'afternoon, in the afternoon, at midday', ཕྱི་རུ་ **pchiru** 'evening, in the evening, in the late afternoon' and རུབ་མོ་ **numu** 'night, at night'. The time of day denoted by ཕྱི་རུ་ **pchiru** comprises both a portion of the late afternoon and the early evening. The period of day རུབ་མོ་ **numu** comprises late evening and the night. For example, the Bhutanese expression རུབ་མོ་ཚུ་ཚད་གཅིག་ལུ་ **numu chutshö-ci-lu** 'one o'clock at night' is in keeping with Continental practice. The period of day རོ་པ་ **dr'öba** starts well before sunrise, however. The word ཉི་མ་ **nyima** 'afternoon' should not be confused with its cognate ཉི་མ་ **nyim** 'sun' or ཉིན་མོ་ **nyim** 'day'. The words for 'noon' and 'midnight' are ཉིན་དགུང་ **nyingung** and རུབ་ཕྱིར་ **numpche**. The word ཞག་ **zh'â** 'night', and not རུབ་མོ་ **numu** 'night', is used in expressions like ང་བཅས་ནི་དྲུལ་ལུ་ཞག་བདུན་སྟོན་ཅི་ **Ngace Nepal-lu zh'â dün dö-ci** 'We spent seven nights in Nepal'.

Adverbs expressing days in the immediate future include རྣངས་པ་ **nâba** 'tomorrow', གནངས་ཆོ་ **nâtshe** 'the day after tomorrow' and བཞི་ཆོ་ **zhitshe** 'the day after the day after tomorrow'. Expressions for days in the immediate past include ཁ་ཚུ་ **khâtsa zhinyim** 'the day before the day before yesterday'. Related expressions pertaining to present and near present ime are ད་རིས་ **d'ari** 'today', ད་རེས་ **d'are** or ད་རེས་སྐབས་ཅིག་ **d'are-kapci** 'these days', ད་རིས་ནངས་པ་ **d'ari-nâba** 'nowadays', རྣངས་པ་གནངས་ཆོ་ **nâba-nâtshe** 'one of these days', གདང་ཞག་ **dangja** 'days ago, some time back, previously' and ཁ་ཚུ་ཁ་ཉིན་མོ་ **khâtsa-khanyim** 'just the other day, a few days ago, just recently'.

In traditional reckoning, however, the Bhutanese day is divided into twelve segments known as དུས་ཚོད་ *d'ütshö*, each of which is associated with an animal of the Bhutanese zodiac, to be discussed in Chapter 7, and therefore has astrological and medical significance. The day starts at dawn at the moment the lines on the palm of one's hand can be distinguished in the twilight preceding daybreak. This moment marks the beginning of the first དུས་ཚོད་ *d'ütshö*, called ནམ་ལངས་ཡོས་ *Namlang Ö*. The twelve traditional དུས་ཚོད་ *d'ütshö* and their approximate equivalents are:

ནམ་ལངས་ཡོས་	Namlang Ö	5.00 to 7.00 A.M.
ཉི་ཤར་འབྲུག་	Nyisha Drü	7.00 to 9.00 A.M.
ཉི་ཤོས་སྐུལ་	Nyidr'ö Drü	9.00 to 11.00 A.M.
ཉི་ཤུང་ཏཱ་	Nyipche Ta	11.00 A.M. to 1.00 P.M.
ཕྱེད་ཡོས་ལུག་	Pchêö Lû	1.00 to 3.00 P.M.
ཉི་མུར་སྤྱེལ་	Nyinyu Trê	3.00 to 5.00 P.M.
ཉི་ལུབ་བྱ་	Nyinup Bj'a	5.00 to 7.00 P.M.
ས་སྤོད་ཁྱི་	Sasö Chi	7.00 to 9.00 P.M.
སྤོད་འཁོར་པག་	Sökho Phâ	9.00 to 11.00 P.M.
ནམ་དགུང་བྱི་བ་	Namgung J'iu	11.00 P.M. to 1.00 A.M.
དགུང་ཡོས་གླང་	Gungyö 'Lang	1.00 to 3.00 A.M.
ཐོ་རངས་སྐྱག་	Thorang Tâ	3.00 to 5.00 A.M.

Exercises to Chapter 4

I. Grammar questions

1. List the nine Dzongkha pronouns. Which forms of reference and address are used in Dzongkha with respect to His Majesty?

2. What is the ending of the collective plural which may be suffixed to pronouns and to nouns denoting people?

3. Which demonstrative pronouns does Dzongkha have? What formal and semantic difference do we find between the demonstratives and the definite article?

4. Explain in your own words the difference in meaning between the verbs ཡིན་ 'ing and ཡིན་པས་ 'ime. What functions do these verbs share?

5. What is the difference in meaning between the verbs ཡོད་ yö and འདུག་ dü. What functions do these verbs share?

6. How does one show possession in Dzongkha?

7. What are the interrogative forms of the verb forms ཡིན་ 'ing, ཡིན་པས་ 'ime, ཡོད་ yö and འདུག་ dü? What are the negative forms of these four verbs?

II. Vocabulary

Before doing with the translation exercises at the end of each chapter, familiarise yourself with the words introduced in the example sentences of that chapter and with the vocabulary lists provided, such as the this one. Vocabulary is arranged in Roman Dzongkha alphabetical order.

 Alphabetical Order of Roman Dzongkha

a	ch	g'	'l	ô	s	'û
â	d	h	lh	'o	sh	ü
'a	d'	i	m	'ô	t	'ü
'â	dr	î	'm	ö	th	w
ä	dr'	'i	n	'ö	tr	'w
'ä	dz	'î	'n	p	thr	y
b	e	j	ng	ph	ts	'y
b'	ê	j'	'ng	pc	tsh	z
bj	'e	k	ny	pch	u	z'
bj'	'ê	kh	'ny	r	û	zh
c	g	l	o	hr	'u	zh'

Verbs with open stems, i.e. the stems which end in a vowel in their romanised forms, may be either 'hard' or 'soft', as will be explained in the next chapter. Whether the stem of a verb is hard or soft is indicated by [HARD] and [SOFT] in the glossary entries. Closed verb stems, i.e. stems which end in a consonant in their romanised forms, are invariably hard.

ཨ་ལུ་	'alu, n., child.
ཨམ་ཚུ་	'amtshu, n., woman, wife.
སྒྲག་པ་	bakpa, n., motor scooter.
འོ་ལ་ཁར་	bolokha, postp., [with the genitive] near, next to.
སྒོ་མ་	bôm, adj., big, large.
བད་རུང་	b'angcu, n., personal, two-part disc-shaped Bhutanese woven rice dish, which is taken along when travelling from village to village.
བལ་པ་སེ་བུ་	b'äpsiu, n., guava.

བྱ་ཆེས་ཆེ་	bjâchichi , adj., well-shaped, comely, handsome, well-dressed.
བྱ་ལི་	bj'ili , n., cat.
བྱ་ལི་ཕུ་གུ་	bj'ili-pchuku , n., kitten.
བྱ་ཙི་	bj'itsi , n., rat, mouse.
བྱ་འུ་	bj'uru , n., red coral.
བྱ་སྒོ་གཤམ་	cagop , n., garlic.
བསྐྱུངས་མི་	cangmi , n., ruler, he who rules.
ཀླ་སང་སང་	casengse , adj., well-lit, illuminated, light.
གཅིག་	ci , 1) num., one; 2) indef.art., a, an.
ཆབ་གསང་	chapsa , n., toilet.
ཆ་རོགས་	châro , n., friend.
ཆོས་བཞིན་དུ་	chözhind'u , n., righteous rule, just and wise reign in accordance with the precepts of Buddhism.
ཆུ་མ་	chum , n., rice (uncooked).
ཆུང་ཀྱ་	chungku , adj., small.
ཆུ་ཚོད་འཁོར་ལོ་	chutshökhôlo , n., watch.
འདམ་	dam , n., mud.
དེག་	dî , n., pot, jug.
དོ་མ་	doma , n., 1) Areca nut (Nep. <i>supārī</i>); 2) condiment made of the Areca nut wrapped in <i>pān</i> leaves and <i>cūna</i> , chewed as a warmth-giving stimulant.
འདུ་ལེན་པ་	dulenba , n., reporter, journalist.
དང་བཅས་པ་འབད་	dacäpbe , adv., altogether.
དེ་ཁར་	d'ikha , adv., there.
དོ་རུང་ཡང་	d'oroe , adv., yet another, again, yet again.

or དོ་རྩེ་ཡང་

དུས་གཟའ་	d'üza , n., holy days, festival days.
འབྲས་བུས་	drashü , n., copy.
འབྲས་བུས་འཕྲུལ་	drashüthrü , n., photocopy machine.
ཞི་རྩེ་མེ་རྩེ་ག་	'ätomito , n., rhododendron.
སྒང་	gang , I) 1) postp., during; 2) n., period, time, duration; II) n., hill, slope.
རྒྱལ་མིང་	gäsi , n., kingdom, empire.
གོང་	gong , n., price.
འགྱུར་	gu , postp., on, upon.
འགོ་དཔོན་	gupön , n., boss, head, director.
ག་ར་	g'âra , adv., all, each.
གྲི་	g'i , n., large knife.
གྲི་ཅུང་	g'icu , n., knife, dagger.
ཉིང་སངས་སང་	hingsangsa , adj., clean (with respect to corporeal cleanliness); cf. khamd'angtoto.
རྒྱ་གར་	jaga , n., India, Indian.
རྒྱུང་བསྐྱུགས་	jangdra , n., radio.
རྒྱུབ་ཁ་	japkha , postp., behind.
བྱམས་	j'am , n., mercy, compassion
ཇོ་བདག་	j'ôda , n., owner, proprietor.
ཀར་པ་	kâm , n., leg, feet.
དཀར་པོ་	kâp , adj., white.
དཀྲི་རས་	kira , n., Bhutanese female garment.
གི་ལྷ་བ་	kitap , n., Western-style book.

སྐྱེ་རྩེན་	kuten , n., religious image or idol.
ཁམས་དངས་རྟོག་རྟོ་	khamd'angtoto , adj., clean (said of a place); cf. hingsangsa.
ཁམས་ལོག་སི་སི་	khamlôsisî , adj., dirty, filthy (of a place).
ཁམས་གཙང་རྟོག་རྟོ་	khamtsangtoto , adj., tidy and clean.
ཁ་ཙུ་	khâtsa , adv., yesterday.
ཁེ་རྟོག་རྟོ་	khetoto , adj., inexpensive, cheap.
ལེ་ཤ་	läsha , adv., much, many.
ལྷམ་བན་ད་	'lambenda , n., Bhutanese tomato.
ལྷོ་བ་སྤྱ་	'lopdra , n., school.
ལྷོ་བ་སྤྱ་པ་	'lopdrap , n., pupil.
ལྷོ་བ་སྤྱ་གཤམ་	'lopthrup , n., student, pupil.
ལྷོ་བ་དཔོན་	'löbö , n., teacher.
ལྷ་པ་	lhapa , n., nose.
ལྷ་མ་	lham , n., shoes.
མིང་	meng , n., name.
ནང་	na , postp., in, at.
ནོར་	nô , n., cattle.
ནགས་ཚེལ་	nâtshe , n., forest.
གནམ་	'nam , n., sky.
གནམ་སྤྱ་	'namdru , n., airplane.
གནམ་སྤྱ་ཐང་	'namdruthang , n., airport.
གནམ་མེད་ས་མེད་	'namesame , adv., very, extremely [literally 'neither sky nor earth'].
གནས་རྒྱུ་	'nätshü , n., news.

སྤུམ་འཁོར་	'numkho , n., car, automobile.
དྲེལ་ཁྱུག་	'nyiku , n., wallet, purse.
ཉལ་གཞུང་	nyakhachu , n., [this word contains the consonant ch despite the orthography] asparagus (both Western asparagus, cultivated in Bhutan, and the thin, wild, bitter, tasty, indigenous variety).
པ་ན་	pane , n., pān, viz. leaves from the pān vine, a vital component of doma .
པ་ན་ཀྲོ་དུམ་	pane-trôdum , n., the large-leaf pān, known in Nepali as Baṅglā patā or Miṭhāi patā.
དཔེ་ཆ་	pecha , n., Tibetan-style book.
སྤྱ་	pu , n., body hair.
སྤྱལ་ཆ་	pincha , n., cousins, siblings and relatives in one's own generation; cf. ཕམ་ pham , བཟའ་ཚང་ zatscha .
ཕམ་	pham , n., parents, uncles, aunts and relatives of elder generations; cf. སྤྱལ་ཆ་ pincha , བཟའ་ཚང་ zatscha .
ཕམ་སྤྱལ་ཆ་	pham-pincha , n., family and relatives.
ཕག་པ་	phap, phop , n., pig.
ཕག་ཤ་	phasha , n., pork.
ཕར་	phâ , adv., there, thither.
ཕར་དང་ཚུར་	phâ-da-tshû , adv., to and fro, there and back again.
ཕོ་མེན་མ་	phôgem , n., elder brother.
སྤྱ་དཀར་	pcaka , n., [literally 'white monkey'] golden langur.
ཕུག་པ་	pchup , 1) adj., rich, wealthy; 2) a rich man.

ར་	ra , n., goat.
རང་	ra , part., particle stressing preceding element in the sentence.
རའི་	ri , part., genitive form of the stress particle ra .
རེ་	re , adv., one each, apiece.
རེ་རེ་	rere , adv., each one, every one.
སེམས་ཅན་	semce , n., animal.
ས་ཁྲིང་	sazh'i , n., land, tract of land.
གསོལ་རས་	söra , n., gift or donation by a person of rank to common people.
རྩ་	ta , n., horse.
རྩ་ལོར་	tano , n., large livestock.
རྩ་ལོར་སེམས་ཅན་	tano-semce , n., livestock and small farm animals.
རྩེ་	te , adv., and then, so, moreover, well.
ཏིག་རུབ་	tiru , n., money.
ཏྲོ་རས་	tôra , n., cloth in which to wrap the bowls (phôp) to be carried inside one's b'angcu .
རྟོན་བྱིན་ནི་	tönbj'in-ni , vt., explain, instruct.
ཐབ་ཚང་	thaptsha , n., kitchen.
ཐབ་ཚངས་	thaptshap , n., cook.
མཐོན་ནི་	tho-ni , vi. [SOFT], to be expensive.
མཐོན་རྒྱལ་	thodr'a , adj., expensive, dear.
འཕྲང་ཏང་ཏི་	thrangtangta , adj., straight.
ཐྲོམ་ཁ་	thromkha , n., market, bazaar.
འཕྲུལ་	thrü , n., 1) engine, machine, motor, apparatus; 2) magic, artifice, strange effect.

འཕུལ་ཁང་	thrūkha , n., station.
བཀ་མ་ཤེས་པ་	tramashêp , n., mischievous, naughty.
ཕུ་ནི་	tsine , n., lime (Nep. <i>cūna</i>), an important ingredient in doma .
བཙོང་ནི་	tsong-ni , vt., to sell.
ཚོང་དཔོན་	tshongpö , n., shopkeeper.
ཚོད་བསྟེ་	tshöse , n., vegetable.
ཚོད་བསྟེ་ཁྲོམ་ཁ་	tshöse-thromkha , n., vegetable market.
གཡུམ་	'ü , n., village.
ཡང་	-e , adv., too, even.
ཡིག་ཚང་	yitsha , n., office.
གཡོ་གཡོལ་	'yo'you , adj., crooked.
གཡུ་	'yu , n., turquoise.
བཟའ་རུ་	zari , n., scoop, ladle.
བཟའ་ཚང་	zatsha , n., immediate family; cf. བམ་ pham , སྤྱན་ཚ་ pincha .
ཟུར་ཁར་	z'ukha , postp., behind.
གཞན་མི་	zhenmi , adj., another.
བཞེས་སྒོ་	zhêgo , n., food.
གཞུ་	zhu , n., bow.
ཞམ་	zh'am , n., cap, hat, helmet, headdress.
ཞིམ་ནི་	zh'im-ni , vi., to be delicious.
ཞིམ་ཏྲིག་ཏྲི་	zh'imtoto , adj., delicious.
ཞུ་ནི་	zh'u-ni , v.hon., request.

III. Translate into English

༡	ང་བཅས་ཀྱི་ཁྱིམ་	ngaci chim
༢	ཁོ་གི་ཨམ་ཚུ་	khô-gi 'amtshu
༣	བྱི་ལི་གི་མཛུག་མ་	bj'ili-gi juma
༤	ཁོ་གི་ཨམ་ཚུ་འི་ལག་པ་	khô-gi 'amtshui-lap
༥	ངའི་གི་བུ་མོ་	ngê-gi b'um
༦	ང་བཅས་ཀྱི་ཁྱིམ་ནང་	ngaci chi-na
༧	ཁྲོམ་ཁ་ལུ་	thromkha-lu
༨	ཡིག་ཚང་ནང་	yitsha-na
༩	ཕུན་ཚོགས་སྒྲིང་ལས་	Phüntsho'ling-le
༡༠	ཁ་ཚུ་ལས་	khâtsa-le
༡༡	ཉིང་ལས་	hing-le
༡༢	ཁོ་གི་ཆ་ཚོགས་ལུ་	khô-gi châro-lu
༡༣	ཐིམ་ཕུག་ལུ་	Thimphu-lu
༡༤	ང་ལུ་	ngâ-lu
༡༥	ཨམ་ཚུ་དེ་	'amtshu-di
༡༦	བུ་མོ་འདི་	b'um-di
༡༧	སྐང་དེ་	'lang-di
༡༨	མོ་གི་སྐུ་གུ་དེ་	mô-gi 'nyug'u-di
༡༩	སྐོབ་དཔོན་གྱི་ཨ་འི་	'lôbö-gi 'ai

IV. Text

པེམ།

། དགའ་སངས་ལོག་ལུ་ གཡུས་གཅིག་ ཡོད། གཡུས་དེ་གི་ མིང་ གླ་ཁ་ ཟེར་ གླུ་ཡིན། གཡུས་
 དེ་ནང་ ཁྱིམ་སྒྲོམ་གཅིག་ ཡོད། ཁྱིམ་དེ་ སྒྲོ་གི་ ཡིན། སྒྲེ་ གླ་ཁ་གི་ ཁྱིམ་ག་ར་བ་ སྒྲོ་གི་ ཁྱིམ་
 དེ་ སྒྲོམ་ཤོས་ ཡིན། ཁྱིམ་དེ་གི་ འབོ་ལོ་ཁར་ ལྷ་ཁང་གཅིག་ ཡོད། ལྷ་ཁང་དེ་ནང་ སྐྱ་རྩེན་ སྒྲོམ་
 ཡོད། ལྷ་ཁང་དེ་ ལོ་ལེ་ཤ་ སོང་སོང་མ་དང་ མིང་གཏམ་ སྒྲོམ་ཡོད་མི་གཅིག་ ཡིན། དུས་གཟའ་
 སྒྲང་ ལྷ་ཁང་དེ་ནང་ མི་ལེ་ཤ་ འོང་ནི་ ཡོད། སྒྲོ་དེ་ མི་ཕུགས་གཅིག་ ཡིན། ཁོ་ལུ་ བམ་སྤྱན་ཆ་
 ལེ་ཤ་ ཡོད། དེ་ལས་ ཏཱ་ལྷོ་ར་ སེམས་ཅན་ཡང་ ལེ་ཤ་ ཡོད། ཁོ་གི་ བམ་ཚུ་ལུ་ གཡུ་དང་ ལྷ་རུ་
 ལེ་ཤ་ ཡོད། སྒྲོ་གིས་ མི་ ག་ར་ལུ་ ལེགས་ཞིམ་ འབདཿ་ ཡིན།

Pêma

Gaselô-lu 'ü-ci yö. 'Ü-di-gi meng 'Lâkha z'e 'lap 'ing. 'Ü-di-na chim bôm-ci
 yö. Chim-di Pêma-gi 'ing. Te, 'Lâkha-gi chim g'âra-wa Pêma-gi chim-di
 bom-sho 'ing. Chim-di-gi bolokha lhaga-ci yö. Lhaga-di-na kuten bôm
 yö. Lhaga-di lo läsha songsom da mingtam bôm yö-mi ci 'ing. D'üza-gang
 lhaga-di-na 'mi läsha ong-ni yö. Pêma-di 'mi pchup-ci 'ing. Khô-lu pham-
 pincha läsha yö. D'ele tano-semce-ya läsha yö. Khô-gi 'amtshu-lu 'yu da
 bj'uru läsha yö. Pêma-gi 'mi g'âra-lu läzhim beu 'ing.

True or false?

༡ སྒྲོ་གི་ཁྱིམ་དེ་ཆུང་ལྷ་ཡིན་པས།

Pêma-gi chim-di chungku 'ime.

༢ སྒྲོ་དེ་ཕུགས་ཡིན།

Pêma-di pchup 'ing.

V. Translate into Dzongkha

Translate the following phrases into Dzongkha, providing your translations both in Roman Dzongkha and correctly spelt in the 'Ucen script.

Recall that the genitive ending **-gi** is written:

ཁྱི་	-gi after ཁྱ་, རྩ་, ལ་ and མ་
གྱི་	-gi after གྱ་ and རྩ་
ཁྱི་	-gi after ཁྱ་, རྩ་ and ལ་, and
འི་	-i or གྱི་ -gi after vowels

1. In their shop
2. To the vegetable market
3. The monkey's tail
4. In the palace
5. To the house of my friend
6. Our wives
7. In your tea
8. For his daughter
9. At her father's office
10. This cat
11. That dog
12. In the house of the teacher

VI. Translate into English

Translate the following sentences into English.

- ༡ ང་ལུ་བྱི་ལི་གཅིག་ཡོད།
Ngâ-lu bj'ili-ci yö.
- ༢ ཁོ་ལུ་ར་གཉིས་འདུག།
Khô-lu ra-'nyî dû.
- ༣ ང་ལུ་ཀི་ལྷ་བ་གཅིག་ཡོད།
Ngâ-lu kitap-ci yö.
- ༤ དེའི་བུ་ལུ་བྱི་ལི་ཕུ་གཅིག་ཡོད།
Ngê-b'u-lu bj'ili-pchuku-ci yö.
- ༥ ང་ལུ་བྱིས་སྒྲོམ་གཅིག་ཡོད།
Ngâ-lu chim-bôm-ci yö.
- ༦ མོ་ལུ་ཀངས་སྒྲོམ་འདུག།
Mô-lu kâm-bôm dû.
- ༧ ཁོང་ག་ར་ལུ་གཞུ་རེ་འདུག།
Khong g'âra-lu zhu re dû.
- ༨ སྒྲོབ་སྒྲུག་པ་རེ་ལུ་སྒྲུ་གུ་རེ་འདུག།
'Lopthrup-re-lu 'nyug'u-re dû.
- ༩ བྱོད་ལུ་ཚུ་ཚོད་འཁོར་ལོ་ཡོད་ག།
Chö-lu chutshökhôlo yö-ga?
- ༡༠ བྱོད་ཀྱི་ནང་གཡག་ཤ་ཡོད་ག།
Chö-gi-nang 'yasha yö-ga?

- ༡༡ ཁྱོད་གྱི་དཔེ་ཆ་དེ་ཁོ་ན་མིན་འདུག།
Chö-gi pecha-di kho-nang mindu.
- ༡༢ ང་བཅས་ལུ་དོ་རུང་ཡང་བཟའ་རུ་གཞན་མི་གཅིག་མིན་འདུག་ག།
Ngace-lu d'oroe zari-zhenmi-ci mindu ga?
- ༡༣ འབྲུག་ལུ་སྒྱུ་དཀར་ལེ་ཤ་འདུག།
Drû-lu pcaka läsha dû.
- ༡༤ བུམ་ཐང་ལུ་གནམ་གྱུ་ཐང་མིན་འདུག།
Bumtha-lu 'namdruthang mindu.
- ༡༥ ཆོད་བསྐྱེ་ཁྲོམ་ཁ་ལུ་སྒྲམ་བན་ད་བཙོང་ནི་མིན་འདུག།
Tshöse-thromkha-lu 'lambenda tsong-ni minu.
- ༡༦ མོ་གི་སོ་བྱ་ཆེས་ཆེ་འདུག།
Mô-gi so bjâchichi dû.
- ༡༧ མོ་ལུ་དགྱི་རས་དམར་པོ་གཅིག་འདུག།
Mô-lu kira-mâp-ci dû.
- ༡༨ ཁོ་ལུ་བགོ་དཀར་པོ་གཅིག་འདུག།
Khô-lu g'ô-kâp-ci dû.
- ༡༩ ངའི་བུ་དེ་ལུ་བགོ་བཞི་ཡོད།
Ngê-b'u-di-lu g'ô-zhi yö.
- ༢༠ ང་བཅས་ཀྱི་བྱིམ་ནང་ཕག་ཤ་ཡོད།
Ngaci chi-na phasha yö.
- ༢༡ ཁྱོད་ལུ་ཞུ་མོ་གནག་པ་གཅིག་འདུག།
Chö-lu zh'am-'nap-ci dû.

22 ཡིག་ཚང་དེ་གི་འགོ་དཔོན་དེ་ངའི་ཨམ་ཚུ་གི་ཕོ་གནས་ཡིན།

Yitsha-di-gi gupön-di ngê-'amtshu-gi phôgem 'ing.

23 ང་བཅས་སེམས་རྟོགས་ཁའི་སྒྲོབ་གྲུབ་ཡིན།

Ngace Semtokhai-'lopdrap 'ing.

24 ཁྱེད་གཉིས་འབྲུག་གི་རྒྱུང་བསྐྱུགས་འཕྲུལ་ཁང་གི་གནས་ཚུལ་འདྲ་ལེན་པ་ཡིན་ན།

Chä 'nyî Drû-gi Jangdra Thrükha-gi 'nätshü dulenba 'ina

25 འབྲུག་གི་རྒྱལ་པོ་དེ་རྒྱལ་སྲིད་ཚེས་བཞིན་དུ་བསྐྱུངས་མི་གཅིག་ཡིན་པས།

Drû-gi gäp-di gösi chözhind'u cangmi-ci 'ime.

26 ཁོང་གི་ཁྱིམ་དེ་སྒང་དེ་གི་རྒྱབ་ཁ་ཡིན།

Khong-gi chim-di gang-di-gi japkha 'ing.

27 ཁོ་ཚོང་དཔོན་མེན་པས།

Kho tshongpö membe.

28 ཁོང་རྒྱ་གར་མེན་པས།

Khong jaga membe.

29 ཡེ་ཏོ་མེ་ཏོག་དེ་དམར་པོ་ཡིན་པས།

'Ätomito-di mâp 'ime.

30 ངའི་སྐྱུག་པ་ཁྱོད་ནང་ཡོད་སྟེ།

Ngê bakpa chö-na yö, 'mô?

31 ཐབ་ཚང་དེ་ཁམས་གཙང་ཏོག་ཏོ་འདུག།

Thaptsha-di khamtsangtoto dū.

32 དིག་ནང་ཚུམ་འདུག།

Dî-na chum dū.

- ༣༣ ས་ཞིང་དེ་གི་ཚོ་བདག་ཁྱེད་ཡིན་ན།
Sazh'i-di-gi j'ôda chö 'ina?
- ༣༤ སུམ་ཁོ་མོང་དེ་ཁྱེད་ཀྱི་ཡིན་ན།
'Numkho-di chö-gi 'ina?
- ༣༥ རྒྱ་གར་གྱི་སྐྱ་སྒྲོག་པ་དེ་གནམ་མེད་ས་མེད་རྒྱུ་ཡིན་པས།
Jaga-gi cagop-di 'namesame chungku 'ime.
- ༣༦ འབྲུག་པའི་སྐྱ་སྒྲོག་པ་དེ་སྒོམ་ཡོད།
Dru-bi cagop-di bôm yö.
- ༣༧ ཐིམ་ཕུག་དེ་བྲ་ག་ཤིས་སྒང་བས་སྒོམ།
Thimphu-di Trashigang-wa bôm.
- ༣༨ བྱི་ལི་དེ་སྒོམ་ནང་འདུག།
Bj'ili-di drôm-na dû.
- ༣༩ ཁྱིམ་དེ་རྒྱ་སངས་མང་འདུག།
Chim-di casengse dû.
- ༤༠ ཐབ་ཚང་ནང་བྱི་ཙོ་འདུག།
Thaptsha-na bj'itsi dû.
- ༤༡ ཁོ་ཁྱེད་སྤིང་མོ་གི་ཆ་ལོགས་ཡིན་ན།
Kho chö-sîm-gi chârö 'ina?
- ༤༢ ཁྱེད་ཀྱི་ལག་པ་གི་སྤྱ་དཀར་པོ་ཡིན་པས།
Chö-gi lap-gi pu kâp 'ime.
- ༤༣ འབྲ་བཤུས་འབྲུལ་དེ་ཡིག་ཚང་ནང་ཡོད།
Drashüthrü-di yitsha-na yö.

༤༤ ཟླ་གྱི་ཏིག་རུབ་དེའི་ནང་ཡོད།
Chö-gi tiru ngê-na yö.

༤༥ རོ་ཁྱི་དེ་བྱུང་གྱི་ཡིན་ན།
Rochi-di chä-gi 'ina?

༤༦ ཟླ་གྱི་ཨ་ལུ་ང་དང་གཅིག་ཁར་ཡོད།
Chö-gi 'alu nga-dacikha yö.

༤༧ ཁེ་ཏོག་ཏོ་འདུག།
Khetoto dû.

༤༨ བཞེས་སྒོ་ཞིས་ཏོག་ཏོ་འདུག།
Zhêgo zh'imtoto dû.

༤༩ གོང་ཡང་མཐོ་དྲག་ཡིན་པས།
Gong-e thodr'a 'ime.

༥༠ ཁོ་བྲུ་མ་ཤིས་པ་ཡིན་པས།
Kho tramashêp 'ime.

༥༡ ཁོ་ན་ཡོད།
Kho nâ yö.

༥༢ ང་ག་བླགས་ཉིང་སངས་སང་ཡོད།
Nga zû hingsangsa yö.

༥༣ ཟ་ཁང་འདི་ཁམས་དངས་ཏོག་ཏོ་འདུག།
Z'akha-di khamd'angtoto dû.

༥༤ དེའི་གི་ཀི་ལྟ་བུ་ཟླ་དང་གཅིག་ཁ་ཡོད་ག།
Ngê-gi kitap chö-dacikha yö-ga?

༥༥ བག་ཤིས་གཡང་རྩེ་དེ་ཁྲོམ་རྩུང་ཀྱ་གཅིག་ཨིན།

Trashi'yangtse-di throm-chungku-ci 'ing.

༥༦ ཐིམ་ཕུག་དེ་སློམ་ཤོས་གཅིག་ཨིན།

Thimphu-di bom-sho-ci 'ing.

༥༧ ཁྱོད་ལུ་ལྷ་པ་སློམ་གཅིག་འདུག།

Chö-lu lhapa-bôm-ci dû.

༥༨ ང་བཅས་ལུ་རྟ་བདུན་ཡོད།

Ngace-lu ta dün yö.

༥༩ ང་བཅས་རེ་རེ་ལུ་གྱི་རེ་ཡོད།

Ngace-rere-lu g'i-re yö.

༦༠ ཁོ་གི་ཆ་རོགས་གཅིག་ཕུན་ཚོགས་གླིང་ལུ་འདུག།

Khô-gi châro-ci Phüntsho'ling-lu dû.

༦༡ མོ་ལུ་ཕོ་གནམ་གཅིག་རང་ཨིན།

Mô-lu phôgem-ci-ra 'ing.

༦༢ ང་ལུ་སྲིང་མོ་གསུམ་ཡོད།

Ngâ-lu sîm sum yö.

༦༣ བག་ཤིས་ཆོས་རྫོང་དེ་ཐིམ་ཕུག་ལུ་ཨིན།

Trashichöndzo-di Thimphu-lu 'ing.

༦༤ ཁྱོད་ཀྱི་ལྷ་མ་འགའ་འདམ་འདུག།

Chö-gi lham-gu dam dû.

༦༥ ཁྱོད་ཀྱི་གྱི་ཅུང་དེ་སྤུམ་འཁོར་ནང་འདུག།

Chö-gi g'icu-di 'numkho-na dû.

༤༤ མོ་གི་དངུལ་ཁྱག་ནང་ཉིག་རུབ་མིན་འདུག།
Mô-gi 'nyiku-na tiru mindu.

༤༥ ཁོང་གི་ཆབ་གསལ་དེ་ཁམས་ལོག་སི་སི་ཨིན་པས།
Khong-gi chapsa-di khamlôsisî 'ime.

༤༦ ཉ་ལག་རུང་ཞིམ་ཉོག་ཉོ་འདུག།
Nyakhachu zh'imtoto dû.

༤༧ རྒྱལ་ཁབ་དེ་གཉིས་ཀྱི་ལམ་ལུགས་སོ་སོ་ཡོད།
Gäkhap-di-'nyî-gi lamlu sôso yö.

༥༠ ཐབ་ཚངས་ལེགས་ཞིམ་འདུག་ག།
Thaptshap läzhim du-ga.

VII. Translate into Dzongkha

1. Altogether I have a woven Bhutanese rice dish, a rice towel and a cup.
2. His pen is in the office.
3. Guavas are delicious.
4. My daughter has no shoes.
5. My house is in the market.
6. We each have one book.
7. Do you have my key?
8. There isn't any Areca nut there.
9. She has a big box.
10. My friend is not here.
11. The dogs are not clean.

12. There are many golden langurs in the forest.
13. Asparagus is more delicious than pork.
14. Onyx is more expensive than silver.
15. Indians have lots of body hair.
16. There are two photocopy machines in our office.
17. Are you the owner of this car?
18. Is she your elder brother's wife?
19. His house is behind the office.
20. There is rice beer in the pot.

Practise making sentences in Dzongkha with the vocabulary and grammar you have already learnt.

VIII. Counting exercise

Learning to count in Dzongkha is fun, and knowing how to count is especially useful in the marketplace.

1. Count from one to a hundred in Dzongkha in the decimal system.
2. Count from one to a hundred in Dzongkha in the vigesimal system.

IX. Telling Time

Translate into Dzongkha.

1. Now it's six o'clock.
2. It's now eleven o'clock.
3. It's now five past twelve.

4. It's nine till eight.
5. It's half past nine.
6. It's half past one.
7. What time is it?
8. It's twenty till five.
9. It's twelve after three.
10. It's two till four.

Try to tell time in Dzongkha from now on whenever you check your clock or watch.

5

Present tenses, the ergative, negation, the adhortative, optative, supine and modal verbs

This chapter deals with the ergative cases and the present tenses or, more accurately, with Dzongkha verb forms which generally take present tense translations in English as well as related verb forms. In addition, the adhortative, optative and supine will be explained, and the modal verbs will be introduced. The Dzongkha verb does not conjugate to show agreement for person and number. Instead tense, aspect and other shades of meaning are expressed by the use of endings and of auxiliary verbs.

1 The ergative case

In Chapter 4, a number of cases were introduced, such as the genitive, locative, ablative and ‘dative’ or target case. Dzongkha also has an ergative case marked by the suffix གིས་ ~ གིས་ ~ གིས་ -gi. The rules about which spelling of the ergative ending is to be used in a particular word are the same as those explained for the genitive ending གི་ ~ གི་ ~ གི་ -gi in the preceding chapter. Although the ergative suffix is in most cases homophonous with the genitive ending, they are neither formally nor semantically identical, e.g. the high register tone ergative form འགིས་ ’ngâ-gi ‘I [erg]’ vs. the low register genitive form འགི་ ngê-gi ‘my’.

The Dzongkha ergative differs from a classical ergative, which marks the subject or agent of a transitive verb, in that the Dzongkha ergative is used to highlight the agentive character of a subject which performs an activity, transitive or intransitive.

(1) འཆིམ་དགྲིས་ལྟོ་མཚམས་ཁ་ཤེས།

Chimi -gi Lhotshamkha shê
 Chimi -[ERG] Nepali know
 'Chimi knows / can speak Nepali.'

The ergative also marks the instrument whereby an activity is performed and indicates the cause of an activity or state.

(2) ཨ་རག་དེགིས་ལང་པས།

'âra -di -gi lang -be
'âra -the -[ERG] be_sufficient -[AK]
 'The 'âra will be enough.'

(3) ངའི་བགོ་དེ་ཆང་གིས་བངས་སོ་ནུག།

ngê -g'ô -di chang -gi b'ang -so -nu
my -g'ô -the beer -[ERG] get_wet -[PF] -[IP]
 'My g'ô has gotten wet because of / by means of the beer.'

(4) གོང་མཐོ་ནི་དེགིས་ངམི་ཉོ།

gong tho -ni -di -gi nga mi -nyo
price expensive -[INF] -the -[ERG] I not -buy
 'I won't buy it on account of its being expensive.'

The ergative is generally used whenever an animate subject and an animate object are linked by a transitive verb to make clear who is doing what to whom.

(5) མོ་གིས་ང་ལུ་དག་ཅི།

'mô -gi ngâ -lu ga
she -[ERG] I -[DAT] love

'She loves me.'

The ergative suffix is more likely to occur when the verb is transitive and when the subject is animate because in these cases the agentive character of the subject is more pronounced. The ergative suffix is also more likely to occur in the past tense because the agentive meaning of the Dzongkha ergative is more likely to be appropriate in contexts where the activity expressed has actually already taken place. This has to do with the widespread tendency in ergative languages to conceptualise an already performed transitive act as being more transitive than a transitive act which has not been completed. Conversely, the ergative does not mark the subject when the main verb is one of the copulative verbs ཡིན་ 'ing, ཡིན་པས་ 'ime, ཡོད་ yö, འདུག་ dü or མོ་ mo. The semantics of the Dzongkha ergative category are subtle. The occurrence of the ergative case ending cannot be described by a mechanical rule as it can for, say, Hindi, where the ergative case simply marks the subject of a transitive verb in the past tense. The meaning of the Dzongkha ergative is entirely a matter of highlighting the agentivity of an actant, in most cases the subject of the sentence. Factors which induce the use of ergative case marking in a Dzongkha sentence are volition on the part of the subject, the degree of control which the subject has over the event denoted by the verb, the animacy of the subject and the transitivity and completedness of the event denoted by the verb. The Dzongkha ergative case ending marks the actant who or which is instrumental in bring about the action denoted by the verb.

2 The steady state present and the suffix of acquired knowledge

The steady state present consists of the bare stem of the verb only. Strictly speaking, the steady state present is not a present tense but a tenseless verb form which also encompasses present time. This tense indicates an enduring, inherent or objective circumstance or an abiding state. Only verbs which denote a state or circumstance, e.g. ཤེས་ *shê* ‘to know’, སྤོང་ *bôm* ‘to be big’, are used in the steady state present, never verbs which denote an activity, e.g. ཟླ་ *z’a* ‘to eat’.

(6) ཁོ་གིས་མོ་ལུ་དགའ།

khô -gi mô -lu ga
he -[ERG] she -[DAT] love

‘He loves her.’

(7) གཉིས་ཆ་ར་ཅོག་རང་འབྱད།

’nyî -chara cōra thê
two -both alike seem

‘They’re both alike / the same’

The word ཅོག་རང་ *cōra* ‘same, alike’, used in example sentence (7), regularly collocates with the verb འབྱད་ *thê* ‘to appear, to seem’. The word ཅོག་རང་ *cōra* ‘same, alike’ can also combine with གཅིག་ *ci* ‘one’ to yield the meaning ‘identical’, as in ཡི་གུ་དེ་གཉིས་ཅོག་རང་གཅིག་། *yig’u-di-’nyî cōra-ci* ‘the two documents are identical’.

In the previous chapter, we encountered the suffix བས་ *-be* ~ བས་ *-we* as part of the verb ཁྱེན་བས་ *’ime*. This ending is the suffix of acquired knowledge. The suffix བས་ *-be* ~ བས་ *-we* is attached to the regular stem of a verb denoting a state or condition and indicates that the information

expressed in the sentence is newly acquired knowledge. Conversely, when the suffix is not used, as in examples (6) and (7) above, this implies that the situation expressed forms part of the ingrained knowledge of the speaker, something the speaker has known all along or which, at least, is not a recently acquired insight or not an only recently observed phenomenon.

The difference therefore between sentence (6) and sentence (8) is that the speaker in (8) has recently learnt of the subject's affections, whereas the speaker in sentences (5) and (6) has known all along about the affections of the subjects of the sentences. Likewise, the difference between sentences (7) and (9) is that the speaker in (9) has just recently observed the resemblance, whereas the speaker in (7), referring to twins he has known for many years, is stating a resemblance as a matter of fact established in his mind long ago.

(8) ཁོ་གིས་ང་ལུ་དགའ་བས་ལོ།

khô -gi ngâ -lu ga -e lo
he -[ERG] me -[DAT] love -[AK] [HE]

‘I have been told that he loves me.’

(9) ཁོ་དང་ང་ཅོག་རང་འབྲད་པས།

kho -da -nga cōra the -be
he -and -I just_like seem -[AK]

‘He and I are just the same.’

The suffix of acquired knowledge བས་’ -**be** ~ བས་’ -**we** is written བས་’ -**be** after all verbs ending in a consonant in Roman Dzongkha:

(10) ཚུམ་དེ་གིས་ལང་པས།

chum -di -gi lang -be
rice -the -[ERG] be_sufficient -[AK]

‘This rice will be enough.’

(11) བཏུབ་པས།

tup -be
be_alright -[AK]
'It's O.K.'

(12) རྒྱུ་མཐུག་གི་ཁྱོད་ཀྱི་ཁྱེད་པས།

thrim -di g'ani -wa d'am -be
rules -the anything -than be_strict -[AK]
'These rules are the strictest.'

(13) ཁོ་གིས་ཨ་པ་གིས་སྒྲ་བ་སྒྲ་བ་མི་ཉན་པས།

khô -gi 'apa -gi 'lalap mi -nyen -be
he -[ERG] father -[ERG] say-say not -listen -[AK]
'He doesn't listen to what father says.'

(14) ཟློན་ཀྱིས་གནམ་གྲུ་གི་ཤོག་འཛིན་དེ་འཐོབ་པས་ག།

chö -gi 'namdr'u -gi shokdzin -di thop -be -ga
you -[ERG] plane -[GEN] ticket -the get -[AK] -[Q]
'Did you [manage to] get the plane ticket?'

Verbs with an open stem, i.e. verbs ending in a vowel in Roman Dzongkha, take either the ending བས་ -we or བས་ -be, depending on whether the verb has a so-called soft stem or a hard stem. The form of the suffix is བས་ -we after a soft stem, e.g. གཤམ་གས་ *gawe* 'loves', and བས་ -be after a hard stem, e.g. གཤོག་པས་ *gôbe* 'needs'. Which open-stem verbs have a hard stem and which have a soft stem is a lexical given and must be memorised, like the gender of nouns in French or German. Verbs ending in a vowel

will be marked as [soft] or [hard] in Dzongkha glossaries and dictionaries. This point returns under point (4) in Section 4 of this chapter.

- (15) བཟོ་དེ་ཚུད་འགྲུར་ཕོག་པས།

g'ô di chö -gu pho -be
dress this you -on look_good -[AK]

‘This dress suits you.’

- (16) ཁོ་གིས་མོ་ལུ་དགའ་བས།

khô -gi mô -lu ga -e
he -[ERG] she -[DAT] love -[AK]

‘He loves her.’

- (17) ང་ལུ་ཉིག་རུབ་དུམ་གྲ་གཅིག་དགོ་པས།

ngâ -lu tiru dumdra -ci gô -be
I -[DAT] money little -a need -[AK]

‘I need a little money.’

- (18) ཚུད་ཀྱི་མིག་ཉིག་དེ་བྱ་བས།

chö -gi 'mito -di bjâ -e.
you -[GEN] eye -the be_beautiful -[AK]

‘You have beautiful eyes.’

- (19) ཁོང་ཤེས་པས།

khong shê -be
they know -[AK]

‘It appears they know.’

- (20) དབྱིན་ཆེ་བརྒྱད་པའི་ནང་རང་བློ་ཆེ་བས།

'inda gä -bi -na -ra dr'öche -e
month eight -[NOM] -in -[STR] be_hot -[AK]

'It is [as we have come to know] very hot in the eighth month.'

- (21) ཁོ་སྤོ་བདེ་བས།

kho 'lode -e
he be_at_peace -[AK]

'He is at peace / he is content.'

- (22) ཆེ་བ་ཉ་གང་གངས་དེ་གཞི་བ་ལེགས་པས་སྟོ།

dau nyag'ang g'am di g'ani -wa lä -be, 'mô
moon full round the anything -than beautiful -[AK] be

'The completely full moon is most beautiful, isn't it?'

The negative of the steady state present is formed by adding the prefix མི་ **mi-** to the last syllable of the verb. In verbs consisting of more than one syllable, e.g. ཉ་གོ་ནི **hag'o-ni** 'to understand', this rule means that the negative acts as an infix, e.g. ཟློན་གྱིས་ཉ་མི་གོ་ **chö-gi ha-mi-g'o** 'you won't understand'. Note that the choice of tense with this verb is lexically determined. The lexical meaning conceptualises the moment of grasping as the pivot determining the choice of tense.

- (23) ངའི་འགྲུར་བཞོ་འདི་མི་ཤོག་པས།

ngê -gu g'ô -di mi -pho -be
my -upon g'ô -this not -suit -[AK]

'This g'ô doesn't suit / flatter me.'

(24) པར་འདི་ཚུད་མི་འདྲ་བས།

pâ -di chö mi -dra -e
 picture -this you not -resemble -[AK]

‘This photograph doesn’t look like you.’

(25) མོ་ག་ནི་ཡང་མི་ཤེས།

mo g’anee mi -shê
 she anything not -know

‘She doesn’t know a thing.’

(26) ང་ཚུད་མེད་པར་མི་ཆགས་པས།

nga chö -meba mi -châ -be
 I you -without not -love/yearn -[AK]

‘I cannot love without you.’ (lyrics of poignant, popular song)

3 The progressive

The progressive tense in Dzongkha is formed by adding the ending རྩོད་ **-do** to the stem of verbs denoting an activity, e.g. ང་ལྟོ་ཟ་རྩོད། **Nga to z’a-do** ‘I am eating’, ཁོ་ལྟོ་འབད་རྩོད། **Kho lâ be-do** ‘He is working’, མོ་ཞབས་ཁྲ་རྩོད། **Mo zh’apthra cap-do** ‘She is dancing’, གནམ་གྲུ་འཕུར་རྩོད། **Namdru phû-do** ‘The plane is flying’. The Dzongkha progressive in རྩོད་ **-do** expresses an activity which the subject by his or her own observation knows to be going on in the present.

(27) ར་གཞུང་གི་ཚེས་རྒྱུགས་བསྐྱེལ་ནིའི་དོན་ལུ་སྦྱང་བ་འབད་དོ།

nga chung -gi chônju

I government -[GEN] examination

kä -nî -d'ön -lu jangwa be -do
take -[INF-GEN] -so_that -[DAT] practice do -[PR]

'I am preparing for the Common Exams.'

(28) བྱ་སྒྲིགས་ཀྱི་དོན་གྱི།

dr'andri cap -do -ga

preparation perform -[PR] -[Q]

'[Are they] getting everything ready?'

(29) དོས་དེ་ཚུ་བྱ་སྒྲིགས་འབད་བཞག་ཡོད།

d'ô -di -tshu dr'andribe zhâ yö

baggage -the -[PL] ready put be

'The baggage is ready.'

In the present, verbs denoting activity can be negated in two different ways.

1. The prefix མི་ **mi-** is attached to the stem of the verb, as in the negative of the steady state present. This yields an immediate future reading, e.g. ར་སྦྱང་བ་མི་འབད། **Nga jangwa mi-be** 'I'm not going to prepare'.
2. The negative form of the verb 'to be' མེན་ **mä** is used as an auxiliary with the inflected stem of the verb. This yields a present progressive reading, e.g. ར་སྦྱང་བ་འབད་མེན། **Nga jangwa beu mä** 'I'm not preparing [right now]'. How the inflected stem of a verb is formed is explained in Section 4 below.

The progressive ending རྟོ་-**do** can be augmented by the suffix of newly acquired information བས་ -**wä**, yielding the fused disyllabic — or at least bimoraic — morpheme or composite ending རྟོ་བས་ -**dee**. The schoolbook pronunciation -**dowä** is not heard in natural Dzongkha speech and only attested as a reading pronunciation. The element རྟོ་-**do** expresses the notion of witnessed progressive activity, whereas the element བས་ -**wä** expresses recently acquired knowledge.

Semantically, the ending རྟོ་བས་ -**dee** expresses either

1. an activity which has already begun and which the speaker has only just recently observed or
2. an activity in progress which the speaker witnessed at some time in the recent past but does not observe at the moment of speaking. The former case takes a present tense translation in English, whereas the latter takes a past tense translation. The progressive in རྟོ་བས་ -**dee** can therefore be used in combination with adverbs like ཁ་ཚུ་ *khâtsa* ‘yesterday’ which denote a moment in past time, whereas the progressive in རྟོ་-**do** cannot.

First, we shall study examples of verb forms in རྟོ་བས་ -**dee** which take present tense translations in English. The choice of རྟོ་བས་ -**dee** instead of རྟོ་-**do** in sentences (30) and (31) has to do with the fact that the activities expressed had already begun by the time the speaker noticed them.

(30) ཁོང་གསུམ་ཅ་ལ་བགོ་བཤའ་རྒྱབ་རྟོ་བས།

khong sum cala gopsha -cap -dee
they three wares division -perform -[PR-AK]

‘The three of them were dividing the wares amongst themselves.’

(31) རྩུང་དེ་ཁ་གཅད་དགོ་པས། རྩུང་དོ་བས།

chu -d'ung -di khacê -go -be chu lü -dee
 water -pipe -the close -must -[AK] water overflow -[PR-AK]

'The spigot has to be turned off. The water [in the bucket] is overflowing.'

Recall that the progressive in རྩོ་**-do** expresses an activity which the speaker knows is going on through his own observation. In contrast to the use of the composite ending རྩོ་བས་ **-dee**, the use of རྩོ་**-do** implicitly excludes the observation of the person addressed. For example, one may say ད་ལྟོ་མོ་ཐབ་ཚང་ནང་ལྷ་འབད་དོ། **D'ato mo thaptsha-na lâ be-do** 'She is working in the kitchen right now' to someone on the telephone or to someone who is calling from another room in the house, but it is natural to use the form ད་ལྟོ་མོ་ཐབ་ཚང་ནང་ལྷ་འབད་དོ་བས། **D'ato mo thaptsha-na lâ be-dee** 'She is working in the kitchen right now' if the person addressed is present and is in a position to perceive the activity and so make the same observation himself. This accounts for the forms in རྩོ་བས་ **-dee** in sentences (32) and (33) where the person addressed is also, as it were, invited by the speaker to observe the activity at hand. However, for natural phenomena which are objective circumstances in nature, the progressive in རྩོ་**-do** is used, as in (34) and (35).

(32) བྱ་ཚྛོད་གཅིག་གནས་ཁ་ལས་ཡར་འཕུར་དོ་བས།

bj'agö -ci 'namkha -le phâ phû -dee
 eagle -an sky -from thither fly -[PR-AK]

'An eagle has swooped down from the sky!'

(33) མོ་གིས་མི་ག་ཡ་ར་ལུ་ཇ་སྒྲུག་དོ་བས།

'mô -gi 'mi g'âra -lu j'a 'lû -dee
she -[ERG] man all -[DAT] tea pour -[PR-AK]

'She's pouring everyone tea.'

(34) ད་ཉིམ་ཤར་དོ།

d'a nyim shâ -do
now sun shine -[PR]

'The sun is shining.'

(35) ད་ལྷམ་འཇུག་དོ།

d'a dau dzii -do
now moon enter -[PR]

'The moon is setting.'

The word ག་ཡ་ར་ **g'âra** or **gayara** 'all' in (33) is spelt more conservatively as ག་ཡ་ར་ར་ **gayara** or less conservatively as ག་ར་ **g'âra** 'all'.

The verb སྒྲུག་ནི་ **'lû-ni** 'to pour' in sentence (33) may be used with respect to liquids as well as particulate solids, e.g. ཚུམ་སྒྲུག་ནི་ **chum 'lû-ni** 'to pour uncooked rice', ཚུ་སྒྲུག་ནི་ **chu 'lû-ni** 'to pour water', in contrast to the verb བཀང་ནི་ **kang-ni** 'to fill' which is used for liquids only, e.g. རྩོད་མེད་ཚུ་བཀང་ནི་ **dop-na chu kang-ni** 'to fill a bucket with water'. The notion 'to fill' with respect to solid objects which cannot be poured can be rendered periphrastically by the expression མ་གང་ཚུན་ཚོད་བཅུག་ནི་ **ma-g'ang-tshöntshö tsû-ni** 'to put in until full'.

- (36) ཕེ་བུ་དེ་མ་གང་ཚུན་ཚོད་ཅ་ལ་བཙུག་པ་ཨིན་པས།

phecu -di ma -g'ang -tshöntshö cala tsup 'ime
 bag -the not -full -until wares put_in [AUX]

'He's filling up the bag with wares.'

The use of the negative མ་ **ma-** in expressions like མ་གང་ཚུན་ཚོད་བཙུག་ནི་ **ma-g'ang-tshöntshö tsû-ni** 'to put in until full' will be familiar to speakers of Russian, French or Nepali. The logic of the negative is easier for English speakers to comprehend if understood in terms of 'to continue to put in for as long as it remains not yet full'.

The combination of an infinitive with the verb འབད་ **be** 'to do' with the ending རྟོབས་ **-dee** yields the meaning 'to be on the verge of doing something, be about to do something'.

- (37) བྱི་ལི་དེ་བྱི་ཕྱི་འགུར་མཚོང་ནི་འབད་རྟོབས།

bj'ili -di bj'itsi -gu chong -ni be -dee
 cat -the mouse -upon jump -[INF] do -[PR-AK]

'The cat is about to pounce on the mouse.'

- (38) ར་ནང་ན་འགྲོམ་དང་ཁོང་གཉིས་ཁྱེད་གཞན་གཉིས་ནི་འབད་རྟོབས།

nga nâna jou -da khong -'nyî ûkâ -ni be -dee
 I inside go -[PG] they -two kiss -[INF] do -[PR-AK]

'The two of them were about to start kissing when I walked in.'

In its past tense readings, the ending རྟོབས་ **-dee** resembles a classical aorist to some extent in that the activity is unbounded in time: It is not precluded that the activity is still going on at the moment of utterance, albeit unobserved by the speaker. Nor can the speaker have witnessed the cessation of the event or its results because this would necessitate the use of one of the true past tenses to be discussed in the next chapter. For

example, in sentence (39) the speaker observed the activity but not its cessation. He does not know whether the subject is still at work at the moment of speaking. Similarly, the speaker in (40) does not tell us what he does not know, viz. whether the person in question has now actually died.

(39) ཁོ་ལཱ་འབད་དོ་བས།

kho lâ be -dee

he work do -[PR-AK]

‘He was working.’

(40) ཁོ་གི་ནི་འབད་དོ་བས།

kho shi -ni be -dee

he die -[INF] do -[PR-AK]

‘He was dying.’

The speakers in sentence (41) and (42) express a progressive activity in past time. Although in both utterances the activities expressed have now ceased, the choice of the form in རྩོམས་ -*dee* is motivated by the speaker’s intent to express a progressive activity which was going on at the point of reference in past time, not to express the completion of this activity.

(41) མོ་གིས་ང་ལུ་དག་འདོ་བས།

’mô -gi ngâ -lu ga -dee

she -[ERG] I -[DAT] laugh -[PR-AK]

‘She was laughing at me.’

- (42) ང་ཁ་ཚུ་སྤྱོད་ལས་འོངས་དང་ཁྱེད་ལྟ་འབད་དོ་བས།

nga khâtsa Paro -le ôm -da chö lâ be -dee

I yesterday Paro -from come -[PG] you work do -[PR-AK]

‘You were [still] working when I came back from Paro yesterday.’

In sentences (43) and (44), the speaker reports speech acts performed by the subject which were going on in past time. In sentence (45), the speaker reports on a claim made by the subject at some point in the past, although the speaker cannot now vouch that the subject still holds to this claim.

- (43) འོང་གཉིས་ཀྱི་བར་ན་སྤྱོད་ཀྱང་དོ་བས།

khong -'nyî -gi b'âna 'lô -cap -dee

they -two -[GEN] between conversation -perform -[PR-AK]

‘The two of them were conversing between themselves.’

- (44) འོ་གིས་ག་ཅི་སྤྱབ་དོ་བས།

khô -gi g'aci 'lap -dee

he -[ERG] what say -[PR-AK]

‘What was he saying?’

- (45) འོ་གིས་མི་འོང་བེད་སྤྱབ་དོ་བས།

khô -gi mi -ong z'e 'lap -dee

he -[ERG] not -come that say -[PR-AK]

‘He was saying that he wouldn’t come.’

Normally it is inappropriate to use a verb in འོ་བས་ -dee with respect to the first person because this would imply that the speaker was not there to see whether and when the activity in question ceased. The use of འོ་

བས་' -*dee* in sentence (46) makes sense, however, because the event takes place in the context of a dream. The speaker was not consciously aware of whether or when the activity in question ceased or continued.

(46) ང་གིས་གཉིད་ལས་ནང་འཕྱར་དོ་བས།

'ngâ -gi nyela -na phû -dee

I -[ERG] dream -in fly -[PR-AK]

'I was flying in my dream.'

Possible answers to the question ཁོང་ལྟ་འབད་དོ་བས་ག། *Khong lâ be-dee-ga?* 'Were they working?' are ལྟ་འབད་དོ་བས། *Lâ be-dee* 'They were working' or ལྟ་མ་འབད་བས། *Lâ ma be-wä* 'They were not working'.

But there are two ways of negating the progressive in དོ་བས་' -*dee*, depending on whether a past or present reading is intended. In ལྟ་མ་འབད་བས། *Lâ ma be-wä* '[They] were not working', the past tense negative prefix མ་ *ma-* has been used. If a present tense reading is required, the present tense negative prefix མི་ *mi-* is used, as in:

(47) མི་དེ་གིས་ལྟ་མི་འབད་བས། དེ་འབད་ནི་དེ་གིས་ཁོ་བཏོན་བཏང་དགོ་པས།

'mi -di -gi lâ mi -be -e d'i be -ni -di -gi

man -the -[ERG] work not -do -[AK] that do -[INF] -the -[ERG]

kho tön -tang -go -be

he remove -dispatch -must -[AK]

'That man doesn't work. So, he should be fired.'

So, whereas the progressive is not strictly speaking tensed, the prefixes of negation are specific for tense.

4 The factual tenses and inflected stems

The factual present tense is formed by adding the auxiliary verbs ཡིན་ 'ing or ཡིན་པས་ 'ime to the inflected stem of the verb, e.g. ཁོ་ལྟ་བུ་ཟས་ཡིན་པས་ Kho to z'au 'ime 'He is eating'. The inflected stem of a verb is formed in one of four different ways, depending on the verb.

1. Verb stems ending in the nasals **-ng**, **-n** or **-m** in Roman Dzongkha form their inflected stems by changing the final consonant to **-m**, e.g. ཁོ་སྒྲོན་ ཉན་ཡིན་པས། Kho 'lô nyem 'ime 'He is listening to the conversation' from ཉན་ nyen 'listen'; མོ་ཁྱིམ་ནང་ལས་ཐོན་ཡིན་པས། Mo chimnale thöm 'ime 'She is coming out of the house' from འཐོན་ thön ~ thöng 'come out'; ང་ཚུ་འཐུང་ཡིན། Nga chu thum 'ing 'I am drinking some water' from འཐུང་ thung 'drink'; ང་སྒོ་བརྒྱུ་ཡིན། Nga go dam 'ing 'I am closing the door' from བརྒྱུ་ dam 'close'; ལྷམ་གྱིས་ཆོས་གནང་ཡིན། 'Lam-gi chö'nâm 'ing 'The lama is teaching' from ཆོས་གནང་ chö'nang 'teach'. In verbs with a regular stem ending in **-n** or **-ng**, there is systematic lengthening of a short vowel before the **-m** of the inflected stem.
2. Verb stems ending in **-p** in Roman Dzongkha undergo no change in their inflected stem, e.g. མོ་ཤོབ་རྒྱུ་ཡིན་པས། Mo shop cap 'ime 'She is lying' from ཤོབ་རྒྱུ་ shop cap 'lie'.
3. Verbs with an open stem, i.e. verbs ending in a vowel in Roman Dzongkha, form their inflected stems either by adding ར་ -u or by adding པ་ -p, depending on the verb. Which of these two endings an open-stem verb takes is a given which must be committed to memory. Open-stem verbs the inflected stems of which take the ending ར་ -u will be called soft stem verbs, e.g. ཁོ་ཤ་ཟས་ཡིན་པས། Kho sha z'au 'ime 'He is eating meat' from ཟ་ z'a 'eat'; ང་ལུ་འབད་ཡིན། Nga lâ beu 'ing 'I am working' from འབད་ lâ be 'work'.
4. Open-stem verbs the inflected stems of which take the ending པ་ -p will be called hard stem verbs, e.g. ང་བཅས་ནྟ་སྒྲོད་ཡིན། Ngace nâ döb 'ing

‘We are sitting here’ from གོད་ **dö** ‘sit’. Verbs ending in a vowel will be marked as soft or hard stem verbs in glossaries and dictionaries.

As we shall see later, these four categories of verbs also form their supine, present participle, present continuous etc. differently.

The factual present is used to express a fact which obtains in the present. The difference in meaning between the verbs ཡིན་ **'ing** and ཡིན་པས་ **'ime** also holds when these verbs are used as auxiliaries of the factual present. For example, in sentences (48) to (51), containing the form ཡིན་པས་ **'ime**, the speaker states an observed phenomenon which, as such, belongs to the realm of his recently acquired knowledge, whereas with the form ཡིན་ **'ing** in sentence (52) the speaker is stating what he knows to be a fact.

(48) ལྷང་འཐབ་ཡིན་པས།

'lang thap 'ime

bull clash [AUX]

‘The bulls are at loggerheads. ’

(49) ངའི་ཆབ་གསང་ནང་གི་ཕྱུང་དེ་འཛགས་ཡིན་པས།

ngê -chapsa -na -gi chu -d'ung -di dzap 'ime

my -toilet -in -[GEN] water -pipe -the leak [AUX]

‘The water pipe in my toilet leaks. ’

(50) ཁོང་གཉིས་འཛིང་མ་ཡིན་པས།

khong -'nyî dzîm 'ime

they -two fight [AUX]

‘The two of them are fighting. ’

- (51) ཁོ་སློབ་དཔོན་མེན་ཅུང་ཁོ་གིས་ཚོས་སློབ་ཡིན་པས།

kho 'löbö men -ru khô -gi chôtöm 'ime
 he teacher not_be -although he -[ERG] teach [AUX]

‘Although he is not a teacher, he appears to be giving instruction.’

- (52) ང་བཅས་གནམ་གྲུ་གྱི་ཐོག་ལས་འབད་འགྱུ་ཡིན།

ngace 'namdru -gi thôlebe jou 'ing
 we airplane -[GEN] by_means_of go [AUX]

‘We’re going by plane.’

The use of the form ཡིན་ *'ing* with a first person subject in sentence (52) is not coincidental. The form ཡིན་ *'ing* is almost invariably used with a first person subject because in most natural situations the speaker has first-hand, personal knowledge regarding the first person referent. Similarly, the form ཡིན་ *'ing* is used in sentence (53) with respect to a second person referent because the speaker, in posing his question about the person addressed, must presume that this second person knows the answer.

- (53) ཟླ་ད་རིས་སྤྱིན་པ་བཏང་ཡིན་ན།

chö d'ari jinba tâm 'ina
 you today philanthropy dispatch be[Q]

‘Are you playing the benefactor today?’

The auxiliary ཡིན་ *'ing* in the factual present is used with respect to third person referents when the speaker can be absolutely certain of the fact expressed. The use of the adverbs ཉི་མ་ལས་རང་ *hema-le-ra* ‘from way back when’, ཡི་རྒྱལ་རང་ *âtara* ‘always’ and རྒྱལ་བྱ་རང་ *tabura* ‘always, ever’ in sentences (54) to (56) reinforce the idea of well-established knowledge expressed by the form ཡིན་ *'ing*.

- (54) ཁོ་དེ་མ་ལས་རང་ཤེས་རིག་ལས་བྱངས་ནང་ལྷ་འབདཝ་ཨིན།

kho hema -le -ra shêri lăkhung -na lâ beu 'ing
 he before -from -[STR] education ministry -in work do [AUX]

‘He has worked in the Ministry of Education from way back when.’

- (55) ཁོང་ཨ་རྟག་རང་ལྟོ་ར་བཅས་ཀྱི་ནང་ལས་ཟས་ཨིན།

khong 'âtara to ngaci -na -le z'au 'ing
 they always rice our -[LOC] -[ABL] eat [AUX]

‘They always take their meals at [literally ‘from’] our place.’

- (56) དཔེ་ཕོ་ཤུགས་གྱིས་རྟག་བྱ་རང་དཔེ་འགྲུར་ཚོགས་བད་བཏང་མ་ཨིན།

ngê phôgem -gi tabura ngê -gu tshôda
 my elder_brother -[ERG] always my -upon scolding
tâm 'ing
 dispatch [AUX]

‘My elder brother is always upbraiding me.’

The form ཨིན་ **'ing** is also used with respect to third person in order to express an inherent characteristic, as in sentence (57). In sentence (58), however, the form ཨིན་པས་ **'ime** expresses a characteristic of the subject, but this characteristic is not inherent, and the speaker has recently come to know about this propensity through observation.

- (57) ལྷོབ་དཔོན་གྱིས་ཚོས་གནང་མ་ཨིན།

'lôbö -gi chô'nâm 'ing
 teacher -[ERG] teach[HON] [AUX]

‘The teacher instructs. ’

- (58) མཎཌལ་འགྲོ་གིས་གྲ་རི་འདྲོགས་སི་སི་འབད་བཏང་མཎཌལ་ཨིན་པས།

Khandru -gi gari drôsisibe tâm 'ime

Khandru -[ERG] car recklessly dispatch [AUX]

'Khandru drives recklessly.'

In general, the form ཨིན་པས་ *'ime* is used as the auxiliary of the factual present with respect to the third person:

- (59) པ་སངས་གདོང་འགུར་སྒྲན་དབུང་མཎཌལ་ཨིན་པས།

Pâsa dong -gu 'men 'û 'ime.

Pâsa face -on medicine rub [AUX]

'Pâsa is applying cream to her face.'

- (60) རོང་ཆ་བྱབ་ལྷ་ཁང་དེ་ནང་ཚོན་བཏང་མཎཌལ་ཨིན་པས།

khong -châchap lhaga -di -na tshön -tâm 'ime.

they -[COL] monastery -the -in painting -dispatch [AUX]

'They're painting the inside of the monastery.'

- (61) འག་དབང་གིས་ཡིག་ཚང་ནང་ཤོག་ཀྱ་སྒྲེད་པ་ཨིན་པས།

Ngawa -gi yitsha -na shoku pep 'ime.

Ngawa -[ERG] office -in paper tear_up [AUX]

'Ngawa is tearing up papers in the office.'

The verb རྒྱུ་ཤོག་ *pê* 'tear, tear up' in sentence (61) indicates an intentional activity, whereas རྒྱུ་ཤོག་ *hrä* 'tear, rip' indicates an inadvertent activity.

The factual present and the progressive can be used in many of the same situations but with different implications. Whereas the factual present expresses a fact which obtains in present time, the progressive expresses an activity in progress. The present fact expressed in sentence (62) more

readily suggests the implication ‘Is it all right if I interrupt?’, whereas the progressive in sentence (63) would, for example, be more appropriate to express the implication ‘Are you busy doing the work I gave you to do?’. Similarly, the use of the factual present in sentence (64) could in the appropriate situation convey the implication ‘I can’t come downstairs to help you right now. The fact is: I’m busy in the kitchen.’

(62) ཁྱོད་ད་ལྟོ་ལྷ་འབདཝ་ཡིན་ན།

chö d’ato lâ beu ’ina
you now work do be[Q]

‘Are you working now?’

(63) ཁྱོད་ད་ལྟོ་ལྷ་འབད་དོ་ག།

chö d’ato lâ be -do -ga
you now work do -[PR] -[Q]

‘Are you working now?’

(64) ད་ལྟོ་ང་ཐབ་ཚང་ནང་ལྷ་འབདཝ་ཡིན།

d’ato nga thaptsha -na lâ beu ’ing
now I kitchen -in work do [AUX]

‘I’m working in the kitchen now.’

Sentence (65) is uttered when placing an order with a waiter in a restaurant. Here the factual present depicts present intent. The use of the progressive would clearly be unsuitable in this case because the speaker does not want to express an activity currently in progress.

(65) ཁོ་ཨིའུ་དང་ཚེ་འུ་ཟུང་ཨིན།

kho 'êma -d'âtshi z'au 'ing
he 'êma -d'âtshi eat [AUX]

'He will have 'êma-d'âtshi.'

Similarly, the factual present is apt in sentence (66), in which the speaker is inquiring about someone's intent, not about whether said activity is now in progress.

(66) ཁྱོད་འགྲོ་མ་ཨིན་ན།

chö jou 'ina
you go be[Q]

'Are you on your way?'

Moreover, whereas the factual present in (67) states the fact of the speaker's current status as an employee in the Forestry Department, the progressive in (68) suggests the temporary nature of the speaker's employment.

(67) ང་ད་རིས་ནངས་པ་ནགས་ཚེ་ལས་ཁུངས་ནང་ལྷ་འབད་མ་ཨིན།

nga d'ari-nâba nâtshä läkhung -na lâ beu 'ing
I nowadays forest department -in work do [AUX]

'Nowadays, I work in the Forestry Department.'

(68) ང་ད་རིས་ནངས་པ་ཡིག་ཚང་འདི་ནང་ལྷ་འབད་དོ།

nga d'ari-nâba yitsha -di -na lâ be -do
I nowadays office -this -in work do -[PR]

'Nowadays, I work in this office.'

Another factual tense is the factual preterite. The factual preterite is formed with the reduplicated inflected stem of the main verb in combination with the auxiliary verb ཡིན་ 'ing ~ ཡིན་པས་ 'ime. Only the second stem in the reduplicated verb is an inflected stem. The factual preterite depicts a factual situation which either occurred in the past or which had its inception in past time.

- (69) ཁོ་བུམ་ཐང་ལུ་གནས་ལོ་དགུ་བཅུ་གོ་གཉིས་ནང་ལུ་སོང་སོངས་ཡིན་པས།

kho B'umtha -lu 'namlo gupcu-g'o'nyî -na -lu
 he Bumthang -to year ninety-two -in -at
song -sôm 'ime
 go -go [AUX]

'He went to Bumthang in 1992.'

- (70) ལཱ་དེ་གདང་ཞག་ལས་འབད་འབདཿ་ཡིན།

lâ -di dangja -le be -beu 'ing
 work -the days_ago -from do -do [AUX]

'We've been doing that work since yesterday.'

- (71) ངའི་ཨ་ཁྲས་དེ་དང་ཐུགས་ཕྱད་སྤང་རྒྱུ་པའི་སྐབས་བསད་བསདཔ་ཡིན་པས།
 རྟེ་ཨང་ཁྲས་དེ་ལོ་ན་རང་ཁྲས་ཏེ་ཤི་ཤིཿ་ཡིན་པས།

ngê 'age -di d'angphu chäda cab -bi
 my grandfather -the before war perform -[GN]
kap se -sep 'ime Te 'ange -di
 time kill -killed [AUX] Then grandmother -the
lo -na -ra gê -di shi -shiu 'ime
 year -in -[STR] grow_old -[PP] die -died [AUX]

'My grandfather was killed whilst fighting in the war long ago. My grandmother, on the other hand, lived to be very old.'

Dzongkha also distinguishes a third and more fundamental factual tense, which is most fittingly called the gnomic present or simply the gnomic tense. The gnomic tense is marked by the suffixes སའི་ **-bi** ~ **-mi** or བའི་ **-wi**. Historically, the gnomic tense may derive from allegro forms of the factual present consisting of an inflected stem and the auxiliary ཡིན་ 'ing, as they are perceived to be by some native speakers, but the precise details of the ontogeny of this tense may be quite a bit more complex. The gnomic tense is formed by adding the ending སའི་ **-bi** ~ **-mi** or བའི་ **-wi** to the regular stem, not the inflected stem, of the verb. The ending བའི་ **-wi** is added to verbs with soft stems. The ending སའི་ **-bi** ~ **-mi** is added to all other verbs, but is pronounced **-mi** after verb stems ending in a nasal.

As we shall see in Chapter 8, the simple and reduplicated inflected forms of verbs represent nominalised parts of speech. This characteristic applies even more so to Dzongkha gnomic forms in སའི་ **-bi** ~ **-mi** or བའི་ **-wi**, for these forms straddle the boundary between verbal and nominal parts of speech. In this respect, the Dzongkha gnomic has near parallels in other languages of the Himalayas, where there is often some morpheme which both nominalises verbs and clauses and, if affixed to the main verb of a sentence, marks a type of imperfective aspectual meaning. The parallel is not precise, however, for the Dzongkha deverbative forms in སའི་ **-bi** ~ **-mi** and བའི་ **-wi** do not generally occur as nominal heads in their own right and cannot, for example, take articles. Such a function is reserved for the verbal derivatives of the subordinator suffix མི་ **-mi**, which will be discussed in Chapter 8. The meaning of the Dzongkha gnomic tense can best be understood in light of its etymological relationship to the nominalising function of the suffix སའི་ **-bi** ~ **-mi** or བའི་ **-wi**. Such nominalised forms modify nouns, whereby they either appear as predicate adjectives or adnominal attributes.

- (72) ཁྱོད་ཀྱི་ཆ་རོགས་དེ་ཆ་བཞག་ཚུག་པའི་མི་གཅིག་ཡིན་པས།

chö -gi châro -di chazhâ -tshu -bi 'mi -ci 'ime
 you -[GEN] friend -the rely -can -[GN] man -one be

‘Your friend appears to be a reliable person.’

- (73) དེའི་ལྟ་བའི་མིག་ཏྱ་ཟེར་རུང་། མཉོ་བའི་དྲུང་ཉིང་ཟེར་རུང་།
 ཁྱོད་གཅིག་ལས་བརྒྱལ་མེད།

ngê ta -wi 'mito z'e -ru 'no -wi d'unghing
 my look -[GN] eye that -although feel -[GN] heart

z'e -ru chö -ci -le -gä mē
 that -although you -one -[ABL] -until not_be

‘whether it be from my looking eye, whether it be from my feeling heart, there is no one [for me in this world] but you.’

When a deverbative in པའི་ **-bi** ~ **-mi** or བའི་ **-wi** and the noun which it modifies are followed by postpositions, the nominalised attribute comes after the head noun.

- (74) ཡེ་ཤི་ལྟག་ལྟག་པའི་འགྲུར་ཁམ་ཆགས་པ་དང་ཡེ་ཤི་ཆགས་ཡིན་པས།

'êshi khû -khu -bi -gu khau
 chilli_plant ossify -ossify -[GN] -upon snow

châp -da 'êshi chap 'ime
 accumulate -[PG] chilli_plant snap [AUX]

‘If snow accumulates on a chilli plant which has become old and woody, then the chilli plant may snap and break.’

(75) རེ་འི་ཁྱིམ་སྟོང་པའི་ནང་གི་ཅ་ལ་འགངས་ཆན་ཚུ་ག་ར་ཁྱོད་ཀྱི་ནང་ཐོན་མོ་ནུག།

'ngê chim tong -mi -na -gi cala

my house be_empty -[GN] -[LOC] -[GEN] wares

gangce -tshu g'âra chö -gi -na thön -so -nu

heirloom -[PL] all you -[GEN] -[LOC] come_out -[PF] -[IP]

'All of the valuable heirlooms which used to be in my empty house have surfaced here at your place.' (spoken in jest by a man of modest means upon visiting the house of an affluent friend)

The only case in which nominalised forms in བའི་ **-bi** ~ **-mi** and བའི་ **-wi** appear to function as nominal actants in their own right and not as nominalised attributes is when a negative verbal argument of this type is governed by the postposition ཉེ་མ་ **-hema** 'before' in a construction of the following type.

(76) ཆང་མ་འཁྱུང་པའི་ཉེ་མ་ལྷ་འབད་ཚར་དགོ།

chang ma -thung -mi -hema lâ bâ -tshâ -go

beer not -drink -[GN] -before work do -finish -must

'You have to finish your work before you go drinking beer.'

Moreover, the nominalising ending in བའི་ **-bi** ~ **-mi** and བའི་ **-wi** is attached to numerals to yield ordinal numbers, e.g. ལྔ་མ་ དགུ་པའི་ **dau gubi** 'ninth month', ལྔ་པ་འཁྱུང་པའི་ **'loprim dünbi** 'seventh class, seventh grade', and the nominalising suffix is attached to nouns to yield nominalised forms which are used attributively, e.g. དུལ་པའི་བུ་ **'ü-bi-b'u** 'country bumpkin' [literally 'son of a pauper'].

The Dzongkha gnomic tense is formed by attaching the ending བའི་ **-bi** ~ **-mi** or བའི་ **-wi** to the main verb of a clause. The gnomic present depicts a situation as an inherent or habitual state of affairs. In this way the meaning of the gnomic tense differs subtly from that of the factual present consisting of an inflected stem and the auxiliary ཡིན་ **'ing**. Yet the

meaning of the gnomic present is so close to that of the factual present that there are many contexts in which the either tense yields an appropriate meaning. Their nearly complete interchangeability in such contexts and their formal similarity reinforces the intuition felt by some native speakers that the gnomic tense is in origin merely an allegro form of the factual present. Yet there is a contrast in meaning between the two tenses, and there are grammatical differences between the two tenses as well. Verbs with stems ending in **-p** drop this final segment before many verbal suffix beginning with a bilabial, e.g. ཀྱབ་པའི་ **ca-bi** ‘does’, ལྷབ་པའི་ **la-bi** ‘says’.

The gnomic present in sentence (77) portrays Tendzi’s eating of pork as a habitual state of affairs, whereas the factual present in example (78) depicts Tendzi’s eating of pork as a situation that the speaker knows to be the case.

(77) བཏཊི་འཛིན་ཀྱིས་ཕག་ཤ་བྲ་བའི།

Tendzi -gi phasha z’a -wi

Tendzi -[ERG] pork eat -[GN]

‘Tendzi eats pork.’

(78) བཏཊི་འཛིན་ཀྱིས་ཕག་ཤ་བྲ་མ་ཞིན།

Tendzi -gi phasha z’au ’ing

Tendzi -[ERG] pork eat [AUX]

‘Tendzi eats pork.’

The gnomic tense presents a situation as a general, objective or inherent fact. There is no place for the occurrence or omission of the suffix of newly acquired knowledge, བས་ **-be** ~ བས་ **-we**, because the gnomic present is impervious to this opposition. The factual present consisting of inflected verb stem plus the auxiliary ཞིན་ **’ing** ~ ཞིན་པས་ **’ime**, on the other hand, is always marked by the use or omission of the suffix, so that the factual present is always marked for the epistemic status of the

speaker's knowledge about the situation expressed in the sentence or, in the case of question, for the epistemic status of the listener's knowledge about the situation depicted. Moreover, the gnomic and factual present tenses form their interrogatives differently. The interrogative form of the gnomic present is formed by adding the regular interrogative particle *ག* *ga*, so that the interrogative form of the gnomic present in example (77) would be *བསྟན་འཛིན་གྱིས་ཕག་ཤ་བའི་ག* **Tendzi-gi phasha z'awi-ga** 'Does Tendzi eat pork?'. Simple present forms in *ཨིན་* *'ing* of course form their interrogative with the special question particle *ན་* *na*, so that the interrogative form of sentence (78) would be *བསྟན་འཛིན་གྱིས་ཕག་ཤ་བཤ་ཨིན་ན།* **Tendzi-gi phasha z'aina** 'Does Tendzi eat pork?', whereby the difference in meaning is such that it is generally lost in the English translation.

Whereas the question posed in example (79) is in the factual present, it is answered in the gnomic tense, whereby the second speaker intends a habitual reading.

- (79) — *ཁྱོད་ཏམ་ཁྱ་འབུང་མ་ཨིན་ན།*
 — *ང་ཉི་མ་ལས་རང་ཏམ་ཁྱ་འབུང་པའི།*
 — *chö tangkhu thum 'ina*
 you smoking drink [AUX-Q]
 — *nga hema -le -ra tangkhu thung -mi*
 I before -since -[STR] smoking drink -[GN]
 — 'Do you smoke?'
 — 'I have always smoked.'

In examples (80) through (82), the factual present in *ཨིན་* *'ing* presents situations as facts in present time about which the speaker has personal knowledge.

- (80) ང་བཅས་སྤྱ་གྲོ་ཚེས་བཅུ་འགྱུ་ཡིན།

ngace Paro -tshêcu jou 'ing

we Paro -tshêcu go [AUX]

‘We are going to the Paro tshêcu.’

- (81) ཁོ་ཐིམ་ཕུ་ལུ་སྤྲོད་པ་ཡིན།

kho Thimphu -lu döp 'ing

he Thimphu -at live [AUX]

‘He lives in Thimphu.’

- (82) ང་ད་ལྟོ་ཉམ་ཁུ་འབུང་མ་ཡིན།

nga d'ato tangkhu thum 'ing

I now smoking drink [AUX]

‘I am smoking at the moment.’

The gnomic present in examples (83) through (86) presents situations as objective, inherent or habitual states of affairs.

- (83) ང་བཅས་ཨ་ཏྲག་རང་སྤྱ་གྲོ་ཚེས་བཅུ་འགྱུ་བའི།

ngace 'âtara Paro -tshêcu jo -wi

we always Paro -tshêcu go -[GN]

‘We always go to the Paro tshêcu.’

- (84) མོ་ཨ་ཏྲག་རང་ཤོབ་རྒྱུ་བའི།

mo 'âtara shop ca -bi

she always lie perform -[GN]

‘She always lies.’

(85) ང་དེན་རང་སྤྱོད་པའི།

nga d'i -na -ra dö -bi
I that -[LOC] -[STR] sit -[GN]

'I [always] sit there.'

(86) ང་ཁོ་ལུ་ཆབ་ཞག་པའི།

nga khô -lu chazha -bi
I he -[DAT] rely -[GN]

'I rely on him.' / 'I [always] count on him.'

The gnomic tense presents a state of affairs as a fact without giving any explicit indication about the temporal dimension or status, although time can be expressed in the sentence by other means.

(87) ད་པའི། ཁོ་གིས་གླང་གས་དན་ནི་ཨིན་མ་འདྲ་བས་ཟེར་མཉོ་བའི།

'wae! Khô -gi 'lang sê -ni 'im -drä z'e 'no
wow! He -[ERG] bull kill -[INF] [AUX] -[PRB] that think
-wi
-[GN]

'Wow! I thought that he was going to kill that bull!'

(88) ང་ཁྱོད་རང་འཚོལ་སྤྱོད་པའི་ཁྱོད་ནུ་ཡི་གུ་འབྲིས་ཁ་མས་སློ་སྟེ།

nga chö -ra tshö dö -bi chö nâ yig'u
I you -[STR] search keep_on -[GN] you here letter
dr'iu -me bô te
write -[EP] [CTR] [ACC]

'I kept on looking for you, but all along you've been here writing a letter.'

5 The present continuous

The present continuous is formed by adding the ending བའི་སྒྲུང་, pronounced **-bigang** ~ **-migang**, or བའི་སྒྲུང་ **-wigang** to the stem of the verb. The thus derived continuous stem of the verb is used in combination with the auxiliary verbs ཡིན་ 'ing and ཡིན་པས་ 'ime. The ending བའི་སྒྲུང་ is written after verbs ending in **-p** or a nasal and after hard stem verbs. This suffix is pronounced **-bigang** after verbs ending in **-p** and after hard stem verbs and pronounced **-migang** after verbs ending in a nasal, e.g. མོ་ཁྱིམ་ནང་ལས་འཕྱོན་ བའི་སྒྲུང་ཡིན་པས། **Mo chimnale thönmigang 'ime** 'She is coming out of the house'; ད་ཆར་བུང་བའི་སྒྲུང་ཡིན། **Nga chang thung-migang 'ing** 'I am drinking beer'; ད་སྒོ་བརྒྱུ་བའི་སྒྲུང་ཡིན། **Nga go dam-migang 'ing** 'I am closing the door'; ཁོ་ཞབས་ཁྱ་རྒྱུ་བའི་སྒྲུང་ཡིན་པས། **Kho zh'aphtra ca-bigang 'ime** 'He is dancing'; ད་བཅས་ཕྱི་ཁ་སྡོད་བའི་སྒྲུང་ཡིན། **Ngace pchikha dö-bigang 'ing** 'We are sitting outside'. The ending བའི་སྒྲུང་ **-wigang** is written after soft stem verbs, e.g. ཁོ་ལྟ་བུ་ཟ་བའི་སྒྲུང་ཡིན་པས། **Kho to z'a-wigang 'ime** 'He is eating rice'; ད་ལྟ་འབད་བའི་སྒྲུང་ཡིན། **Nga lâ be-wigang 'ing** 'I am working'.

The continuous present is similar to the progressive in རྟོ་**-do** in that it expresses an activity in progress in present time. The continuous present differs from the progressive tense in that it stresses the continuous nature of the activity and in that the activity must indeed be going on at the moment of speaking, which is not necessarily the case with the progressive tense; e.g. (68) above.

(89) ག་ཅི་སྡོད་ཤིག། ད་དྭ་ལྟ་བུ་ཟ་བའི་སྒྲུང་ཡིན།

'atsi dö -sh nga d'ato to z'a -wigang 'ing
little_bit sit -[U] I now rice eat -[CON] be

'Sit [and wait] a bit. I'm eating just now.'

(90) དེ་ལྟོ་ཚེས་སྒྲིད་ཡི་གུ་འབྲི་བའི་སྒྲང་ཡིན་པས།

d'ato Chöki yig'u dr'i -wigang 'ime

now Chöki letter write -[CON] be

'Chöki is writing a letter now.'

(91) བུ་ཚུ་དེ་ཚུ་དེ་ལྟོ་དོས་སྒྲར་རྒྱབ་པའི་སྒྲང་ཡིན་པས།

b'utshu -di -tshu d'ato dögo ca -bigang 'ime

boy -the -[PL] now discus perform -[CON] be

'The lads are out tossing the discus.'

The word དོས་སྒྲར་ **dögo** 'discus' refers to the Bhutanese stone discus which is tossed underhand, not for distance, but for accuracy with the aim of landing the projectile as close as possible to a stake in the ground. Etymologically the word consists of the elements དོས་ **do** 'discus' and གོ་ **gô** 'disk'. The latter, for example, occurs in the expression དར་ཆེལ་སྒྲར་གཅིག་ **d'atshi-gô-ci** 'one disk of Bhutanese cheese'.

The continuous in པའི་སྒྲང་ **-bigang** ~ **-migang** or བའི་སྒྲང་ **-wigang** combined with the ablative suffix ལས་ **-le** yields a continuous present participial construction.

- (92) རྣམ་རྒྱལ་ཀླང་རིལ་རྟེན་ཅིང་རྒྱབ་ས་ལས་འོང་བའི་སྤང་ལས་
ཁོ་གི་གཟུགས་ལས་མར་རྩལ་ནག་གནམ་མེད་ས་མེད་འཕྲོན་དོ་བས།

'Namage kangri -dektse -cap -sa -le

'Namage ball -kickgame -perform -place -from

ong -migang -le khô -gi zû -le mâ

come -[CON] -[ABL] he -[GEN] body -from down

'ngina 'namesame thön -dee

sweat very exude -[PR-AK]

'As 'Namage returned from the football field, he was sweating all over his body.'

6 Experienced perceptions

The tense of just experienced perceptions is formed by adding the ending མས་ **-me** to the inflected stem of the verb. This tense expresses an activity or phenomenon going on at the moment of reference which the speaker has just observed or a feeling or sensation which the speaker has just experienced. The moment of reference is taken to be in the present, unless the context specifies otherwise, as in sentence (101) below.

This suffix is etymologically related to, but distinct from, the suffix of newly acquired knowledge བས་ **-be** ~ བས་ **-we**, introduced in Section 2 of this chapter. Whereas the suffix བས་ **-be** ~ བས་ **-we** is attached to the regular stem of verbs denoting a state or condition, the ending མས་ **-me** is affixed to the inflected stem of verbs denoting an activity or feeling.

- (93) ཁོ་ཨིར་མ་དར་ཚེལ་བཟ་མས།

kho 'êma -d'âtsi z'au -me

he 'êma -d'âtsi eat -[EP]

'He is eating 'êma-d'âtsi.'

(94) ཚོས་གཞི་ཡལ་ཕྱ་མས།

tshôzhi yäu -me

colour run/fade -[EP]

‘The colour is fading/running.’

(95) འོང་ཁྲོམ་ཁ་ལུ་འགྱུ་ཕྱ་མས།

khong thromkha -lu jou -me

they bazaar -to go -[EP]

‘They are on their way to the bazaar.’

(96) འོང་དོར་ཡང་ཁ་གཤགས་རྒྱུ་ཕྱ་མས།

khong d'oroe khasha -cap -me

they again altercation -perform [EP]

‘They’re arguing again.’

(97) འོང་མདའ་རྒྱུ་ཕྱ་མས་ག།

khong da cap -me -ga

they arrow perform -[EP] -[Q]

‘Are they playing archery?’

(98) འོ་ངའི་འགྲུར་བལྟ་ཕྱ་མས།

kho ngê -gu tau -me

he my -upon look -[EP]

‘He’s watching me.’

- (99) ཁོ་སྤྲུག་སྤྲུག་བཏང་མ་མས།

kho bakba tâm -me
he scooter drive -[EP]

‘He’s driving his scooter.’

- (100) མོ་གིས་ང་བཅས་ལུ་དག་འཇ་མས།

’mô -gi ngace -lu gau -me
she -[ERG] we -[DAT] laugh -[EP]

‘She’s laughing at us.’

- (101) ཁ་ཅུ་ཁོང་གིང་འབྲུམ་མས།

khâtsa khong shing thû -me
yesterday they wood gather -[EP]

‘Yesterday they were gathering wood.’

- (102) སེམས་ཅན་དེ་སྤྲུམ་མས།

semce -di pâu -me
animal -the shake -[EP]

‘That animal is shaking.’

- (103) ཁོང་ལམ་སེལ་མས།

khong lam sâu -me
they way clear -[EP]

‘They’re clearing a path.’

(104) ཁོང་སློབ་བརྒྱུ་མཁ་ག།

khong go dam -me -ga
 they door close -[EP] -[Q]

‘Are they closing up?’

(105) སྤང་རྩིལ་གཡུག་བཀོག་མཁ།

pangdri ’yü -kôu -me
 rice_ball wave -throw -[EP]

‘He tossed his rice ball.’

The use of the verb གཡུག་ ‘yü ‘wave’ in combination with the verb བཀོག་ *kô* ‘throw’ in sentence (105) suggests an overhand toss. A སྤང་རྩིལ་ *pangdri* is the blackened rice ball which is rolled at the beginning of a meal as a traditional way of cleaning the hands before eating. The term སྤང་རྩིལ་ *pangdri* also denotes nice balls of rice or flour used in offerings.

In all the above examples, where the tense of perceived phenomena is used to express an activity, the subject is in the third person. Indeed the use of the tense of experienced perceptions with respect to a first person is ungrammatical in virtually every naturally occurring context, since a person’s information about his own activities is personal knowledge, which he has not acquired through observing himself from outside. Therefore a phrase such as འུ་འབད་མཁ། *Nga lâ beu-me* makes no sense except in the unusual situation such as that depicted in sentence (106) where the speaker discovers himself at work on a videotape.

- (106) ལ་ཙྰ་གི་སློག་བརྟན་ནང་ང་ཡང་འཐོན་ནི་འདུག། དེ་སྐད་ང་ལྟ་
འབདཝ་མས།

khâtsa -gi 'lok'nyen -na nga -e thön -ni
yesterday -[GEN] film -in I -too appear -[INF]
dû. D'i gang nga lâ beu -me
be That time I work do -[EP]

'I also appear to be in yesterday's video. At that time I appear to have been working.'

The tense of experienced phenomena is used with respect to a second person on those rare occasions in which the speaker reports to a second person on an activity he observes this same second person performing, as in the following diagnostic observation:

- (107) ད་རིས་ཁྱོད་ཨ་ཚིག་དེས་རང་རྒྱབ་མས། ག་ཅི་འབད་པ་སྟོ།

d'ari chö 'atshi d'ära cap -me
today you sneeze repeatedly do -[EP]
G'aci bä -dap -mo
What happen -[PF] -[BE]

'You are continuously sneezing today. What has happened?'

Similarly, sentence (108) was uttered by someone who had been calling his friend but, upon receiving no answer, went to look for him. Upon finding him eating in the adjacent room, he said:

- (108) འེང་ ཁྱོད་ལྟོ་བཟ་མས་སྟོ་སྟེ།

eng, chö to z'âu -me bô te
oh, you rice eat -[EP] [CTR] [ACC]

'Oh, I see you're eating.'

As the suffix བཤིས་ **-me** used to express perceptions which the speaker has just experienced, this tense is appropriate to the expression of feelings, sensations and thoughts. This tense cannot be used to express the feelings of a third person subject because the sensations and emotions felt by a third person are not personally experienced by the speaker, which is an essential aspect of the meaning of this tense. To express feelings, emotions and thoughts the tense of experienced perceptions in བཤིས་ **-me** can, in the interrogative, take a second person subject.

(109) ང་ཚཱ་ལུ་སེམས་ཤོར་མ་མས།

nga chö -lu semshou -me

I you -[DAT] be_in_love -[EP]

‘I’m in love with you.’

(110) ཁ་ཚཱ་མས། ཅེ་མ་དེ་ཁ་ཚིག་འདུག།

kha tshau -me ’êma -di khatshi dū

mouth burn -[EP] chillies -the spicy_hot be

‘My mouth is on fire. Those chillies are spicy.’

(111) ང་ཉིང་ལས་རང་ཚཱ་ལུ་དག་འཇ་མས།

nga hing -le -ra chö -lu gau -me

I heart -from -[STR] you -[DAT] love -[EP]

‘I love you with all my heart.’

(112) དང་ནམ་མས།

d’a nga nau -me

now I hurt -[EP]

‘Now I feel ill.’

- (113) འིམ་ལེགས་ཞིམ་མནམ་མས།

dr'im läzhim 'nam -me

aroma good smell -[EP]

‘I smell a sweet aroma.’

- (114) ང་ཚུད་པམ་མས།

nga chö dr'em -me

I you miss -[EP]

‘I miss you.’

- (115) ང་ཆབ་གསང་ཚུབ་བྱུམ་སྟེ་བཤལ་མས།

nga chapsa chu -zumbe shâu -me

I stool water -like excrete -[EP]

‘I am passing watery stool.’ / ‘I have terrible diarrhoea.’

- (116) ང་གིས་ཁོ་གི་མིང་དེ་རང་བརྟེན་པ་མས།

'ngâ -gi khô -gi meng -di -ra jep -me

I -[ERG] he -[GEN] name -the -[STR] forget -[EP]

‘I keep forgetting his name.’

- (117) ཚུད་ཀྱིས་ཉིང་ལས་རང་དགའ་མས་ག།

chö -gi hing -le -ra gau -me -ga

you -[ERG] heart -from -[STR] love -[EP] -[Q]

‘Do you love me with all your heart?’

(118) ཟླ་ཤིང་ཕྱེན་དེ་ལེགས་ཞེས་འབད་རང་ཚུ་མཐ་མས་ག།

chö -gi pchen dri -di läzhim -be -ra
 you -[ERG] fart aroma -the good -[ADV] -[STR]
tshou -me -ga
 smell -[EP] -[Q]

‘Can you smell that fart really well [i.e. as well as I can]?’

(119) ཟླ་ད་རིས་སེམས་གདིང་ལས་རང་སྤྱོད་མས་ག།

chö d'ari sem ding -le -ra cou -me -ga
 you today feelings deep_within -from -[STR] be_sad -[EP] -[Q]

‘Are you really feeling so deeply depressed today?’

The tense of experienced perceptions is used specifically to express knowledge gained through observation. For example, after unsuccessfully trying to get six people into a Maruti Jeep, one might say, མི་ཤོང་མས། **mi-shong-me** ‘[Six people] don’t fit’, but if asked the unlikely question whether twenty people would fit into a Maruti Jeep, the answer would be a confident steady state present མི་ཤོང་། **mi-shong** ‘[Twenty people] don’t fit’ because the speaker already knows beforehand that such is the case. The negative of the tense of experienced perceptions is formed by prefixing the present negative morpheme མི་ **mi-** ‘not’ to the verb.

(120) ང་དམྱ་ཨ་ཅི་མི་ཁོ་མས་ག།

nga d'ato 'atsi mi -khom -me
 I now little_bit not -be_free -[EP]

‘I’m really not free [to come] right now.’

7 The adhortative and the optative

The adhortative is expressed in Dzongkha by adding the ending གེ་ *-ge* to the regular stem of the verb.

- (121) སྒྲིང་བཞི་ལུ་སྒྲོ་སྒྲན་འབྲུ་བར་འགྲོ་ནི་གི་ལས་རིམ་བཟོ་གོ།

'Lingzhi -lu 'ngo'men thu -wa

'Lingzhi -to medicinal_herbs collect -[SUP]

jo -ni -gi lärim zo -ge

go -[INF] -[GEN] programme make -[ADH]

'Let's make a plan for going to 'Lingzhi in order to collect medicinal herbs.'

The Dzongkha word ལས་རིམ་ *lärim* 'programme' covers not only most senses of English *programme* but also of English *plan* in the informal sense. The formal Dzongkha འཆར་གཞི་ *châzhi* 'plan' is reserved for institutional or governmental schemes.

The negative adhortative is formed with the auxiliary verb བཞོལ་ *shö* 'refrain from', which takes the inflected stem of the verb, in combination with the adhortative suffix གེ་ *-ge*.

- (122) དེ་སྒྲེ་འབདཝ་བཞོལ་གོ།

d'ebe beu -shö -ge

like_that do -refrain -[ADH]

'Let's not behave like that.' / 'Let's not do it that way.'

- (123) ལ་ཡག་ལུ་འགྲོ་མ་བཞོལ་གོ།

Laya -lu jou -shö -ge

Laya -to go -refrain -[ADH]

'Let's not go to Laya.'

The optative, which expresses a wish or desire, is formed by adding the auxiliary བརྟུག་ **cu** attached to the regular stem of the verb.

- (124) ད་རིས་ཁྱེད་ཀྱི་ཡོད་བརྟུག་ཟེར་སྒྲོན་ལམ་བཏབ་ཅི།

d'ari chö nâ yö -cu z'e 'melam tap -ci
today you here be -[OPT] that wish do -[PT]

'Today I was wishing that you were here.'

- (125) གྱི་ཙོ་དེ་ཚུ་གྱི་ལི་དེ་གིས་ཟ་བརྟུག་ཤིག།

bj'itsi -di -tshu bj'ili -di -gi z'a -cu -sh
mouse -the -[PL] cat -the -[ERG] eat -[OPT] -[U]

'May the cat eat the mice!'

- (126) ཁྱེད་ཀྱི་ལུ་དེ་ཚུ་ལེགས་ཞིམ་འགྲོ་བརྟུག་ཤིག།

chö -gi lâ -di -tshu läzhim jo -cu -sh
you -[GEN] work -the -[PL] good go -[OPT] -[U]

'May all your work go well!'

- (127) ད་རིས་ཁྱེད་རྒྱལ་བརྟུག།

d'ari chä gä -cu
today you win -[OPT]

'May you [PL] win today!'

The negative of the optative is formed by negating the optative auxiliary བརྟུག་ **cu** with the prefix མ་ **ma-**.

(128) ཁོང་གིས་ཁྱོད་བཟུང་མ་བཅུག།

khong -gi chö zung -ma -cu
they -[ERG] you catch -not -[OPT]

‘May they not catch you!’

8 The supine

The supine is formed by adding བར་ **-ba** ~ **-ma** or བར་ **-wa** to the stem of the verb. The ending བར་ **-wa** is added to soft stem verbs, and the ending བར་ **-ba** ~ **-ma** is added to all other verbs. The verb stem remains uninflected before the suffix of the supine. The suffix བར་ is pronounced **-ma** after verbs ending in a nasal.

(129) མདའ་རྒྱབ་སར་བཞུག་བར་འོང་ན།

da cap sa ta -wa on -na
arrow perform place watch -[SUP] come -[Q]

‘Are you coming to watch at the archery grounds?’

(130) མོ་རྒྱུ་ཕྱི་ལ་འགྲོ་ནི་ཨིན་པས།

mo chû bang -ma pchikha jo -ni 'ime
she water_into immerse -[SUP] outside go -[INF] [AUX]

‘She’s going outside to get into the water [of the hot tub].’

In sentence (130), the form རྒྱུ་ **chû** ‘into the water’, with the long vowel **û**, is the adverbial complement of the verb སྒྲུ་ནི་ ‘immerse’. The phrase རྒྱུ་ན་ **chu-na** ‘into the water’ is appropriate in other contexts, e.g. མོ་རྒྱུ་ན་མཆོང་དྲེ་ཤི་ཤིས་ཨིན་པས། ‘She died, having leapt into the water’.

- (131) ཟླ་ལུ་ཏིག་རུབ་བསྐྱི་བར་བྱིན་ནི་དེ་ཕར་འབད་བཞག།
 ང་རང་རྒྱ་བཞེས་སློ་བུ་ནི་ཡང་མེད།

chö -lu tiru ki -wa bj'in -ni -di
 you -[DAT] money borrow -[SUP] give -[INF] -the
phâ -be -zhâ nga -ra nâ zhêgo
 thither -do -put I -[STR] here food
z'a -ni -e mê
 eat -[INF] -too not_be

'Put the thought of my lending you money far from your mind. I don't even have [enough] here for food to eat.'

- (132) གྲིང་གྲིང་བརྟུང་པར་སོང་།

tringtri dung -ma song
 bell strike -[SUP] go

'Go ring the bell!'

The Dzongkha expression used in sentence (131) as the equivalent for English 'lend' is a supine construction, the literal meaning of which is 'to give in order to borrow'. In addition to the supine in བར་ **-ba** ~ **-ma** ~ བར་ **-wa**, the postposition འབད་ **be** 'do' may be suffixed to an infinitive to yield the meaning 'in order to'. Sentence (133) contains both constructions. A separate section in the next chapter is devoted to other uses of the postposition འབད་ **be** as an adverbialiser.

- (133) ཁོ་ལྟ་དམོ་བལྟ་བར་འགྱོ་ནི་འབད་ལྟམ་གསར་བཟུགས་པ་མས།

kho têm ta -wa jo -ni -be lham sâp tsup -me
 he festivities see -[SUP] go -[INF] -do shoe new put_on -[EP]

'He's putting on new shoes in order to go watch the festivities.'

In 1839 Isaac Jacob Schmidt, who wrote a Tibetan grammar for the Imperial Russian Academy of Sciences at St. Petersburg, was the first Western scholar to identify that the ‘Partikeln བར་ oder བར་ beim Verbum... Dativ oder eine Art Supinum vorstellen’ (l.c., p. xi). Not to be confused with the supine, however, is the postposition གྱི་དོན་ལུ་ **-gi-d’ön-lu** ‘on behalf of, for, so that, in order to’, alternatively གྱི་དོན་ལས་ **-gi-d’ön-le**, which can be suffixed either to a noun or to the infinitive of a verb in ནི་ **-ni**.

- (134) ནངས་པ་རིམ་འགོ་འབད་ནི་གི་དོན་ལུ་དམངས་ཁར་ལས་ཚུམ་བསྟུ་དགོ་པས།

nāba rimdro be -ni -gi -d’ön -lu
 tomorrow prayer_service do -[INF] -[GEN] -so_that -[DAT]
’mang -kha -le chum dū -go -be.
 everyone -at -from rice collect -must -[AK]

‘Tomorrow rice will have to be collected from everyone in order to perform the prayer service.’

- (135) ང་བཅས་ཆེམ་ཉམ་རང་ནངས་པར་བྱེད་ཀྱི་ཁྱིམ་ནང་ཉལ་བར་འོང་ནི་ཨིན།

ngace chanyam -ra nāba chö -gi chi -na
 we everybody -[STR] tomorrow you -[GEN] house -in
nyä -wa ong -ni ’ing
 sleep -[SUP] come -[INF] be

‘We’re all coming over to your place tomorrow to spend the night.’

The difference in meaning between ཆེམ་ཉམ་ **chanyam** ‘everybody’ and རྣམ་དཔལ་ **’mang** ‘everybody’ lies in the fact that རྣམ་དཔལ་ **’mang** ‘everybody’ collectively envisages everybody as a whole and all-inclusive group, whereas ཆེམ་ཉམ་ **chanyam** ‘everybody’ envisages everybody individually. The Dzongkha expression རྣམ་དཔལ་གྱི་ཨཔ་ **’mang-gi ’ap**, an elected ‘village elder’, figuratively signifies everybody’s collective father, but the combination of a word like ཨཔ་ **’ap** ‘father’ with ཆེམ་ཉམ་ **chanyam** ‘everybody’ in-

duces a literal sense, as when someone asks about a group of children with similar faces, ཁོང་ཆ་མཉམ་རང་ཨའི་དང་ཨའཔ་གཅིག་ཡིན་ན། **Khong chanyam-ra 'ai-da 'ap ci 'ina?** 'Do they all have the same mother and father?'.
'

(136) བླ་དེ་དག་ནི་གི་དོན་ལུ་སྒྲུབ་ལེ་ཤ་ཟ་དགོ་པས།

nê -di dr'â -ni -gi -d'ön -lu
disease -the cure -[INF] -[GEN] -so_that -[DAT]
'men läsha z'a -go -be
medicine much eat -must -[AK]

'One will have to take lots of medicine in order to cure the disease.'

(137) རང་གི་དོན་དག་འགྲུབ་ནི་གི་དོན་ལས་གཞན་ལུ་བསྟོད་པ་རྒྱབ་དགོ།

rang -gi d'önda drup -ni -gi -d'ön -lä
self -[GEN] aims realise -[INF] -[GEN] -so_that -[ABL]
zhen -lu töp -cap -go
other -[DAT] praise -perform -must

'In order to realise one's goals, one must shower praise on others.'

(138) དྲི་ག་ནང་གྱི་ཙི་མི་འཛུལ་ནི་འི་དོན་ལུ་ཁབ་ཏྱག་བཅད་དགོས་པ་དེ་ལག་ཆེ།

dî -na bj'itsi mi -dzü -nî -d'ön -lu
jug -into mouse not -enter -[INF -GEN] -so_that -[DAT]
khapto cê -gop -di khâche
lid close -must -the important

'It's important to put the lid on so that mice will not get into the jug.'

The negative construction with the postposition དོན་ལུ་ **-d'ön-lu** 'in order that' in sentence (138) represents a negative counterpart to a supine construction. When the supine itself is negated by the prefix མ་ **ma-**, the

resultant forms express a different type of meaning, e.g. མ་ཤེས་པར་ **ma-shê-ba** ‘without knowing’, མ་ཉལ་བར་ **ma-nyä-wa** ‘without sleeping’, མ་ཟ་བར་ **ma-z’a-wa** ‘without eating’.

(139) མོ་གིས་བགོ་ལ་དེ་ཚུ་མ་བཅོང་པར་བཞག་ཅུག།

'mo -gi g'ola -di -tshu ma -tsong -ma zhâ -nu
she -[ERG] clothes -the -[PL] not -sell -[SUP] put -[IP]

‘She put back the clothes without having sold them.’

9 Modals expressing permission, ability, opportunity, exigency and probability

There are various ways in Dzongkha to express permission, ability or opportunity. To be able to do something in the sense of being physically capable or logistically in a position to do something is expressed by the verb ཚུགས་ **tshu** ‘be able to’.

(140) འཆར་གཞི་དེ་དང་མི་བཟོ་མ་ཚུགས་པས།

châzhi -di d'ari zo ma -tshu -be
plan -the today make did_not -can -[AK]

‘[They] were unable to make / finalise the plan today.’

(141) རྩོད་འགྱུ་མི་ཚུགས་ག་ཅི་ཨིན་མ་ཟེར་བ་ཅིན་ཁྱོད་དང་མི་ཀླད་མ་མ་བདེ་བས།

chö jo mi -tshu g'aci'im z'ewacin chö d'ari
you go not -can why because you today

kâm ma -de -e
leg not -be_well -[AK]

‘You cannot go because you are [still] limping today.’

To be able to do something in the sense of knowing how to perform said task or activity is expressed by the verb ཤེས་ *shê* ‘know how to’. The stem of the verb ཤེས་ *shê* is shortened to *she* before certain affixes and before particles like ག་ *ga*.

(142) ཁྱོད་རྩལ་ཀླབ་ཤེས་ག།

chö tsä -cap she -ga
you swim -perform know -[Q]

‘Can you swim?’ / ‘Do you know how to swim?’

(143) ཆོས་སྒྲོན་གྱིས་དགོང་བ་སྤྲོས་ཅུ་འབད་སྤྲོབ་ཤེས་པས།

Chödrö -gi göro pitsabe ’lap -she -be
Chödrö -[ERG] joke hilariously tell -know -[AK]

‘Chödrö can really tell witty jokes.’

(144) ཁོང་གིས་སྒྲ་སྟན་དྲེགས་ཤེས་ག།

khong -gi dramnye trô she -ga
they -[ERG] Bhutanese_lute pluck know -[Q]

‘Do they know how to play the Bhutanese lute?’

(145) འཇམ་དབྱངས་ཀྱིས་ཡང་རྩ་འགྲུ་ཞོན་ཤེས་པས།

Jamyang -gi -e ta -i -gu
Jamyang -[ERG] -too horse -[GEN] -upon
zh’ön -she -be
ride -know_how_to -[AK]

‘Jamyang also knows how to ride a horse.’

The verb དཀོགས་ *trô* in (144) is only used in the meaning ‘to play’ with string instruments which must be plucked; the meaning of the verb is ‘to agitate, rile up, tease’, e.g. རོ་ཁྱི་དཀོགས་ནི་ *rochi trô-ni* ‘goad a dog’, སྦྱ་དཀོགས་ནི་ *pca trô-ni* ‘goad a monkey’, ཡམ་ཚུ་དཀོགས་ནི་ *’amtshu trô-ni* ‘tease a woman’. The verb རོན་ *zh’ön* ‘ride’ in (145) can also be used with respect to a motorcycle or similar vehicle which the rider must straddle to operate.

To be permitted or allowed to do something is expressed by the verb ཚོག་ *cho* ‘be allowed’, as in the following:

(146) ཏམ་ཁུ་འཐུང་མི་ཚོག།

tangkhu thung mi -cho
smoking drink not -allowed

‘Smoking is prohibited.’

The following sentence illustrates a special usage of the modal ཚོག་ *cho*.

(147) ང་འགྱོ་ཚོགས་ཡིན།

nga jô -chop ’ing
I go -allow [AUX]

‘I’m ready to go.’

(148) ཁྱེད་ག་འགྱོ་ཚོགས་ཡིན་ན།

chä g’ära jô -chop ’ina
you all go -allow be[Q]

‘Are you all ready to go?’

To have the opportunity to do something in the sense of getting to perform an activity or task is expressed by the infinitive in ནི་ *ni* in combination with the verbs ‘to be’. For example, someone bemoaning the fact

that there is no disco party to attend in Thimphu on a given weekend might say:

(149) ང་བཅས་ཞབས་ཁྲ་རྒྱབ་ནི་མེད།

ngace zh'apthra cap -ni mê
we dance perform -[INF] not_be

'We won't get to dance.'

Such constructions with the infinitive in combination with auxiliaries are dealt with in Chapter 7.

In addition to its use as a main verb, the verb བཏུབ་ནི་ **tupni** 'to be all right' can also be used as a modal verb with a verb stem as its complement. As a modal verb, བཏུབ་ནི་ **tupni** is used to express one of two different meanings, depending on the context.

1. It expresses that an action is allowed or all right.

(150) དེ་སླེ་འབད་བཏུབ།

d'ebe be -tup
that_way do -be_all_right

'It's all right to do it that way.'

(151) ལྷ་ཁང་ནང་ཏམ་ཁུ་འགྱུར་མི་བཏུབ།

lhaga -na tangkhu thung -mi -tup
monastery -in tobacco smoke -not -be_all_right

'It's not allowed to smoke in the monastery.'

2. Alternatively, the verb བཏུབ་ནི་ **tupni** used as a modal expresses the will of the subject, i.e. what the subject will or would do.

(152) སྒོ་ཁྲོ་དེ་ཁོ་གིས་ཉན་མ་བཏུབ།

'lô -di khô -gi nyen -ma -tup
speech -the he -[ERG] listen -not -be_all_right

'He wouldn't listen to what he was told.'

(153) ད་ལྟ་ཡང་འབད་མི་བཏུབ་འོང་།

d'a lâ -e be -mi -tup -ong
now work -too do -not -be_all_right -[POT]

'Now, [he] probably won't do the work either.'

(154) དབང་འདུས་ཀྱི་ཟོང་དེ་ཚུ་ནམ་རང་འབད་ཅུང་བཙོང་བཏུབ།

'Wangdi -gi z'ong -di -tshu nam -ra
'Wangdi -[ERG] garments -the -[PL] when -[STR]
be -ru tsong -tup
do -although sell -be_all_right

'Wangdi will sell these garments anytime.'

The modal of exiguency is the verb དགོ་ **gô** 'must, need, require' for which a more conservative spelling དགོས་ also exists. The modal དགོ་ **gô** is shortened to **go** in combination with a verbal complement, but retains its full form **gô** when it takes a nominal complement. By itself the modal of exiguency དགོ་ **gô** expresses well-established need or desire, whereas in combination with the suffix of acquired knowledge བས་ **-be** it expresses a need or desire which has just recently made itself felt. The negative forms of the modal are མི་དགོ་ **minggo** and མི་དགོ་བས་ **minggobe** 'isn't necessary; don't want'.

(155) ཤ་མུ་སྐྱམ་ངང་དགོ་པས།

shamu kam dr'ang -go -be
mushrooms dry add -must -[AK]

‘[We’ll] have to resort to flattery.’

(156) ང་བཅས་ཁྱིམ་འཚོལ་དགོ་པས།

ngace chim tshö -go -be
we house search -must -[AK]

‘We have to look for a house.’

(157) བགོ་ཚད་འདི་སྤྲོས་དགོ་པས།

g'ô -tshe -di bôm gô -be
g'ô -size -this big must -[AK]

‘This g'ô should be large in size.’

(158) ང་ལུ་གྱི་གཅིག་དགོ་པས།

ngâ -lu g'i -ci gô -be
I -[DAT] knife -one need -[AK]

‘I need a knife.’

(159) མདའ་འཕྲང་དགོ་པས།

da thrang -go -be
arrow straighten -must -[AK]

‘I have to straighten the arrow.’

(160) གཟབ་གཟབ་འབད་དགོ།

z'apz'ap be -go
well-behaved do -must

‘One must observe proper conduct.’

(161) ཚར་གཅིག་བལྟ་དགོ་པས་མེན་ན།

tshâ -ci ta -go -be, me -na?
time -one look -must -[AK] not_be -Q

‘Well, we’ll have to try it once, won’t we?’

(162) ད་རིས་ལཱ་འབད་མི་དགོ་ག་ཅི་ཨིན་མ་ཟེར་བ་ཅིན་ད་རིས་ངལ་གསོ་ཨིན།

d'ari lâ be minggo g'aci'im-z'ewacin
today work do not_necessary because

d'ari ngätsho 'ing
today holiday be

‘We don’t have to work today because it’s a holiday.’

(163) ང་ལཱ་ཁྱོད་ཀྱི་ཉིག་རུབ་མི་དགོ།

ngâ -lu chö -gi tiru minggo
I -[DAT] you -[GEN] money not_necessary

‘I don’t need your money.’

The Dzongkha verb འཇེལ་ **thrî** ‘to depend’ tends to take the modal of exigency དགོ་ **gô**. Furthermore, the verb འཇེལ་ **thrî** ‘to depend’ governs a complement marked by the postposition དང་ **da** ‘with’.

(164) ང་བཅས་འགྲོ་ཚུགས་ག་མི་ཚུགས་དེ་ཁོ་དང་འབྲེལ་དགོ།

ngace jo -tshu -ga mi -tshu -di kho -da thrî -go
 we go -can -[Q] not -can -the he -with depend -must

‘It depends on him whether we will be able to go or not.’

(165) ག་རི་འགྲོ་ཚུགས་ག་མི་ཚུགས་དེ་ལམ་ལེགས་ཉིང་དང་འབྲེལ་དགོ།

gari jo -tshu -ga mi -tshu -di lam -lähi -da
 car go -can -[Q] not -can -the road -condition -with

thrî -go
 depend -must

‘It depends on the condition of the road whether or not [we] will be able to take the car.’

The modal འདྲ་བས་ *drä*, expressing probability, follows the inflected stem of the verb. Etymologically this modal is derived from a contraction of the verb འདྲ་ *dra* ‘to resemble, to look like’ with the suffix of newly acquired knowledge བས་ *-we*.

(166) ཁྱོད་ཚོད་བཟླ་མ་འདྲ་བས་མེན་ན།

chö tshötau -drä me -na
 you tease -[PRB] not_be -[Q]

‘You’re just teasing me, aren’t you?’

(167) ཁྱོད་དཔལ་འབྱོར་གྱི་བུ་ཨིན་མ་འདྲ་བས་སྟོ།

chö Pänjo -gi b’u ’im -drä bô
 you Pänjo -[GEN] son be -[PRB] [CTR]

‘So, you must be Pänjo’s son.’

10 Rhetorical questions

A question is marked by the sentence-final particle ཡ་ **ya** if the speaker expects that the answer to the question will be affirmative. Such questions either echo a statement made by the second person which the speaker wishes to verify, or they may echo in the interrogative a proposition which the speaker infers to be the contention of the second person. In some cases, questions marked by the particle ཡ་ **ya** are genuinely rhetorical in the sense that the question is intended to demonstrate a point, not to elicit an answer. The particle ཡ་ **ya** may also mark a supposition inferred by the speaker from the context, as in the exchange in example (169) between someone looking for something under the bed in the morning and someone standing beside him getting dressed.

(168) ད་རིས་འགྱོན་ཡིན་ཡམ།

d'ari jo -ni 'ing ya?

today go -[INF] [AUX] [Q]

‘They’re going today, are they?’

(169) — ག་ཏེ་སྒྲོ།

— ལྷ་མ་ཡམ།

— *g'âti mo?*

where be

— *lham ya?*

shoes [Q]

— ‘Where are they?’

— ‘You mean your shoes?’

- (170) — ཁོ་མ་འོང་།
 — མ་འོང་ཡ།
 — *kho ma -ong*.
 he not -come
 — *ma -ong ya?*
 not -come [Q]
 — ‘He hasn’t come.’
 — ‘He hasn’t?’

Exercises to Chapter 5

I. Grammar questions

1. What is the simple definition of a ‘classical ergative’ case? What is the ending of the ergative case in Dzongkha? Explain in your own words what the ergative case in Dzongkha signifies.
2. Explain the difference in meaning between the endings བས་ *-be* ~ བས་ *-we*, མས་ *-me*, རྟོ་ *-do*, རྟོ་བས་ *-dee*, no ending, inflected stem plus ཡིན་ *’ing* ~ ཡིན་པས་ *’ime*, and བའི་སྒྲང་ *-bigang* ~ *migang* or བའི་སྒྲང་ *-wigang* plus ཡིན་ *’ing* ~ ཡིན་པས་ *’ime*.
3. Explain which types of verbs can take no ending in the present and which types of verbs can take the endings རྟོ་ *-do* and བའི་སྒྲང་ *-bigang* ~ *-migang* or བའི་སྒྲང་ *-wigang* plus ཡིན་ *’ing* ~ ཡིན་པས་ *’ime*.
4. What are the meanings of the supine, optative and adhortative?

II. Vocabulary

ཡམ་	'am, n., [short for ཡམ་ཚུ་ 'amtshu] wife.
ཨ་ཅི་གཅིག་	'atsici, adv., a little bit, a little.
ཨ་ཁུ་	'au, n., term of address to someone slightly older than oneself.
སྤང་ནི་	bang-ni, vi., to get into [a tub or bath].
འབག་ནི་	bâ-ni, vt. [HARD], carry, transport.
འབོ་ནི་	b'ô-ni, vi. [HARD], crow [said of a cock].
བྱ་པོ་	bj'ap, n., cockerel.
བྱ་ཤ་	bj'asha, n., chicken meat, poultry.
བྱ་ཤ་རྩོས་	bj'asha'ngo, n., fried chicken curry.
བྱིན་ནི་	bj'in-ni, vt., give.
རྒྱུ་མ་གཅིག་	câmci, adv., only.
བཅོས་ལ་	côkha, n., reparation, repair work [takes the verb རྒྱབ་ cap].
ཕྱག་ལུ་	châla, n.hon., work.
ཆོག་ལུ་	chog'u, n., [with the verb བཏང་ནི་ tang-ni 'to perform'] prayer service, ritual of worship.
ཚུ་འཇུ་ནི་	chûchu-ni, vt. [SOFT], bathe.
བདའ་འགྲོ་ནི་	dâjo-ni, vt. [SOFT], drive, herd.
དུམ་གྲ་གཅིག་	dumdraci, adv., a little bit, a little, some.
བདར་ནི་	dâ-ni, vt. [SOFT], sharpen, whet.
བདེ་ནི་	de-ni, vi. [SOFT], be in good health.
རྩོ་བཅོ་	dotso, n., outdoor bath heated by tossing glowing red rocks into the tub; cf. tshachu.

སྡོད་ནི་	dö-ni , vi. [HARD], 1) sit, remain, stay, live, reside; 2) keep on, continue.
དར་ཚེལ་	d'âtshi , n., Bhutanese cream cheese.
ད་རེས་སྐབས་ཅིག་	d'are-kapci , adv., nowadays.
དེ་ལས་	d'ele , adv., and then, and furthermore, moreover.
དོས་	d'ô , n., burden, load.
འབྲེམ་ཁང་	dremkha , n., post office.
དང་ནི་	dr'ang-ni , vt.hon., give (food or hospitality, from a person of lower social status to a person of higher social status); cf. phüni .
དྲག་ནི་	dr'â-ni , vi. [HARD], get well, be cure, recuperate.
འཛིན་ནི་	dzê-ni , vi. [HARD], climb.
འཛིང་ནི་	dzing-ni , vi., fight, quarrel.
ག་དེམ་ཅིག་འབད་	g'adembibe , adv., how, in which way.
ག་ཏེ་	g'âti , adv., where, whither, whereto.
ག་ཏེ་ཡང་	g'âtie , adv., anywhere, everywhere, wherever.
བགོ་ལ་	g'ola , n., clothes.
གོང་མ་	g'ôm , g'ôma , adj., upper.
གྱོན་ནི་	g'ön-ni , vt., don (men's clothing), get dressed.
ཉ་ལམ་	halam , ཉ་ལམ་ཅིག་ halamci , adv., almost, nearly.
ཉ་ཡང་	hayang , n., porcelain.
མཇལ་ནི་	jä-ni , vt.hon. [SOFT], meet.
མཇལ་ནི་	jä-ni , vi. [SOFT], measure; to apportion.
མཐོགས་པར་	jôba , adv., quickly, swiftly.
འགྱོ་མི་	jo-mi , adj., going, wandering; he who wanders

མཐུག་བསྐྱུ་ནི་	jûdu-ni , vt. [SOFT], finish [a task], complete.
བྱང་ཕྱགས་རྒྱབ་ནི་	j'angshu cap-ni , vi., shiver of cold.
བསྐྱམ་ནི་	kam-ni , vt., to dry.
སྒྲིང་	kê , n., 1) sound, noise; 2) language; 3) [with the verb རྒྱབ་ cap] shout, emit noise.
སྒྱིས་ལྗ	kêlha , n., hemp, Cannabis.
སྒྱིས་ནི་	ke-ni , vi. [SOFT], 1) to be born, 2) to germinate, sprout, grow.
སྐྱ་གཟུགས་བཟང་མ་ འབད་	kuzuzâmbe , adv., in good health.
ཁ་གཤག་	khasha , n., quarrel, altercation.
ཁོ་རེ་	khore , n., term of address to a contemporary.
ལག་པར་	laba [< ལགས་ lap 'hand'], n., in hand, at hand.
ལམ་ཡིག་	lami , n., road permit, special permit.
ལས་རིམ་	lärim , n., programme.
ལོག་	lo , adv., back, again.
ལོག་ནི་	lôni , adv., return (stem shortens to lo in ལོགས་དྲ་ lopda 'returning').
ལྷོག་བརྒྱན་	'lok'nyen , n., film, video, motion picture.
ལྷུགས་ནི་	'lû-ni , vt. [HARD], pour.
མ་འདྲ་ཤ་	madrau , adj., different.
མ་འདྲ་ཤ་འབད་	madraube , adv., differently, in an unusual fashion.
མར་ཁུ་	mâkhu , n., oil, grease [esp. for baking and frying].
མེད་པར་	meba , postp., without.

སྨྲ་པ་	'mä, interj., sentence-final particle expressing a friendly entreaty on the part of the speaker.
སྨྲ་ཁ་ཁང་	'menkha, n., hospital.
ནགས་སྨྲ་པ་	nâke, n., fern croziers, sweet fiddleheads [of ferns growing on moist soil; cf. pangke].
ནད་པ་	nep, n., patient.
གནམ་གྲུ་	'nambjâ, 1) n., summer; 2) adv., in the summer.
ངོ་སྤྲོད་ལག་ཁྱེར་	ngotrö-lakhe, n., identity card.
དངུལ་ཁང་	'ngükha, n., bank.
ཉལ་སར་	nyäsa, n., bedroom.
ཉོ་ཆོང་	nyoptsho, n., [with the verb ཀྱབ་ནི་ cap-ni 'to perform'] shopping.
འོག་ཐོག་	otho, 1) adv., downstairs; 2) n., downstairs floor.
སྤང་སྨྲ་པ་	pangke, n., fern croziers, bitter fiddleheads [of ferns growing on dry soil; cf. nâke].
དཔའ་རྟགས་	pata, n., sword.
ཕྱི་རྒྱལ་	pchige, n., foreign country.
ཕྱི་ཁར་	pchikha, adv., outside.
ཕྱི་ཁར་འབད་	pchikhabe, adv., outside, outdoors
ཕུལ་ནི་	pñü-ni, vt.hon. [SOFT], give, proffer (money, an object or a gift, from someone of lower standing to someone of higher standing); cf. dr'angni.
རི་	ri, n., hill.
རི་ཁར་	riga, adv., in the forest, in the jungle.
རུབ་སྡེ་	rupdi, adv., altogether [past participle of རུབ་ rup 'pitch in, get together, join in a fray'].

ས་ཐ་	satha , n., veranda of a traditional Bhutanese house.
ཤུགས་འབད་	shûbe , adv., loudly.
ཤུལ་ལས་	shûle , adv., later on, afterwards.
རྟག་སྲ་རང་	tabura , adv., always.
སྟབས་བདེན་	tapde-ni , vi. [SOFT], be convenient, be all right.
ལྟ་ལོ་	têm , n., show, festival.
བཏོག་ནི་	tô-ni , vt. [HARD], chop.
སྟོང་མ་	tôm , adj., vacant, free.
ཐག་ཚོད་ནི་	thâchö-ni , vi. [HARD], be certain that... [takes inflected stem] — cf. thâchöni in Chapter 6.
ཐེ་རི་འབའ་རི་	theribâri , adv., really, truly.
ཐོབ་ནི་	thop-ni , vt., get, acquire, receive.
འཕོན་ནི་	thön-ni , vi., 1) come out, exude; 2) [with བྲག་ thrâ] bleed; 2) [with རྟུལ་ནག་ 'ngina] sweat, perspire.
འཐུ་ནི་	thu-ni , vt. [SOFT], pick up, lift.
སྟན་བཅང་ནི་	thün tang-ni , vt., recite prayers, chant.
འཕྲང་	thrang , adv., straight, directly.
ཐག་	thrâ , n., blood.
ཚུ་ལས་རང་	tsalera , adv., definitely, really, certainly.
རྩེགས་	tsip , n., anger, wrath.
བཙུག་ནི་	tsû-ni , n., add, put into.
ཚ་ཚུ	tshachu , n., natural hot water spring; cf. dotso .
མཚན་ཉིད་	tshenyi , n., debate, learned dispute.
ཚད་	tshê n., size, measurements.

ཚོང་ཕྱིས་	tshongtsi , n., inventory.
ཚོ་སྤྲ་	tshôto , n., oil [as an additive, as opposed to མར་ཁུ་ mâkhu].
ཚོད་མ་	tshöm , n., curry as a side dish to the rice.
དབུར་ནི་	'û-ni , vt. [SOFT], rub.
ཟངས་གཞོང་	z'angzho , n., large bowl.
ཟ་ནི་	z'ani , vi. [SOFT], be aroused [of ཅིག་པ་ tsip 'anger'].
བཞག་མར་	zhasa , n., place where something is kept.
བཞག་ནི་	zhâ-ni , vt. [HARD], 1) put, place; 2) act, arrange; 3) relinquish, give up, stop, cease.
ཞིན་མ་ལས་	zh'ile , postp., after having [suffixed to a verb].

III. Translate into English

Translate the following sentences into English after having carefully gone through Chapter 5.

༡ ད་རེས་སྐབས་ཅིག་ཁྱིམ་སྤོངས་ཕུ་ལས་རང་མི་ཐོབ་པས།
D'are-kapci chim-tôm tsalera mi-thop-be.

༢ དགེ་སློང་དེ་ཚུ་ལྟ་ཁང་ནང་ཐུན་བཏང་དོ་བས།
Gelo-di-tshu lhaga-na thün tang-dee.

༣ ང་ཚོ་ད་ལུ་དགའ།
Nga chö-lu ga.

༤ ཁོང་གིས་དོས་དེ་འབྲུ་མི་ཚུགས་པས།
Khong-gi d'ô-di thu mi-tshu-be.

- ༥ ཁོང་ཁྱིམ་དེ་ནང་འཛུལ་མི་ཚག།
Khong chim-di-na dzü mi-cho
- ༦ ང་གིས་རྫོང་ཁ་དུམ་གྲ་གཅིག་སྤྲུབ་ཤེས།
'Ngâ-gi Dzongkha dumdraci 'lap-she
- ༧ ད་ཀྱི་རས་དེ་བྱོད་ཀྱི་བུ་མོ་འགྲུར་ཤོག་པས།
Kira-di chö-gi b'um-gu pho-be.
- ༨ རོ་ཁྱི་དེ་ཚུ་ཁྲོམ་ཁ་ལུ་འཛིང་མ་ཡིན་པས།
Rochi-di-tshu thromkha-lu dzîm 'ime.
- ༩ ཁོ་རྟག་བུ་རང་ང་བཅས་ཀྱི་ཁྱིམ་ནང་ཨེར་མ་དར་ཚོལ་བ་བར་འོང་མ་ཡིན།
Kho tabura ngaci chi-na 'êma-d'âtshi z'awa ôm 'ing.
- ༡༠ མདའ་རྒྱབ་གོ།
Da cap-ge!
- ༡༡ རྫོང་ནང་ལུ་སྐད་ཤུགས་འབད་མ་རྒྱབ་པར་སྡོད་གོ།
Dzong-na-lu kê shûbe ma-ca-ba dö-ge.
- ༡༢ བྱོད་ཀྱི་ལཱ་དེ་ལེགས་ཞེས་འབྲོ་བཅུག་ཤིག།
Chö-gi lâ-di läzhim jo-cush!
- ༡༣ ང་བཅས་ཀྱིས་ལས་རིམ་དེ་དེ་རིམ་རང་མཐུག་བསྐྱུ་དགོས།
Ngace-gi lärim-di d'ari-ra jûdu-go.
- ༡༤ ཁོ་རའི་དེ་སྤྱོད་ལག་བྱེར་གྱི་དོན་ལུ་པར་ཉོད་གོས།
Kho-ri ngotrö-lakhe-gi d'ön-lu pâ nyo-go.
- ༡༥ ང་ལུ་ཉ་ཡང་གི་བྱང་ས་གཞོང་སྤོམ་གཅིག་དགོས་པས།
Ngâ-lu hayang-gi z'angzho bôm-ci gô-be.

༡༤ མོ་གིས་ཁོ་མི་མཐོང་པས།

'Mô-gi kho mi-thong-be.

༡༥ དཔལ་འབྱོར་དཔྱེ་ནུ་ཡིག་ཚང་ནང་ལཱ་འབད་དོ།

Pänjo d'ato nâ yitsha-na lâ be-do.

༡༦ གནམ་བུ་ཐིམ་ཕུག་ལུ་ག་ཏེ་ཡང་སྐྱེས་ལྷ་སྐྱེས་ཤ་ཨིན།

'Nambjâ Thimphu-lu g'âtie kêlha keu 'ing.

༡༧ ང་བཅས་ཀྱིས་ཁྲོམ་ཁ་ལུ་བྱིམ་ལེ་ཏྲག་ཏྲ་གཅིག་མ་ཐོབ།

Ngace-gi thromkha-lu chim-khetoto-ci ma-thop.

༢༠ ང་བཅས་རའི་མགྲོན་མ་ཚུ་གི་དོན་ལུ་བྱེད་གཉིས་དཔྱེ་རང་ཁྲོམ་ཁ་ལུ་འབྱོ་
ཞིན་མ་ ལས་རྒྱུ་དང་སྒྲིག་པ་དེ་ལས་ནག་སྐྱེས་ཉོབར་འབྱོ་དགོས་པས།

Ngace-ri göm-tshu-gi d'ön-lu chä 'nyî d'ato-ra thromkha-lu
jo-zh'i-le chum-da-gop d'ele nâke nyo-wa jo-go-be.

༢༡ ང་དེས་གཟུགས་ཨ་ཙི་གཅིག་མི་བདེ་བས།

Nga d'ari zû 'atsici mi-dee.

༢༢ ཕར་ལས་འབྱོ་མི་དོམ་དེ་ཕར་དང་ཚུར་བཟྱ་ཡི་རང་འབྱོ་དོ་བས།

Phâ-le jo-mi d'ôm-di phâ-da-tshû ta-yi-ra jo-dee.

༢༣ འབྲོག་པ་དེ་ཚུ་གཡག་རི་ཁར་བདེ་འབྱོ་དོ་བས།

Bjop-di-tshu 'yâ riga dâjo-dee.

༢༤ ང་བཅས་དབུལ་ཁང་ནང་ལཱ་འབད་ཤ་ཨིན།

Ngace 'ngükha-na lâ beu 'ing.

༢༥ ཁོང་སྐྱེན་ཁང་ནང་ལཱ་འབད་ཤ་མས།

Khong 'menkha-na lâ beu-me.

- 26 ཚོང་དཔོན་དེ་ཁོ་རའི་ཏིག་རུབ་གྲངས་ཁ་རྒྱབ་པའི་སྒྲང་ཡིན་པས།
Tshongpö-di kho-ri tiru j'angkha ca-bigang 'ime.
- 27 ད་རིས་གནས་མེད་ས་མེད་གྲངས་མས།
D'ari 'namesame j'âm-me.
- 28 ད་རིས་རྩོལ་ཁོང་ལམ་བཅས་ཁ་རྒྱབ་དོབས།
D'ari dr'ôba khong lam côkha cap-dee.
- 29 ཁྱོད་ག་ཅི་ཟ་ནི་སྒྲ།
Chö g'aci z'ani mo.
- 30 ཁོ་གིས་ཤར་ཕྱོགས་པའི་ཁ་ཤེས།
Khô-gi Shâcho-bi kha shê.
- 31 མོ་ཁྲོམ་གོང་མའི་ནང་སྒྲོད་པ་ཡིན།
Mo throm g'ômi-na döb 'ing.
- 32 འཕྲུལ་དེ་གིས་སྐད་མ་འབྲུམ་འབད་རྒྱབ་མས།
Thrü-di-gi kê madrau-be cap-me.
- 33 ཁོང་ཚ་ཚུ་སྒྲང་ནི་གི་དོན་ལུ་རི་འགྲུར་འཛིག་འབྱོར་དོབས།
Khong tshachu bang-ni-gi d'ön-lu ri-gu dze-jo-dee.
- 34 ང་རང་གཅིག་གིས་རང་ཉ་ལམ་འབྲུ་ཚུགས། ང་བཅས་ག་ར་རུབ་སྟེ་འབྲུ་
ཚུགས་པ་ཐག་ཚད།
Nga-ra ci-gi-ra halam thu-tshu. Ngace g'âra rup-di thu-
tshup thâchö.
- 35 ཡིག་ཚང་འདི་ནང་ཉམ་ཁུ་འབྲུང་ཚོག་ག།
Yitsha-di-na tangkhu thung-cho-ga?

༣༤ ཁོང་ཕྱི་ཁར་འབད་ཚུ་འབྱུ་དོ་བས།

Khong pchikha-be chûchu-dee.

༣༥ ལྷ་མ་མི་བཏུབ་པས།

Lham mi-tup-be.

༣༦ ད་ང་ལྷོ་མི་དགོས།

D'a nga to minggo.

༣༧ ཁོ་མ་འི་འགུར་སྒྲན་དབུར་མ་ཨིན་པས།

Kho 'mai-gu 'men 'û 'ime.

༣༨ བསོད་ནམས་ཆེ་རིང་གིས་ང་ནང་ཨོམ་མ་སྒྲགས་པར་འབྱུང་མ་ཨིན་པས།

Sönam Tshiri-gi j'a-na 'ôm ma-'lu-ba thûm 'ime.

༣༩ ཉིམ་འཇུལ་དེས། (= འཇུལ་དོ་བས།)

Nyim dzü-dä. (= dzü-dee)

༤༠ མི་དེ་ཚུ་གཡག་ཤ་བཙོང་དེས།

'Mi-di-tshu 'yasha tsong-dä.

༤༡ བསོད་ནམས་ཤིང་བཏོག་པའི་སྒྲང་ཨིན་པས།

Sönam shing to-bigang 'ime.

༤༢ སངས་རྒྱས་ཀུན་གསལ་ལྷག་པའི་སྒྲང་ཨིན་པས།

Sangge Künsel lha-bigang 'ime.

༤༣ ང་འོག་ཐོག་ཉལ་མ་ཨིན།

Nga otho nyäu 'ing.

༤༤ བདེ་སྦྱིད་དབྱངས་འཛོམས་ཀྱིས་སྐྱུ་མ་འཁོར་བཏང་མི་ཚུགས་པས།

Deki 'Yangdzom-gi 'numkho tang mi-tshu-be.

- ༤༧ བསོད་ནམས་དོ་རྩེ་འགེམ་ཁང་ནང་ལྷ་འབདཝ་མིན།
Sönam Dôji dremkha-na lâ beu me.
- ༤༨ ཁོང་ཉལ་སར་བགོ་ལ་གྲོན་དོ་བས།
Khong nyäsa g'ola g'ön-dee.
- ༤༩ ཚོང་དཔོན་དེ་ཚུ་ད་རེས་ཚོང་ཕྱིས་རྒྱབ་དོ་བས།
Tshongpö-di-tshu d'are tshong-tsi cap-dee.
- ༥༠ ཕྱི་རྒྱལ་གྱི་མི་དེ་ཚུ་ལམ་ཡིག་འབག་ནི་མེད་པར་ལྷ་ཁང་ནང་འགྱོ་མི་ཚག།
Pchige-gi 'mi-di-tshu lamyi bâ-ni-meba lhaga-na jo-mi-cho.
- ༥༡ ཁྱོད་གྱི་ཨམ་ཚུ་དེ་རྒྱལ་ཁབ་ག་ཏེ་ལས་སློ།
Chö-gi 'amtshu-di gäkhap g'âti-le mo?
- ༥༢ ད་བཅས་ནངས་པ་ལྷ་དཔོན་བར་འགྱོ་ནི་ཨིན། ཁྱོད་ཡང་མི་འགྱོ་ག།
Ngace nâba têm ta-wa jo-ni 'ing. Chö-e mi-jo-ga?

IV. Text

ཀུན་ལེགས་དང་དཔལ་ལོ་གི་སྒྲེའི།

- ཀུན་ལེགས་ — དབའེ་བྱོད་ག་ཏེ་ལས་སྒྲོ་བུ་ལོ་ལོ་ལོ།
- དཔལ་ལོ་ — ང་ཤར་ལས་ཨིན་ལགས།
- ཀུན་ལེགས་ — བྱོད་ཀྱི་མིང་ག་ཅི་ཟེངས་སྒྲོ།
- དཔལ་ལོ་ — དཔལ་ལོ་ཟེངས་ཨིན་ལགས།
- ཀུན་ལེགས་ — ཨིང་མིང་ལེགས་ཞིམ་འདུག། བྱོད་ལུ་མྱ་གཤམ་ཡོད་ག།
- དཔལ་ལོ་ — མེད་ལགས།
- ཀུན་ལེགས་ — དེ་ནི་ཨིའི་དང་ཨ་པ་པ་ཡོད་ག།
- དཔལ་ལོ་ — ཨིའི་ཡོད་ཨ་པ་མེད་ལགས། ཨ་པ་ ཏེ་མ་ང་རྒྱུད་ཀྱི་སྒྲིང་ལས་བྱོངས་སོ་
བུག།
- ཀུན་ལེགས་ — སྒྲེ་ད་ཟེས་བྱོད་རྒྱ་ཐིམ་ཕུག་ལུ་ག་དེམ་ཅིག་འབད་འོངམ།
- དཔལ་ལོ་ — ཚོག་བཏང་ནི་འབད་ ཉེ་ཚོང་ག་ཅིག་རྒྱབ་པར་ འོང་འོངམ་ཨིན།
- ཀུན་ལེགས་ — བཅ་ལོག་འགྱོ་ནི།
- དཔལ་ལོ་ — བཅ་པ་ཉེ་ཚོང་དེ་རྒྱུ་རྒྱབ་བཞག་སྒྲེ་ གནང་ཚོ་འགྱོ་ནི་ཨིན་ལགས།
- ཀུན་ལེགས་ — སྒྲེ་བྱོད་ཀྱིས་ང་འོགས་ཅིག།
- དཔལ་ལོ་ — འོགས་ནི་བཟུམ་ཅིག་འདུག། སྒྲེ་ ཐེ་འི་འབའ་འི་རང་ མི་ཤེས་པས་
ལགས།
- ཀུན་ལེགས་ — ང་བཅས་ཏེ་མ་སྒྲོབ་སྒྲུ་ག་ཅིག་ཁར་བལྟ་ཡི་མེན་ན།
- དཔལ་ལོ་ — ཨིང་ཨིན་པས་དབའེ། ཨིའུ་ཀུན་ལེགས་ཨིན་པས་སྒྲོ་སྒྲེ། ཇའི་དབའེ། ད་
འོམ་ཤེས་པ་རང་ཡར་སོ་བུག། སྒྲེ་ཕུག་ལུ་ག་ཏེ་ཨིན་ན།
- ཀུན་ལེགས་ — རྒྱ་ཐིམ་ཕུག་སྒྲིན་ཁང་ནང་ཨིན།
- དཔལ་ལོ་ — ཨིང་ལེགས་ཞིམ་ཨིན་པས་དབའེ། དེ་ནི་དང་བཅས་ཡང་ སྒྲིན་ཁང་ནང་
འོངམ་དང་ སྒྲུབས་བདེ་ནི་མས་དབའེ།

Kinle da Päm-gi 'Lô

- Kinle — 'Wae, chö g'âti-le mo, b'um khore?
 Päm — Nga Shâ-le 'ing lâ.
 Kinle — Chö-gi meng g'aci z'eu mo?
 Päm — Päm z'eu 'ing lâ.
 Kinle — 'Eng, meng läzhim dû. Chö-lu 'map yö-ga?
 Päm — Mê lâ.
 Kinle — D'en 'ai da 'apa yö-ga?
 Päm — 'Ai yö. 'Apa mê lâ. 'Apa hema nga chunku-gang-le j'ong-so-nu.
 Kinle — Te, d'are chö nâ Thimphu-lu g'ademci-be ôm?
 Päm — Chog'u tang-ni-be nyoptsho-ci ca-ba ong-ôm 'ing.
 Kinle — Nam lo jo-ni?
 Päm — Nâba nyoptsho-di-tshu cap-zhâ-be 'nâtshe jo-ni 'ing lâ.
 Kinle — Te, chö-gi nga ngoshê-ci-ga?
 Päm — Ngoshê-ni zumci dû. Te, theribâri-ra mi-shê-be lâ.
 Kinle — Ngace hema 'lopdra cikha ta-yi, me-na?
 Päm — 'Eng, 'ime, 'wae! 'Au Kinle 'ime bô te. Dzai! 'Wae! D'a ngo-ma-shêp-ra-yâ-so-nu. Te, châla g'âti 'im.
 Kinle — Nâ, Thimphu 'Menkha-na 'ing.
 Päm — 'Eng, läzhim 'ime, 'wae! D'en d'a ngace-e 'menkha-na ôm-da, tapde-ni-me, 'wae.

- ཀུན་ལེགས་ — ལྷ་ ལྷ་འོང་པ་ཅིན་སྟེ་ འཕྲང་ཡར་ནདཔ་བཞག་སར་ཤོག་མམ། ང་ལྷ་ཡར་
ནདཔ་བཞག་སར་ཨིན།
- དཔལ་མོ་ — སྟེ་ ལཱུ་ཀུན་ལེགས་ཨམ་ཡོད་ག།
- ཀུན་ལེགས་ — མེད་དབའེ། ད་ལྷོ་ལས་ཨམ་རྩུ་ག་ཏེ་འོང་ནི་ས།
- དཔལ་མོ་ — ཨིན་ན། དེ་ནི་ང་བཅས་རྟག་བྱ་རང་ཡར་འཕྱོན་འོང་། བྱིམ་ནང་ག་ཡང་མེད་
ག།
- ཀུན་ལེགས་ — ཤོག་དབའེ། ག་ཡང་མེད། ང་རང་རྒྱུང་མ་གཅིག་རང་ཨིན།
- དཔལ་མོ་ — ལགས་སོ། དེ་ནི་འོག་མཇལ་ག། ད་རིས་ག་ནི་ཡང་ཕྱལ་ནི་མིན་འདུག།
- ཀུན་ལེགས་ — དབའེ། དེ་སྟེ་མ་སྟེ་བ་དབའེ། ང་བཅས་ཀྱིས་ག་ནི་ཡང་བྱིན་ནི་མེད་པར།
- དཔལ་མོ་ — ལགས་སོ། ལཱུ་ཀུན་ལེགས་ དེ་ནི་འོག་ཤུལ་ལས་ སྟུ་གཟུགས་
བཟང་མ་འབད་ མཇལ་ག།
- ཀུན་ལེགས་ — ལགས་སོ།

- Kinle — 'Â, nâ ong-macin, te thrang yâ nep zhasa shô'me. Nga lâ yâ
nêp zhasa 'ing.
- Päm — Te, 'Au Kinle 'am yö-ga?
- Kinle — Mê, 'wae! D'ato-le 'amtshu g'âti ong-ni sâ?
- Päm — 'Ina? D'en ngace tabura yâ thöng-ong. Chi-na g'â-e me-ga?
- Kinle — Shô, 'wae! G'â-e mê. Nga-ra cânci-ra 'ing.
- Päm — Las, d'en lo jä-ge! D'ari g'ani-e phü-ni mindu.
- Kinle — 'Wae! D'ebe ma'lap 'wae! Ngace-gi g'anee bj'in-ni meba.
- Päm — Laso, 'Au Kinle, D'en lo shü-le kuzuzâm-be jä-ge!
- Kinle — Laso.

True or false?

༡ ཀུན་ལེགས་དེ་ཚོང་ཁང་ནང་ལཱ་འབདཝ་ཨིན།

Kinle-di tshongkha-na lâ beu 'ing.

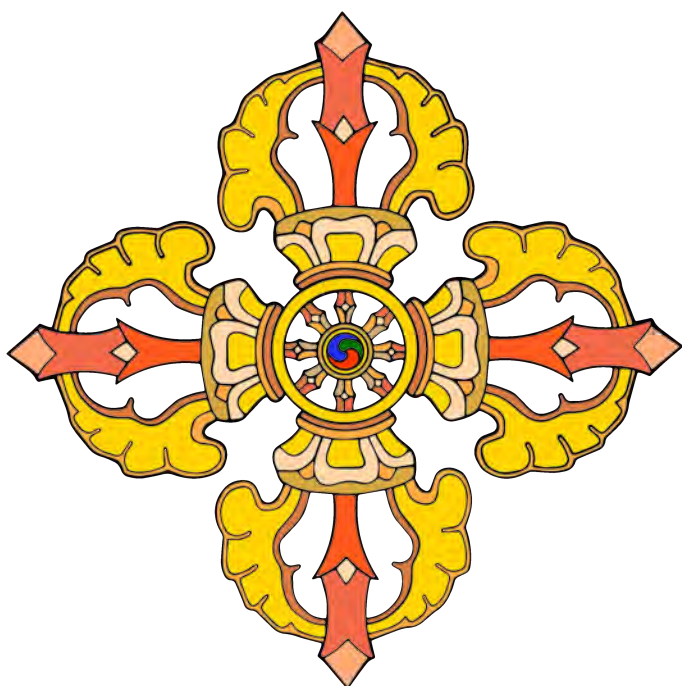
༢ ཀུན་ལེགས་ལཱ་ཨམ་ཚུ་གཅིག་ཡོད།

Kinle-lu 'amtshu-ci yö.

V. Translate into Dzongkha

In translating the following sentences into Dzongkha, strive to improve your penmanship, reviewing what you learnt in Chapter 2.

1. The men are playing dice on the veranda.
2. I'm giving the flowers water now.
3. The women are drying the meat outside in the sun.
4. The two of them are quarrelling.
5. The two lamas are conducting a learned dispute.
6. I'm putting some oil into the curry.
7. Today I'm shivering of cold.
8. They're taking the measurements of the house.
9. She's measuring out the rice.
10. Your hand is bleeding.
11. Let's eat fried chicken curry today, all right?
12. We must sharpen the swords.
13. May our child get well soon!
14. Let's not get him angry (clue: Let's us not arrange so that his anger may be aroused)
15. Let's not go see the film.
16. The cock is crowing.

6

Past tenses, perfective aspect, the present gerund, the past, participle and conjunctions

1 The witnessed past

The witnessed past tense expresses an event or transition in past time which the speaker or, in the case of a question, the listener consciously experienced. The witnessed past tense is formed by adding the suffix ཡི་ *-yi* or ཅི་ *-ci* to the stem of the verb. The ending ཡི་ *-yi* is added to stems ending in a vowel or ending in **ng** in Roman Dzongkha. The ending ཅི་ *-ci* is added to verb stems ending in the consonants **p, n** or **m**.

- (1) དགའ་སྟོན་དེ་གི་སྐབས་ལུ་དགའ་སྟོན་བྱུང་ཡི།

gatön -di -gi kap -lu gatro bôm
party -the -[GEN] period -[DAT] enjoyment big

j'ung -yi
be_manifest -[PT]

‘[We] really enjoyed [ourselves] a lot during the party!’

- (2) ང་བཅས་ཐེན་ཁར་འབད་བྱད་ཅི།

ngace thêkhabe pche -ci
we face-to-face meet -[PT]

‘We met face-to-face.’

- (3) ང་དུས་ཚོད་ཁར་ལྷོད་ཅི།

nga d’ütshökha hö -ci
I in_time arrive -[PT]

‘I arrived just in time.’

- (4) ད་བཞོ་ལ་གྲོན་རན་ཆེ་ཡི་མེན་ན།

d’a g’ola g’ön ren -che -yi, me -na?
now clothes don be_time -feel -[PT] not_be -[Q]

‘Now it’s about time that we got dressed, isn’t it?’

- (5) གློ་འདྲ་ན་མ་ག་ཡི་ག།

’lô -di ’nawag’o -yi -ga
conversation -the hear -[PT] -[Q]

‘Did you hear that?’

- (6) གནམ་གྲུ་འཕུར་རན་ཆེ་ཡི།

’namdru phû ren -che -yi
airplane fly be_time -feel -[PT]

‘It’s about time for the plane to leave.’

The negative of the witnessed past tense is formed by prefixing the past tense negative morpheme མ་ **ma-** ‘did not’ to the last syllable of the

verb stem. In the negative, the ending ཡི་ *-yi* ~ ཅི་ *-ci* is dropped. The past tense negative prefix མ་ *ma-* ‘did not’ is in and of itself specific for tense and distinct from the present tense negative prefix མི་ *mi-* ‘not’.

(7) ཁྱེད་ཀྱིས་ང་ལུ་སྟོན་མ་བྱིན།

chö -gi ngâ -lu tön -ma -bj'in
you -[ERG] I -[DAT] instruction -did_not -give

‘You didn’t teach me how to do it.’

(8) ཇོ་མ་ཉེ་མ་མ་བྲ།

doma hema ma -z'a
betel before did_not -eat

‘[I’ve] never chewed betel nut before.’

A very small number of Dzongkha verbs exhibit suppletive stem alternation, like *go* ~ *went* in English. For example, the verb འཁྱེད་ *jo* ‘to go’ becomes སློང་ *song* in the past and in the imperative, and assumes the form ཡར་ *yâ* in the perfective. The verbs འོང་ *ong* ‘to come’ and འབག་འོང་ *baong* ‘to bring’ become འོག་ *shô* and འབག་འོག་ *bâ-sho* respectively in the imperative and first person interrogative, e.g. ང་ནང་ན་འོག་ག། *Nga nâna sho-ga* ‘Shall I come in?’, དེ་ཁྱེད་ཀྱིས་འབག་འོག་གིག། *D'i chö-gi bâshosh!* ‘You carry this!’, ང་གིས་འབག་འོང་ནི་ཡིན། *'Ngâ-gi baong-ni-'ing* ‘I will carry it’, ང་གིས་འབག་འོག་ག། *'Ngâ-gi bâsho-ga* ‘Shall I carry it’. Furthermore, the verb འོང་ *ong* ‘to come’ takes the stem འཕྱོན་ *thöng* whenever the verb combines with the potential auxiliary འོང་ *ong*, and also takes the stem ཐོན་ *thöng* in combination with the perfective suffix འོང་ *ong*, e.g. ཁོ་ད་ལྟ་ང་འཕྱོན་འོང་། *Kho d'ato-ra thöng-ong* ‘He’ll come any minute now’, ཁོ་ཐོན་འོང་ཡི། *Kho thwong-yi* ‘He has come’. The verb stem contracts with the perfective marker to form a single syllable, but not with the potential auxiliary.

The use of the special allomorph འོང་ *ong* of the perfective marker in combination with the stem form འཕྱོན་ *thöng* of the verb འོང་ནི་ *ong-*

ni ‘come’ is explained more elaborately in the third section of the next chapter. In sentence (9), the verb འོང **ong** ‘to come’ is used in the sense of ‘to set on’ in combination with both the perfective marker and the suffix of the experienced past tense.

(9) སྐབས་སྐབས་རང་གཟུགས་གསིག་ནི་གཅིག་འཕྲོན་འོང་ཡི།

kap -kap -ra zû sî -ni -ci thwong -yi
time -time -[STR] body shake -[INF] -one come[PF] -[PT]

‘From time to time I would suffer from tremors.’

2 The inferred past

The inferred past is formed by adding the suffix ལྟག་ **-nu** to the stem of the verb. The inferred past expresses a past time event or past time transition which was not witnessed or consciously experienced by the speaker or, in the case of a question, by the listener. Rather, the speaker infers from the resultant situation or currently observable state of affairs that a certain event or transition must have taken place in past time.

(10) ངི་གི་མ་ཉེ་མ་བ་སྒྲོམ་སྒྲོམ་ཐོན་སྒྲོམ་ལྟག།

ngê -gi 'ma hema -wa bom -be thön -so -nu
I -[GEN] wound before -than big -like come_out -[PF] [IP]

‘My wound has gotten even worse (even bigger).’

The inferred past ending ལྟག་ **nu** is used in sentence (10) because the speaker did not observe the entire process of change in the state of his wound as it occurred. Rather, the speaker is stating that a past tense event has occurred upon having observed the result of that process. Similarly, in sentence (11), the speaker observes that a letter for him has arrived in his post office box, though he was not there to observe when the letter entered the country or was deposited into his post office box. The speaker in (12)

also uses the inferred past to express a result observed in the present of an activity which the speaker did not observe.

- (11) ད་རིས་ཁྱུ་རུ་སྐྱ་ལས་ང་ལུ་ཡི་གུ་ཨ་ནེམ་ཅིག་ལྷོད་རྒྱལ།

d'ari 'Urusu -le ngā -lu yig'u 'anemci hō -nu
today Russia -from I -[DAT] letter this_big arrive -[IP]

‘Today a letter this big came for me from Russia.’

- (12) ཞོག་ཁང་ནང་སྐུག་མ་བཞག་རྒྱལ།

'okha -na suma zhā -nu
stable -in rice_straw put -[IP]

‘The rice straw has been put in the stable under the house.’

In Dzongkha, the historical spelling of ཞོག་ཁང་ ‘stable underneath a house’ has been replaced by the modern and more phonetic spelling ཞོག་ཁང་ ’**okha**, as in example sentence (12).

In sentences (13) and (15), the use of ལྷོད་ **nu** is more or less a function of the lexical meaning of the verbs themselves, i.e. the verbs འབྱུང་ནི་ **bjang-ni** ‘to lose’ and སེམས་ལས་ཡལ་ནི་ **sem-le ä-ni** ‘to slip someone’s mind’. The speaker in (13) was not aware of the fact that he was losing his money at the moment he was losing it. If he had been, he would probably not have lost it. The past tense suffix ཡི་ **-yi** ~ ཅི་ **-ci** would be inappropriate in sentence (13) because it would yield the nonsensical meaning that the speaker had consciously lost his money.

- (13) ང་ཉིག་རྒྱུ་འབྱུང་ན་རྒྱལ།

nga tiru bjang -da -nu
I money lose -[PF] -[IP]

‘I lost my money.’

Yet it is possible to lose something consciously, and, when this happens, it is appropriate to use the experienced past tense suffix ཡི་ *-yi* ~ ཅི་ *-ci* with the verb འབྱང་ནི་ *bjang-ni* ‘to lose’. In sentence (14), a shepherd reports that whilst grazing the cattle, he lost the red cow. Like a good shepherd, the boy saw the cow making off in the distance, escaping over a hillock or into the forest, and knowingly experienced the event but was unable to do anything about it.

(14) ང་གིས་ད་རིས་བ་དམར་པོ་དེ་འབྱང་ན་ཡི།

'ngâ -gi d'ari b'a 'mâp -di bjang -da -yi

I -[ERG] today cow red -the lose -[PF] -[PT]

‘I lost the red cow today.’

Similarly, the act of forgetting in (15) inherently transpires without the person involved being aware of it. Strange as it may seem, it is actually possible to knowingly experience the act of forgetting. Everybody must be familiar with the sensation of having had some pregnant statement at the tip of one’s tongue or of even having already begun to tell someone something, but then being distracted and forgetting what one was talking about or just about to say. It is precisely this type of experience that prompted the speaker to use the experienced past tense suffix ཡི་ *-yi* ~ ཅི་ *-ci* with the verb བརྗེད་ནི་ *jêni* ‘to forget’ in sentence (16).

(15) སེམས་ལས་ཡང་སོ་རྒྱལ། སེམས་ལས་ཡོང་སོ་རྒྱལ།

sem -le ä -yâ -so -nu sem -le ö -so -nu

mind -from slip -go -[PF] -[IP] mind -from escape -[PF] -[IP]

‘It has totally slipped my mind. It has totally escaped me.’

- (16) ང་ཚུད་ལུ་སློའོ་གཅིག་སྐབ་ནི་འབད་རང་སློད་ཤིང་ན་ད་བརྟེན་སོ་ཡི།

nga chö -lu 'lô -ci 'lap -ni -be -ra

I you -to message -one say -[INF] -[ADV] -[STR]

dö -shina d'a jê -so -yi

sit -[PFG] now forget -[PF] -[PT]

‘I just forgot what I had just been telling you about.’

The moment at which the subject of sentence (17) sat down and commenced his eavesdropping was an event which went unobserved by the speaker.

- (17) ཁོ་གིས་ང་བཅས་ལུ་བལྟ་སྡོད་ཅུག།

khô -gi ngace -lu tâ -dö -nu

he -[ERG] us -upon look -sit -[IP]

‘He appears to have been sitting there watching us [for some time now].’

In a sentence such as (18), the use of the witnessed past in ཡི་ -yi ~ ཅི་ -ci is fitting and appropriate because the speaker must assume that the listener he is addressing was consciously present and could therefore observe where he had put the book.

- (18) ཚུད་ཀྱིས་ངིག་དཔེ་ཆ་ག་ཏེ་བཞག་ཅི།

chö -gi ngê -gi pecha g'âti zha -ci

you -[ERG] I -[GEN] book where put -[PT]

‘Where did you put my book?’

If one were to use རྟུག་ nu in the same sentence, the sentence would acquire an odd meaning and would, indeed, only be appropriate in a special context. For example, the person addressed in sentence (19) had put the speaker’s book somewhere in a drunken stupor, totally unaware of

what he was doing at the time. After the speaker has asked for his book back, the person who had misplaced it looked for the book and, after finally having found it, shows up with the book. At this point, the speaker could pose the question as it stands in example (19). The use of the inferred past in ལྟག་ *nu* is fitting only because both speaker and listener share the background knowledge that the listener, to whom the speaker is posing the question, did not know what he was doing at the moment he misplaced the speaker's book and has no recollection of having put the book anywhere at all.

(19) ལྟག་ཀྱིས་ངེག་དཔེ་ཆ་ག་ཏེ་བཞག་ལྟག་

chö -gi ngê -gi pecha g'âti zhâ -nu
 you -[ERG] I -[GEN] book where put -[IP]

'Where did you put my book?'

The difference between sentence (20) and sentence (21) is likewise not a tense distinction, but has to do with whether or not the event was actually experienced by the person to whom the question is addressed. In question (20) the speaker is assuming that the person whom he is addressing has, for example, been to Singge's house and has been able to ascertain whether or not Singge has eaten, either by having talked with Singge or having noticed used plates lying about. In posing the question in sentence (21), on the other hand, the speaker is assuming that the person to whom he is speaking was actually there when Singge ate and that that person will therefore know the answer through personal observation of the event itself. Question (21) would be appropriate if, for instance, the speaker knew that the person to whom he is speaking was supposed to eat together with Singge or happened to share a flat with Singge.

(20) སིང་གེ་ལྟོ་བ་རྩལ་ག།

Singge to z'a -nu -ga

Singge rice eat -[IP] -[Q]

‘Has Singge eaten?’

(21) སིང་གེ་ལྟོ་བ་ཡི་ག།

Singge to z'a -yi -ga

Singge rice eat -[PT] -[Q]

‘Has Singge eaten?’

The past tense auxiliary ལྟོ་བ་ **nu** in sentence (22) is used to convey the fact that the speaker, whilst tossing and turning in his sleep, hit his bedmate. The speaker was not awake to consciously experience this event and therefore chooses the past tense auxiliary ལྟོ་བ་ **nu**. But the inferred past must also be used for events which take place in a dream, even if, as in sentence (23), the speaker’s action in the dream was deliberate and, at least within the context of the dream state, conscious.

(22) ང་གིས་གཉིད་ཀྱི་ནང་ཁོ་བྱངས་རྩལ།

'ngâ -gi nyigi -na kho dr'ang -nu

I -[ERG] sleep -in he hit -[IF]

‘I hit him when I was sleeping.’

(23) ང་གིས་གཉིད་ལམ་ནང་ཁོ་བྱངས་རྩལ།

'ngâ -gi nyela -na kho dr'ang -nu

I -[ERG] dream -in he hit -[IP]

‘I hit him in my dream.’

However, the experienced past in ཡི་ -*yi* ~ ཅི་ -*ci* is used in sentences such as the following.

- (24) ང་གཉིད་ལམ་ལེགས་ཞིམ་མཐོང་ཡི།

nga nyela läzhim thong -yi

I dream nice see -[PT]

‘I had a nice dream.’

- (25) མདང་མོ་ཕྱི་རུ་ངའི་གཉིད་ལམ་ནང་ཁྱོད་མཐོང་ཡི།

dâmchiru ngê -nyela -na chö thong -yi

last_night my -dream -in you see -[PT]

‘I dreamt of you.’

These examples illustrate that whereas events in a dream may not be consciously experienced, at least not in terms of the grammar of the Dzongkha verb, the awareness of having had a dream is a conscious experience which is generally experienced in a moment of recollection whilst awakening.

The inferred past tense is used in sentence (26) to express the fact that the arrow broke when it hit the target. Even though the speaker actually saw the event happen, the target was so far off in the distance that only later, after he strolled over to the target and retrieved the arrow, did the speaker become aware of the fact that the arrow had broken when it appeared to have just bounced off the target intact.

- (26) མདང་འགཅག་རྩ་ལྷག།

da câ -da -nu

arrow snap -[PF] -[IP]

‘The arrow has broken in two!’

When one expresses hunger or thirst, the experienced past is appropriate because the onset of the sensation is invariably experienced.

(27) ཁྱད་ལྟོ་ཁྱ་བཀྱེས་ཡི་ག། ཁྱད་ཁ་མ་སྒྲོམ་ག།

chö toukê -yi -ga chö khâ -ma -kom -ga
 you hungry -[PT] -[Q] you thirsty -not -thirsty -[Q]

‘Are you hungry? Aren’t you thirsty?’

Likewise, one can say གྲུང་ཡི། **J’ang-yi** ‘It has turned cold’ if one had experienced a sudden drop in temperature, although the form གྲུང་མ་མས། **J’âm-me** ‘It’s cold’ is more appropriate to expressing a sensation one is experiencing at present.

3 Perfective aspect, auxiliaries expressing *Aktions-art* and verb stem alternation

The perfective aspect expresses a past tense activity viewed as completed or a past tense event or transition the result of which has or had been attained. Perfective aspect is expressed by various means in Dzongkha. For most intransitive verbs the perfective aspect is formed by adding the auxiliary verb སོ **so** after the verb stem and before the past tense ending.

(28) ཤི་སོ་རུག།

shi -so -nu
 die -[PF] -[IP]

‘He died.’ / ‘He’s dead.’

(29) ངའི་ཀི་ལྷ་བ་དྲུག་གིས་བངས་སོ་ལྷག།

ngê -kitap -di chu -gi b'ang -so -nu
my -book -the water -[ERG] get_wet -[PF] -[IP]

'My book has gotten wet.'

(30) ལྷོ་འཚོ་སོ་ཡི་ག།

to tshô -so -yi -ga
rice be_done -[PF] -[PT] -[Q]

'Is the rice done yet?'

(31) རྩོད་ཕམ་སོ་པ་ཅིན་ང་ལྷོད་ལུ་ཉིག་རུབ་མི་བྱིན།

chö pham -so -bacin nga chö -lu tiru mi -bj'in
you lose -[PF] -if I you -[DAT] money not -give

'If you lose, I won't give you any money.'

(32) ད་རིས་ལྷོ་བ་ཉག་ངསོ་ལྷག།

d'ari dau nyag'ang -so -nu
today moon be_full -[PF] -[IP]

'The moon has turned full today.'

The use of the inferred past ending ལྷག་ -*nu* in the preceding sentence is motivated by the fact that the speaker did not observe at which point the moon became full. The process transpired in the course of a fortnight without it constantly being subject to the speaker's scrutiny.

(33) ཤིང་དེ་མེ་གིས་འཚོག་སྟེ་རྒྱག།

shing -di mi -gi tshî -so -nu

wood -the fire -[ERG] burn -[PF] -[IP]

‘The wood is all burnt up.’ / ‘The wood has been consumed by the fire.’

Historically the auxiliary verb སྟོ་ *so* derives from the verb སྟོང་ *song* ‘to go’. In modern Dzongkha, the two verbs are distinct and even show different inflected stems. The verb སྟོང་ *song* ‘to go’ shows the inflected stem སྟོང་མ་ *sôm*, e.g. (34), and the auxiliary སྟོ་ *so* shows the inflected stem སྟོཔ་ *sop*, e.g. (35).

(34) ཡུ་ཤི་མེ་མག་ས་ལུ་རྟ་ཏི་འགྲུར་ཞོན་ཏེ་སྟོང་སྟོང་མ་ཡིན་པས།

'ap -di Gâsa -lu ta -i -gu zh'ôn -di

old_man -the Gâsa -to horse -[GEN] -upon mount -[PP]

song -sôm 'ime

go -go [AUX]

‘The old man has gone to Gâsa on horseback.’

(35) མོ་དྲག་བྲ་སྟེ་ཤི་སྟེ་པས།

mo d'û z'â -di shi -sop 'ime

she poison eat -[PP] die -[PF] [AUX]

‘She died after having taken poison.’

The verb འགྲུ་ ~ སྟོང་ ~ ཡར་ *jo ~ song ~ yâ* ‘go, become’ shows the suppletive stem ཡར་ *yâ*- in the perfective.

(36) མདའ་འཕྲང་ཏང་ཏ་ཡར་སྟོ་ཡི།

da thrangtangta yâ -so -yi
 arrow straight become -[PF] -[PT]

‘The arrow has gotten straightened out.’

(37) — ཁོ་ག་ཏེ་ཡར་སྟོ་ཡི།
 — ཁོ་རྫོང་ནང་ཡར་སྟོ་ཡི།

— kho g’âti yâ -sop?
 he where go -[PF]

— kho dzong -na yâ -so -yi
 he dzong -to go -[PF] -[PT]

— ‘Where has he gone?’

— ‘He’s gone to the dzong.’

The alternation of historically unrelated stems observed in the modern Dzongkha verb འཕྲོ་ ~ སྟོང་ ~ ཡར་ jo ~ song ~ yâ ‘go, become’ is just like the phenomenon of suppletion seen in the English verb go, with its past tense form went. Historically, the forms go and went derive from two different verbs. In Dutch, these verbs are still distinct, viz. gaan ‘go’ and wenden ‘turn, veer’. Likewise in French, the conjugation of the verb aller ‘go’ is an amalgamation of three distinct Latin verbs, viz. vadere ‘hurry, stride on’ (French je vais ‘I go’), ambulare ‘walk’ (French nous allons ‘we go’) and ire ‘go’ (French j’irai ‘I’ll go’). In Dzongkha, the perfective stem ཡར་ yâ of the verb ‘go, become’ is related to the Dzongkha verb ཡར་ནི་ yâ-ni ‘splatter, flip out’, e.g. (38). This verb is in turn related to the adverb ཡར་ yâ ‘up’ and to several words containing this same etymon, such as ཡར་འཕར་ yâpha ‘an upward leap, a bound, a frolic’, e.g. (39).

- (38) མར་ཁུ་ཅག་བཅད་བཅད་པའི་ནང་ཆུ་བྲག་པ་ཅིན་ གནམ་ཁར་ཡར་བའི།

mākhu tsâce -ce -bi -na chu 'lu -bacin
oil heat_up -heat_up -[GN] -in water pour -if
'namkha yâ -wi
upward splatter -[GN]

‘If you pour water into oil which has been heated up, it will splatter.’

- (39) གྱི་ལི་རྣམ་རྟོག་ལངས་ཏེ་ ཡར་འཕར་རྒྱབ་དོ་བས།

bj'ili 'namto lang -di yâpha cap -dee
cat feeling_startled arise -[PP] bound perform -[PR-AK]

‘The cat bounded when it got a start.’

The verb ‘to come’ likewise distinguishes three different suppletive stems འོང་ ~ ཐོན་ (འཐོན་) ~ ཤོག་ **ong** ~ **thön(g)** ~ **shô**, whereby the stem ཤོག་ **shô** is used in the imperative and first person interrogative, the stem ཐོན་ (འཐོན་) **thön** ~ **thöng** is used in the perfective and potential, and འོང་ is the regular stem used in all other cases. Furthermore, the verb འོང་ ~ ཐོན་ (འཐོན་) ~ ཤོག་ **ong** ~ **thön(g)** ~ **shô** ‘come’ has its own way of marking perfective aspect, viz. by using itself as its own auxiliary. In the perfective aspect, the suppletive perfective stem ཐོན་ **thöng** of the verb ‘to come’ uniquely combines with the special perfective suffix འོང་ **ong**, with which it contracts to form a single syllable containing the Dzongkha open vowel [ɔ] **wo**, e.g. ཁོ་ཐོན་འོང་ཡི། **Kho thwong-yi** ‘He has come’.

Like the Dzongkha and English verbs for ‘to go’, the suppletion exhibited by the Dzongkha verb འོང་ ~ ཐོན་ (འཐོན་) ~ ཤོག་ **ong** ~ **thön(g)** ~ **shô** results from the conflation of what historically used to be the stems of different verbs into a single modern verb. Yet the verb འཐོན་ནི་ **thön-ni** ‘come out’ still exists in Dzongkha as an independent verb in the meaning ‘to come out, to exude, to emerge’. However, the two verbs འཐོན་ནི་ **thön-ni** ‘come out’ and the suppletive འོང་ནི་ **ong-ni** ‘come’ remain distinct

lexemes, and it remains possible to distinguish them on semantic grounds in every case and on formal grounds in almost all cases.

The regular inflected stems of the two verbs are usually formally distinct in the perfectively marked past, e.g. (40), (41). In the perfective past, the special suppletive stem ཐོན་ *thöng* of the verb འོང་ནི་ *ong-ni* ‘come’ takes the special allomorph འོང་ *ong* of the perfective auxiliary, e.g. (42), whereas the verb འཕྱོད་ནི་ *thön-ni* ‘come out’ takes the regular perfective auxiliary སོ་ *so*, e.g. (43). The only occasion in the verbal paradigm of the two verbs where these two verbs are homophonous arises when the verb འོང་ནི་ *ong-ni* takes the regular perfective auxiliary སོ་ *so*, but this particular combination is semantically transparent and yields the meaning ‘to arrive at some other place other than here’, e.g. ཁོ་པར་ཐོན་སོ་རུག་ *kho phâ thön-so-nu* ‘he appears to have got there already’. The following four sentences provide some additional examples illustrating the difference in lexical meaning between the verb འོང་ནི་ *ong-ni* ‘come’ and the verb འཕྱོད་ནི་ *thön-ni* ‘come out’.

- (40) ལྷན་དེ་གིས་མི་ལེ་ག་འཕྱོད་མ་པས།

'men -di -gi 'ma läsha thöm -me
 medicine -the -[ERG] wound many come_out -[EP]

‘Because of the medicine I’m breaking out in hives.’

- (41) མོ་ནུ་ཞག་གཉིས་སྡོད་ནི་འབད་འོང་མ་ཡིན་པས།

mo nâ zh'â 'nyî dö -ni -be ôm 'ime
 she here night two stay -[INF] -[ADV] come [AUX]

‘She has come to stay for two nights.’

(42) དེ་ཙུ་འུ་དེ་འགྲུར་མྱ་ལེ་ག་ཐོན་སོ་རུག།

d'a 'alu -di -gu 'ma läsha thön -so -nu
 now child -the -upon wound many come_out -[PF] -[IP]

‘Now the child has broken out in hives.’

(43) མོ་ནུ་ཞག་གཉིས་ཐོད་ནི་འབད་ཐོན་འོང་རུག།

mo nâ zh'â 'nyi dö -ni -be thwong -nu
 she here night two stay -[INF] -[ADV] come[PF] -[IP]

‘She has come to stay for two nights.’

Example sentences (41) and (43) could easily apply to the same situation. In addition to the difference in the ways in which the situations are presented, one difference, is that sentence (41) can be used to relate a scheduled future event which the speaker has come to know about, and so can apply to a situation in which the subject of the sentence is still on the way, whereas both sentence (41) and sentence (43) can be used after the subject has already arrived.

The auxiliary ཆི **che**, for which the conservative spelling མཆིས་ **che** also exists, marks the perfective aspect of a subset of the intransitive verbs, particularly, but not exclusively, verbs which express sensations or feelings.

(44) ང་ཁ་སྐྱེ་ཆི་ཡི།

nga khâkom -che -yi
 I be_thirsty -[PF] -[PT]

‘I’m thirsty.’

(45) ང་མག་འཐོམ་ཆིཡི།

nga gu thom -che -yi
 I head confuse -[PF] -[PT]

‘I’m confused.’

(46) ད་རིས་ངའི་ལྟོ་ཚང་དཔལ་འབྱོར་དེ་དྲན་ཆིཡི།

d’ari ngê -totsha Pänjo -di dr’en -che -yi
 Today my -friend Pänjo -the miss -[PF] -[PT]

‘Today I missed my friend Pänjo.’

(47) ཆོས་སྒྱིད་དོར་ཡང་གཡིབ་ཆིནྱག།

Chöki d’oroe ’ü -che -nu
 Chöki again hide -[PF] -[IP]

‘Chöki has hidden himself somewhere again.’

Recapitulating, most intransitive verbs in general form the perfective by means of the auxiliary མོ་ **so**, whereas certain *verba sentiendi* use the perfective auxiliary ཆི་ **che**, also written མཆིས་ **che**. Only the verb འོང་ནི་ **ong-ni** ‘come’ forms the perfective by combining its perfective stem ཐོན་ **thöng** with the perfective auxiliary འོང་ **ong**.

The auxiliary of the perfective aspect for transitive verbs and a small set of intransitive verbs is ན་ (བྱངས་) **da**. The perfective auxiliary verb ན་ (བྱངས་) **da** is historically related to the full or main verb བྱངས་ ~ གྱངས་ **tang** ‘send, dispatch’. As we shall explain, there is a compelling grammatical reason for modernising the spelling of this auxiliary verb. Some scholars at the Dzongkha Development Commission proposed the modernised spelling ན་ **da**, but recognised that without the historical རྩོན་འཇུག་ ‘nyönju ‘prefixed letter’ the modernised spelling ན་ suggested a ‘soft’ pronunciation **d’a**, which is incorrect. Therefore, the modernised spelling

has been improved to ཨྲྀ **da**, with a མཐོག་ཅན་ **gocen** ‘superscript letter’ so that the spelling correctly indicates the ‘hard’ initial **d**. We shall return shortly to the grammatical justification for the Commission’s decision to modernise the spelling of the transitive perfective auxiliary.

The perfective auxiliary མོ་ **so** is used with an intransitive verb in sentence (48), and that the perfective auxiliary ཨྲྀ **da** is used with the corresponding transitive verb in sentence (49).

(48) མོར་མུམ་མོ་རྒྱག།

phôp dr’um -so -nu
cup break -[PF] -[IP]

‘The cup has broken into pieces.’

(49) དཀར་ཡི་མོར་མུམ་མོ་རྒྱག།

kâyö phôp trum -da -nu
porcelain cup break -[PF] -[IP]

‘Someone has broken the porcelain cup into pieces.’

The main verb བཏང་ ~ གཏང་ **tang** ‘send, dispatch’ differs in pronunciation, meaning and grammatical function in sentence (50) from the transitive perfective auxiliary ཨྲྀ (བཏང་) **da** used in the same sentence. Moreover, the perfective auxiliary ཨྲྀ (བཏང་) **da**, e.g. (52)–(56), is distinct from the usage of the full verb བཏང་ ~ གཏང་ **tang** ‘send, dispatch’ in expressions in which the latter combines with a lexicalised complement, as in sentence (51). In the traditional spelling system, the orthography གཏང་ **tang** is reserved for the imperative, e.g. (57).

- (50) ཟླ་ཀྱིས་ཡི་གུ་དེ་བཏང་ན་ཡི་ག།

chö -gi yig'u -di tang -da -yi -ga
you -[ERG] letter -the send -[PF] -[PT] -[Q]

'Did you send the letter?'

- (51) ཤིང་དེ་མེར་བཏང་དགོ་པས།

shing -di mitang -go -be
wood -the light_a_fire -must -[AK]

'[We'll] have to burn this wood.'

- (52) དབང་མོ་གིས་ངའི་ཕད་ཅུང་དེ་སྤོ་བཞག་ན་ཅུག།

'Wâm -gi ngê -phecu -di bâ -zha -da -nu
'Wâm -[ERG] my -bag -the hide -put -[PF] -[IP]

'Wâm has hidden my bag somewhere.'

- (53) ང་བཅས་ཀྱིས་སྒོ་ཕྱེ་མིག་བརྒྱབས་ན་ཡི།

ngace -gi go dimi cap -da -yi
we -[ERG] door lock close -[PF] -[PT]

'We've locked the door.'

- (54) ད་ཅི་ལས་མཇུག་བསྟུ་ན་ཅུག།

d'aci -le jûdu -da -nu
before -from finish -[PF] -[IP]

'It appears that it had already finished earlier.'

(55) ད་མོ་གིས་ཡུམ་དེ་འབོ་ན་ཡི།

d'a 'mô -gi 'ôm -di b'o -da -yi
 now she -[ERG] milk -the spill -[PF] -[PT]

‘Now she’s spilt the milk.’

(56) ང་ལྟོ་དེ་ཅི་ལས་ཟ་ན་ཡི།

nga to d'acile z'â -da -yi
 I rice already eat -[PF] -[PT]

‘I have already taken my meal.’

(57) མཚོ་བསམ་ལེགས་ཤོས་འབད་གཏང་གིག།

'nosa läzhim -be tang -sh
 reason good -[ADV] dispatch -[U]

‘Think carefully!’

The difference in pronunciation, meaning and grammatical function alone establishes that the auxiliary ཅི་ (བཏང་) **da** is distinct from the full verb བཏང་ **tang** ‘dispatch’. Yet another compelling grammatical reason for modernising the spelling of the auxiliary ཅི་ (བཏང་) **da** lies in the distinct inflected forms of the two verbs. The inflected form of the perfective transitive auxiliary ཅི་ **da** is ཅོ་ **dap**, and the inflected form of the full verb བཏང་ **tang** ‘dispatch’ is བཏང་མ་ **tâm**.

(58) ག་ཅི་འབད་ནཔ་སྟོ།

g'aci bä -dap -mo
 what happen -[PF] -be

‘What has happened?’

(59) ལྷུམ་འཁོར་ངགིས་བཏང་མ་ཡིན།

'numkhor 'ngä -gi tām -'ing
 car I -[ERG] dispatch -be
 'I'll drive.'

The ending ལ་ -p in the inflected form ལ་ **dap** shows that the perfective auxiliary had been reanalysed in the minds of Dzongkha speakers as a verb with an open stem, and that the verb has truly lost the historical རྩེས་འདྲུག་ **jenju** 'final consonant' ལ་ -ng of its original stem. Therefore, the modernised spelling ལ་ **da** ~ ལ་ **dap** is justified in terms of modern Dzongkha grammar, and the chosen spelling is in accordance with the conventions of traditional orthography. Be aware, however, that the historical spellings བཏང་ **da** ~ བཏང་མ་ **dap** can still be encountered for the perfective auxiliary. The perfective auxiliary ལ་ **da** also inflects before the modal verb of probability འདྲ་བས་ **drä**, as in example sentence (60).

(60) རྩིས་མནམ་ལུགས་དེ་ལུ་བཟླ་བ་ཅིན་ཁྱོད་ཀྱིས་
 ཡུ་བ་བཏང་དཔ་འདྲ་བས་མེན་ན།

dr'im'nam -lu -di -lu ta -wacin chö -gi
 smell -manner -the -[DAT] look -if you -[ERG]
 'awa tang -dap -drä, me -na?
 stool pass -[PF] -[PRB] not_be -[Q]

'[To one's infant son:] Judging by the way it smells, you must have done it in your diapers again, haven't you?'

Use of the perfective auxiliary ལ་ **da** in combination with the suffix ལ་ **ba** yields the special meaning of an assurance, e.g. (61), somewhat similar to that of an adhortative, e.g. (62), or an instruction milder than an imperative, e.g. (63).

- (61) ལུང་མེད། རེ་ལྟོག་བཟོ་ན་པར།

khê mê 'ngâ lo zô -da -ba
 difference not_be I[ERG] back make -[PF] -[SUP]

‘It doesn’t matter. I’ll fix it.’

- (62) ལུ་ད་རིས་འབད་མ་ཚར་རུང་ནངས་པ་འབད་ན་པར།

lâ d’ari be -ma -tshâ -ru nâba
 work today do -not -finish -although tomorrow
be -da -ba
 do -[PF] -[SUP]

‘Even though we won’t be able to finish the work today, let’s get it done tomorrow.’

- (63) ད་རིས་ངལ་གསོ་སྡོད་ན་ཤིང་དེ་ནངས་པ་བཀག་ན་པར།

d’ari ngäso dö -da. shing -di nâba
 today holiday sit -[PF] wood -the tomorrow
kâ -da -ba
 split -[PF] -[SUP]

‘Sit and take a respite for today. Split the wood tomorrow!’

The suffix ར་ **ba** in such constructions may be cognate with the supine suffix, and it may be that such constructions have their origin in the truncation of utterances consisting of a supine and a verb of motion which was later dropped.

In both sentences (64) and (65), the perfective auxiliary ད་ **da** expresses a completed transition from one state to another, but the difference in meaning between the verbs ཉལ་ **nyä** ‘fall asleep’ and གཉིད་འོག་ **nyîlô** ‘be asleep’ accounts for the difference in meaning between the two

sentences. The difference between sentences (65) and (66), on the other hand, is one of tense and aspect.

(64) དཔལ་མོ་ཉལ་ན་ཅུག།

Päm nyä -da -nu

Päm fall_asleep -[PF] -[IP]

‘Päm has begun to fall asleep.’

(65) དཔལ་མོ་གཉིད་ལོག་ན་ཅུག།

Päm 'nyílô -da -nu

Päm be_asleep -[PF] -[IP]

‘Päm has fallen into a deep slumber.’

(66) དཔལ་མོ་གཉིད་ལོག་དོགས།

Päm 'nyílô -dee

Päm be_asleep -[PR-AK]

‘Päm has fallen asleep.’ / ‘Päm was sleeping.’

The verb གློད་ *dö* ‘to stay, sit, remain’ is used as an auxiliary to express the notion ‘to keep on doing something, persist in doing something’. In other words, it expresses a perseverative *Aktionsart*.

(67) ཨ་ལུ་དེ་ཅི་དཔེ་ཅི་ནི་དེ་རང་སྒྲུབ་སྒྲོད་པ་མས།

'alu -di tsêmtse -ni -di -ra 'lap -döp -me

child -the play -[INF] -the -[STR] say -keep_on -[EP]

‘That child keeps on saying [it wants] to play.’

The verb ཚར་ *tshâ* is the auxiliary of the terminative *Aktionsart*, viz. it expresses that an action has come to an end. Whereas perfective ཟླ་

དྲ་ཡི། *z'â-da-yi* 'I ate, I have eaten' indicates that the speaker has eaten, the sentence ཟེ་ཚར་ཡི། *z'â-tsha-yi* 'I finished eating, I have already eaten' indicates that the speaker has already finished eating. The latter is more appropriate if the speaker is refusing food somewhere on the pretext that he has already eaten his fill before coming.

(68) སླ་མ་གྲིས་ཚས་བཤད་ཚར་ཡི།

'lama -gi chôshê -tsha -yi
lama -[ERG] preach -complete -[PT]

'The lama has finished preaching.'

(69) ང་བཅས་ཀྱིས་བྱིས་དེའི་བྱིས་ཏྲག་དེ་ཁ་ཚུ་ཉིན་མོ་གཅིག་ནང་རང་བཀའ་ཚར་ཡི།

ngace -gi chim -di -gi chimto -di
we -[ERG] house -the -[GEN] roof -the
khâtsa nyim -ci -na -ra kap -tsha -yi
yesterday day -one -in -[STR] place -complete -[PT]

'Yesterday we completed re-roofing the house in one day.'

(70) ད་དུས་ཅིག་དོན་ལུ་ག་ར་འབད་ཚར་ཡི།

d'a d'üci -gi d'ön -lu lâ g'âra
now this_year -[GEN] for -[DAT] work all
bä -tsha -yi
do -complete -[PT]

'Now all this year's work has been completed.'

The combination of the terminative auxiliary ཚར་ *tshâ* with the potential auxiliary འོང་ *ong* in sentence (71) corresponds to a future perfect rendering in English.

- (71) ཁྱོད་ཕུན་ཚཱ་གས་གླིང་ལས་ལོག་ལྷོད་ལྷོད་ངགས་ཀྱི་ལྷབ་དེ་ ལྷབ་ཚར་འོང་།
 དེ་ལས་ཁྱོད་རང་ལོག་ལྷོད་པ་ཅིག་སྤྱོད་འོང་།

chö *Phüntsho'ling* *-le* *lo* *-hö* *-hö* *'ngâ* *-gi*
 you *Phüntsho'ling* -from back -arrive -arrive I -[ERG]

kitap *-di* *lhap* *-tsha* *-ong* *D'ele*
 book -the read -complete -[POT] Then

chö *-ra* *lo* *höp* *-ci* *trö* *-ong*
 you -[STR] back return -[PPG] pay -[POT]

'I'll have finished reading this book by the time you get back from Phüntsho'ling. Then, as soon as you get back, I'll return it to you.'

The form ལོག་ལྷོད་པ་ཅིག་ **lo höp-ci** 'after having come back' in sentence (71) is a prompt perfect gerund consisting of the inflected stem of the verb and the suffix ཅིག་ **-ci**. Prompt perfect gerunds in ཅིག་ **-ci** are explained in Section 5 of this chapter.

Looking back upon the past tenses and aspectivised forms discussed in this chapter thus far, it is time to reflect on the morphophonological alternations observed in Dzongkha open verb stems and several comparable morphemes. Such alternation is highly regular but word-specific and mainly just involves vowel length. The vowel length of an open verb stem may change under influence of a following suffix. For example, the vowel in the verb stem བཞག་ **zhâ** 'put, place, keep' is shortened in the witnessed past form, བཞག་ཅི་ **zha-ci** 'put', but remains long before the inferred past suffix, i.e. བཞག་ལྱུག་ **zhâ-nu** 'put'. The stem vowel is short before the perfective auxiliaries in the witnessed perfective past, བཞག་ན་ཡི་ **zha-da-yi** 'put', and perfective inferred past, བཞག་ན་ལྱུག་ **zha-da-nu** 'put'. The stem vowel is long in the infinitive བཞག་ནི་ **zhâ-ni** 'to put', but short in the deverbative form བཞག་སི་ **zha-si** 'place to put or keep something'. The open stem vowel of the verb འགོ་བརྩམས་ནི་ **gutsû-ni** 'to start' is long in the infinitive, but short in the the participial form འགོ་བརྩམས་དྱི་ **gutsu-di** 'having

started'. The observed patterns are evidently the result of both word-specific alternation and the influence of the following suffix. An open stem vowel **-a** tends to lengthen to **-â** before the past participial ending རྟེ་ ~ རྟེ་ ~ རྟེ་ **-di**, e.g. ཟ་ **z'a** 'eat' vs. ཟ་རྟེ་ **z'âdi** 'having eaten'. Conversely, an open stem vowel **-â** tends to shorten to **-a** before the suffix སི་ **-si** 'place where', e.g. བཞག་ **zhâ** 'put' vs. བཞག་སི་ **zha-si** 'place where something is put'.

Sometimes this type of alternation involves two similar vowels as in the two stems of the verb འབད་ **be** ~ **bä** 'do'. Although the alternation between the two stems **be** and **bä** is regular and predictable, the pattern of alternation is word-specific and differs, for example, from the pattern of alternation shown by the verb བཞག་ **zhâ** 'put, place, keep' above. The stem འབད་ **be** occurs in the witnessed past form འབད་ཡི་ **be-yi** 'did', the infinitive འབད་ནི་ **be-ni** 'to do' and the deverbative form འབད་སི་ **be-si** 'place to do something', and the stem འབད་ **bä** occurs in the inferred past tense form འབད་ཅུག་ **bä-nu** 'did', the witnessed perfective past འབད་ན་ཡི་ **bä-da-yi** 'did', the perfective inferred past, འབད་ན་ཅུག་ **bä-da-nu** 'did', and the completive form འབད་ཚར་ཅུག་ **bä-tsha-yi** 'finished doing it'.

This type of vowel length alternation is a widespread phenomenon in Dzongkha morphology and is, in fact, not limited to verbs, e.g. གཟུགས་ **zû** 'body' vs. honorific རྒྱ་གཟུགས་ **kuzu** 'body', ཁོ་ **kho** 'he' vs. ཁོ་གིས་ **khô-gi** 'he' (ergative), སྒྲོམ་ **bôm** 'big' vs. adverbial སྒྲོམ་སྒྲེ་ **bombe** 'big', མཛེ་ནན་ **dzêne** 'leprosy' vs. ནན་ **nê** 'disease, illness', རྟ་ **ta** 'horse' vs. རྟ་རྒྱུགས་ **tâju** 'horse race', ཚན་ **tshê** 'size' vs. བཞོ་ཚན་འདི་ **g'ô-tshe-di** 'the size of the g'ô', རྒྱ་ནག་ **kê** 'language' vs. རྒྱ་ནག་ **Chöke** 'Classical Tibetan', འབྲུག་ **drû** 'dragon' vs. འབྲུག་ཡུལ་ **Dru Ü** 'Bhutan'. Dzongkha dictionaries will have to specify the alternating forms and the particular pattern of alternation of each lexical item or class of items.

4 The present and durative gerunds

The ending རྩོམ་ **-da** is affixed to the inflected stem of a verb to give the present participle. The present participle marks an activity which is concurrent with the activity denoted by the main verb of the sentence. For example, if two friends are walking about the vegetable market loaded down with groceries, and one of them decides they should also buy twenty kg of rice, the other one may respond:

(72) ལྟ་མ་ལྷག་དང་ཉོ་ག།

tama lop -da nyo -ge
later return -[PG] buy -[ADH]

‘Let’s buy it later upon coming back [a second time].’

In many instances, the Dzongkha present participle is best rendered by a temporal subordinate clause or some adverbial construction in English. In each case, the activity denoted by the present participle is contemporaneous with the event denoted by the main verb.

(73) ཁྱོད་བགོ་འདི་བྱེན་མ་དང་བྱ་ཆེ་ཆེ་འདུག་སྟེ།

chö g’ô -di g’ôm -da bjâchichi dū ’mä
you g’ô -this wear -[PG] handsome be [FE]

‘Hey, you look handsome in this g’ô. [literally ‘wearing this g’ô’]’

- (74) ང་བུམ་དེ་དང་གཅིག་ཁར་སློའ་རྒྱབ་དང་ཁོ་གནམ་མེད་ས་མེད་
སེམས་བླག་རྒྱབ་ཨིན་པས།

nga b'um -di dacikha 'lô cap -da kho
I girl -that with converse perform -[PG] he
'namesame semz'u cap 'ime
very jealousy perform [AUX]

‘When I conversed with that girl, he became very jealous.’

- (75) ང་བཅས་ལ་ཡག་ལུ་འགྱུ་ཤ་དང་རྒྱགས་རྒྱལ་ང་བཅས་རང་གིས་འབག་དགོ།

ngace Laya -lu jou -da jâke ngace -ra -gi
we Laya -to go -[PG] provisions we -[STR] -[ERG]
bâ -go
carry -must

‘When we go to Laya, we shall have to carry [all our] provisions ourselves.’

- (76) ང་འགྱུ་ཤ་དང་ཁོང་ལག་པ་གཡུག་དོབས།

nga jou -da khong lap 'yü -dee
I go -[PG] they hand wave -[PR-AK]

‘They waved as I left.’

Historically, the present gerund suffix རྩོད་ **-da** is the same morpheme as the conjunction རྩོད་ **da** ‘and’ or ‘with’. The more phonetic spelling རྩོད་ **-d'a** which has been proposed by the Dzongkha Development Commission, if implemented, will have to apply uniformly to the conjunction རྩོད་ **da** and to words containing the same element, such as རྩོད་གཅིག་ཁར་ **dacikha** ‘together with’.

A special durative present gerund is formed by suffixing ས་རང་ **-sara** to the reduplicated stem of the verb. In the reduplicated verb, the first of

the two stems is inflected. This present gerund expresses an incessant or long-lasting activity coetaneous with the event denoted by the main verb.

(77) ང་སྒྲོན་སྒྲོན་ས་རང་དཀའ་ངལ་བྱུང་ཡི།

nga döp -dö -sara kange j'ung -yi

I sit -sit -[DPG] problem be_manifest -[PT]

‘Just as I was sitting there [not going anywhere], a problem arose.’

(78) ཡ་ལུ་དེ་སྒྱུ་མ་སྒྱུ་ས་རང་སྒྲོན་མ་ས།

'alu -di 'ngü -'ngu -sara döp -me

child -the cry -cry -[DPG] keep_on -[EP]

‘That child just [sits there and] keeps on crying.’

(79) ང་ཉང་མང་མར་བཏབ་བཏབ་ས་རང་ཉལ་དགོ།

nga hang phama tap -tap -sara nyä -go

I pillow hug clutch -clutch -[DPG] sleep -must

‘I always have to sleep clutching the pillow.’

5 The past participle and perfect gerunds

The past participle is formed by adding རྟེ་ ~ རྟེ་ ~ རེ་ **-di** to the stem of the verb. The past participial ending is spelt རྟེ་ **-di** after verbs ending in orthographic རྟེ་, རེ་, རེ་ and རེ་, written རེ་ **-di** after verbs ending in རེ་, and spelt རྟེ་ **-di** elsewhere. Used as a gerund, modifying a clause, the past participle expresses an event which precedes the event denoted by the main verb, e.g. (80)–(82). Used as a predicative adjective, the past participle is like an English past participle used the same way, e.g. (83) and (84).

- (80) ང་དབང་འདུས་ལུ་སོང་སྟེ་དཀའ་ངལ་ཐོབ་ཅི།

nga 'Wangdi -lu song -di kange thop -ci

I 'Wangdi -to go -[PP] problem get -[PT]

‘Having gone to 'Wangdi, I ran into a problem.’

- (81) ད་རིས་ཁྱོད་དང་ཕུད་ཚུགས་ཏེ་སེམས་ཀྱི་གདིང་ལས་རང་དགའ་ཡི།

d'ari chö -da pche -tshu -di sem -gi

today you -with meet -can -[PP] feelings -[GEN]

ding -le -ra ga -yi

depths -from -[STR] be_happy -[PT]

‘I’m so happy I could meet with you today. [literally ‘having met with you today’]’

- (82) ང་ཉིང་ལས་རང་བྱོད་ལུ་བཟླ་སྟེ་དགོད་བྲམ་མས།

nga hing -le -ra chö -lu tâ -di gödr'au -me

I heart -from -[STR] you -[DAT] see -[PP] joke/laugh -[EP]

‘Looking at you, I am laughing heartily. [literally ‘having looked at you’]’

- (83) ཚོང་ཁང་སྒོ་བཟུམ་སྟེ་ཅིན་པས།

tshongkha go dam -di 'ime

shop door close -[PP] be

‘The shops were closed.’

(84) ད་རིས་འབྲེམ་ཁང་སྒྲོ་བཟུམ་སྟེ་ཡིན་ན།

d'ari dremkha go dam -di 'ina
today post_office door close -[PP] be-[Q]

'Is the post office closed today?'

In contrast to its usage as a gerund modifying a clause, e.g. (80)–(82), the past participle may also be used as a gerund modifying the main verb. In this usage, the past participle སྟེ་ ~ ཏི་ ~ རེ་ **-di** expresses the inception of a state, condition or activity which has come to obtain at the time of the activity denoted by the main verb. Therefore the Dzongkha past participle in this usage often translates more aptly into English as a present participle, e.g. (85)–(89).

(85) ལཱ་དང་འབྲེལ་ཏེ་སྒྲོ་སྟེ་དེ་ཡིན།

lâ -da thrî -di 'la trö -ni 'ing
work -with depend -[PP] salary pay -[INF] [AUX]

'The salary is paid according to [the quality of] the work.'

(86) ལག་པ་གཡུག་སྟེ་འགྱོམ་མས།

lap 'yü -di jou -me
arm flail -[PP] go -[EP]

'There he goes with his arms a-flailing.'

(87) ཡམ་ཚུ་དེ་གིས་ཁོ་གི་རྟིང་ཤུལ་འདའ་སྟེ་འགྱོམ་མས།

'amtshu -di -gi khô -gi tingshü da -di jou -me
woman -that -[ERG] he -[GEN] track pass -[PP] go -[EP]

'That woman is following him.' / 'That woman is hot on his trail.'

- (88) ཁོ་རྩལ་བརྒྱབས་ཏེ་གཙང་རྒྱུད་པར་བཞོག་པ་ཡིན་པས།

kho tsä -cap -di tsangchu

he swimming -perform -[PP] river

ke -ba top 'ime

traverse -[SUP] cut_across [AUX]

‘He is swimming across the river.’

- (89) གང་དེ་འགྲུར་དར་ཤིང་ལེ་ཤ་འཕྱར་ཏེ་འདུག།

gang -di -gu d'âshi lasha pchâ -di dû

hill -that -on prayer_flag many flutter -[PP] be

‘There are many prayer flags fluttering on that hill.’

The suffix རྟེ་ ~ ཏེ་ ~ དེ་ **-di** is also affixed to verbs in the indicative or imperative to indicate a sequence of activities, whereby the linear element order reflects the chronological order of the activities designated. In this way, the suffix རྟེ་ ~ ཏེ་ ~ དེ་ **-di** acts as a concatenative gerund which coordinates predicates or in a clause chain. This type of phenomenon is observed widely in languages of the Himalayas.

- (90) དཔ་ལ་སྒྲོན་གྱིས་བལོ་ལ་དེ་རྩུ་རྩི་འགྲུར་དབྱར་ཏེ་རྩལ་མ་ཡིན་པས།

Pädrö -gi g'ola -di -tshu do -i -gu

Pädrö -[ERG] clothes -the -[PL] rock -[GEN] -upon

'û -di hräu 'ime

scrape -[PP] rip [AUX]

‘Pädrö scraped against a rock and tore his clothes.’

- (91) བཞོལ་དེ་ཚུ་བཟུབས་ཏེ་སྒྲོམ་ནང་བཅུག་བཞག།

g'ola -di -tshu tap -di drôm -na tsu -zhâ
 clothes -the -[PL] fold -[PP] chest -in place -put

'Fold the clothes up and put them away in the chest.'

A construction similar in meaning to the past participle is obtained when the ablative suffix ལས་ *-le* is attached to the inflected stem of the auxiliary ཞིན་ *zh'ing* 'to finish, complete', e.g. (92). The verb ཞིན་ *zh'ing* 'complete, finish' is also used as a main verb, e.g. (93).

- (92) ཁོ་གི་ཕད་ཅུང་དེ་ཁ་བརྒྱུད་ཞིན་མ་ལས་ཅ་ལ་ལེ་ཤ་བཏོན་ཏེ་བཙོང་ན་ཡི།

khô -gi phecu -di khajang -zh'i -le cala
 he -[GEN] bag -the open -finish -[ABL] wares

läsha tön -di tsong -da -yi
 many remove -[PP] sell -[PF] -[PT]

'After he finished opening his bag, he took all his wares out and sold them.'

- (93) ལྷ་ཞིན་སོ་ཡི།

lâ zh'ing -so -yi
 work finish -[PF] -[PT]

'The work has been completed.'

Occasionally the past participial ending ཟླེ་ ~ ཏེ་ ~ དེ་ *-di* is omitted, as in the following sentence, although a prosodic rise indicates where the ending has been left out. In sentence (94), that position is after ལྷགས་ *'lu* 'pour'.

(94) ཡམ་དེ་པ་ལང་ནང་ཡ་རག་སྒྲགས་འབག་འགྱུར་བས།

'am -di pala -na 'âra 'lu ba -jo -dee

woman -the pala -in 'âra pour carry -go -[PR-AK]

'The woman is carrying 'âra in [having poured it into] a pala.'

A པ་ལང་ **pala** is the traditional Bhutanese container for transporting ཡ་རག་ 'âra, indigenous Bhutanese brandy, consisting of a very large inter-node of bamboo covered with a decorative coloured and delicately woven bamboo mesh.

The suffix རྟེ་ ~ རྟེ་ ~ རྟེ་ **-di** is also used in a construction expressing cause or reason. This construction consists of a clause with the inflected stem of its verb marked by the ablative suffix and followed by the phrase བརྟེན་རྟེ་ **tendi**, literally 'having sided with, having adhered to'.

(95) ད་རིས་སློག་མེ་མེད་པ་ལས་བརྟེན་རྟེ་ང་ལྟ་འབད་མ་ཚུགས།

d'ari 'lôme mep -le ten -di nga

today electricity not_be -[ABL] adhere -[PP] I

lâ be ma -tshu

work do did_not -be_able_to

'On account of there being no electricity today, I could not work.'

Distinct from the past participle in རྟེ་ ~ རྟེ་ ~ རྟེ་ **-di** is the Dzongkha prompt perfect gerund in ཅིག་ **-ci**. Previously in this chapter, we saw the form འོག་སྒྲོད་ཅིག་ **lo hōp-ci** 'after having come back' in example sentence (71), consisting of the inflected stem སྒྲོད་ **hōp** of the verb སྒྲོད་ **hö** 'arrive' and the suffix ཅིག་ **-ci**. Such forms are called prompt perfect gerunds because they specify a previous action which has just occurred and which acts as a temporal adverb in the sense of English *as soon as* or Dutch *zodra*, modifying the verb of the main clause, e.g. (96) and (97).

(96) ཁོ་འགྲུམ་ཅིག་ང་ཕར་འཐོན་འོང་།

kho jou -ci nga phâ thöng -ong
 he go -[PPG] I thither come -[POT]

‘As soon as he goes away, I’ll come [i.e., go] there [too].’

(97) ཁོ་སྐབ་ཅིག་ང་བཞག་ན་ཡི།

khô ‘lap -ci ‘ngâ zha -da -yi
 he say -[PPG] I[ERG] put_side -[PF] -[PT]

‘I stopped as soon as he said so.’

In Dzongkha, the ending of the prompt perfect gerund is spelt ཅིག་ **ci**. However, some erudite writers follow a Chöke orthographic convention whereby the ending of the prompt perfect gerund is spelt ཞིག་ after verbs ending in an orthographic ས་ and written as ཞིག་ after verbs ending in orthographic ི་ ས་ ར་ ི་ ི་ or ལ།

In addition to the prompt perfect gerund in ཅིག་ **-ci**, Dzongkha also distinguishes a regular perfect gerund marked by the suffix ཞིང་ན་ **-shina**. The perfect gerund in ཞིང་ན་ **-shina** converts a verb into a temporal adverb modifying the verb of the main clause, whereby the verb in ཞིང་ན་ **-shina** denotes an event or situation which took place prior to the event or situation denoted by the verb of the main clause. An example of the perfect gerund in ཞིང་ན་ **-shina** occurred in sentence (16) in Section 1 of this chapter.

- (98) ང་བཅས་ག་ར་གཅིག་ཁར་འཇོམས་ཤིང་ན་བསྐྱེད་གྲོས་ཀྱབ་གོ།

ngace g'āra cikha dzom -shina tiindrö
 we all together gather -[PFG] discussion
cap -ge
 perform -[ADH]

‘Let’s all get together and discuss the matter. [literally ‘after having gotten together’]’

- (99) གསངས་བཏང་ཤིང་ན་སྒྲུལ་བྱེད་ནི་མིན་འདུག།

sang tang -shina 'lam j'ön -ni minu
 incense send -[PFG] 'lama come -[INF] not_be

‘After having done the smoke offering, it didn’t look as if the lama was going to come after all.’

- (100) ཚེ་གསུམ་རང་སྒྲུབ་ཤིང་ན་ད་རུང་མ་གོ་ག།

tshâ sum -ra 'lap -shina d'oro ma -g'o -ga
 time three -[STR] say -[PFG] still did_not -listen -[Q]

‘After having told [you] three times, you still haven’t heard [what I said]?’

In Dzongkha, the suffix of the perfect gerund is written ཤིང་ན་ *-shina*. However, some learned writers follow a Chöke orthographic convention whereby the suffix of the perfect gerund is spelt ཤིང་ན་ only after verbs ending in orthographic ས་, written as ཞིང་ན་ after verbs ending in orthographic ང་ མ་ ར་ ར་ or ལ་, and written as ཅིང་ན་ in all other contexts.

6 The conditional conjunction ‘if’

The Dzongkha conjunction བ་ཅིན་ **-bacin**, བ་ཅིན་ **-wacin** or མ་ཅིན་ **-macin** ‘if’ is added to the verb at the end of the clause specifying the condition. The ending བ་ཅིན་ **-wacin** is used after soft stem verbs, the ending མ་ཅིན་ **-macin** after certain verbs ending in **-m** or **-ng**, and the ending བ་ཅིན་ **-bacin** after all other verbs. The verb stem remains uninflected before the conditional conjunction. The past tense negative prefix མ་ **ma-** is used in conditional clauses, e.g. (102).

- (101) ག་དེམ་ཅིག་འབད་དཀའ་ངལ་བྱུང་མ་ཅིན་ང་ལུ་ཉིག་རུབ་ལྷ་བརྒྱ་དགོ་པམ།

g'ademcibe kange j'ung -macin ngâ -lu
by_chance problem arise -if I -[DAT]
tiru 'ngapja gô -be
'ngütram 500 need -[AK]

‘I shall require five hundred ’ngütram for the event that by chance a problem should arise. ’

- (102) འགན་རྒྱ་དེ་འགྲུར་ས་ཡིག་མ་རྒྱབ་པ་ཅིན་དོན་དག་ག་ནི་ཡང་མེད།

g'enja -di -gu sayi ma -ca -bacin d'önda g'anee
agreement -the -on signature not -put -if validity any_at_all
mê
not_be

‘This agreement has no validity if it hasn’t been signed.’

If the conditional clause marked by the conjunction ‘if’ specifies a hypothetical contingency, then the main clause may take an irrealis reading. If this is the case, as much will be evident from the context, for the Dzongkha verb does not have any separate conditional or irrealis affix.

The periphrastic tense of the main verbs in examples (105) and (106) will be explained in the next chapter.

- (103) ང་ཁྱོད་ཡིན་པ་ཅིན་ང་གིས་སྤྱི་མཁོར་དེ་ག་ལུ་ཡང་བར་བར་མི་བྱིན།

nga chö 'im -bacin 'ngä -gi 'numkho -di
 I you be -if I -[ERG] vehicle -the
g'ä -lu -e 'nya -wa mi -bj'in
 who -to -also borrow -[SUP] not -give

'If I were you, I wouldn't lend the car to anyone.'

- (104) ཁོ་གིས་ཉེ་མ་ལས་ང་བཅས་ལུ་དངེས་བཞེས་སྒོ་བྱ་བར་མི་ལྟོད་པས་ཟེར་
 སྤྱི་བ་བཏང་པ་ཅིན་ང་བཅས་བཞེས་སྒོ་དེ་ཚུན་ཚོད་འབད་མི་དགོ་པས།

khô -gi hema -le ngace -lu d'ari zhêgo z'a -wa
 he -[ERG] before -[ABL] we -[DAT] today food eat -[SUP]
mi -hö -be z'e 'lap -da -bacin ngace
 not -arrive -[AK] that say -dispatch -if we
zhêgo d'ä -tshöntshö be -mi -go -be
 food that -until make -not -must -[AK]

'If he had told us before that he wasn't going to come today to eat, we wouldn't have had to cook so much food.'

- (105) ང་བཅས་ཕུགས་ཡིན་པ་ཅིན་པོད་ཀྱི་གནས་དེ་ཚུ་ནང་གནས་བསྐྱར་
བར་མཉམ་གཅིག་འགྱུར་གས་ནི་ཡིན་པས།

ngace pchup 'im -bacin B'ö -gi

we rich be -if Tibet -[GEN]

'nä -di -tshui -na 'näkö -wa

holy_place -the -[PL -GEN] -in make_a_pilgrimage -[SUP]

'nyamci jo -tshu -ni 'ime

together go -be_able -[INF] be[AK]

'If we were rich, we would be able to make a pilgrimage to the holy places of Tibet together.'

- (106) མོ་གིས་ཡི་གུ་བཀལ་བ་ཅིན་དག་འདི་ཡིན་པས།

'mô -gi yig'u kä -wacin ga -ni 'ime

she -[ERG] letter send -if like -[INF] be[AK]

'I'd like it if she would send me a letter.'

- (107) དེ་སྤེལ་བ་ཅིན་ཨ་པ་ཅིག་ཟམ་ཡིན།

d'e -be be -wacin 'apa tsip z'au 'ing

this -like do -if father anger eat be

'If you do it in this way, father will be angry.'

The verb བཀལ་ *kä* 'send' in sentence (106) may also be spelt བསྐྱུལ།

- (108) འབྲུབ་བསད་པ་ཅིན་ལས་བསགས་ཡིན།

bup se -bacin läsap 'ing

insect kill -if sin be

'It is a sin to kill [even] an insect. [literally 'if [you] kill an insect, it is a sin']'

The conjunction བ་ཅིན་ **-bacin** ~ བ་ཅིན་ **-wacin** may be shortened to the ending ན་ **-n** affixed directly to the verb.

- (109) མན་བསམ་བཏང་ནི་ཡོད་ན་ད་བཏང་དགོ་པས་སྒྲུས།

'nosa tang -ni yö -n d'a tang -go -be 'mä
reason dispatch -[INF] be -if now dispatch -must -[AK] [FE]

'If you can think, this is the time to do it!' / 'If you can think, do it now!'

The conjunction 'if' is used in the frequent expressions ང་གིས་བཟླ་བ་ཅིན་ **'ngâ-gi ta-wacin** 'in my opinion', literally 'if I were to look [at the matter]', and དེ་བུ་འབད་བ་ཅིན་ **pe be-wacin** 'for example':

- (110) རྩོད་གྱིས་བཟླ་བ་ཅིན་ཁོ་ག་དེ་སྒྲེ་འདུག་གོ།

chö -gi ta -wacin kho g'adebe du -go
you -[ERG] look -if he how be -[Q]

'What do you think he's like?'

- (111) ང་གིས་བཟླ་བ་ཅིན་རྩོད་གྱིས་ཏེ་མི་གོ་བས་མེན་ན།

'ngâ -gi ta -wacin chö -gi
I -[ERG] look -if you -[ERG]
ha -mi -g'o -e me -na
understand -not -understand -[AK] not_be -[Q]

'According to me, you haven't understood. Isn't that so?'

- (112) གླང་མོ་ཆེ་དེ་ དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ སྒྲུམ་ཚུང་རི་བཟུམ་ཅིག་
ཡོད་པ་ཨིན།

'lâmche -di pe be -wacin bomchu
elephant -the example do -if size
ri -zumci yöp 'ing
hill -as_big_as be be

‘An elephant is, for example, as big as a hill.’

7 The concessive conjunction ‘although’

The Dzongkha conjunction རེ་ **-ru** ‘although, even if’ is added to the verb at the end of the concessive clause. The negative prefix used in a concessive clause is མ་ **ma-** rather than མི་ **mi-**, e.g. (113).

- (113) ང་ནངས་པ་ཚུ་ཚོད་དྲུག་ལུ་མ་འོང་བཟུང་བཟུང་ག།

nga nâba chutshö -dr'û -lu
I tomorrow o'clock -six -at
ma -ong -ru tup -ga
not -come -although be_alright -[Q]

‘Will it be all right even if I don’t come tomorrow at six o’clock?’

- (114) ཁོ་གཡུས་བླ་ཤིས་སྐང་ལས་ཡིན་ཏེ་འབད་ཅུང་ཁོ་གི་
 རྗེ་ཁ་སྐབ་ཐངས་དེ་སྐྱ་དག་ཏྟ་ཏྟ་འདུག།

kho 'ü Trashigang -le 'ing -di -be -ru
 he village Trashigang -[ABL] be -[PP] -do -although
khô -gi Dzongkha 'laphang -di
 he -[GEN] Dzongkha pronunciation -the
drad'âtoto dū.
 euphonious be.

‘Even though he comes from Trashigang, his pronunciation of Dzongkha is perfect.’

- (115) ང་བཅས་ཀྱི་རོ་བྱི་དེ་གིས་ཁོ་ལོ་ལེ་ཤ་གི་རྒྱབ་ལས་མཐོང་མ་ཡིན་ཅུང་
 དེ་འཕྲོད་ལས་དེ་གིས་པས།

ngaci rochi -di -gi kho lo -lāsha -gi -japle
 our dog -the -[ERG] he year -many -[GEN] -ago
thôm 'ing -ru d'ethröle ngoshê -be
 see [AUX] -although immediately recognise -[AK]

‘Even though it had been years since our dog had seen him, it recognised him immediately.’

- (116) ཁོང་གཉིས་ལམ་འགྱུ་རུང་ཡང་ལག་པ་མཐུད་དེ་འགྱུ་དགོ་པས།

khong -'nyî lamjo -ru -e lap thü -di
 they -two walk -although -also hand hold -[PP]
jo -go -be
 go -must -[AK]

‘Even when the two of them are walking about, they feel the need to hold hands as they go.’

(117) ཇོ་ཚུ་ནང་བཀོག་རུང་ལས་བསགས་ཡིན།

do chu -na kô -ru lāsap 'ing
stone water -in throw -although sin be

‘It is a sin even to throw a stone in the water.’

8 The adversative conjunction ‘but’

In Dzongkha there are various ways to render the English adversative conjunction ‘but’, depending on the type of contrast expressed. The Dzongkha conjunction མེན་པར་ **memba** ‘but, rather’ is added to the inflected stem of the verb, if any, at the end of the first proposition in the syntagma, whereby the verb is negated. The conjunction མེན་པར་ **memba** is used to render a specific contrast between two options: ‘not this, but rather’.

(118) ད་ལྟོ་སངས་རྒྱས་ལཱ་འབདཝ་མེན་པར་ལྟོ་བཟ་ཡིན་པས།

d'ato Sangge lâ beu memba to z'au 'ime
now Sangge work do not_but rice eat [AUX]

‘Sangge is not working now, but eating.’

(119) མོ་ངའི་བུ་མོ་མེན་པར་ངའི་སྒྲིང་མོ་གི་བུ་མོ་ཡིན།

mo ngê -b'um memba ngê -sîm -gi
she my -daughter not_but my -younger_sister -[GEN]

b'um 'ing
daughter be

‘She’s not my daughter but my younger sister’s daughter.’

The conjunction དི་འབདཝ་དང་ **d'i beuda** ‘but’ expresses a categorical contrast. Literally the conjunction translates roughly as ‘this being the case’.

- (120) ང་བཅས་མ་པ་སྤྱོད་ན་ཁ་འགྲོ་ནི་ཡིན་ དེ་འབདཝ་དང་ དང་པ་རང་
དབང་འདུས་པོ་བྱང་ལུ་ཚར་གཅིག་འགྲོ་ནི་ཡིན།

ngace mapa Pinakha jo -ni -'ing d'ibeuda
we actually Pinakha go -[INF] -be but

d'angma -ra 'Wangdi Phodra -lu tshâ -ci jo -ni -'ing
first -[STR] 'Wangdi Phodra -to time -one go -[INF] -be

'Actually we're on our way to Pinakha, but first of all we're going to 'Wangdi Phodra once.'

- (121) ཁོ་གིས་ང་ལུ་འདྲོགས་སྤྱིས་སྟོན་པའི་ཕྱིས་ཡིན་པས་ དེ་འབདཝ་དང་
ང་གིས་དེ་ལུ་འདྲོགས་མི་བཏུབ།

khô -gi ngâ -lu drôbji tön -mi tsî 'ime
he -[ERG] I -[DAT] threat make -[NOM-GEN] pretend [AUX]

d'ibeuda 'ngâ -gi d'i -lu drô -mi -tup
but I -[ERG] that -[DAT] fear -not -fear

'He is acting as if to threaten me, but I'm not afraid of him.'

- (122) ཁོ་གིས་སྟོའ་དེ་ཚར་བརྒྱ་གཅིག་སྤྱོད་མས་ དེ་འབདཝ་དང་
ཉན་མི་གྲ་ཡང་མིན་ཅུག།

khô -gi 'lô -di tshâ -jaci 'lap -me
he -[ERG] speech -the time -one_hundred say -[EP]

d'ibeuda nyen -mi g'â -e minu
but heed -[SUB] who -also not_be

'He has been saying it a hundred times, but no one is listening to him.'

Another less categorical contrast is expressed by the conjunction དེ་འབད་བར་ *d'i bewa* 'but', which contains the supine of the verb 'to do' འབད་ *be*.

- (123) མདའ་རྒྱབ་ནི་དེ་ཉིན་མོ་བཞི་རྒྱབ་ཅི་ དེ་འབད་བར་འབའི་འགྱར་
ཚར་གཅིག་ཡང་མ་ཤོག་ ག་ཅི་ཨིན་ན་མ་ཤེས།

da cap -ni -di nyim -zhi cap -ci d'i-bewa
arrow perform -[INF] -the day -four perform -[PT] but

bai -gu tshâ -ci -e ma -phô g'aci
target[GEN] -upon time -one -also not -hit what

'ina ma -shê
be-[Q] not -know

'We have been playing at archery for four days now, but not once
has there been a hit. I just don't know what's the matter.'

Strictly speaking, the expression མ་ཤེས་ **ma-shê** in the preceding sentence is grammatically past tense in Dzongkha but takes a present tense English translation. The semantics of the choice of tense in Dzongkha is like that of English 'I haven't got a clue'.

9 The alternative conjunction 'or'

The many functions fulfilled by the English conjunction 'or' are expressed in Dzongkha by several different means. Dzongkha ཡང་ཅིན་ **yangcin** expresses some of the most common functions of English 'either' and 'or'.

- (124) ང་ལུ་པི་སི་གཅིག་དགོ་པས་ ཡང་ཅིན་སྒྱུ་གཅིག་དགོ་པས།

ngâ -lu pisi -ci gô -be yangcin

I -[DAT] pencil -one require -[AK] or

'nyug'u -ci gô -be
pen -one require -[AK]

'I need a pen or a pencil.'

- (125) ང་བཅས་ཡང་ཅིན་ནངས་པ་འགྱུ་ནི་ཨིན་ ཡང་ཅིན་གནངས་ཆོ་
འགྱུ་ནི་ཨིན།

ngace yangcin nāba jo -ni 'ing

we either tomorrow go -[INF] [AUX]

yangcin 'nātshe jo -ni 'ing

or day_after_tomorrow go -[INF] [AUX]

‘We are going either tomorrow or the day after.’

When presenting two alternatives, the verb མོ **mo** is placed after both alternatives. In this function, the verb མོ **mo** is pronounced with a short vowel and in the low register tone.

- (126) ཟླ་ལུ་ཀི་ལྷ་བ་ཉོན་མ་དེ་དགོ་ནི་སྒྲོ་དམར་པོ་དེ་དགོ་ནི་སྒྲོ།

chö -lu kitap hōm -di gō -ni -mo

you -[DAT] book blue -the require -[INF] -or

'māp -di gō -ni -mo

red -the require -[INF] -or

‘Do you want the red book or the blue one?’

When the choice is not between two alternatives but between two items expressed by a noun or demonstrative only, the conjunction ཡ་ **ya** is used, although it deserves to be noted that Dzongkha exhibits a preference for the longer constructions with མོ **mo** or ཡང་ཅིན་ **yangcin**. The conjunction ཡ་ **ya** is the same element that occurs as a clause-final particle ཡ་ **ya** used in rhetorical questions.

- (127) ཟླ་ཀྱིས་སྒྲུབ་མི་དེ་ ཨ་ནི་ཡ་ཨ་མི།

chö -gi 'lap -mi -di: 'ani ya 'aphi

you -[ERG] say -[SUB] -the this or that

‘Was it this or that to which you were referring?’

When two alternatives are presented, the second of which takes effect if the first is not realised, either the expression དེ་མེན་ *d'imä* ~ *d'imen* 'otherwise, lest' or དེ་མེན་རུང་ *d'imeru* 'or else' is used.

- (128) ནངས་པ་ཏིག་རུབ་སྒྲོད་པར་ང་རང་འཕོན་འོང་དེ་མེན་རུང་
ངའི་ཕོ་ཁྱེན་མ་བཏང་འོང་།

nāba tiru trö -ba nga -ra thöng -ong
tomorrow money pay -[SUP] I -[STR] come -[POT]
d'imeru ngê -phôgem tang -ong
or_else my -elder_brother dispatch -[POT]

'Tomorrow I'll come myself in order to pay the money, or else I'll send my big brother.'

- (129) ང་བཅས་ཚ་གཉེར་བཏོན་དགོ་པས་དེ་མེན་ཕྱིས་ནི་ཞིན་མས།

ngace tshanye tön -go -be d'imen
we haste make -must -[AK] otherwise
pchî -ni 'ime
be_late -[INF] [AUX]

'We must hurry, otherwise we'll be late.'

10 The causative conjunction 'because'

The conjunction ག་ཅི་ཞིན་མ་ཟེར་བ་ཅིན་ *g'aci'im-z'ewacin* 'because' introduces the cause or reason for a statement made in the preceding proposition.

- (130) ཁོ་ལུ་ཆ་བཞག་ནི་མི་འོང་ག་ཅི་ཡིན་མ་ཟེར་བ་ཅིན་ཁོ་ཤོབ་རྒྱུ་ཡིན།

khô -lu chazhâ -ni mi -ong g'aci'im-z'ewacin

he -[DAT] rely -[INF] not -should because

kho shopcap 'ing

he lie [AUX]

‘One should not rely on him because he is a liar.’

In addition to ག་ཅི་ཡིན་མ་ཟེར་བ་ཅིན་ *g'aci'im-z'ewacin* ‘because’, the two less frequent conjunctions ག་ཅི་སྟོན་ཟེར་བ་ཅིན་ *g'acimo-z'ewacin* and ག་ཅི་འབད་ཟེར་བ་ཅིན་ *g'acibe-z'ewacin* also express a causative relationship. The difference in meaning is illustrated by the following examples.

- (131) ང་བཅས་ལཱ་མི་འབད་ག་ཅི་ཡིན་མ་ཟེར་བ་ཅིན་གྲྭ་ཅུང་པས།

ngace lâ mi -be g'aci'im-z'ewacin 'la

we work not -do because salary

nyung -be

be_insufficient -[AK]

‘We are not working because the pay isn’t enough.’

- (132) ང་བཅས་ལཱ་མི་འབད་ག་ཅི་སྟོན་ཟེར་བ་ཅིན་གྲྭ་ཅུང་པས་ཟེར་སྟེན་ནི་ཡིན།

ngace lâ mi -be g'acimo-z'ewacin 'la

we work not -do if_asked_why salary

nyung -be z'e 'lap -ni 'ing

be_insufficient -[AK] that say -[INF] [AUX]

‘If asked why we are not working, we’d have to say it’s because the pay isn’t enough.’

(133) ང་བཅས་ལཱ་མི་འབད་ག་ཅི་འབད་ཟེར་བ་ཅིན་གླ་ཉུང་ནི་དེ་གིས་ཨིན།

ngace lâ mi -be g'acibe-z'ewacin 'la
 we work not -do because salary
nyung -ni -di -gi 'ing
 be_insufficient -[INF] -the -[ERG] be

'We are not working on account of the fact that the pay isn't enough (literally: How is it that we are not working, it's on account of the fact that the pay isn't enough.)'

Whereas ག་ཅི་ཨིན་ཟེར་བ་ཅིན་ *g'aci'im-z'ewacin* 'because' expresses a straightforward causative relationship, ག་ཅི་སྟོན་ཟེར་བ་ཅིན་ *g'acimo-z'ewacin* has a rhetorical flavour, meaning 'if I were to be asked why', and ག་ཅི་འབད་ཟེར་བ་ཅིན་ *g'acibe-z'ewacin* has an explanatory flavour, stressing how something has come about. These Dzongkha conjunctions are used less frequently, however, than their English counterparts 'because, since, as', for Dzongkha prefers ergative constructions to indicate cause, such as ཉུང་ནི་དེ་གིས་ *nyung-ni-di-gi* 'on account of it not being enough' in sentence (133). Such constructions are treated in Chapter 7.

11 The adverbialiser

The Dzongkha verb འབད་ནི་ *beni* 'to do', with the stems *be* ~ *bä*, is held by some Bhutanese scholars to be etymologically related to the Chöke verb འཛོད་ ~ འབད་ *bö* ~ *be* 'to endeavour, to exert oneself', which accounts for the present Dzongkha spelling. However, if the Dzongkha verb were to be cognate to the Dränjongke form བྱས་ *b'ya*, from Chöke བྱེད་ ~ བྱས་ ~ བྱེད་ *b'yed* ~ *b'yas* ~ *b'yos*, then the Bhutanese orthography would be represent a false etymology. However, the different initial phonemes in the two verbs in Dränjongke in Sikkim and Dzongkha of Bhutan appears to support the Bhutanese orthography chosen by scholars for Dzongkha. In addition to its use as a verb in its own right, the stem of the Dzongkha

stem འབད་ *be* ‘do’ can be used as a suffix to convert a phrase or part of speech into an adverb.

- (134) འབྲུག་པ་དེ་ཚུ་གིས་རྟ་རྒྱུགས་ལེགས་ཞིམ་འབད་རྒྱབ་ཤེས་པས།

Bjop -di -tshu -gi tâju läzhim -be
 Brokpa -the -[PL] -[ERG] horse_race good -[ADV]
cap -she -be
 perform -know_how_to -[AK]

‘The Brokpas know well how to race horses.’

- (135) བུ་ཚུ་དང་བུམ་དེ་ཚུ་ཕྱི་ནང་སྤྱུན་མོ་འབད་རྒྱུ་འབྲུག་པས།

b’utshu -da -b’um -di -tshu chu -i -nang
 boy -and -girl -the -[PL] river -[GEN] -in
gêmu -be chûchu -dee
 naked -[ADV] bathe -[PR-AK]

‘The boys and girls are bathing naked in the river.’

- (136) ཀེ་ཇི་གང་ལུ་ཉིག་རུབ་བརྒྱད་འབད་མི་བྱིན་ག།

keji -g’ang -lu tiru gä -be mi -bj’in -ga
 kilogramme -full -[DAT] money eight -at not -give -[Q]

‘Won’t you give [viz. sell] it for eight ’ngütram a kilo?’

- (137) ཟམ་རྒྱུད་ཀྱ་དེ་ བརྒྱལ་འགྲོམ་དང་ལག་པ་སྤྱིད་སྤྱིད་འབད་བཤེད་དགོ།

z’am -chungku -di gä -jou -da lap
 bridge -small -that cross -go -[PG] hand
dringdri -be shê -go
 tight -[ADV] grab -must

‘When crossing that small bridge, you have to hold on tight.’

As pointed out in the previous chapter, the combination of the suffix འབད་ *be* with an infinitive is similar in meaning to the supine.

(138) ཁོ་ཐག་པ་མཐུད་ཐོད་ཚྱུལ་ནི་འབད་སྡོད་ཅུག།

kho thap düphü khö -ni -be dö -nu
he rope untangle untie -[INF] -[ADV] sit -[IP]

‘He has sat down to untangle the rope.’

The adverbialiser འབད་ *be* is cognate to the suffix which occurs in a limited number of adjectives:

(139) ཚོད་ཀྱི་ཡི་གུ་དེ་ཚུ་གི་གྲི་འབད་ཡོད།

chö -gi yig'u -di -tshu triktribe yö
you -[GEN] paper -the -[PL] in_order be

‘Your documents are in order.’

The transitive verb ཐག་བཅད་ནི་ *thâcêni* ‘to decide’ and its intransitive counterpart ཐག་ཚོད་ནི་ *thâchöni* ‘to be decided’ take their infinitive complement in the adverbialiser འབད་ *be*:

(140) འགྱུ་ནི་འབད་ཐག་བཅད་བཏང་ཡི།

jo -ni -be thâcê -da -yi
go -[INF] -[ADV] decide -[PF] -[PT]

‘[I] decided to go.’

(141) འགྱུ་ནི་འབད་ཐག་ཚོད་སོ་ཡི།

jo -ni -be thâchö -so -yi
go -[INF] -[ADV] be_decided -[PF] -[PT]

‘It has been decided that [I am, we are, he is, they are, etc.] to go.’

As an adverbialiser the element འབད་ **be** can be found as a part of many words and expressions in Dzongkha. However, as part of such words and expressions, the curious alternative spelling སྒྲེ་ **be** can also be found. The student of Dzongkha should be aware of this orthographic variation.

To conclude this section, a number of frequent Dzongkha adverbs are introduced, which in some cases function rather differently from their English counterparts. First of all, the notion ‘before’ is expressed in Dzongkha by using the postposition ཉེ་མ་ **hema** ‘before’ with the nominalised stem of the verb in བཞི་ **-bi** ~ **-mi** or བཞི་ **-wi**, whereas the notion ‘after’, as explained in Section 5 of this chapter, is expressed by adding the postposition ཞིང་ལས་ **zh’ile** to the regular stem of the verb.

- (142) གདོང་མ་འཇུ་བཞི་ཉེ་མ་སོ་འཇུ་དགོ།

dong ma -chu -wi -hema so chu -go
face not -wash -[GN] -before teeth wash -must

‘You should brush your teeth before you wash your face.’

- (143) ལྷ་ཁང་ནང་མ་འཇུ་བཞི་ཉེ་མ་ལྷ་མ་ཕུད་དགོ།

lhaga -na ma -dzü -wi -hema lham
monastery -into not -enter -[GN] -before shoe

phü -go
take_off -must

‘You must take off your shoes before entering a monastery.’

- (144) རྫོང་ནང་མ་འཇུ་བཞི་ཉེ་མ་བཀའ་ནི་བཀའ་དགོ།

dzong -na ma -dzü -wi -hema kapne kap -go
dzong -into not -enter -[GN] -before scarf don -must

‘We must don our ceremonial scarves before entering the dzong.’

- (145) ཆརཔ་ཀླབ་ཞིན་མ་ལས་ལོག་ཉིམ་ཤར་ཡི།

châp -cap -zh'ile lo nyim shâ -yi
rain -fall -after back sun shine -[PT]

'After the rain the sun shone again.'

The notion of 'only' or 'not until' in a temporal sense is expressed in Dzongkha by the postposition བཞལ་ *gä* affixed to an adverb or present participle in combination with a negated main verb. The notion 'until, up as far as' is expressed by the postposition ལྷོ་ཚོད་ *tshöntshö*.

- (146) ང་གིས་ཁྱོད་དྲིས་བཞལ་མ་མཐོང་།

'ngä -gi chö d'ari -gä ma -thong
I -[ERG] you today -until did_not -see

'I haven't seen you till today.'

- (147) རྩ་པ་ལྷོ་ཚོད་དགུ་ལས་བྱི་བུ་ལྷོ་ཚོད་ལྔ་འབད་དགོ་པས།

dr'ôba chutshö gu -le pchiru
morning o'clock nine -from afternoon
chutshö 'nga -tshöntshö lâ be -go -be
o'clock five -until work do -must -[AK]

'I have to work from nine to five.'

- (148) དྲིས་ང་བྱིས་པ་དང་བཞལ་མ་ལོང་།

d'ari nga pchîp -da -gä ma -long
today I be_late -[PG] -until did_not -get_up

'Today I didn't get up till late.'

(149) ཁོང་ལྟ་བུ་ཆ་རྩ་དང་བསྐལ་ཁོ་མ་འོང་།

khong to z'a -tshau -da -gä kho ma -ong
they rice eat -finish -[PG] -until he not -come

‘He didn’t come until they were [already] finishing up the meal.’

(150) ལྟ་བུ་འབད་ཆ་ར་ཞིན་ལས་བསྐལ་ལྟ་མ་བཟ།

lâ bā -tsha -zh'ile -gä to ma -z'a
work do -finish -after -until rice not -eat

‘[We] didn’t eat until after we had finished the work.’

This postposition བསྐལ་ *gä* is cognate with the verb བསྐལ་ *gä* ‘traverse’ in expressions such as རྩུབསྐལ་ *chu Gä* ‘ford a stream’ and ཟས་བསྐལ་ *z'am Gä* ‘cross a bridge’, and for both postposition and verb the alternative spelling སྐལ་ may also be encountered.

Exercises to Chapter 6

I. Grammar questions

1. Recall that the past participial ending **-di** is written:

ཏི **-di** after ནྟ, རྟ, ལྟ and སྟ
 རྟི **-di** after རྟ, and
 རྟི **-di** elsewhere.

What are the various uses of the past participle?

2. What is the difference in meaning between the inferred and the witnessed past? Give examples of situations in which you would use one or the other.
3. How is perfective aspect of different types of verbs expressed in Dzongkha?

4. How is the present gerund of a verb formed, and how is it used?
5. What is the sign of the adverbialiser, and how is the adverbialiser used?

II. Vocabulary

འབག་མི་	bâ-mi , n., porter, coolie (see Chapter 8).
སྤྲོ་ནི་	bâ-ni , vt. [SOFT], hide, conceal; cf. 'üpnî.
བྲབ་འགྲིལ་ནི་	baprí-ni , vi. [SOFT], tumble.
འབབ་ནི་	b'ap-ni , vi., to fall, to be poured.
བྱོག་ནི་	bj'ô-ni , vi. [HARD], run, run away.
ཅ་ལ་	cala , n., things, stuff, affairs.
བཅག་ནི་	câ-ni , vt. [HARD], to break something.
གཅིག་འདི་	cî-di , num. plus art., the one or other.
ཆང་ཟེ་	changze , n., drunkard.
ཆག་ནི་	châ-ni , vi. [HARD], break, be or become broken.
འཆར་གཞི་	châzhi , n., plan.
ཆར་རྒྱུ་	châchu , n., the rains, precipitation.
ཕྱག་ལྷུ་ནི་	châzh'uni , vt.hon. [SOFT], accompany someone, be of service to someone, be at someone's disposal, follow suit.
ཆེ་ or ཆེན་	che , adj., big, great.
མཆོག་	chô , postp.hon., honorific suffix attached to the name or title of an important person.
ཆོས་སྒྲག་ནི་	chôlhâ-ni , vt. [HARD], read.
ཆོས་བཤད་ནི་	chôshê-ni , vt. [HARD], teach, give instruction, explain.
འཇུ་ནི་	chu-ni , vt. [SOFT], wash.

ཅུརུད་	churü , n., flood.
འདམ་རུ་	damru , n., leafy vegetable which grows in marsh or swampland.
བདའ་ནི་	da-ni , vt. [SOFT], 1) chase; 2) take away.
མདའ་ཕམ་ནི་	da pham-ni , vi., to lose at archery.
བདེ་སྐྱིད་	deki , n.adj., peace, peaceful.
ལྗེ་མིག་བྱ་	dimib'u , n., key.
ལྗེ་མིག་རྒྱབ་ནི་	dimi cap-ni , vt., lock.
དོ་སྒོམ་	do bôm , n. + adj., boulder, large rock.
དོ་ཐུག་	dophu , n., boulder [as immobile part of a rock face, escarpment or mountain].
བརྩུང་ནི་	dung-ni , vt., hit, strike, slam.
དང་	da , 1) postp. with; 2) conj., and.
དང་པ་	d'angba , adj., first.
དེ་ཅིག་ or འདེ་ཅིག་	deci , adv., about, approximately.
དེ་མེན་	d'imen , adv., yet.
དེ་མེན་རུང་	d'imenru , adv., otherwise; at least.
དོན་མེད་	d'önme , n., being without reason.
དོན་དག་ or དོན་ཐག་	d'önda , n., purpose, reason.
དོས་	d'ô , n., burden, freight.
དུས་ཅི་	d'üci , adv., this year.
དུས་ལུ་	d'ülu , adv., on time, in time, in a timely fashion.
དུས་ཚོད་	d'ütshö , n., time, period of time.
འདྲ་ན་འདྲ་	drandra , adj., equal.
འདྲོགས་ནི་	drô-ni , vt. [HARD], be afraid of, fear.

འགྲུལ་འཁོར་	drükhör , n., vehicle.
གྲུལ་	dr'ä , n., see གྲུལ་ g'ä; see གྲུལ་ལས་ dr'ä-le .
གྲུལ་ལས་	dr'ä-le , postp., [with the genitive] amongst, from amongst.
ཐོ་ཁུ་	dr'ou , n., taste.
ཐོ་ལ་ནི་	dr'ö-ni , vi.hon. [SOFT], finish; cf. རྩོགས་ནི་ dzô-ni .
དུང་ཅེ་	dr'ungche , n., secretary.
འཛམ་གླིང་	dzamling , n., world.
རྩོགས་ནི་	dzô-ni , vi. [HARD], finish; cf. ཐོ་ལ་ནི་ dr'ö-ni .
མཐུབ་མོ་	dzumu , n., index finger.
ཐུན་ནི་	dzün-ni , vi., to be at fault.
ཅིན་ཏ་	'entha , n., [with an aspirated th despite the orthography] floorboard.
དབུལ་ (དབེན་བ་)	'ewa , n., difference, distinction.
དགའ་ལྷོན་	gatön , n., festival.
དགོངས་ཡངས་	gungya , n., freedom, liberty.
འགོར་ནི་	gô-ni , n., to take [time].
འགོ་	gu , n., [with a different vowel than in traditional orthography] time, occasion.
མགྲུན་ན་	gunana , adv., so much so or so intensely that one's head starts to ache.
འགོ་བརྩུགས་ནི་	gutsû-ni , vt. [HARD], to start, commence.
གྲུལ་	g'ä , n., line, array.
སྤྲིད་སྤྲུག་	gïdu , 1) adj., idle, lazy; 2) n., lethargy, laziness.
ཉོན་མ་	höm , adj., blue, green.
གྲུ་གར་	Jaga , n., India.

ཁྱ་མི་	Jami , n., Chinese (people).
ཁྱ་མཚོ་	jamtsho , n., ocean, sea.
ཁྱ་ནག་	Jana , n., China.
སྐར་མ་	kâm , n., star.
དཀར་པོ་	kâp , adj., white.
ཁྱིད་སྲུག་	kîdu , n., 1) payment made in compensation for some loss; 2) loss, discomfort, problem, worries.
བཀྲི་མི་	kimi , n., loan.
ཁོ་རྒྱུ་	khêko , adj., strong.
ཁུ་ཆ་	khuca , n., [unaspirated c despite orthography] cargo, freight.
ཁུ་ཆ་འགྲུལ་འཁོར་	khuca drükhör , n., lorry.
ཁུངས་	khung , n., benefit, value, point, purpose.
ལང་ནི་	lang-ni , 1) vi., be enough, suffice; 2) vt., to occasion, to inflict, to cause, to bring forth, to emit.
ལཱ་སྒོར་	lâko , n., work, programme of activities, duties.
ལང་མ་འབད་	lâmbe , adv., sufficiently, in sufficient quantity.
ལཱ་སར་	lâsa , n., place of work.
ལས་བསག་ནི་	lāsâ-ni , vi. [HARD], commit a sin, incur a sin.
ལོ་ཐོག་	lotho , n., harvest.
ལུང་མ་	lum , n., valley.
ལུས་ནི་	lû-ni [HARD], 1) vt., to abandon, postpone; 2) vi. to stay behind.
ལྷང་	'lang , n., bull.
སློབ་གྲྭ་	'lopdra , n., school.
ལྷོན་པོ་	'lönbo , n., minister.

མ་འགྲིགས་ནི་	madrî-ni , vi. [HARD], to argue, to disagree.
མ་ཚད་	matshe , adv., not only; cf. mitshê.
མེད་པ་བཏང་ནི་	meptang-ni , vt., spoil, mess up, ruin.
མི་དབང་	Mi'wang , n., His Majesty [as a term of reference, not as a term of address].
མིང་གཏམ་	mingtam , n., renown, repute.
མི་ཚད་	mitshê , adv., not only; cf. matshe.
མོ་རབ་	nôp , n., gem.
གནམ་	'nam , n., sky, heaven.
གནང་ནི་	'nang-ni , vt.hon., give, grant.
གནགས་	'nap , adj., black.
གནས་མངའ་ནི་	'näjä-ni , vi. [SOFT], visit a holy place or temple.
གནས་སྐྱོར་	'näko , n., pilgrimage.
ངོ་ཤེས་ནི་	ngoshê-ni , vt. [HARD], recognise.
དངུལ་	'ngü , n., money, silver.
ཉམས་ནི་	nyam-ni , vi., fall into decay, waste away from neglect.
ཉན་ཁྲག་	nyenkhu , n., obedience.
ཉན་ཁྲག་བཏབ་ནི་	nyenkhu thap-ni , vt., [with an aspirated th despite the orthography] to be obedient, follow orders, follow instructions.
གཉིད་ཐལ་ནི་	'nyîthä-ni , vi. [SOFT], fall asleep.
སྒྲོ་ནི་	po-ni , vi. [SOFT], move house.
ཕམ་	pham , n., parents.
ཕམ་ནི་	pham-ni , vi., to lose at a game or competition.
ཕྱང་ཀ་	pcangka , adj., poor.

དཔྱད་རིས་བཏང་ནི་	pcäre tang-ni , vt., remember.
འཕུག་བདའ་ནི་	pchada-ni , vt. [SOFT], sweep away.
འཕུག་ནི་	pchâ-ni , vt. [HARD], wipe, sweep.
ཐེད་གྲམ་	pchetra , n., pice, money.
ཐུད་ནི་	pchê-ni , vt. [HARD], meet.
ཐྱི་ཁ་	pchikha , adv., outside.
ཐྱི་རུ་	pchiru , 1) n., evening; 2) adv., in the evening.
ཐྱི་རུ་ཁམས་	pchiru-kham , adv., in the eveningtime.
ཐུ་བྱིན་ནི་	pchî bj'in-ni , vt., to settle a matter.
སེམས་ཆགས་ནི་	semchâ-ni , vt. [HARD], be infatuated by, be enthralled by.
རང་རང་	rangra , pro.adj., own, one's own.
རི་	ri , n., mountain.
རིན་	rin , n., fee, price.
སེར་གྲ་	sêgu , n., split, space between.
སེན་མོ་	sêmu , n., [with the verb བཏབ་ནི་ tapni] pinch.
བསད་ནི་	sê-ni , vt. [HARD], kill.
སེར་པོ་	sêp , adj., yellow.
སོ་བཏབ་ནི་	so tapni , vt., to bite.
གསོལ་རས་	söra , n.hon., gift, present or donation from a person of higher social status to one of lower social status.
ཤར་ནི་	shâ-ni , vi. [SOFT], shine.
ཤི་ནི་	shi-ni , vi. [SOFT], die.
ཤོར་ནི་	shô-ni , vi. [SOFT], drop, fall.

བཏྲ་ནི་	ta-ni , vt. [SOFT], look.
བཏང་ནི་	tang-ni , vt., send, dispatch.
སྤྲུའམ་སྒྲིག་ནི་	tapdrî-ni , vi. [HARD], to be feasible, be practicable, (of activities) be combinable.
བཏབ་ནི་	tap-ni , 1) vt., [with རྩེད་ཀྲམ་ pchetra ‘money’, ལུ་ལོ་ b’ölö ‘loan’] pay; repay, bay back; 2) vi., get caught in, get ensnared (e.g. on a hook, in an awkward situation).
བཏེན་ཏེ་	tendi , adv., [with ལས་ lä] caused or sustained by; on account of.
བཏེན་ནི་	ten-ni , n., depend on something for income, make a living from; cause, sustain.
སྤྲོང་བཏབ་ནི་	tong tap-ni , vt., pay the fine for involuntary manslaughter (= སྤྲོང་ tong).
ཏོ་རས་	tôra , n., handkerchief, towel.
ཐག་ཚེད་ནི་	thâchö-ni , vi. [HARD], be decided that [with postposition འགྱུར་ gu or complement in འབད་ be].
ཐག་བཅད་ནི་	thâcê-ni , vt. [HARD], [with the postposition འགྱུར་ gu or complement in འབད་ be] decide upon, decide that.
སྐྱུ་འཐེན་ནི་	’lu then-ni , vt., sing a song.
མཐོང་རྒྱ་	thodr’a , n., highest vantage point, summit, ridge.
མཐོང་ནི་	thong-ni , vt., see.
ཐོག་ལས་སྤྱེ་	thôlebe , postp., [with the genitive] by, through, by means of.
སྤྲོད་ནི་	trö-ni , vt. [HARD], pay.

བཟུམ་ནི་	tsam-ni , vt., fashion a plan, work out in detail, outline.
ཅིང་མ་ཅིང་ནི་	tsêṃ tse-ni , vi. [SOFT], play, horse around.
གཙོ་བོ་	tsou , adj., real, genuine, actual.
ཚན་	tsha-ni , vi. [SOFT], 1) burn, sting, be overly spicy; 2) [of the eyes མིག་རྩོད་ 'mito] be jealous.
ཚར་ནི་	tshâ-ni , vt. [SOFT], finish, complete.
ཚལ་མ་	tshäma , n., forest.
གཡེབ་ནི་	'üp-ni , vi., hide, hide oneself; cf. bâni.
ཡང་ཅིན་	yangcin , adv., rather.
ཡང་ན་	yân , adv., same as ཡང་ཅིན་ (see Chapter 6).
ཟཔ་	zap , n., [with a hard initial consonant despite the lack of 'nyönju] slave.
གཟུགས་	zû , n., body.
ཞིང་གཤེགས་	zh'ingshe , adj., late, deceased.

III. Translate into English

Translate the following sentences into English after you have studied Chapter 6.

- 1 ཁོ་གིས་ཕྱིན་ཀླུ་མ་བཏབ་བཏང་ཡི།
Khô-gi pchetra tap-da-yi.
- 2 མོ་གིས་ང་བཅས་ཀྱི་བཞོ་ལ་ག་ར་འཁྱུ་བཏང་རུག།
'Mô-gi ngaci g'ola g'âra chu-da-nu.
- 3 ཁོ་ལྷ་སར་ཡར་སོ་རུག།
Kho lâ-sa yâ-so-nu.

- ༥ ཁོ་གིས་ངའི་སྐྱ་གུ་མེད་པ་བཏང་ཡི།
Khô-gi ngê 'nyug'u mep-tang-yi.
- ༦ ཁོ་མཚུབ་མོ་གིས་མིག་རྟོ་འཕྲག་དོ་བས།
Kho dzumu-gi 'mito pchâ-dee.
- ༧ ཁོང་གཉིས་འགོ་དང་པ་རྫོང་ནང་ཕྱད་དེ་ངོ་ཤེས་རྟུག།
Khong 'nyî gu d'angba dzong-na pche-di ngoshê-nu.
- ༨ དོས་འབག་མི་དེ་ཚུ་གིས་ཁུ་ཆ་འགྲུལ་འཁོར་གྱི་ཐོག་ལས་སྟེ་འབག་རྟུག།
D'ô bâ-mi-di-tshu-gi khuca drükhör-gi thôlebe bâ-nu.
- ༩ ང་ཁྱིམ་དེ་ནང་མ་སྟོ་བའི་ཉེ་མ་ཁོང་སྟོད་པ་ཡིན་པས།
Nga chim-di-na ma-po-wi hema khong döp 'ime.
- ༩ ང་སྦྱིད་སྦྱུག་འབད་སྟོད་པ་དང་ངའི་ཨ་པ་གིས་ང་ལུ་སྟེ་ཡིན།
Nga gîdu-be döp-da ngê 'apa-gi ngâ-lu 'lap 'ing.
- ༡༠ ང་ཁྱིམ་ནང་མ་སྟོད་པ་ལས་མོ་གིས་ཡི་གུ་དེ་སྟོ་དེ་རྟུག།
Nga chi-na ma-höp-le 'mô-gi yig'u-di bâ-da-nu.
- ༡༡ དག་ཤོས་དེ་ཚུ་སྟོབ་གྲ་ནང་འབྱོན་མ་དང་སྟོབ་ཕྱག་པ་ཚུ་གིས་ཞབས་ཁྲ་གཅིག་
འབྲེན་ཕྱུལ་རྟུག།
Dr'âsho-di-tshu 'lopdra-na j'öm-da 'lopthrup-tshu-gi
zh'apthra-ci then-phü-nu.
- ༡༢ དོ་སྟོམ་གཅིག་སྒྲ་དེ་འགྱུར་ལས་མར་རྒྱབ་འགྲིལ་ཉེ་ལམ་ཁར་སྟོད་རྟུག།
Do-bôm-ci gang-di-gu-le mâ bapri-di lam-kha dö-nu.

- ༡༣ མི་དབང་ཞིང་གཤེགས་མཚོག་གིས་ཟཔ་དགོངས་ཡངས་མ་གནང་པའི་ཉེ་མ་
དེའི་པམ་དེ་ཚུ་ལུ་ཟཔ་གཅིག་བརྒྱ་ལྔ་བརྒྱ་དེ་ཅིག་ཡོད་པ་ཨིན་པས།

Mi'wang zh'ingshe chō gi zap gungya ma-'nang-bi hema,
ngê pham-di-tshu-lu zap cikja 'ngapcu deci yöb 'ime.

- ༡༤ ཁོང་ཚལ་མ་ནང་ལས་པར་བྱོག་རུང་ཡང་ང་བཅས་ཀྱིས་མ་བཞག་པར་བདའ་
ཡི།

Khong tshäma-na-le phâ bj'ô-ru-ya ngace-gi ma-zha-ba da-
yi.

- ༡༥ ཁོ་རྟག་བྱ་རང་བཞོ་གནག་པ་གཅིག་དང་ཡང་ཅིན་དཀར་པོ་གཅིག་གྲོན་འོང་མ་
ཨིན་པས།

Kho tabura g'ô 'nap-ci da, yangcin kâp-ci g'ön ôm 'ime.

- ༡༦ ཚོས་བཤད་པ་དང་ལེགས་ཞིམ་འབད་ཉན།

Chôshep-da läzhim-be nyen!

- ༡༧ ཕག་པ་བསད་པ་དང་ལས་མི་བསག་ག།

Phap sep-da lä-mi-sâ-ga?

- ༡༨ ང་བཅས་གཉིས་ཅེད་མ་ཅེད་ཀྱི་ཁོ་མིག་ཏྲོ་ཚལ་མས།

Ngace 'nyî tsêm tseu-da kho 'mito tshau-me.

- ༡༩ ད་རིས་ང་བཅས་ཀྱིས་ལྷ་འགོ་བརྒྱུགས་ཏེ་ལེགས་ཞིམ་ཅིག་རང་མ་སོང་།

D'ari ngace-gi lâ gutsu-di läzhimci-ra ma-song.

- ༢༠ གནས་སྐོར་སོང་སྟེ་གནས་མ་མཇལ་ན་རང་རང་རྩུག།

'Näko song-di 'nä-ma-jän rangra-dzün.

- ༢༡ རི་མཐོ་རྒྱུ་གཅིག་འགྱུར་འཛོག་སྟེ་བལྟ་བ་ཅིན་ཀྱ་རི་ཚུ་དེ་ལེགས་ཞིམ་འབད་
མཐོང་ནི་མས།

Ri-thodr'a-ci-gu dze-di ta-wacin, Kurichu-di läzhim-be
thong-ni-me.

༢༢ ཁོ་ལོག་འགྲོ་བ་ཅིན་བྱོད་སྡོད་ནི་ཡིན་ན།

Kho lo jo-wacin chö dö-ni 'ina?

༢༣ ཁོ་གིས་ང་ལས་བསྐྱེ་མི་དཔུལ་དེ་དུས་ཚོད་ཁར་སྤྱོད་བཏབ་པ་ཅིན་ང་ལོག་གཡུས་ཁ་འགྲོ་ནི།

Khô-gi nga-le kimi 'ngü-di d'ütshökha trö-tu-bacin, nga lo 'ükha jo-ni.

༢༤ དྲ་ཤོས་ད་རིས་རང་ལོག་བྱོན་པ་ཅིན་ང་ཡང་ཕྱག་ཁྱུ་དགོ་པས།

Dr'âsho d'ari-ra lo j'ön-bacin, nga-e châzh'u-go-be.

༢༥ གཟུགས་སྤྱོད་ཤོས་ག་ཡིན་རུང་ཁེ་རྒྱུ་ཆེ་ཤོས་ཀྱན་ལེགས་ཡིན། ཁོ་གིས་ག་ལུ་ཡང་འདྲོགས་མི་བཏབ།

Zû bom-sho g'â 'ing-ru khêko-che-sho Kinle 'ing. Khô-gi g'â-lu-e drö-mi-tup.

༢༦ ཁོང་གིས་འཆར་གཞི་ག་དེ་ཅིག་རང་བཟུམ་ཏེ་འབད་རུང་ཁུངས་ག་ནི་ཡང་མིན་འདྲག།

Khong-gi châzhi g'adeci-ra tsam-di-be-ru khung g'anee minu.

༢༧ ད་རིས་ང་ཁྱོད་ཁ་ཚར་གསུམ་དེ་ཅིག་རང་སོང་སྟེ་འབད་རུང་ཚོད་སྟེ་ཉི་ནི་དེ་དཔྱད་རིས་མ་བཏང་མས།

D'ari nga thromkha tshâ sum-deci-ra song-di-be-ru tshöse nyo-ni-di pcäre ma-tang-me.

༢༨ བ་བཅས་ག་ར་འགྲོ་ནི་འགྱུར་ཐག་ཚད་སོ་ཡི་དེ་འབདམ་དང་ཁོ་གཅིག་གིས་ཉན་མ་བཏབ།

Ngace g'âra jo-ni-gu thâchö-so-yi, d'i beu-da kho-ci-gi nyen-ma-tup.

༢༩ ང་གིས་མ་འཐུང་འཐུང་པ་འབད་ཉེ་མ་ལས་རང་སྐབ་ཅི་དེ་འབད་བར་ཁོ་ལུ་ཉན་
ལུག་རང་མིན་འདུག།

'Ngâ-gi ma-thüthüp-be hema-le-ra 'lap-ci, d'i bewa khô-lu
nyenkhu-ra minu.

༣༠ ནངས་པ་ཐོང་ནང་འགྱུ་ནི་དང་གཡུས་ཁར་འགྱུ་ནི་གཉིས་གཅིག་ཁར་སྐབས་མི་
སྒྲིག་པས་ དེ་འབད་ནི་དེ་གིས་ཡང་ཅིན་གཡུས་ཁར་འགྱུ་ནི་དེ་བཞག་ན་ནི།

Nâba dzong-na jo-ni-da 'ükha jo-ni-'nyî cikha tap-mi-dri-be.
D'i be-ni-di-gi yangcin 'ükha jo-ni-di zha-da-ni.

༣༡ དེའི་ཆ་རོགས་ལུ་གནམ་གྱུའི་གླ་ལངས་འབད་མེད་པ་ལས་བརྟེན་ཏེ་ཁོ་སྤང་
གོག་ལུ་མི་འགྱུ་བས།

Ngê châro-lu 'namdruï 'la lâmbé mep-le ten-di kho
Bengkok-lu mi-joe.

༣༢ དཔོན་ལས་སྦྱིད་སྒྲིག་ཅིག་ཞུ་བར་ཨིན་དེ་མེན་རུང་གསོལ་རས་གཅིག་འདི་ག་
དེ་སྤེ་རུང་ ཞུ་དགོ་ལགས།

Pön-le kîdu-ci zh'u-wa 'ing. D'imenru söra-ci-di g'adebe-ru
zh'u-go lâ.

༣༣ འབད་ཚུགས་པ་ཅིན་སོ་གཅིག་དང་དེ་མེན་རུང་སེན་མོ་གཅིག་འདི་བཏབ་རང་
བཏབ་དགོ།

Be-tshu-bacin so-ci-da d'imenru sêmu-ci-di tap-ra-tap-go.

༣༤ བུ་མོ་དེ་འཇའ་རིམ་ཡོད་ནི་དེ་གིས་ག་ར་མོ་ལུ་སེམས་ཆགས་པ་ཨིན་པས་དེ་
མེན་པས་ ཚུན་སྒྲུང་ཀ་ཨིན་པས།

B'um-di j'ârim yö-ni-di-gi g'âra mô-lu semchâp 'ime.
D'imen pham-tshun pcangka 'ime.

35 ད་རིས་ཉིམ་ཤར་ནི་དེ་གིས་ལུ་སྐྱོར་ལེགས་ཞིམ་སང་ཡི་དེ་མེན་ངའི་ལུ་དེ་ རུས་
ཚོད་ལེ་ཤ་འགོར་ནི་ཨིན་པས།

D'ari nyim shâ-ni-di-gi lâko lâzhim song-yi. D'imên ngê-lâ-di d'ütshö lâsha gô-ni 'ime.

36 འདམ་རུ་དེ་འདམ་ནང་ལས་སྐྱེས་ཕ་མ་ཚད་བློ་ཡང་འདམ་བབུམ་སྤེ་ཨིན་རུང་
ཨའི་གིས་ དེ་རང་བཟུ་ནི་དག་འབས།

Damru-di dam-na-le keu matshe, dr'ou-e dam-zumbe 'ing-ru 'ai-gi d'i-ra z'ani ga-e.

37 ཅ་ལ་དེ་ཉི་ཐའི་སྐད་ལས་རང་ཆག་སྟེ་ཡོད་པ་ཨིན་ནང་གིས་བཅག་དཔ་ཨིན་ན་
མ་ཤེས།

Cala-di nyo-wi-gang-le-ra cha-di yöp 'ina, 'ngâ-gi câ-dap 'ina ma-shê.

38 རུས་ཅི་ལོ་ཐོག་ལེགས་འོང་ག་ཅི་སྤེ་བེར་བ་ཅིན་ཆར་ཆུ་རུས་ལུ་འབབ་ཨིན་པས།
D'üci lotho lä-ong, g'acibe z'ewacin châchu d'ü-lu b'ap 'ime.

39 ང་བཅས་ད་རིས་མདའ་ཕམ་སོ་ཡི། ཨིན་རུང་ཁོང་དང་ང་བཅས་འདྲན་འདྲ་ཨིན།
ཁོང་ཡང་ཁ་ཕྱ་ཁ་ཉིན་མོ་ཚར་གཅིག་ཕམ་སོ་ཡི།

Ngace d'ari da pham-so-yi. 'Ing-ru khong-da ngace drandra 'ing. Khong-e khâtsa khanyim tshâ-ci pham-so-yi.

40 ག་ཅི་གི་འཕྲུལ་ཨིན་ན། ཆར་པ་རྒྱབ་པའི་སྐད་རང་ཉིམ་ཤར་ཆེ་ཡི།
G'aci-gi thrü 'ina? Châp-ca-bigang-ra nyim shâ-che-yi.

41 ལུང་མ་འདི་ནང་གི་གཡུས་དེ་དྲེ་མ་ལས་རང་ཆུ་རུད་ཀྱིས་འཕྲག་བདའ་མཆིས་
ཅུག།

Lum-di-na-gi 'ü-di hema-le-ra churü-gi pchadâ-che-nu.

42 མི་ག་གིས་ཡང་འབད་མ་རྒྱུགས་པར་ལུས་མི་ལུ་དེ་ད་རིས་ང་གིས་འབད་དེ་ཡི།
'Mi g'â-gi-e be-ma-tshu-ba lü-mi lâ-di d'ari 'ngâ-gi bā-da-yi.

- ༤༣ འཛམ་གླིང་འདི་ནང་བདེ་སྦྱིད་ཀྱི་ཉིམ་ཉེ་མ་ལས་རང་ཤར་ན་ཅུག།
Dzamling-di-na Deki-gi Nyim hema-le-ra shâ-da-nu.
- ༤༤ གླང་རིན་སྒྲོད་པར་མི་ཚད་གླང་ཡང་གི་སོ་པར།
'Langri trö-ba mitshê 'lang-e shi-so-ba.
- ༤༥ མི་བསད་པར་མི་ཚད་སྒྲོད་ཡང་བཏབ་ན་པར།
'Mi se-ba mitshê tong-e tap-da-ba.
- ༤༦ གྱུ་མཚོ་ནང་ལས་འཕྱོན་མི་ལྟ་བུ་དེ་ཉོན་མ་དེ་སྒྲོ། སེར་པོ་དེ་སྒྲོ།
Jamtsho-na-le thön-mi-nôp-di höm-di-mo sêp-di-mo?
- ༤༧ སྤ་རོ་འབྲུག་གྱུ་ལ་རྫོང་དེ་ཉམས་སོ་རྩུང་རྫོང་གི་གྲལ་ལས་མིང་གཏམ་ཆེ་ཤོས་
གཅིག་ཨིན།
Paro Drugä Dzong-di nyam-so-ru dzong-gi dr'ä-le mingtam-
chesho-ci 'ing.

IV. Translate into Dzongkha

1. When he comes into the house, he always slams the door.
2. Until my friend finds a good place to stay, I'll keep him with me.
3. Is this child a boy or a girl? (literally: 'the child of today')
4. When he finished studying, he fell asleep.
5. When she had locked the door, she dropped the key between the floor-boards. (translate: 'it dropped...')
6. I am going to Paro, but he is staying here.
7. We have to give this paper either to the minister or to the minister's secretary.
8. Which towel will you buy, the Indian one or the Chinese one?
9. After the festival was finished, those guys would not go home.
10. They came running from school.

V. Text

ཆང་ཟེ་གསུམ།

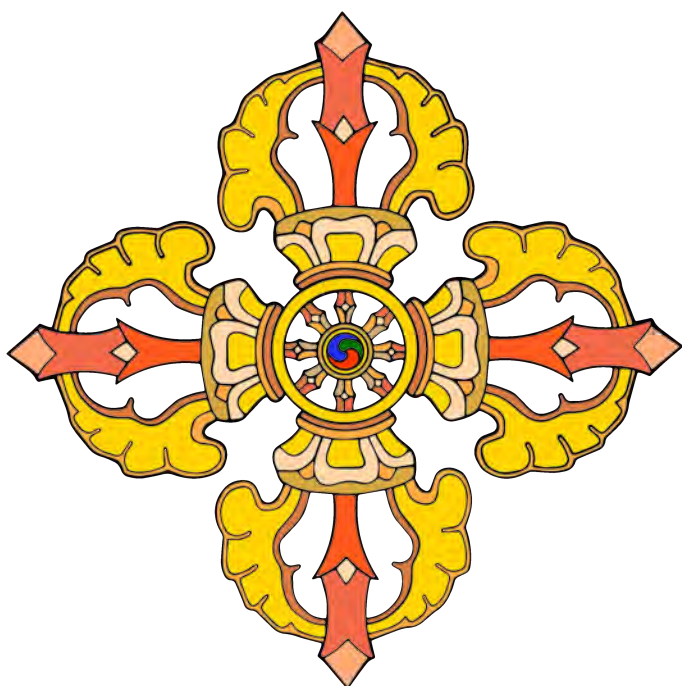
ཕྱི་ཆང་ཟེ་གསུམ་ ཉིམ་གཅིག་རང་ ཆང་ཁང་ནང་ ཆང་འབྱུང་ རྒྱུ་དཔའི་ཤུལ་ ཕྱི་རུ་ཁམས་
 གཅིག་ཁར་ ཁོང་རང་ གསུམ་ཆར་ ཕྱི་ཁ་ འཕྲོན་འབྲོལ་དང་ དང་པ་རང་ ཆང་ཟེ་ བཀ་ཤིས་ཀྱིས་
 དེ་ལྟོ་གནམ་ཁར་ ཤར་ཏེ་ཡོད་མི་དེ་ ཉིམ་ ཨིན་ན་ ལྷམ་ ཨིན་ན་ ཟེར་ སླབ་དང་ དེ་ལས་ ཆང་ཟེ་
 རྩོུ་གིས་ ག་ཏེ་འོང་ནི་ དང་བཅས་རྒྱ་ ཆང་འབྱུང་སྟེ་ ལེ་ཤ་ཡར་སེ་ཡི་ དེ་དེ་ ཉིམ་མེན་པར་ ལྷམ་
 འོང་ ཟེར་ སླབ་དང་ ཆང་ཟེ་ དཔལ་འབྱོར་གྱིས་ ཁྱེད་གཉིས་ མ་འགྲིགས་པ་ ག་ནི་ཡང་ འབད་
 མི་དགོས་ ང་གིས་ དེ་དབྱེ་བ་ ཕྱི་བྱིན་གེ་ དེ་ལྟོ་ གནམ་ཁར་ ཤར་ཏེ་ ཡོད་མི་དེ་ ཉིམ་ཡང་མེན་
 ལྷམ་ཡང་མེན། སྐར་མ་ཨིན་ ཟེར་ ཁོང་རང་ ཆང་ཟེ་གསུམ་ མ་འགྲིགས་པར་ རྩོུ་མེད་གྱི་ ཁ་
 ག་ཤག་ མགུ་ན་ན་ རྒྱབ་དགོས་མི་དེ་ རྩོུ་དག་གཙོ་བོ་ ཆང་ དེ་ལས་བརྟེན་ཏེ་ ཨིན་པས།

Changze sum

Changze sum nyim-ci-ra changkha-na chang thung-dö-bi shü pchiru-kham cikha khong-ra sum-chara pchikha thön jou-da d'angba-ra changze Trashi-gi "D'ato 'nam-kha shâ-di yö-mi-di nyim 'ina, dau 'ina?" z'e 'lap-da, d'ele changze Dôji-gi "G'âti ong-ni? D'a ngace nâ chang thung-di läsha yâ-so-yi. D'a, d'i nyim memba, dau ong" z'e 'lap-da, changze Pänjo-gi "Chä 'nyî ma-drip g'anee be mi-go. 'Ngâ-gi-d'i 'ewa pchî bj'in-ge! D'ato 'nam-kha shâ-di yö-mi-di nyim-e mä, dau-e mä. Kâm 'ing" z'e, khong-ra changze sum ma-drî-ba d'önme-gi khasha gunana cap-go-mi-di d'önda tsou chang-di-le ten-di 'ime.

True or false?

- ༡ ཆང་ཟེ་གསུམ་གྱི་ མིང་ བཟུ་ཤིས་དང་ དཔལ་འབྱོར་ དེ་ལས་ དབང་འདུས་ ཡིན།
Changze sum-gi meng Trashi-da Pänjo-d'ele 'Wangdi 'ing.
- ༢ ཁོང་གསུམ་ ཁ་གཤག་རྒྱབ་ དགོ་པའི་ རྟོན་དག་གཙོ་བོ་ ཏིག་རུབ་ལས་བརྟེན་ཏེ་ ཡིན།
Khong sum khasha cap-go-bi d'önda tsou tiru-le tendi 'ing.

Periphrastic constructions with the infinitive, the potential, the future, interrogative and indefinite pronouns, the Bhutanese calendar

1 The infinitive

The infinitive is formed by adding the ending འི་ **-ni** to the stem of the verb, e.g. གཡིབ་འི་ **'üp-ni** 'to hide', མཚོང་འི་ **chong-ni** 'to jump', འཐུང་འི་ **thung-ni** 'to drink, to smoke', མཐོང་འི་ **thong-ni** 'to see', འབད་འི་ **be-ni** 'to do'. The infinitive is used as a verbal noun or in periphrastic constructions in combination with forms of the verb 'to be'.

The infinitive as a verbal noun can take the definite or indefinite article དེ་ **di** 'the' or གཅིག་ **ci** 'a' or 'one' as well as postpositions and acts as a nominal constituent in the syntagma.

(1) ད་ལྟོ་ལཱ་འབད་ནི་མེན་པར་ལྟོ་བ་ནི་ཨིན།

d'ato lâ be -ni -mamba to z'a -ni 'ing
now work do -[INF] -instead rice eat -[INF] be

'Now we'll eat without having worked.'

- (2) ཁྱོད་ཀྱིས་བཟླ་བ་ཅིན་ཁོ་གིས་ཚོས་ལྷག་ཤེས་ནི་བཟུམ་ཅིག་འདུག་ག།

chö -gi ta -wacin khô -gi chôlhâ she -ni -zumci
 you -[ERG] look -if he -[ERG] read know -[INF] -like
du -ga
 be -[Q]

‘Do you think he knows how to read?’

- (3) ཁོང་གཉིས་གཉེན་ཀྱབ་ནི་དེ་ཕར་འབད་བཞག། གཅིག་གིས་
 གཅིག་ལུ་ཁ་རང་ལེགས་ཞིམ་འབད་མི་སྒྲུབ་པས།

khong -'nyi 'nyen -cap -ni -di phâ be -zhâ.
 they -two marriage -perform -[INF] -the thither do -put
ci -gi ci -lu kha -ra läzhimbe mi -'la -be
 one -[ERG] one -[DAT] speech -[STR] nicely not -say -[AK]

‘Put all thoughts of those two ever getting married out of your head.
 They don’t even talk to each other in a civil way.’

- (4) རོ་ཁྱི་དེ་གིས་སོ་བཏབ་ནི་བཟུམ་ཅིག་འདུག་སྒྲས།

rochi -di -gi sotap -ni zumci dû 'mä
 dog -that -[ERG] bite -[INF] like be [FE]

‘Hey, that dog looks as if it’ll bite.’

- (5) ང་ལོད་འཆམ་ལྷག་ནི་དེ་གཞན་མེད་ས་མེད་ལྷ་ཁག་འདུག།

nga b'öcham lhap -ni -di
 I Bhutanese_mask_dance learn -[INF] -the
'namesame lâkha dû
 very difficult be

‘It’s very difficult for me to learn Bhutanese mask dance. [literally
 ‘For me the learning of Bhutanese mask dance is very difficult’.]’

- (6) ཁྱོད་ཁྱོད་རང་གིས་ཆོ་ལོ་རྒྱ་གཅིག་ཐུབ་ནི་དེ་ལས་གཅིག་ཡང་
མ་ཐུབ་བཟོས་ཞིན་པས།

chö chö -ra -gi tshe lo -ja -ci
you you -[STR] -[ERG] life year -hundred -one

thüip -ni -di khä -ci -e ma -thup zou 'ime.
attain -[INF] -the score -one -too not -attain make [AUX]

‘You’re shortening your life expectancy from one hundred to less than twenty years. [literally ‘You yourself are making the attainment of a lifetime of one hundred years into attaining not even one score years’.]’ (said to a tobacco smoker)

The verb ཆོས་ལྷག་ *chôlhâ* ‘to read’ in sentence (2) incorporates the lexicalised complement ཆོས་ *chô* ‘learning, holy scriptures’ which is dropped when the verb takes an overt object, e.g. འགྲན་གསལ་ལྷག་རྒྱ། *Nga Künsel lhâ-do* ‘I am reading the Künsel’.

The ergative suffix གིས་ *gi* can be attached to an infinitive to indicate a cause, as in the expression དེ་འབད་ནི་དེ་གིས་ *D'i be-ni-di-gi* ‘therefore’, literally ‘on account of it being that way’, e.g. (7), or as in the phrase ཉམ་ས་རང་སྤྱོད་ནི་དེ་གིས་ *hap-hap-sara dö-ni-di-gi* ‘because of the incessant barking of the dogs’ or ‘because of the fact that the dogs keep on barking’, e.g. (8). The ergative suffix may mark a verbal noun as the agentive subject of a sentence, e.g. (9).

- (7) ད་ལྟོ་མ་ད་འཁྲབ་པའི་སྒྲུབ་ཡིན། དེ་འབད་ནི་དེ་གིས་གྲོ་
 རྒྱལ་ནི་ཡིན་ན་སྒྲུབ་མི་ཤེས་པས།

d'ato da ca -bigang 'ing. d'i be -ni -di -gi
 now arrow perform -[CON] be that do -[INF] -the -[ERG]
g'â gä -ni 'ina 'lap mi -shê -be
 who win -[INF] be[Q] say not -know -[AK]

'We are now playing archery. Therefore, we can't yet say who's going to win.'

- (8) རྒྱབ་མོ་རྩི་བྱ་བ་ཉལ་ས་རང་སྤྱོད་ནི་དེ་གིས་ང་ཙུ་ལས་རང་
 གཉིད་ལོག་མི་ཚུགས་པས།

numu rochi hap -hap -sara dö -ni -di -gi
 night dog bark -bark -[DPG] keep_on -[INF] -the -[ERG]
nga tsale -ra 'nyîlô mi -tshu -be
 I at_all -[STR] sleep not -can -[AK]

'I can't sleep at all at night because the dogs keep on barking.'

- (9) ལྷན་ལྷག་བྱང་ནི་དེ་གིས་རྒྱམ་ཅོ་མེད་པ་བཏང་མ་ཡིན།

denca dr'ang -ni -di -gi 'namco meptâm 'ing
 slap strike -[INF] -the -[ERG] ear spoil [AUX]

'Slapping damages the ears.'

A cause can also be expressed by the ablative suffix ལས་ *le* affixed to the inflected stem of the verb.

- (10) ཀི་པར་དེ་གིས་སྒྲོ་ལི་དུས་ཚོད་ཁར་བརྒྱུད་ཆིཔ་ལས་ཁོང་རྒྱལ་ཁ་ཐོབ་ཅུག།

kipar -di -gi bôli d'ütshökha zung -chip -le
 goalie -the -[ERG] ball in_time catch -feel -[ABL]
khong gäkha thop -nu
 they victory get -[IP]

‘Because the goalkeeper caught the ball in the nick of time, they won the game.’

The suffix ཁ་ **-m** can be added to the infinitive to form a *nomen concretum* with the meaning ‘that by means of which’:

- (11) ལྷགས་གིན་ཁ་ཕྱི་ནིམ་དེ་མེད་པར་ག་དེ་སྒྲེ་ཁ་ཕྱི་ནི་སྒྲོ།

câtri khapchi -nim -di -meba g'adebe khapchi -ni mo
 tin open -er -the -without how open -[INF] be

‘How are we to open it without a tin-opener?’

- (12) ཤེ་ང་ནིམ་དེ་གིས་ཤེ་ལ་གྱི་རིགས་ག་ཅི་ཡང་ང་བཏུབ་པས།

shê dr'a -nim -di -gi shê -gi rî -g'aci -e
 glass cut -ter -the -[ERG] glass -[GEN] type -which -too
dr'a -tu -be
 cut -be_alright -[AK]

‘This glass cutter will cut any type of glass.’

The verb ཁ་ཕྱི་ནི **kha pchi-ni** ‘to open’, which occurs in sentence (11), is used with respect to ལྷགས་གིན་ *câtri* ‘tins’, སྒྲོ་ཏོལ་ *botol* ‘bottles’ and similar vessels with an aperture which can be opened by removing a lid or cover. With སྒྲོ་ *go* ‘doors’, ལྡེ་མིག་ *dimi* ‘lock’, བཤེད་བཤེད་མ་ *sheshem* ‘zipper’ and the like, the verb ཕྱི་ནི **pchi-ni** ‘to open’ is used. By contrast, the verb ཁ་བརྒྱུད་ནི **kha jang-ni** ‘to open the mouth of’ is used for the

opening of orifices or objects which lack a lid or cover, e.g. ཕད་ཅུང་ **phecu** ‘bag, sack’. ‘To open one’s mouth’ is simply ཁ་བརྒྱུང་ནི **kha jang-ni**.

In sentence (11), an infinitive is used in combination with the verb མོ་ **mo** as the main verb of the sentence. The infinitive can be used as the main verb in questions which are addressed to the second person or the first person plural and which contain the interrogatives གྲ་ **g’â** ‘who’, ག་དེ་ **g’adebe** ‘how’, ག་ཏི་ **g’âti** ‘where, whereto’, ནམ་ **nam** ‘when’ and, as an object of the sentence only, ག་ཅི་ **g’aci** ‘what’, e.g. (13)–(17). Similar questions with the interrogative ག་ཅི་འབད་ **g’acibe** ‘why’, however, take a verb in the supine as the main verb, e.g. (18) and (19). In questions with the infinitive as the main verb, the overtly expressed or intended subject cannot be in the third person or the first person singular because the speaker uses the infinitive to inquire as to a matter at hand involving the person addressed. The implication is usually that of a second person or first person inclusive subject, and sometimes a second person pronoun is used.

(13) གྲ་གིས་ཟ་ནི།

g’â -gi z’a -ni
who -[ERG] eat -[INF]

‘Who is going to eat it? / Which of us is going to eat it?’

(14) ད་པ་ཅས་ག་ཅི་ཟ་ནི། ག་རྫོགས་སོ་རྟག།

d’a ngace g’aci z’a -ni? g’âra dzô -so -nu.
now we what eat -[INF] everything deplete -[PF] -[IP]

‘What are we to eat now? Everything has been used up.’

(15) ཁྱོད་ག་ཏེ་འགྱོ་ནི།

chö g'äti jo -ni

you where go -[INF]

‘Where are you going?’

(16) ད་ག་དེ་སླེ་འབད་ནི།

d'a g'adebe be -ni

now how do -[INF]

‘How are we to do this now?’

(17) ཁྱོད་ལྟ་ནས་འབད་ནི།

chä lâ nam be -ni

you work when do -[INF]

‘When are you going to do the work?’

(18) ག་ཅི་འབད་བཞོག་བར།

g'acibe kô -wa

why throw -[SUP]

‘Why throw it away?’

(19) ད་ང་བཅས་ལྟ་འདི་ག་ཅི་འབད་འབད་བར།

d'a ngace lâ -di g'acibe be -wa

now we work -this why do -[SUP]

‘Why should we do this work?’

In questions such as those in (13)–(17), the infinitive cannot be combined with the auxiliaries ཡིན་ ’ing or ཡིན་པས་ ’ime. Such constructions are dealt with in the following section.

2 Periphrastic constructions with the infinitive

A newspaper headline may consist of an infinitive only, e.g. **ཞལ་འཛམས་** **zh'ändzom 'nang-ni** 'meeting to be convened', announcing an activity at hand. Similarly, the combination of an infinitive with the forms of the verb 'to be' ཡོད་ **yö**, འདུག་ **dû**, མེད་ **mê** or མིན་འདུག་ **minu** expresses an activity or event at hand.

(20) དེ་རིང་གི་ཨ་ཙི་ཀླབ་ནི་ཡོད།

d'oro 'lô 'atsi cap -ni yö
again converse little_bit perform -[INF] be

'Again there is some discussing to be done.'

The modern spelling དེ་རིང་ **d'oro** 'again' in sentence (20) corresponds to the older spelling དེ་རུང་, literally 'even now'.

(21) ང་གིས་ཁྱོད་ལས་དངུལ་ཀྲམ་བཅུ་ཐམ་ལེན་ནི་ཡོད།

'ngâ -gi chö -le 'ngütram cuthâm len -ni yö
I -[ERG] you -from 'ngütram ten take -[INF] be

'I have to take back those ten rupees from you.'

(22) ཁྱོད་ཀྱིས་ང་བཅས་ལུ་ཉིག་རུབ་བྱིན་ནི་ཡོད།

chö -gi ngace -lu tiru bj'in -ni yö
you -[ERG] we -[DAT] money give -[INF] be

'You are to give us money.'

- (23) སྤ་ཤོ་ཚེས་བཅུ་གི་སྐབས་ལུ་བང་དྲ་གི་བརྒྱུང་ནི་ཡོད་ག།

Paro -tshêcu -gi kap -lu banga tringtri

Paro -tshêcu -[GEN] time -at drum cymbals

dung -ni yö -g'a

strike -[INF] be -[Q]

‘Is there striking of drums and cymbals at the Paro tshêcu?’

- (24) ཡང་གྲངས་འཛོན་ནི་མིན་འདུག།

'angdrang thön -ni minu

number come_out -inf not_be

‘My number isn’t coming up. [waiting for one’s number to be called out whilst waiting one’s turn in the bank].’

- (25) འདི་ནང་ལུ་ངའི་མིང་འཛོན་ནི་མིན་འདུག།

di -na -lu ngê -meng thön -ni minu

this -in -at my -name come_out -inf not_be

‘My name doesn’t appear to come up [on this list].’

- (26) མི་དེ་མཐོ་ནི་ག་ནི་ཡང་མིན་ཅུག། ཟུ་རྒྱས་ཨིན་པས།

'mi -di 'no -ni g'anee minu. tsâge 'ime

man -the think -[INF] anything_at_all not_be fool be

‘That man does not think at all. He is a fool.’

- (27) ལྷ་ཁང་ནང་འགྲོ་མ་དང་ལྷ་མ་བཟུག་ནི་མེད། ལྷ་ཁང་ནང་ཏམ་བྱ་ཡང་འབྱུང་ནི་མེད།

lhaga -na jou -da lham tsû -ni mê.

monastery -in go -[PG] shoes wear -[INF] not_be

lhaga -na tangkhu -e thung -ni mê

monastery -in tobacco -too smoke -[INF] not_be

‘When going into the monastery, one is not to wear shoes. One is not to smoke inside a monastery.’

The distinction between the auxiliaries ཡོད་ *yö* and མེད་ *mê*, expressing personal or assimilated knowledge, and འདུག་ *dû* and མིན་འདུག་ *minu*, expressing objective or acquired knowledge, applies in periphrastic constructions with the infinitive as well. The use of the auxiliary ཡོད་ *yö* is usual in sentence (28), where the speaker is speaking about himself on his own behalf, as it were, whereas the use of འདུག་ *dû* in (29) is appropriate if the speaker were to have just been told by his boss that he has to work at the office the following day, even though it is officially a holiday.

- (28) ང་ནངས་པ་ཡིག་ཚང་ནང་ལྷ་འབད་ནི་ཡོད།

nga nâba yitsha -na lâ be -ni yö

I tomorrow office -in work do -[INF] be

‘I have work to do in the office tomorrow.’

- (29) ང་ནངས་པ་ཡིག་ཚང་ནང་ལྷ་འབད་ནི་འདུག།

nga nâba yitsha -na lâ be -ni dû

I tomorrow office -in work do -[INF] be

‘I have work to do in the office tomorrow.’

The infinitive may be combined with the auxiliaries ཡིན་ *ing*, ཡིན་པས་ *ime*, མིན་ *mä* and མིན་པས་ *membe* to express a scheduled or inten-

ded future event or activity. The combination may, however, be used to express an established circumstance, e.g. (33)–(36).

- (30) དེས་ངས་ཡི། ནངས་པ་ཨང་ཀླ་བར་བྱོད་འགྱུ་ནི་ཡིན་ན།

d'ari nga song -yi. nâba 'âuku -wa chö
today I went -[PT] tomorrow steal -[SUP] you
jo -ni 'ina
go -[INF] be[Q]

‘Today I went out. Are you going out to steal tomorrow?’ (one thief to another)

- (31) ཨམ་ཚུ་དེ་ཚུ་ག་ཏེ་འགྱུ་ནི་ཡིན་ན།

'amtshu -di -tshu g'âti jo -ni 'ina
women -the -pl whereto go -[INF] be[Q]

‘Where are the women off to?’

- (32) དེ་དབྱེ་རྒྱུ་ཀླུ་མ་གཅིག་ཡིན། རོམ་དེ་ཤུལ་མ་བཟོ་ནི་ཡིན།

d'i pe cânci 'ing. ngoma -di shüma
this example only be real_thing -the afterwards
zo -ni 'ing
make -[INF] be

‘This is only a sample. The final product has yet to be made.’

- (33) བསྟན་ཀླུས་ལྟན་ཁང་གིས་འགོ་འདྲན་འཐབ་ནི་ཞིན་པས།

tengä_lhenkha -gi godren

ministry_of_trade_and_industry -[ERG] organisation

thap -*ni* 'ime

carry_out -[INF] be

'It's being organised by the Ministry of Trade and Industry.'

- (34) རྫོང་ཁ་གི་ཐོག་ལས་འབད་སྤྱབ་ནི་ཨིན།

Dzongkha -gi *thôle* -be 'lap -ni 'ing

Dzongkha -[GEN] through -[ADV] speak -[INF] be

‘He is speaking Dzongkha.’

- (35) བཀའ་དེ་ཆོས་ལུ་ལེ་ག་འོང་ནི་ཨིན་པས།

phap -di tshilu läsha ong -ni 'ime.

pig -the fat lots come -[INF] be

‘Pork is very fat. [literally ‘the pig comes with lots of fat’].’

- (36) ང་བཅས་མི་རྒྱལ་ལུ་འགྲོ་བ་ཅིན་དངུལ་ལེ་ག་

འཕྲོ་བརྒྱུག་འབྲེལ་ནི་ཨིན་པས།

ngace pchige -lu jo -wacin 'ngü läsha

we foreign_country -to go -if silver much

throla -jo -ni 'ime

waste -go -[INF] be

'If we go abroad, it ends up costing us lots of money.'

The difference in meaning between the auxiliaries ཡིན་ 'ing and མེད་
mä, expressing personal or assimilated knowledge, and ཡིན་པས་ 'ime and

མིན་པས་' **membe**, expressing objective or acquired knowledge, also holds true when these auxiliaries are used in combination with the infinitive. For example, speaking of the first person, one may say ང་བཅས་ཐེད་འགྱུ་ནི་ཡིན། **Ngace Thê jo-ni 'ing** 'We're going to Pinakha' or ང་ནངས་པ་ལྷ་འབད་ནི་ཡིན། **Nga nâba lâ be-ni 'ing** 'I'm going to work tomorrow' because one is cognisant of one's own intentions. Speaking of a third person, one is inclined to use the form ཡིན་པས་' **'ime**, expressing acquired knowledge, e.g. ཁོང་ད་ལྟ་ནང་སྟོ་བར་འགྱུ་ནི་ཡིན་པས། **Khong d'ato-ra to z'a-wa jo-ni 'ime** 'They're going to have their meal right now', although one might say ཁོང་ད་ལྟ་ནང་སྟོ་བར་འགྱུ་ནི་ཡིན། **Khong d'ato-ra to z'a-wa jo-ni 'ing** 'They're going to have their meal right now' if the speaker had been working together with the third person referents, in which case he shares personal knowledge of their plans. Similarly, in posing the question པ་སངས་ཡང་འགྱུ་ནི་ཡིན། **Pâsa-e jo-ni 'ina** 'Is Pâsa going too?', the speaker presumes that the second person has personal knowledge of Pâsa's intentions, whereas in posing the question པ་སངས་ཡང་འགྱུ་ནི་ཡིན་པས་ག། **Pâsa-e jo-ni 'ime-ga** 'Is Pâsa going too?', the speaker is not assuming such personal knowledge on the part of the second person.

In posing a question about a second person, e.g. ནངས་པ་ཁྱོད་འགྱུ་ནི་ཡིན་ན། **Nâba chö jo-ni 'ina** 'Are you going tomorrow?', the speaker uses the auxiliary ཡིན་' **'ing** because he must presume the second person knows the answer. However, the auxiliary ཡིན་པས་' **'ime** is used with a first person subject in example sentence (37). Here, the auxiliary ཡིན་པས་' **'ime** does not govern འགྱུ་ **jo** 'to go', but the modal of exigency དགོ་ **gö** 'must, to have to', and the need to go in sentence (37) has arisen without having been foreseen by the speaker.

(37) ང་ནངས་པ་གཡུས་ཁར་འགྱུ་དགོ་ནི་ཡིན་པས།

nga nâba 'ü -kha jo -go -ni 'ime
I tomorrow village -to go -must -[INF] [AUX]

'I'll have to go to the village tomorrow.'

- (38) ལས་ཟིམ་ནམ་འགོ་བཙུགས་ནི་ཡིན་ན།

lärim nam gutsü -ni 'ina
programme when start -[INF] be[Q]

‘When is the programme going to begin?’

- (39) ང་བཅས་ཕུན་ཚོགས་གླིང་ཚུན་ཚད་འགྱུ་ནི་ཡིན།

ngace Phüntsho'ling -tshöntshö jo -ni 'ing
we Phüntsho'ling -until go -[INF] be

‘We’re going down as far as Phüntsho’ling.’

- (40) ཟླ་མཁུགས་ཚུ་འཇུ་ནི་ཡིན་ན།

chö zû chûchu -ni 'ina
you body bathe -[INF] be[Q]

‘Are you going to take a bath?’

- (41) ཁོ་མགྱོགས་པ་རང་ཡིག་ཚང་འདི་ནང་ལས་དགོངས་མ་ཁྱུ་ནི་ཡིན་པས།

kho jôba -ra yitsha -di -na -le gômzh'u -ni 'ime
he soon -[STR] office -this -in -from resign -[INF] be

‘He will soon be resigning from this office.’

- (42) ང་མནའ་འབོ་ནི་ཡིན།

nga 'nab'ô -ni 'ing
I promise -[INF] be

‘I promise.’

The combination of infinitive with the auxiliary ཡིན་པས་ *'ime* may translate into English as having a conditional reading, as we have seen in Section 6 of Chapter 6.

- (43) མོ་ནུ་ཡོད་པ་ཅིན་དག་འདི་ཡིན་པས།

mo nâ yö -bacin ga -ni 'ime
she here be -if like -[INF] [AUX]

‘I’d be very happy if she were here.’

- (44) ང་ལུ་ས་ཁ་གཅིག་འབྲི་གནང་པ་ཅིན་ང་གིས་ལམ་ཤེས་ནི་ཡིན་པས།

ngâ -lu sapthra -ci drî -'nang -bacin 'ngâ -gi lam
I -[DAT] map -a write -proffer -if I -[ERG] way
shê -ni 'ime
know -[INF] [AUX]

‘If you would draw me a map, I’d be able to find the way.’

- (45) ཁྲོམ་དེ་ཞིབ་དབྱད་འབད་ནི་ཡིན་པས།

throm -di zh'ipce be -ni 'ime.
town -the inspection do -[INF] be

‘An inspection of the town is going to be conducted.’

A negative future event is expressed by a combination of the infinitive with the auxiliary མེན་ *mä* or མེན་པས་ *membe*.

- (46) ཁོང་ད་རིས་གཡུས་ཁར་འགྱོ་ནི་མེན་པས།

khong d'ari 'ü -kha jo -ni membe
they today village -to go -[INF] not_be

‘They’re not going to the village today.’

(47) ང་བཅས་སྡོད་ནི་མེན།

ngace dö -ni mä

we sit -inf not_be

‘We won’t stay.’

(48) ང་མོ་དང་གཅིག་ཁར་འགྱུ་ནི་མེན།

nga mo -dacikha jo -ni mä

I she -with go -[INF] not_be

‘I’m not going with her.’

(49) ད་རིས་ཞལ་འཛོམས་གནང་ནི་མེན་པས།

d’ari zh’ändzom ’nang -ni membe

today meeting hold -[INF] not_be

‘Today no meeting will be held. ’

As illustrated in Section 3 of Chapter 5, the combination of an infinitive with the form འབད་དོ་བས་ **bedee** yields the meaning ‘to be on the verge of’, ‘to be about to’.

(50) རྩུ་ཁོ་ལ་ནི་འབད་དོ་བས།

chu khö -ni be -dee

water boil -[INF] do -[PR-AK]

‘The water is about to boil.’

The infinitive also combines with the negative of the verb འོང་ **ong** ‘to come’ in the meaning ‘should not’.

- (51) ཤོབ་ཀྱབ་མི་ཚུ་གི་ཁ་ལུ་བདེན་འཛིན་ཅེ་ནི་མི་འོང་།

shopcap -mi -tshu -gi khâ -lu dendzi
 lie -[SUB] -[PL] -[GEN] word -[DAT] credence
ri -ni mi -ong
 accord -[INF] not -should

‘One should not believe what liars say.’

- (52) ཁོ་ལཱ་འབད་བའི་སྒྲིང་ཨིན་པས། དེ་འབད་ནི་དེ་གིས་དགྲོགས་ནི་མི་འོང་།

kho lâ be -wigang 'imbe. d'i be -ni -di -gi
 he work do -[CON] [AUX] this do -[INF] -the -[ERG]
trô -ni mi -ong
 disturb -[INF] not -should

‘He is working. Therefore, he should not be disturbed.’

- (53) དུག་འགུར་ལགས་འདོགས་ནི་མི་འོང་།

d'u -gu lapdô -ni mi -ong
 poison -upon touch -[INF] not -should

‘You should not touch poison with your hands.’

- (54) རོ་ཁྱི་འདྲོགས་མི་སི་དེ་དགྲོགས་ནི་མི་འོང་། ལགས་ཡང་བཀལ་ནི་མི་འོང་།

rochi -drôsisi -di trô -ni mi -ong
 dog -dangerous -the stir_up -[INF] not -should
lap -e kä -ni mi -ong
 hands -too lay_on -[INF] not -should

‘You should not rile up that dangerous dog, nor should you even lay your hand on him.’

The verbs ལགས་འདྲགས་ནི་ *lapdôni* ‘touch’ and ལགས་བཀལ་ནི་ *lapkäni* ‘lay hands on’ in sentences (53) and (54) both incorporate the lexicalised complement ལགས་ *lap* ‘hand’. The element ལགས་ *lap* ‘hand’ also occurs as part of other verbs, such as ལགས་ཤེལ་ནི་ *lapshêni* ‘grab, hold fast’ and ལགས་མཐུད་ནི་ *lapthüpnî* ‘shake hands, hold hands’. Although an integral part of the verb, the complement ལགས་ *lap* ‘hand’ can be separated from the verb stem within the sentence, as the following two examples illustrate:

- (55) ཁོ་གི་ལགས་དེ་ཁོ་གི་ལྟོ་ཚད་འགྱར་བཀལ་འབད་གཉིས་ཆར་སྡོད་ཅུག།

khô -gi lap -di khô -gi totsha -gu kä -be
 he -[GEN] hand -the he -[GEN] friend -upon lay -[ADV]
'nyî -chara 'ngü -dö -nu
 two -both cry -sit -[IP]

‘Having laid his arm across his friend’s shoulder, they both sat there crying.’

- (56) སྒྲན་དེ་འགྱར་ལགས་རྩ་ལས་འདྲགས་ནི་མི་འོང་།

'men -di -gu lap tsale dô -ni mi -ong
 medicine -the -upon hand absolutely touch -[INF] not -should

‘Under no circumstances are you to touch that medicine.’

Regular syncopation occurs of constructions consisting of an infinitive in ནི་ *-ni* plus ཡིན་པས་ *'ime*. Forms such as ར་གཡུས་ཁར་འགྱུ་དགོ་ནི་མས། *Nga 'ü-kha jo-go-ni-me* ‘I shall have to go to the village’ are just syncopations of full forms such as ར་གཡུས་ཁར་འགྱུ་དགོ་ནི་ཡིན་པས། *Nga 'ü-kha jo-go-ni-'ime* ‘I shall have to go to the village’.

3 The potential auxiliary

The verb འོང་ *ong* ‘to come’ is used as an auxiliary indicating potentiality. The potential in (57) expresses a future possibility, whereas the periphrastic construction with the infinitive in sentence (58) expresses what its speaker imagines to be a virtual certainty.

(57) ལམ་རྒྱབ་འོང་།

khau cap -ong
snow do -[POT]

‘It may snow.’

(58) ལམ་རྒྱབ་ནི་ཡིན་པས།

khau cap -ni 'ime
snow fall -[INF] be

‘It will snow.’

The use of the potential auxiliary in (59) relates a presumption or conjecture on the part of the speaker, whereas the gnomic present in (60) expresses what the speaker knows to be a fact.

(59) གནས་བྱ་ཆར་རྒྱབ་འོང་།

'nambjâ châp cap -ong
summer rain fall -[POT]

‘It’ll rain in the summer.’

(60) གནམ་བུ་ཆར་བ་རྒྱབ་པ་ནི།

'nambjâ châp ca -bi

summer rain fall -[GN]

'It rains in the summer.'

The potential is not limited to future time and expresses an activity or event which may occur or might have occurred. The potential auxiliary འོང་ **ong** combines with the inflected stem of the verb to express a possibility in present or past time, e.g. (61)–(67), whereas the auxiliary combines with the uninflected stem to express future possibility, e.g. (68)–(73). Compare the possibility in present time expressed by the combination of potential auxiliary འོང་ **ong** with the inflected stem of the verb རྟག་པ་ **ga** 'love, like' in sentence (65) with the future possibility expressed by the combination of potential auxiliary with the uninflected stem in sentence (69). The choice between the inflected and uninflected stems of the verb མྱོད་ **hö** 'arrive' with the potential auxiliary འོང་ **ong** in sentences (67) and (68) fundamentally affects the meaning.

(61) ང་གིས་བཟླ་བ་ཅིན་མོ་རྒྱ་ཡོད་པ་འོང་།

'ngâ -gi ta -wacin mo nâ yöp -ong

I -[ERG] look -if she here be -[POT]

'I think she's here somewhere.'

(62) ཅིན་མོ་འོང་།

'im -ong

be -[POT]

'It may be.' / 'It's possible.'

- (63) ང་ནངས་པ་འོང་ནི་ཨིན་མ་ ཁོ་གིས་ཤེས་པ་འོང་།

nga nâba ong -ni 'im khô -gi shêp -ong
I tomorrow come -[INF] be he -[ERG] know -[POT]

‘He probably knows that I’m coming tomorrow.’

- (64) ཇི་གི་མཉོ་བསམ་ལས་འབད་བ་ཅིན་ཁོ་རྒྱ་རྒྱུ་ནང་ཡོད་པ་འོང་།

ngê -gi 'nosa -le be -wacin kho nâ
my -[GEN] opinion -[ABL] do -if he here

dzong -na yöb -ong
dzong -in be -[POT]

‘According to me, he should be here in the dzong.’

- (65) མོ་གིས་ཁོ་ལུ་དགའ་མ་འོང་།

'mô -gi khô -lu gau -ong.
She -[ERG] he -[DAT] love -[POT]

‘She may love him.’ / ‘It could be that she loves him.’

- (66) ཁོ་ཁ་འཐེན་དེ་གོ་སྟེ་སེམས་སྒྱུ་ལ་འོང་།

kho khathen -di g'ô -di sem cou -ong
he message -the hear -[PP] mind be_sad -[POT]

‘He might be sad, having heard the news.’

- (67) རྒྱ་རྒྱུ་ལ་འོང་།

nâ hö -höp -ong
here arrive -arrive -[POT]

‘It may have already arrived.’

(68) ཁྱོད་ཀྱིས་བཀལ་བ་ཅིན་ནུ་ཕྱིན་འོང་།

chö -gi kă -wacin nâ hö -ong
you -[ERG] send -if here arrive -[POT]

‘If you send it, it’ll get here.’

(69) མོ་གིས་ཁོ་ལུ་དགའ་འོང་མེན་ན།

’mô -gi khô -lu ga -ong me -na?
she -[ERG] he -[DAT] love -[POT] not_be -[Q]

‘She’s probably going to like him, don’t you think?’

(70) ཁ་འཐེན་འདི་གི་སྐོར་ལས་ཁོ་གིས་གོ་བ་ཅིན་ཁོ་སེམས་སྐྱོ་འོང་།

khathen -di -gi kôle khô -gi g’o -wacin
message -this -[GEN] about he -[ERG] hear -if

kho sem co -ong
he mind be_sad -[POT]

‘If he hears this news, he will be crestfallen.’

(71) ཁྱོད་ཀྱི་ཀྱི་ལྟ་བ་དེ་དག་གིས་གནང་ས་ཆོས་ལོག་སྤྱིན་འོང་།

chö -gi kitap -di ’ngâ -gi ’nâtshe
you -[GEN] book -the I -[ERG] day_after_tomorrow

lo -trö -ong
back -pay -[POT]

‘I’ll give you back your book the day after tomorrow.’

- (72) འཕྲིན་ལས་ཀྱིས་ཁོ་ལུ་དངུལ་ཀྲམ་སྟོང་ཕྱག་གཅིག་བྱིན་འོང་།

Thrinle -gi khô -lu 'ngütram tongthra -ci bj'ing -ong

Thrinle -[ERG] he -[DAT] 'ngütram thousand -one give -[POT]

'Thrinle may give him a thousand 'ngütram. '

- (73) སློད་སློད་པ་འོང་།

trö -tröp -ong

pay -paid -[POT]

'It's probably already been paid for. '

Progressive and perfective auxiliaries also inflect before the potential auxiliary འོང་ **ong**, e.g. (74)–(78).

- (74) ཁོ་ཡི་གུ་འབྲི་དྲམ་འོང་།

kho yig'u dr'i -dou -ong

he letter write -[PR] -[POT]

'He's probably writing a letter. '

- (75) ལཱ་འབད་དྲམ་འོང་།

lâ be -dou -ong

work do -[PR] -[POT]

'They're probably working.'

- (76) ད་ལྟོ་ལྟ་བུ་ཟ་དྲམ་འོང་།

d'ato to z'a -dou -ong

now rice eat -[PR] -[POT]

'He's probably eating now.'

(77) ཁ་ཚུ་ཁོ་གིས་ཨེར་མ་ག་ར་བཙོང་དཔ་འོང་།

khâtsa khô -gi 'êma g'âra tsong -dap -ong
 yesterday he -[ERG] chillies all sell -[PF] -[POT]

'Yesterday he probably sold all the chillies.'

(78) ཁོང་བཞི་ཉིན་མོ་ལས་རང་ཡར་སོང་འོང་།

khong zhinyim -le -ra yâ -sop -ong
 they three_days_ago -[ABL] -[STR] go -[PF] -[POT]

'They probably already left three days ago.'

When the verb འོང་ནི **ong-ni** 'come' takes the potential auxiliary འོང་ **ong**, the stem of the verb changes to the suppletive form འཐོན་ **thöng**.

(79) ཁོ་ད་ལྟ་རང་འཐོན་འོང་།

kho d'ato -ra thöng -ong
 he now -[STR] come -[POT]

'He'll come any minute now.'

(80) ང་ཨ་ཅི་གཅིག་ལས་འཐོན་འོང་།

nga 'atsici -le thöng -ong
 I a_bit -[ABL] come -[POT]

'I'll be back in just one minute.'

The verb འཐོན་ནི **thön-ni** 'come out' takes the regular allomorph མོ་ **so** of the perfective marker, whereas the verb འོང་ནི **ong-ni** 'come' usually takes its own lexically determined allomorph འོང་ **ong** of the perfective marker, although in the meaning 'to arrive at some place other than here' the verb may also take the regular allomorph མོ་ **so** of the perfective marker. The potential form of both verbs is homophonous and appears

as འཐོན་འོང་ **thöng-ong**, either ‘might come out’ or ‘might come’, consisting of the verb stem form འཐོན་ **thöng** in combination with the potential auxiliary འོང་ **ong**. However, the combination of the allomorph འོང་ **ong** of the perfective marker with the stem form འཐོན་ **thöng** of the verb འོང་ནི་ **ong-ni** ‘come’ contracts to form a single syllable འཐོན་འོང་ **thwong** in modern spoken Dzongkha. Both the forms འཐོན་འོང་ཡི་ **thwong-yi** and འཐོན་འོང་རུག་ **thwong-nu** contain the open vowel [ɔ], written as **wo** in Roman Dzongkha. In sentence (81), the verb འོང་ནི་ **ong-ni** ‘to come’ is used in the sense of ‘to set on’ in the contracte combination with both the perfective marker འཐོན་འོང་ **thwong** and the suffix of the experienced past tense.

(81) སྐབས་སྐབས་རང་མགུ་ན་ནི་གཅིག་འཐོན་འོང་ཡི།

kap -kap -ra gu na -ni -ci thwong -yi
time -time -[STR] head hurt -[INF] -one come[PF] -[PT]

‘From time to time I would get a headache.’

An entirely different construction which expresses a related but distinct meaning is the construction whereby a finite form bearing the suffix of acquired knowledge བས་ **-be** ~ བས་ **-we** acts as the complement of the verb form སོང་ **song** ‘went’. The resultant construction expresses a possibility, something which might be the case.

(82) འོ་ཡར་སོ་བས་སོང་།

kho yâ -so -be song
he go -[PF] -[AK] went

‘He might have gone [already].’

- (83) — དེ་ལྟོ་ངེད་ཤོས་ཡིག་ཚང་ནང་བཞུགས་ཡོད་པས་སོང་།
 — མ་བཞུགས་པ་འོང་ཟེན་ན།

— *d'ato dr'âsho yitsha -na zhû -yö -be song*
 now *dr'âsho office -in sit[HON] -be -[AK]* went

— *ma -zhûp -ong, me -na?*
 not *-sit[HON] -[POT] not_be -[Q]*

— 'Dr'âsho might be in the office now.'

— 'He's probably not, don't you think?'

- (84) འོང་ལུ་འབད་དོ་བས་སོང་ ཚར་གཅིག་བཟུ་བར་འགྱོ་དགོ་པས།

khong lâ be -dee song. tshâ -ci
 they work do *-[PR -AK]* went time *-one*

ta -wa jo -go -be
 look *-[SUP] go -must -[AK]*

'They might be at work; I'll have to go check once.'

4 The autolalic future and future perfect

There is a special future form, the autolalic future, which expresses the intent of the first person subject. The autolalic future is only used when thinking to oneself in Dzongkha about what one intends to do. The form is never uttered, unless one is talking to oneself, and is always in the first person singular. The autolalic future also occurs in narrative, in direct quotations of someone's thoughts, and is marked by the ending གེ་ནོ **-geno**, which originally derives from the adhortative suffix. A speaker of Dzongkha might think examples (85) or (86) to himself.

(85) ལྷ་མ་ང་བ་གོ་ནི།

tama nga z'a -geno

later I eat -[AF]

‘I’ll eat later.’

(86) ནངས་ས་ལྷ་སྤྱས་ཅུ་འབད་འབད་གོ་ནི།

nâba lâ pitsabe be -geno

tomorrow work enthusiastically do -[AF]

‘Tomorrow I’m really going to work hard.’

The future perfect is formed with the auxiliary verb ལྷ་ **nyo**, which expresses a future event which the speaker expects will have been completed by the time another future event has transpired.

The category expressed by ལྷ་ **nyo**, however, is not equivalent to the future perfect in European languages. Many functions expressed by European future perfects are expressed in Dzongkha by the potential future in conjunction with other means, as shown in the section on *Aktionsart* in Chapter 6.

In sentence (87), a mother is urging her son to go to the market quickly to buy yak meat before it is all gone, using the potential auxiliary to express a future possibility, but his brother who has just returned from the market points out that it is of no use because he is sure, as he indicates with the future perfect auxiliary, that all the yak meat will be finished by the time his brother gets there. The future perfect is used in a similar situation in example (88) where it is used in conjunction with the suffix of acquired knowledge.

- (87) — ཤ་ཇོགས་འོང་། མགྱོགས་པར་སོང་།
 — ཁོ་མར་ལྷོད་ལྷོད་ཤ་ཇོགས་ཚྱེ།

— *sha dzô -ong. jôba song.*
 meat run_out -[POT] quickly go

— *kho mâ hö -hö sha dzô -nyo*
 he down arrive -arrive meat run_out -[FP]

— ‘The meat will run out. Go quickly.’

— ‘[Don’t bother] It will all be gone by the time he gets down there.’

- (88) — མི་ཤི་འོང་། མགྱོགས་པར་འགྱོ་གོ།
 — ཟུང་མར་ལྷོད་ལྷོད་མི་ཤི་ཚྱེ་བས།

— *’mi shi -ong. jôba jo -ge!*
 man die -[POT] quickly go -[ADH]

— *chä phâ hö -hö ’mi shi -nyo -we*
 you there arrive -arrive man die -[FP] -[AK]

— ‘The man may die. Let’s go quickly!’

— ‘He will be dead by the time you get there.’

5 Interrogative and indefinite pronouns

Most interrogative pronouns have already been introduced in the course of the book thus far. The present section presents an overview of these interrogatives and their deictic and relative counterparts. The following are the Dzongkha interrogative pronoun of manner, its deictic counterparts and the corresponding relative **zumbe**.

ག་དེ་སླེ་	g'adebe	how
དེ་སླེ་	d'ebe	like that
ཨ་ནེ་སླེ་	'anebe	like this
ནེ་སླེ་	nebe	like this
བཟུམ་སླེ་	zumbe	like, as, in which manner

The element སླེ་ in these adverbs is also found spelt འབད་, an orthography which assumes a different etymology.

- (89) སྒྲོམ་གྱི་ལྗེ་མིག་བྱ་མེད་པར་ངགིས་སྒྲོམ་དེ་ག་དེ་སླེ་ལ་ཕྱི་ནི་སྒྲོ།

drôm -gi dimib'u -meba 'ngâ -gi drôm -di
 chest -[GEN] key -without I -[ERG] chest -the
g'adebe kha-pchi -ni mo
 how open -[INF] be

‘How am I to open the chest without the key?’

- (90) ལམ་ལེགས་ཉིད་དེ་ག་དེ་སླེ་འདུག་གོ།

lam -lähi -di g'adebe du -go
 road -condition -the how be -[Q]

‘What is the condition of the roads like?’

- (91) ཨ་ནེ་སླེ་འབད་བ་ཅིན་བདུབ་པས་ག།

'anebe be -wacin tup -be -ga
 like_this do -if be_alright -[AK] -[Q]

‘[Do you think] it will be all right if we do it this way?’

The following are the interrogative pronoun of quantity, its deictic counterparts and the corresponding relative. The sound **m** is optional

in all the forms listed except for in the relative བཟུམ་ཅིག་ **zumci**. Each contains the element ཅིག་ **ci**, which is the approximative suffix .

ག་དེམ་ཅིག་	g'ade(m)ci	how much, how many, how big
ཨ་ནེམ་ཅིག་	'ane(m)ci	this much, this many, this big
ཨ་ཐེམ་ཅིག་	'aphe(m)ci	that much, that many, that big
དེམ་ཅིག་	d'e(m)ci	about; as big as that
ནེམ་ཅིག་	ne(m)ci	about; as big as this
བཟུམ་ཅིག་	zumci	as much or many as, as big as; as if, as though, like

The relative is used in expressions like ཁོ་གི་མགུ་ཉིག་བཟུམ་ཅིག་ **khô-gi guto-zumci** ‘as big as his head’ and ཨ་ཐི་བཟུམ་ཅིག་ **'aphi-zumci** ‘as big as that’, but also has a secondary meaning ‘as if, as though’, e.g. ཆར་པ་མི་རྒྱུ་ནི་བཟུམ་ཅིག་འདུག། **Châp mi-cap-ni zumci dü** ‘It looks as if it’s not going to rain’. The postposition དེ་ཅིག་ **deci** suffixed to some amount indicates approximation, e.g. བཅོལ་དེ་ཅིག་ **cänga-deci** ‘about fifteen’.

(92) ཟླ་ལྔ་མ་ག་དེ་ཅིག་སྤྱད་ནི་སྟེ།

chö dau g'adeci dö -ni mo
you month how_many stay -[INF] be

‘How many months will you be staying?’

(93) གློག་བརྒན་དེ་ཚུ་ཚོ་དག་དེམ་ཅིག་ཚུན་ཚོ་ད་སྟོན་མ་ཡིན་ན།

'lok'nyen -di chutshö -g'ademci -tshöntshö töm 'ina
film -the o'clock -how_much -until show be[Q]

‘Till what time does the film last? [literally ‘is the film being shown?’]

(94) བསྡོམས་ག་དམ་ཅིག་སྟོ།

dom g'ademci mo

total how_much be

‘What’s the total?’

Not to be confused with ག་དམ་ཅིག་ *g'ade(m)ci* ‘how much’ is the adverbialised form ག་དམ་ཅིག་འབད་ *g'ademcibe* ‘by chance, coincidentally’. In contrast to ག་དམ་ཅིག་ *g'ade(m)ci* ‘how much’, e.g. (95), the pronoun ག་དེ་ཅེ་ *g'adere*, containing the distributive particle ཅེ་ *re*, denotes ‘how much each’ or ‘how much per unit’, as the following examples illustrate:

(95) བཞོ་ག་རང་འབདཝ་དང་ལུ་བསྡོམས་ག་དམ་ཅིག་སྟོ།

g'o -g'âra -beu -da -lu dom g'ademci mo

g'o -all -do -[PG] -to total how_much be

‘How much is it all together if we take all the *g'o*s?’

(96) བཞོ་ཅེ་ལུ་ག་དེ་ཅེ་སྟོ།

g'o -re -lu g'adere mo

g'o -each -[DAT] how_much_each be

‘How much is it per *g'o*?’

(97) ཀེ་ཇི་ལུ་ག་དེ་ཅེ་སྟོ།

keji -lu g'adere mo

kg -[DAT] how_much_each be

‘How much per kilogramme?’

(98) ནགས་སྒྲིམ་ཆག་པ་རེ་ལུ་ག་དེ་རེ་སྟོ།

nâke chapa -re -lu g'adere mo
fiddleheads bunch -each -[DAT] how_much_each be

'How much are the fiddleheads (fern croziers) per bunch?'

The Dzongkha interrogative for reason or cause is ག་ཅི་འབད་ *g'acibe* 'why'.

(99) ག་ཅི་འབད་བཀོག་པ་སྟོ།

g'acibe kôu mo
why throw be

'Why throw it away?'

(100) ཁོ་ག་ཅི་འབད་དག་འཇ་ཞིན་ན།

kho g'acibe gau 'ina
he why laugh be[Q]

'Why is he laughing?'

(101) ཁྱོད་ད་བཅས་ཀྱི་ཁྱིམ་ནང་ག་ཅི་འབད་འོངས་སྟོ།

chö ngaci chi -na g'acibe ôm mo
you our house -[LOC] why come be

'Why have you come to our house?'

The Dzongkha interrogative for time and several of its deictic counterparts are:

ནམ་	nam	when
དེ་སྐད་	d'igang	at that time, then
དང་ཐུགས་	d'angphu	once upon a time, long ago
དེ་གི་སྐབས་ལུ་	d'i-gi kap-lu	at that time, in that period
ཉི་མ་	hema	before
ལྟ་མ་	tama	later [hours or minutes]
ཤུལ་མ་	shüma	later [weeks or days]

(102) དབང་ས་སྟོན་ནམ་ལས་བྱེད་ཀྱི་ཡིག་ཚང་ནང་ལུ་འབད་མ་སྟོ།

'Yangdrö nam -le chä -gi yitsha -na lâ beu mo

'Yangdrö when -[ABL] you -[GEN] office -in work do be

'Since when has 'Yangdrö worked in your office?'

The Dzongkha interrogative for place and its spatial deictic counter-parts are:

ག་ཏི་	g'âti	where, whither
ནྟེ་	nâ	here
པར་	phâ	there
མར་	mâ	below, down there
ཡར་	yâ	above, up there
པར་དང་རྒྱུར་	phâ-da-tshû	there and back again, to and fro, back and forth

The interrogative pronoun ག་ཏི་ **g'âti** is used both in the sense of 'where' and of 'whither, whereto', e.g. (103), (104). The interrogative ག་ཏི་ **g'âti** occurs in combination with the dative suffix only when used as an

independent utterance, e.g. ག་ཏི་ལུ་ *g'âti-lu* 'Whereto?' The interrogative ག་ཏི་ *g'âti* is combined with the ablative suffix ལས་ *le* in the sense 'whence, wherefrom', e.g. རྩོད་ག་ཏི་ལས་སྒྲོ། *Chö g'âti-le mo?* 'Where are you from?' In Dzongkha any ablative of place may be combined with the adverb བར་ *phâ* 'there, thither' to indicate direction of movement, e.g. གནས་ཁ་ལས་ བར་ *'namkha-le phâ* 'down from the sky'. So too the combination ག་ཏི་ ལས་བར་ *g'âti-le phâ* conveys the meaning 'which way', e.g. (105).

(103) སྒྲོམ་དེ་ཚུ་ག་ཏི་འབག་ནི་ཨིན་པས།

drôm -di -tshu g'âti bâ -ni 'ime
box -the -[PL] where carry -[INF] be[AK]

'Where are they taking the boxes to?'

(104) ག་ཏི་ཡང་སོ་ཡི།

g'âti yâ -so -yi
where go -[PF] -[PT]

'Where did he go?'

(105) ག་ཏི་ལས་བར་ཡང་སོ་ཡི་ཨིན་ན།

g'âti -le phâ yâ -sop 'ina
where -[ABL] thither go -[PF] be[Q]

'Which way did he go?'

The pronoun གྲྀ་ *g'â* translates both as 'who' and, with respect to human referents, as 'which'. In (106) the form གྲྀ་ *g'â* is used for 'which' because a ལས་ཁྱུངས་ *lăkhung* 'department' is manned by a human staff.

- (106) ཞལ་འཇོམས་དེ་ལས་ཁྱདས་གའི་གི་འགོ་འདྲན་ཐོག་ལས་འབད་མ་ཡིན་ན།

zh'ändzom -di läkhung -g'ai -gi
meeting -the department -which -[GEN]
godren -thôle beu 'ina
organisation -through do be[Q]

‘Through which department is this meeting being organised?’

The pronoun ག་ཅི *g'aci* translates both as ‘what’ and, with respect to non-human referents, as ‘which’.

- (107) དེ་སེམས་ཅན་ག་ཅི་ཡིན་ན།

d'i semce g'aci 'ina
that animal which be[Q]

‘Which animal is that?’

The interrogative pronouns, usually reinforced with ཡང་ -e ‘too’, are combined with a negative verb to convey the senses ‘nowhere’, ‘never’, ‘no one’, etc. The special form for ‘nothing’, however, is ག་ནི་ཡང་ *g'anee* ‘anything’ in combination with a negative verb, e.g. (112).

- (108) ཁོ་ག་ཏེ་ཡང་འགྱུ་སི་མེད་པར་སྡོད་པ་ཡིན་པས།

kho g'âti -e jo -si -meba döp 'ime
he where -too go -place -without sit [AUX]

‘He has no place to go. [literally ‘He sits there without a place to go’]

- (109) ང་བཅས་ཀྱིས་འཇོལ་མི་དེ་ག་ཏེ་ཡང་མི་འཐོབ་པས།

ngace -gi tshö -mi -di g'âti -e mi -thop -be
we -[ERG] seek -[SUB] -the where -too not -get -[AK]

‘What we are looking for doesn’t seem to be available anywhere.’

(110) ཁོ་ནམ་ཡང་ཤོབ་མི་ཀླབ།

kho nam -e shop mi -cap
 he when -also lie not -perform
 'He never lies.'

(111) རྒྱ་ཁྱིམ་ནང་གྲ་ཡང་མེད།

nâ chi -na g'â -e mê
 here house -in who -also not_be
 'There's nobody here inside.'

(112) ཁོང་གི་ཚོང་ཁང་དེ་ནང་ག་ནི་ཡང་མི་འཕྲོག་པས། ག་ནི་ཡང་མིན་འདུག།

khong -gi tshongkha -di -na g'anee mi -tho -be.
 they -[GEN] shop -the -in anything not -get -[AK]
g'anee mindu
 anything not_be

'You can't get anything in the shop. There's nothing there.'

The adjective གཞན་མི་ **zhenmi** or གཞན་ **zhen** express the meaning 'other', and the collocation མི་གཞན་མི་ '**mi zhenmi** means 'another person'. The notions 'someone, someone else, anyone, whoever' are expressed by the phrase གྲ་འབད་རུང་ **g'âberu**, consisting consecutively of the pronoun གྲ་ **g'â** 'who', the adverbialiser འབད་ **be** and the concessive རུང་ **ru** 'although, even'.

Dzongkha lacks the ambiguity of the English indefinite 'another'. Dzongkha གཞན་མི་གཅིག་ **zhenmi ci** 'another one' has the sense of 'a different one from the one at hand', like French *autre*, Dutch *ander* or Russian другой, e.g. (113), whereas Dzongkha དོ་རྩ་ཡང་གཅིག་ **d'oroe ci** 'another one' conveys the meaning 'yet another one, one more', like French *encore un*, Dutch *nog één* or Russian ещё один, e.g. (114).

- (113) ང་ལུ་གཞན་མི་གཅིག་གཞང་ཤིག།

ngâ -lu zhenmi -ci 'nang -sh

I -[DAT] different -one give -[U]

‘Give me another one.’

- (114) ང་ལུ་དེ་རིམ་ཡང་གཅིག་གཞང་ཤིག།

ngâ -lu d'oroe cî 'nang -sh

I -[DAT] again one give -[U]

‘Give me another one.’

- (115) མདའ་དེ་འཕྲང་ཏང་བཏང་ཅིག་རང་མིན་འདུག། དེ་འབད་ནི་དེ་གིས་
ང་ལུ་མདའ་གཞན་མི་གཅིག་དགོ་པས།

da -di thrangtangta -ci -ra mindu. d'ibenidigi

arrow -the straight -like -[STR] not_be therefore

ngâ -lu da zhenmi -ci gô -be

I -[DAT] arrow other -one need -[AK]

‘This arrow isn’t quite straight. So, I shall require another arrow.’

- (116) མི་གཞན་མི་དེ་ལུ་ཡང་ངྱི་ཡི་ག།

'mi zhenmi -di -lu -e dr'i -yi -ga

man other -the -[DAT] -also ask -[PT] -[Q]

‘Did you ask that other guy too?’

- (117) མདའ་གཞན་མི་དེ་ཚུ་ད་ལྟོ་ཡང་བྱིམ་ནང་ཡོད། ག་འབད་རུང་
གཅིག་གིས་ལེན་པར་འགྱུ་དགོ་པས།

da -zhenmi -di -tshu d'ato -e chi -na yö.

arrow -other -the -[PL] now -too house -in be

g'âberu -ci -gi lem -ba jo -go -be

whoever -one -[ERG] get -[SUP] go -must -[AK]

‘The other arrows are still in the house. Someone will have to go fetch them.’

The adjective མ་འདྲ་ **madrau** means ‘different’, literally མ་ **ma** ‘not’ འདྲ་ **drau** ‘resembling’, and is used much the same way as in English.

- (118) ང་ལུ་ཡང་གཅིག་ཡོད། དེ་འབད་མ་དང་དེ་མ་འདྲ་གཅིག་ཨིན།

ngâ -lu -e cî yö d'ibeuda d'i madrau -ci 'ing

I -[DAT] -too one be but that different -one be

‘I have one too, but it’s a different one.’

- (119) བྱ་རིགས་དེ་བཟུམ་མ་འདྲ་ལེ་ཤ་ཡོད།

bj'a ri -d'i -zum madrau läsha yö

bird type -the -like different many be

‘There are many different kinds of birds like this one.’

The adjective ལ་ལུ་ **lalu** means ‘some’. With the approximative suffix ཅིག་ **ci** the adjective ལ་ལུ་ཅིག་ **laluci** takes on a more indefinite character, although the subtle distinction is difficult to render satisfactorily in English.

(120) ལ་ལུ་ཅིག་འོང་རང་མ་འོང་པས།

tari -lalu riga -ra zhâ -nu

axe -some jungle -[STR] put -[IP]

‘Some of the axes have been left behind in the jungle.’

(121) ལ་ལུ་ཅིག་འོང་རང་མ་འོང་པས།

lalu -ci ong -ra ma -ong -me

some -like come -[STR] not -come -[AK]

‘Some have not shown up at all.’

(122) མི་ལ་ལུ་ཅིག་ཁྱིམ་ནང་རང་ཕྱིན་ཅུག།

’mi -lalu -ci chi -na -ra dö -nu

man -some -like house -in -[STR] stay -[IP]

‘Some of the people have stayed behind in the house.’

6 The Bhutanese calendar

Several different calendar reckonings are in use in Bhutan. For international and a large number of official purposes the Gregorian calendar is used. In Bhutan, as in other parts of the Buddhist world, the year may be reckoned from the *parinirvāṇa* of Lord Buddha in the fifth century BC. In lamaseries of the འབྲུག་པ་བཀའ་རྒྱུད་ Druba Kâjü sect, the state religion of Bhutan, the year is often reckoned from the death of འབས་བློང་པ་འཕགས་པ་ལྷ་མོ་ Zh’apdru Ngawa ’Namge in 1651 AD.

The most common common system in popular use, however, is the རབ་བྱུང་ **Rapjung** system. The Rapjung system employs a sixty-year cycle and is based on the chronometry of the *Kālācakra* astrological school introduced from India into Tibet in 1027 AD. Each of the sixty years in

the cycle has a Sanskrit name, which we know today only by its ancient Tibetan translation. In conjunction with the *Kālācakra* system, the sixty-year Chinese lunar calendar is used, so that each year in the cycle has both a Sanskrit Tibetan and a Chinese Tibetan designation. The Sanskrit Tibetan name of the year in which this system was introduced into Tibet is རབ་བྱུང་ **Rapjung**, whence the system acquired its name. Accordingly, the designation of any year is known as the རབ་བྱུང་གི་ལོ་ **Rapjung-gi lo** ‘year of Rapjung’ or simply རབ་ལོ་ **Raplo**. The year རབ་བྱུང་ **Rapjung**, the first year of the Tibetan and Bhutanese (but not the Chinese) sixty-year cycle, corresponds to the Year of the Fire Hare in the Chinese lunar cycle.

A Bhutanese year in the Rapjung cycle is popularly known by its Chinese Tibetan designation rather than by its Sanskrit Tibetan name. The Chinese Tibetan designation of a Bhutanese year is based on a twelve-year bestiary cycle and a ten-year element cycle, both of which combine to give a sixty-year cycle. The names of the bestiary cycle are in Chöke:

The bestiary cycle			
༡	བྱི་བ་	J’iu, J’iwa	the Rat
༢	གླང་	’Lang	the Bull
༣	སྟག་	Tâ	the Tiger
༤	ཨོ་	Ö	the Hare
༥	འབྲུག་	Drû	the Dragon
༦	སྦྱ་	Drü	the Serpent
༧	རྩ་	Ta	the Horse
༨	ལུག་	Lû	the Sheep
༩	སྦྱེ་	Trê	the Monkey
༡༠	བྱ་	Bj’a	the Bird
༡༡	ཁྱི་	Chi	the Dog
༡༢	ཕག་	Phâ	the Pig

There are five elements, each of which has a masculine མོ་ **pho** and a feminine སྒྲོ་ **mo** aspect. Two consecutive years are designated by the same element, the first in its masculine aspect and the second in its feminine aspect. The five elements are:

The five elements			
༡	ཤིང་	Shing	Wood
༢	མེ་	Mi	Fire
༣	ས་	Sa	Earth
༤	ལྷགས་	Câ	Iron
༥	ལྷ་	Chu	Water

The Rat, Tiger, Dragon, Horse, Monkey and Dog always combine with the male aspect of an element, whereas the Bull, Hare, Serpent, Sheep, Bird and Pig combine with the female aspect of an element. Therefore, in Dzongkha the designations མོ་ **pho** ‘male’ and སྒྲོ་ **mo** ‘female’ are omitted in common parlance, as they are in the English renderings of the names of the Bhutanese years. The years of the Rapjung cycle, divided into duodecades, are as follows:

The years of the Rapjung cycle		
མེ་མོ་ཡེ་སྒྲོ་	Mi-mo Ö-lo	Year of the Fire Hare
ས་མོ་ལྷགས་མོ་	Sa-pho Drû-lo	Year of the Earth Dragon
ས་མོ་སྒྲོ་ལྷགས་མོ་	Sa-mo Drû-lo	Year of the Earth Serpent
ལྷགས་མོ་ཏེ་མོ་	Câ-pho Ta-lo	Year of the Iron Horse
ལྷགས་མོ་ལྷགས་མོ་	Câ-mo Lû-lo	Year of the Iron Sheep
ལྷ་མོ་སྒྲོ་ལྷ་མོ་	Chu-pho Trê-lo	Year of the Water Monkey
ལྷ་མོ་བྱ་ལྷ་མོ་	Chu-mo Bj'a-lo	Year of the Water Bird
ཤིང་མོ་ལྷི་ལྷ་མོ་	Shing-pho Chi-lo	Year of the Wood Dog

The years of the Rapjung cycle

ཤིང་མོ་སྐག་ལོ་	Shing-mo Phâ-lo	Year of the Wood Pig
མེ་པོ་བྱི་ལོ་	Mi-pho J'i-lo	Year of the Fire Rat
མེ་མོ་སྐང་ལོ་	Mi-mo 'Lang-lo	Year of the Fire Bull
ས་པོ་སྐག་ལོ་	Sa-pho Tâ-lo	Year of the Earth Tiger
ས་མོ་ཡོས་ལོ་	Sa-mo Ö-lo	Year of the Earth Hare
ལྷག་ས་པོ་འབྲུག་ལོ་	Câ-pho Drû-lo	Year of the Iron Dragon
ལྷག་ས་མོ་སྐྱུ་ལོ་	Câ-mo Drü-lo	Year of the Iron Serpent
ལྷུ་པོ་རྩ་ལོ་	Chu-pho Ta-lo	Year of the Water Horse
ལྷུ་པོ་ལྷག་ལོ་	Chu-mo Lû-lo	Year of the Water Sheep
ཤིང་པོ་སྐྱེལ་ལོ་	Shing-pho Trê-lo	Year of the Wood Monkey
ཤིང་མོ་བྱ་ལོ་	Shing-mo Bj'a-lo	Year of the Wood Bird
མེ་པོ་བྱི་ལོ་	Mi-pho Chi-lo	Year of the Fire Dog
མེ་མོ་སྐག་ལོ་	Mi-mo Phâ-lo	Year of the Fire Pig
ས་པོ་བྱི་བ་ལོ་	Sa-pho J'i-lo	Year of the Earth Rat
ས་མོ་སྐང་ལོ་	Sa-mo 'Lang-lo	Year of the Earth Bull
ལྷག་ས་པོ་སྐྱག་ལོ་	Câ-pho Tâ-lo	Year of the Iron Tiger
ལྷག་ས་མོ་ཡོས་ལོ་	Câ-mo Ö-lo	Year of the Iron Hare
ལྷུ་པོ་འབྲུག་ལོ་	Chu-pho Drû-lo	Year of the Water Dragon
ལྷུ་པོ་སྐྱུ་ལོ་	Chu-mo Drü-lo	Year of the Water Serpent
ཤིང་པོ་རྩ་ལོ་	Shing-pho Ta-lo	Year of the Wood Horse
ཤིང་མོ་ལྷག་ལོ་	Shing-mo Lû-lo	Year of the Wood Sheep
མེ་པོ་སྐྱེལ་ལོ་	Mi-pho Trê-lo	Year of the Fire Monkey
མེ་མོ་བྱ་ལོ་	Mi-mo Bj'a-lo	Year of the Fire Bird

The years of the Rapjung cycle

ས་པོ་གྲི་ལོ་	Sa-pho Chi-lo	Year of the Earth Dog
ས་མོ་ཕག་ལོ་	Sa-mo Phâ-lo	Year of the Earth Pig
ལྷགས་པོ་གྲི་བ་ལོ་	Câ-pho J'i-lo	Year of the Iron Rat
ལྷགས་མོ་གྲང་ལོ་	Câ-mo 'Lang-lo	Year of the Iron Bull
ཆུ་པོ་སྟག་ལོ་	Chu-pho Tâ-lo	Year of the Water Tiger
ཆུ་མོ་ཡེ་ལོ་	Chu-mo Ö-lo	Year of the Water Hare
ཤིང་པོ་འབྲུག་ལོ་	Shing-pho Drû-lo	Year of the Wood Dragon
ཤིང་མོ་སྦྱུ་ལོ་	Shing-mo Drü-lo	Year of the Wood Serpent
མེ་པོ་རྟ་ལོ་	Mi-pho Ta-lo	Year of the Fire Horse
མེ་མོ་ལུག་ལོ་	Mi-mo Lû-lo	Year of the Fire Sheep
ས་པོ་སྤྲེལ་ལོ་	Sa-pho Trê-lo	Year of the Earth Monkey
ས་མོ་བྱ་ལོ་	Sa-mo Bj'a-lo	Year of the Earth Bird
ལྷགས་པོ་གྲི་ལོ་	Câ-pho Chi-lo	Year of the Iron Dog
ལྷགས་མོ་ཕག་ལོ་	Câ-mo Phâ-lo	Year of the Iron Pig
ཆུ་པོ་གྲི་བ་ལོ་	Chu-pho J'i-lo	Year of the Water Rat
ཆུ་མོ་གྲང་ལོ་	Chu-mo 'Lang-lo	Year of the Water Bull
ཤིང་པོ་སྟག་ལོ་	Shing-pho Tâ-lo	Year of the Wood Tiger
ཤིང་མོ་ཡེ་ལོ་	Shing-mo Ö-lo	Year of the Wood Hare
མེ་པོ་འབྲུག་ལོ་	Mi-pho Drû-lo	Year of the Fire Dragon
མེ་མོ་སྦྱུ་ལོ་	Mi-mo Drü-lo	Year of the Fire Serpent
ས་པོ་རྟ་ལོ་	Sa-pho Ta-lo	Year of the Earth Horse
ས་མོ་ལུག་ལོ་	Sa-mo Lû-lo	Year of the Earth Sheep
ལྷགས་པོ་སྤྲེལ་ལོ་	Câ-pho Trê-lo	Year of the Iron Monkey

The years of the Rapjung cycle

ལྷགས་མོ་བྱ་ལོ་	Câ-mo Bj'a-lo	Year of the Iron Bird
ཆུ་ཕོ་ཁྱི་ལོ་	Chu-pho Chi-lo	Year of the Water Dog
ཆུ་མོ་ཕག་ལོ་	Chu-mo Phâ-lo	Year of the Water Pig
ཤིང་ཕོ་བྱི་བ་ལོ་	Shing-pho J'i-lo	Year of the Wood Rat
ཤིང་མོ་གླང་ལོ་	Shing-mo 'Lang-lo	Year of the Wood Bull
མི་ཕོ་སྟག་ལོ་	Mi-pho Tâ-lo	Year of the Fire Tiger

Speaking of one's year of birth, one might say ང་ལོ་བྱི་བ་ཡིན། *Nga lo j'iu 'ing* 'I was born in the year of the Rat' or ང་ལོ་བྱི་བ་ཁམས་ཤིང་ཡིན། *Nga lo j'iu kham shing 'ing* 'I was born in the year of the Wood Rat', whereby ཁམས་ *kham* means 'element'. In addition to ལོ་ *lo* 'year', the more complete expression གནམ་ལོ་ *'namlo* 'celestial year' is used, e.g. གནམ་ལོ་ག་ཅི་ནང་སྟོ། *'Namlo g'aci-na mo* 'In which year was that?'. 'This year' is དུས་ཅི་ *d'üci*; 'next year' is སང་ཕོད་ *sangphö*; 'last year' is ན་ཉིང་ *nahing*, and 'the year before last' is བཞི་ཉིང་ *zhihing*, e.g. ང་ན་ཉིང་རྒྱུ་གཉིས་ཀྱི་དོན་ལུ་འབྲུག་ལུ་འོང་ཡི། *Nga nahing dau 'nyî-gi d'ön-lu Drû-lu ong-yi* 'Last year I came to Bhutan for two months'.

The Sanskrit Tibetan names of the years of the Rapjung cycle are listed on the following pages in their formal Chöke pronunciations. These *Kālācakra* terms are used only by astrologers and scholars of Bhutanese chronometry.

The Rapjung cycle (Sanskrit)

རབ་བྱུང་	Rapjung	Year of the Fire Hare
རྣམ་བྱུང་	'Namjung	Year of the Earth Dragon
དཀར་ཕོ་	Karpo	Year of the Earth Serpent

The Rapjung cycle (Sanskrit)

རབ་ཕྱུས་	Rapnyö	Year of the Iron Horse
སྒྱེས་བདག་	Kêdak	Year of the Iron Sheep
ཨང་གི་ར་	'Angg'ira	Year of the Water Monkey
དཔལ་གདོང་	Peldong	Year of the Water Bird
དངོས་པོ་	'Ngöpo	Year of the Wood Dog
ན་ཚོད་ལྔ་ན་	Natshötden	Year of the Wood Pig
འཛིན་བྱེད་	Dzinj'et	Year of the Fire Rat
དབང་ཕྱུག་	'Wangchuk	Year of the Fire Bull
འབྲུ་མང་པོ་	Drumangpo	Year of the Earth Tiger
ཕྱོས་ལྔ་ན་	Nyöden	Year of the Earth Hare
ནམ་གཞོན་	'Nam'nön	Year of the Iron Dragon
ཁྱུ་མཚེག་	Chuchok	Year of the Iron Serpent
སྤྱ་ཚོགས་	'Natshok	Year of the Water Horse
ཉིམ་	Nyima	Year of the Water Sheep
ཉི་ཤྲོལ་བྱེད་	Nyidrolj'et	Year of the Wood Monkey
ས་སྒྱོད་	Sacong	Year of the Wood Bird
མི་བླ་	Miz'et	Year of the Fire Dog
ཐམས་ཅད་འདུལ་	Thamcetdül	Year of the Fire Pig
ཀུན་འཛིན་	Kündzin	Year of the Earth Rat
འགལ་བ་	Gelwa	Year of the Earth Bull
ནམ་འབྲུ་	'Namjur	Year of the Iron Tiger
བོང་བུ་	B'ongb'u	Year of the Iron Hare
དགའ་བ་	Gawa	Year of the Water Dragon

The Rapjung cycle (Sanskrit)

རྣམ་རྒྱལ་	'Namgel	Year of the Water Serpent
རྒྱལ་བ་	Gelwa	Year of the Wood Horse
ལྷོས་བྱེད་	Nyöj'et	Year of the Wood Sheep
གཤོང་པ་	Dongnyen	Year of the Fire Monkey
གསེར་འཕྲང་	Serchang	Year of the Fire Bird
རྣམ་འཕྲང་	'Namchang	Year of the Earth Dog
རྒྱུ་བྱེད་	Jurj'et	Year of the Earth Pig
ཀུན་ལྡན་	Künden	Year of the Iron Rat
འཕམ་བ་	Pharwa	Year of the Iron Bull
དགེ་བྱེད་	Gej'et	Year of the Water Tiger
མཛེས་བྱེད་	Dzêj'et	Year of the Water Hare
ཐོ་མོ་	Thromo	Year of the Wood Dragon
སྣ་ཚོགས་དབྱིག་	'Natshok'ik	Year of the Wood Serpent
བིལ་གཞོན་	Z'il'nön	Year of the Fire Horse
སྤྱི་ཁུ་	Treu	Year of the Fire Sheep
ཕུར་བུ་	Phurb'u	Year of the Earth Monkey
ཞི་བ་	Zh'iwa	Year of the Earth Bird
ཐུན་མོང་	Thünmong	Year of the Iron Dog
འགལ་བྱེད་	Gelj'et	Year of the Iron Pig
ཡོངས་འཛིན་	Yongdzin	Year of the Water Rat
བག་མེད་	B'akmet	Year of the Water Bull
ཀུན་དགའ་	Küngga	Year of the Wood Tiger
སིན་བུ་	Sinb'u	Year of the Wood Hare

The Rapjung cycle (Sanskrit)

མེ་	Me	Year of the Fire Dragon
དམར་མེ་	'Marser	Year of the Fire Serpent
དུས་ཀྱི་ཕོ་ཉ	D'ükiphonya	Year of the Earth Horse
དོན་གྲུབ་	D'öndrup	Year of the Earth Sheep
དྲག་པོ་	Dr'akpo	Year of the Iron Monkey
ལྷོ་རན་	'Lonyen	Year of the Iron Bird
རྩ་ཆེན་	'Ngachen	Year of the Water Dog
ཐག་སྐྱུག་	Thrakcuk	Year of the Water Pig
མིག་དམར་	Mik'mar	Year of the Wood Rat
ཐོ་ཕོ་	Throwo	Year of the Wood Bull
ཟད་པ་	Z'etpa	Year of the Fire Tiger

The Bhutanese lunar New Year, officially known as སྐུལ་པོ་འཁོར་གསར་ **Gäbi Losa** 'King's New Year' but popularly known only as འཁོར་གསར་ **Losa**, is celebrated on the eve of the first day of the new lunar year and on the first day itself, corresponding to the new moon in February or the beginning of March. The traditional agricultural New Year, འོམ་འབག་ **Lomba** or འོམ་སྤོ་ **Lompo**, is celebrated on the last day of the tenth lunar month and first two days of the eleventh lunar month in Hâ and Paro districts. In Shâ, i.e. 'Wangdi Phodra district, the new year is celebrated as ཉིན་འོག་ **Nyilo**, which ostensibly corresponds with the winter solstice but in practice usually follows it by a number of days. The Eastern Bhutanese New Year or ཤ་ཕྱོགས་པོ་འཁོར་གསར་ **Shâchop Losa**, or ཤ་ཕྱོགས་པའི་འཁོར་གསར་ **Shâchobi Losa**, is, for religious reasons having to do with the chronometry of the རིང་མ་པ་ 'Nyingmapa sect, celebrated on the first day of the twelfth month of the lunar year. Bhutanese chronometry distinguishes four seasons, as does

Western chronometry. These are སོ་ཁ་ *sôkha* ‘spring’, བྱ་ *bjâ* ‘summer’, སེར་ཁ་ *sêkha* ‘autumn’ and དགུན་ *gün* ‘winter’.

There are twelve months in the Bhutanese year, and these are generally designated simply as ལྷམ་ *dau* ‘moon’ or ‘lunar month’ with the corresponding ordinal number, e.g. དང་པ་ *d’angba* ‘first’, གཉིས་པ་ *’nyiba* ‘second’, etc. The Bhutanese lunar months also have astrological names, which are not used in common parlance. Ostensibly, the astrological names derive from the constellation in which the full moon of a particular lunar month appears. Listed in the table on the following page are both the common ordinal names of the Bhutanese lunar months, in Dzongkha, and the scholarly names, given in the formal Chöke pronunciation.

lunar months			
ordinal name		astrological name	
ལྷམ་དང་པ་	dau d’angba	ཏ་ཏ་	Ta da
ལྷམ་གཉིས་པ་	dau ’nyiba	དཔོ་ཏ་	’O da
ལྷམ་གསུམ་པ་	dau sumba	ནག་ཏ་	Nak da
ལྷམ་བཞི་པ་	dau zhiba	ས་ག་ཏ་	Sag’a dawa
ལྷམ་ལྔ་པ་	dau ’ngaba	སྟོན་ཏ་	’Nön da
ལྷམ་རྩལ་པ་	dau dr’uba	ཅུ་ཏོ་ཏ་	Chutö dawa
ལྷམ་བདུན་པ་	dau dünba	ཐོ་འཛིན་ཏ་	Dr’ozhin dawa
ལྷམ་བརྒྱད་པ་	dau geba	ཐུམ་ས་ཏ་	Thrum da
ལྷམ་དགུ་པ་	dau guba	ཐ་སྐར་ཏ་	Thakar dawa
ལྷམ་བརྩ་པ་	dau cuba	མིན་རྩལ་ཏ་	’Mindr’u dawa
ལྷམ་བརྩ་གཅིག་པ་	dau cûciba	མགོ་ཏ་	Go dawa
ལྷམ་བརྩ་གཉིས་པ་	dau cûnyiba	གུལ་ཏ་	Gel dawa

The ordinal numbers are not used in combination with ཚར་ *tshâ* ‘time’, introduced in Section 7 of Chapter 4, but with ཐང་ *theng* ‘time’, e.g. ཨ་ནི་ཐང་ལྔ་པ་ཨིན། *Ani theng ’ngaba ’ing* ‘This is the fifth time’, or with ལན་ ཐང་ *lenthe* ‘time’, e.g. ད་ཨ་ནི་གི་ལན་ཐང་ལྔ་འགྲོམ་ཨིན། *D’a ’ani-gi lenthe ’nga jou ’ing* ‘Now this is the fifth time going’. Some uses of the word ཚར་ *tshâ* ‘time’, however, may prefer an ordinal translation in English, e.g. ཉི་གིས་ཚར་གསུམ་འགྲོམ་ཨིན། *Ni-gi tshâ sum jou ’ing* ‘This will be the third time that we have gone’ or ‘This makes the third time that we have gone’, literally ‘By means of this it will be three times that we have gone’.

The months of the Gregorian calendar are referred to as དབྱིན་ཁྲོ་ *’inda* ‘English month’ and are also combined with the ordinal numbers. For example, དབྱིན་ཁྲོ་དགུ་པ་ *’inda guba* ‘the ninth Gregorian month’ is September. There is increasing support for the use of the term སྤྱི་ཁྲོ་ *cida* ‘International month’ because the term དབྱིན་ཁྲོ་ *’inda* is inaccurate, for the Western calendar is not of English origin any more than is the Roman alphabet.

Dates are indicated simply by the word ཚེས་ *tshê* ‘date’ followed by the cardinal number of the day of the Bhutanese lunar month, e.g. ཚེས་བརྒྱུ་ཐམ་ *tshê cuthâm* ‘the tenth’ or ད་རིས་ཚེས་དགུ་ཨིན། *D’ari tshê gu ’ing* ‘Today is the ninth of the month’. A peculiarity of Bhutanese chronometry is that a lunar month may skip days, whereas conversely two consecutive days may bear the same date. For example, both the 25th and 26th of October in 1990 were the 7th day of the ninth lunar month of the Iron Horse Year. On the other hand, the 28th and 29th of December in 1990 were the 11th and 13th respectively of the eleventh lunar month of the Iron Horse Year, whereby the 12th was skipped. Gregorian dates are indicated by the དབྱིན་ཚེས་ *’intshê* ‘English date’ followed by the cardinal number of the day or, alternatively and more accurately, by སྤྱི་ཚེས་ *citshê* ‘international date’.

In Dzongkha, days of the week, འདྲེན་ཕྱག་ *dünthra* ‘week’, are named after the same planetary deities as in the Romance, Germanic and Indo-Aryan languages. The Bhutanese system is identical to the ancient (but not the modern) Tibetan system in which the days of the week occur one

day earlier with respect to the their counterparts in other languages. To illustrate this, in the below table the literal translation in Latin for the Bhutanese days of the week is given in addition to the proper English translation. In providing the Latin translation, I am presuming either familiarity on the part of the student with Latin or knowledge of a Romance language. The modern Tibetan days of the week, however, coincide with those of other languages since the calendar reform introduced by རྟེ་མི་དཔལ་ལྷན་པོ་འབྲེལ་བའི་ལོ་རྒྱུས་ཀྱི་སྐབས་ལོ་རྒྱུས་ཀྱི་མཛོ་ལོ་རྒྱུས་ཀྱི་མཛོ་ Desi Sangge Jamtsho, disciple of the fifth Dalai Lama, in the seventeenth century. These reforms were not implemented in Bhutan, where the original Tibetan system is still in use.

The explanation usually offered for the deviation from international norm of the ancient Tibetan week in use in Bhutan has to do with a difference in point of view. Whereas in colloquial British English ‘half six’ means ‘half past six’, the corresponding expressions in Dzongkha, Dutch, German and Russian mean ‘half of the sixth hour’, viz. ‘half past five’. (See Chapter 4 on how to tell time in Dzongkha.) Similarly, upon attaining one’s thirtieth birthday, one commences his thirty-first year of life, throughout which one claims to be thirty years old. One might just as well say that one is completing his thirty-first year.

Such a forward-looking perspective about when the days of the week start is the original cause due to which the ancient Tibetan week in use in Bhutan came to be one day earlier than its foreign counterparts. As explained in Chapter 4, the traditional Bhutanese day begins at dawn. However, the Tibetan astrological day begins and ends at dusk, as in the Classical system of the ancients Greeks, so that the night, by consequence, is considered as belonging to the following day. This is, for example, the reason why, although the day of Saint Nicholas is the 6th of December, the *pakjesavond* celebrated in Holland takes place on the evening of what we now consider to be the 5th of December. Confusion between the two different ways in which the moment of inception of the day was defined was

probably the original cause for the fact that the unreformed Old Tibetan week, still in use in Bhutan, is out of sync with the rest of the world.

The days of the week			
Dzongkha	Roman Dzongkha	English equivalent	Latin translation
གཟའ་ཐུ་བ་	za-Dau	Sunday	Lunae dies
གཟའ་མིག་དམར་	za-'Mîma	Monday	Martis dies
གཟའ་ལྷགས་	za-Lhap	Tuesday	Mercurii dies
གཟའ་ལྷན་པ་	za-Phup	Wednesday	Jovis dies
གཟའ་པ་སངས་	za-Pâsa	Thursday	Veneris dies
གཟའ་སྤེན་པ་	za-Pêm	Friday	Saturnis dies
གཟའ་ཉིན་	za-Nyim	Saturday	Solis dies

To ask the day of the week in Dzongkha, one says གཟའ་ག་ཅི་ཡིན་ན། **Za g'aci 'ina** 'Which day of the week is it?'.

Exercises to Chapter 7

I. Grammar questions

1. What is the ending of the infinitive? Which verbs can be combined with the infinitive, and how do these various combinations differ in meaning?
2. To which verb is the potential auxiliary related? Which meaning is the potential auxiliary used to express?
3. What is the ending of the autolalic future? When is this tense used?
4. What is the ending of the future perfect?
5. List the days of the week in Dzongkha. On which day of the lunar month is it full moon?

II. Vocabulary

སྤ་ལ་ཤ་	bäsha , n., frog meat.
བཅའ་སྒྲིག་པ་	câdri , n., preparation.
སྒྲོ་ནི	co-ni , vi. [SOFT], be sad.
སྒྲོ་སྒྲོ་པ་	cocou , adv., bad-looking, in a bad way, incapable, good for nothing.
ཆད་ནི	chê-ni , vt. [HARD], cut.
ཆོས་བརྒྱ་ནི	chô ta-ni , vt. [SOFT], read books, study.
ཟླ་རིམ་	darim , n., month, monthly programme.
ད་ལྟོ་ནི	d'aton , adv., as for now, for the time being.
དོན་ལུ་	d'ön-lu , postp., [with the genitive] for, in order to.
འཛོམ་ནི	dzom-ni , vi., assemble, get together.

རྒྱལ་ཁབ་	gäkhap , n., nation, country.
དགོངས་མ་བྱ་ནི་	gomzh'u-ni , vi. [SOFT], resign.
འགུར་	gu , postp., [with the genitive] on, upon.
ལྷོད་ནི་	hö-ni , vi. [HARD], arrive.
འབྱོར་རྟགས་	jôta , n., receipt.
ཁ་ཕྱི་ནི་	kha pchi-ni , vt. [SOFT], open (something with a 'mouth', ཁ་ kha , e.g. a bottle, a jug).
ཁག་	khâ , n., type.
ཁག་ཆེན་གཏོ་	khâchetoto , adj., important.
ལུ་འགན་	lâgen , n., work, official work, duty.
ལུ་ཁག་	lâkha , adj., difficult, hard.
ལས་ཁུངས་	lâkhung , n., department.
ལྷག་པ་	Lhap , n., Tuesday.
ལྷན་ཁག་	lhenkha , n., ministry.
མ་འདྲ་མ་	madrau , adj., different, various.
མ་དངུལ་	ma-ngü , n., budget.
མིག་དམར་	'Mîma , n., Monday.
ན་ལས་པར་	nalephâ , adv., from now on, henceforth.
གནམ་ལོ་	'namlo , n., year according to the Bhutanese calendar.
གནམ་ལོ་ནི་	'nam sô-ni , vi. [HARD], to fall (of the night).
དངུལ་ཕོགས་	'ngüpho , n., salary, monthly wages.
དཔེ་ཆ་	pecha , n., book.
པར་རྒྱུར་གཅིག་ཁར་	phâtshu-cikha , adv., somewhere.
པད་ཅུང་	phecu , n., bag.

གསར་	sâp , adj., new.
སེམས་ཁར་འབབ་ནི་	semkha b'ap-ni , vt., [literally 'pour into the heart'] to be pleased with, be satisfied with.
ཐལ་ནི་	thä-ni , vi. [SOFT], to leave, go away.
གྲིག་གྲི་	triktri , adj., exact, accurate, in order, precise.
ཕྱིས་	tsî , n., accounts.
ཚེས་	tshê , n., date of the Bhutanese month.
འཚོལ་ནི་	tshö-ni , vt. [SOFT], search, look for, seek.
ཚུན་ཚེད་	tshöntshö , postp., until, as far as.
ཡང་	yâ , adv., up, above, upward.
གཟའ་	za , n., day of the week.
གཟིགས་ནི་	zî-ni , vt.hon. [HARD], peruse, look through, inspect.
བཟོ་ནི་	zo-ni , vt. [SOFT], make, manufacture, repair.
གཞུང་	zhung , n., government, authorities, administration.
གཞུང་གཡོག་	zhung'yo , n., government service.
ཞུས་འཛོམས་	zh'ändzom , n., meeting.

III. Translate into English

Translate the following sentences into English after having carefully gone through Chapter 7.

༡ གནམ་བུ་འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ནང་ལཱ་ལེ་ག་འབད་ནི་ཡོད།
'Nambjâ Dru gäkhap-na lâ läsha beni yö.

༢ རྒྱལ་ཁབ་གཞན་ཚུ་ནང་ལཱ་དེ་གཅིག་རང་འབད་ནི་མེད།
Gäkhap zhen-tshu-na lâ deci-ra beni mê.

- ३ ལ་རྩ་ཁྲོམ་ལ་ལུ་སྤྲུལ་གྱི་ཡང་བཅོང་ནི་འདུག།
Khâtsa thromkha-lu bāsha-e tsong-ni dū.
- ༤ ཆ་རོགས་ལ་ལུ་ཅིག་ཏེ་མ་ཐལ་ལ་ལུ་ཅིག་གྲལ་མ་ལུས་འབད་གཅིག་ཁར་འཛོམས་
ཚུགས་པར་ལུ་ཁག་བཏང་ཡི། ད་ནཱ་ལས་པར་ག་ར་མཉམ་གཅིག་འགྱུ་ནི་ཨིན།
Châro lalü-ci hema-thä lalü-ci shüma-lü-be cikha dzom-tshu-ba
lākha tang-yi. D'a nalephā g'āra 'nyamci joni 'ing.
- ༥ དང་ལུ་ཡང་འབད་ནི་མེན། ཆོས་ཡང་བཟུ་ནི་མེན། ཉལ་ཏེ་རང་སྤྱོད་ནི་ཨིན།
D'a nga lâ-e beni mä. Chô-e tani mä. Nyä-di-ra döni 'ing.
- ༦ དེ་ལས་དོར་བུམ་གཞན་མི་དེ་ཡང་གནམ་མེད་ས་མེད་སྐྱོ་སྐྱོམ་རང་སྟེ་མེན་པས།
D'ele d'oro b'um zhenmi-di-e 'namesame cocou-ra-di membe.
- ༧ ད་རིས་ནངས་པ་གི་ཆང་ལ་ཕྱི་ནིམ་དེ་ཏེ་མ་དང་མ་འདྲམ་འབད་ཁག་ལེ་ག་བཟེ་སྟེ་འདུག།
D'ari-nāba-gi chang kha-pchi-nim-di hema-da madrau-be khā lāsha
zô-di dū.
- ༨ ཁོ་རའི་འགྱུར་སྤྲུབ་ནིམ་དེ་ཁོ་རང་གིས་རང་འཛོལ་མ་ཨིན་པས།
Kho-ri-gu 'lap-nim-di kho-ra-gi-ra tshöu 'ime.
- ༩ གཞུང་གི་འཆར་གཞི་གི་ལུ་ཁག་ཆེ་ཏོག་ཏོ་དེ་ཚུ་ད་འབད་ནི་འབད་དོ་བས།
Zhung-gi chāzhi-gi lâ khâchetoto-di-tshu d'a beni bedee.
- ༡༠ ཀམ་གཞུང་གཡོག་ནང་ལས་ཐོན་ཏེ་ད་ཁོ་རའི་ལུ་འབད་མ་འོང་།
Karma zhung'yo-na-le thön-di d'a kho-ri lâ beu ong.
- ༡༡ ཏེ་མ་གི་དྲག་ཤོས་དེ་ནི་དགོངས་མ་ཞུ་ཆེ་ཡི། ད་དྲག་ཤོས་གསར་པ་དེ་རང་འབད་གེ་ནོ།
Hema-gi dr'āsho-din gomzh'u-che-yi. D'a dr'āsho sâp-di nga be-
geno.

༡༢ ལྷ་དམྱེནི་བྱེད་ཀྱིས་རྒྱ་གཞི་ཡང་མ་འབད་བས། ལྷ་མ་ཚུ་ཚོ་ད་རུག་ལས་ནི་གནམ་ཡང་སྤོ་
རོ་བས། དེ་ལས་ནི་བྱེད་ཀྱི་ལྷ་དེ་ནངས་པ་ཚུ་ཚོ་ད་ལུས་རོ་བས། དེ་འབདཝ་དང་ བྱེད་ཀྱི་
ལྷ་དེ་ དེ་འེ་སེམས་ཁང་མ་འབབ་།

'Âââ... D'aton chä-gi nâ g'anee ma-bee. Tama chutshö-dr'û-len
'nam-e sô-nyoe. D'elen chä-gi lâ-di nâba tshöntshö lü-nyoe. D'i
beuda chä-gi lâ-di ngê semkha ma-b'ap.

༡༣ བྱེད་གནམ་ལོ་ག་ཅི་ནང་ག་ཏེ་ལུ་འབད་སྤྱིས་སྤྱིས་མ་སྤྱོ།
Chö 'namlo g'aci-na g'âti-lu-be kekêu mo?

༡༤ ད་འིས་ཚེས་བཅོ་ལྔ་ཡིན་ན།
D'ari tshê cänga 'ina?

༡༥ མིན། ཚེས་བཅོ་ལྔ་ལ་ཚུ་ཡིན་ག་དེ་སྤྱི་ཟེར་བ་ཅིན་ད་འིས་ཀྱི་ལྷ་མ་འདི་ནང་ཚེས་བཅུད་
ཆད་པ་ཡིན།
Mä. Tshê cänga khâtsa 'ing, g'adebe-z'ewacin d'are-gi dau-di-na
tshê Gä chep 'ing.

IV. Text

This brief dialogue introduces some grammatical features which are dealt with in the next chapter, viz. the subordinator མི་ -**mi** and the particle ཟེར་ -**z'e**, which introduces indirect speech and certain types of subordinate clauses.

ཡིག་ཚང་གི་ལྷ་འགན།
དག་ཤོས་དབང་ཕྱག་རྒྱལ་ཚན་ཡིག་ཚང་ནང་འབྱོན་ཏེ་ཡི་གུ་དེ་ཚུ་ག་ར་ག་ཟེགས་ཞེན་མ་ལས་ཕྱིས་
བཞག་མི་པདྨ་ལུ་—

དག་ཤོས་ — བྱེད་ཀྱིས་ཡིག་ཚང་གི་མ་དངུལ་དེ་ཚུ་ག་ར་ཐོབ་ཅིག།

པདྨ་ — གཞན་ག་ར་ཐོབ་ཅི་ལགས། དེ་འབདཝ་དང་ ལྷ་འེམ་གི་དངུལ་ཕོགས་ཀྱི་ མ་
དངུལ་དེ་མ་ཐོབ་ལགས།

- དྲག་ཤོས་ — ཡོང་། དེ་དཔྱོད་ཡིག་ཚད་ག་ཏེ་ཡང་མ་ཐོབ། ནངས་པ་གནང་ཆེ་གཅིག་ཁར་རང་
ལྟོད་འོང་། ལྟེ་དུས་ཅི་མ་དངུལ་ལང་ནི་མས་ག།
- ལྟོ་ — ལས་རིམ་གསར་པ་ག་ནི་ཡང་མ་ཐོན་པ་ཅིན་ལང་ནི་བཟུམ་ཅིག་འདུག་ལགས།
- དྲག་ཤོས་ — དེ་ལས་ཁ་ཕྱ་ཁ་ཉིམ་ངགས་ཁྱོད་ལུ་ལས་ཁུངས་དང་ལྟན་ཁག་ལས་ཀྱི་ ཡི་གུ་
ཚུ་ག་ར་འཆོལ་བཞག་ཟེར་སྐབ་མི་དེ་འཆོལ་ཡི་ག།
- ལྟོ་ — དེ་ཚུ་ག་ར་གིག་གི་འབད་ཡོད་ལགས།
- དྲག་ཤོས་ — དེ་ལས་ནངས་པ་གི་ཞལ་འཛོམས་དེ་གི་དོན་ལུ་བཅའ་སྤྲིགས་ཚུ་ ལགས་ཞིམ་
འབད་བརྟུབ་ཅིག།
- ལྟོ་ — དེ་ཨ་ཙི་ཅིག་མ་ཆར་ལགས།
- དྲག་ཤོས་ — དེ་ནི་དེ་ཚུ་གིག་གི་བཟོ་བར་སོང་གིག། དེ་ལས་རྒྱ་ཡིག་ཚད་ནང་འཆོལ་མི་རེ་
འོང་པ་ཅིན་ ང་ཡང་སྟོན་པོ་དང་མཇལ་བར་ཨིན་ཟེར་སྐབ་སྐབ་རེ།
- ལྟོ་ — ལགས་སོ་ལགས།
- དྲག་ཤོས་ — དེ་ལས་ལྟོ་མ་ཚུ་ཆོད་ ཡུ་གུ་རིང་ལེན་པར་བཏང་སྐབ་རེ།
- ལྟོ་ — ལགས་སོ་ལགས།

Yitsha-gi Lâgen

Dr'âsho 'Wangchu Gâtshe yitsha-na j'ön-di yig'u-di-tshu g'âra zî-zh'i-le tsî
zhâ-mi Pêma-lu...

- Dr'âsho — Chö-gi yitsha-gi ma-ngü-di-tshu g'âra thop-ci-ga?
- Pêma — Zhen g'âra thop-ci lâ. D'ibeuda darim-gi 'ngüpho-gi ma-
ngü-di ma-thop lâ.
- Dr'âsho — 'Eng, d'i d'ato yitsha g'âti-e ma-thop. Nâba 'nâtshe cikha-ra
hö-ong. Te, d'üci ma-ngü lang-ni-me-ga?
- Pêma — Lârim sâp g'anee ma-thön-macin, lang-ni zumci dû lâ.
- Dr'âsho — D'ele khâtsa khanyim 'ngâ-gi chö-lu läkhung da lhenkha-le-
gi yig'u-tshu g'âra tshö-zhâ-z'e 'lap-mi-di tshö-yi-ga?

- Pêma — D'i-tshu g'âra triktribe yö lâ.
 Dr'âsho — D'ele nâba-gi zh'ândzom-di-gi d'ön-lu câdri-tshu läzhim-be
 cap-ci-ga?
 Pêma — D'i 'atsici ma-tshâ lâ.
 Dr'âsho — D'en d'i-tshu triktri zo-wa songsh! D'ele nâ yitsha-na nga
 tshö-mi-re ong-macin, nga yâ 'lönbo-da jä-wa 'ing z'e 'lap
 'mare!
 Pêma — las lâ.
 Dr'âsho — D'ele tama chutshö 'ngâ-lu gari nga len-ma tang 'mare!
 Pêma — las lâ.

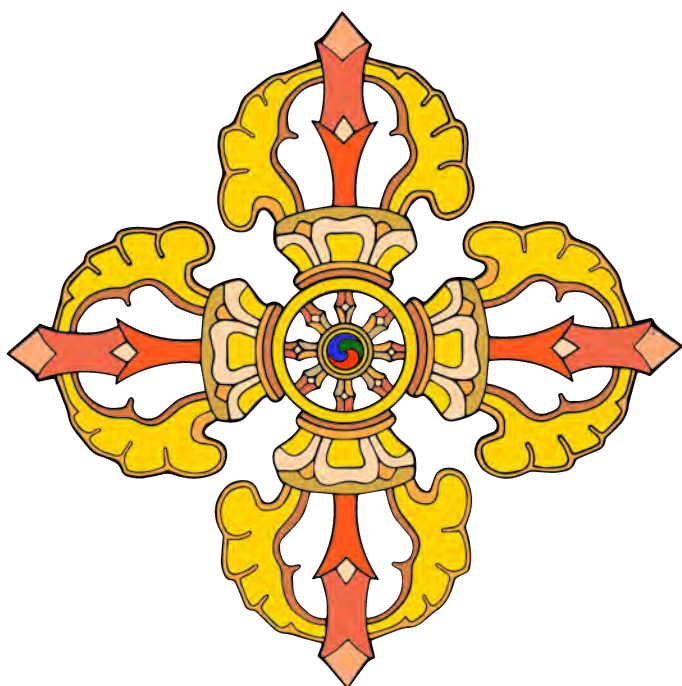
True or false?

- ༡ དུམ་གྱིས་ཡིག་ཚང་གི་མ་དངུལ་དེ་ཚུ་ག་ར་ཐོབ་ཀྱིས།
 Pêma-gi yitsha-gi ma-ngü-di tshu g'âra thop-nu.
 ༢ དུམ་ཐོས་དེ་དེ་ལྟ་ཡིག་ཚང་ནང་ལས་རྫོང་ནང་བྱོན་ནི་ཞིན་པས།
 Dr'âsho-di d'ato yitsha-na-le dzong-na j'ön-ni 'ime.
 ༣ ལས་རིམ་གསར་པ་མ་ཐོན་པ་ཅིན་དུས་ཅིག་མ་དངུལ་ལང་ནི་ཞིན་པས།
 Lärîm sâp ma-thön-macin, d'üci-gi ma-ngü lang-ni 'ime.

V. Translate into Dzongkha

1. At what time does the bus leave for the airport?
2. What day of the weeks is it? Monday or Tuesday?
3. [thinking to oneself in Dzongkha:] I think I'll go to the dzong.
4. I have much work to do at home.
5. Might Trashî slaughter the pig?
6. Lhatru still has to give me the receipt.

7. Did anybody take my bag?
8. He lives somewhere in B'âbisa.
9. Can you get any book in this store?
10. Why didn't you return until the fifth month?

Subordinate clauses, indirect speech, the imperative, honorifics, fixed expressions and proverbs

1 Subordinate clauses, indirect speech and the hearsay evidential

There are several ways of forming a subordinate clause in Dzongkha. Inflecting the verb stem acts to nominalise a clause in the meaning ‘the fact that’. The inflected verb stem then becomes a complement of the verb of the main clause.

- (1) ང་བཅས་ད་རིས་རྒྱལ་ཤོས་བསོད་ནམས་རབ་རྒྱལ་གྱི་ཁྱིམ་ནང་
འགྱུར་གོས་པ་ང་གིས་བརྗེད་སོ་ལུག།

ngace d'ari dr'âsho Sönam Rabge -gi chi -na
we today dr'âsho Sönam Rabge -[GEN] house -[LOC]

jo -gop 'ngâ -gi jê -so -nu
go -must I -[ERG] forget -[PF] -[IP]

‘I forgot we had to go to Dr'âsho Sönam Rabge's house today.’

- (2) ཁོ་ན་འོང་ནི་ཡིན་པ་བཅས་ཀྱིས་ཉེ་མ་ལས་རང་ཤེས།

kho nâ ong -ni -'im ngace-gi hema -le -ra shê
 he here come -[INF] -aux we before -from -[STR] know

'We knew beforehand that he was coming here.'

- (3) ཁོ་འོང་ནི་ཡིན་པ་དགེ་སྤྱོད་སྤྱོད།

kho ong -ni 'im 'ngâ -gi jê -so -nu
 he come -[INF] [AUX] I -[ERG] forget -[PF] -[IP]

'I forgot he was coming.'

The nominalised inflected stem of the verb in the subordinate clause may take a case ending or postposition specifying its role as a constituent in the main clause.

- (4) མི་དེ་གིས་མགྱོད་རྒྱུ་བྱ་ནི་ཡིན་པ་བཟུམ་ཅིག་འདུག།

'mi -di -gi guko cap -ni 'im -zumci dū
 man -the -[ERG] cheating perform -[INF] be -like be

'It appears that he is someone who cheats.'

- (5) ཡི་གུ་མ་བྲིས་ཡུན་རྫིང་མ་ཡང་སོང་ལས་ལེགས་ཞིམ་མི་འགྲོ་བས།

yig'u ma -dr'i -wa ün -rîm yâ -sop -le
 letter not -write -[SUP] period -long go -[PF] -[ABL]

lăzhim mi -jo -e
 good not -go -[AK]

'Because I haven't written (i.e. practised calligraphy) for a long time, it's not going so well.'

Interrogative subordinate clauses introduced in English by 'whether' or by an interrogative pronoun are rendered in Dzongkha by taking a

clause marked by the interrogative particle ག་ *ga* or ན་ *na* and using it unchanged as the complement of the verb in the main clause.

- (6) རྒྱལ་མཚན་ཕུན་ཚོགས་གླིང་ལས་ཐོན་འདྲི་ག་མ་འོང་ག་ང་མ་ཤེས།

Gätshe Phüntsho'ling -le thwong -yi -ga

Gätshe Phüntsho'ling -from come[PF] -[PT] -[Q]

ma -ong -ga nga ma -shê

not -come -[Q] I not -know

‘I don’t know [i.e. have not come to know] whether or not Gätshe has come back from Phüntsho’ling.’

- (7) ཨིན་མ་འོང་ག་ཡང་མི་ཤེས།

'im -ong -ga -e mi -shê

be -[POT] -[Q] -also not -know

‘I don’t know whether that is so.’ / ‘That may very well be.’

- (8) མོ་ཚུམ་གྱི་ལྗིད་ག་དེ་ཅིག་ཡོད་པ་ཨིན་ན་འཇལ་དོ་བས།

mo chum -gi jî g'adeci yöp 'ina jä -dee

she rice -[GEN] weight how_much be be[Q] measure -[PR-AK]

‘She is weighing the rice. [literally ‘she is measuring out [to see] how much the weight of the rice is’].’

- (9) ཁོ་གིས་ཡི་གུ་འབྲི་འོང་ག་མ་ཤེས།

khô -gi yig'u dr'i -ong -ga ma -shê

he -[ERG] letter write -[POT] -[Q] not -know

‘I don’t know whether he’ll write a letter.’

(10) ནད་གཞི་ག་ཅི་ཡིན་ན་མ་ཤེས།

nê -zhi g'aci 'ina ma -shê
 illness -cause what be[Q] not -know
 'I don't know what's wrong with me.'

Generally, subordinate causes which are complements of *verba sentiendi et dicendi* are governed by the subordinator ཟེར *z'e* 'that', literally the stem of the verb 'to say, to call'.

(11) ང་ལུ་བུ་གཅིག་དགོ་ནི་ཡིན་ཟེར་སྟོན་ལམ་བཏབ་ནི་ཡིན།

ngâ -lu b'u -ci gô -ni 'ing z'e 'melam
 I -[DAT] son -a must -[INF] [AUX] that prayer
tap -ni 'ing
 yearn -[INF] [AUX]
 'I wish I had a son.'

(12) མོ་གནས་མེད་ས་མེད་འཇའ་རིས་མོ་ཡོད་ཟེར་ཁམ་བཅོང་མ་མས།

mo 'namesame j'ârim yö z'e kham tsôm -me
 she very beautiful be that boast sell -[EP]
 'She is vain / boastful about the fact that she is so very beautiful.'

(13) ཟྱེད་ཀྱིས་ཁོ་དཔོན་ཡིན་ཟེར་གོ་ཡི་ག།

chä -gi kho pön 'ing z'e g'o -yi -ga
 you -[ERG] he VIP be that hear -[PT] -[Q]
 'Had you guys heard that he was a very important personage?'

- (14) ཇིག་མཚན་བསམ་ལས་འབད་བ་ཅིན་ཁོ་གིས་བྱེད་ལུ་གྲོགས་རམ་
འབད་འོང་ཟེར་མཚན་མས།

ngê -gi 'nosa -le be -wacin khô -gi
my -[GEN] opinion -[ABL] do -if he -[ERG]
chö -lu dr'öram be -ong z'e 'nou -me
you -[DAT] help do -[POT] that think -[EP]

‘According to me, I think he might help you.’

In example sentence (14), the auxiliary of the potential mood འོང་ *ong* is used in a clause governed by ཟེར་ *z'e* ‘that’, whereas in sentences (15)–(17) the verbs of the subordinate clauses governed by ཟེར་ *z'e* are in the optative. In sentence (18), the subordinator ཟེར་ *z'e* governs a clause introduced by the conditional conjunction བ་ཅིན་ *-wacin* ‘if’.

- (15) ང་བྱེད་ནུ་རང་ཡོད་བཅུག་ཟེར་མཚན་ཨིན།

nga chö nâ -ra yö -cu z'e 'nou 'ing
I you here -[STR] be -[OPT] that think [AUX]

‘I wish you were here.’ [literally ‘I think: “Would that you were here.” ’]

- (16) ང་མོ་ནུ་ཡོད་བཅུག་ཟེར་སྒྲོན་ལམ་བཏབ་ཨིན།

nga mo nâ yö -cu z'e 'melam tap 'ing
I she here be -[OPT] that prayer do [AUX]

‘I wish she were here.’

- (17) ང་ཡང་བྱེད་བཅུམ་སྟེ་ཨིན་བཅུག་ཟེར་མཚན་མས།

nga -e chö -zumbe 'ing -cu z'e 'nou -me
I -too you -like be -[OPT] that think -[EP]

‘I wish I were like you.’

- (18) ང་ཁོ་ན་ཡོད་པ་ཅིན་ཟེར་མནོལ་མས།

nga kho nâ yö -bacin z'e 'nou -me

I he here be -if that think -[EP]

'I'm thinking [what it would be like] if only he were here.'

Used with *verba dicendi* the subordinator ཟེར་ *z'e* is the means by which indirect speech is expressed in Dzongkha.

- (19) པ་སངས་ཀྱིས་དེས་ཁོ་རྫོང་ནང་མི་འགྱུ་ཟེར་སྐབ་དོ་བས།

Pâsa -gi d'ari kho dzong -na mi -jo z'e 'lap -dee

Pâsa -[ERG] today he dzong -in not -go that say -[PR-AK]

'Pâsa said that he wasn't going to go to the dzong today.'

- (20) ཁོ་ལཱ་འབདཝ་ཨིན་ཟེར་སྐབ་ཨིན་པས།

kho lâ beu 'ing z'e 'lap 'ime

he work do [AUX] that say [AUX]

'He says he is working.'

- (21) འབྲུག་གི་ཆོས་ལུགས་དེ་འཛམ་གླིང་གི་ཆོས་ལུགས་ཚུ་གི་
གྲལ་ལས་རྩ་ཆེ་ཤོས་གཅིག་ཨིན་ཟེར་སྐབ་མས།

Drû -gi chölu -di dzamling -gi chölu -tshu

Bhutan -[GEN] religion -the world -[GEN] religion -[PL]

-gi dr'ä -le tsâche -sho -ci 'ing z'e 'lap -me

-[GEN] array -[ABL] principal -most -one be that say -[EP]

'It is said that Bhutanese Buddhism is one of the most prominent amongst the religions of the world.'

- (22) ཁོ་ལྟོད་ལྟོད་ནུ་བསྐྱུགས་སྟོད་ཟེར་སྐབ་བཞག་ཅི།

kho hō -hō nâ gû -dö z'e 'lap -zha -ci
 he arrive -arrive here wait -stay that say -put -[PT]

‘He said [for you] to wait until he gets here.’

- (23) ཁྱོད་ཀྱིས་ཁོ་ལུ་ཉིག་རུབ་བྱིན་ནི་ཡིན་པས་ཟེར་ངགིས་ཁོ་ལུ་སྐབ་ཅི།

chö -gi khô -lu tiru bj'in -ni 'ime z'e
 you -[ERG] he -[DAT] money give -[INF] be that

'ngâ -gi khô -lu 'lap -ci
 I -[ERG] he -to tell -[PT]

‘I told him that you would give him the money.’

In previous chapters, various uses of the reduplicated inflected verbs have been explained. The reduplication of an uninflected verb stem ལྟོད་ ལྟོད་ *hō-hō* in example sentence (22) gives the reading ‘until [he] arrives’. This is the type of meaning yielded by the reduplication of verb stems which remain uninflected, e.g. (24).

- (24) ཡ་པར་བལྟ་ཤིག། ཁོ་ཤི་ཤི་རང་རྩེད།

'apha tash! kho shi -shi -ra dr'ang -do
 there look he die -die -[STR] beat -[PR]

‘Look over there! They’re beating him to death!’

In addition to indirect speech the subordinator ཟེར་ *z'e* is also used to introduce direct speech. Sometimes it is only the context which disambiguates between direct and indirect speech, e.g. (25). However, often a construction by which direct speech is introduced is built differently from the corresponding construction introducing indirect speech, cf. (26) and (27).

- (25) བཀའ་རིན་ཆེ་ཟེར་སྒྲུབ་ཤིག།

kadr'iche z'e 'lap -sh
 thank_you that say -[U]
 'Say 'Thank you!'

- (26) དབྱངས་ཅན་གྱིས་སྒྲུབ་ཞིན་པས་ ང་དང་ཁྱེད་ཀྱི་རུ་ཁྱོད་དང་གཅིག་
 ཁར་ཉལ་ནི་ཞིན་ཟེར་སྒྲུབ་ཞིན་པས།

'Yangce -gi 'lap 'ime "nga d'ari pchiru
'Yangce -[ERG] say [AUX] "I today evening
chö -dacikha nyä -ni 'ing" z'e 'lap 'ime
you -with sleep -[INF] [AUX]" that say [AUX]

'Yangce said, 'I shall come and sleep with you tonight.'

- (27) དབྱངས་ཅན་གྱིས་ མོ་དང་ཁྱེད་ཀྱི་རུ་ཁྱོད་དང་གཅིག་ཁར་ཉལ་ནི་ཞིན་
 ཟེར་སྒྲུབ་དོགས།

'Yangce -gi mo d'ari pchiru chö -dacikha
'Yangce -[ERG] she today evening you -with
nyä -ni 'ing z'e 'lap -dee.
sleep -[INF] [AUX] that say -[PR-AK]

'Yangce is saying that she'll come and sleep with you tonight.'

Certain adnominal constructions involving nominalised verbs in བའི་ *-bi* ~ *-mi* or བའི་ *-wi* used attributively with words like སྐད་ *kê* 'voice, language' or ཚིག་ *tshi* 'word, phrase' express meanings similar in function to those of indirect or indirect speech introduced by the subordinator ཟེར་ *z'e*.

- (28) ཁོང་གིས་ང་བཅས་འབོ་པའི་སྐད་ང་གིས་ཤོ་བས།

khong -gi ngace b'o -bi kê 'ngâ -gi g'o -e
they -[ERG] we call -[GN] voice I -[ERG] hear -[AK]

'I can hear that they are calling us.'

- (29) ཁོ་ལྟ་བུའི་མས་ཟེར་བའི་ཚིག་དེ་ག་ཅི་འབདམ་དང་སྐབ་སྒྲི།

kho to z'au -me z'e -wi tshî -di g'aci
he rice eat -[EP] that -[GN] word -the what

beu -da 'lap mo
do -[PG] say be

'Under what circumstances does one say the phrase 'He's eating rice'?''

Serving a function similar to that of such nominalised constructions is the hearsay evidential ཁོ *lo*, a sentence-final particle which indicates that the purport of the statement or question was learnt by hearsay. It forms part of the expression ག་ཅི་ལོ་ *g'aci lo?* 'I beg your pardon, What did you (he, they, etc.) say?'.

- (30) གཞུང་གིས་ང་ཁྱིམ་མས་དེ་བཙུག་པ་མས་ལོ།

zhung -gi -ra thrim -di tsup -me lo
government -[ERG] -[STR] law -the introduce -[EP] [HE]

'We hear the government is introducing this law.'

- (31) སངས་རྒྱས་ནངས་པ་འགྱུ་ནི་ཨིན་ཟེར་སྐབ་མས་ལོ།

Sangge nâba jo -ni 'ing z'e 'lap -me lo
Sangge tomorrow go -[INF] [AUX] that say -[EP] [HE]

'I hear that Sangge says he's going tomorrow.'

(32) ཁོ་སང་པོ་དེ་ལས་བརྒྱལ་མི་སྟོན་ཟེར་སྐབ་མས་ལོ།

kho sangphö -le -gä mi -hö z'e 'lap -me lo
he next_year -from -until not -arrive that say -[EP] [HE]

‘I hear he’s been saying that he won’t come back until next year.’

(33) དྲ་ཤོ་ཤིས་ཀྱིས་གསུངས་དོ་བཟུམ་སྟེ་བ་ཅིན་ང་བཅས་ཡང་འགྱུ་ནི་ཨིན་ལོ།

dr'âsho -gi sung -do -zumbé -wacin ngace -e
dr'âsho -[ERG] tell -[PR] -like -if we -too
jo -ni 'ing lo
go -[INF] [AUX] [HE]

‘If it is to be as Dr’âsho says, [they say] we will be going as well.’

(34) — གློག་མི་འདུག་ག།
— ག་ཅི་ལོ།
— གློག་མི་ཡོད་ག་ཟེར།

— *'lôme du -ga*
electricity be -[Q]

— *g'aci lo?*
what [HE]

— *'lôme yö -ga z'e ('la -bi)*
electricity be -[Q] that (say -[GN])

— ‘Is there electricity now?’

— ‘Beg your pardon?’

— ‘(I said:) Is there electricity?’

- (35) — གཅི་ལོ།
 — སེམས་དགའ་བས་ཟེར་སྟབ་པའི།
 — *g'aci lo?*
 what [HE]
 — *sem ga -e z'e 'la -bi*
 mind be_happy -[AK] that say -[GN]
 — ‘Beg your pardon?’
 — ‘I said that I’m enjoying myself.’

English temporal subordinate clauses are expressed in Dzongkha either by adnominal constructions involving a nominalised verb stem in པའི་ **-bi** ~ བའི་ **-mi** or བའི་ **-wi** used attributively with an expression of time, such as སྐབས་ལུ་ **kap-lu** ‘at which time, when’, e.g. (36), or by use of the present gerund in དང་ **-da** ~ or the past participle in སྟེ་ ~ ཏི་ ~ དེ་ **-di**, discussed in the Chapter 6.

- (36) ལྟོ་མ་བཞུས་པའི་སྐབས་ལུ་དྲོགས་པ་དང་ ཅིགས་ཟམ་མས།
tou kê -bi kap -lu trop -da tsip z'au -me
 hunger feel -[GN] time -[DAT] agitate -[PG] anger be_felt -[EP]
 ‘A man agitated whilst hungry will get angry.’

2 The subordinator བའི་ **-mi**

The suffix བའི་ **-mi** is attached directly to the stem of the verb, and this ending converts the verb into a nominal constituent which can be used either independently as a nominal head or attributively to modify a noun. When affixed to a transitive verb the resultant nominalised constituent may be coreferential with either agent or patient of the verb or modify either agent or patient of the verb, a point made clear by the context. A nominalised subordinate clause in བའི་ **-mi** may modify a noun representing

either an animate or inanimate entity or, if used as a nominal head, be coreferential with either an animate or inanimate entity.

(37) ཚེམ་ཆུབ་མི་དག་པ་གཅིག་འདུག།

Tshem cap -mi d'akpa -ci dū

Sew perform -[SUB] few -a be

'There are a few tailors.'

(38) ཁོ་བྲ་མ་གཞི་ལ་འབད་མིའི་གྲུལ་ཁར་མེན་པས།

kho tramashêp be -mî dr'ä -kha membe

he mischief do -[SUB -GEN] group -at not_be

'He's not amongst those who are being mischievous. / He's not one of the mischief-makers.'

(39) ཁོ་ལུ་མདང་ཞག་སྟོན་པོ་གིས་གནང་མི་བཞོ་དེ་ ད་རིས་གྲོན་སྟོན་ལྟུག།

khô -lu dangja 'lönbo -gi 'nang -mi

he -[DAT] days_ago minister -[ERG] give[HON] -[SUB]

g'ô -di d'ari g'ön -dö -nu

g'ô -the today wear -sit -[IP]

'Today he's wearing the g'ô that the minister gave him the other day.'

- (40) ང་གིས་ཁྱེས་ཁ་ལས་ཉོའབག་འོང་མི་ཚོད་བསྐྱེས་དེ་ཚུ་
མོ་གིས་མ་ཤེས་པར་བཙོང་ན་ལྟག།

'ngâ -gi thromkha -le nyô -baong -mi
I -[ERG] market -from buy -bring -[SUB]
tshöse -di -tshu 'mô -gi ma -shê -ba
vegetable -the -pl she -[ERG] not -know -[SUP]
tsong -da -nu
sell -[PF] -[IP]

‘By mistake she sold the vegetables that I had brought from the market.’

- (41) ང་ལུ་དགོ་མི་དེ་མི་འཐོབ་པས།

ngâ -lu gô -mi -di mi -thop -be
I -[DAT] require -[SUB] -the not -get -[AK]

‘I don’t ever get what I want.’

- (42) རྒྱབ་ལུ་གྲོ་བ་མདའ་འབག་མི་དེ་དམག་མི་ཡིན་པའི་རྟགས་ཡིན་པས།

jap -lu tropda bâ -mi -di 'mâmi 'im -bi
back -[ABL] rifle carry -[SUB] -the soldier be -[GN]
tâ 'ime
sign be

‘The sign of a soldier is that he carries a rifle on his back.’

- (43) དྲ་ཤོ་གིས་བྲུབ་བསྐྱབས་གཅིག་གིས་གནང་མི་དེ་
དེས་ཀྱི་ཀུན་གསལ་ནང་མ་ཚུད་པས།

dr'âsho -gi chapdra -ci dr'i -'nang -mi -di
dr'âsho -[ERG] announcement -one write -proffer -[SUB] -the
d'are -gi Künsel -na ma -tshü -be
 these_days -[GEN] Künsel -in not -appear -[AK]

'The announcement which Dr'âsho wrote did not appear in the last Künsel.'

- (44) ལ་ཙ་ཐིམ་ཕུག་ཚུན་ཙུལ་རྒྱབ་སྡོད་མི་ཨ་ལུ་ཚུ་གི་གྲལ་ལས་གཅིག་ ང་བཅས་རྒྱབ་
ཐལ་ཞིན་མ་ལས་ཚུན་ཐིམ་སྡེ་ཤི་སྟུག།

khâtsa Thimphu -chu -na tsäcap -dö -mi 'alu -tshu
 yesterday Thimphu -river -in swim -stay -[SUB] child -[PL]
-gi dr'ä -le cî ngace japhthä -zh'île chu -na
 -[GEN] group -[AB] one we leave -after river -in
thim -di shi -so -nu
 sink -[PP] die -[PF] -[IP]

'One of the children swimming in the Thimphu River yesterday, drowned after we left. [unbeknownst to us]'

- (45) ཧེ་མ་ལས་རང་ང་བཅས་ཀྱི་སྒྲོག་མེ་བཙེམ་མི་དེ་ ད་ན་ཐིམ་ཕུག་ལུ་ སྡོད་པ་མེན་པས།

hema -le -ra ngaci 'lôme cô -mi 'mi -di
 before -[ABL] -[STR] our electricity repair -[SUB] man -the
d'a nâ Thimphu -lu dö -membe
 now here Thimphu -at reside -not_be

'The man who always used to repair our electricity no longer lives in Thimphu.'

- (46) ཁོ་གིས་པ་མ་གིས་སྒྲབ་མི་དེ་ལུ་རྩ་ལས་མི་ཉན་པས།

khô -gi pha -ma -gi 'lap -mi -di -lu
 he -[ERG] father -mother -[ERG] say -[SUB] -the -to
tsale mi -nyen -be
 adamantly not -listen -[AK]

‘He really won’t listen to what mother and father say.’

- (47) ཁོ་གིས་འབད་མི་བཞེས་སྒོ་དེ་ཞིས་པས།

khô -gi be -mi zhêgo -di zh'im -be
 he -[ERG] make -[SUB] food -the be_delicious -[AK]

‘The food he cooks is delicious.’

- (48) སྐམ་ཁྱེ་མི་སྒྲོད་ལུག། དོ་རོ་ཁོ་དང་མཉམ་ཏྱ་འབྱེད་མི་གཅིག་ཡང་འདུག།

'lam zh'u -mi hö -nu. d'oro
 lama request -[SUB] arrive -[IP] again

kho -da'nyam ta -khî -mi -ci -e dû
 he -with horse -lead -[SUB] -one -also be

‘The man who has come to get the lama has arrived. Someone to lead his horse on a tether is also there.’

- (49) ཁོང་ལྷ་འབད་མི་ཚུ་དངེས་མ་འོང་མི་དེ་ སླ་ལེན་སྒྲོད་པ་འོང་།

khong lâ be -mi -tshu d'ari ma -ong -mi -di
 they work do -[SUB] -[PL] today not -come -[SUB] -the

'la len -döp -ong
 salary take -stay -[POT]

‘The workers who haven’t shown up today are probably picking up their salaries.’

- (50) ང་མོ་བྱི་གཤམ་མི་དེ་བྱི་མ་བསྐྱུང་ནི་གི་དོན་ལུ་ཨིན།

nga rochi so -mi -di chim

I dog raise -[SUB] -the house

sung -ni -gi -d'ön -lu 'ing

guard -[INF] -[GEN] -so_that -[DAT] be

‘The dog I have raised is for guarding the house.’

Though similar in function, the nominalising subordinator in མི་ **-mi** is distinct from the nominalised forms of verbs in སའི་ **-bi** ~ **-mi** or བའི་ **-wi**, which may also modify a noun but may not serve as nominal heads. Confusion may arise from the partial similarity in function and the fact that the nominalising subordinator མི་ **-mi** happens to be homophonous with one of the allomorphs of the other nominaliser suffix སའི་ **-bi** ~ **-mi** or བའི་ **-wi**.

- (51) ཁྱོད་ལྟོ་གཤུང་བདུབ་སའི་མི་གཅིག་ཨིན།

chö 'lotê -tup -bi 'mi -ci 'ing

you trust -be_alright -[GN] man -one be

‘You are a trustworthy person.’

Used as a nominal head, a nominalised clause in མི་ **-mi** need not necessarily read as a *nomen concretum* but may also denote the fact itself expressed by the subordinate clause.

- (52) ཧེ་མ་ང་བཅས་ནི་སྐུལ་ལུ་འགྱུ་མི་དེ་དམྱོད་ང་གིས་དབྱུང་ཟེག་བཏང་མ་མས།

hema ngace Nepal -lu jo -mi -di d'ato 'ngâ -gi

before we Nepal -to go -[SUB] -the now I -[ERG]

pcäre tâm -me

remembrance dispatch -[EP]

‘Now I can remember the time we were in Nepal together.’

- (53) ང་གིས་བཟླ་བ་ཅིན་ ཁྱོད་ནངས་པ་རང་ལོག་འཐོན་འོང་བེད་
སྐབ་མི་དེམ་གིས་ཉ་མ་གོ་བས། མེན་ན།

'ngâ -gi ta -wacin chö nâba -ra lo

I -[GEN] see -if you tomorrow -[STR] back

thöng -ong z'e 'lap -mi -di 'mô -gi

come -[POT] that say -[SUB] -the she -[ERG]

ha -ma -g'o -e, me -na?

understand -did_not -understand -[AK] not_be -[Q]

'I don't think she understood you when you said that you wouldn't be coming back until tomorrow, do you?'

Suffixed to the verb ཟེར་ *z'e* 'to call, name', which in the previous section we have learnt serves as a subordinator with *verba sentiendi et dicendi*, the nominalising subordinator མི་ *-mi* may express the meaning 'the fact that, namely, by name'. In function and scope the Dzongkha construction ཟེར་མི་དེ་ *z'e-mi-di* closely resembles the Nepalese past participle *bhaneko* of the verb *bhannu* 'say'.

- (54) དེ་མེས་ཅན་ག་ཅི་ཟེར་མི་དེ་ཡིན་ན།

d'i semce g'aci z'e -mi -di 'ina

that animal what name -[SUB] -the be[Q]

'What is that animal called?'

- (55) ཁོ་མི་འགྱུ་ཟེར་མི་དེ་ ཁོ་གི་ཨ་རོགས་དག་འོགས་དེ་ཐོན་འོང་བྱུག་སྟོ།

kho mi -jo z'e -mi -di khô -gi

he not -go name -[SUB] -the he -[GEN]

'arogaro -di thwong -nu bô

lover -the come[PF] -[IP] [CTR]

'The fact that he's not going means that his lover must have come.'

In the preceding section, the inflected stem of a verb was seen to convert the clause of which it is the head into a nominal constituent within a larger syntagma. The inflected form of a reduplicated stem was seen to combine with the auxiliary ཡིན་ 'ing ~ ཡིན་བས་ 'ime to yield the factual preterite in Section 4 of Chapter 5. Like a simple inflected stem, a reduplicated inflected stem likewise represents a nominalised part of speech and may serve as an adjectival past participle, e.g. བགོ་ལ་རལ་རལ་མ་ **G'ola räräü** 'torn clothes'.

(56) མི་དེ་ཁྲོམ་ཁ་ལུ་ཤ་རུལ་རུལ་མ་ཅོང་ནི་འབད་མ་མས།

'mi -di thromkha -lu sha -rü -rüu tsong -ni beu -me
man -the market -at meat -rot -rotten sell -[INF] do -[EP]

'That man is trying to sell rotten meat in the market.'

3 The imperative

The imperative of a verb is simply its bare uninflected stem, e.g. (57)–(65). The negative imperative is formed by adding the prefix མ་ **ma-** to the verb, e.g. (66)

(57) ལྷོད་སའི་ཐག་པ་བརྒྱུ།

dö -sa -i thap dam
sit -place -[GEN] rope close

'Fasten your seat belts.'

(58) ཡ་ལུ་འབག།

'alu bâ
child carry

'Carry the child!'

- (59) དགའ་སྟོན་དེ་མཇུག་མ་བསྟུ་ཚུན་ཆོད་ཐོད།

gatön -di jû -ma -du -tshöntshö dö
festivities -the finish -not -finish -until stay

‘Stay here until the festivities are over.’

- (60) ལམ་འཕྲང་སྟེ་སོང།

lam thrang -di song
road straight -[PP] go

‘Go straight ahead!’

- (61) རྩོམ་གྲངས་ཁ་རྒྱལ།

nô j’angkha -cap
cow enumeration -perform

‘Count the cattle!’

- (62) གྲུ་བཏོན།

dr’em tön
attention show

‘Watch out!’

- (63) ཡར་ལོང།

yâ long
up stand

‘Stand up!’

- (64) ཁོ་ལུ་འདྲི།

khô -lu dr’i
he -[DAT] ask

‘Ask him.’

- (65) ཁོ་ལུ་ཡི་གུ་འབྲི།

khô -lu yig’u dr’i
he -[DAT] letter write

‘Write him a letter.’

(66) འགྲང་སྒྲད་མ་རྒྱབ་སྒྲུབ།

drangke ma -cap 'mä

burp not -perform [FE]

'Hey, don't burp!'

In the following example, the verb བཞག་ *zhâ* 'put, keep, place' forms a compound with the main verb དུམ་ *pcang* 'to hang up'.

(67) བལོ་ལ་གཟར་ཤིང་འགྲུར་དུམ་བཞག།

g'ola z'âshi -gu pcang -zhâ

clothes hanger -on hang -put

'Hang up the clothes on the hanger.'

Several suffixes are affixed to the imperative of a verb to express nuances of meaning or mood. One of these suffixes is ཤིག་ *-sh*, which expresses urging on the part of the speaker vis-à-vis the listener. The suffix ཤིག་ *-sh* can be added to the imperative, as it can to other verb forms, e.g. ལྷོ་ཤིག་ *'mosh?* 'Isn't that so?'.

(68) ལྷོ་ཤིག།

tön -sh

show -[U]

'Show [it to me]!' / 'Let's have a look!'

(69) ལྷོ་ལྷེ་མིག་ཕྱི་ཤིག།

go dimi pchi -sh

door key open -[U]

'Unlock the door!'

(70) ཁོ་འགུར་སོ་བཏང་ཤིག།

khô -gu sotap -sh

he -[UPON] bite -[U]

‘Bite him!’

(71) ཏིག་རུབ་གཅིག་བཏོན་ཤིག།

tiru -ci tön -sh

money -one remove -[U]

‘Get out [i.e. give me] one rupee!’

(72) ཁོ་ཁྱིམ་ནང་ལས་བཏོན་བཏང་ཤིག།

kho chi -na -le tön -tang -sh

he house -in -from remove -dispatch -[U]

‘Get him out of the house!’

The suffix ཤིག་ **-sh** urges but does not necessarily express an air of familiarity. The suffix ཤིག་ **-sh** can therefore combine with the particle of politeness ལགས་ **lâ**, whereby the use of the suffix ཤིག་ **-sh** is by no means necessarily rude.

(73) གསུང་ཤིག་ལགས།

sung -sh lâ

tell -[U] [POL]

‘Yes, please!’ / ‘Pray tell!’

The form གཞན་ **’nang** ‘proffer’ serves as the suppletive stem of the verb བྱིན་ **bj’in** ‘give’ in the imperative. There also exists a distinct but obviously cognate verb གཞན་ **’nang** ‘proffer’ which serves as the honorific counterpart to བྱིན་ **bj’in** ‘give’, and this distinct verb གཞན་ **’nang** ‘proffer’

may itself of course also occur in both indicative and imperative mood. The form གནད་ 'nang 'proffer' is often used as an auxiliary to convert a command into a polite request, as in the following example.

(74) ང་ལུ་ཐོགས་རམ་ཨ་ཅི་ཅིག་འབད་གནད་།

ngâ -lu dr'ôram 'atsici be -'nang
I -[DAT] assistance little_bit do -proffer

'Please help me out a little bit.'

In addition to the widely used literary ཐོགས་རམ་ *dr'ôram be-ni* 'help, assist', used in the preceding example, the more colloquial form རོགས་རམ་ *rôram be-ni* 'help, assist' also exists.

The sentence-final particle of friendly entreaty མྱོས་ 'mä conveys both a sense of urgency and of friendliness or familiarity. The particle མྱོས་ 'mä is not solely confined to the imperative.

(75) ཁོ་གིས་ང་ལུ་བྲངས་མས། ང་ལུ་མ་བྲང་སྟེ།

khô -gi ngâ -lu dr'âm -me. ngâ -lu ma -dr'ang 'mä
he -[ERG] I -[ACC] beat -[EP] I -[ACC] not -beat [FE]

'He's beating up on me. Don't beat me!'

- (76) ཆིད་དབའི་ཐོ་ཐེ། ཁྱེད་པག་ཤོས་ཀྱི་བུ་ཡིན་ཟེར་ཁམ་དེས་རང་
མ་བཙོང་སྒྲིལ། ལྷ་མ་འབདན་སྒྲིལ་ཙུ་འབད་ལྷག་བྱིན་འོང་གོ།

chchcht, 'wae, Dôji! chö dr'âsho -gi b'u 'ing z'e
psst, hey, Dôji! you dr'âsho -[GEN] son be that

kham d'ära ma -tsong 'mä! tama -be -n
boast repeatedly not -sell [FE]! later -[ADV] -if

pitsabe 'lukbj'in -ong -go
nicely give_someone_what_for -[POT] -hey

'Psst, hey, Dôji! Don't you boast all the time about being the son of a Dr'âsho! Otherwise, I might teach you a lesson.'

- (77) ཁྱེད་ཀྱི་སྒྲི་ཁྱུ་གུ་དེ་ང་ལུ་ཨ་ཙོ་བཞུ་གནང་སྒྲིལ།

chö -gi 'nyug'u -di ngâ -lu atsi 'nyâ-'nang 'mä
you -[GEN] pen -the I -[DAT] a_bit lend [FE]

'Lend me your pen for a minute.'

- (78) ད་རིས་ང་ལུ་དངུལ་ཀྲམ་བཅུ་ཐམ་དེ་ཅིག་བསྐྱི་གནང་སྒྲིལ།

d'ari ngâ -lu 'ngütram cuthâm -deci kî'nang 'mä
today I -[DAT] 'ngütram ten -about lend [FE]

'Please lend me ten 'ngütram today.'

The difference in meaning between the two Dzongkha verbs corresponding to English 'lend', used in examples (77) and (78) is that the verb བཞུ་གནང་ 'nyâ'nang 'let someone use something' in (77) indicates that the speaker is going to use the second person's pen and then return the same pen forthwith, whereas the verb བསྐྱི་གནང་ kî'nang 'lend' in (78) indicates that, although the speaker intends to reimburse the second person,

he will repay him with another ten 'ngütram than the original ten which he borrowed.

The particle ལྟེ་ལྟེ་ 'mare expresses authority on the part of the speaker. Added to an imperative, the sentence acquires the air of an order or impersonal command, but the particle ལྟེ་ལྟེ་ 'mare also conveys a sense of assurance or reassurance.

- (79) — མདའ་འཕྲང་ལྟེ་།
 — འཕྲང་པར་མི་མཐོང་མས་ལྟེ་ ལྟེ།
 — *da thrang -'mare*
 arrow straighten -[AUTH]
 — *thrang -ba mi -thong -me bô te*
 straighten -[SUP] not -see -[EP] [CTR] [ACC]
 — 'Straighten the arrow!'
 — 'But I can't see right in order to straighten it.'

- (80) རྩོལ་རེ་ནང་ཆུ་བཀྲང་ལྟེ་།
 dop -di -na chu kang -'mare
 bucket -the -in water fill -[AUTH]
 'Fill the bucket with water.'

Like the sentence-final particles ཤིག་ -sh and ལྟེ་ལྟེ་ 'mä, the particle ལྟེ་ལྟེ་ 'mare is not limited to the imperative. The particle ལྟེ་ལྟེ་ 'mare may also be used in the indicative where it authoritatively and reassuringly draws the listener's attention to the purport of the statement.

(81) ཁྱོད་ཀྱིས་ཉོ་ནི་ཡིན་ཟེར་སྒྲུབ་མི་སྒྲུག་དེ་ཁོ་གི་ཡིན་སྒྲུབ་ཅེ།

chö -gi nyo -ni 'ing z'e 'lap -mi bakba -di khô
 you -[ERG] buy -[INF] [AUX] that say -[SUB] scooter -the he
-gi 'ing 'mare
 -[GEN] be [AUTH]

‘The scooter you say you’re going to buy is his!’

4 Honorific speech

Dzongkha, like Tibetan, has a special honorific lexicon. The speech habits of Dzongkha speakers in formal situations are highly cultivated and polite. Honorific speech is employed when addressing or referring to people of high rank to whom respect should be accorded. The honorific pronouns ཁྱོད་ *nâ* ‘he, she, you’ and ཁྱོད་ཚུ་ *nâ-bu* ‘they, you’ were already introduced in Chapter 4.

Honorific equivalents exist for many common verbs and nouns. For example, the verb སྒྲུབ་ *'lap* ‘to speak, to say’ has the honorific equivalents གསུང་ *sung* and བྱ་ *zh'u*. The verb གསུང་ *sung* is used when the subject of the verb is someone who should be accorded respect, e.g. གསུང་གི་ལགས། *Sungsh lâ!* ‘Yes please!’, or on the telephone གསུང་མ་སྒྲོ། *G'â sôm mo?* ‘Who is speaking, please?’. The verb བྱ་ *zh'u*, on the other hand, is used to express humility on the part of the subject, usually the speaker, e.g. ང་གིས་དག་ཤོས་ལུ་བྱ། *'Ngâ-gi Dr'âsho-lu mi-zh'u* ‘I shan’t tell Dr’âsho’. The verb བྱ་ *zh'u* has the connotation of ‘request, require’, and is therefore used in the expression མི་བྱ། *Mi-zh'u* to politely refuse food, rather than the familiar མི་དགོ། *Minggo* ‘I don’t want / need [anymore]’.

The verb བཞེས་ *zhê* is the honorific counterpart to the verbs ཟ་ *z'a* ‘eat’, བསུང་ *thung* ‘drink’ and བྱོན་ *g'ön* ‘wear, put on clothes’. So, whereas བཞེས་ *zhê* is a polite request to please take, drink or eat, the verb is also used in expressions like བཞེས་པ་ *Namza zhê* ‘Please get dressed’ rather

than the more familiar བཞོལ་གྱོན། *G'ola gön* 'Get dressed'. The word བཟའ་ *namza* is used with བཞེས་ *zhê* as the honorific counterpart of བཞོལ་ *g'ola* 'clothes'.

The verb བྱོན་ *j'ön* is the honorific counterpart to both the verbs འོང་ *ong* 'come' and འགྱུ་ *jo* 'go', e.g. བྱོན་ཤིག། *J'önsh* 'Please come' and འཇགས་ཞིམ་འབད་རང་བྱོན་ཤིག། *Läzhimbe ra j'önsh* 'Have a good trip' or 'Go safely'. The verb བཞུགས་ *zhû* is the honorific of རྫོད་ *dö* 'sit, be seated, stay'. The verb ཡར་བཞེངས་ *yâ zheng* is the honorific of ཡར་འོང་ *yâ long* 'to stand up'. The use of the honorific verbs བྱོན་ *j'ön* 'to come, to go', བཞུགས་ *zhû* 'sit, be seated, stay' and ཡར་བཞེངས་ *yâ zheng* 'to stand up' shows deference on the part of the speaker with respect to the subject. These verbs are therefore not used by the speaker with respect to himself.

The verbs བྱིན་ *bj'in* 'give' and རྒྱབ་ *cap* 'do, perform' have the honorific counterpart གཞན་ *'nang*, used in polite requests such as བྱག་མདའ་གཞན་ཤིག། *Chânda 'nangsh* 'Shoot the arrow!', as compared with the familiar form མདའ་རྒྱབ་ཤིག། *Da capsh* 'Shoot the arrow!'. The honorific verb གཞན་ *'nang* 'give, do, perform' is also used as an auxiliary to yield honorific counterparts to verbs such as བཅུག་ *tsû* 'put, place' and བཞག་ *zhâ* 'put, keep', which have no separate honorific form, and with virtually any verb to enhance the politeness of a request, e.g. ཡར་བཞེངས་གཞན། *Yâ zheng 'nang* 'Please stand up'. Whereas གཞན་ *'nang* is the honorific of བྱིན་ *bj'in* 'give' indicating deference to the subject, the verb སྤུལ་ *phü* 'give' expresses humility on the part of the subject.

(82) དེ་ང་གླམ་ལུ་ཕུལ་ནི་ཨིན།

d'i nga 'lam -lu phü -ni 'ing
that I 'lama -to proffer -[INF] [AUX]

'I am to give that to the lama.'

Just as the verb བྱ་ **zh'u** ‘tell, say, request’ is the humble counterpart to honorific གསུང་ **sung** ‘tell’, the honorific of བསད་ **sê** ‘kill’ is བཏོང་ **trong**, and the honorific of སྒྲི་ **shi** ‘die’ is གཤགས་ **shâ** ‘pass away’.

The particle ལགས་ **lâ** at the end of a sentence is a sign of courtesy, used in polite parlance, even in Bhutanese English, and also forms part of Dzongkha honorific speech.

(83) ང་ལུ་དངུལ་ཁྲམ་གཅིག་བརྒྱ་དེ་ཅིག་ལྷང་གནང་ལགས།

ngâ -lu 'ngütram cikja -deci lhang -'nang lâ

I -[DAT] 'ngütram one_hundred -about proffer -give [POL]

‘Please give me one hundred 'ngütram.’

As some of the preceding examples have shown, nouns also have honorific counterparts, e.g. honorific རྩལ་མདན་ **chânda** ‘arrow’ alongside the more usual མདན་ **da**. In elevated speech, the common term is replaced by its honorific counterpart. For example, when asking some lad’s name in the street, it is appropriate to say:

(84) ཁྱེད་ཀྱི་མིང་ག་ཅི་སྟེ།

chö -gi meng g'aci mo

you -[GEN] name what be

‘What’s your name?’

Whereas, whilst addressing a superior or a man of high status, it is polite and appropriate to ask:

(85) རྒྱ་གི་མཚན་དོམ་གསུང་གནང་།

nâ -gi tshen ngoma sung -'nang

you -[GEN] appellation genuine tell -proffer

‘Please tell me your good name.’

(86) རྒྱ་གི་མཚན་ག་ཅི་ཞུས་སྟོང་ལགས།

nâ -gi tshen g'aci zh'û mo lâ
 you -[GEN] name what say be [POL]

'What is your name please?'

Here the word མཚན་ *tshen* 'name, appellation' or the phrase མཚན་ རྩོམ་ *tshen ngoma* 'genuine appellation' is used instead of the informal མིང་ *meng* 'name', and formal རྒྱ་ *nâ* 'you' is used instead of familiar ཁྱོད་ *chö* 'you'. Similarly, whereas one would say of one's friend སེམས་དགའ་ རུག་ *Sem ga-nu* 'he is happy', of a high official one would say སྤྱི་ཤེས་དགའ་ རུག་ *Thû gê-nu*, where both སེམས་ *sem* 'mind, feelings' is replaced with honorific སྤྱི་ཤེས་ *thû*, and དགའ་ *ga* 'be happy' is replaced with honorific དཤེས་ *gê*.

The honorific form of certain nouns is formed by adding a prefix, e.g. གསོལ་ཐབ་ *söthap*, the honorific of ཐབ་ *thap* 'oven, stove'. The honorific of many body parts is formed by adding the prefix སྐྱུ་ *ku*.

regular		honorific		meaning
གཟུགས་	zû	སྐྱུ་གཟུགས་	kuzu	body
ཤ་	sha	སྐྱུ་ཤ་	kusha	meat, flesh

But sometimes the honorific is different from the regular form, even though it takes the prefix སྐྱུ་ *ku*.

regular		honorific		meaning
རུཏོག་	rûto	སྐྱུ་རུས་	kurü	bone
སྒྲལ་	gäp	སྐྱུ་རྒྱུབ་	kujap	back

Often, however, the honorific counterpart of a term, such as a part of the body, is simply another word altogether.

regular		honorific		meaning
ལག་པ་	lap	ཕྱག་	châ	hand
ཀར་མ་	kâm	ཞབས་	zh'ap	leg
ནམ་ཙ་	'namco	སྟེན་	'nyen	ear
ལྷ་པ་	hapa	ཤང་	shang	nose
མིག་རྩ་	'mito	སྤྱན་	cen	eye
ལྗེ་	ce	ལྗགས་	jâ	tongue
ཁ་	kha	ཞལ་	zh'ä	mouth
མགུ་རྩ་	guto	དབུ་	'û	head

Such honorific terms are also used in expressions which contain body part terms, e.g. honorific ཕྱག་ཤུབ་ **châshup** for ལག་ཤུབ་ **lashu** ‘glove’, honorific ཞབས་ལྷམ་ **zh'aplhām** for ལྷམ་ **lham** ‘shoes’, honorific དབུ་བསྐྱུངས་རྩ་ 'u 'nyû-di for མགུ་རྩ་ན་སྟེ་ **guto nâ-di** ‘with a headache’, and honorific ཞལ་གསུང་ནི་མིན་འདུག། **Zh'ä sung-ni minu** for ཁ་སྐབ་ནི་མིན་འདུག། **Kha 'lap-ni minu** ‘He is mute’. Honorific terms for the meals of the day, ‘breakfast’, ‘lunch’ and ‘dinner’ respectively, are as follows:

regular		honorific	
དྲ་པ་གི་མཛེས་མ་	dr'ôba-gi dzâu	དྲོམ་མཛེས་	dr'omdza
ཉིམ་གི་ལྟོ་	nyima-gi to	གཞུང་ལྟོ་	söu
ཕྱི་ཐུག་གི་ལྟོ་	pchiru-gi to	ཚོགས་	tshô

The formulation བཀའ་བློན་བསྐྱུང་ **kadricang** ‘beseech’ in requests is used whilst addressing high nobility, highly placed clergy and members of the royal family. The past participle དེ་ **di**, which marks the verbal complement of བཀའ་བློན་བསྐྱུང་ **kadricang** ‘beseech’ in such requests, may be omitted.

(87) ཇིག་ཁྱིམ་ནང་ཚར་གཅིག་ག་དེ་སྤྱི་ཅུང་ཕྱིན་ཏེ་བཀའ་འདྲིན་བསྐྱུང་།

ngê -gi chi -na tshâ -ci g'adebe -ru
 my -[GEN] house -in time -one how -even
j'ön -di kadricang
 come[HON] -[PP] beseech

'I beseech you come to my house once in any event.'

In this sentence, the phrase ག་དེ་སྤྱི་ཅུང་ *g'adebe-ru* means 'no matter what, at any rate, in any event', and, far from being impolite, enhances the fervour with which the hospitality is extended. The spelling ག་དེ་འབད་ ཅུང་ can also be found.

Certain high honorific terms are restricted in use to the most respected individuals in the country. For example, whereas the honorific of the verb གླུབ་ 'lap 'say' is གསུང་ *sung*, the high honorific བཀའ་གནད་ *ka'nang* is used only with respect to འབྲུག་རྒྱལ་མངའ་བདག་པོ་ཆེ་ *Dru Gä 'Ngada Rimboche* 'His Majesty the King of Bhutan', རྗེ་མཁན་པོ་ the Jêkhem and ཨ་ཞེ་བསོད་ནམས་ཆོས་སྒྲོན་དབང་མོ་དབང་ཕྱག་ 'Azhi Sönam Chödrö 'Wangmo 'Wangchu. Similarly, the noun ལན་ *len* 'answer, response' has the honorific form ཞུ་ལན་ *zh'ulen* and the high honorific form བཀའ་ལན་ *kalen*.

5 Fixed expressions

The following are some fixed expressions in Dzongkha. The greeting སྐྱུ་གཟུགས་བཟང་པོ། *Kuzu Zangbo* is used at all times of the day upon the first meeting of that day.

Fixed expressions		
སྐྱ་གཟུགས་བཟང་པོ།	Kuzu Zangbo!	Greetings!
བཀྲ་ཤིས་བདེ་ལེགས།	Trashi Dele!	Good luck!
བཀའ་རིན་ཆེ།	Kadriche!	Thank you!
བྱོན་པ་ལེགས་སོ།	J'önba Lekso!	Welcome!

If a child sneezes once, it is customary to wish him ཆོ་རིད། **Tsher-ing** ‘long life’. If he sneezes a second time, one wishes him ཚོགས་བསགས། **Tshôsa** ‘accrual of merit’ for future incarnations, and if the child sneezes yet a third time, one may wish him ཉན་ཕྱིད། **Nênjung** ‘few illnesses’. Occasionally these wishes are used with respect to an adult. If someone sneezes violently, he may himself exclaim ཤི། **Shi!** ‘Die!’ after his sneeze.

Numerous Dzongkha expressions are used only on the archery field. For example, one of the often heard cries is བཀའ་རེག་ཡོད་ས་བཀའ་རེག་དབའི། **Kâre yösa kâre 'wae!** ‘[Aim at] the spot where the target is, the target!’. Here the term བཀའ་རེག་ **kâre** denotes the round painted target on the འབར་ **ba** ‘target board’. The bull’s eye is the སྒོར་ཐིག་ **gôthi**. When a point is scored, some dust or soil is pinched from the ground and cast into the air as an offering of thanks to the deities, accompanied by the cry མཆོད། **Chö!** ‘Offering!’. The drawn-out cry འ་མཆོད་དགོ། **A chö go!** is heard when the players anticipate that a crucial point is about to be scored. Literally this cry would mean ‘an offering is required’, but according to some it is a bastardisation of འ་བྱོན་དགོ། **A j'ön go!** ‘Thou must come’, etymologically therefore an invocation of divine succour. When one team is enjoying a winning streak in a given round, they will egg their team-mates on with the cry བྱར་རུ་དཔོན་གྱི་མངལ་ལན་ཨིན། **Bj'uru pön-gi jäle 'ing!** ‘Heaping portions are the just deserts [literally ‘giving and taking’] of a highly placed personage’, whereby བྱར་རུ་, normally pronounced **bj'uru**, means a heaping portion, e.g. of grain, with extra piled on, in contrast to a topped off portion. For this expression the corrupted pronunciation **Bj'uru pön-gi**

ja'ling 'ing! is also heard, so that there are archers who, I have discovered, because of the mutated pronunciation, do not know what they are saying when they utter this cry.

Other archer's cries include རྩོད་རང་སྟོབས། **Chö-ra cove!** 'You are the worst!', ཐམ་བ་བརྒྱུག་བཏང་ཅི། **Thäwa 'la tangci!** 'It hit [literally 'wasted'] the dust!', རྒྱ་རྩུང་ཀྱུ་འབད་བཤེག། **Ja chungku-be dr'ash!** 'Aim accurately!' [literally: 'Cut it close' or 'Take a narrow width of aim'], ལྷགས་ལྗོད་སར་སྟོབ་གཤམ། **Câ hō-sa dro kã!** 'Send the feathers to the place the iron [arrow-head] has gone (i.e. shoot straight)!'. Dzongkha expressions relating to archery, the traditional national sport, are manifold.

The frequently used adverbs མ་པ་ལས་ **mapa-le** 'truly, really' and ཅུ་ལས་ **tsa-le** 'definitely, adamantly, strictly' differ in meaning, as the given English glosses attempt to approximate and as illustrated by the examples, e.g. (88) and (89).

(88) ཡོད་རང་མེད། མ་པ་ལས་རང་མེད།

yö -ra mē mapale -ra mē
be -[STR] not_be really -[STR] not_be

'There just isn't any. There really isn't any.'

(89) ཅུ་ལས་མི་བྱིན།

tsale mi -bj'in
strictly not -give

'He really won't give it.'

Dzongkha is rich in interjections, such as ཨ་ཇའི་ 'adzai or ཇའི་ dzai, expressing surprise or being caught off-guard, སྤྲའའོ་ pāo 'wow', expressing amazement at the nature of an observed phenomenon, and དབའི་ 'wae 'wow', expressing astonishment at something sudden. The variant མའི་ wae can also be heard. The interjection སྤྲ་ pa 'gee' expresses mild or

understated amazement. The interjection ཡ་ **ya** ‘there it goes, there you have it’ is used when one has been observing a process which suddenly culminates in an event, calamity or transition, e.g. an unexperienced child falling off a bicycle after a wobbly attempt to ride it or a goal scored during a football match. The interjection གཡམ་ **’yâ** expresses surprise or dismay at something one has just heard or learnt.

The interjection ཨ་ཅུ་ **’achu** is uttered when cold, chill or wetness is experienced, the interjection ཨ་ཅ་ **’atsa** when a cutting or pinching sensation is felt as well as heat, ཨ་ལ་ **’ala** when pain is felt upon being struck, bumping one’s head or stubbing one’s toe. The interjection ཨ་ཁ་ **’akha** expresses dismay, whereas ཅུག་ཅུག་, which I shall romanise as **ts-ts**, but which is actually pronounced as two consecutive alveolar clicks, expresses dismay and resignation, ཁའི་ **khai** expresses disgust or revulsion, ཕུའི་ **phui** expresses disgust at a stench or odour, and ཤུད་ **shsh** expresses annoyance with and anger toward an individual. Whereas ཨ་འོ་ **’âo** expresses annoyance and disappointment, a low and prolonged crescendo ཨ་འ་འ་འ་འ་ **’aaaa** with a slowly rising intonation expresses irritation. The interjection ཨ་འེ་ **’ae** is uttered when one hears about or observes a situation evoking pity or sympathy.

To address or attract the attention of one’s peers, one may use the term of address ཁོ་རེ་ **khore** for a contemporary and the term ཨ་འུ་ **’au** for someone who is slightly older than oneself. Both to one’s younger peers and to children, one may use the term of address ཨ་འོ་ **’alo**. To elderly people one encounters, for example, on a mountain path and wishes to address, the more polite terms ཨ་ཞང་ **’azha** ‘uncle’ or ཨ་མ་ **’ama** ‘mother, maternal aunt’ are appropriate. To attract someone’s attention, the interjection ཆིན་ **chchcht** ‘psst’ is common amongst friends and familiars. If one has not heard the last thing someone has just said, then the interjection ཨ་ སྐྱ་ **â** ‘say what’ is a familiar request that the utterance be repeated, whereas the courteous particle ལགས་ **lâ** is used instead in any context in which the speaker chooses to be polite.

The low, legato interjections འོ་འོ་ **o-o** and འེང་འེང་ **eng-eng** are uttered when one is conceding a point or following an explanation. The interjection ཅིང་ **'eng** accompanies an insight, and with a low, falling intonation ཡ་ཡ་ **yâ-yâ** 'all right, OK' expresses agreement or concession. The interjection རྒྱ་འདྲ་འདྲ་ **dr'âdr'â** means 'at last' or 'finally'. The specific intonation is an important component of each of these interjections, and can best be illustrated by a native speaker.

6 Some Dzongkha proverbs

Dzongkha is a language rich in proverbs. In daily life, an apt proverb appropriate to a particular situation is often heard quoted by a knowledgeable speaker of Dzongkha. Just a small sampling of common proverbs is provided here.

- (90) གློན་པ་བཏང་ན་གྱི་ལུ་བཏང་།
 གྱི་གིས་སྤང་གི་ཚུ་མི་བ།

jimba tang na chi -lu tang
 philanthropy dispatch here dog -[DAT] dispatch

chi -gi pang -gi tsa mi -z'a
 dog -[ERG] bog -[GEN] grass not -eat

'Philanthropist, give here to this lowly dog.

For a dog cannot live on marsh grass.'

In other words, if one is playing at being a philanthropist, one should not give mere trinkets.

- (91) རང་ན་སྟག།
ཕྱི་བྱི་མི།

nâna tâ
indoors tiger

pchî bj'ili
outdoors cat

‘Indoors a tiger, outdoors a pussy cat.’

This expression is said of an idle braggart or boaster, whose bark is worse than his bite.

- (92) མ་རྒྱབ་ན་མི་ཤོག།
མ་སྒྲུབ་ན་མི་ཤོ།།

ma -cam mi -phô
not -draw/if not -strike

ma -'lam mi -g'o
not -say/if not -understand

‘If the bow is not drawn, the target will not be hit.

If the matter is not explained, neither will it be understood.’

In other words, one cannot expect to be understood if one does not take the trouble to explain the matter in detail, one cannot attain one’s goal if no measures are undertaken to realise it. The following proverb is in a similar vein.

- (93) རྩ་དགུན་ཚུ་ལས་དྲུངས་པ་མེད།
སེམས་རང་སེམས་ལས་གསལ་ལྟ་མེད།།

chu gñin -chu -le d'âm mê
water winter -water -than clear not_be

sem rang -sem -le säu mê
mind own -mind -than explicit not_be

'There is no water clearer than winter water.

No one's thoughts are as lucid [to oneself] as one's own.'

- (94) བདག་འཛིན་འབད་བར་སྐབ་མི་མེད།
འབྱུང་སྐད་རྒྱབ་པ་འཇམ་འཇམ་མེད།།

d'ândzi be -wa 'lap -mi mê
vigilant do -[SUP] say -[SUB] not_be

bjang -ke ca -ba jamja mê
lose -voice do -[SUP] charming not_be

'If you look after your own belongings, none will reproach you.
Your lament at the loss of your belongings, however, will be a nuisance to others.'

In other words, there is no shame in being careful about your own belongings. The following two proverbs are variations on the theme of admonishing one not to mimic another's example blindly. There is nothing wrong with following a good example, but creativity and individuality are called for, not slavish imitation.

- (95) མི་གིས་འབདན་བྱི་གིས་འབད།
བྱི་འི་མཐུག་མ་དར་འཕྱར།

'mi -gi ben chi -gi be
man -[ERG] do -if dog -[ERG]
chî juma d'â pchâ
do dog[GEN] tail flag

'As a man does, so does a dog.
The dog's tail is like a fluttering flag.'

- (96) མི་གིས་གྲ་འབད་སྤྱི་གིས་འབད།
སྤྱི་འི་མཐུག་མ་མེ་གིས་འཛོག།

'mi -gi g'â be pca -gi be
man -[ERG] who do monkey -[ERG] do
pca -i juma mi -gi tshî
monkey -[GEN] tail fire -[ERG] singe

'As a man does, so does a monkey.
The monkey gets his tail burnt.'

The following saying is a reprimand to castigate those who would be idle.

- (97) སྤྱི་ལྷ་མེད་པར།
ལྷ་དཔ་རྩོ་སྤྱི་ལ།

pca lâ -meba
monkey work -without
lhüp dô -drä
testicle stone -rub

'Like a monkey without work,
rubbing one's testicles on a stone.'

For ལྷོད་པ་ **lhüp** ‘testicle’ in the preceding proverb, the alternative spelling and pronunciation ལྷིག་པ་ **lhīp** may also be encountered. The following saying reproaches ingratitude.

- (98) ལྷོ་དཀར་པོ་ཕར་བྱིན།
མིག་རྟོ་དཀར་པོ་ཚུར་བལྟ།

to kâp phâ bj'in

rice white thither give

'mito kâp tshû ta

eye white hither look

‘To give white rice, and to be looked at
with the whites of the eyes in return.’

The white rice in the above saying is Bhutanese white rice, which used to be valued more highly than Bhutanese red rice. Bhutanese red rice is nowadays more highly valued, more popular and more costly than Indian white rice. The Dzongkha expression མིག་རྟོ་དཀར་པོ་བལྟ་ནི་ **'Mito kâp ta-ni** ‘to look with the whites of one’s eyes’ is to look with suspicion or animosity.

- (99) ཕ་གཡུས་ལུ་རྟ་བརྒྱ་ཐམ་པ་ཡོད།
རང་འགྱུ་ཤ་དང་རྟ་ཐང་མས།

pha -'ü -lu ta jathamba yö

father -village -at horse one_hundred be

rang jou -da kang to -me

self go -[PG] leg strain -[EP]

‘In my father’s village we have one hundred horses,
but as I go, I must walk.’

In other words, it’s not there when you need it, and it’s there when you don’t. The following emphasises the impermanence of personality

and self, as evinced by the different person one becomes through the vicissitudes of life.

- (100) མི་ཚེ་གཅིག་ལུ་བསྐྱལ་བ་དགུ།
དགུ་གྱིས་མི་དོ་བཅོ་བརྒྱད་ཡོད།

'mi -tshe -ci -lu kăp gu
man -life -one -in transformation nine

gu -gi mi -do copgä yö
nine -[ERG] not -[PG] eighteen be

'There are nine transformations in a man's life.

If it isn't nine, it's eighteen.'

The following proverb expresses skepticism about the efficacy of indigenous mediums:

- (101) གསིག་པར་རྩ་གིས་གསིག་པའི།
མ་པ་རང་གིས་གསིག་དགོ།

siba lhâ -gi si -bi
shaker deity -[ERG] shake -[GN]

mapa rang -gi sî -go
truly self -[ERG] shake -must

'The deity shakes the shaman.

Actually he must shake himself.'

In other words, even if it is a deity which is said to make the shaman shake and tremble, the shaman still actually has to do the shaking himself.

Exercises to Chapter 8

I. Grammar questions

1. What are the various ways in which the element ཟེར་ *z'e* is used in Dzongkha? To which types of English clause types do Dzongkha constructions with ཟེར་ *z'e* correspond?
2. Give examples of the subordinator མི་ *-mi* used in a 'passive' sense to refer to the patient of the transitive verb to which it is attached. Give examples of its use in an 'active' sense to refer to the agent of a transitive verb. Can you find yet other functions of the subordinator མི་ *-mi*? Describe in your own words what you feel to be the intrinsic meaning expressed by this subordinator which accounts for its versatility of function.
3. Which particles are often used with the imperative, and what meaning do they add to the sentence? Which of these particles are used with forms other than the imperative?

II. Vocabulary

ཡ་རྒྱལ་པ་དགའ་རྒྱལ་པ་	' <i>arogaro</i> , n., lover, paramour.
ཡ་རྒྱལ་ཁྱེད་ཀྱི་	' <i>âuku-ni</i> , vt. [SOFT], steal [from someone, with the postposition ལས་ <i>lä</i>].
བད་མཚོན་	<i>b'angdzö</i> , n., wealth, affluence.
བད་ན་	<i>b'âna</i> , postp., 1) between; 2) whilst.
བྱ་རྒྱལ་པ་	<i>bjâro</i> , n., servant.
ཆགས་ནི་	<i>châ-ni</i> vt. [HARD], land (of a bird, plane, snow), perch; settle down upon, precipitate.

ཕྱག་མཇལ་

chânje, n., gift or offering (of a lowly person to a person of higher standing).

ཕྱག་འཚལ་ནི་

châtshä-ni, vi. [SOFT], prostrate oneself in obeisance.

ཆོས་ལྟ་ནི་

chôlhap-ni, vt., study; cf. chôzh'uni, chôlhâni

ཆོས་ལྟ་ནི་

chôzh'u-ni, vt. [SOFT], learn by listening to teachings; cf. chôlhapni.

མཚན་ནི་

chö-ni, vt. [HARD], perform religious rituals, make offerings.

བདག་འགན་

däge, n., professional responsibility, authority, post or official rank.

སྤོང་སར་

dösa, n., place of residence.

བརྩེང་སག་ས་

dungsasa, adv., making motions as if to hit or strike, threatening to hit or strike.

སྤྱག་བསྐྱལ་

du-nge, n., misery.

དེ་འབད་

d'ebe, adv., like that, in that fashion.

དེ་སྐད་

d'igang, adv., then.

དེ་ཁར་

d'ikha, adv., there, at that place.

དེ་འཕྲོད་ལས་

d'ithröle, adv., straight away.

དུས་

d'ü, n., moment.

སྒྲིག་ནི་

drî-ni, n., arrange, prepare, get into the proper arrangement.

འབྲུག་སྒྲ་

drûdra, n., roar of the dragon.

བསྐྱེད་ནི་

drup-ni, vt., complete, achieve, bring to fruition, attain.

གྲགས་པ་

dr'aba, n., reputation, knowledge.

དག་	dr'â , n., alleviation, improvement.
བློ་འཆམ་ནི་	dr'ocham-ni , vi., dance, frolic.
བློགས་རམ་	dr'ôram , n., help, assistance.
གྲགས་ནི་	dr'â-ni , vi. [HARD], become well known, to spread (of fame).
རྩུང་ཡིག་	dr'u-nyi , n., clerk.
མཛད་ནི་	dzê-ni , vt.hon. [HARD], to do.
འཛོལ་བ་	dzöwa , n., mistake.
དགའ་སྤྱིད་	gaki , n., peace and prosperity, well-being.
དགའ་ཉྟག་ཉོ་	gatoto , adj., pleasant.
དགའ་བ་	gawa , adj., pleasant, mellifluous.
བརྒལ་	gä , postp., until.
རྒྱལ་སྲས་	gäsä , n., prince.
རྒྱལ་སྲིད་	gäsi , n., throne, reign.
གོང་	gong , n., price, rate, fee, fare; cf. རིན་ rin , རིན་གོང་ ringgong , སྒྲི་ 'la .
གངས་	g'ang , n., mountain.
གངམ་	g'am , n., a lot.
གོ་སྐབས་	g'okap , n., chance, occasion, opportunity.
གོང་མ་	g'ôm , n., important person, man of high social standing.
ཉ་གོ་ནི་	hag'o-ni , vi. [SOFT], understand, make out.
ཉ་ལས་ནི་	halä-ni , vi. [HARD], be astounded, be surprised.
ཉེད་བཀལ་	hengke , adv., on top of that, to boot, in addition.
ཉོན་ཚོད་	höntshö , n., a particular leafy spinach-like vegetable.

བརྟེན་ནི་
འཇིགས་སྐྱུག་
ཁྱེན་པ་
ཁྱེ་
ཁྱེ་ཅ་ལ་
ཁྱེ་ལོ་ར་
བཟུང་དེ་

jê-ni, vt. [HARD], forget.

jikdra n., threat, wrath.

jimba, n., philanthropy.

ju, n., wealth.

jucala, n., material possessions and things.

juno, n., wealth and livestock.

jüdi, postp., [used in combination with the post-position ལས་ *lä*] ཁྱིམ་ ལས་ ཁྱིམ་ བཟུང་ དེ་ **chim-le chim-jü-di** from house to house, ཁྱེ་ལ་ཁབ་ལས་ཁྱེ་ལ་ཁབ་བཟུང་དེ་ **gäkhap-le gäkhap-jü-di** from country to country, etc.

སྐམ་
བཀའ་བཞོ་
ཁྱེ་ལ་ཐུ་
སྐད་སྒྱུར་
ཁྱིད་པ་
ཁྱིད་ཏོང་ཏོ་
དཀོན་མཆོག་
སྐུ་མདུན་

kam, adj., dry, dried.

kap-g'ô, n., clothing, clothes to wear.

käcu, n., receptacle, container.

kêju, n., translation.

kiba or ཁྱིད་པ་ **kip**, adj., peaceful.

kîtongto, adj., peaceful, tranquil.

köncho, n., god, deity.

kundü, n.hon., the presence [of a person of high status].

ཁམ་

kha, postp., on, at, in.

ཁམས་སངས་

khamsa, n.hon., relaxation, recreation.

ཁ་གསལ་འབད་

khasebe, adv., in great detail.

ཁམ་

khau, n., snow.

ཁག་ཆེན་

khâche-ni, vi. [SOFT], be important.

ཁ་ཐུག་	khâthu , n., [with the verb ཁྱབ་ནི་ cap-ni] coincidental meeting face-to-face, running into each other.
ཁྱེད་པར་	kheba , n., difference.
འཁྱིད་ནི་	khî-ni , vt. [HARD], lead, escort; take [a person by the hand or an animal on a leash].
ལག་པར་	laba , adv., in one's hand.
ལམ་འགྲོ་ནི་	lamjo-ni , vi. [SOFT], walk, go on foot.
ལྷགས་ནི་	lä-ni , vi. [HARD], be beautiful.
ལོ་རྒྱུ་	lôju , n., case, affair.
ལོངས་སྤྱོད་ནི་	longcö-ni , vt. [HARD], assume, appropriate, enjoy the fruits or benefit of.
ལོམ་	lôm , n., dried höntshö, used as a vegetable in making one type of Bhutanese curry.
ལུས་ནི་	lû-ni , vi. [HARD], remain, be left behind.
ལྷ་	'la , n., 1) salary; 2) fare; cf. རིན་ rin , གོང་ gong , རིན་གོང་ ringgong .
ལྷོ་པམ་ནི་	'lopham-ni , vi., be disappointed, be crestfallen.
ལྷོ་བམ་	'lôm , n., disciple, follower of a spiritual teacher.
མང་རབས་	mangrap , adj., a great deal of, a lot, a large amount.
མ་ཏོགས་	mato , adv., unless, only if.
མ་སྤྲད་	mâphe , n., [aspirated ph in the second syllable, despite the orthography; in Chöke: མ་བུ་ mab'u] a mother with her children; cf. ཕ་སྤྲད་ phâphe .
རྣམ་རྟོག་	'namto , n., apprehension.

གནང་ནི་

'nang-ni, vt.hon., 1) give (from a person of higher standing to someone of lower social standing); 2) solve, alleviate (e.g. a problem).

གནས་བཅག་སྒྲོང་ནི་

'nâcâ dö-ni, vi. [HARD], take up residence, settle down.

མཐོ་ནི་

'no-ni, vt. [SOFT], think.

མཐོ་བསམ་

'nosa, n., thought, thinking.

ངན་མ་

ngem, adj., evil.

དངོས་

'ngö, adj., actual, in truth, real.

སྒྲུ་ནི་

'ngu-ni, vi. [SOFT], cry, weep.

སྒྲུ་རལ་འཐབ་ནི་

'ngurä thap-ni, vi., to bawl, cry hysterically.

ཉམས་ནི་

nyam-ni, vi., fall into disuse, fall into decay.

ཉིམ་

nyim, n., 1) sun; 2) day.

ཉིམ་དངོས་ནངས་པ་མེད་པར་

nyim d'ari nâba meba, adv., [literally 'not only the day of today and [the day of] tomorrow'] incessantly, constantly, persistently.

གཉེན་

'nyen, n., marriage (with the verb གྱུབ་ནི་ **cap-ni**: 'to get married').

དཔོན་

pön, n., important personage, VIP.

ཕར་འབད་བཞག་ནི་

phâbe zhâ-ni, vt. [HARD], forget about it, give it up.

ཕ་སྤྲད་

phâphe, n., [aspirated **ph** in the second syllable, despite the orthography; in Chöke: ཕ་བྱ་ **phab'u**] a father with his children; cf. མ་སྤྲད་ **mâphe**.

ཕུན་སུམ་ཚྲིགས་པ་

phünsumtshôba, adj., possessed of the three graces, i.e. wealth, grace and glory; sublime.

ཕྱང་འབྲམས་ནི་	pcangchamni , n., be a freeloader, wander about like an itinerant scrounger.
ཕྱི་ལུ་	pchîla , n., outdoor work.
རི་དྭགས་	rida , n., beasts, savage creatures.
རིང་མོ་	rim , adj., long.
རིན་	rin , n., price, amount, rate; cf. རིན་གོང་ ringgong , གོང་ gong , ལྷ་ 'la.
རིང་	ring , postp., [with the genitive] for (a duration of time), until.
རིན་གོང་	ringgong , n., price, amount, rate, fee; cf. རིན་ rin , གོང་ gong , ལྷ་ 'la.
བསམ་པ་	samba , n., disposition, character, personality.
ས་གཞིས་	sazhi , n., land (as property).
ས་སྟོང་	sâto , n., a deserted place, an empty or vacant lot of land.
སྲས་	sä , n.hon., son, prince.
བསམ་ནི་	sä-ni , vt. [SOFT], explain.
སེམས་	sem , n., mind.
སེམས་རྒྱུ་རྩེ་ག་	sem'namto , n., anxiety, disappointment.
སིང་ག་	singge , n., lion.
སིང་གེ་དྭགས་མོ་	singge kâm , n., 1) mythological white lion; 2) snow leopard.
གསིག་ནི་	sî-ni , vi. [HARD], shake, quake.
སེར་མ་	siu , n., hail.
གསོལ་མུ་བཏབ་ནི་	söu tap-ni , vt., to bow in respect or submission, to ask for mercy.

གསུང་ནི་

sung-ni, vt.hon., tell.

ཤ་བདའ་ནི་

shada-ni, vi. [SOFT], hunt, go hunting.

ཤོབ་རྒྱབ་ནི་

shop cap-ni, vt., to lie.

བརྟག་ཞིབ་

takzh'i, n., comparative study, investigation, checking something out beforehand, background study.

བརྟག་ཞིབ་དཔྱད་ནི་

takzh'i cê-ni, vt. [HARD], investigate, check something out; cf. **zh'ipce cap-ni**.

གངས་རྒྱུད་

tamjü, n., story.

བཏང་ནི་

tang-ni, vt., send, dispatch.

རྩ་ཐག་

tätha, n., stick with which to beat someone.

ལྟོ་ཤ་བཀྲེས་ནི་

tou kê-ni, vi. [HARD], be hungry, get hungry.

སྟོང་མ་

tôm, adj., abandoned, deserted, empty.

བཏོན་ནི་

tön-ni, vt., evict, drive off, take out.

སྟོན་ནི་

tön-ni, vt., show, display.

བསྐྱུན་གྲོས་

tündrö, n., discussion.

མཐའ་མར་

thama, postp., [with the genitive] nearby, on the outskirts of, alongside.

མཐོག་གང་

thog'ang, n., Bhutanese unit of measure equivalent to the distance between the tip of the thumb and the tip of the ring finger when outstretched.

མཐའ་མཐུག་ཁར་

thanjukha, adv., at last, finally.

འབྲུན་ཤོར་ནི་

thüshô-ni, vt. [SOFT], [with the bound morpheme འབྲུན་ **thü** 'harmony, accord'] make a mess of things, fudge something, spoil or bungle, fail; err, make a mistake.

རྩ་ལས་

tsale, adv., really, definitely.

བརྩོན་ལུགས་བརྟོན་ནི་	tsönshu tön-ni , vt., (with an optional complement in ལུ་ -lu) be diligent at something, be assiduous at something.
བརྩུགས་ནི་	tsû-ni , vt. [HARD], put, place, apply.
བརྩུན་མོ་	tsüm , n., queen.
ཚངམ་འབད་	tshâmbe , adv., in full, completely.
མཚན་སྒྲན་པ་	tshen'nyenba , n.hon., fame, repute.
ཚུར་	tshû , adv., hither.
ཚུད་ནི་	tshü-ni , vi. [HARD], land [somewhere], end up [in a place].
འུར་སྒྲ་	ûdra , n., hollow echo, fluttering noise, zoom of a plane, sound of incessant bawling.
དཔུལ་ཕོངས་	'üphong , n., poor villagers, paupers.
གཡོག་ལུ་	'yôla , n., outdoor work.
བཟངམ་	zâm , adj., healthy, amiable, agreeable.
གཟིམ་ཅུང་	zimcu , n.hon., house.
བཟུང་ནི་	zung-ni , vt., hold, grip, clutch.
ཟ་བའི་ལྗོ་	z'awi-to or z'au-to , n., food, sustenance [literally 'rice for eating'].
ཞལ་ཐག་	zh'ätha , n., stupid mistake, blunder, embarrassing situation.
ཞལ་ཐག་རྒྱུལ་ཅུ་	zh'ätha-käcu , n., [literally 'blunder receptacle'] dunce, oaf.
ཞལ་ཐག་དབྱང་ནི་	zh'ätha pcang-ni , vt., make a stupid mistake, pull an oafish blunder, get oneself into an embarrassing situation.
གཞན་	zhen , adv., otherwise.

བཞེས་ནི་	zhê-ni , vt.hon. [HARD], take.
གཞིས་	zhî , n., plot of land.
བཞུགས་སར་	zhûsa , n.hon., residence, place of residence.
ཞིབ་དཔྱད་ཀླབ་ནི་	zh'ipce cap-ni , vt., inspect, conduct an inspection.

III. Translate into English

Translate the following sentences into English after having studied Chapter 8. The form འབག་མི་ **bâmi** in sentence (1) below is the same as འབག་མི་ **bâmi** ‘porter, coolie’ introduced in Chapter 6, bearing the suffix མི་ **-mi** explained in Chapter 8. The form actually means both ‘he who carries’ as well as ‘that which is carried’.

- ༡ ཉེ་མ་རྣམ་རྒྱལ་གྱིས་འབག་མི་དངུལ་དེ་དཔྱད་ལེན་ནི་ཞིན་ག་ཅི་ཞིན་མ་ཟེར་བ་ཅིན་ ད་
ཟེས་ང་རང་ལུ་ཁག་ཆེ་བས།

Hema 'Namge-gi bâ-mi 'ngü-di d'a lo-len-ni 'ing, g'aci'im z'ewacin
d'are nga-ra-lu khâchee.

- ༢ ལས་ཟིམ་དེཔྱད་བཟོ་དགོ་པས་ག་ཅི་འབད་ཟེར་བ་ཅིན་ཉེ་མ་བཟོ་མི་དེ་ནང་འཛོལ་བ་ལེ་
ག་འདུག།

Lärim-di lo zo-go-be, g'acibe z'ewacin hema zo-mi-di-na dzöwa
läsha dü.

- ༣ ཁ་ཚུ་བྱོད་དང་གཅིག་ཁར་འོང་མི་དེ་བྱོད་ཀྱི་ག་ཅི་སྒྲོ།

Khâtsa chö-dacikha ong-mi-di chö-gi g'aci mo?

- ༤ དཔོན་མེན་པར་ཞིན་ཟེར་སྒྲུབ་མི་དེ་ཤོབ་རང་ཞིན།

Pön memba 'ing z'e 'lap-mi-di shop-ra 'ing.

- ༥ ད་ཟིམ་རྒྱ་འབྱོན་མི་དེ་སྒྲུབ་མེན་པར་སྒྲོ་བམ་དེ་ཞིན་པས།

D'ari nâ jön-mi-di 'lam memba 'lôm-di 'ime.

- ༤ གངས་ལུ་ཆགས་ཏེ་ཡོད་མི་དེ་ཁམ་མེན་པར་སེར་མ་ཡིན་པས།
G'ang-lu châ-di yö-mi-di khau-memba siu 'ime.
- ༥ ཁྱིམ་དེ་དེ་མ་ལས་རང་ཉམས་སོ་རུག་ག་ཅི་སྟོ་ཟེར་བ་ཅིན་ཁྱིམ་ནང་སྟོད་མི་མེད་ནི་དེ་གིས།
Chim-di hema-le-ra nyam-so-nu, g'acimo z'ewacin chi-na dö-mi mê-ni-di-gi.
- ༦ ཁྱོད་ལུ་དགའ་བས་ཟེར་སྟབ་མི་བུམ་དེ་མིག་ཏོ་སྟོམ་དེ་སྟོ་ལྷ་པ་རིང་མོ་དེ་སྟོ།
Chö-lu ga-e z'e 'lap-mi b'um-di 'mito bôm-di-mo lhapa-rim-di-mo?
- ༧ བཀ་ཤིས་ཟེར་མི་དེ་དེ་མ་ཡང་བཙོན་ནང་ཚུད་རུག།
Trashi z'e-mi-di hema-e tsön-na tshü-nu.
- ༧༠ ད་རིས་ཀྱན་དགའ་བཞེས་སྟོ་བ་བར་མི་འོང་ཟེར་མི་དེ་བུམ་གཅིག་དང་གཅིག་ཁར་བ་ཁར་ནང་འགྱུ་ནི་འབད་ཡིན་པས།
D'ari Küngga zhêgo z'a-wa mi-ong z'e-mi-di b'um-ci dacikha z'akha-na jo-ni-be 'ime.
- ༧༡ སང་གེ་དཀའ་མོ་ཟེར་མི་དེ་རི་དྲགས་ཀྱི་རྒྱལ་པོ་ཡིན། ཁོ་གངས་བར་ན་སྟོད་པ་ཡིན།
Singge kâm z'e-mi-di rida-gi gäp 'ing. Kho g'ang-bana döb 'ing.
- ༧༢ ལཱ་ངན་མ་འབད་མི་ཚུ་ལུ་གོགས་རམ་ཙུ་ལས་འབད་ནི་མི་འོང་།
Lâ ngem be-mi-tshu-lu dr'ôram tsale be-ni mi-ong.
- ༧༣ ཁོང་ལཱ་དེ་བཟུམ་འབད་མ་ད་རིས་བཀལ་རང་མ་ཤེས།
Khong lâ-d'i-zum beu nga d'ari-gä-ra ma-shê.
- ༧༤ ང་བཅས་ལུ་དགོ་མི་དེ་ཨ་ནི་ཡིན་ན་མ་ཤེས།
Ngace-lu gö-mi-di 'ani 'ina ma-shê.
- ༧༥ ཁྱོད་ཀྱིས་དེ་སྟོ་འབད་དགོ་མི་དེ་ང་གིས་ཤེས།
Chö-gi d'ebe be-go-mi-di 'ngâ-gi shê.

༡༤ ང་བཅས་ཀྱི་དཔོན་ནངས་པ་མ་འབྱོན་རུང་གནང་ཆེ་འབྱོན་འོང་ཟེར་གསུངས་གནང་ཅུག།
Ngaci pön nâba ma-j'ön-ru 'nâtshe j'ön-ong z'e sung-'nang-nu.

༡༥ ང་གིས་ཁྱེད་ལུ་ཁོང་ཞལ་ཐག་རྒྱལ་བྱ་གཉིས་གཅིག་ཁར་མ་བཏང་ཟེར་སྒྲུབ་ཅི། དེ་སྒྲུང་
ཁྱེད་ ག་གིས་ཡང་ཉན་མ་བཏུབ། ད་ཁོང་གཉིས་ཀྱིས་དཔོན་གྱི་སྒྱུ་མདུན་ལུ་འཐུད་ཤོར་
རང་ཤོར་རོ།

'Ngâ-gi chä-lu khong zh'ätha-käcu 'nyî cikha ma-tang z'e 'lap-ci.
D'igang chä g'â-gi-e nyen-ma-tup. D'a khong 'nyî-gi pön-gi kundü-
lu thü-shô-ra shô-nyo.

༡༦ གཞན་ང་བཅས་ཀྱི་ཡིག་ཚང་ནང་སངས་རྒྱས་བཟུམ་སྤེལ་བད་ཚུགས་མི་དོ་རུང་ཡང་
གཅིག་ དགོས་པ་ཡིན། དེ་འབདམ་དང་ ཁོ་བཟུམ་ཅིག་ད་རྩ་ལས་འཐོན་ནི་མིན་འདུག།
Zhen ngaci yitsha-na Sangge-zumbe be-tshu-mi d'oroe ci gôp 'ing.
D'i beuda kho-zumci d'a tsale-ra thön-ni mindu.

༡༧ དབང་འདུས་ཀྱི་ཨ་ལུ་ཚུ་ཡང་གཅིག་ཁར་འབྱིད་ནི་ཡིན་ཟེར་སྒྲུབ་མས་ག།
'Wangdi-gi 'alu-tshu-e cikha khî-ni 'ing z'e 'lap-me-ga?

༢༠ མི་དེ་ཉེ་མ་ལས་རང་ཨ་རམ་རྒྱུ་ཡིན་ཟེར་སྒྲུབ་ཚོགས་ཀྱིས་སྒྲུབ་དོབས།
'Mi-di hema-le-ra 'âu-kû 'ing z'e Phüntsho-gi 'lap-dee.

༢༡ ཀུན་དག་འད་ལྟོ་ལཱ་འབདམ་མེན་པར་ལྟོ་ཟམ་ཡིན་པས།
Küngga d'ato lâ beu memba, to z'au 'ime.

༢༢ ང་བཅས་དཔོན་ཉིམ་གཅིག་རང་ལམ་འགྱོད་གོ་པ་ཅིན་ལྟོ་མ་བཀྲེས་ནི་ཡིན་པས།
Ngace d'ari nyim-ci-ra lamjo-go-bacin tou kê-ni 'ime.

༢༣ ལཱ་ག་ཅི་རང་འབད་རུང་བརྟག་ཞིབ་མ་དབྱད་པར་དེ་འཕྲོད་ལས་འབད་ནི་མེན་པས།
Lâ g'aci-ra be-ru takzh'i ma-ce-ba d'ithrôle be-ni membe.

༢༤ འཆར་གཞི་བདུན་པའི་ལས་རིམ་དེ་ཚུ་བསྐྱབ་ཚུགས་ག་མི་ཚུགས་ ད་ལྟོ་རྩ་ལས་རང་ ཉ་
གོ་མི་ཚུགས་པས།

Châzhi dün-bi lärim-di-tshu drup-tshu-ga, mi-tshu, d'ato tsale-ra
hag'o-mi-tshu-be.

༢༥ ཁ་རྩ་ང་བཅས་དགེ་འདུ་ལས་འོངམ་དང་ དར་ཚུལ་དང་མར་འབག་འོང་དགོས་པ་ དེ་
བརྟེན་རང་ བརྟེན་སོ་རུག།

Khâtsa ngace Gädu-le ôm-da d'âtshi-da mâ baong-gop-di jê-ra jê-
so-nu.

༢༦ ལྷུན་གྲུབ་གིས་རིན་གོང་ཚངམ་འབད་སྤྱོད་ན་ཡི་ག་མ་སྤྱོད་ག་ག་ཅི་ཡང་སྤྲུབ་ནི་མིན་
འདུག།

Lhündrup-gi ringgong tshâm-be trö-da-yiga ma-trö-ga g'aci-e 'lap-
ni mindu.

༢༧ ཨ་པ་ལས་ཚུར་ལྷ་མི་བུམ་གཅིག་དེའི་ཨ་རོགས་དག་འརོགས་དེ་བཟུམ་ཅིག་ཨིན་པས།
'Apha-le tshu ta-mi b'um-ci ngê 'arogaro-di-zumci 'ime.

IV. Text

ཨཔ་ བསྐྱལ་བཟང་དང་ བུམ་ གསལ་སྤྱོད་ གཉིས་ཀྱི་ གཏམ་རྒྱད།

༡ ཉེ་མ་ ཨཔ་གཅིག་དང་ བུམ་གཅིག་ སྤྱང་འབྱམས་ཡི་ འབྱམས་ཡི་འབད་ གཡུས་ལས་
གཡུས་བརྒྱད་དེ་ འོངམ་དང་ མཐའ་མཇུག་ཁར་ གཡུས་ དག་འགྲིང་ ཟེར་མི་གཅིག་ནང་ སྤྱོད་པ་
ལས་ ཁོང་པ་སྤྱད་གཉིས་ གཡུས་དེ་གི་མཐའ་མར་ ས་སྤྱོད་གཅིག་ནང་ ཁྱིམ་སྤྱོདམ་ རྒྱུ་ཀྱ་གཅིག་
ཡོད་པ་མཐོང་སྟེ་ དེ་ཁར་ གནས་བཅག་ སྤྱོད་རུག། སྟེ་ ཁོང་ པ་སྤྱད་གཉིས་ལུ་ རྒྱ་ཅལ་ འདི་ཚུ་
ག་ནི་ཡང་མེད་དེ་འབད་རུང་ ས་གཞིས་ དུམ་བྲ་གཅིག་པ་དེ་ཁར་ ལཱ་འབད་དེ་ སྤྱོད་པ་ལས་ ཟ་བའི་
སྤྱོད་ བཀའ་བཟོ་འདི་ཚུ་ ས་གཞིས་ཀྱི་ ལཱ་ལུ་བརྟེན་ཏེ་ ལོ་ མང་རབས་གཅིག་གི་རིང་ དག་འ་
ཏོག་ཏོ་ སྤྱོད་ཏོང་ཏོ་འབད་ ཨཔ་བསྐྱལ་བཟང་གིས་ ཕྱི་ལཱ་འབད་ བུམ་གསལ་སྤྱོད་གིས་ ཁྱིམ་
ནང་གི་ གཡོག་ལཱ་ཚུ་ འབད་སྟེ་ ཁོང་ པ་སྤྱད་གཉིས་ལུ་ སྤྱོད་སྤྱུག་ ག་ནི་ཡང་མེད་པར་ བྱ་ ཤིང་
ཁར་ ཆགས་ཆགས་པ་བཟུམ་སྟེ་ སྤྱོད་པ་ཅིག་གི་བར་ན་ ཁོང་ པ་སྤྱད་གཉིས་ དེ་སྟེ་འདུག་ཟེར་

གཞིས་ དེ་གི་ཐོབ་དག་ གཞུམ་ དག་འགྲིང་གི་ རྒྱལ་པ་ རྒྱ་ཤོས་ལོག་ གནག་གིས་ ཤེས་ཏེ་
ཉིམ་གཅིག་འབདམ་དང་ རྒྱ་ཤོས་ ལོག་གནག་གིས་ རྒྱ་ཤོས་གཅིག་ ཡལ་ བ་སྤྲད་གཉིས་
གཞིས་དེ་ནང་ལས་ བཏོན་པར་བཏང་མ་དང་ དེ་ན་དག་དེ་གིས་ ལོང་ བ་སྤྲད་གཉིས་ སེམས་རྣམ་
རྟེན་ལང་སྟེ་ སེམས་ཁར་ མཉོ་མཉོ་མ་ཡོད་ཅུང་ བརྗེད་ ལག་པར་ བཟུང་བཟུང་མ་ ཡོད་ཅུང་ ཤོར་
སྟེ་ ཆར་གཅིག་ ག་ནི་ཡང་ འབད་ནི་གི་ ལམ་ མ་མཐོང་པར་ ལུས་སོ་ཅུང་ ལོག་ ལོང་རང་ བ་
སྤྲད་གཉིས་ བསྐྱུན་གྲོས་བརྒྱབས་ཏེ་ ད་ གོང་མ་ལུ་ གཞན་འབདམ་བ་འདི་ གསོལ་མ་རང་ བཏབ་
པ་ཅིན་ རྒྱ་ཤོས་ ཟེར་ རྒྱལ་མཇལ་གཅིག་ཡང་ ལེགས་ཞིས་འབད་ རྒྱིག་འབག་སྟེ་ ལོང་རང་ བ་
སྤྲད་ གཉིས་ཆར་ རྒྱ་ཤོས་ ལོག་གནག་ བཞུགས་སར་ རྒྱིད་སྤྲུག་ཞུ་བར་ སོང་ཅུག། དེ་ལས་
ལོང་ བ་སྤྲད་གཉིས་ རྒྱ་ཤོས་ ལོག་གནག་གི་ གཟིམ་ཅུང་ནང་ རྟོད་རྟོད་ རྒྱ་ཤོས་ཀྱི་ རྒྱ་
མོར་ དེ་ཚུ་ལུ་བརྟ་སྟེ་ ཉ་རང་ ལས་ཅུག། དེ་ལས་ རྒྱ་ཤོས་ཀྱི་ གཟིམ་ཅུང་སྟོ་ཁར་ རྟོད་པ་ཅིག་
རྒྱ་ཤོས་ ལོག་གནག་ ཁམས་སངས་ འབྱོན་མ་དང་ ཁ་ཐུག་རྒྱལ་ལས་ ཡལ་ བསྐྱུལ་བཟང་
གིས་ རྒྱིད་སྤྲུག་ཚུ་ ག་ར་ བསལ་ཏེ་ཞུམ་དང་ རྒྱ་ཤོས་ ལོག་གནག་གིས་ བྱིད་ཀྱི་རྒྱིད་སྤྲུག་
རྒྱལ་པོ་གིས་ བརྟ་ནི་མ་ཏོགས་ ངགས་བརྟ་དགོས་པ་ ཡོད་རང་མེད་ ཟེར་ ཡལ་ བ་སྤྲད་གཉིས་
ཀྱིས་ ག་དེ་སྟེ་རང་ རྒྱལ་འཆལ་ གསོལ་མ་བཏབ་སྟེ་ འབད་ཅུང་ རྟོ་འཁྱུར་ རྒྱ་ལས་དོ་བཟུམ་
སྟེ་ རྒྱིད་སྤྲུག་ གནང་ནི་འདི་ བར་འབད་བཞག་ ཉེང་བཀལ་ རྟམ་ཐག་གིས་ཡང་ བརྟུང་སགས་
འབད་ འབདམ་ལས་ ཡལ་ བ་སྤྲད་གཉིས་ རྟོ་པམ་སྟེ་ རྒྱལ་བསལ་ཀྱི་ རྒྱ་པལ་འཐབ་དང་ རྒྱ་
ཤོས་ ལོག་གནག་གིས་ འཛིགས་སྒྲག་ རྟོན་ འབད་བའི་ རྟུར་སྒྲ་ ལང་སྟེ་ རྟོད་པའི་བར་ན་རང་
གཞུམ་དེ་ནང་གི་ རྒྱལ་པོ་ སང་གེ་གི་སྤྲས་ འབྲུག་སྒྲ་ ཟེར་ ཞུ་མི་ མཚན་སྟན་པའི་ གྲགས་པ་
འབྲུག་བཟུམ་སྟེ་ གྲགས་ཏེ་ ཡོད་མི་དེ་ དེ་ཁ་ལས་ཚུར་ ག་བདའ་བར་ འབྱོན་མ་དང་ ཁ་ཐུག་རྒྱལ་
སྟེ་ རྒྱལ་སྤྲས་ རིན་པོ་ཆེ་གིས་ ག་ཅི་འབད་དཔ་ ཟེར་ གསུངས་མ་དང་ ཡལ་ བསྐྱུལ་བཟང་གིས་
ལོ་རྒྱུས་ཚུ་ ཁ་གསལ་འབད་ ཞུམ་ལས་ མཐའ་འཛུགས་ཁར་ རྒྱལ་སྤྲས་ རིན་པོ་ཆེ་གིས་ རྒྱ་
ཤོས་ ལོག་གནག་གི་ བདག་འགན་དང་ རྒྱ་མོར་འདི་ཚུ་ ག་ར་ ཡལ་ བསྐྱུལ་བཟང་ལུ་ གནང་
སྟེ་ རྒྱ་ཤོས་ ལོག་གནག་ ཉེ་མ་ ཡལ་ བསྐྱུལ་བཟང་ རྟོད་སར་ ལུ་འབད་མི་སྟེ་ བཅུགས་
གནང་ཅུག། དེ་ལས་ རུམ་ གསལ་སྟོན་དེ་ནི་ རུ་འུ་མོ་ དངོས་བཟུམ་སྟེ་ ལེགས་རང་ ལེགས་ནི་
དེ་གིས་རྒྱ ལ་སྤྲས་ འབྲུག་སྒྲ་གིས་ བཅུ་མོ་འབད་ བཞེས་ཆེ་ཅུག། དེ་ལས་ རུས་དེ་ལས་བཟུང་
སྟེ་ ཡལ་ བསྐྱུལ་བཟང་དང་ རུམ་གསལ་སྟོན་ བ་སྤྲད་གཉིས་ཡང་ དག་འབད་ རྒྱ་འཐེན་ རྒྱིད་
པའི་ སྤོ་འཆམ་སྟེ་ ཡལ་ བསྐྱུལ་བཟང་གིས་ རྒྱ་ཤོས་ ལོག་གནག་གི་ རྒྱ་མོར་འགྱུར་ ལོངས་
སྟོད་ རུམ་ གསལ་སྟོན་གྱིས་ ཞུ་ཞེ་འབད་ རྒྱལ་པོ་འི་ བང་མཛོད་འགྱུར་ ལོངས་སྟོད་སྟེ་ ཡར་

དཀོན་མཆོག་ལུ་ མཆོད་པ་ཕུལ་ མར་ དབུལ་ཐོངས་ལུ་ སྦྱོན་པ་བཏང་སྟེ་ དགའ་སྦྱིད་ ཐུན་ཐུམ་
ཆོག་པ་པའི་ ཉིམ་དང་ལྷན་ གཅིག་ཁར་ ཤར་སྟེ་སྟོན་པའི་ གོ་སྐབས་ སྟོམ་ ཐོབ་ཐུག་གོ། །

'Ap Kāza da B'um Säd-rö 'nyî-gi Tamjü

Hema 'ap-ci da b'um-ci pcang-cham-yi cham-yi-be 'ü-le 'ü-jü-di ô-m-da thanjukha 'ü Galing z'e-mi-ci-na hōp-le khong phâphe 'nyî 'ü-di-gi thama sâto-ci-na chimtôm chungku-ci yōp thong-di, d'ikha 'nā câ-dō-nu. Te, khong phâphe 'nyî-lu ju cala-di-tshu g'anee me-di-be-ru sazhi dumdra-cip dikha lâ bā-di dōp-le z'au-to-da kap-g'ō-di-tshu sazhi-gi lâ-lu ten-di lomang rap-ci-gi ring gatoto kītongto-be 'Ap Kāza-gi pchîla-bā B'um Säd-rö-gi chi-na-gi 'yōla-tshu bā-be, khong phâphe 'nyî-lu kīdu g'anee meba, bj'a shingkha chācap zumbe dōp-ci-gi b'āna khong phâphe 'nyî d'ebe dū-z'e zhî-di-gi j'ōda 'ü Galing-gi pchup Dr'āsho Khōna-gi shê-di nyim-ci beu-da, Dr'āsho Khōna-gi bjāro-ci 'ap phâphe 'nyî zhî-di-na-le tōn-ba tām-da, d'ōnda-di-gi khong phâphe 'nyî sem 'namto lang-di, semkha 'no'nou yō-ru jê laba zungzum yō-ru shō-be tshā-ci g'anee be-ni-gi lam ma-thong-ba lū-so-ru, lo khong-ra phâphe 'nyî tündrō cap-di, d'a g'ōma-lu zhen beu-wa-di sōu-ra ta-bacin dr'ā-ong-z'e chānje-ci-e lāzhim-be dribā-be, khong-ra phâphe 'nyî-chara Dr'āsho Khōna zhūsa kīdu zh'uwa song-nu. D'ele khong phâphe 'nyî Dr'āsho Khōna-gi zimcu-na hōhō Dr'āsho-gi juno-di-tshu-lu tâ-di hara lā-nu. D'ele Dr'āsho-gi zimcu gokha hōp-ci, Dr'āsho Khōna kham-sa j'ōm-da khāthü cap-le 'Ap Kāza-gi kīdu-tshu g'āra sâ-di zh'û-da, Dr'āsho Khōna-gi "Chā-gi kīdu gāp-gi ta-ni ma-to. 'Ngā-gi ta-gop yō-ra mē" z'e 'ap phâphe 'nyî-gi g'adebe-ra chātshā sōu-tap-di-be-ru doi-gu chu 'lū-do zumbe kīdu 'nang-ni-di phā-be-zhā henke tātha-gi-e dung-sasa-be beu-le 'ap phâphe 'nyî 'lopham-di, du-ngā-gi 'ngurā thap-da Dr'āsho Khōna-gi jik-dra tōn-bewi ūdra lang-di dōbi b'āna 'ü-di-na-gi Gāp Singge-gi sâ Drūdraz'e zh'u-mi tshen 'nyen-bi dr'aba drū zumbe dr'a-di yō-mi-di d'ikha-le-tshū sha da-wa j'ōm-da khāthü cap-di gāsā rimboche-gi "g'aci bādap" z'e sūm-da, 'Ap Kāza-gi lôju-tshu khase-be zh'û-le thanjukha gāsā rimboche-gi Dr'āsho Khōna-gi dāge-da juno-di-tshu g'āra 'Ap Kāza-lu 'nang-di, Dr'āsho Khōna hema 'Ap Kāza dōsa lâ bemi-be tsu'nang-nu. D'ele B'um Säd-ro-din

lhai-b'um 'ngö zumbe lä-ra lä-ni-di-gi Gäsä Drûdra-gi tsüm-be zhê-che-nu.
 D'ele d'ü-d'i-le zung-di, 'Ap Kāza da B'um Säd-rö phâphe 'nyî-e gawi 'luthen
 kibi dr'ocham-be, 'Ap Kāza-gi Dr'âsho Khôna-gi junô-gu long cö, B'um
 Sädra-gi 'azhi-be gäbi b'angdzö-gu long cö-be, yâ köncho-lu chöp phü, mâ
 'üphong-lu jinba tang-be, gaki phünsumtshô-bi nyim-da dau cikha shâ-di
 döbi g'okap bôm thop-nu g'o.

True or false?

༡ དྲ་ཤོ་ཁོ་ག་གནག་དེ་མི་བསམ་པ་བཟང་མ་གཅིག་ཡིན།

Dr'âsho Khôna-di 'mi samba zâm-ci 'ing.

༢ རྒྱལ་སྐུལ་འབྲུག་སྤྱོད་གིས་ཡེས་བསྐྱལ་བཟང་དང་བུམ་གསལ་སྤྱོད་པ་སྤྱད་གཉིས་
 གཞིས་དེ་ནང་ལས་བཏོན་ན་ཅུག།

Gäsä Drûdra-gi 'Ap Kāza-da B'um Säd-rö phâphe 'nyî zhî-di-na-le
 tön-da-nu.

༣ རྒྱལ་པོ་སང་གེ་དེ་རྒྱལ་སྤྱི་དཔེས་བཞིན་དུ་བསྐྱེད་མི་གཅིག་ཡིན།

Gäp Singge-di gäsi chözhind'u cang-mi-ci 'ing.

V. Translate into Dzongkha

Translate the following sentences into Dzongkha using honorific speech.

1. What is your good name please?
2. Please be so kind as to give me some assistance.
3. How long will you be staying in Trashigang?
4. Would you please sign here?
5. [to a dr'âsho] Your father liked archery more than anybody.
6. Some clerks are very lazy. Some are diligent. [literally: 'doing good work']

7. What is the difference between 'lôm and lôm? — 'Lôm is what you call someone who learns from a 'lama, and lôm is what you call dried höntshö.
8. How old are you? Are you married?
9. Friends, you must be diligent in doing translations.
10. There is a big difference between office work and housework.
11. It is not as peaceful in any country as it is in Bhutan.
12. Not only the day of today and the day of tomorrow (i.e. incessantly), the only thing you think about is rice and curry (i.e. food).

VI. Proverbs

Not so much a proverb as a popular adage amongst some young Bhutanese men, the following slogan exists in several versions: ལ་དེ་རྒྱལ་མ་ཅིག་གཞིན་མ་ ཨིན། *La-di gäu-ci zhöm 'ing*, or ལ་དེ་བརྒྱལ་ཞིམ་ལས་གཉིན་མ་རྒྱབ་བཟུམ་ཨིན། *La-di gä-zh'i-le 'nyen ma-cap-zum 'ing*, or ལ་དེ་བརྒྱལ་ཞིན་མ་ལས་ཨམ་ཚུ་མེད་པ་ བཟུམ་ཨིན། *La-di gä-zh'i-le 'amtshu mep-zum 'ing*. What do these sayings mean?

VII. Riddles

༡ རུཏོག་མེད་པའི་སྤྲ་གྲག་གྲ།

Rûto mebi satratra.

༢ མིག་ཏོག་མེད་རུང་འཇུལ་ཤེས་མི།

'Mito mê-ru dzü-she-mi.

༣ གང་མ་མེད་མཐོ་གང་རང་ཨིན།

G'âm mê, thog'ang-ra 'ing.

References

- Byrne, St. Quintin. 1909. *A Colloquial Grammar of the Bhutanese Language*. Allahabad: Pioneer Press.
- Csoma de Kőrös, Alexander (i.e. Csoma Kőrösi Sándor). 1834. *A Grammar of the Tibetan Language in English*. Calcutta: Baptist Mission Press.
- Das, Sarat Chandra. 1902. *A Tibetan-English Dictionary with Sanskrit Synonyms* (revised and edited under the order of the Government of Bengal by Graham Sandberg and A. William Heyde). Calcutta: The Bengal Secretariat Book Depôt.
- འཇམ་དབྱངས་འདོམ་མེད་ (George van Driem). 1991. གཞུང་འབྲེལ་ཚོང་ཁ་རྩ་མུག་ (འཇམ་གླིང་རྒྱལ་པོ་མོ་ལཱ་ཤི་ཡིག་ཐོག་) འབྲི་ལུགས་ལམ་སྟོན། *Guide to Official Dzongkha Romanization*. Thimphu: Royal Government of Bhutan.
- . 1994. 'The phonologies of Dzongkha and the Bhutanese liturgical language', *Zentralasiatische Studien*, 24: 36–44.
- . 2001. *Languages of the Himalayas: An Ethnolinguistic Handbook of the Greater Himalayan Region, containing an Introduction to the Symbiotic Theory of Language* (2 volumes). Leiden: Brill.
- . 2014. 'Trans-Himalayan', pp. 11–40 in Nathan Hill and Thomas Owen-Smith, eds., *Trans-Himalayan Linguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- . 2015. 'Language and identity in Bhutan', འབྲུག་གི་དུས་དེབ་ *Druk Journal*, 1 (1): 61–67.
- . 2016. 'Modernisation in the service of cultural preservation: Discussion on Dzongkha continues', འབྲུག་གི་དུས་དེབ་ *Druk Journal*, 2 (1): 46–52.
- Geziben, Deji-Sezhen. 1996. *Trochaic Structure in Tibetan Phonology: A Metrical Analysis of Tone in Lhasa Tibetan*. University of Texas at Arlington: M.A. thesis.
- Hill, Nathan Wayne. 2010. *A Lexicon of Tibetan Verb Stems as Reported by the Grammatical Tradition*. München: Kommission für Zentral- und Ostasiatische Studien der Bayerischen Akademie der Wissenschaften.

- Jäschke, Heinrich August. 1871. *Handwörterbuch der Tibetischen Sprache*. Gnadau: Unitätsbuchhandlung.
- Jäschke, Heinrich August. 1881. *A Tibetan-English Dictionary, with Special Reference to the Prevailing Dialects*. London: Secretary of State for India in Council.
- Jäschke, Heinrich August. 1883. *Tibetan Grammar* (2nd edition, Trübner's Collection of Simplified Grammars of the Principal Asiatic and European Languages, VII). London: Trübner and Co.
- Jespersen, Jens Otto Harry. 1922. *Language: Its Nature, Development and Origin*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- དགའ་མེད་ཀུན་ཚེ་རིང་དང་འཇམ་དབྱངས་འོད་ཟེར་ (Karma Tshering of Gaselô and George van Driem). 1992. རྫོང་ཁའི་བདེ་སྲོད་པའི་གཞུང། *The Grammar of Dzongkha*. Thimphu: Royal Government of Bhutan. [xviii + 388 = 406 pp.]
- . 1998. རྫོང་ཁ། *Dzongkha*. Leiden: School of Asian, African and Amerindian Studies [language textbook, xvi + 489 = 505 pp., with three audio compact disks].
- . 2014. *Parlons Dzongkha, langue du Bhoutan* [avec un avant-propos par Françoise Pommaret]. Paris: L'Harmattan [Dzongkha language textbook in French, 471 pp. with audio files downloadable from < www.himalayanlanguages.org >].
- Kharto, Dorje Wangchuk མཁར་རྟོ་དེ་མེ་དབང་ཕུག། 1979. *Thumi: dGongs gTer (The Complete Tibetan Verb Forms)* ཏུམ་གསུམ་རེ་ཏུ་མིག་ཐུ་མའི་དགོངས་གཏིར། Delhi: C.T. Khrto.
- སློབ་དཔོན་གནག་མདོག། སློབ་དཔོན་པདྨ་ལ། སློབ་དཔོན་སངས་རྒྱལ་བསྟན་འཛིན། ༡༩༧༡ རྫོང་ཁའི་འགྲེལ་བཤད་རབ་གསལ་སྒྱུ་རེངས་དང་པོ། *New Method Dzongkha Handbook*. ཐིམ་ཕུག། དཔལ་ལྷན་འབྲུག་གཞུང་ཤེས་རིག་ལས་ཁུངས།
- སློབ་དཔོན་གནག་མདོག། 1977. རྫོང་ཁའི་སློབ་སྟོན། *Introduction to Dzongkha*. Delhi: Jayyed Press.

Sandberg, Graham. 1888. *Manual of the Sikkim-Bhutia Language or Dé-Jong Ké*. Calcutta: Oxford Mission Press.

Sandberg, Graham. 1895. *Manual of the Sikkim Bhutia Language or Dén-jong Ké*. Westminster: Archibald Constable & Co., Publishers to the Indian Office.

དྲ་ཤོ་སངས་རྒྱ་སྡེ་དང་འཇམ་དབྱངས་འདེམས་ (Dr'âsho Sangye Dorji and George van Driem). 2015. 'Synoptic grammar of the Bumthang language, a language of the central Bhutan highlands', *Himalayan Linguistics Archive*, 6: 1–77.

Schmidt, Isaac Jacob. 1839. *Grammatik der tibetischen Sprache*. Sankt-Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

Schmidt, Isaac Jacob. 1841. *Tibetisch-Deutsches Wörterbuch, nebst Deutschem Wortregister*. Sankt-Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

Sprigg, Richard Keith. 1954a. 'Verbal phrases in Lhasa Tibetan, I', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XVI (1-2): 134–156.

Sprigg, Richard Keith. 1954b. 'Verbal phrases in Lhasa Tibetan, II', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XVI (1-2): 322–350.

Sprigg, Richard Keith. 1955. 'The tonal system of Tibetan (Lhasa dialect) and the nominal phrase', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XVII (1): 133–153.

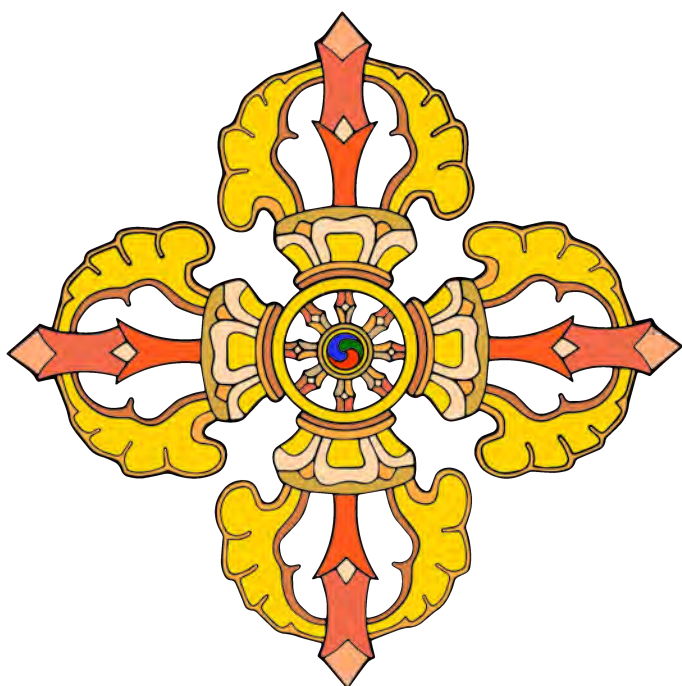
Sprigg, Richard Keith. 1966. 'Lepcha and Balti Tibetan: tonal or non-tonal languages?', *Asia Minor*, New Series, XII (2): 185–201.

Sprigg, Richard Keith. 1981. 'The Chang-Sheft tonal analysis, and the pitch variation of the Lhasa-Tibetan tones', *Linguistics of the Tibeto-Burman Area*, 6 (1): 49–59.

Sprigg, Richard Keith. 1991. 'The spelling-style pronunciation of Written Tibetan, and the hazards of using citation forms in the phonological analysis of spoken Tibetan', *Linguistics of the Tibeto-Burman Area*, 14 (2): 93–131.

- Sprigg, Richard Keith. 1993. 'Controversy in the tonal analysis of Tibetan', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, LVI (3): 470–501.
- Sun, Jackson Tian-Hsin [Sūn Tiānxīn]. 1995. *The Typology of Tone in Tibetan*. Taipei: Institute of History and Philology of the Academia Sinica.
- van der Velden, Leo. 2015a. 'Change of name of post offices in Bhutan 1962 – present', *Postal Himal*, 162 (2): 14–16.
- van der Velden, Leo. 2015b. 'Change of name of post offices in Bhutan 1962 – present', *Postal Himal*, 163 (3): 8–10.

ཐུགས་སྒྲུབ།

Appendices

1 Answer Key

Answers to general knowledge and grammar questions can be found by reviewing the relevant chapter. Answers to translation exercises are provided below. Translations given in the answer key are often not the only correct translations. Please consult your native speaker instructor if you have any questions.

Chapter 4: Exercise III

- ༡ our house
- ༢ his wife
- ༣ the cat's tail
- ༤ his wife's hand
- ༥ my daughter
- ༦ in our house
- ༧ in the marketplace
- ༨ at the office
- ༩ from Phüntsho'ling
- ༡༠ since yesterday
- ༡༡ from the heart
- ༡༢ to his friend
- ༡༣ at Thimphu
- ༡༤ me, to me
- ༡༥ the woman
- ༡༦ the girl
- ༡༧ the ox
- ༡༨ her pen
- ༡༩ the teacher's mother

Chapter 4: Exercise IV

1. ཁོང་གི་ཚོང་ཁང་ནང་།
Khong-gi tshongkha-na
2. ཚོད་བསྐྱེ་ཁྲོམ་ཁ་ལུ།
Tshöse thromkha-lu
3. ལྷ་གི་མཛུག་མ།
Pca-gi juma
4. ཕོ་བྲང་ནང་ལུ།
Phodra-na-lu
5. དེའི་ཆ་ལོགས་ཀྱི་ཁྱིམ་ནང་།
Ngê châro-gi chi-na
6. ང་བཅས་ཀྱི་ཨ་མ་ཚུ་དེ་ཚུ།
Ngaci 'amtshu-di-tshu
7. རྩོད་ཀྱི་ཇའི་ནང་།
Chö-gi j'ai-na
8. ཁོ་གི་བུ་མོ་ལུ།
Khô-gi b'um-lu
9. མོ་གི་ཨ་པའི་ཡིག་ཚང་ནང་།
Mô-gi 'api yitsha-na
10. ཁྱི་ལི་འདི།
Bj'ili-di
11. རོ་ཁྱི་དེ།
Rochi-di
12. ལྷོ་བ་དཔོན་གྱི་ཁྱིམ་ནང་།
'Löbö-gi chi-na

Chapter 4: Exercise V

༡ false, ༢ true.

Chapter 4: Exercise VI

- ༡ I have a cat.
- ༢ He has two goats.
- ༣ I have a book.
- ༤ My son has a kitten.
- ༥ I have a big house.
- ༦ She has big feet.
- ༧ They all each have a bow.
- ༨ Each of the students has a pen.
- ༩ Do you have a watch?
- ༡༠ Do you have yak meat [at your place]?
- ༡༡ He doesn't have your book.
- ༡༢ Don't we have another scoop?
- ༡༣ There are many golden langurs in Bhutan.
- ༡༤ There's no airport in Bumthang.
- ༡༥ There's no one selling tomatoes in the vegetable market.
- ༡༦ She has beautiful teeth.
- ༡༧ She has a red kira.
- ༡༨ He has a red g'ô.
- ༡༩ My son has four g'ôs.
- ༢༠ We've got pork at our house.
- ༢༡ You have a black hat.
- ༢༢ The head of the office is my wife's elder brother.
- ༢༣ We are pupils of Semtokha.
- ༢༤ Are you two reporters of the Bhutan Broadcasting Service?
- ༢༥ The King of Bhutan is a just and wise ruler.
- ༢༦ Their house is behind the hill.
- ༢༧ He is not the shopkeeper.
- ༢༨ They're not Indians.
- ༢༩ The rhododendrons are red.
- ༣༠ My scooter is at your house, isn't it?

- 37 The kitchen is tidy and clean.
 38 There is [uncooked] rice in the pot.
 39 Are you the owner of this land?
 40 Is this your car?
 41 Indian garlic is very small.
 42 Bhutanese garlic is big.
 43 Thimphu is larger than Trashigang.
 44 The cat is in the box.
 45 The house is well-lit inside.
 46 There's a rat in the kitchen.
 47 Is he your younger sister's friend?
 48 You've got blond hairs [growing] on your arm.
 49 The photocopy machine is in the office.
 50 I've got your money.
 51 Is the dog yours?
 52 Your child is with me.
 53 It's inexpensive.
 54 The food is delicious.
 55 It's expensive too.
 56 He's mischievous / naughty.
 57 He's here.
 58 My body is clean.
 59 The restaurant is clean.
 60 Do you have my book?
 61 Trashi'yangtse is a small town.
 62 Thimphu is a very big town.
 63 You've got a big nose.
 64 We have seven horses.
 65 We each have a knife.
 66 He has a friend in Phüntsho'ling.
 67 She has just one elder brother.

- ༤༢ I have three younger sisters.
 ༤༣ Trashichö Dzong is in Thimphu.
 ༤༤ There's mud on your shoes.
 ༤༥ Your knife is in the car.
 ༤༦ There's no money in her purse.
 ༤༧ Their toilet is filthy.
 ༤༨ Asparagus is delicious.
 ༤༩ The mentalities of the two countries are distinct / different.
 ༥༠ Is the cook any good?

Chapter 4: Exercise VII

1. ང་ལུ་ཕོ་རང་ལྟོ་རམ་བང་བྱང་དང་བཅས་པ་འབད་ཡོད།
 Ngâ-lu phôp tôra b'angcu-da cäpe yö.
2. ཁོ་གི་སྒྱུ་གུ་དེ་ཡིག་ཚང་ནང་འདུག།
 Khô-gi 'nyug'u-di yitsha-na dû.
3. བལ་པ་སེའུ་དེ་ཞིམ་ཏོག་ཏོ་ཨིན།
 B'äpsiu-di zh'imtoto 'ing.
4. དེའི་བུམ་དེ་ལུ་ལྷ་མ་མེད།
 Ngê b'um-di-lu lham mê.
5. དེའི་ཁྱིམ་དེ་ཁྲོམ་ཁ་ལུ་ཨིན།
 Ngê chim-di thromkha-lu 'ing.
6. ང་བཅས་ལུ་ཀི་ལྷ་བ་རེ་ཡོད།
 Ngace-lu kitap-re yö.
7. ངའི་གྲི་ལྡེ་མིག་ཁྱོད་ནང་ཡོད་ག།
 Ngê-gi dimi chö-na yö-ga?

8. དེ་ཁར་དྲོ་མ་མིན་འདུག།
D'ikha doma minu.
9. མོ་ལུ་སྒྲོམ་སྒྲོམ་གཅིག་ཡོད།
Mô-lu drôm-bôm-ci yö.
10. ངེ་འི་གི་ཆ་ལོགས་དེ་ན་མེད།
Ngê-gi châro-di nâ mê.
11. རོ་བྱི་དེ་ཚུ་ཉིང་སངས་སང་མིན་འདུག།
Rochi-di-tshu hing-sangsa mindu.
12. ནགས་ཚལ་ནང་ལུ་སྤྱ་དཀར་ལེ་ཤ་འདུག།
Nâtshä-na-lu pcaka läsha dû.
13. ཕག་ཤ་བ་དེ་ཉ་ལག་ཅུང་ཞིས།
Phasha-wa-di nyakhachu zh'im.
14. དེལ་བ་དེ་བཟེ་གོང་མཐོ།
'Ngü-wa-di zi gongtho.
15. ཁྱ་གར་ཚུ་ལུ་སྤྱ་ལེ་ཤ་འདུག།
Jaga-tshu-lu pu läsha dû.
16. ང་བཅས་ཀྱི་ཡིག་ཚང་ནང་ལུ་འདྲ་བཤུས་འཕྲུལ་གཉིས་ཡོད།
Ngaci yitsha-na-lu drashü-thrü 'nyî yö.
17. སྤུ་འཁོར་དེ་གི་ཇོ་བདག་ཁྱོད་ཨིན་ན།
'Numkho-di-gi j'ôda chö 'ina?
18. མོ་ཁྱོད་ཀྱི་ཕོ་ཀན་མ་མའི་ཨམ་ཚུ་ཨིན་ན།
Mo chö-gi phôgem-mi 'amtshu 'ina?

19. ཁོ་གི་ཁྱིམ་དེ་ཡིག་ཚང་གི་བྱུང་ཁར་ཡིན།
Khô-gi chim-di yitsha-gi z'ukha 'ing.
20. དིག་དེ་ནང་ཆང་འདུག།
Dî-di-na chang dû.

Chapter 4: Exercise IX

1. ད་ཚུ་ཚོ་ད་ཕྱག་བརྟུང་བཏང་ཏུག།
D'a chutshö dr'û dung-da-nu.
2. ད་ཚུ་ཚོ་ད་བཏུག་ཅིག་ཡར་སོ་ཏུག།
D'a chutshö cûci yâ-so-nu.
3. ད་ལྟོ་ཚུ་ཚོ་ད་བཏུག་ཉིས་བྱིགས་ཏེ་སྐར་མ་ལྔ་ཡིན་པས།
D'ato chutshö cûnyi bj'i-di karma 'nga 'ime.
4. ཚུ་ཚོ་ད་བརྟུང་བརྟུང་པར་སྐར་མ་དགུ་འདུག།
Chutshö gä dung-ma karma gu dû.
5. ཚུ་ཚོ་ད་ཕྱེད་དང་བཏུ་ཐམ་ཡིན་པས།
Chutshö pche-ta cuthâm 'ime.
6. ཚུ་ཚོ་ད་ཕྱེད་དང་གཉིས་ཡིན་པས།
Chutshö pche-ta 'nyî 'ime.
7. ཚུ་ཚོ་ད་ག་དེ་ཅིག་ཡར་སོ་ཏུག་གོ།
Chutshö g'adeci yâ-so-nu-go?
8. ཚུ་ཚོ་ད་ལྔ་བརྟུང་པར་སྐར་མ་ཉི་ཤུ་འདུག།
Chutshö 'nga dung-ma karma nyishu dû.
9. ཚུ་ཚོ་ད་གསུམ་བྱིགས་ཏེ་སྐར་མ་བཏུག་ཉིས་ཡིན་པས།
Chutshö sum bj'i-di karma cûnyi 'ime.
10. ཚུ་ཚོ་ད་བཞི་བརྟུང་པར་སྐར་མ་གཉིས་འདུག།
Chutshö zhi dung-ma karma 'nyî dû.

Chapter 5: Exercise III

- ၇ We cannot get a vacant flat these days.
- ၈ The monks are reciting prayers in the lamasery.
- ၉ I love you.
- ၁၀ They cannot lift the load.
- ၁၁ They may not enter the building.
- ၁၂ I can speak a little bit of Dzongkha.
- ၁၃ The kira looks good on your daughter.
- ၁၄ The dogs are fighting in the street.
- ၁၅ He always comes to eat 'êma-d'âtshi at our house.
- ၁၆ Let's play archery!
- ၁၇ Let's not talk so loudly in the dzong.
- ၁၈ May your work be successful!
- ၁၉ We must finish the programme today.
- ၂၀ He has to buy photographs for his citizenship card.
- ၂၁ I want a big porcelain bowl.
- ၂၂ She does not see him.
- ၂၃ Pänjo is here working at the office.
- ၂၄ In the summertime, hemp grows all over Thimphu.
- ၂၅ We cannot find a cheap flat in the market.
- ၂၆ You both should go to the market now to buy rice, onions and fiddleheads for our guests.
- ၂၇ I feel a little bit ill today.
- ၂၈ There is a bear stalking about up there on the hill!
- ၂၉ The Brokpas are driving the yaks to the upland pastures.
- ၃၀ We work in the bank.
- ၃၁ They work in the hospital.
- ၃၂ The shopkeeper is counting his money.
- ၃၃ It's very very cold today.
- ၃၄ They were repairing the road this morning.
- ၃၅ What will you have? [at a restaurant]

- ༣༠ He speaks Tshangla.
- ༣༡ She lives in the upper market.
- ༣༢ The engine is making a funny noise.
- ༣༣ They are walking up the hill to take the steam bath.
- ༣༤ I can almost lift it up myself. We can certainly lift it together.
- ༣༥ May one smoke in this office?
- ༣༦ They are outside bathing.
- ༣༧ The shoes don't fit.
- ༣༨ I don't want more rice.
- ༣༩ He's rubbing the medicine on his wound.
- ༤༠ Sönam Tshiri takes no milk in his tea.
- ༤༡ The sun is setting.
- ༤༢ The men are selling yak meat.
- ༤༣ Sönam is busy chopping wood.
- ༤༤ Sangge is reading the Künsel.
- ༤༥ I sleep downstairs.
- ༤༦ Deki 'Yangdzom cannot drive a car.
- ༤༧ Sönam Dôji does not work in the post office.
- ༤༨ They're dressing in the bedroom.
- ༤༩ The shopkeepers are all taking inventory today.
- ༥༠ Foreigners cannot enter the monasteries without [bearing] a special permit.
- ༥༡ From which country is your wife?
- ༥༢ Tomorrow we are going to see the spectacle. Aren't you going too?

Chapter 5: Exercise IV

༡ false, ༢ false.

Chapter 5: Exercise V

1. ཁོང་ས་ཐ་ཁར་ཤོ་རྒྱལ་དོ་བས།
Khong satha-kha sho-cap-dee.
2. ང་ད་ལྟོ་མེ་ཏོག་ནང་རྒྱ་གཤམ་ཡིན།
Nga d'ato mito-na chu 'lup 'ing.
3. ཡམ་རྒྱ་དེ་རྒྱ་ཕྱི་ཁར་ཉི་མའི་ནང་ཤ་བསྐྱམ་དོ་བས།
'Amtshu-di-tshu pchikha nyimi-na sha kam-dee.
4. ཁོང་གཉིས་ཁ་གཤག་རྒྱལ་ཡིན་པས།
Khong 'nyî khasha cap 'ime.
5. ལྷམ་དེ་གཉིས་མཚན་ཉིད་རྒྱལ་ཡིན་པས།
'Lam-di 'nyî tshen-nyi cap 'ime.
6. ང་ཚོ་ད་མའི་ནང་ཚོ་སྒྲོར་བཅུག་དོ།
Nga tshömi-na tshôto tsû-do.
7. ད་རིས་ང་གྲུང་ཤུགས་རྒྱལ་མས།
D'ari nga j'angshu cap-me.
8. ཁྱིམ་ཚད་མཇལ་དོ་བས།
Chim tshê jä-dee.
9. མོ་རྒྱུ་མཇལ་དོ་བས།
Mo chum jä-dee.
10. རྩོད་གྱི་ལག་པ་ལས་ཐག་འཐོན་དོ་བས།
Chö-gi lap-le thrâ thön-dee.
11. ད་རིས་བྱ་ཤ་འོ་ཟ་གེ་མེན་ན།
D'ari bj'asha 'ngô z'a-ge, me-na?
12. ང་བཅས་དཔལ་འདྲགས་བཟར་དགོས་པས།
Ngace pata dâ-go-be.
13. ང་བཅས་ཀྱི་ཨ་ལུ་དེ་མཁྱོགས་པར་དག་བཅུག་ཤིག།
Ngaci 'alu-di jôba dr'â-cush.
14. ཁོ་རྩིག་པ་ཟ་མ་བཅུག་པར་བཞག་གོ།
Kho tsip z'ama cu-ba zha-ge.

15. ལྷོག་བརྟན་བཏུ་བར་འགྱུ་ཤོལ་གོ།
'Lok'nyen ta-wa jou shö-ge.
16. བྱམ་འབོད་བས།
Bj'ap b'ô-dee.

Chapter 6: Exercise III

- ༡ He paid.
- ༢ She has washed all our clothes.
- ༣ He has gone to work.
- ༤ He has spoilt my pen.
- ༥ He wiped the sleep from his eyes with his index finger.
- ༦ The two of them first met each other in the dzong.
- ༧ The porters transported the freight by lorry.
- ༨ They used to live in this house before I moved here.
- ༩ My father used to scold me when I was lazy.
- ༡༠ She had already hidden the letter before I got home.
- ༡༡ When the dr'âshos came to the school, the pupils sang them a song.
- ༡༢ The boulder tumbled down the slope onto the road.
- ༡༣ My parents used to own about one hundred fifty slaves before the slaves were granted their liberty by His Late Majesty.
- ༡༤ We chased them all the way through the forest.
- ༡༥ He always comes dressed in a white g'ô or a black g'ô.
- ༡༦ When instruction is being given, listen well!
- ༡༧ If you slaughter a pig, is this not a sin?
- ༡༨ When the two of us are horsing around, he gets jealous. [literally 'his eyes hurt']
- ༡༩ After we started the work today, it did not go so well.
- ༢༠ Having gone on pilgrimage, if one does not visit the holy places, it's one's own fault.
- ༢༡ If you climb atop a tall hill, you can see the Kurichu very well.

- 22 If he goes back, are you going to stay on?
 23 If he pays back in time the money that he borrowed from me,
 then I'll go back to the village.
 24 If Dr'âsho goes back today, then I too shall follow suit.
 25 Whoever may be the biggest (i.e. although he is not the
 biggest), Kinle is the strongest. He is not afraid of anybody.
 26 Although their plan is so worked out in such detail, it has no
 practical value whatsoever.
 27 Although I went to the market some three times today, I didn't
 remember to buy the vegetables.
 28 It has been decided upon that we shall all go. However, he
 alone will not listen.
 29 I have told him time and time again [literally 'from before']
 that this is not acceptable. Yet, he won't obey.
 30 It will not be feasible to go both to the dzong and to the village
 tomorrow. Therefore, I shall rather have to give up the idea of
 going to the village.
 31 My friend is not going to Bangkok because he doesn't have
 enough for the air fare.
 32 I came [literally 'it is'] in order to request a loss compensation
 payment of the VIP. Otherwise, I will have to request at least
 some donation.
 33 If possible [literally 'if it can be done'], you have to bite. Oth-
 erwise, you should have at least pinched once. (instructions to
 a pal who is engaged in a fight)
 34 Because that girl is so beautiful, everyone is obsessed with her.
 Yet, her parents are poor.
 35 Because the sun is shining today, my work went well. Other-
 wise, my work would have taken so long.
 36 Not only does damru (འདྲུ་མེད་ཀྱི་) grow in the mud, and even
 though it tastes like mud too, mother likes to eat it.

- ༣༧ I don't know whether I broke that thing or whether it was already broken when I bought it.
- ༣༨ This year the harvest will be good because the rains fell at the right time.
- ༣༩ Today we lost at archery. However that may be, they and we are equal (i.e. of equal skill). The other day they too lost once.
- ༤༠ What is the cause of this? [literally 'the magic of what is this?']
The sun has started to shine whilst it is raining.
- ༤༡ The village in the valley has long ago been swept away by the flood.
- ༤༢ Today I did the work that had been abandoned because nobody whatsoever was able to do it.
- ༤༣ The Sun of Peace has long been shining in the world.
- ༤༤ Not only did I pay the fee for the bull, the bull died to boot.
- ༤༥ Not only did I kill a man, I paid the fine for involuntary manslaughter to boot.
- ༤༦ Is the gem which came from the sea blue or yellow?
- ༤༧ Although Paro Drugä Dzong has fallen into decay, it is a most renowned one amongst the dzongs.

Chapter 6: Exercise IV

1. ཁོ་ཁྱིམ་ནང་འོང་མ་དང་རྟག་བྱ་རང་སྒོ་བརྩུང་མ་ཡིན་པས།
Kho chi-na ôm-da tabura go dum 'ime.
2. ངའི་ཆ་ཚོགས་ཀྱིས་སྒྲོད་སི་ཁྱིམ་ལེགས་ཞིམ་གཅིག་མ་ཐོབ་རྒྱུ་ཚོད་དང་དང་
གཅིག་ཁར་བཞག་ནི་ཡིན།
Ngê chârô-gi dö-si-chim läzhim-ci ma-thop-tshöntshö nga-
dacikha zhâ-ni 'ing.
3. ད་རེས་ཀྱི་ཨ་ལུ་འདི་བུ་ཡ་བུམ།
D'are-gi 'alu-di b'u ya b'um?

4. ཁོ་ཚོས་ལྷུབ་ཚར་མ་ཅིག་གཉིད་ཐལ་སོ་ཅུག།
Kho chôlhap tshau-ci, 'nyîthä-so-nu.
5. མོ་གིས་སྒོ་ལྡེ་མིག་རྒྱབ་ཚར་མ་དལྲེ་མིག་བུ་ཨོན་ཐ་སེར་གུ་ནང་ཤོར་སོ་ཅུག།
'Mô-gi go dimi cap tsâu-da, dimib'u 'entha sêgu-na shô-so-nu.
6. ང་སྤོ་རོ་འགྲོ་ནི་ཨོན། དེ་འབདམ་དང་ཁོ་རྒྱ་སྤོ་དེ་ནི་ཨོན།
Nga Paro joni 'ing. D'ibeuda, kho nâ dōni 'ing.
7. ཡི་གུ་དེ་ཡང་ན་སྒོན་པོ་ལུ་ཐུལ་དགོ་ཡང་ན་སྒོན་པོ་གི་བྱང་ཆེ་ལུ་ཐུལ་དགོ།
Yig'u-di yân 'Lönbo-lu phü-go, yân 'Lönbo-gi dr'ungche-lu phü-go.
8. ཁྱོད་རྒྱ་གར་གྱི་ལྷོ་རས་དེ་ཉི་ནི་རྒྱ་མི་གི་ལྷོ་རས་དེ་ཉི་ནི།
Chö Jaga-gi tôra-di nyoni, Jami-gi tôra-di nyoni?
9. དགའ་སྤྱོད་གོལ་སོ་རུང་མི་དེ་ཚུ་བྱིས་ནང་འགྲོ་མ་བཏུབ།
Gatön dr'ö-so-ru, 'mi-di-tshu chi-na jo-ma-tup.
10. སྒོ་བ་གྲ་ནང་ལས་བྱོག་འོང་མ་ཨོན།
'Lopdra-na-le bj'ô-ôm-'ing.

Chapter 6: Exercise V

༡ false, ༢ false.

Chapter 7: Exercise II

༡ false, ༢ true, ༣ true.

Chapter 7: Exercise IV

- ༡ There's lots of work to do in Bhutan in the summer.
- ༢ In other countries there's not that much work to do.
- ༣ Yesterday there was even frog meat for sale in the market.
- ༤ With some friends having already left, others straggling behind, it has become difficult to get them back together again. From now on, we'll all go together.
- ༥ Now, I'm not going to work. I'm not going to study. I'm only going to sleep. [literally 'to stay in one place and sleep']
- ༦ Moreover, the other girl also isn't that bad-looking either.
- ༧ The bottle openers they make nowadays are different from the ones they used to make and there are many types. [literally 'The beer openers of nowadays, different than previously, are made [in] many types']
- ༨ He's looking for the reason he gets scolded.
- ༩ Now the important activities of the government's plan are about to be carried out.
- ༡༠ Now that Karma has left government service, he's probably doing his own business.
- ༡༡ The previous dr'asho has resigned. Now, I'll be the new dr'asho! (to oneself)
- ༡༢ 'Ââ... Up till now you guys haven't done a thing here. Later, after six o'clock night will have fallen. Then, your work will be postponed until tomorrow. So, I am not satisfied with what you guys have done. [literally 'with your work']
- ༡༣ In what year and where were you born?
- ༡༤ Is today the fifteenth (of the lunar month, i.e. full moon day)?
- ༡༥ No. Yesterday was the fifteenth because the eighth was cut from this month.

Chapter 7: Exercise V

1. འགྲུལ་འཁོར་དེ་ཚུ་ཚོ་དག་དེ་ཅིག་ལུ་གནམ་གྱུ་ཐང་ནང་འགྲོ་ཕ་ཡིན་ན།
Drükhör-di chutshö g'adeci-lu 'namdruthang-na jou 'ina?
2. ད་རིས་གཟའ་ག་ཅི་ཡིན་ན། མིག་དམར་ཡིན་ན། ལྷག་པ་ཡིན་ན།
D'ari za g'aci 'ina? 'Mîma 'ina, Lhap 'ina?
3. ང་རྫོང་ནང་འགྲོ་གོ་ནོ།
Nga dzong-na jo-geno.
4. ང་ཁྱིམ་ནང་ལྷ་ལེ་ག་འབད་ནི་ཡོད།
Nga chi-na lâ läsha beni yö.
5. བཀྲ་ཤིས་ཀྱིས་ཕག་པ་བསད་འོང་ག།
Trash-gi phap sê-ong-ga?
6. ལྷ་རྒྱུ་གིས་ང་ལུ་འབྱོར་རྟགས་སྤྲོད་ནི་ཡོད།
Lhatru-gi ngâ-lu jôta tröni yö.
7. དེའི་ཕད་ཅུང་ག་གིས་ཡང་མ་འབག་ག།
Ngê phecu g'â-gi-e ma-ba-ga?
8. ཁོ་བར་པའི་ས་པར་རྩེ་ཅིག་ཁར་སྤྲོད་པ་ཡིན།
Kho B'âbisa phâtshu-cikha döb 'ing?
9. ཚོང་ཁང་འདི་ནང་ལས་དཔེ་ཆ་ག་ཅི་ཡང་ཐོབ་ག།
Tshongkha-di-na-le pecha g'aci-e thop-ga?
10. རྩོད་རྒྱུ་ལྷ་པ་ཚུ་ན་ཚོ་དག་ཅི་འབད་ལོག་མ་འོང་མ་སྟོ།
Chö dau 'ngaba-tshöntshö g'acibe lo ma-ôm mo?

Chapter 8: Exercise III

- ༡ Now, I'll have to take back the money which 'Namge took before because I'm now very much in need of it.
- ༢ The programme has to be redone because there were [too] many mistakes in this one. [literally 'in the previous one']
- ༣ What relation to you is the person who came with you yesterday?
- ༤ It is a lie when he says that he is a VIP, being as he isn't one.
- ༥ The guy who came here today isn't the lama but [his] disciple.
- ༦ That which has come down on the top of the mountain isn't snow but hail.
- ༧ That house had fallen into decay long ago on account of there not having been anyone who lived there.
- ༨ Is the girl who says she loves you the one with the big eyes or the one with the long nose?
- ༩ As for Trashi, he has been in prison before.
- ༡༠ The fact that Küngga isn't coming for dinner today means that he'll be going to the restaurant with some girl.
- ༡༡ The White Lion is the King of the beasts. He dwells between the mountains.
- ༡༢ You should really not help those who do evil deeds.
- ༡༣ I only came to know today that they are doing such work.
- ༡༤ I don't know whether this is the one we need.
- ༡༥ I know that you had to do that.
- ༡༦ Even if our boss can't come tomorrow, he has sent word that he will come the day after tomorrow.
- ༡༧ I told you guys that those two dunces [literally 'blunder receptacles'] should not be sent together. Then none of you would listen. Now the two of them will have made a mess of it in the presence of the boss.

- ༧ Otherwise, we need another person in the office who can work like Sangge. However, nobody like him is forthcoming at present.
- ༧ Didnt 'Wangdi say that he was going to take the children together?
- ༢༠ Phüntsho was saying that that man was already in the habit of stealing long ago.
- ༢༧ Künnga is not working now, but eating.
- ༢༢ If we have to walk the whole day today, then we'll get hungry.
- ༢༣ No matter what you undertake, you shouldn't do it straight away without checking things out first. [literally 'whatever work [you] do, ...']
- ༢༥ It's too soon to tell whether the programmes of the Seventh Plan will be successful.
- ༢༥ Yesterday when we returned from Gädu, we completely forgot that we had to bring d'âtshi and butter back with us.
- ༢༦ Nothing at all can be said about whether Lhündrup did or didn't pay the total amount.
- ༢༧ One of the girls that is looking this way from over there looks like my lover.

Chapter 8: Exercise IV

༧ false ༢ false, ༣ true.

Chapter 8: Exercise V

1. རྒྱ་གི་མཚན་ངོ་མ་ག་ཅི་ཞུས་སྒྲོ་ལགས།
Nâ-gi tshen ngoma g'aci zh'û mo lâ?
2. ད་ལུ་བློ་གསལ་རམ་ག་ཅིག་མཛད་དེ་བཀའ་བློན་བསྐྱེད་ས།
Ngâ-lu dr'ôram-ci dzê-di kadrincang.

3. ལྷ་བཀྲ་ཤིས་སྒྲུང་ལུ་ག་དེ་ཅིག་བཞུགས་ནི་ཡིན་མ།
Nâ Trashigang-lu g'adeci zhû-ni 'im?
4. ལྷ་གི་མཚན་རྟགས་གཅིག་ལྷ་གི།
Nâ-gi tshenta-ci zh'u-ge.
5. ལྷ་དྲག་ཤོས་ཀྱི་ཡབ་ཕྲག་མདའ་ལུ་ག་ནི་བ་ཐུགས་མཉམ་པས།
Nâ Dr'âsho-gi yap chânda-lu g'ani-wa thû'nyê-be.
6. དྲུང་ཡིག་ལ་ལུ་ཅིག་སྒྱིད་སྒྱུག་དང་ལ་ལུ་ཅིག་ལུ་ལེགས་ཞིམ་སྤྱི་འབད་མི་ཡིན་པས།
Dr'ungnyi lalu-ci gîdu-da lalu-ci lâ läzhimbe be-mi 'ime.
7. སྤྱོད་པ་དང་ལོ་མ་གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ ཁྱད་པར་ག་ཅི་ཡོད་པ་སྤྱོད་ — སྤྱོད་པ་ཟེར་མི་དེ་སྤྱོད་པ་མཚན་ལྷ་མི་ལུ་སྤྱོད་ཡིན། དེ་ལས་ལོ་མ་ཟེར་མི་དེ་རྟོན་ཚོད་སྤྱོད་ལུ་སྤྱོད་ཡིན།
'Lôm da lôm 'nyî-gi-b'âna kheba g'aci yöp mo? — 'Lôm z'e-mi-di 'lam-le chözh'u-mi-lu 'lap 'ing. Lôm z'e-mi-di höntshö kam-lu 'lap 'ing.
8. ཁྱོད་ལོ་ག་དེ་ཅིག་ཡིན་མ། ཁྱོད་གཉེན་རྒྱུ་དེ་ཡི་ག།
Chö lo g'adeci 'im? Chö 'nyen cap-da-yi-ga?
9. ཆཱོ་གས་ཚུ་སྒྲུང་འབད་ནི་ལུ་བཙོན་ལྷགས་བཏོན་དགོ།
Châro-tshu, kêjur be-ni-lu tsönshu tön-go.
10. ཡིག་ཚང་གི་ལུ་དང་ཁྱིམ་ནང་གི་ལུ་གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ཁྱད་པར་སྤྱོད་ཡོད།
Yitsha-gi lâ da chi-na-gi lâ 'nyî-gi-b'âna kheba bôm yö.
11. འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ནང་བཟུམ་མའི་བདེ་སྤྱིད་རྒྱལ་ཁབ་གཞན་ཁར་གཏེ་ཡང་མེད།
Dru gäkhap-na-zum-mi deki gäkhap zhen-kha g'âti-e mê.

12. ཉིམ་ད་རིས་ནངས་པ་མེད་པར་མཛོ་བསམ་ལྟོ་དང་ཚོད་མ་རང་ཡིན།
Nyim d'ari nâba meba 'nosa to da tshöm-ra 'ing.

2 People's Names

Bhutanese proper names often have distinct modern Dzongkha and Chöke pronunciations. The list below does not represent the way people in Bhutan romanise their own names, which varies from person to person, but gives an accurate indication of the pronunciation of the names in Dzongkha. People who do not originate from the Dzongkha speaking area in western Bhutan may therefore pronounce their names somewhat differently. When speaking English, some people, either deliberately or unconsciously, attempt to adapt the pronunciation of their names to the phonology of English.

Roman Dzongkha can be satisfactorily employed both to represent the modern Dzongkha and the Bhutanese Chöke pronunciation of proper names, e.g. Dzongkha ལཱ་ལྷུ་གཤམ་ཀུན་ལེགས་ 'Lam Drup Kinle and Chöke 'Lama Drukpa Künlek, Dzongkha གླུ་ལ་མཚན་ Gätshe and Chöke Geltshen, Dzongkha ཡོན་ཏན་ Öntö alongside the Chöke reading pronunciation Yönten. The romanisations of most common Bhutanese proper names are provided below.

'Ucen spelling	Roman Dzongkha	Roman Chöke	approximate English meaning
བུ་དར་ ~ བི་དར་	<i>B'ida</i>	<i>B'ud'ar</i>	Bearing Many Sons
འཛིམ་པུ་	<i>Chimi</i>	<i>Chimet</i>	Emancipated Immortality
ཆོས་སྒྲུ་	<i>Chödra</i>	<i>Chödra</i>	Voice of the Dharma
ཆོས་སྒྲོན་	<i>Chödrö</i>	<i>Chödrön</i>	Lamp of the Dharma
ཆོས་ཤིན་	<i>Chöki</i>	<i>Chökit</i>	Dharma Peace
ཆོས་འཕེལ་	<i>Chöphe</i>	<i>Chöphel</i>	Advancer of the Dharma
ཁྱུང་བདུན་	<i>Chungdü</i>	<i>Chungdüt</i>	[local deity of Hâ]
ཟླ་བ་	<i>Dau,</i> <i>Dawa</i>	<i>Dawa</i>	Moon

'Ucen spelling	Roman Dzongkha	Roman Chöke	approximate English meaning
བདེ་ཆེན་	<i>Deche</i>	<i>Dechen</i>	Consummate Bliss
བདེ་སྤྱིད་	<i>Diki, Deki</i>	<i>Dekit</i>	Blissful Tranquility
དོ་རྩེ་	<i>Dôji</i>	<i>Dorje</i>	Vajra
དོ་ཕུག་	<i>Dophu</i>	<i>Dophuk</i>	Boulder
དོན་གྲུབ་	<i>D'öndru</i>	<i>D'öndrup</i>	Amogasiddha
དར་བྱུལ་	<i>D'âge</i>	<i>D'argel</i>	Bountiful Victory
དར་སྒོ་	<i>D'âgo</i>	<i>D'argo</i>	Door of Bounty
སྒྲོལ་མ་	<i>Dröma</i>	<i>Drölma</i>	Divine Saviouress
འབྲུག་པ་	<i>Druba</i>	<i>Drukpa</i>	Bhutanese
བྱུལ་མོ་	<i>Gäm</i>	<i>Gelmo</i>	Queen
བྱུལ་མཆོན་	<i>Gätshe</i>	<i>Geltshen</i>	Regal Insignia
དགེ་ལྡན་	<i>Gende</i>	<i>Geden</i>	Pious, Virtuous
གེ་སར་	<i>G'isa</i>	<i>G'esar</i>	[a great king of legend]
འཇམ་དབྱངས་	<i>Jamyä</i>	<i>Jamyang</i>	Mañjuśrī, God of Speech
བྱུ་མཚོ་	<i>Jamtsho</i>	<i>Jamtsho</i>	Ocean
འཇིགས་མེད་	<i>Jimi</i>	<i>Jikmet</i>	Fearless, Intrepid
སྤྱིན་པ་	<i>Jimba</i>	<i>Jinpa</i>	Philanthropist
དཀར་ཅུང་	<i>Kâcu</i>	<i>Karcung</i>	White Gourd
དཀར་མདོག་	<i>Kâdo</i>	<i>Kardok</i>	Colour of White
ཀམ་	<i>Kâma</i>	<i>Karma</i>	Service, Action
བསྐལ་བཟང་	<i>Käza</i>	<i>Kelzang</i>	Virtue
ཀུན་ལེགས་	<i>Kinle</i>	<i>Künlek</i>	The All-Splendid
དཀོན་མཆོག་	<i>Köncho</i>	<i>Könchok</i>	Precious Supreme Being

'Ucen spelling	Roman Dzongkha	Roman Chöke	approximate English meaning
ཀུན་དག་	<i>Küngga</i>	<i>Künga</i>	The All-Pleasing
ཀུན་བཟང་	<i>Künza</i>	<i>Künzang</i>	The All-Good
མཁའ་འགྲོ་	<i>Khandru</i>	<i>Khandro</i>	Skywalker
ལློ་བཟང་	<i>'Lopza</i>	<i>'Lozang</i>	Noble-Minded
ལྷ་སྒྲིད་	<i>Lhaki</i>	<i>Lhakit</i>	Divine Peace
ལྷག་པ་	<i>Lhaba</i>	<i>Lhakpa</i>	Excellent; Mercury
ལྷ་སྐྱུག་	<i>Lhatru</i>	<i>Lhathruk</i>	Child of God
ལྷན་སྐྱབ་	<i>Lhündru</i>	<i>Lhündrup</i>	Miraculously Self-Created
ནོར་བུ་	<i>Nôp</i>	<i>Norb'u</i>	Gem
གནག་མདོག་	<i>'Nâdo</i>	<i>'Nakdok</i>	The Colour of Blackness
གནག་ལ་	<i>'Nâla</i>	<i>'Nakla</i>	Man of Blackness
རྣམ་རྒྱལ་	<i>'Namge</i>	<i>'Namgel</i>	Total Victory
གནག་འཕེལ་	<i>'Naphe</i>	<i>'Nakphel</i>	Overwhelming Blackness
གནག་ཕོད་	<i>'Naphö</i>	<i>'Nakphöt</i>	Black Fortitude
ངག་དབང་	<i>Ngawa</i>	<i>Ngak'wang</i>	Divinely Inspired Speech
ཉིམ་	<i>Nyima</i>	<i>Nyima</i>	Sun
ཡོན་ཏན་	<i>Öntö</i>	<i>Yönten</i>	Erudition, Breeding
སྤྲ་སངས་	<i>Pâsa</i>	<i>Pasang</i>	Venus
དཔལ་སྒྲོན་	<i>Pädrö</i>	<i>Peldrön</i>	Lamp of Splendour
དཔལ་ལོ་	<i>Päm</i>	<i>Pelmo</i>	Glorious
དཔལ་འབྱོར་	<i>Pänjo</i>	<i>Peljor</i>	Prosperity
དཔལ་བཟང་	<i>Päza</i>	<i>Pelzang</i>	Splendidly Good

'Ucen spelling	Roman Dzongkha	Roman Chöke	approximate English meaning
པདྨ་	<i>Päm,</i> <i>Pêma</i>	<i>Pêma</i>	Sacred Lotus
པདྨ་ལ་	<i>Pêmala</i>	<i>Pêmala</i>	Sacred Lotus (male)
པུན་པ་	<i>Pemba</i>	<i>Pemba</i>	Saturn
ཕུར་པ་	<i>Phuba,</i> <i>Phup</i>	<i>Phurba</i>	Piercing Dart
ཕུན་ཚོགས་	<i>Phüntsho</i>	<i>Phüntshok</i>	Possessed of Grace, Glory and Wealth
རབ་རྒྱལ་	<i>Rapge</i>	<i>Rapgel</i>	Supreme Victory
རིག་འཛིན་	<i>Rikdzin</i>	<i>Rigdzin</i>	Holder of Knowledge
རིན་ཆེན་	<i>Rinche</i>	<i>Rinchen</i>	Precious, Priceless
རིན་འཛིན་	<i>Rindzi</i>	<i>Rindzin</i>	Precious, Priceless
བསམ་གྲུབ་	<i>Samdru</i>	<i>Samdrup</i>	Cognisant
བསམ་འཕེལ་	<i>Samphe</i>	<i>Samphel</i>	Visionary
བསམ་གཏན་	<i>Samte</i>	<i>Samten</i>	Mystic Meditation
སངས་རྒྱལ་	<i>Sangge</i>	<i>Sanggä</i>	Buddha
སེང་གེ་	<i>Singe</i>	<i>Sengg'e</i>	Lion
སྤྲིན་ཐར་	<i>Sithar</i>	<i>Sithar</i>	Liberated Existence
བསོད་ན་	<i>Söna</i>	<i>Söna</i>	Virtue, Merit
བསོད་ནམས་	<i>Sönam</i>	<i>Sönam</i>	Virtue, Merit
ཤ་ཁྱ་	<i>Shaca</i>	<i>Shaca</i>	[One of the names of the Buddha]
ཤར་རི་	<i>Shâri</i>	<i>Sharri</i>	Eastern Mountain
ཤེས་རབ་	<i>Shêrap</i>	<i>Shêrap</i>	Wisdom

'Ucen spelling	Roman Dzongkha	Roman Chöke	approximate English meaning
རྩ་མགོན་	<i>Tandri</i>	<i>Tandrin</i>	Horse-Headed Bane of Sinners
བསྟན་འཛིན་	<i>Tendzi</i>	<i>Tendzin</i>	Guardian of the Doctrine
བསྟན་འཕེལ་	<i>Tenphe</i>	<i>Tenphel</i>	Advancer of the Doctrine
སྟོབས་རྒྱས་	<i>Topge</i>	<i>Topgä</i>	Great Prowess
མཐའ་ཡས་	<i>Thayä</i>	<i>Thayä</i>	Boundless
ཐོས་པ་དགའ་	<i>Thöbaga</i>	<i>Thöbaga</i>	Happy to Hear [the good news of his birth], one of the names of Milarepa
ཐུབ་རྟེན་	<i>Thupte</i>	<i>Thupten</i>	Endowed with Capacities
བཀྲ་ཤིས་	<i>Trashhi</i>	<i>Trashhi</i>	Good Luck
འཕྲིན་ལས་	<i>Thrinle</i>	<i>Thrinlä</i>	Karma, Action
བཙན་སྐྱོབས་	<i>Tsenco</i>	<i>Tsencop</i>	Protective Deity
བཙན་བཙན་	<i>Tsentse</i>	<i>Tsentsen</i>	Powerful Demon
ཆོ་རིང་	<i>Tshiri</i>	<i>Tshering</i>	Long Life
ཆོ་དབང་	<i>Tshewa</i>	<i>Tshe'wang</i>	Blessed Life
ཆོས་བཅུ་	<i>Tshêcu</i>	<i>Tshecu</i>	Born 10th of the Lunar Month
ཆོགས་རྒྱལ་	<i>Tshôge</i>	<i>Tshogel</i>	King of the Multitude
མཚོ་སྒྲིང་	<i>Tshôki</i>	<i>Tshokit</i>	Ocean of Peace
ཚུལ་ཁྲིམས་	<i>Tshüthrim</i>	<i>Tshülthrim</i>	Celibate
ཨོ་རྒྱན་	<i>'Uge</i>	<i>'Ogen</i>	Oḍiyāna, the native land of Padma Sambhava
གཡུ་སྟོན་	<i>'Üdrö</i>	<i>'Udrön</i>	Glittering Turquoise

'Ucen spelling	Roman Dzongkha	Roman Chöke	approximate English meaning
དབང་ཆེན་	'Wangche	'Wangchen	Great Spiritual Empowerment
དབང་འདུས་	'Wangdi	'Wangdii	Domination
དབང་རྒྱལ་	'Wangge	'Wanggel	Conquest
དབང་མོ་	'Wâm	'Wangmo	Spiritual Empowerment (female)
དབང་ཕུག་	'Wangchu	'Wangchuk	Opulent and Powerful
དབྱངས་ཅན་	'Yangce	'Yangcen	Goddess of Euphony
དབྱངས་སྒྲོན་	'Yangdrö	'Yangdrön	Melodious Light
དབྱངས་སྒྲིད་	'Yangki	'Yangkit	Euphonious Peace
ཡེ་ཤེས་	Yishe	Yeshe	Divine Knowledge
བཟང་མོ་	Zâm	Zangmo	Noble Lady

3 Place Names

This appendix includes names of countries near Bhutan, districts and sub-divisions of Bhutan, major towns and cities, and neighbourhoods and places in and around the capital Thimphu. Known or possible etymologies are provided for toponyms of sites around Thimphu, and English translations have been provided of country names. Place names are romanised here in accordance with the actual pronunciation of the places in spoken colloquial Dzongkha. Just as with the *ad hoc* romanisation of people's proper names, much variation exists in the romanisation of Bhutanese place names.

For example, the official orthographies of place names listed in the 44-page order (DC/CHAIR/2013/2894) entitled 'Delimitation of Parliamentary and Local Government Constituencies', issued by the འབྲུག་གི་བཅོག་འཁུ་ རྟེན་ཚོགས། Election Commission of Bhutan on the 10th of April 2013 do not match the romanised spellings of Bhutanese place names in the 34-page document submitted by the Department of Human Settlement of the Ministry of Works and Human Settlement, entitled 'སྤྱི་ལོ་ ༢༠༡༥ ཟླ་ ༦ པའི་ཚེས་ ༡༠ ལུ་ འབྲུག་གི་སྤྱི་ཚོགས་གཉིས་པའི་ཚོགས་ཐེངས་ ༥ པ་ནང་སྤྱི་ཚོགས་ལྷན་བཞུགས་ཀྱིས་ ཆ་འཛིན་གྲུབ་པའི་རྫོང་ཁག་དང་ཡན་ལག་ཁྲོམ་སྡེ་གི་ས་མཚམས། Approved Dzongkhag and Yenlag Thromde Boundaries by 5th Session of Second Parliament in the Joint Sitting on 10th June 2015', prefaced with an appended letter from the Speaker of the National Assembly. Based on his study of official romanised post office names and actual postal stamps, the philatelist Leo van der Velden (2015a, 2015b) published a meticulous account of the perennial variation in the spellings of romanised Bhutanese toponyms. Such inconsistency is to be expected, however, when a good and straightforward phonological system of transcription such as Roman Dzongkha is not followed.

In Bhutan, the problem with toponyms is even more complex, however, because Bhutan is a multilingual country, like Switzerland. Only Bhutan

is blessed with an even richer and older heritage of native linguistic diversity. Therefore, not all toponyms in Bhutan are originally Dzongkha or Chöke place names. A tendency exists, that has already been discussed elsewhere (van Driem 2001: 949), for Western Tibetologists as well as indigenous scholars of Chöke to assign hypercorrect Classical Tibetan orthographies to place names which were not originally Tibetan at all, but which are local toponyms with an origin in some genuinely local language. Snellgrove imaginatively transformed a number of place names in central Nepal in this way to bring them into conformity with his imagined Classical Tibetan “etymologies”, and scholars in Bhutan have on occasion assigned Classical Tibetan spellings to toponyms at variance with the cues and promptings afforded by local pronunciation, e.g. དགོངས་འདུས་ for the settlement in Kheng district locally pronounced [gonḍuk], or ལྷུམ་ཤིང་ལ་ for the lofty pass in the Bumthang speaking area locally known as [phrum-serjya].

༡ རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་མིང་

1. Country names

འབྲུག་ཡུལ་	Dru Ü	Bhutan
བལ་ཡུལ་	B'ä Ü (B'äbu)	Nepal
བོད་	B'ö	Tibet
འབྲས་ལྗོངས་	Dränjo	Sikkim
རྒྱ་གར་	Jaga, Jâ	India
རྒྱ་ནག་	Jana	China

༢ རྫོང་ཁག་གི་མིང་

2. Dzongkha names and some older region names

ཧྲ་ ~ ཧྲ་	Hâ
ལྷ་རྩ་ ~ ལྷ་ཁྲོ་	Paro
ཐིམ་ཕུག་(ཁང་)	Thimphu (Wang)
ཚུ་ཁ་	Chukha
བསམ་ཚེ་	Samtsi
མགར་ས་	Gâsa
ཕྱ་ན་ཁ་(ཐེད་)	Pinakha (Thê)
དབང་འདུས་ལོ་བྲང་(ཤར་)	'Wangdi Phodra (Shâ)
ཚེ་རང་	Tsira, Tsirang
དར་དཀར་ནང་	D'agana
གསར་སྤང་	Sarbang
གཞལ་སྤང་(ཁེད་)	Zh'emgang (Kheng)
	<i>locally</i> Zhramzhrong
གྲོང་གསར་(མང་སྡེ་)	Trongsa (Mangde)
བྱ་དཀར་(བུམ་ཐང་)	Bj'aga (B'umtha)
	<i>locally</i> Jakar (Bumthang)
ལྷུན་ཚེ་(སྤུར་སྡེ་)	Lhüntsi (Kurtö)
མོང་སྒར་(གཞོང་སྒར་)	Monggar (Zhonggar)
བཀྲ་ཤིས་གཡང་ཚེ་	Trashî'yangtse
པུ་མ་དགའ་ཚེ་(གདུང་བསམ་)	Pêmagatshe (Dungsam)
བཀྲ་ཤིས་སྤང་	Trashigang
བསམ་བློ་ལྷོ་རྫོང་མཁར་	Samdru Jongkha
	<i>locally</i> Samdrup Jongkhar

༣ རྫོང་གི་མིང་

3. Dzong names

ཧཱ་རྫོང་	Hâ Dzong
(ནམ་རྒྱལ་གླིང་རྫོང་)	('Namge'ling Dzong)
ཕུ་རོ་རྫོང་	Paro Dzong
(རིན་པྱུང་ས་རྫོང་)	(Rinpung Dzong)
བཀ་ཤིས་ཆོས་རྫོང་	Trashichöndzo
(ཐིམ་ཕུག་རྫོང་)	(Thimphu Dzong)
ཚུཁ་རྫོང་	Chukha Dzong
བསམ་ཆེ་རྫོང་	Samtsi Dzong
མགར་ས་རྫོང་	Gâsa Dzong
(བཀ་ཤིས་མཐོང་སྤོན་རྫོང་)	(Trashi Thongmö Dzong)
ཕྱ་ན་ཁ་རྫོང་	Pinakha Dzong
(ཕྱུང་ས་ཐང་བདེ་ཆེན་པོ་བྱང་)	(Pina Deche Phodra)
དབང་འདུས་པོ་བྱང་རྫོང་	'Wangdi Phodra Dzong
ཆེ་རང་རྫོང་	Tsirang Dzong
དར་དཀར་རྫོང་	D'aga Dzong
བཀ་ཤིས་གཡང་ཆེ་རྫོང་	Trashi'yangtse Dzong
གསར་སྤང་རྫོང་	Sarbang Dzong
གཞལ་སྤང་རྫོང་	Zh'emgang Dzong
གྲོང་གསར་རྫོང་	Trongsa Dzong
(ཆོས་ཆེ་རྫོང་)	(Chötse Dzong,
ཆོས་འཁོར་རབ་བརྟན་ཆེ་རྫོང་)	Chökhör Raptentse Dzong)
བྱ་དཀར་རྫོང་	Bj'aka Dzong
(གཡུལ་ལས་ནམ་རྒྱལ་རྫོང་)	('Üle 'Namge Dzong)

ལྷུན་ཅེ་རྫོང་	Lhüntsi Dzong
(ལྷུན་གྲུབ་རིན་ཆེན་ཅེ་རྫོང་)	(Lhündru Rinchetse Dzong),
	<i>locally</i> Lhündrup Rinchetse Dzong)
མོང་ག་རྫོང་	Monggar Dzong
པུ་མ་དག་འཛམ་རྫོང་	Pêmagatshe Dzong
བཀྲ་ཤིས་རྫོང་	Trashigang Dzong
བསམ་གྲུབ་ལྗོངས་མཁར་རྫོང་	Samdrup Jongkhar Dzong
འབྲུག་རྫོང་	Druge Dzong

༤ རྩུང་ཁག་གི་མིང་

4. Dr'ungkha names

ལྷིང་བཞི་	'Lingzhi
ཕུན་ཚོགས་ལྷིང་	Phüntsho'ling
ཅང་མུ་རི་	Cengmâri
དོ་རོ་ཁ་	Dorokha
སྤུ་ཕུ་	Sipsu
ལཱ་མི་བྲང་བྲ་	Lâmidrangra
དར་དཀར་དཔལ་ལ་	D'agapâla
གསར་སྤང་	Sarbang
དགེ་ལེགས་ཕུག་	Gelephu
པན་སྤང་	Panbang
བདེ་ཆེན་ལྷིང་	Decheling
བསམ་གྲུབ་ལྗོངས་མཁར་	Samdrup Jongkhar
སྤང་གར་	Bangtrar

དྲའི་ཕུམ་	Draiphâm
སག་སྟེང་	Sakteng
ཁྲིམས་ཤིང་	Thrimshing
ལམ་རོང་	Wamrong
ཅྱི་རང་	Tsirang
བསམ་ཅུ་	Samtsi

༥ རྟོག་འོག་གི་མིང་

5. Geo names

The Romanisation of Geo names outside of the Dzongkha speaking area attempt to reflect local pronunciations. Therefore, Dzongkha ‘hard’ and ‘soft’ consonant distinctions indicated by an apostrophe are usually lacking in such toponyms. Local pronunciations are rendered according to the principles of Roman Dzongkha as best as possible.

༥ ཀ། རྩུ་ཁ་རྩོང་ཁག་གི་རྟོག་འོག་

5.1 Geos in Chukha Dzongkha

བློང་བློ་	Bonggo
སྐྱབས་ཆ་	Capcha
གདུང་ནང་	Dungna
གད་ལྷག་ནང་	Gätana
སྤེད་ལྷ་	’Mäta
དགེ་གླིང་	Geling
བྱ་ཕྱོགས་	Bj’apcho
དར་ལ་	D’âla
ལོག་ཅིན་	Locina

བུ་ལུ་རྩོ་ར་	Bhâlujora
ཕུན་ཚོགས་སྒྲིང་	Phüntsho'ling

༥ ལ། སུ་རྩོང་ལག་གི་ཆེད་འོག་

5.2 Geos in Hâ Dzongkha

བྱེས་	Bjê
དབུས་སུ་	'Üsu
སྐར་ཚོགས་	Kâtsho
ས་དམར་	Sama
གསང་སྤུས་	Sangbe

༥ ལ། སུ་རྩོང་ལག་གི་ཆེད་འོག་

5.3 Geos in Paro Dzongkha

རྩོ་དཀར་	Doga
དོས་པ་ཤར་རི་	D'ôpshâri
དོས་སྟེང་	D'öte
སྟོས་	Sö
ན་རོ་	Nâro
སྒྲིང་གཞི་	'Lingzhi
ཁྱུང་རལ་	Hungre
ལམ་གོང་	Lamgong
ལུང་གཉིས་	Lungnyi
ནགས་རྒྱ་	Nâja
ཤར་པ་	Shâp
བཅན་ཏོག་	Tsento
ཁང་ཅང་	Wangca

ལམ་གོང་སྟོང་ཚོ་ Lamgong Tötsho

༥ ང། བསམ་ཅེ་རྫོང་ཁག་གི་གླིང་འོག་

5.4 Geos in Samtsi Dzongkha

པག་ལི་	Pakli
བསམ་ཅེ་	Samtsi
རྟ་སྒྲིང་ས་	Tading
རྩར་ག་གི་	Cârgari
ཅང་མུ་རི་	Cengmâri
གུ་མའུ་ནེ་	Ghumaune
ནའི་ནི་ཏུ་ལ་	Nainitâl
ལྷན་ཚུ་ཁ་	Denchukha
རྫོང་ཁ་	Dorokha
གདུང་སྟོང་	Dungtö
མ་ཡོ་ན་	Mayona
བར་ར་	B'ara
བི་རུ་	Biru
ལ་ཉི་རེ་ནི་	Lahireni
སྒྲིབ་སུ་	Sipsu
བརྟན་འབྲུག་	Tendru

༥ ཅ། སྤངས་ན་ཁ་རྫོང་ཁག་གི་རྒྱུ་ལོག་

5.5 Geos in Pinakha Dzongkha

སྤྲོད་མང་	Töwang
ཤེལ་རྩ་ནང་	Shängana
ཅུ་བྱུག་	Chubu
དགོན་ཤར་རི་	Gönshâri
སྤྲོད་པའི་ས་	Töbisa
དཀར་རྒྱུས་ས་	Kâbjisa
རྩ་ལོག་	Talo
རྒྱུས་སྤྲོད་ནང་	Bjimina
འཛོམ་མ་	Dzomma
ལྷིང་ལུ་ཁ་	'Lingmukha
གུ་མ་	Guma

༥ ཆ། མགར་ས་རྫོང་ཁག་གི་རྒྱུ་ལོག་

5.6 Geos in Gâsa Dzongkha

ལུང་ནག་ནང་	Lunana
ལ་ཡ་	Laya
དགོན་ཁ་སྤྲོད་	Gönkhâtö
དགོན་ཁ་སྤྲོད་	Gönkhâme

༥ ཇ། ཐིམ་ཕུག་རྫོང་ཁག་གི་རྒྱུ་ལོག་

5.7 Geos in Thimphu Dzongkha

ཅང་	Cang
སྤྲོད་མང་	'Mewang

ཀ་མང་ Kawang

དགེ་བསྟན་ G'ênze

དར་དཀར་ལ་ D'agala

༥ ཉ། དབང་འདུས་ཐོ་བྱང་ཐོང་ལག་གི་གླིང་འོག་

5.8 Geos in 'Wangdi Phodra Dzongkha

གང་ཏེ་ Gangte

ཐེ་ཏེ་ Thetsho

བྱ་ནག་ Bjäna

ཕངས་ཡུལ་ Phangyü

བར་པའི་ས་ B'âbisa

དངས་ཚུ་ D'angchu

ཉི་ཤོ་ Nyisho

ཐོབ་བྱེ་ Phopbji

སྤུ་ཕུག་ Säphu

དགའ་སང་ཚོ་འོག་ས་ Gasetsho Ôm

རུས་པའི་ས་ Rübisa

དར་དཀར་ D'aga

ཨ་ཐང་ 'Ada

ཀ་གཞི་ Kazhi

དགའ་སང་ཚོ་གོང་ས་ Gasetsho G'ôm

ན་ཉིང་ Nâhi

༥ ཏ། དར་དཀར་རྫོང་ལག་གི་གློང་ལོག་

5.9 Geos in D'aga Dzongkha

ཨི་མི་རི་	'Imiri
བཀ་ཤིས་སྒྲིངས་	Trashiding
འབྲུག་རྒྱལ་སྐང་	Drujegang
གཙང་ཁ་	Tsangkha
སུའུ་ན་ཏ་ལེ་	Suntale
དོ་རོ་ནང་	Dorona
གོ་ཞིང་	Gozhi
ཀལ་ལེ་རྫོང་ཁ་	Kâledzingkha
འཁྲིལ་པ་རི་ས་	Khîbisa
ལ་རྒྱབ་	Lajap
ཅེ་བཟང་	Tseza
དེ་ལོ་རྒྱ་ལི་	Deorali
ཀལ་ལི་ཁོ་ལ་	Kâlikhola

༥ ཐ། ཕྱི་རང་རྫོང་ལག་གི་གློང་ལོག་

5.10 Geos in Tsirang Dzongkha

གའི་རི་སྐང་	Gairigang
བེ་ཏེ་ནི་	Beteni
ལཱ་མི་རྩང་རྩ་	Lâmidrangra
ཅ་ན་འུ་ཏེ་	Canaute
སེམས་སྒྲོངས་	Semjong
མཚོ་ཁ་ནང་	Tshokhana
པ་ཏ་ལི་	Patali

གདུང་ལེགས་སྒང་	Dunglegang
དཀྱིལ་འཁོར་ཐང་	Kikhothang
ཕུན་བརྟན་ཚུ	Phuntechu
མགོ་སེར་གླིང་	Goseling
ཅི་རང་བྲང་བྲ་	Tsirangdrangra

༥ ད། བུམ་ཐང་རྫོང་ཁག་གི་རྟེན་འོག་

5.11 Geos in B'umthang Dzongkha

ལུ་ར་	'Ura
ཆོས་འཁོར་	Chökhör (Chogor)
ཚུ་སྒྲིང་	Chume (Chunmat)
སྟང་	Tang

༥ ན། ཀྲོང་གསར་རྫོང་ཁག་གི་རྟེན་འོག་

5.12 Geos in Trongsa Dzongkha

སྟང་སི་བྱིས་	Tangsibji
བྱག་སྟེང་	Bj'akteng, <i>locally</i> : Drakteng
སྒང་མཐིལ་	'Langthil
ལུབ་སྟིས་	Nubi

༥ ད། གཞལ་སྒང་རྫོང་ཁག་གི་རྟེན་འོག་

5.13 Geos in Zh'ängang Dzongkha

སྐོར་ཕུག་	Korphu
ཤིང་མཁར་	Shingkhar
ནང་སྐོར་	Nangkor
ཀྲོང་	Trong

འཕང་མཁར་ Phangkhar

བར་དོ་ B'ardo

༥ བ། གསར་སྤང་རྫོང་ལག་གི་རྒྱུ་འོག་

5.14 Geos in Sarbang Dzongkha

ལ་ལའི་ Lalai

དྲ་བྲ་བྲ་ཅི་ Danabâri

གསེར་གཞོང་ Serzhong

འབྲུར་ Bûr

དགེ་ལེགས་ཐུག་ Gelephu

སྟག་ལའི་ Taklai

སུ་རས་ Sure

དོ་བློན་ Dobhân

ནི་ཅུ་ལ་ Nicula

གསར་སྤང་རྒྱར་ Sarbangtrâr

ལེུ་ཕུ་བྲ་ནི་ Leupâni

ནི་ལེ་ Hile

སེང་གེ་ Sengge

༥ བ། ལྷུན་ཅེ་རྫོང་ལག་གི་རྒྱུ་འོག་

5.15 Geos in Lhüntsi Dzongkha

སྟོན་རྒྱས་ 'Minje

རྒྱར་རྟོད་ Kurtö

སྟོན་སྟེན་ 'Menbi

བཙན་མཁར་ Tsenkhar

རྒྱ་རས་ Jare

སྒྲུ་ཚོ་ 'Mentsho

སྒྲུང་བུར་ Gangzur

མཁོ་མ་ Khoma

༥ མ། མོང་སྒྲུང་རྫོང་ལག་གི་གླིང་འོག་

5.16 Geos in Monggar Dzongkha

མོང་སྒྲུང་ Monggar

ཐང་རོང་ Thangrong

ཙུ་མང་ Tsamang

སྒྲིང་ས་མཁར་ Kengkhar

ལུགས་ས་མཁར་ Caskhar

དབྲ་མེད་ཚེ་ Dramitse

སྒྲ་ཚང་ 'Ngatshang

ཅ་ཀ་གླིང་ Tsakaling

ས་ལེང་ Saleng

དགོང་ས་འདུས་ Gongduk

སི་ལམ་སྤི་ Silambi

༥ ཅ། གཡང་ཚེ་རྫོང་ལག་གི་གླིང་འོག་

5.17 Geos in 'Yangtse Dzongkha

འབུམ་སྤེ་གླིང་ Bumde'ling

གཡང་ཚེ་ 'Yangtse

ཁམ་དྲངས་ Khamdang

སྟོད་ཚོ་ Tötsho

སྟོང་མ་ཞང་ཚུན་ Tomzhangtshen

འཇམ་མཁར་ Jamkhar

རམ་འཇར་ Ramjar

༥ ཚ། བག་ཤིས་སྒང་ཚྲོང་ལག་གི་རྒྱུ་ལོག་

5.18 Geos in Trashigang Dzongkha

ཡང་གཉེར་ Yangnyer

ར་དི་ Radi

ཕོངས་མེད་ Phongme

ཤོང་ཐུག་ Shongphu

བྱིས་དུང་ Bidung

བར་མཚམས་ Bartsham

བསམ་མཁར་ Samkhar

བཀང་ལུང་ Kanglung

ན་ནོང་ Nanong

མཁའ་གླིང་ Khaling

ལུ་མང་ 'Lumang

སག་སྟེང་ Sakteng

ཀང་པ་ར་ Kangpara

ཐིམས་ཤིང་ Thrimshing

ལུ་ཚུ་རོང་ 'Udzurong

༥ ཇ། ཡུ་དགའ་ཚལ་རྫོང་ལག་གི་རྒྱུ་ལོག་

5.19 Geos in Pêmagatshä Dzongkha

ཕྱི་མུང་	Chimung
ལྷོང་ཤིང་	Congshing
གཡུ་རུང་	'Yurung
ཤུ་མར་	Shumar
ཁང་མ་	Khangma
མཁར་	Khar
གདུང་སྒྲུང་	Dungme
བཟོ་སྤལ་	Zobe

༥ ཇ། བསམ་གྲུབ་ལྷོང་ས་མཁར་རྫོང་ལག་གི་རྒྱུ་ལོག་

5.20 Geos in Samdrup Jongkhar Dzongkha

མར་ཚལ་	Martshala
གསེར་ཐིག་	Serthik
ཤིང་མཁར་ལའུ་རི་	Shingkharlauri
བདེ་ཆེན་གླིང་	Decheling
བསམ་རང་	Samrang
ག་ཀུ་ལི་	Bakuli
དུ་ལི་མ་	Dâlim
ཏཱ་ཏི་ན་ཕུར་	Hastinapur
གློ་མ་དར་	Gomdar
ནོར་བུ་སྒྲང་	Norbugang
ཨོ་རོང་	'Orong

6 Miscellaneous Place Names

དགེ་འདུ་/ རྒྱལ་འདུ་	Gädu
མེ་རག་	Merak
རུག་ཁུ་སྤྱིས་	Rukhubjî
སེང་སྒོར་	Senggor

7 Neighbourhoods and suburbs of Thimphu

The following is a list of neighbourhoods and suburbs of Thimphu, along with the meanings or the known or probable etymologies of these names.

བར་པའི་ས་	B'âbisa	Middle Earth
ལུང་གླིང་མའི་ཐང་	Cang'lingmithang	Field of Cang Village
ལུང་བཅས་ཏྲོག་	Cangz'amto	Village in front of Cang Bridge
གདང་རས་ནང་	Dangrena	Settlement near Dzong
བདེ་ཆེན་ཆོས་གླིང་	Dechechöling	Consummate Bliss of the Dharma Site
བདེ་ཆེན་ཕུག་	Dechephu	Consummate Bliss Valley Recess
དྲེ་བློ་	Häjo	< ལྷ་གྲོང་ Village of the Gods
འབྲུང་གཞི་ནང་	Jungzhina	< སྒོང་གཞིས་ནང་ Farmstead Village
ཀ་ཤང་བྱང་ས་	Kawangbj'angsa	Place north of Kawang
དཀར་སྤྱིས་ས་	Kâbjisa	White Clearing Place
ལུང་བསྟན་ཕུག་	Lungtephu	Prophecy Valley Recess
གླང་འགྲོག་པར་ཁ་	'Langjopâkha	Pastures of the Opposite Bank
མུ་ཏྲིག་ཐང་	Mutithang	Pearl Plain
གླངས་རིང་བཅས་པ་	Pangriz'ama	Long Marsh Bridge
ས་དམར་རྫིང་ཁར་	Samadzingkha	Red Clay Pond Place

སེམས་རྟོག་ཁ་	Semtokha	Place of Gleaning by the Mind ¹
སྟག་བབས་	Tâba	Tiger Alighting Trail
བག་ཤིས་ཆོས་རྫོང་	Trashichö Dzong	Good Luck Dharma Fortress
དབྱངས་ཅན་ཕུག་	'Yangcephu	Valley Recess of the Goddess of Euphony
ཟེལ་ལུང་ཁ་	Z'ilukha	Dew Dale

8 Streets of Thimphu

The following is an exhaustive list of streets in Thimphu. Most street names are given in Roman Dzongkha. Wherever a modern Dzongkha pronunciation is felt to be unsuitable, however, the street has been given in Roman Chöke.

'Ucen spelling	Roman Dzongkha	approximate English meaning
ལཱ་ལམ་	Cang Lam	Willow Road
ཕུག་ཆེན་ལམ་	Châche Lam	Mahāmudrā Road
ཆོས་རྫོང་ལམ་	Chödzone Lam	Dharma Fortress Road
ཆོས་རྒྱལ་ལམ་	Chöge Lam	Dharma King Road
ཆོས་འཕེལ་ལམ་	Chöphe Lam	Dharma Vṛddhi Road
མཆོད་རྟེན་ལམ་	Chötö Lam	Stūpa Road
བདེ་ཆེན་ལམ་	Deche Lam	Road of Consummate Bliss
བདེ་མཆོག་ལམ་	Decho Lam	Drought Demon Road
བདེ་སྦྱིད་ལམ་	Diki Lam	Road of Blissful Tranquility
སྡེ་སྲིད་ལམ་	Desi Lam	Governor Road
འདོད་འབྱུང་ལམ་	Döbum Lam	Myriad of Lusts Road

¹ The original toponym was purportedly སྤོག་མོ་ལྟ་ཁ་ Sinmotokha 'upon the devil's belly'.

'Ucen spelling	Roman Dzongkha	approximate English meaning
འདྲེང་མེད་ལམ་	Döme Lam	Detachment Road
དར་ཤིང་ལམ་	D'âshi Lam	Prayer Flag Road
དོན་གྲུབ་ལམ་	D'öndru Lam	Amoghasiddha Road
དུང་དཀར་ལམ་	D'ungka Lam	White Conch Road
དུང་འཁོར་ལམ་	D'ungkho Lam	Prayer Wheel Road
འགྲམས་སྟོན་ལམ་	Dremtön Lam	Exhibition Road
འགྲོ་དོན་ལམ་	Drod'ön Lam	Common Good Road
འགྲོ་ཕན་ལམ་	Drophen Lam	Common Benefit Road
འབྲུག་དཀར་ལམ་	Drukar Lam	White Dragon Road
དྲི་མེད་ལམ་	Dr'ime Lam	Immaculate Road
རྫོགས་ཆེན་ལམ་	Dzokchen Lam	Perfection Road
དགའ་ལྗན་ལམ་	Gaden Lam	Paradise of Beatitude Road
དགའ་སྐྱིད་ལམ་	Gaki Lam	Mirthful Peace Road
དགའ་སྟོན་ལམ་	Gatön Lam	Festival Road
དགེ་འདུན་ལམ་	Gedün Lam	Priesthood Road
དགེ་བསྟེན་ལམ་	Genye Lam	Eight-Vow Devotee Road
སྒོ་ནོར་ལམ་	Gono Lam	Livestock Road
དགུང་འབྲེལ་ལམ་	Gungkhi Lam	Swirling Summit Road
གེ་སར་ལམ་	G'isa Lam	King Gesar Road
གོང་འཛིན་ལམ་	G'ongdzin Lam	Upper Road
གོང་འཕེལ་ལམ་	G'ongphe Lam	Development Road
ཉེ་གྲོ་ལམ་	Häjo Lam	Häjo Road
འཇའ་ལྷས་ལམ་	Jalü Lam	Rainbow Body Road

'Ucen spelling	Roman Dzongkha	approximate English meaning
འབྱོར་ལྗན་ལམ་	Jorden Lam	Wealthy Road
འགྱུར་མེད་ལམ་	Jûme Lam	Immutable Road
བྱང་ཆུབ་ལམ་	J'angchu Lam	Bodhisattva Road
བྱང་སེམས་ལམ་	J'angsem Lam	Purified Mind Road
ཀུན་བདེ་ལམ་	Künde Lam	Road of the All-Blissful
ཀུན་བཟང་ལམ་	Künza Lam	Road of the All-Good
མཁའ་སྤྱོད་ལམ་	Khacö Lam	Road to Space Utilisation Heaven
ཁུ་བྱུག་ལམ་	Khuju Lam	Cuckoo Road
ཐོ་གྲོས་ལམ་	'Lodro Lam	Wisdom Road
ལྷ་བྲིས་ལམ་	Lhadri Lam	Divine Image Road
ལྷ་སྦྱིད་ལམ་	Lhaki Lam	Divine Peace Road
ལྷན་སྐྱབ་ལམ་	Lhündru Lam	Miraculous Creation Road
མེ་ལོང་ལམ་	Milo Lam	Looking Glass Road
མེ་ཏྲག་ལམ་	Mito Lam	Flower Road
སྤྲན་ཁང་ལམ་	'Menkha Lam	Hospital Road
སྤྲན་རི་ལམ་	'Menri Lam	Medicine Mountain Road
ནོར་ལྗན་ལམ་	Nôden Lam	Affluent Man Road
ནོར་འཛིན་ལམ་	Nôdzin Lam	Holder of Wealth Road
ནམ་རྟོག་ལམ་	'Namto Lam	Conceptualisation Road
འོག་འཛིན་ལམ་	Ôdzin Lam	Lower Road
འོག་མིན་ལམ་	Ômin Lam	Road of the Highest Heaven in the Realm of Forms
འོད་གསལ་ལམ་	Öse Lam	Lucid Radiance Road

'Ucen spelling	Roman Dzongkha	approximate English meaning
དཔལ་འབྱུང་ལམ་	Pänjo Lam	Prosperity Road
དཔེ་མཛོད་ལམ་	Pedzö Lam	Library Road
པད་སྒྲིང་ལམ་	Peling Lam	Pêma 'Lingpa Road
ཕན་བདེ་ལམ་	Phende Lam	Salubriousness Road
ཕུན་ཚྭ་གསལ་ལམ་	Phüntsho Lam	Gracious Glory Road
རབ་རྒྱལ་ལམ་	Rapge Lam	Supreme Monarch Road
རབ་བྱུང་ལམ་	Rapjung Lam	High Distinction Road
རབ་བརྟན་ལམ་	Rapten Lam	Utmost Steadfastness Road
རབ་གསལ་ལམ་	Rapse Lam	Great Illumination Road
རི་མཚུག་ལམ་	Rinju Lam	Foot of the Mountain Road
བསམ་འཕེལ་ལམ་	Samphe Lam	Mind Expansion Road
བསམ་གཏན་ལམ་	Samte Lam	Mystic Meditation Road
གསང་སྒྲགས་ལམ་	Sanga Lam	Mantra Road
གསེར་ཉ་ལམ་	Sênya Lam	Golden Fish Road
གསེར་གཞོང་ལམ་	Sêzhong Lam	Golden Trough Road
ཤེས་རབ་ལམ་	Shêrap Lam	Sublime Understanding Road
ཤིང་རྟ་ལམ་	Shingta Lam	Chariot Road
སྟག་བབས་ལམ་	Tâba Lam	Tiger Alighting Trail Road
རྟེན་འབྲེལ་ལམ་	Tendre Lam	Cosmic Web of Causality Road
བསྟན་འཛིན་ལམ་	Tendzi Lam	Guardian of the Doctrine Road
ཐེག་ཆེན་ལམ་	Theche Lam	Great Endurance Road
མཐོང་གསལ་ལམ་	Thongse Lam	Lucid Vision Road
མཐོ་རིས་ལམ་	Thori Lam	Heaven Road

'Ucen spelling	Roman Dzongkha	approximate English meaning
བཀྲ་ཤིས་ལམ་	Trash Lam	Good Luck Road
ཆོ་བརྟན་ལམ་	Tsheten Lam	Enduring Life Road
ཡར་འབྲེན་ལམ་	Yâdren Lam	High Lord Road
དབྱངས་ཅན་ལམ་	'Yangce Lam	Goddess of Euphony Road
བཟང་འབྲེལ་ལམ་	Zangdre Lam	Harmonious Union Road
བཟོ་རིག་ལམ་	Zori Lam	Craftsmanship Road
ཟ་སྦྱད་ལམ་	Z'acö Lam	Alimentation Road
གཞན་ཕན་ལམ་	Zhenphen Lam	Altruism Road

4 Guide to Roman Dzongkha (Dzongkha)

(གྲིང་གཞི)

༥ རྩོམ་ཅན་ལྟེ་ཤན་ ཟེར་མི་འདི་ རོན་ངོ་མ་ ག་ཅི་སྟོ་?

འཛམ་གླིང་ནང་གི་ རྐྱད་རིགས་ གང་རུང་ཅིག་གི་ བཟོད་སྤྱོད་འདི་ ཟུར་ཅོམ་ཡ་ མ་ཉམས་པར་ གོ་
 རིམ་ཅན་གྱི་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ཅན་ རྩོམ་ཅན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྟོལ་ཡོད་མི་འདི་ལུ་
 རྩོམ་ཅན་ལྟེ་ཤན་ ཟེར་ སྤྱབ་ཞིན།

སྟེ་ རྩོམ་ཅན་ ཟེར་བའི་ ཡི་གུ་འདི་ཡ་ ག་དེ་སྟེ་ཞིན་ན་ ཟེར་ མཉོ་བ་ཅིན་ ཉེ་མ་ འཛམ་གླིང་ ཅུབ་
 རྩུགས་ ཡུ་རོ་པི་ཡན་གྱི་ རྒྱལ་ཁབ་ མང་ཤོས་ཅིག་ར་ རྩོམ་ཅན་ རྒྱལ་ཁམས་ཀྱི་ མང་འཕྲོག་ལུ་
 རྟོད་པའི་སྐབས་ལུ་ འབྲི་སྟོལ་ཡོད་མི་ *Latin* (ལས་ཀྱིན་) ཟེར་བའི་ རྐྱད་ཡིག་དེ་ལུ་ སྤྱབ་ཞིན་
 པས། སྟེ་ འདི་ *Latin* (ལས་ཀྱིན་) ཟེར་བའི་ ཡི་གུ་འདི་ཡ་ ག་སྟེ་ལས་ འབྲུང་འབྲུང་མ་ཞིན་ན་ ཟེར་
 མཉོ་བ་ཅིན་ རྩོམ་ཅན་རྒྱལ་ཁམས་ཀྱི་ མི་ཚུ་གིས་ མི་ལོ་ 2,400 གྱི་ ཉེ་མ་ལས་ར་ འབྲི་སྟོལ་ཡོད་
 པའི་ *Greek* (ཤི་རིག་) གི་ ཡི་གུ་ལུ་ གཞི་བཞག་འདི་ ཚུམ་སྤྱི་ག་ འབད་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ རྒྱལ་
 ལས་ རྩོམ་ཅན་རྒྱལ་ཁམས་ཀྱི་ མང་འཕྲོག་ལས་ ཅུབ་རྩུགས་ ཡུ་རོ་པི་ཡན་གྱི་ རྒྱལ་ཁབ་ཚུ་ སོ་
 སོ་ ཁ་གྲུལ་འདི་ རང་དབང་ ཐོབ་ཚར་བའི་ རུས་རབས་ མང་རབས་ཅིག་གི་ རྒྱལ་ལས་ ཡུ་རོ་པི་
 ཡན་གྱི་ མི་ཚུ་གིས་ རང་ར་སོ་སོའི་ རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་ གཞུང་སྐད་དང་ གཡུམ་སྐད་ དེ་ཚུ་ཡ་ རྩོམ་ཅན་
 གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་ནི་ མཁུ་བཅུགས་འདི་ དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ *German* (རྒྱར་ལྷན་) *French*
 (པི་རེན་ཅི་) *Dutch* (ལྷ་ཅི་) *English* (ཨིང་ལི་ཤི་) ལ་སོགས་པའི་ རྐྱད་ཡིག་འདི་ཚུ་ རྐྱད་རིགས་
 སོ་སོའི་ བཟོད་སྤྱོད་དང་འཁྲིལ་འདི་ ཡི་གུའི་ འཕྲུག་ཚུལ་དང་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ཚུ་ཡ་ སོ་
 སོ་འབད་ རང་སོའི་ རྒྱ་སྐད་དང་བསྐྱུན་འདི་ འབྲི་སྟོལ་ བཅུགས་ཡོད་པ་ ཞིན་པས།

དེ་བཞིན་དུ་ རྐྱད་རིགས་ སོ་སོའི་ བཟོད་སྤྱོད་དང་འཁྲིལ་འདི་ ཡི་གུ་ ༡༧ གཅིག་ལུ་ཡ་ བཟོད་སྤྱོད་
 ཁྱད་པར་ སོ་སོ་ཡོད་པ་ལས་ དི་ཡ་ དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ རྩོང་ཁ་ནང་ བཟོད་སྤྱོད་ (3) ཟེར་ རྟོན་ནིའི་
 རོན་ལུ་ *English* (ཨིང་ལི་ཤི་) ནང་ oo ཟེར་ འབྲི་སྟོལ་ ཡོད་མི་འདི་ *German* (རྒྱར་ལྷན་) ནང་ u
French (པི་རེན་ཅི་) ནང་ ou *Dutch* (ལྷ་ཅི་) ནང་ oe ཟེར་ འབྲི་དོ་ཡོད་པ་དང་ དེ་བཟུམ་སྟེ་ རྩོང་
 ཁ་ནང་ བཟོད་སྤྱོད་ (ཅ) ཟེར་ རྟོན་ནིའི་རོན་ལུ་ *English* (ཨིང་ལི་ཤི་) ནང་ ts ཟེར་ འབྲི་སྟོལ་ ཡོད་
 མི་འདི་ *German* (རྒྱར་ལྷན་) ནང་ z དང་ *Czech* (ཅེག་) ནང་ c ཟེར་ འབྲི་སྟོལ་ ཡོད་པ་ཞིན།

ཕྱི་ དེ་སྤྱི་ སྐད་རིགས་དང་འབྲེལ་འདི་ བརྗོད་སྒྲུ་ གཅིག་ལུ་ ཡི་གུ་འབྲི་ལུགས་ སོ་སོ་འབད་ འབྲི་
དགོ་མི་འདི་ཡ་ གོང་ལུ་ བཤད་དོ་བཟུམ་སྤྱི་ སྐད་རིགས་ མ་འདྲམ་ེ་ལུ་ བརྗོད་སྒྲུ་འི་ ཁྱད་པར་དང་
སྒྲ་སྐད་ཀྱི་ རྣམ་བཞག་ཡ་ མ་འདྲམ་ེ་ ཡོད་པ་ལས་བརྟེན་དེ་ཡིན།

༡ རྣམ་ཐོན་ནའི་གཟེ་ཤན་ དང་ གྲན་སི་ལི་ཀྱི་རེ་ཤན། གྲན་སི་ལི་ཀྱི་རེ་ཤན་ དང་ གྲན་སི་ཀི་རིབ་ཤན།

དེ་ཡ་ འཛམ་གླིང་ནང་གི་ སྐད་རིགས་ ཡོད་རིགས་རྣམས་ ག་ཡེ་ར་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྒྲོལ་མེད་པ་
ལས་ སྐད་རིགས་ཀྱི་ དབྱེ་བ་ སྤྱི་ཚན་ཁག་ ལེ་ཤ་ ཡོད་པའི་ནང་ལས་ སྐད་རིགས་ ལ་ལུ་ཅིག་
ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྒྲོལ་ཡོད་མི་ དབྱེ་འབད་བ་ཅིན་ རྫོང་ཁ་ དང་ English (ཨིང་ལི་ཤི་) དེ་ལས་
Hindi (ཉིན་རྒྱི་) ལ་སོགས་པའི་ སྐད་རིགས་དེ་ཚུ་དང་། དེ་ལས་ སྐད་རིགས་ ལ་ལུ་ཅིག་ ཡིག་
ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྒྲོལ་ མེད་དེ་འབད་རུ་ རྟགས་མཚན་གྱི་ ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྒྲོལ་ཡོད་མི་ དབྱེ་འབད་བ་
ཅིན་ རྒྱ་ནག་གི་ ཁ་སྐད་། དེ་ལས་ སྐད་རིགས་ ལ་ལུ་ཅིག་ མ་པ་ལས་ར་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྒྲོལ་
མེད་མི་ དབྱེ་འབད་བ་ཅིན་ ཤར་ཕྱོགས་པའི་ཁ་ དང་ བུམ་ཐང་པའི་ཁ་ དེ་ལས་ མེ་རག་སག་སྟེང་
པའི་ཁ་ ལ་སོགས་པ་འདི་ཚུ་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྒྲོལ་ མེད་པ་བཞིན་རུ་ འཛམ་གླིང་ནང་ལུ་ སྐད་
རིགས་ཀྱི་ དབྱེ་བ་ སྤྱི་ཚན་ཁག་ ལེ་ཤ་ཡོད་པ་ཡིན།

ཕྱི་ སྐད་རིགས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྒྲོལ་ཡོད་མི་ གང་རུང་ཅིག་གི་ ཡིག་ཐོག་ལས་ གཞན་གོ་རིམ་
ཅན་གྱི་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ཅན་ སོ་སོ་ཅིག་གི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ བསམ་འདི་ ཡི་གུ་འི་ སྤྱི་བ་
སྦྱོར་ ཟུར་ཅམ་ཡ་ མ་ཉམས་པར་ ཚངམ་འབད་ འབྲི་མི་འདི་ལུ་ གྲན་སི་ལི་ཀྱི་རེ་ཤན་ ཟེར་ སྤྱི་བ་
ཡིན། དེ་ལས་ སྐད་རིགས་ གང་རུང་ཅིག་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ཅན་ཅིག་གི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་
བྱིས་འདི་ ཁ་ལས་ སྤྱི་བ་པའི་སྤོ་གི་ སྤྱི་བ་དང་ས་འདི་ཚུ་ ཟུར་ཅམ་ཡ་ མ་ཉམས་པར་ སྤྱི་བ་ཏོག་
ཏོ་སྤྱི་ སྤོན་མི་འདི་ལུ་ གྲན་སི་ཀི་རིབ་ཤན་ ཟེར་ སྤྱི་བ་ཡིན། དེ་ཡ་ སྐད་རིགས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་
སྒྲོལ་ཡོད་མི་ གང་རུང་ཅིག་གི་ ཡིག་ཐོག་ལས་ཡིག་ཐོག་ལུ་ བསམ་འདི་ འབྲི་མི་ དབྱེ་འབད་བ་
ཅིན་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྒྲོལ་ཡོད་པའི་ རྫོང་ཁའི་བརྗོད་ཚིག་ (འབྲུག་) ཟེར་བའི་ ཚིག་འདི་ (ཨིང་
ལི་ཤི་) ནང་ hbrug ཟེར་ ཡི་གུ་སྤྱི་བ་ ཟུར་ཅམ་ཡ་ མ་ཉམས་པར་ རྫོང་ཁའི་ ཡིག་ཐོག་ལས་ འབྲི་
ལུགས་ ལམ་ལུགས་ཅན་ སོ་སོ་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ བསམ་འདི་ འབྲི་སྒྲོལ་ ཡོད་མི་
འདི་ལུ་ གྲན་སི་ལི་ཀྱི་རེ་ཤན་ དང་ དེ་ལས་ གྲན་སི་ཀི་རིབ་ཤན་ ཟེར་མི་འདི་ འཛམ་གླིང་ནང་གི་
སྐད་རིགས་ གང་རུང་ཅིག་ གོ་རིམ་ཅན་གྱི་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ཅན་ཅིག་གི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་
བྱིས་འདི་ བསྒྲུ་སྟོན་འབད་མི་ དབྱེ་འབད་བ་ཅིན་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་སྒྲོལ་ཡོད་པའི་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་
སྒྲུ་ (བཅོས་) ཟེར་བའི་ སྤྱི་འདི་ གོ་རིམ་ཅན་གྱི་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ཅན་ རྣམ་ཐོན་གྱི་ ཡིག་
ཐོག་ལུ་ cö ཟེར་ བྱིས་འདི་ སྤྱི་སྟོན་འབད་མི་དང་ ཡང་ཅིན་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྒྲོལ་ མེད་དེ་འབད་

ཅུ རྟགས་མཚན་གྱི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ཡོད་མི་ རྒྱ་ནག་གི་ ཁ་སྐད་ནང་ མེར་ རྟགས་མཚན་
 གྱི་ཐོག་ལུ་ གྲིས་འདི་ སྤྲུལ་སྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ zhōng ཟེར་ གྲིས་འདི་
 སྤྲུ་སྤྲུ་འབད་མི་ དང་ ཡངན་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ མ་པ་ལས་ར་ འབྲི་སྲོལ་ མེད་པའི་ བཟོད་སྤྲུའི་ཚོག་
 བུམ་ཐང་པའི་ཁ་ནང་ (ཐུང་མ་ལ་) ཟེར་ སྤྲུལ་སྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་ གོ་རིམ་ཅན་གྱི་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་
 ལུགས་ཅན་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ thungmala ཟེར་ གྲིས་འདི་ བཟོད་སྤྲུ་ ཟུར་ཅམ་ཡ་ མ་
 ཉམས་པར་ སྤྲུ་དག་ཏྲག་ཏྲ་སྤེ་ སྤྲུ་མི་འདི་ལུ་ གྲན་སི་ཀི་རིབ་ཤན་ ཟེར་ སྤྲུལ་ཨིན།

དེ་བཞིན་དུ་ ཚོག་དོན་ མདོར་བསྡུས་བ་ཅིན་ ཡིག་ཐོག་ལས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ བཅས་འདི་ འབྲི་མི་
 གྲན་སི་ལི་གི་རེ་ཤན་ ཟེར་མི་འདི་ གྲན་སི་ཀི་རིབ་ཤན་གྱི་ དམིགས་གསལ་ བྱེ་བྲག་གི་ རྣམ་པ་
 གཅིག་ ལུ་སྤྲུལ་ཨིན། དེ་ལས་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ ཟེར་མི་འདི་ བོ་ནོ་ལོ་ཇི་ཀལ་ གྲན་སི་ཀི་རིབ་
 ཤན་ ཟེར་ བཟོད་སྤྲུ་དང་བསྡུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ཅན་ དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ རྒྱ་ནག་གི་
 ཁ་སྐད་ནང་ China ལུ་ Zhōngguó ཟེར་ གྲིས་འདི་ སྤྲུལ་སྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་ ཁ་ལས་སྤྲུལ་པའི་
 ཚོག་གི་བཟོད་སྤྲུ་འདི་ ཟུར་ཅམ་ཡ་ མ་ཉམས་པར་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་གྱི་ ཐོག་ལུ་ གྲིས་འདི་
 བཟོད་བསྤྲུ་ སྤྲུ་མི་འདི་ལུ་ སྤྲུལ་ཨིན།

དེ་བཞིན་དུ་ ད་རིས་ནང་པར་ འཛམ་གླིང་ ཤར་ཕྱོགས་(ཨོ་ཤི་ཡན་) གྱི་ རྒྱལ་ཁབ་ མང་ཤོས་ཅིག་
 གིས་ཡ་ རང་རེ་སོ་སོའི་ གཞུང་སྐད་དང་ གཡུས་སྐད་ཚུ་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་གྱི་ ཐོག་ལུ་ གཞུང་
 འབྲེལ་གྱི་ འབྲི་སྲོལ་ ལམ་ལུགས་ བཙུགས་ཡོད་པ་ ཨིན། དེ་ཡ་ རྒྱ་མཚན་གཙོ་བོ་ གོང་ལུ་ བཤད་
 དོ་བཟུམ་སྤེ་ འཛམ་གླིང་ནང་གི་ སྐད་རིགས་ ཡོད་རིགས་རྣམས་ ག་ཡེ་ར་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་གྱི་
 ཐོག་ལུ་ འབྲི་བ་ཅིན་ ཁ་ལས་ བཟོད་སྤྲུའི་སྤྲུ་གདངས་ ག་ཨིན་མི་འདི་ ཟུར་ཅམ་ཡ་ མ་ཉམས་པར་
 ཡིག་ཐོག་ལུ་ སྤྲུ་དག་ཏྲག་ཏྲ་འབད་ སྤྲུ་ཚུགས་པ་མཚན་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་གྱི་ འབྲི་ལུགས་
 འདི་ བཟོད་སྤྲུ་དང་མཐུན་པའི་ འབྲི་སྲོལ་འདི་ཡ་ ལམ་ལུགས་གོ་རིམ་ཅན་ ཚུལ་དང་མཐུན་པའི་
 ཁར་ འབྲི་ལུགས་ བརྟན་ཏྲག་ཏྲ་ ཡོད་པ་ལས་བརྟན་དེ་ཨིན།

སྤྱི་ འཛམ་གླིང་ནང་གི་ སྐད་ཡིག་ འབྲི་སྲོལ་ ལ་ལུ་ཅིག་ ཡིག་ཐོག་འབྲི་མི་དང་ ཁ་ལས་སྤྲུལ་མི་
 བཟོད་སྤྲུ་གཉིས་ མཐུན་མ་འབད་ ཡོད་པ་ཨིན། དེ་བཟུམ་སྤེ་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ གྲིས་འདི་ ཡོད་མི་འདི་
 དང་ ཁ་ལས་སྤྲུལ་མི་ སྤྱོའི་གི་ བཟོད་སྤྲུ་དེ་གཉིས་ མཐུན་མ་འབད་གིས་འདི་ ཡོད་པ་ཅིན་ གྲན་སི་ལི་
 གི་རེ་ཤན་དང་ བོ་ནོ་ལོ་ཇི་ཀལ་ གྲན་སི་ཀི་རིབ་ཤན་ ཟེར་མི་འདི་ གཉིས་གྱི་བར་ན་ ཁུད་པར་ ག་ནེ་
 ཡེ་ མེད་པ་བཟུམ་སྤེ་ ཚོར་མ་ཨིན། དེ་ཡ་ དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ རྒྱ་གར་ Hindi (ཉིན་རྒྱི་) གི་ ཁ་སྐད་
 ནང་དང་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ གཉིས་ཆ་ར་ནང་ལུ་ ཁོང་རའི་ རྒྱལ་ཁབ་ India གི་ མིང་འདི་
 Bhārat ཟེར་ གྲིས་འདི་ སྤྲུལ་སྲོལ་ ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ བཟོད་སྤྲུ་དང་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་མའི་བར་ན་
 ཁུད་པར་ ག་ནེ་ཡེ་ མེད་པ་ལས་བརྟན་ གྲན་སི་ལི་གི་རེ་ཤན་ དང་ བོ་ནོ་ལོ་ཇི་ཀལ་ གྲན་སི་ཀི་རིབ་

ཤན་གཉིས་ཆར་དང་ཆ་མཐུན་མ་ ཡིན། དེ་ཡ་ ག་དེ་སྤྲེལ་མེན་ན་ ཟེར་མཉོ་བ་ཅིན་ *Hindi* (ཉིན་རྒྱུ་) གི་ ཁ་སྐད་འདི་ བར་སྐབས་ཅིག་ཁར་ ལས་བཞུགས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་ནི་ མགུ་མ་བཅུགས་པ་ མ་ཆད་ ཡི་གཱའི་ སྤྲེབ་སྦྱར་ཡ་ གཅོ་པོ་ ཁ་ལས་སྐབ་པའི་ སྤྲོའི་གི་ སྤྲེབ་གདངས་ལུ་ གཞི་བཞག་འདི་ གསར་བཅོམས་ འབད་ཡོད་པ་ལས་ བརྟེན་དེ་ཡིན།

དེ་འབད་མ་ད་ སྐད་ཡིག་ འབྲི་སྤྲོལ་ ལ་ལུ་ཅིག་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་མི་དང་ ཁ་ལས་སྐབ་མི་ བརྟེན་ སྤྲེབ་གཉིས་ མ་འདྲུལ་འབད་ ཡོད། དེ་ཡ་ དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ རྩོང་ཁ་དང་ (ཡིང་ལི་ཤི་) གི་ སྐད་ཡིག་ འབྲི་ལུགས་འདི་ཚུ་ ཏུས་དང་ལུགས་ལས་ར་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྤྲོལ་ ཡོད་པའི་ སྐད་ཡིག་ཅིག་ ཡིན་པའི་ཁར་ ཡི་གཱའི་ སྤྲེབ་སྦྱར་ཡ་ ཁ་ལས་སྐབ་པའི་ སྤྲོའི་གི་ བརྟེན་སྤྲེབ་དང་ མི་མཐུན་མ་ལས་ བརྟེན་ གྲན་མི་ལི་གི་རེ་ཤན་ དང་ ཐོ་ནོ་ལོ་ཇི་ཀལ་ གྲན་མི་གི་རིབ་ཤན་ དེ་གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ བྱད་པར་ ཡ་ སྤྲོམ་འབད་ར་ ཡོད་པ་ཡིན། དེ་ཡ་ དཔེར་ན་ རྩོང་ཁའི་ཚོག་ བརྒྱད་ ‘eight’, སྤྲོད་ ‘sit’, འབའ་ ‘target’, དཀར་པོ་ ‘white’, དེ་ལས་ བསྐྱོག་ཐབས་ ‘preventive measures’, ཟེར་ འབྲི་སྤྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་ཚུ་ ཡིག་ཐོག་ལས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ ཐབས་འདི་ གྲན་མི་ལི་གི་རེ་ཤན་གྱི་ ཐོག་ལུ་ འབྲི་བ་ཅིན་ brygad, sdod, hbah, dkarpo དེ་ལས་ bzlog-thabs ཟེར་ འབྲི་དེ་ཡོད་པ་ལས་ འ་ནི་ གྲན་མི་ལི་གི་རེ་ཤན་ འདི་ཚུ་ ཁ་ལས་སྐབ་པའི་ སྤྲོའི་གི་ བརྟེན་སྤྲེབ་དཔེ་ མི་མཐུན་མ་ མ་ཆད་ ཐོ་ནོ་ལོ་ཇི་ཀལ་ གྲན་མི་གི་རིབ་ཤན་ ཟེར་བའི་ འབྲི་ལུགས་དཔེ་ མ་འདྲེ་བའི་ བྱད་པར་ ཁ་གསལ་ འབད་ སྤྲོམ་ཡིན།

དེ་ཡ་ ག་དེ་སྤྲེལ་མེན་ན་ ཟེར་མཉོ་བ་ཅིན་ གོང་ལུ་ བཤད་ཡོད་པ་བཞིན་ཏུ་ གྲན་མི་ལི་གི་རེ་ཤན་ ཟེར་བའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ གཅོ་པོ་ སྤྲོམ་གོང་ལས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྤྲོལ་ཡོད་པའི་ སྐད་ཡིག་ གང་ རུང་ཅིག་གི་ ཡི་གཱའི་ སྤྲེབ་སྦྱར་འདི་ ཟུར་ཅམ་ཡ་ མ་ཉམས་པར་ ཡིག་ཐོག་ལས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ ཐབས་འདི་ འབྲི་དགོང་ལས་བརྟེན་དེ་ཡིན།

སྤྲོམ་གོང་ལས་གོམས་འདིས་ཚུད་
ཡོད་པའི་ ཡི་གཱའི་སྤྲེབ་སྦྱར་དང་
ཡིག་ཐོག་ལས་ཡིག་ཐོག་ལུ་
ཐབས་ཡོད་པའི་ སྤྲེབ་སྦྱར།

ཁ་ལས་སྐབ་པའི་སྤྲོའི་གི་
བརྟེན་སྤྲེབ་ལུ་སྤྲེབ་གདངས་དེ་
རྩོ་མེན་རྩོང་ཁའི་ཡིག་
ཐོག་ལུ་ སྤྲོམ་ཡོད་པ།

དོན་ (ཡིང་ལི་ཤི་) གི་
ཁ་སྐད་ཐོག་ལུ་ སྐད་སྦྱར་
འབད་ཡོད་པ།

traditional spelling and transliteration	pronunciation in Roman Dzongkha	English meaning
གཡུས་ gyus	'ü	village
ལྗེ་མིག་ lde-mig	dimi	key

traditional spelling and transliteration	pronunciation in Roman Dzongkha	English meaning
སྡོད་ <i>sdod</i>	<i>dö</i>	sit
མྱལ་པ་ <i>rmagpa</i>	<i>'map</i>	husband
འབྱོན་ <i>hbyon</i>	<i>j'ön</i>	come, go [HON]
བརྟག་དཔྱད་ <i>brtag-dpyad</i>	<i>takce</i>	investigation
འབྲུག་ཡུལ་ <i>hBrug-Yul</i>	<i>Dru Ü</i>	Bhutan
སློབ་དཔོན་ <i>slob-dpon</i>	<i>'löbö</i>	teacher
བསྐྱོག་ཐབས་ <i>bzlog-thaps</i>	<i>dokthap</i>	preventive measure
ཕྱག་ <i>phyag</i>	<i>pchâ</i>	wipe clean
སྤྱིན་བདག་ <i>sbyin-bdag</i>	<i>jinda</i>	sponsor, patron
བརྒྱུང་ <i>brkyang</i>	<i>cang</i>	straighten out
སློབ་ཏོན་ <i>spro-bton</i>	<i>trotön</i>	entertainment
རྒྱ་བོ་ <i>rgya-bo</i>	<i>jau</i>	moustache

སྟེ་གོང་ལུ་དབྱེ་བ་ཁ་གསལ་འབད་སྟོན་ཡོད་དོ་བཟུམ་སྟེ་ཀུན་སེ་ལི་གི་རེ་ཤན་དང་རྩོམ་ཅན་འི་གཞེ་ཤན་གཉིས་གི་བར་ན་དབྱེ་བ་དང་བྱུང་པར་སྟོན་འབད་ར་ཡོད་པ་ལས་དེ་གཉིས་གི་དབྱེ་བ་སོ་སོ་འབད་བྱི་ཤེས་དགོཔ་འདི་ཁག་ཆེད་གཞི་ཨིན། དེ་ཡ་རང་ལུགས་རྫོང་ཁའི་སྐད་ཡིག་འབྲི་ལུགས་འདི་གཙོ་བོ་ཆོས་སྐད་གི་སྟེ་བ་སྟེ་ར་ལུ་གཞི་བཞག་འདི་འབྲི་དོ་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ཆོས་སྐད་འདི་དུས་རབས་བཅུ་གསུམ་དེ་ཅིག་གི་ཉེ་མ་ལས་ར་བོད་དབུས་ལྟེ་བའི་གཞུང་སྐད་བརྗོད་སྟེ་ཡིག་ཐོག་ལུ་འབྲི་སྟོན་ཡོད་པའི་འབྲི་ལུགས་རྫོང་པ་ཅིག་ཨིན་དང་སྟེ་འདི་དང་འཕྱད་པ་དང་རྫོང་ཁ་འདི་རྒྱལ་ཡོངས་གི་གཞུང་སྐད་གསར་པ་ཅིག་ཨིན་དེ་འབད་དུ་མ་གཞི་མི་ལོ་སྟོང་ལྷག་གིས་ཡ་མ་དོ་བའི་ཉེ་མ་ལས་ར་ཡིག་ཐོག་འབྲི་སྟོན་མེད་དུ་རང་དབང་དང་ལྷན་པའི་གཞུང་སྐད་འབྲུག་ཡུལ་འདི་ནང་ར་སྟེ་བ་སྟོན་ཡོད་པའི་ཁ་སྐད་ཅིག་ཨིན།

ཨིན་དུ་ཉེ་མ་ལས་ར་འབྲུག་ལུ་ཡི་གཱའི་སྟེ་བ་སྟེ་ར་དང་འབྲི་ལུགས་ཚུ་ཆོད་སྐད་འབྲི་ལུགས་གི་ལམ་སྟོན་རྫོང་པ་དེ་གི་ཐོག་ལུ་གཞི་བཞག་འདི་འབྲི་སྟོན་བཅུ་གསུམ་ཡོད་པ་ལས་བརྗོད་རྫོང་ཁའི་འབྲི་ལུགས་འདི་ཡ་ཆོས་སྐད་འབྲི་སྟོན་དེ་ལས་རིགས་འབྲེལ་དེ་འབྲི་དོ་ཡོད་པ་ཨིན། དོན་

ངོམ་འབད་བ་ཅིན་ རྫོང་ཁ་དང་ ཆོས་སྐད་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ དབྱེ་བ་དང་ ཁྱད་པར་ དབྱེ་འབད་བ་
ཅིན་ སྟོན་གོང་གི་ ཁ་སྐད་ *Latin* (ལས་ཀྱིན་) དང་ ད་མིས་ནང་པར་ སྐབ་སྟོལ་ཡོད་པའི་ *French*
(འི་རེན་ཆི) གི་ ཁ་སྐད་གཉིས་ མ་པ་ལས་ར་ མ་འབྲ་བའི་ ཁྱད་པར་ ཡོད་དོ་བཟུམ་སྟེ་ རྫོང་ཁ་དང་
ཆོས་སྐད་གཉིས་ལ་ འབྲེལ་བ་ མ་པ་ལས་ར་ མེད་པའི་ ཁ་སྐད་ སོ་སོ་ཅིག་ཡིན།

སྟེ་ གོང་ལུ་ བཤད་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ རྒྱུད་མིམ་དང་ལྷན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ཅན་ ཀྱན་སི་
ལི་ཀྱི་རེ་ཤན་ འདི་གིས་ གཙོ་བོ་ སྟོན་གོང་གི་ ཆོས་སྐད་ འབྲི་སྟོལ་རྟིང་མ་ ཡི་གཱའི་སྟེབ་སྟྱར་ ཟུར་
ཙམ་ལ་ མ་ཉམས་པར་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ སྟོན་མ་ཡིན། དེ་ལས་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འདི་
གིས་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་ ཁ་ལས་ག་སྐབ་མི་ སྒྲ་གདངས་འདི་ ཟུར་ཙམ་ལ་ མ་ཉམས་པར་ རྒྱུད་
མིམ་དང་ལྷན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ཅན་ཅིག་གི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་ལུགས་ སྟོན་མ་
ཡིན།

སྟེ་ འབྲི་སྟོལ་ སྟེབ་སྟྱར་དང་ འབྲེལ་འཁའི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་དང་ བརྗོད་སྒྲ་དང་ འབྲེལ་
འདི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ གཉིས་ཆར་ འབྲི་སྟོལ་ རང་དབང་དང་ལྷན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་
ལུགས་ཅན་ རང་ར་སོ་སོའི་ ཡི་གཱའི་ འཇུག་ཚུལ་དང་ འགོ་ལུགས་དང་ འབྲེལ་འདི་ འབྲི་ལུགས་
ཁག་སོ་སོ་ ཡིན་པ་བཞིན་དུ་ འདི་ འབྲི་ལུགས་ དེ་གཉིས་ཀྱི་ བར་ན་ རྒྱུད་མིམ་དང་ལྷན་པའི་ འབྲི་
ལུགས་ཀྱི་ འབྲེལ་བ་ལ་ མ་པ་ལས་ར་ མེད་པ་ལས་བརྟེན་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་གྱི་ རོན་ཐག་དང་
ཀྱན་སི་ལི་ཀྱི་རེ་ཤན་གྱི་ རོན་ཐག་དེ་གཉིས་ དབྱེ་བ་ ཁག་སོ་སོ་ཡིན། སྟེ་ ག་དམ་ཅིག་སྟེ་ རྫོ་མེན་
ནའི་གཟེ་ཤན་ དང་ ཀྱན་སི་ལི་ཀྱི་རེ་ཤན་འདི་ གཉིས་ གཅིག་ཁར་འབྲེལ་འདི་ འབྲི་ལུགས་གཅིག་
འབད་ འགྲོ་བདུབ་པའི་ ཕྱིས་རྒྱབ་པ་ཅིན་ དེ་གིས་གོ་མིས་ཅན་གི་ འབྲི་སྟོལ་ ལམ་ལུགས་དང་ མ་
ཐུན་ བཟོ་མ་ལས་བརྟེན་ དེ་ལས་དེ་གིས་ འབྲས་བུ་ སྟིང་པོ་མེད་པའི་ བྲངས་སུ་ རྫོད་པ་ནི་ཡིན།
དེ་འབད་མ་དང་ ར་བཅས་རའི་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ འདི་ནང་ལུ་ མི་མང་ཤོས་ཅིག་གི་ སྟོ་འདོད་དང་
དམིགས་ལུལ་འདི་ ཆོས་སྐད་ཀྱི་ སྟེབ་སྟྱར་དང་འབྲེལ་འདི་ ཡི་གཱ་འབྲི་སྟོལ་ ཡོད་མི་འདི་གི་ ཐོག་
ལུ་ར་ འབྲི་སྟེབ་ གཉིས་ཆར་ གཅིག་ཁར་ འབྲེལ་འདི་ ཡི་གཱ་ དབུ་ཅན་འབྲི་ལུགས་ གཅིག་པ་
དེ་འགྱུར་ར་ འགྲོ་བདུབ་པའི་ ཕྱིས་ བརྒྱབ་བརྒྱབ་ས་ར་ ཡོད་པ་ལས་བརྟེན་ འབྲུག་ལུ་ ཆོས་སྐད་
ཀྱན་སི་ལི་ཀྱི་རེ་ཤན་ འདི་ དགོས་ཆད་ལས་ བཀལ་བའི་ འབྲི་སྟོལ་ ལམ་ལུགས་དལ་ མི་ལྷན་
པའི་ཁར་ བརྗོད་སྒྲ་དལ་ མི་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་གཅིག་འགྱུར་ལུ་ འགྱུར་དེ་ཡོད་པ་ཡིན། ཀྱན་
གིས་ མཁྱེན་ས་དང་ གཟིགས་ས་ཡིན། སྟེ་ དེ་སྟེ་ཡིང་དགོ་མི་འདི་ལ་ ཀྱན་སི་ལི་ཀྱི་རེ་ཤན་ འདི་
གིས་ རོན་ངོམ་ ཡི་གཱ་དབུ་ཅན་ནང་ གིས་འདི་ ཡོད་མི་འདི་གི་ སྟེབ་སྟྱར་ཚུ་ ག་ཡིན་མི་འདིར་ སྟོན་
ཚུགས་ཙམ་ཅིག་ མ་གཏོགས་ རོན་གལ་ཅན་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲ་དང་མཐུན་པའི་ སྒྲ་གདངས་ཚུ་
ཟུར་ཙམ་ལ་ སྟོན་མ་ཚུགས་པ་ལས་ བརྟེན་དེ་ཡིན།

སྟེ་རྫོང་ཁ་རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་གྱི་ཐོག་ལུ་འབྱི་ལུགས་དེགིས་ཁ་ལས་བརྗོད་སྟེ་ག་ཡིན་མི་
འདི་སྟེ་གདངས་ཟུར་ཅམ་ཡ་མ་ཉམས་པར་ཡིག་ཐོག་ལུ་སྟེ་དག་ཏོག་ཏོ་འབད་སྟེན་ཚུགས་
པའི་ཁར་གོང་ལུ་བཤད་ཡོད་མི་ཀུན་མི་ལི་གི་རེ་ཤན་འདིགིས་བརྗོད་སྟེ་ཡིག་ཐོག་ལུ་སྟེན་མ་
ཚུགས་པའི་དཀའ་ངལ་འདི་ཡ་གསལ་ཚུགས་པ་ཡིན། དེ་འབད་མ་ལས་རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་འབྱི་
ལུགས་འདི་དོན་ངོམ་གོ་ངོམ་ཅན་གྱི་འབྱི་སྟོལ་ལམ་ལུགས་ཅན་རྫོང་ཁའི་བརྗོད་སྟེ་རྫོ་མེན་གྱི་
ཡིག་ཐོག་སྟེ་གདངས་འབྲུལ་བ་མེད་པར་སྟེན་ཚུགས་པའི་འབྱི་ལུགས་ཚུལ་དང་མཐུན་ཏོག་ཏོ་
འབྲས་དག་ཅིག་ཡིན།

2 རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་གི་རང་བཞིན་དང་དགོས་པ་གཙོ་བོ།

རྫོ་མེན་རྫོང་ཁ་འདི་གཞུང་འབྲེལ་རྫོང་ཁའི་མིང་ཚིག་གི་སྟེ་སྐད་ཚུ་ག་ཡེ་ར་རྫོ་མེན་གི་ཡིག་ཐོག་
ལུ་འབྱི་ལུགས་གསལ་བཤད་གཙོ་བོ་སྟེན་མི་འདི་ལུ་སྟེ་མེན་མ་ལས་རྫོ་མེན་རྫོང་ཁ་འདི་སྟེན་
གོང་གི་ཚས་སྐད་འབྱི་སྟོལ་ཡི་གཱའི་སྟེ་བ་སྟེར་གཙོ་བོ་བསྟེན་མི་གི་འབྱི་ལུགས་ཀུན་མི་ལི་གི་རེ་
ཤན་འདི་དང་ཅུ་ལས་མི་འདྲ། དེ་ཡ་སྟེན་གོང་གི་ཚས་སྐད་འབྱི་སྟོལ་རྫོང་ཁ་འབྱི་ལུགས་ཡི་གཱ་
དབུ་ཅན་ནང་འབྱི་མི་འདིགིས་དོན་གཙོ་བོ་ཡི་གཱའི་སྟེ་བ་སྟེར་བསྟེན་མ་ཡིན། དེ་ལས་རྫོ་མེན་རྫོང་
ཁ་དེགིས་གོང་ལུ་བཤད་དོ་བཟུམ་སྟེ་དོན་གཙོ་བོ་འབྲུག་གི་རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་སྐད་རྫོང་ཁའི་
རྫོང་སྟེ་ཚུ་འབྲུལ་བ་མེད་པར་སྟེ་གདངས་ཚུ་ཚད་དང་ལྷན་ཏོ་ཏོ་འབད་ཡིག་ཐོག་ལུ་སྟེན་ཚུགས་
པའི་ཁ་མན་སྟེ་མ་ཡོད་པ་ཡིན། སྟེ་རྫོ་མེན་རྫོང་ཁ་འདི་རྒྱུད་རིམ་དང་ལྷན་པའི་འབྱི་ལུགས་ལམ་
ལུགས་ཅན་ཅིག་ཡིན་ལས་བརྟེན་ངོམ་པར་དུ་འབྱི་ལུགས་འབྲུར་བ་མེད་པའི་བཅའ་ཁྲིམས་
ལམ་ལུགས་བརྟན་ཏོག་ཏོ་འདི་དང་འཁྲིལ་འདི་འབྱི་དགོས་ཡིན།

སྟེ་འཛི་འབྱི་ལུགས་འབྲུར་བ་མེད་པའི་བཅའ་ཁྲིམས་འདི་ཡ་གཙོ་བོ་ཚད་མ་རིག་པ་དང་བརྗོད་
སྟེ་རིག་པའི་ལྷག་མེད་བཅའ་ཁྲིམས་ཚུ་ལུ་གཞི་བཞག་འདི་བཟོ་ཡོད་པ་ལས་བརྟེན་བཅའ་
ཁྲིམས་དེ་ནང་ལུ་དོན་གལ་ཆེ་ཤོས་དང་པ་འདི་བརྗོད་སྟེ་སྟེ་གདངས་ཚུ་ཚད་ལྷན་དང་མཐུན་
འབྲེགས་ཚངས་འབད་དགོས་ཡིན། དེ་ཡ་འབྲུག་གི་རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་སྐད་རྫོང་ཁའི་བརྗོད་
ཚིག་སྟེ་གདངས་གི་དབྱེ་བ་དང་ཁུད་པར་འདི་ཚུ་ག་ཡེ་ར་དོན་དང་ལྷན་ཏོག་ཏོ་ཚངས་འབད་
སྟེན་དགོས་པའི་ཁར་ཚད་དང་ལྷན་པར་འབད་འབྲེགས་འདི་རོ་སྟེན་གསལ་བཤད་འབད་དགོས་ཡིན།
དེ་ལས་བཅའ་ཁྲིམས་གལ་ཅན་གཉིས་པ་འདི་མ་ནོར་མཛོས་ཉམས་དང་ལྷན་པའི་གོ་བདེ་
བསྐྱེད་པ་ཅིག་དགོས་ཡིན། སྟེ་དེ་ཡ་ག་ཅི་བཟུམ་ཅིག་ལུ་སྟེ་མེན་ན་ཟེར་མནོ་བ་ཅིན་ཚད་མ་
རིག་པའི་བཅའ་ཁྲིམས་བཅས་སྟེ་ཚད་ལྷན་Occam's razor (ཡོ་ཀ་ཀེ་མའི་རེ་བཟོར་) ཟེར་

ཚད་མ་རིག་པའི་མཁས་མཆོག་ རོམིང་ William of Occam (མི་ལིཡམ་ཨོཔ་ཨོཀ་ཀམ་) ཟེར་
མི་ འདིགས་ ཏུས་རབས་ བཅུ་བཞི་པའི་ནང་ལུ་ ཅུ་ཚོག་གི་ ཐོག་ལུ་ མདོར་བསྡུས་སྟེ་ བཟོ་དེཡོད་
མི་འདི་ ‘*Entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*’ (ཨོན་གྱི་ཡ་ནོན་སུན་ཏྲ་
མལ་གྱི་པིལི་ཀེན་སྟེ་པིར་ཀར་ནེ་སེ་སི་གས་གེམ་) ཟེར་མི་འདི་ དེས་ཀྱི་ ཏུས་རབས་ འདི་ནང་ལུ་
ཕྱི་དོན་རིག་པའི་ མཁས་མཆོག་ རོམིང་ Albert Einstein (ཨོལ་སྟུར་ཏྲ་ཨོན་སི་གྲེ་ཡིན་) ཟེར་
མི་འདི་གིས་ བཤད་ཡོད་དོ་བཟུམ་འབད་ ‘*It must be as simple as possible, but not any
simpler than that*’. བཅའ་ཁྲིམས་འདི་ མ་ནོར་ མཛེས་ཉམས་དང་ ལྷན་པའི་ གོ་བཤེབས་སུས་པ་
ཅིག་ དགོས་ཨིན། དི་འབདཝ་དང་ ཚད་ལས་རྒྱུ་པའི་ བསྡུས་པ་བཟོ་བ་ཅིན་ དི་ཡ་མི་བཏུབ། ཟེར་
ཚོག་ཕུད་ ལོག་བཅོས་འབད་འདི་ ཡོད་མི་འདི་ལུ་ སྟབ་ཨིན།

སྟེ་ འནི་ དེ་ཏོ་གོང་ལུ་བཤད་མི་ བཅའ་ཁྲིམས་ ཁག་གཉིས་པ་འདི་དང་ འགལ་བ་མེད་པར་ ཚུལ་
དང་མཐུན་པ་འབད་ འབྲི་བ་ཅིན་ རྫོང་ཁའི་ བརྫོད་ཚོག་དང་ སྟེ་གདངས་ བཟོ་བཀོད་ལས་བརྟེན་ རྫོ་
མན་རྫོང་ཁའི་ བཟོ་བཀོད་འདི་ལུ་ དཔོག་གིས་ ར་བཞིན་གྱིས་ འབྲི་བཏུབ་ཨིན། དི་འབདཝ་ལས་
སྐད་རིགས་མཁས་པ་ ག་གིས་ཡ་ རྫོང་ཁའི་བརྫོད་སྟེ་ ག་ཨོན་མི་འདིར་ འབྲི་ལུགས་ འབྲུལ་བ་
མེད་པའི་ འབྲུལ་བརྫོད་ འབད་ཚུགས་པ་ མ་གཏོགས་ རྫོང་ཁའི་ བརྫོད་ཚོག་གི་ སྟེ་གདངས་ བཟོ་
བཀོད་འདི་ བསྡུར་བཅོས་ ཅུ་ལས་ར་ འབད་མི་ཚུགས། སྟེ་ ཚད་ལས་བརྒྱུ་པའི་ བསྡུས་པ་ཅིག་
བཟོ་ནི་དང་ འབྲུར་བཅོས་ འབད་ནི་གི་ ཕྱིས་བརྒྱུ་བ་ཅིན་ དི་གིས་ འབྲུལ་བུ་ དོན་མ་གྲུབ་པའི་
གངས་སུ་ རྫོད་ནི་ཨིན།

དེ་ལས་ གལ་སྟེ་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འདི་གིས་ རྫོང་ཁའི་བརྫོད་སྟེ་དང་ མཐུན་པའི་ དབྲེ་བ་དང་
བྱད་པར་འདི་ཚུ་ གསལ་སྟོན་ འོས་བབས་དང་ ལྷན་པ་འབད་ རྫོན་མ་ཚུགས་པ་ཅིན་ བཅའ་ཁྲིམས་
དང་པ་དང་ འགལ་བ་ཨིན་ལས་ དི་ཡ་ དོན་མ་གྲུབ་པའི་ གངས་སུ་ དེས་པར་དུ་ རྫོད་པ་ཨིན། དི་
འབདཝ་ལས་བརྟེན་ རྫོང་ཁ་ཁོ་རའི་ བརྫོད་སྟེ་དང་ འབྲུལ་འབྲུལ་པའི་ འབྲི་ལུགས་ འབྲུར་བ་མེད་
པའི་ བཅའ་ཁྲིམས་ རོམ་དེར་ ཚར་གཅིག་ མགུ་བཅུགས་ ཚར་ཞེན་ལས་ དེ་ལས་ སྟེ་ཚོག་ རོ་
སྟོན་འབད་ནི་དང་ ཡངན་ བརྫོད་སྟེ་རིག་པའི་ བྱད་པར་ལུ་ བསྡུར་བཅོས་ འབད་ནི་གི་ རང་དབང་ མི་
ག་ལུ་ཡ་ མེད་པ་ཨིན།

དེ་བཞིན་དུ་ བརྫོད་སྟེ་དང་ མཐུན་པའི་ དབྲེ་བ་དང་ བྱད་པར་འདི་ཚུ་ གསལ་སྟོན་ འོས་བབས་དང་
ལྷན་པ་འབད་ འབྲུལ་བཤད་ འབད་མ་ཚུགས་པ་ཅིན་ དེ་ལས་ འབྲི་ལུགས་འདི་ གོ་རིམ་ཅན་གི་
འབྲི་སྟོལ་ ལམ་ལུགས་དང་ མི་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ དོན་མེད་ཅིག་གི་ གངས་སུ་ འབྲུར་
འབྲུལ་ཨིན། དེ་ལས་ ཡངན་ འབྲི་ལུགས་ ཚད་དང་ལྷན་ཅུ་ རྫོང་ཁའི་ བརྫོད་ཚོག་གི་ སྟེ་གདངས་
བཟོ་བཀོད་འདི་ཚུ་ འབྲུལ་བཤད་ ཚུལ་དང་ མཐུན་པ་ཚུགས་པ་ཅིན་ གོང་ལུ་ བཤད་ཡོད་མི་ ཚད་

མ་རིག་པའི་ བཅའ་ཁྲིམས་ བཅས་སྒྲིག་ཚད་ལྡན་ Occam's razor (ཨོཀ་ཀེམསི་རེ་བཟོར་) ཟེར་བའི་ ཁྲིམས་ལུགས་ དི་དལ་ འགལ་བ་ འགྲུམ་ཅིན།

སྟེ་བཅའ་ཁྲིམས་མཛུགས་དཔྱེ་བརྒྱུ་ལ་ལས་སྒྲུབ་སྟོན་མེད་མི་ཅིག་དང་ཡང་ན་མིར་
འབྲུལ་ཡོད་པའི་སྒྲ་གདངས་སྟེན་གྲོང་གི་བརྗོད་སྒྲུ་ཆིང་མ་ཅིག་སྟོར་སྒྲུག་གོམ་སྟོན་ཡོད་པའི་
ཡི་གཱའི་སྟེན་སྟོར་ལུ་བརྟེན་འདི་སྟོ་སྟོབས་སྟེད་ཐོག་སྟོ་མེན་རྫོང་ཁའི་འགྲི་ལུགས་དང་གཅིག་
ཁར་འབྲེལ་བ་འབབ་བཅུག་པ་ཅིན་དི་གིས་གོང་གི་བཅའ་ཁྲིམས་ཚད་ལྡན་གཉིས་ཆར་དང་
ཆ་མཐུན་མ་ཚུགས་པ་ལས་བརྟེན་རྫོང་ཁ་སྟོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་འདི་མིར་འབྲུལ་ཡོད་པའི་འགྲི་
ལུགས་ཀྱི་གངས་ལུ་ཆ་འཛོག་འབྲེ་བའི་ཉན་ཁ་ཡོད། རྒྱ་མཚན་དེ་ལས་བརྟེན་དང་པ་ར་སྟོ་མེན་
ནའི་གཟེ་ཤན་གི་རྒྱ་མཚན་དང་དགོས་པ་དེ་རྒྱ་གི་དོན་དོ་འཕྲོད་པ་འབད་ཤེས་དགོཔ་འདི་གང་
བ་གཤམ་ཆེས་ཞིན།

སྟེ་འབྲུག་གི་གཞུང་སྐད་རྒྱུ་ལཱ་འདི་རྫོ་མེན་ནའི་གཞེ་ཤན་འགྲི་ལུགས་དི་གིས་འགྲི་སྟོལ་ལམ་ལུགས་དང་ལྷན་པའི་དོན་གྲུབ་དང་མི་གྲུབ་འདི་གཙོ་བོ་གོང་ལུ་བཤད་ཡོད་མི་འགྲི་ལུགས་འགྱུར་བ་མེད་པའི་བཅའ་ཁྲིམས་དང་འགྲི་སྟོལ་ལམ་ལུགས་ཅན་གྱི་གཞི་རྩ་འདི་ཚུ་དོན་འབྲུལ་བ་མེད་པར་གསལ་ཉོག་ཏོ་འབད་ཏེ་གོ་བྱུ་དང་མ་གོ་བའི་ཐོག་ལུ་རག་ལས་པ་མ་ཆོད་སྟུག་པར་དུ་རྒྱུ་ལཱ་འདི་བརྒྱུ་གདངས་དོམ་འདི་འབྲུལ་བ་མེད་པར་ངེས་པར་དུ་ཤེས་དགོས་ལུ་རག་ལས་པ་ཨིན།

སྟེ་ དེ་ནང་པར་ འབྲུག་མི་ མང་ཤོས་ར་ (ཞིང་ལེཤེ།) གི་ཐོག་ལུ་ ཤེས་ཡོན་རྒྱུངས་འདི་ ཡོད་པ་
ལས་ ཐ་ན་ རང་གི་ མིང་གསལ་འབྲི་ནི་ ལ་སོགས་པ་ ཚུ་ལས་ར་ མགུ་བབུང་འདི་ བཟོད་རྒྱ་ དག་
ཅུ་ མ་དག་ཅུ་ (ཞིང་ལེཤེ།) གི་ ཡིག་གུ་ཐོག་ལུ་ གིས་འདི་ གོ་མས་འདིས་ཚུད་ ཡོད་པ་ལས་བརྟེན་
འབྲུག་པའི་ མི་ཚུ་གིས་ དོན་ནོར་འབྲུལ་ལུ་འགྲོ་མ་ ཉེ་མ་གོ་བར་ ཉེ་མ་ལས་ རང་ར་སོ་སའི་ རྒྱུད་
ལུ་ཡོད་པའི་ ཤེས་ཡོན་གྱི་ བག་ཆགས་བབུང་འདི་ རྫོ་མེན་ནའི་གཞེ་ཤན་གི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ཡ་
ལོང་གིས་ ཉེ་མ་ལས་ར་ ལག་ལེན་འཐབ་ ཡོད་མི་ འབྲི་ལུགས་འདིར་ ཨིན་ནོ་བའི་ ཡིད་ཆེས་དང་
སྒོ་འདོད་ བསྐྱེད་འདི་ སྟོད་པ་ཨིན་པས།

དེ་སྐྱེ་འགྲོ་དགོ་མི་འདི་ཡ་ རྒྱ་མཚན་ གཙོ་བོ་ཅིག་ (ཨིང་ཡི་ཤི་) གི་ ཡི་གུ་དང་ རྫོ་མེན་གི་ཡི་
གུ་འདི་གཉིས་ ཡིག་གཟུགས་གཅིག་ ཨིན་མ་ལས་བརྟེན་འདི་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་དང་ (ཨིང་
ཡི་ཤི་) གི་ བར་ན་ དབྱེ་བ་དང་ ཁྱད་པར་ མེད་པ་བཟུམ་སྟེ་ ཆོར་འདི་ དོན་ནོར་འཁྲུལ་ འགྲོ་མ་ཨིན་
པས། རྒྱ་མཚན་ དེ་ལས་བརྟེན་ ད་ཚུན་གྱི་ བར་ན་ ཡི་གུ་འབྲི་ལུགས་ མ་དགའ་ དེ་སྐྱེ་གོ་མས་
འདིས་ ཚུད་ཡོད་མི་འདི་གིས་ རྫོང་ཁའི་ བརྫོད་རྒྱ་ད་ཡ་ མི་མཐུན་པའི་ཁར་ ཡི་གུ་འབྲི་ལུགས་གྱི་
རྒྱད་མིམ་ད་ཡ་ མི་ལྟན་མ་ལས་བརྟེན་ ད་ལྟོ་བར་ན་ཡ་ སྤྱིར་བཏང་ མི་དམངས་ལུ་ རྫོང་ཁའི་ མིང་

ཚོག་གི་བཟོད་སྤྱོད་རྩེ་མོན་གི་ཡིག་ཐོག་ལུ་འབྲི་དགོས་པའི་འཕྲོ་མ་དང་ར་སྤྱོད་མ་དག་
 པའི་ལོག་བཅོས་དང་དག་བཅོས་ཡང་ལས་ཡང་ར་བརྒྱབ་དགོས་པའི་དུས་ཚོད་ཐོན་མ་ཐོན་ས་ར་
 ཡོད་པ་ཡིན། རྩེ་འཁོར་སྤྱོད་ལོག་བཅོས་དང་དག་བཅོས་བཟོ་མི་འདི་གིས་ལོག་ཤུལ་མ་
 དི་གིས་ཚབ་མ་འབྲི་ལུགས་སྤྱོད་དག་གཅིག་བཅུགས་མ་ཚུགས་པ་ཅིག་གི་བར་ན་འཁོར་འབྲི་
 ལུགས་མ་དག་པའི་དར་ཁྱབ་འགྲོ་བའི་ཉེན་ཁ་ཡ་ཡོད་པ་ཡིན། རྩེ་མཚན་དེ་ལུ་བརྟེན་འདི་ད་
 རིན་དཔར་ར་བཅས་ར་རྫོང་ཁའི་ཚོག་གཅིག་རྩེ་མོན་གི་ཡིག་ཐོག་འབྲི་ནི་ལུ་ཡི་གཱའི་སྤྱོད་སྤྱོར་
 མ་འདུལ་རྣམས་ལ་སྤྱོད་ཚུགས་སྤྱོད་ཐོན་ནི་ཡོད་མི་འདི་དེ་ཡིན།

རྩེ་དེ་སྤྱོད་ཡིན་པའི་ཁར་འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་འདི་དཔེ་མ་དང་པར་ཕྱི་རྒྱལ་གྱི་རྒྱལ་ཁབ་ཚུ་དང་
 རྒྱལ་སྤྱིའི་མཉམ་སྤྱོད་གོང་འཕེལ་འགྲོ་མ་བཞིན་དུ་འབྲེལ་བ་མང་སྲུ་འཐབ་དགོས་འབྱུང་མ་
 ལས་བརྟེན་འབྲུག་གཞུང་གིས་སྤྱོད་ཚུགས་བཞེད་རྒྱ་ཆེས་ལས་གནང་འདི་འཁོར་འབྲི་ལུགས་མགུ་
 ཉེགས་སེ་སེ་གོམས་འབྲིས་རྒྱུད་ཡོད་མི་འདི་དེ་ཅིག་སྤྱོད་བཀག་དམ་འབད་ཞིན་ན་རྒྱལ་ཁབ་
 དང་མི་སེར་ལུ་ཕན་སྤྱོད་འབད་ཐོགས་ཚུགས་པའི་རྒྱུད་རིམ་དང་ལྷན་པའི་འབྲི་ལུགས་འབྱུར་
 བ་མེད་པ་ཚད་དང་ལྷན་ཏྲོག་ཏྲོ་ཅིག་གི་ཐོག་ལུ་འབྲི་སྤྱོད་བཅུགས་འདི་ངོས་འཛིན་བན་སྤྱོད་
 ཡོད་པ་རྫོགས་སྤྱོད་འབད་ཚར་མ་ཡིན།

རྩེ་རྒྱན་རྩེས་དབང་ལས་འབྱུང་པའི་འབྲི་ལུགས་དཔྱུན་གོམས་འདིས་རྒྱུད་ཡོད་མི་འདི་འབྱུང་
 ཁུངས་ངོམ་ཡུ་རོ་པི་ཡན་གྱི་མི་མགུ་དང་པ་འབྲུག་ལུ་འོང་མི་རྒྱ་གིས་ངོས་འཛིན་བན་སྤྱོད་
 འབད་འདི་འབྱུང་འབྱུང་མ་ཡིན་པས། དེ་ཡ་སྤྱི་ལོ་ ༡༩༢༢ ལྷི་ལོ་ལུ་རྒྱལ་ཁབ་པོར་ཁུ་ཁྱི་སི་
 ལས་ཡེ་ཤུའི་ཚོས་ལུགས་ཁྱབ་སྤྱོད་འབད་མི་ངོ་མིང་ཞེས་ཀྱང་ཆེའི་ཀ་སེལ་ལ་དང་གཞོ་མའོ་
 ཀ་ཆར་ལ་ཟེར་མི་འདི་གཉིས་འབྲུག་ལུ་ལྷ་སྤོར་ལུ་འོང་པའི་སྐབས་ཁོང་གཉིས་ཀྱིས་འབྲུག་
 རྒྱལ་ཁབ་འདི་གི་མིང་ལོགས་སྤྱོད་ཀྱི་སྐད་ནང་Bhotānta (ཐོ་ཀ་ན་ཀ་) ཟེར་ཡོད་མི་འདི་རྩེ་
 མོན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ལུ་Potente (པོ་ཀོན་ཀོ) ཟེར་གྲིས་དེ་ངོས་འཛིན་བན་སྤྱོད་འབད་ཡོད་པ་ལས་
 བརྟེན་འབྱུང་འབྱུང་མ་དང་དེ་ལས་འཁོར་འབྲི་ལུགས་མགུ་ཉེགས་དག་དེ་གིས་ཐོག་ལུ་འབྲུག་
 པའི་མིང་གསལ་འབྲི་ནི་ལ་སོགས་པ་འདི་རྒྱུ་ཤུལ་ལས་དུས་རབས་བཅུ་དགུ་པའི་ནང་ལུ་(ཤི་རི་
 ཀྱི་ཤི) དང་གཅིག་ཁར་འབྲེལ་བ་འབྱུང་ཞིམ་ལས་རྫོང་ལུང་པར་དར་ཁྱབ་མང་སྲུ་སོང་ཡོད་པ་
 ཡིན་པས།

དེ་ལས་སྤྱི་ལོ་ ༡༩༢༥ ལུ་(ཤི་རི་ཀྱི་ཤི) གིས་དབང་ཡོད་པའི་རྒྱ་གར་གི་ཚུ་གིས་པ་ངོ་མིང་
 Bose, (ཐོ་འོ་སི) ཟེར་མི་འདི་གིས་‘Account of Bootan’ འབྲུག་གི་འགྲལ་བཤད་ལོ་རྒྱུས་
 ཟེར་བའི་ཡིག་དེབ་གཅིག་བཟུམས་ཡོད་མི་དེ་ནང་ལུ་རྫོང་ཁའི་བཟོད་སྤྱོད་Dzongzhip (རྫོང་
 གཞིས་པ་) དང་Dzongzhop (རྫོང་གཞོས་པ་) ཟེར་སྤྱོད་ཡོད་མི་འདི་རྩེ་མོན་གྱི་ཡིག་

ཐོག་ལུ་ 'Zongsob' ཟེར་གྱིས་དེ་ཡོད་པ་དང་། དེ་ལས་ རྫོང་ཁ་ནང་ Pönlo (དཔོན་སྐོབ་) ཟེར་མི་
འདི་ 'Pillo' ཟེར་། རྫོང་ཁ་ནང་ Zimbö (གཟིམ་དཔོན་) ཟེར་མི་འདི་ 'Zimpen' དང་ 'Zimpé'
ཟེར་། རྫོང་ཁ་ནང་ Gelo (དགེ་སྲོང་) ཟེར་མི་འདི་ 'Gylong' ཟེར་། གྱིས་ཡོད་པ་དང་ དེ་བཞིན་
དུ་ འབྲུག་པའི་ས་ཆའི་མིང་ རྫོང་ཁ་ནང་ Trashichö Dzong (བཀྲ་ཤིས་ཆོས་རྫོང་) ཟེར་མི་
འདི་ 'Tassisudon' ཟེར་། Punakha (སྤུ་ན་ཁ་) ཟེར་མི་འདི་ 'Poonakh' ཟེར་། རྫོང་ཁ་ནང་
'Wangdi Phodra (དབང་འདུས་པོ་བྲང་) ཟེར་མི་འདི་ 'Wandipoor' ཟེར་། གྱིས་ཡོད་པ་
ཞིན།

དེ་ལས་ ད་རུ་ གྱི་ལོ་ ༡༩༠༩ ལུ་ ཟེར་གྱི་ཤི་གི་ དམིགས་བསལ་ གོ་གནས་ཅན་གྱི་ ཚུམ་གྱིས་པ་
འོ་མིང་ St. Quintin Byrne (ཞེས་ཀྱི་ཀྲུའི་ན་གཞི་ཡུལ་པ་ནི་) ཟེར་མི་ འདི་གིས་ A Colloquial
Grammar of the Bhutanese Language འབྲུག་པའི་ཁ་སྐད་རྫོང་ཁ་འདི་ སལ་སྐད་ཐོག་
བརྒྱ་སྐད་པའི་གཞུང་། ཟེར་བའི་ ཡིག་དེབ་གཅིག་ བཅུམས་ ཡོད་མི་ དེ་ནང་ལུ་ རྫོང་ཁའི་ ཆོག་
གི་ བརྫོང་སྤྱ་ Paro (སྤྱ་རོ་) ཟེར་མི་འདི་ ཁོ་གིས་ 'Páro' ཟེར་། རྫོང་ཁ་ནང་ Wangdi Phodra
(དབང་འདུས་པོ་བྲང་) ཟེར་མི་འདི་ 'Andhophonung' ཟེར་། Trongsa (གྲོང་གསར་) ཟེར་མི་
འདི་ 'Tongso' ཟེར་། རྫོང་ཁ་ནང་ Drukpa (འབྲུག་པ་) ཟེར་མི་འདི་ 'Dukpa' ཟེར་། རྫོང་ཁ་ནང་
Tshangla (ཆངས་ལ་) ཟེར་མི་འདི་ 'Changlo' ཟེར་། རྫོང་ཁ་ནང་ Tawang (བལྟ་མང་) ཟེར་
མི་འདི་ 'Towang' ཟེར་། གྱིས་ཡོད་པ་ལས་བརྟེན་ འབྲི་ལུགས་ ཚུལ་དང་ མ་མཐུན་མ་འདི་
འབྲུག་ལུང་པར་ དར་བྱབ་སོང་ ཡོད་པ་དང་། དི་ལ་ དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ རྫོང་ཁ་ནང་ ཞབས་བྲལ་ དག་
དབང་རྣམ་རྒྱལ་ མཆོག་གི་ མཆོན་མིང་ ཐོབ་ཐངས་ Zh'apdru (ཞབས་བྲལ་) ཟེར་། འབྲི་སྐོལ་
ཡོད་མི་འདི་ གོང་མིང་ (ཟེར་གྱི་ཤི་) གི་ ཚུམ་གྱིས་པ་ འདི་གིས་ Shabdrung དང་ Zhapdrung
ཟེར་། གྱིས་ཡོད་མི་ལུ་བརྟེན་ འནི་ འབྲི་ལུགས་ མགུ་ཉེགས་དུག་འདི་ ད་ལྟོ་བར་ན་ལ་ མ་ཉམས་
པར་ ཞུ་རྒྱགས་གྱི་ ཐོག་ལུ་ དེར་ ལག་ལེན་ཐབས་འདི་ འབྲི་དོ་ ཡོད་པ་ཞིན།

སྟེ་ གོང་ལུ་ བཤད་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ རང་ར་སོ་སོའི་ ཁ་སྐད་དང་འཁྲིལ་འདི་ བརྫོང་སྤྱའི་ ཁུང་པར་ལ་
སོ་སོ་འབད་ ཡོད་པའི་ཁར་ ལྷག་པར་དུ་ བྱི་མི་རྩལ་ རྫོང་ཁའི་ བརྫོང་སྤྱ་རིག་པའི་ ཤེས་ཡོན་ལ་ མ་
པ་ལས་ར་ མེད་པ་ལས་བརྟེན་འདི་ བྱི་མི་རྩལ་གིས་ རྫོང་ཁའི་ བརྫོང་སྤྱ་རོམ་ ཁ་ལས་ སྤྲུལ་སྐོལ་ཡོད་
མི་འདི་ ག་ཞིས་འབད་ སྤྲུལ་མ་རྩལ་པ་མ་ཆད་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ལ་ རྫོང་ཁའི་ མིང་ཆོག་གི་ བརྫོང་
སྤྱ་རྩལ་ སྤྱ་དག་ཉོག་ཉོ་འབད་ སྟོན་མ་རྩལ་པར་ རོར་འབྲུལ་གྱི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་དོ་ཡོད་པ་ ཞིན་པས།
དི་འབད་མ་ལས་བརྟེན་ རྩོ་མེན་གི་ ཡིག་ཐོག་ རྫོང་ཁའི་ བརྫོང་སྤྱ་དང་ མི་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་
འདི་ ཉེ་མ་ ཁོང་ བྱི་རྒྱལ་གི་མི་ འབྲུག་ལུ་ འོང་མི་རྩལ་གིས་ འབྲི་ནི་ མགུ་བརྩལ་མུག་ ཟེར་བའི་
ཁ་ཉམས་དང་ སྟོན་བརྫོང་ལ་ འབད་ནི་མི་འོང་། ཞིན་རུ་ འནི་ ཚུལ་དང་མི་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ མ་
དགལ་ གོ་མས་འབྲིས་རྫོང་ ཡོད་མི་འདི་ལས་བརྟེན་ དེམས་ འབྲུག་གཞུང་གིས་ རྒྱུད་རིམ་དང་ལྷན་

པའི་འབྲི་ལུགས་ བརྟན་ཏྲག་ཏྲ་ཅིག་ བཟོ་བའི་སྐབས་ལུ་ བྱི་མི་ཚུ་གི་སེམས་ཁར་ རྟོན་འབྲུལ་བ་
འབད་གོ་འདི་ རྒྱལ་ཁབ་ འདི་ནང་ལུ་ ཤེས་ཡོན་ མ་ཚང་མའི་ སྟོན་སྟོམ་ ཡོད་མི་ཅིག་ བཟུམ་སྟེ་
ཚོར་མ་ཨིན་པས།

སྟེ་ རྟོན་ངོམ་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ འདི་ནང་ལུ་ སྟོན་གོང་ལས་ར་ བརྟོན་སྐྱ་རིག་པ་དང་ བརྟོན་སྟོན་པའི་
གཞུང་ རིག་གནས་ ལ་སོགས་པ་ ཚུ་གི་ཐོག་ལུ་ ཤེས་ཡོན་གྱི་ སྤྱངས་བ་ སྟོམ་མཛོད་འདི་ མཁས་
མཆོག་དམ་པའི་ གོ་གནས་བཞེས་མི་ བྱངས་མང་ འཕྱོན་ ཡོད་དྲི་ར་འབད་བུ་ འ་ནི་ དར་བྱབ་ འགྲོ་
སྟོ་ཡོད་པའི་ འབྲི་ལུགས་ མ་དགའ་དེ་ལས་བརྟེན་ བྱི་མི་ ཤེས་ཡོན་གྱི་ སྤྱངས་བ་ སྟོམ་འབད་ཡོད་
མི་ མཁས་པ་ཚུ་གི་ སེམས་ཁར་ རྒྱལ་ཁབ་ འདི་ནང་ལུ་ སྐད་རིགས་དང་ གཞུང་རིག་གནས་ ལ་
སོགས་པ་ དེ་ཚུ་འི་ནང་ ཤེས་ཡོན་གྱི་ དེས་ཤེས་དང་ སྤྱངས་བ་ མེད་པ་བཟུམ་སྟེ་ ཚོར་འདི་ རོ་སྟོན་
འབྲུལ་བའི་ཐོག་ལུ་ སྟོན་མ་ཨིན་པས།

སྟེ་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ཚར་གཅིག་ བཅའ་ཁྲིམས་དང་ མ་འཁྲིལ་པར་ བྲིས་དེ་ ལུགས་སྟོལ་ གོམས་
འབྲིས་ ཚུད་ཡར་སོང་པ་ཅིན་ དེ་ལས་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ལོག་ཤུལ་མ་ འབྲི་སྟོལ་ དག་བཅོས་
འབད་ཚུགས་པར་ དཀའ་ངལ་སྟོམ་ ཡོད་པ་ཨིན། དི་འབད་མ་ལས་བརྟེན་ ད་ཚུན་ རྫོ་མེན་གི་ ཡིག་
ཐོག་ རྫོང་ཁའི་ བརྟོན་སྐྱ་འབྲི་ལུགས་ མ་དགའ་ དར་བྱབས་འགྲོ་ ཡོད་མི་འདི་ཡ་ ཉེ་མ་ལས་ར་
རྒྱུད་རིམ་དང་ མི་ལྟན་པའི་ འབྲི་སྟོལ་ གོམས་འབྲིས་ཚུད་ ཡོད་མི་ཅིག་ ཨིམ་ལས་བརྟེན་ འ་ནི་
འབྲི་ལུགས་ དར་བྱབས་སོང་ ཡོད་མི་འདི་འགྱར་ གོམས་འབྲིས་ ཚུད་ ཡར་སོང་མ་ མ་གཏོགས་
རྟོན་ངོམ་ འབྲུག་མི་ཚུ་ལུ་ ཤེས་ཡོན་གྱི་ སྤྱངས་བ་མེད་པ་ ཅུ་ལས་ར་མེན། གང་ལྟར་ཡང་ གོམས་
འབྲིས་ ཚུད་ཡོད་པའི་ རྒྱུད་རིམ་དང་ མི་ལྟན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ ཚུལ་དུ་ མི་མཐུན་མ་འདི་གིས་
ཉེ་མ་ རྫོང་ཁ་ རྫོ་མེན་གི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ གསར་བཟུགས་ བརྟོན་ འབད་བའི་སྐབས་
ལུ་ ལེགས་ཞིམ་འབད་ བརྟག་ཞིབ་ མ་འབད་བའི་ཁར་ སྟོ་ཁར་མ་བབས་པའི་ འབྲི་ལུགས་ ཞེ་
ལོག་སེ་སེ་ ཅིག་གི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྟོལ་ བཟུགས་འདུག་པའི་ གསལ་བཤད་ འབད་མ་ཨིན་པས།
རྒྱ་མཚན་དེ་ལས་བརྟེན་ འ་ནི་ འབྲི་ལུགས་ མཁུ་ཉོགས་བྲག་འདི་ ད་ དེ་ཅིག་འབད་ བཞག་ཞིམ་
དང་ རྒྱལ་ཁབ་དང་ མི་སེར་ གཉིས་ཆར་ལུ་ ཕན་སྟོམ་འབད་ ཐོགས་ཚུགས་པའི་ འབྲི་ལུགས་
རྫོང་ཁའི་བརྟོན་སྐྱ་ རྫོ་མེན་གི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ སྐྱ་དག་ཏྲག་ཏྲ་འབད་ སྟོན་ཚུགས་པའི་ འབྲི་སྟོལ་
བཟང་མ་ འབྲུལ་བ་མེད་པ་ཅིག་ བཟུགས་འདི་ མི་དམངས་ཡོངས་ལུ་ འབྲི་ལུགས་ དར་བྱབ་བཏང་
ནི་གི་ ཐབས་ཤེས་དང་ དབང་ཚད་ཤིལ་པོ་ འབྲུག་གཞུང་གི་བྱུག་ལུ་ ཡོད་པ་ཨིན།

3 རྒྱལ་སྤྱིའི་འབྲེལ་ཡོད་ཚིག་འབྲེལ་དང་ རོན་གྲུབ་ཚུགས་པའི་ བཅས་སྤྱིགས་ཚད་གཞི།

སྟེ་ དཔེས་ནང་པ་ རྒྱལ་ཁབ་ ཡར་རྒྱས་ འགྲོ་མ་དང་བསྐྱུན་འདི་ འཛམ་གླིང་ནང་གི་ རྒྱལ་ཁབ་ ཆེ་
 རྒྱུ་མེད་པ་དང་གཅིག་ཁར་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ ལ་སྐད་ཀྱི་ གནས་འབྲེལ་དང་ གཞུང་དོན་གྱི་ འབྲེལ་བ་
 འཐབ་དགོས་ཚུ་ ཇེ་མང་ འབྲུང་དོ་ཡོད་པའི་ དུས་ཚོད་དེ་ནང་ལུ་ གཞུང་འབྲེལ་ལ་སྐད་ རྫོ་མེན་གི་
 ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ འབྲུལ་བ་མེད་པ་ཅིག་ དགོས་ ལག་ཆེད་གཡིས་། རྒྱ་མཚན་དེ་ལས་བརྟེན་
 རང་སོའི་ རྐྱད་རིགས་དང་འབྲེལ་འདི་ གཞུང་འབྲེལ་ ལ་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་
 འབྲུལ་མེད་ཅེ་ འཛམ་གླིང་ནང་གི་ རྒྱལ་ཁབ་ཡོངས་ལུ་ དར་བྱབས་ སོང་ཡོད་པ་མ་ཆད་ ལྷག་པར་
 དུ་ འཛམ་གླིང་ཤར་ཕྱགས་ (ཨེ་ཤི་ཡན་) གྱི་ རྒྱལ་ཁབ་ཚུ་ནང་ འབྲི་ལུགས་འདི་ཚུ་ གོ་མས་འབྲིས་
 ལེགས་ཞེས་འབད་ ཚུད་ཡོད་པ་ཨིན།

འནི་ ཤར་ཕྱགས་ (ཨེ་ཤི་ཡན་) གྱི་ རྒྱལ་ཁབ་ཚུ་ནང་ གཞུང་འབྲེལ་ རང་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་
 ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ དར་བྱབས་ སོང་ཡོད་མི་འདི་ཚུ་ ག་ཡེ་ར་ གཙོ་ཐོ་ ལ་ལས་སྐབ་པའི་ སྒྲོའོ་
 གི་ བརྗོད་སྒྲ་ ག་ཨིན་མི་འདི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ཡ་ སྒྲ་གདངས་ འབྲུལ་བ་མེད་པར་ སྟོན་ཚུགས་པའི་
 འབྲི་ལུགས་ཅིག་ ཨིན་དང་ སྟེ་ འནི་ འབྲི་ལུགས་ གོ་མས་འབྲིས་ཚུད་ཡོད་པའི་ ལ་སྐད་འདི་ཚུ་
 དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ Vietnamese (བེད་ན་མི་སི་), Malay (མ་ལེ་), Indonesian (ཨིན་སྒོ་ནེ་ཤི་
 ཡན་), Japanese (རྒྱ་པ་ནི་སི་), Mandarin Chinese (མེན་སྒྲིའིན་ཅཡི་ནི་སི་) དང་ དེ་ལས་
 Filipino (ཕི་ལི་ཕི་ནོ་) གྱི་ ལ་སྐད་འདི་ཚུ་ ཨིན་པས། སྟེ་ གོང་གི་ རྐྱད་རིགས་འདི་ཚུ་ རྫོ་མེན་གྱི་
 ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ རྒྱད་པར་སོ་སོ་ ཡོད་དི་ར་འབད་རུ་ གཙོ་ཐོ་ རང་སོའི་ལ་སྐད་ཀྱི་ བརྗོད་
 སྒྲ་དང་མཐུན་པའི་ཁར་ རྒྱལ་སྤྱིའི་དཔེ་ཆ་དང་ གཞུང་ལུགས་ སྤྱད་སྦྱོང་ཐོག་ བརྟག་ཞིབ་ ལེགས་
 ཞེས་སྟེ་ འབད་ཡོད་པའི་ འབྲི་ལུགས་ རྒྱད་རིམ་དང་ལྷན་མ་ འབྲུལ་བ་མེད་པ་ ཅང་ཅང་ཨིན།

སྟེ་ རྒྱལ་ཁབ་ Vietnam (བེད་ན་མ་), Malaysia (མ་ལེ་ཤི་ཡ་), Indonesia (ཨིན་སྒོ་ནེ་ཤི་
 ཡ་) དང་ Philippines (ཕི་ལི་ཕི་ནི་) ཚུ་ནང་ལུ་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་འདི་ སྒྲོན་གོང་གི་ འབྲི་
 ལུགས་ རྫིང་མ་དེ་གི་ཆབ་མ་འབད་ བཅུགས་འདི་ དར་བྱབས་དང་ གོ་མས་འབྲིས་ ཚུད་ཡོད་པ་ཨིན་
 པས། དེ་འབད་མ་དང་ རྒྱལ་ཁབ་ Bhutan (འབྲུག་) དང་ China (རྒྱ་ནག་) དེ་ལས་ Japan
 (རྒྱ་ཡུན་) ཚུ་ནང་ལུ་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་འདི་གིས་ སྒྲོན་གོང་གི་ འབྲི་ལུགས་ རྫིང་མ་དེ་གི་ཆབ་
 མ་འབད་ འགྲོ་མི་བདུབ་མ་ཆད་ ལྷག་པར་དུ་ རྒྱལ་ཁབ་དེ་ཚུ་འི་ནང་ལུ་ བརྗོད་སྒྲ་རིག་པའི་ ལས་
 ལུགས་ལྟར་དུ་འབད་ བཟོ་འཆར་བཀོད་ཡོད་པའི་ གཞུང་འབྲེལ་ ལ་སྐད་ རྫོ་མེན་གི་ ཡིག་ཐོག་
 འབྲི་ལུགས་ཚད་ལྷན་ཅིག་ བཅུགས་དེ་ར་འབད་རུ་ སྒྲོན་གོང་གི་ འབྲི་ལུགས་ རྫིང་མ་འདི་ ཟུར་ཅམ་
 ཡ་ མ་ཉམས་པར་ ཇེས་སུ་གཞུང་སྤྱི་ར་ སྤྱད་འོང།

སྟེ་ ལ་སྐད་ བརྟེན་སྒྲིའི་ རྣམ་བཞག་ལུ་ དམིགས་པ་བསྐྱེད་འདི་ འབྲི་མི་གཅིག་གི་ མཐོང་སྐད་དང་
འབྲིལ་པ་ཅིན་ སྟེན་གོང་ལས་ཡོད་པའི་ ཆོས་སྐད་ འབྲི་སྟོལ་རྟིང་མ་ ད་རེས་ རྟོང་ཁའི་སྐད་ཡིག་
འབྲི་ལུགས་འདི་ ལག་ལེན་ འཐབ་བཏུབ་པའི་ འབྲི་ལུགས་ བརྟེན་སྒྲིའི་གཞུག་ལུ་ གསལ་ཏྲོག་
ཏོ་འབད་ སྟེན་ཚུགས་མི་ཅིག་ མེན་པར་ བརྟེན་སྐད་དང་ འགལ་བའི་ འབྲི་སྟོལ་ ལམ་ལུགས་དལ་
མི་མཐུན་མ་ཅིག་སྟེ་ ཆོར་མ་ཨིན། ཨིན་ཏུ་ སྟེན་གོང་ལས་ འབྲི་སྟོལ་ཡོད་པའི་ དབུ་ཅན་གྱི་ རྟེབ་
སྟེར་དང་ ཡི་གུ་འདི་ཚུ་ མཛོས་ཉམས་དང་ ལྟན་པའི་ ལུགས་སྟོལ་ ཟུང་འཕགས་ཅན་ བཀོག་
བཞག་མ་ཚུགས་ཅིག་ བཟུམ་སྟེ་ཡ་ ཆོར་མ་ཨིན།

སྟེ་ Japan (ཁྱོ་ལྷན་) དང་ China (ཁྱོ་ནག་) རྒྱལ་ཁབ་ ཚུ་ནང་ལུ་ སྟེན་གོང་གི་ འབྲི་ལུགས་
རྟིང་མ་ འདི་དང་ བརྟེན་སྒྲིའི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་ལུགས་ རྫོ་མེན་ནའི་གཞུག་ཤན་ འདི་གཉིས་ཀྱིས་ རོན་
མཚན་དང་ ཁེ་ཕན་ སོ་སོ་འབད་ སྟེན་ཡོད་མི་ འདི་དང་ ཅོག་འཐད་པ་འབད་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ འདི་
ནང་ལུ་ཡ་ སྟེན་གོང་ལས་ཡོད་པའི་ སྟོལ་རྟིང་མ་ ཡི་གུ་ དབུ་ཅན་གྱི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་ལུགས་དི་དང་
ད་རེས་ རྟོང་ཁའི་བརྟེན་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ འདི་གཉིས་ཀྱིས་ཡ་ རོན་མཚན་དང་
ཁེ་ཕན་ སོ་སོ་འབད་ སྟེན་ཡོད་པ་མ་ཚད་ ལྷག་པར་དུ་ འབྲི་ལུགས་དི་གཉིས་ གཅིག་གིས་གཅིག་
ལུ་ བརྟེན་བསྐྱེད་པ་དང་ གུས་བཏུད་ སྟོལ་ཡོད་པའི་ རོན་ གསལ་ཏྲོག་ཏོ་འབད་ སྟེན་མ་ཨིན།

སྟེ་ འཛམ་གླིང་ ཤར་ཕྱོགས་ Asian (ཨོ་ཤི་ཡན་) གྱི་ རྒྱལ་ཁབ་ སྟོལ་ཚུ་གི་གལ་ལས་ གཞུང་
འབྲེལ་ རང་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ རྒྱུད་རིམ་དང་ལྟན་མ་ མེད་མི་འདི་ རྒྱལ་
ཁབ་ Burma (བོར་མ་) དང་ Thailand (སྤྱི་ལེ་ཐྱི་) གཉིས་ཨིན། དེ་ཡ་ དེ་སྟེ་ཨིན་དགོ་པའི་ རྒྱ་
མཚན་གཙོ་བོར་ རྒྱལ་ཁབ་ དི་གཉིས་ཀྱི་ནང་ལུ་ རྫོ་མེན་གྱི་ཡི་གུ་ མ་པ་ལས་ར་ འབྲི་སྟོལ་མེད་པ་
མེན་པར་ ཁོང་རའི་ལ་སྐད་ རྫོ་མེན་གི་ ཡིག་ཐོག་འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ ལམ་སྟོལ་འདི་ ལ་སྐད་ཀྱི་བརྟེན་
སྐད་ལ་ མི་མཐུན་པའི་ཁར་ འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ བཅའ་ཁྲིམས་དལ་ མ་འཁྲིལ་པར་ རང་ར་ སོ་སོ་འི་
མོ་འདོད་དང་འཁྲིལ་འདི་ ག་རྣམས་འབད་ འབྲི་དོ་ ཡོད་པ་ལས་བརྟེན་ འབྲི་ལུགས་ ཚུལ་དང་མཐུན་
ཏྲོག་ཏོ་ཅིག་ མེད་པའི་སྟེན་ ཨིན་པས། དི་འབད་མ་ལས་ Thai (སྤྱི་ལེ་) དང་ Burmese (བོར་མི་སི་)
གྱི་ མིང་ཚིག་འདི་ཚུ་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་ལུགས་ མ་འདྲམ་ ག་དེ་སྟེ་ཡ་ གིས་ནི་ ཡོད་པ་
མ་ཚད་ བརྟེན་སྐད་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ བཅས་འདི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ཡ་ དེས་མེད་གྱི་ཐོག་ལུ་ ག་མཚན་
འབད་ གིས་དོ་ ཡོད་པ་ཨིན།

དེ་ལས་ སྐབས་ཅིག་ཁར་ རྒྱ་གར་གྱི་ རྐྱད་རིགས་མཁས་པ་ རོ་མིང་ Sangita Parikh, (སཀ་ཐི་
ཏ་པ་རིག་) ཟེར་མི་ འདི་གིས་ Hindi (ཧིན་ནི་) གྱི་ལ་སྐད་འདི་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་སྟོལ་
བརྟེན་སྐད་དང་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ ཚད་དང་ལྟན་ཏྲོག་ཏོ་ཅིག་ བཟོ་སྟེ་ གསལ་ཏྲོག་ འབད་ཡོད་ཏུ་
དི་ རྒྱ་གར་གཞུང་གིས་ ད་ལྟོ་བར་ན་ཡ་ འབྲི་སྟོལ་ ལག་ལེན་ མ་འཐབ་པར་ ལུས་ཡོད་པ་ལས་ རྒྱ་

གར་གྱི་རྒྱུ་བསྐྱུགས་དང་གནས་ཚུལ་ཚུ་དཔྱོད་བར་ན་ཡ་ ཉེ་མ་གི་འབྲི་ལུགས་མ་དགལ་མག་
 ཉེག་དག་དེར་གོམས་འབྲིས་གཟུང་སྟེ་ལག་ལེན་འཐབ་ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་རྒྱལ་སྤྱིའི་རྒྱུ་
 བསྐྱུགས་དང་གནས་ཚུལ་ཚུ་ནང་ལུ་སྤྲོན་གྲགས་དང་ལུན་པའི་རྒྱ་གར་གྱི་རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་
 སྐད་ *Hindi* (ཉིན་རྒྱུ་) འདི་རྫོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་བརྗོད་སྤྲོད་དང་མཐུན་པའི་འབྲི་ལུགས་དག་ཉིག་
 ཉི་ཅིག་མེད་པའི་སྟེན་རང་བཞིན་གྱིས་སྟོན་མ་ཞིན་པས།

སྟེ་དེ་འབད་ནི་འདི་གིས་འབྲི་སྒྲིལ་ལམ་ལུགས་དང་ལུན་པའི་རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་གི་ཐོག་ལུ་
 འབྲི་ལུགས་ལག་ལེན་འཐབ་ནི་གི་གོམས་འབྲིས་བཙུགས་ནི་ཚུ་སྤྲོད་དོན་གལ་ཅན་རྩིས་མི་
 ཚུ་གིས་ཐག་བཅད་ཚུགས་དེ་འབད་དུ་འབྲི་ལུགས་གི་བཟོ་བཤུད་ཁྲིམས་ལུགས་བསྐྱར་བཅོས་
 དང་ལོག་བཅོས་འབད་ནི་ཚུ་ཁོང་དམངས་གཙུག་ལྷན་གཞུང་ལུགས་དང་སྤྲོད་དོན་བཟོ་མི་ཚུ་གིས་
 དབང་ཚད་གྱི་ཐོག་ལུ་ཕུ་ལས་ར་བཟོ་མི་ཚུགས་ཞིམ་རྟ་གོ་དགོཔ་འདི་གང་བ་ཁག་ཆེ། དེ་ཡ་
 རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་འདི་གིས་གཙུག་ལྷན་གཞུང་ལུ་སྤྲོད་སྤྲོད་མ་ལས་ཁ་སྐད་འདི་ཁོ་རའི་
 བརྗོད་སྤྲོད་རྣམ་གཞག་དང་སྤྲོད་གདངས་གྱི་ལམ་ལུགས་ཚུ་ལུ་བརྟེན་འདི་འབྲི་ལུགས་གྱི་བཟོ་
 བཤུད་དང་བཅའ་ཁྲིམས་ཚུ་ཡ་ཚུལ་དང་མཐུན་མ་འབད་རང་བཞིན་གྱིས་འབྱུང་མ་ཞིན།

སྟེ་རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་འབྲི་ཐངས་འདི་བརྗོད་སྤྲོད་འབྲིས་ལམ་ལུགས་དལ་མ་འཁྲུལ་
 པའི་ཁར་མི་ཡོད་རིགས་རྣམས་གྱི་བསམ་འཆར་དང་སྤྲོད་བ་གང་ཤར་གྱི་ཐོག་ལུ་བཟོ་བཅོས་
 འབད་འདི་འབྲི་བཅིན་དེ་གིས་དོན་མཐར་ཐུག་ཁར་སྤྲོད་པ་དང་འབྲི་ལུགས་ལེགས་ཤོམ་འབད་
 མཐར་སྐྱུལ་མི་ཚུགས། དེ་བཞིན་དུ་འཛམ་གླིང་ཤར་ཤར་ཕྱོགས་ *Asia* (ཨི་ཤི་ཡ་) ནང་ལུ་ཉེ་མ་ཡ་དེ་
 བཟུམ་མའི་འབྲི་ལུགས་མ་དགལ་ལུ་བརྟེན་འདི་གྲུབ་འབྲས་མཐར་འཁྱོལ་མ་ཚུགས་པ་འབྱུང་
 ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་འདི་ཉེ་མ་གཞན་གྱི་འཛམ་བ་དང་ནོར་འབྲུལ་དེ་ཚུ་ལུ་དབྱེ་བཞག་སྟེ་རང་
 གིས་ལཱ་མ་འཛམ་བའི་གོང་ལས་དོན་རྟ་གོ་ཚུགས་པའི་ཐབས་ཤེས་མཁས་དགོཔ་གལ་ཅན་
 ཞིན།

སྟེ་བརྗོད་སྤྲོད་ཡིག་ཐོག་ལུ་ཚུལ་དང་མཐུན་མ་འབད་བྲིས་འདི་འབྲི་སྒྲིལ་མཐར་ཐིན་པའི་འབྲི་
 ལུགས་གོམས་འབྲིས་རྒྱུ་ལུགས་ཁག་གཉིས་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་འབྲི་
 ལུགས་ལ་ལུ་ཅིག་དུས་ལུན་སྤྲོད་ཀྱི་ཅིག་གི་ནང་ན་ར་དར་བྱབ་མགྱོགས་ཐོག་ལུ་འགྱུ་བཏུབ་
 ཞིན་དེ་ལས་ཁ་སྐད་འབྲི་ལུགས་ལ་ལུ་ཅིག་གོམས་འབྲིས་དར་བྱབ་འགྱུ་ཚུགས་པར་དུས་
 ཚོད་ལེ་ཤ་ཤོར་མ་ལས་གོ་ལེ་འབད་རིམ་གྱིས་འབད་འགྱུ་དགོཔ་ཞིན།

སྟེ་རྒྱལ་ཁབ་ *Vietnam* (བེད་ནམ་) འདི་རྒྱ་ནག་རྒྱལ་ཁབ་གྱི་གཞུང་དབང་ཐོག་ལུ་BC (བོ་
 སི་) 111 ལས་AD (ཨི་སྤྱི་) 182 ཚུན་ཚོད་ལོ་ངོ་མང་རབས་ཅིག་གི་རིང་རྒྱ་ནག་གཞུང་གིས་
 སྤྲོད་སྤྲོད་པའི་དུས་སྐབས་དེ་ནང་ལུ་ཁ་སྐད་ *Vietnamese* (བེད་ནམ་མིསི་) དང་འབྲེལ་བ་མ་པ་

ལས་ར་མེད་པའི་རྒྱ་ནག་གི་སྐད་ཡིག་ *Chinese* (ཅཡི་ནི་སི་) འདི་དེ་སྐད་ ལ་སྐད་ ཡིག་ཐོག་ལུ་
 འབྲི་ཚུགས་པའི་སྐད་ཡིག་ཅིག་འབད་ ལག་ལེན་འཐབ་སྟེ་ ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ དེ་ལས་ དུས་རབས་
 བརྒྱད་པའི་ནང་ལུ་ *Vietnamese* (མེད་ན་མི་སི་) གྱི་ མི་ཚུ་གིས་ཡ་ འབྲི་ལུགས་ ལག་ལེ་ཤ་ཅིག་
 གི་ ཐོག་ལུ་འབད་ *Chữ Nôm* (ཚུ་ལོ་མ་) ཟེར་བའི་ རྒྱ་ནག་གི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་
 སྟེ་ འབྲི་ནི་ མཁུ་བ་ཚུགས་ཡོད་པའི་ཁར་ འ་ནི་ རྒྱ་ནག་གི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ཡི་གུ་ རྟགས་མཚན་
 གྱི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་དོ་ ཡོད་པ་ལས་བརྟེན་ *Vietnamese* (མེད་ན་མི་སི་) གྱི་ ལ་སྐད་ འབྲི་སྟོལ་འདི་
 ཚུལ་དང་མི་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ སླ་བསྐུལ་བརྒྱབ་ ཡོད་མི་ཅིག་འབད་ དར་བྱབ་ འབྱུང་ལུགས་
 གྱི་ རྒྱལ་ཁབ་ *Vietnam* (མེད་ན་མི་སི་) གི་ གཞུང་འབྲེལ་ལ་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་སྟོལ་དོ་
 མ་ *Chữ Quốc ngữ* (ཚུ་ཀུ་འོག་དུ) ཟེར་བའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ མཁུ་དང་པ་ *French* (ཕི་རེན་ཆི) གི་
 ཡི་གུ་འདི་ ཚུལ་ལུགས་ སློབ་དཔོན་ རོ་མིང་ *Alexandre de Rhodes* (ཨེ་ལེ་གཟེན་སྟེ་རོ་
 རོ་མི་) ཟེར་མི་ འདི་གིས་ འབྲི་ལུགས་ ཚུལ་དང་མཐུན་མ་འབད་ བཟོ་ཡོད་མི་འདི་ གླི་ལོ་ ༡༥༩༡
 ལུ་ འཛམ་གླིང་ རུབ་ཕྱོགས་གྱི་ ས་གནས་ *Rome* (རྫོ་མ་) ལུ་འབད་ པར་སྐྱན་ འབད་ཡོད་པ་བཞིན་
 དུ་ འ་ནི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་གིས་ཐོག་ལུ་ *Vietnamese* (མེད་ན་མི་སི་) གྱི་ མི་ཚུ་གིས་ ཁོང་རའི་
 ལ་སྐད་འདི་ བརྟེན་སྟེ་ ཟུར་ཚམ་ཡ་ མ་ཉམས་པར་ དུས་ལུན་ བདུན་ཐག་ དག་པ་ཅིག་གི་ རང་
 འཁོད་ལུ་ར་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ གསལ་ཏོག་ཏོག་འབད་ འབྲི་ཚུགས་པའི་ རུས་པ་དང་ལྷན་མ་ ཡར་སོང་མ་
 ལས་བརྟེན་ དེ་ལས་ མཐའ་མཐུག་ཁར་ *French* (ཕི་རེན་ཆི) གྱི་ གཞིས་ཆགས་ གཞུང་གིས་ གླི་
 ལོ་ ༡༩༡༠ ལུ་ འ་ནི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ *Vietnamese* (མེད་ན་མི་སི་) གྱི་ གཞུང་འབྲེལ་ལ་སྐད་ རྫོ་
 མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ བརྟེན་སྟེ་ དག་ཏོག་ཏོག་སྟེ་ སྟོན་ཐབས་གྱི་ འབྲི་ལུགས་ཅིག་འབད་ རོས་འཛིན་
 གསལ་སྟོན་ འབད་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ དུས་དེ་ལས་ མཁུ་བ་ཟུང་སྟེ་ *Vietnamese* (མེད་ན་མི་སི་) གྱི་
 ལ་སྐད་ འབྲི་ལུགས་འདི་ དུས་རྟག་ལུ་ར་ རྫོ་མེན་ནི་གཟེ་ཤན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་མ་འབྲི་ས་ར་
 ཡོད་པ་ཨིན་པས།

དེ་ལས་ *Mandarin Chinese* (མེན་སྟེ་དེན་ཅཡི་ནི་སི་) ཟེར་བའི་ ལ་སྐད་འདི་ *Communist China* ཟེར་
 རྒྱ་ནག་ མི་སེར་དམངས་གཙོའི་ རྒྱལ་ཁབ་དང་ *Nationalist China* ཟེར་ *Taiwan* (ཀྲའི་མན་) རྒྱ་
 རྒྱ་ནག་ མི་རིགས་རང་སྐྱོང་གི་ རྒྱལ་ཁབ་ གཉིས་གྱི་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་སྐད་ ཨིན་
 པའི་ཁར་ *Chinese* (ཅཡི་ནི་སི་) གྱི་ ལ་སྐད་འདི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ཚུལ་གྱི་ བྱད་པར་ མ་འདྲམ་
 རྟགས་མཚན་གྱི་ ཡིག་གཟུགས་ ཡོངས་བསྟོམས་ ༡༠,༠༠༠ (གཅིག་ཁྲི་) དེ་ཅིག་ ཡོད་དེ་ར་
 འབད་དུ་ དེ་གིས་གཤམ་ལས་ གཙོ་བོ་ དུས་རྟག་ལུ་ར་ ལ་སྐད་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ནི་གི་དོན་ལུ་ མཁོ་
 དགོས་ཡོད་པའི་ ཡིག་གཟུགས་ ༢,༠༠༠ (གསུམ་སྟོང་) དེ་ཅིག་ལས་བརྒལ་ གཞན་ཚུ་ དུས་ཨ་
 རྟག་ར་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་དགོས་ དེ་ར་ མི་ཐོན་དོ་ཡོད་པ་ཨིན་པས། གླི་ གླི་ལོ་ ༡༩༥༧ ལུ་ རྒྱ་ནག་

གཞུང་གིས་ སློ་བུར་དུ་ ཁོང་རའི་ ལ་སྐད་འདི་ རྫོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ བཅོང་སྐྱ་ དག་ཏྲག་ཏྲ་འབད་
 རྫོན་ཚུགས་པའི་ འབྲི་ལུགས་ འབྲུང་བ་མེད་པ་ ཚད་ལྷན་ཅིག་གི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ བཅུགས་
 འདི་ དར་བྱ་བ་ འབད་དགོཔ་སྟེ་ ཐག་བཅད་ཅུག། རྟེ་ འ་ནི་ རྩ་ནག་གི་ གཞུང་འབྲེལ་ལ་སྐད་ རྫོ་
 མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ Hànyǔ Pīnyīn (ཧྲན་ཡུ་པིན་ཡིན་) ཟེར་བའི་ འབྲི་སྲོལ་འདི་
 མི་དམངས་ཡོངས་ལུ་ འབྲི་ལུགས་ དར་བྱ་བས་ ལེགས་ཞེས་འབད་ འགྲོ་ཚུགས་ཚུ་ལུ་ དུས་ཡུན་
 ལོ་ངོ་ ཉི་ཤུ་ཐམ་པ་དི་ཅིག་ འགོར་ཅུག། དེ་འབད་ འགོར་དིར་སྟེ་རུ་ ད་རེས་ནང་པར་ འཛམ་གླིང་
 ཡོངས་ལུ་ རྩ་ནག་གི་ གཞུང་འབྲེལ་ ལ་སྐད་ རྩལ་སྤྱིའི་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་འདི་
 ཚད་དང་ལྷན་པའི་ འབྲི་སྲོལ་ཁུངས་དག་ ཅིག་འབད་ བཟུང་བསྐྱར་ ཡོད་པ་ཨིན།

རྟེ་ རྩ་ནག་གི་ རྩལ་ཡོངས་གཞུང་སྐད་ Chinese (ཅཡི་ནིསི་) འདི་ སྐྱ་གདངས་ སྐབ་ཚུལ་
 གྱི་ ཁུད་པར་ སྲོམ་ཡོད་པའི་ ལ་སྐད་ཅིག་ ཨིམ་ལས་བརྟེན་ གཞུང་འབྲེལ་ ལ་སྐད་འབྲི་ལུགས་
 Hànyǔ Pīnyīn (ཧྲན་ཡུ་པིན་ཡིན་) འདི་གི་ཐོག་ལས་ ཡིག་གཟུགས་ x དང་ q གཉིས་ལུ་ སྐྱ་
 གདངས་ སྐབ་ཚུལ་ཡང་ མ་འདྲུཛེ་ ཡོད། དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ ཡིག་གཟུགས་ x དང་ q ཉིས་
 ལུ་ སྐྱ་གདངས་སྐབ་ཚུལ་ ཨིང་ལེག་ནང་ སྐབ་དོ་བཟུམ་སྟེ་ མེམ་པར་ སྐྱ་གདངས་ སྐབ་ཐངས་སོ་
 སོ་འབད་ x ལུ་ རྩ་ དང་ q ལུ་ རྩ་ ཟེར་ སྐབ་ལུགས་ཁག་ སོ་སོ་འབད་ སྐབ་དགོཔ་ཨིན། ལྷག་
 པར་དུ་ ཚིག་གི་སྐྱ་གདངས་ དག་ཏྲག་ཏྲ་འབད་ རྫོན་ནིའི་དོན་ལུ་ དབྱངས་ཡིག་ ཚུ་འགྱུར་ མངོན་
 གསལ་ཅན་གྱི་ མཚན་རྟགས་ ā, á, ǎ, à, བཞི་ ལག་ལེན་འཐབ་སྟེ་ འབྲི་སྲོལ་ ཡོད་པ་ལས་ ལུབ་
 རྩོགས་ རྩལ་ཁབ་ གང་རུང་ཅིག་གི་ ལ་སྐད་ སྐབ་མི་ཅིག་གིས་ བཟུང་བ་ཅིན་ རྩ་ནག་གི་ གཞུང་
 སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ Pīnyīn (པིན་ཡིན་) གི་ ཡི་གཱའི་ སྐྱ་གདངས་ སྐབ་ཚུལ་
 འདི་ བཅོང་སྐྱ་ རྩུད་ཐངས་ཅིག་ མེམ་བཟུམ་སྟེ་ ཚོར་མ་ཨིན་རུ་ རྩ་ནག་ ཁོང་རའི་ ལ་སྐད་གྱི་ སྐྱ་
 གདངས་བཅོང་སྐྱའི་ མཁོ་དགོས་དང་བསྐྱུན་འདི་ རྫོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ བཅན་ཏྲག་ཏྲ་
 ཅིག་ནང་ གོམས་འབྲིས་ ལེགས་ཞེས་འབད་ རྩུད་ཡོད་པ་ཨིན།

རྟེ་ Vietnamese (བོད་ན་མིསི་) གྱི་ གཞུང་འབྲེལ་ ལ་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་
 འདི་ བན་སྟོན་ དོ་སྟོན་ རིམ་གྱིས་སྟེ་ འབད་ཡོད་པ་དང་ དེ་ལས་ རྩ་ནག་གི་ གཞུང་འབྲེལ་ ལ་སྐད་
 Mandarin Chinese (མེན་སྟེརིན་ཅཡི་ནིསི་) འདི་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་གྱི་ བན་
 སྟོན་དོ་སྟོན་འདི་ དེ་འཕྲོས་ལས་ འབད་ཡོད་རུ་ མི་དམངས་ཡོངས་ལུ་ འབྲི་ལུགས་འདི་ དར་བྱ་བས་
 སྟེལ་ ཚུགས་ཚུ་ ལོ་ངོ་མང་རབས་ཅིག་ འགོར་ཡོད་པ་ ཨིན་པས། ཨིན་རུ་ ད་འནི་ འབྲི་ལུགས་འདི་
 གཉིས་ཆར་ ད་རེས་ རྩལ་སྤྱིའི་ ཚིགས་སྟེ་ནང་ལུ་ གཞུང་འབྲེལ་ ལ་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་
 བཅོང་སྐྱ་ འབྲུལ་བ་མེད་པར་ རྫོན་ཚུགས་པའི་ འབྲི་ལུགས་ བཅན་ཏྲག་ཏྲ་ཅིག་སྟེ་ རོས་འཛིན་
 འབད་ཡོད་པ་ཨིན།

དོན་གོང་ལུ་གསལ་བཤད་འབད་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་འབྲུག་གི་རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་ཁ་རྩེ་མེན་གྱི་
ཡིག་ཐོག་འབྲི་ལུགས་འདི་གིས་སྔོན་གོང་ལས་ཡོད་པའི་སྔོན་རྒྱུང་མ་ཡི་གུ་དབུ་ཅན་གྱི་ཐོག་
ལུ་འབྲི་ལུགས་དེ་གི་ཚབ་མ་འབད་འབྲུག་མི་བདུབ་མ་ཚད་འབྲི་ལུགས་དེ་གཉིས་ཀྱི་དམིགས་
ཡུལ་དང་ལྷ་འགན་ལ་སོ་སོ་འབད་སྟོན་མ་ཞིན། རྟེ་དེ་སྟེ་ཨིན་ཅུ་ལ་འབྲུག་མི་ལ་ལུ་ཅིག་གིས་
འཛི་རྩོད་ཁའི་བརྩོད་སྒྲུ་རྩེ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་འབྲི་ལུགས་འདི་ལག་ལེན་འཐབ་ནི་འཇམ་རྟོང་རྟོ་
ཡོད་པ་ལས་བརྟེན་སྔོན་གོང་གི་ཡི་གུ་དབུ་ཅན་ནང་འབྲི་སྔོན་འདི་གི་ཚབ་མ་འབད་དར་བྱབ་འབྲུ་
བའི་འཛིགས་སྒྲག་འདུག་ཟེར་ལ་སྒྲབ་ཨིན་པས།

དེ་འབད་ནང་དང་Japan (རྒྱ་ཡུན) རྒྱལ་ཁབ་ནང་ཡོད་པའི་སྐད་ཡིག་འབྲི་ལུགས་འདི་གིས་འཛི་
ཁུངས་དང་ལུང་མ་རྒྱངས་པའི་འཛིགས་སྒྲག་བརྩོད་མི་འདི་ཁུངས་དང་མི་ལྷན་པའི་དཔེ་གསལ་
རྟོག་རྟོ་འབད་སྟོན་མ་ཞིན། དེ་ལ་Japanese (རྒྱ་པ་ནི་སི་) ཟེར་བའི་སྐད་ཡིག་འདི་འབྲི་ལུགས་
ཁག་གསུམ་སྤྱི་མཐུན་གྱི་ཐོག་ལུ་འབྲི་དགོཔ་ལས་བརྟེན་འདི་འཛམ་གླིང་ནང་གི་ཁ་སྐད་ཡིག་
ཐོག་འབྲི་ལུགས་ཡོད་མི་ཚུ་གི་གྲལ་ལས་Japanese (རྒྱ་པ་ནི་སི་) འདི་འབྲི་ལུགས་སྒྲ་བསྐྱེས་
བརྒྱབ་ཡོད་མི་མང་ཤོས་ཅིག་འབད་བརྟེན་ཨིན། རྟེ་འབྲི་ལུགས་ཁག་གསུམ་ཡོད་པའི་ནང་
ལས་གཅིག་རྟགས་མཚན་གྱི་ཐོག་ལུ་འབྲི་ལུགས་kanji (ཀ་ནི་ཇི་) ཟེར་སྔོན་གོང་རྒྱ་ནག་
གི་སྐད་ཡིག་དེ་ལས་དཔེ་གསལ་འདི་འབྲི་སྔོན་བརྩོགས་ཡོད་པ་དང་དེ་ལས་གཉིས་སྒྲ་ཆོག་
ཀྱི་འབྲི་ལུགས་hiragana (ཁི་ར་ཀླ་ན་) དང་katakana (ཀ་ཏ་ཀ་ན་) ཟེར་འབྲི་ལུགས་ཁག་
གསུམ་སྤྱི་མཐུན་གྱི་ཐོག་ལུ་འབྲི་སྔོན་འདི་མ་ཉམས་པར་ཡོད་པའི་ཁར་དེ་ཅུ་kunrei (ཀཱ་
རེ་རི་) ཟེར་བའི་གཞུང་འབྲེལ་ཁ་སྐད་རྩེ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་འབྲི་ལུགས་ཅིག་ལ་ཡོད་པ་ཨིན། རྟེ་
Japanese (རྒྱ་པ་ནི་སི་) ཀྱི་སྐད་ཡིག་གསུམ་སྤྱི་མཐུན་ཐོག་འབྲི་སྔོན་འདི་འཛམ་གླིང་ནང་ལུ་
འབྲི་ལུགས་སྒྲ་བསྐྱེས་བརྒྱབ་ཡོད་མི་མང་ཤོས་ཅིག་འབད་བརྟེན་ཨིན་ཅུ་ཁ་སྐད་རྩེ་མེན་གྱི་
ཡིག་ཐོག་འབྲི་སྔོན་འདི་དང་པ་འབྲི་ལུགས་སྒྲ་སྐད་ཀྱི་རྩམ་གཞག་དང་མཐུན་དེ་ལས་གཉིས་
པ་ཁ་སྐད་Japanese (རྒྱ་པ་ནི་སི་) ཀྱི་བརྩོད་སྒྲའི་སྒྲ་གདངས་རོ་མ་འདི་ལ་གད་བ་འཇམ་
འབད་སྒྲབ་ཚུགས་པའི་ཁ་སྐད་ཅིག་ཨིན་པ་ལས་བརྟེན་སྒྲག་པར་དུ་གོ་བདེ་བའི་འབྲི་ལུགས་
འཇམ་རྟོང་རྟོ་ཅིག་འབད་གོ་མས་འབྲིས་ཚུད་ཡོད་པ་ཨིན་པས།

རྟེ་གཞུང་འབྲེལ་ཁ་སྐད་རྩེ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་འབྲི་ལུགས་གོ་བ་བདེ་རྟོག་རྟོ་ཚད་ལྷན་ཅིག་
འབྲི་སྔོན་རོ་སྒྲོད་འབད་ཡོད་ཅུ་དེ་གིས་སྔོན་གོང་ལས་ཡོད་པའི་འབྲི་ལུགས་གསུམ་སྒྲ་བསྐྱེས་
བརྒྱབ་ཡོད་མི་འདི་ལུ་གཞན་པའི་ལས་འབྲི་ལུགས་རྩིང་མ་འདི་མར་ཉམས་བཏང་ནི་དང་འབྲི་
སྔོན་འདི་གི་ཚབ་མ་འབད་དར་བྱབ་འབྲུ་ནི་ཚུ་ཚུལ་ཅམ་ལ་མ་འབྱུང་མར་ཡོད་པ་ཨིན། རྟེ་གལ་
སྲིད་དེ་སྟེ་འབྱུང་དེར་འབད་ཅུ་Japanese (རྒྱ་པ་ནི་སི་) ཀྱི་མི་ཚུ་ད་རིས་ནང་པར་འཛམ་

སྒྲིང་མི་སྒྲེའི་ནང་ལུ་ ཤེས་ཡོན་གྱི་སྦྱངས་པ་ སྦྱོར་འབད་ཡོད་མི་ཅིག་ ཨིན་པའི་ཁར་ ལྷག་པར་
 ཏུ་ Japanese (རྒྱ་པ་ནི་སི་) མི་དམངས་ཀྱིས་ སྡོན་གོང་གི་ འབྲི་ལུགས་རྒྱུང་མ་ འདི་གི་ཐོག་ལུ་
 གཞུགས་ལག་སློབ་གྲུའི་ ཤེས་ཚད་ མཐར་འཁྱེལ་པ་འབད་ སྦྱངས་སྒྲོལ་ ཡོད་པ་ལས་བརྟེན་ བྱིན་
 གཉིས་གྱི་ ཤེས་ཡོན་གྱི་ སྦྱངས་པ་དང་ ལྷན་ཡོད་པ་ཨིན། དེ་ལས་ གཞུང་འབྲེལ་ ཁ་སྐད་ རྫོ་མེན་
 གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་འདི་གིས་ བྱི་མི་ཚུ་ལུ་ Japanese (རྒྱ་པ་ནི་སི་) གྱི་ ཁ་སྐད་འདི་ ལྷག་
 པའི་སྐབས་ལུ་ བརྫོང་སྤྱོད་ འབྲེལ་བ་མེད་པར་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ གསལ་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྡོན་ཚུགས་པ་
 པའི་ ཁེ་ཕན་ཡོད་པ་ལས་བརྟེན་ ཕན་སྦྱོར་འབད་ར་ ཐོགས་ཚུགས་པའི་ འབྲི་ལུགས་ བཟང་མ་ཅིག་
 ཨིན་པའི་ ར་ཁུངས་ སྦྱོང་ཡོད་པ་ཨིན།

སྟེ་ Kunrei (ཀུན་རེའི་) ཟེར་བའི་ Japanese (རྒྱ་པ་ནི་སི་) གྱི་ གཞུང་འབྲེལ་ ཁ་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་
 ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་འདི་གིས་ སྡོན་གོང་གི་ འབྲི་སྒྲོལ་དེ་ལུ་ གཞན་དཔ་ག་ནེ་ཡེ་ མ་བརྒྱུལ་པར་
 ཡོད་པའི་ གཞན་དོན་ འདི་དང་ འབྲེལ་སྤྱོད་ མ་ཞོར་ མཛེས་ཉམས་དང་ལྷན་པའི་ རྫོང་ཁའི་བརྫོང་སྤྱོད་ རྫོ་
 མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ དེ་གིས་ཡ་ སྡོན་གོང་ལས་ཡོད་པའི་ འབྲི་སྒྲོལ་ ཡི་གྲ་ དཔུ་ཅན་གྱི་
 ཐོག་ལུ་ འབྲི་ལུགས་དེ་གི་ ཚབ་མ་འབད་ དར་བྱལ་འགྱུ་བའི་ དོགས་པ་ཡ་ ར་ལས་ར་ ཟ་དགོཔ་
 མེད་པ་ཨིན།

དེ་ལས་ ད་ཅུ་ མི་ལ་ལུ་ཅིག་གིས་ དོན་འབྲེལ་བའི་ དབང་ལུ་སོང་འདི་ རྫོང་ཁའི་བརྫོང་སྤྱོད་ རྫོ་མེན་
 གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ཉེ་མ་བ་ཡ་ བསྐྱུས་པ་ཅིག་འབད་ བཟོ་ཚུགས་པ་འོང་ ཟེར་བའི་
 འོ་རྒྱུས་ཡ་ ཐོན་མ་ཨིན་པས། དི་འབད་མ་དང་ གོང་ལུ་ གསལ་བ་འད་ འབད་ཡོད་མི་ Occam's
 razor (ཨོག་ཀེམ་སི་རེ་བཟོར་) ཟེར་བའི་ འབྲི་ལུགས་ བཅའ་ཁྲིམས་ ('It must be as simple
 as possible, but not any simpler than that'.) བཅའ་ཁྲིམས་འདི་ མ་ཞོར་ མཛེས་ཉམས་
 དང་ ལྷན་པའི་ གོ་བདེ་བསྐྱུས་པ་ཅིག་ དགོཔ་ཨིན། སྟེ་ དེ་བ་ཡ་ ལྷག་པའི་ བསྐྱུས་པ་བཟོ་བ་ཅིན་
 མི་བདུག། ཟེར་བའི་ ཚད་མ་རིག་པའི་ བཅའ་ཁྲིམས་ བཅས་སྒྲིག་ཚད་ལྷན་འདི་ དོན་ཚུལ་བཞིན་
 ཏུ་ ཉེ་གོ་དགོཔ་ གལ་ཆེ་བའི་ཁར་ ལྷག་པར་ཏུ་ རྫོང་ཁའི་བརྫོང་སྤྱོད་ རྫོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་
 ལུགས་འདི་ ཉེ་མ་བ་ཡ་ བསྐྱུས་པ་ཅིག་འབད་ བཟོ་ཚུགས་པའི་ ཕྱིས་བརྒྱུལ་བ་ཅིན་ དེ་གིས་ བརྫོང་
 སྤྱོའི་ སྤྱོ་གདངས་ ཚད་ལྷན་ མཐུན་འགྲིགས་ ཚང་མ་འབད་ དགོ་པའི་ བཅའ་ཁྲིམས་ དང་པ་ དེ་ད་
 ཡ་ འགལ་བ་ འགྱུར་ལས་བརྟེན་ བརྫོང་སྤྱོའི་ སྤྱོ་གདངས་ དག་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྡོན་མ་ཚུགས་པའི་
 རྫོང་ལུ་ སྤྱོ་འབྱིད་ འགྱུར་ཨིན།

སྟེ་ གཞུང་འབྲེལ་རྫོང་ཁའི་ བརྫོང་སྤྱོད་ རྫོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ ཚད་ལྷན་ མཐུ་དང་པ་ སྤྱོ་
 འོ་ ༡༩༩༡ དབྱེན་ཁྱོ་ ༩ པའི་ དབྱེན་ཚེས་ ༢༦ ལུ་ འབྲུག་གཞུང་ རྫོང་ཁ་གོང་འཕེལ་ལྷན་ཚོགས་
 གྱི་ མཐུ་འབྲེན་འཐབ་སྟེ་ འབྲི་སྒྲོལ་བཅུགས་ ཡོད་པ་ཨིན། དུས་དེ་ལས་བཟུང་སྟེ་ འབྲུག་པའི་ བར་

སྤྱོད་ རིག་གནས་ མཁས་པ་དང་ གྱི་མི་ སྐད་རིགས་མཁས་པ་ དེ་ཚུ་གིས་ འབྲི་ལུགས་དེ་གི་ བཟོ་
བཞོད་ ཞིབ་རྒྱུད་དང་ དག་བཅོས་ཚུ་ མཐིལ་བྱིན་ འབད་ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ ད་རེས་ འ་ནི་ འབྲི་
ལུགས་འདི་ རྫོང་ཁའི་ བརྫོང་སྤྱི་ སྤྱ་གདངས་དེ་ཡ་ མཐུན་པའི་ཁར་ མཛེས་ཉམས་དང་ལྷན་པའི་
འབྲི་ལུགས་ གོ་བདེ་བསྐྱསཔ་ གོང་གི་བཅས་ཁྲིམས་ གཉིས་ཆར་དང་ ཆ་མཐུན་པའི་ འབྲི་སྲོལ་
ཚད་དང་ལྷན་ཏོག་ཏོ་ཅིག་སྟེ་ དག་བཅོས་འབད་ཚར་འདི་ ཡོདཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་དང་ གལ་སྲིད་
དེ་བ་ཡ་ལྷག་པའི་ བསྐྱསཔ་ཅིག་ བཟོ་བ་ཅིན་ དེ་ལས་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་འདི་ འབྲི་ལུགས་ཀྱི་
བཅའ་ཁྲིམས་ཚུ་དང་ འགལ་བའི་ འབྲི་སྲོལ་ ཚུ་ལ་དང་ མི་མཐུན་མ་ཅིག་ལུ་ འབྲུར་འགྱུ་ནི་གི་ ཉེན་
ལ་ ཡོདཔ་ཨིན།

སྟེ་ མི་ཡོད་རིགས་རྒྱམས་ཀྱི་ ཐེ་ཚོམ་དང་ ལྷང་བ་གང་ཤར་གི་ དོགས་པ་འདི་ཚུ་ ཉ་གོམ་ འཇམ་ར་
འཇམ། དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ རྒྱལ་ཁབ་ *Indonesia* (ཨིན་སློ་ནི་ཤི་ཡ་) དང་ *Malaysia* (མ་ལེ་ཤི་
ཡ་) ཚུ་ནང་གི་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ཚུ་ བསྐྱམ་སྟེ་ མི་ཚུ་གིས་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་
འབྲི་ལུགས་ ལ་ལུ་ཅིག་ འབྲི་སྲོལ་ གཞན་མི་འདི་ཚུ་དང་ མ་འདྲམ་སྟེ་ འབྲི་ལུགས་ སྤྱ་བསྐྱེས་
བརྒྱབ་ འབྲི་དགོ་མི་འདི་ཡ་ དོན་ངོམ་ ག་ཅི་ཨིན་ན་ མ་ཤེས་པར་ ཉ་ལས་སྤྱོད་འོང་། སྟེ་ མི་རིགས་
རང་སྤྱོད་གི་ རྒྱལ་ཁབ་ *Indonesia* (ཨིན་སློ་ནི་ཤི་ཡ་) གི་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་ལ་ *Bahasa*
Indonesia (ཐི་ཉ་ས་ཨིན་སློ་ནི་ཤི་ཡ་) ཟེར་བའི་ ལ་སྐད་དེ་དང་ དེ་ལས་ རྒྱལ་ཁབ་ *Malaysia*
(མ་ལེ་ཤི་ཡ་) གི་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་ལ་ *Bahasa Malayu* (ཐི་ཉ་ས་མ་ལ་ཡུ) ཟེར་བའི་ ལ་
སྐད་ འབྲི་ལུགས་ དེ་གཉིས་ མིང་ མ་འདྲམ་ ཅམ་ཅིག་ མ་གཏོགས་ མ་གཞི་ ལ་སྐད་ གཅིག་ཨིན།
སྟེ་ འ་ནི་ ལ་སྐད་ འབྲི་སྲོལ་ གཉིསཔ་འདི་ལས་ གང་རུང་ཅིག་གི་ ཡིག་ཐོག་ པར་སྐྱུན་ འབད་ཡོད་
པའི་ ཤོག་ལེབ་གཅིག་ནང་ བལྟ་བ་ཅིན་ ཁོང་གི་ལ་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་འདི་
ལྷག་པར་དུ་ གོ་བདེ་ བསྐྱསཔ་ཅིག་འབད་ མཐོང་པའི་ཁར་ དོན་ངོམ་ བརྫོང་སྤྱི་རིག་པའི་ དམིགས་
ཡུལ་ལུ་ཡ་ *Indonesian* (ཨིན་སློ་ནི་ཤི་ཡ་ན་) གྱི་ ལ་སྐད་ བརྫོང་སྤྱི་ སྤྱ་གདངས་འདི་ གོ་བདེ་
བསྐྱསཔ་ཅིག་ཨིན་པའི་ བདེན་པ་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ རྒྱལ་ཁབ་ *Indonesia* (ཨིན་སློ་ནི་ཤི་ཡ་)
དང་ *Malaysia* (མ་ལེ་ཤི་ཡ་) གཉིས་ཀྱི་ སྐད་ཡིག་ འབྲི་ལྷག་ ལྷབ་ནི་ཡ་ འཇམ་ཏོང་ཏོ་ ཡོདཔ་
ཨིན།

སྟེ་ རྒྱ་ནག་ རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་ གཞུང་སྐད་ *Mandarin Chinese* (མེན་སྟེ་ཨིན་ཅཡི་ནིསི་) འདི་གི་
བརྫོང་སྤྱི་ སྤྱ་གདངས་ཚུ་ ཁུད་པར་དུ་ བརྫོང་སྤྱི་ སྤྱ་བསྐྱེས་བརྒྱབ་ ཡོདཔ་ཨིན། དེ་འབདཝ་ལས་
བརྟེན་ རྒྱ་ནག་གི་ གཞུང་འབེལ་ ལ་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ *Pinyin* (པིན་ཡིན་)
ཟེར་བའི་ འབྲི་སྲོལ་ དེ་གིས་ཡ་ ལ་སྐད་བརྫོང་སྤྱི་ སྤྱ་གདངས་ཀྱི་ དཔྱེ་བ་དང་ ཁུད་པར་འདི་

ཚུ་འབྲུལ་བ་མེད་པར་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ སྐྱ་དག་རྟོག་རྟོ་འབད་ སྟོན་དགོ་པའི་ཆེད་དུ་ རྒྱལ་ཁབ་
Indonesia (ཨིན་སྟོན་ནེ་ཤི་ཡ་) དང་ Malaysia (མ་ལེ་ཤི་ཡ་) གཉིས་ཀྱི་ སྐད་ཡིག་ རྫོ་མེན་གྱི་
ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ དེ་ཚུ་བ་ཡ་ རྒྱད་པར་དུ་ འབྲི་ལུགས་ སྐྱ་བསྐྱེས་བརྒྱབ་འདི་ འབྲི་དགོཔ་
འབྱུང་མ་ཨིན།

སྟེ་ ལྷག་པར་དུ་ དོན་དང་ལྡན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ གོ་བདེ་བསྐྱེས་པ་ འཇམ་རྟོང་རྟོ་ཡོད་པའི་ དེ་ཕྱི་
གཅིག་ Hawaiian (ཏྲ་མ་ཡི་ཡན་) ཟེར་བའི་ ཁ་སྐད་དི་ཨིན། དི་འབདཝ་ལས་བརྟེན་ བཟོད་སྐྱའི་
སྐྱ་གདངས་ རྒྱས་པ་འབད་ཡོད་མི་ ཁ་སྐད་དི་ཚུ་ལུ་ བཟོད་སྐྱ་ དག་རྟོག་རྟོ་འབད་ སྟོན་ནི་གི་དོན་ལུ་
འབྲི་ལུགས་ཡ་ དི་དང་འབྲེལ་འབྲེལ་པའི་ བརྒྱས་བསྐྱེས་ ཚད་ལྡན་ཅེ་ དགོཔ་དང་ དེ་ལས་ ཁ་སྐད་
ཀྱི་ བཟོད་སྐྱའི་ སྐྱ་གདངས་ བསྐྱེས་པ་ འཇམ་རྟོང་རྟོ་འབད་ ཡོད་མི་ཚུ་ལུ་ འབྲི་ལུགས་ཡ་ དི་དང་
འབྲེལ་འབྲེལ་པའི་ གོ་བདེ་བསྐྱེས་པ་ འོས་བབས་དང་ལྡན་ཅེ་གིས་ བརྒྱབ་ཨིན། སྟེ་ དེ་བཞིན་
དུ་ Hawaiian (ཏྲ་མ་ཡི་ཡན་) ཀྱི་ ཁ་སྐད་ འབྲི་ལུགས་དི་ནང་ ཡི་གུ་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ སྐྱ་ཡིག་
བརྒྱད་དང་ དེ་ལས་ སྐྱ་རིང་བ་དང་ ལུང་བའི་ བཟོད་སྐྱ་ དག་རྟོག་རྟོ་སྟེ་ སྟོན་ནི་དོན་ལུ་ དབྱངས་
ཡིག་ ལྷ་ལས་ལྷག་པ་ འབྲི་དགོཔ་ མེད་པ་ལས་བརྟེན་ ཁ་སྐད་འདི་ རྫོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་བའི་
སྐབས་ལུ་ ཡིག་འབྲུ་ a, e, i, o, u, p, k, h, l, m, n, w བརྒྱ་གཉིས་དང་ སྐྱེ་གནས་ རྟོད་
མར་ལས་ འཕྱོན་པའི་ དགག་སྐྱ་ བསྟོན་ནི་གི་དོན་ལུ་ འབྲུར་བཟོ་ཡོད་པའི་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་
རྟགས་ apostrophe ['] གཅིག་ དེ་ལས་ དབྱངས་ཡིག་ སྐྱ་རིང་བ་ ā, ē, ī, ō, ū གསལ་ལ་
བསྟོན་ འབད་ནི་དོན་ལུ་ macron [¯] མཚན་རྟགས་ གཅིག་ལས་ལྷག་འདི་ འབྲི་དགོཔ་ མེད་
པའི་ཁར་ གོད་ལུ་ བཤད་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ ཁ་སྐད་དི་གི་ བཟོད་སྐྱའི་ སྐྱ་གདངས་ཡ་ འཇམ་རྟོང་རྟོ་
ཡོད་པ་ལས་བརྟེན་ འཇམ་སྤིང་ནང་གི་ ཁ་སྐད་ འབྲི་ལུགས་ཚུ་གི་ གྲལ་ལས་ Hawaiian (ཏྲ་མ་
ཡི་ཡན་) ཀྱི་ ཁ་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་སྟོལ་འདི་ འབྲི་ལུགས་ བསྐྱེས་ཤོས་དང་ འཇམ་
ཤོས་ཅིག་འབད་ བརྟེན་ཨིན།

'O ke awakea ka manawa maika'i loa no ke kanu 'ana i ka mai'a. 'A'ohe
aka. Ua ho'i ke aka o nā mea a pau a ua kū pono ka lā i ka lolo.

Noon is the best time for planting bananas. There are no shadows. The
shadows of everything have retreated and the sun is directly overhead.

ཤིང་འབྲས་རང་ལག་བརྩུགས་ནི་གི་དོན་ལུ་ ཅུས་ཚད་དག་འཤོས་དིར་ ཉིན་གུང་ལུ་ཨིན། སྟེ་ ཅུས་
ཚད་དེ་ཅིག་ཁར་ ཉིམ་མགུ་ཐང་ཕོག་ནི་འདི་གིས་ གྲིབ་མ་དེ་རྩེ་ཡ་ ག་ཡེ་ར་སངས་འདི་ དངས་
རྟོག་རྟོ་འབད་འགྲུལ་ཨིན།

སྟེ་ རྒྱ་པར་དུ་ Vietnamese (བེད་ན་མི་སི་) གྲི་ ཁ་སྐད་ རྫོ་མེན་གྲི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་སྲོལ་དེ་ནང་
ཡི་གུ་ སྐྱ་ རྒྱ་ནམ་ཅན་གྲི་ དབྱངས་ཡིག་ བརྩུག་ཉིས་དང་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ སྐྱ་ཡིག་ མ་འདུལ་ ཉི་
ཤུ་ཙམ་གསུམ་ དེ་ལས་ བརྫོང་སྐྱའི་ སྐྱ་གདངས་ རྒྱ་པར་ སྐྱམ་འབད་ཡོད་པའི་ དབྱངས་གསལ་གྲི་
སྐྱ་ཚིག་ གཅིག་བསྐྱུས་ཀྱི་ སྐྱ་གདངས་ ཅུག་ ཡི་གུ་ དེ་ཅིག་ སྐྱ་བསྐྱེས་བརྒྱབ་འདི་ འབྲི་དོགས་
ལས་བརྟེན་ རྫོ་མེན་གྲི་ གསལ་བྱེད་ ཡིག་གཞུགས་ ཁལ་གཅིག་དང་ཅུག་ ཡོད་མི་འདི་གིས་ མ་
ལང་པར་ ཡིག་གུ་ གཅིག་བསྐྱུས་དང་ མངོན་གསལ་ཅན་གྲི་ རྟགས་མཚན་ འབྲི་ལུགས་རྩེ་ བར་
རྟོན་ དེ་སྟོན་ འབད་ཡོད་པ་ ཨིན་པས།

དེ་ལས་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ དེ་རྩེ་གི་སྐོར་ལས་ གནད་དོན་གཞན་མི་ ཉ་གོ་དགོཔ་
ཁག་ཆེ་ཤོས་ཅིག་ འབྲི་སྲོལ་ མ་འདུལ་ ག་ཅིར་ འབྲི་དགོ་ཅུ་ དང་པར་ ཁ་སྐད་འདི་ རྩུལ་བཞིན་
འབྲི་ཐངས་ ལྷབ་དགོ། དེ་ལས་ ཡིག་ཐོག་ གིས་ཡོད་པའི་ ཁ་སྐད་ གང་རུང་ཅིག་གི་ རྫོ་མེན་ནའི་
གཟེ་ཤན་འདི་ ལྷག་ཤེས་ནི་གི་ དོན་ལུ་ ག་ར་ཨིན་ཅུ་ འབྲི་ལུགས་དེ་གི་ བཅའ་ཁྲིམས་དང་ འབྲི་
ཐངས་ སྐྱ་འཛོམས་འདི་རྩེ་ ལྷབ་དགོཔ་ གཅོ་ཆེ་བའི་ཁར་ ལྷག་པར་དུ་ ཁ་སྐད་དེ་གི་ སྐྱ་གདངས་
རྩེ་ འབྲུལ་བ་མེད་པར་ ཤེས་དགོཔ་ གལ་ཆེ། དེ་འབད་མ་ལས་ འཛོམ་སྤྱིང་ནང་ལུ་ ཁ་སྐད་ རྫོ་མེན་
ནའི་གཟེ་ཤན་གྲི་ ཐོག་ལུ་ འབྲི་ལུགས་ ག་ར་ ལྷབ་འདི་ ཤེས་དགོཔ་ མ་གཏོགས་ རང་བཞིན་གྲིས་
ཤེས་བརྒྱབ་མི་ གཅིག་ཡ་ མེད་པ་ཨིན།

སྟེ་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་འདི་ དང་པ་ ཚར་གཅིག་ ཉུགས་ཉུག་ ཡོད་པའི་ འབྲི་ལུགས་གཅིག་
བཟུམ་འབད་ ཚོར་ཅུ་ བརྫོང་སྐྱའི་ སྐྱ་གདངས་དང་ མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ ཚད་ལྡན་ཅིག་ར་ ཨིན་
པ་ཅིན་ ཚར་གཅིག་ འབྲི་ཐངས་ཀྱི་ ལམ་ལུགས་རྩེ་ ཉ་གོ་ཞིམ་ལས་ དེ་ལས་ འབྲི་ལུགས་ བརྫོང་
སྐྱ་དང་ མ་འཁྲུལ་པར་ འབྲི་མི་ དེ་རྩེ་བ་ ལེ་ཤ་གིས་ འབྲི་མ་ འཇམ་རྟོར་རྟོ་སྟེ་ ཡོད་པ་ཨིན། དེ་མེན་
པའི་ རྩུལ་དང་ མི་མཐུན་པའི་ཁར་ བརྫོང་སྐྱ་ད་ཡ་ མི་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ཅིག་ ཨིན་པ་ཅིན་
དེ་དང་པ་ འབྲི་ལུགས་ ལྷབ་པའི་སྐབས་ལུ་ ག་དེ་ཅིག་ར་ བསྐྱུས་པ་དང་ འཇམ་དོ་ཚོར་ཅུ་ མཐའ་
མཇུག་ཁར་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ལག་ལེན་ འཐབ་མི་རྩུགས་པ་ཨིན། སྟེ་ བོད་ལུ་བཤད་ ཡོད་པ་བཞིན་
དུ་ འབྲི་སྲོལ་ རྩུལ་དང་ མཐུན་པ་འབད་ མཐར་འབྲེལ་ རྩུགས་པའི་ གནད་དོན་ རོ་མ་འདི་ འབྲི་
ལུགས་ བོ་བདེ་ བསྐྱུས་པ་ཅམ་ཅིག་གིས་ འཐུས་པ་མེན་པར་ བརྫོང་སྐྱའི་ སྐྱ་གདངས་ལུ་ཡ་ བརྟེན་
དགོཔ་ལས་ དེས་པར་དུ་ འབྲི་ལུགས་འདི་ དོན་འཛིན་གཉིས་ལུ་ བརྟེན་དེ་མཐར་འབྲེལ་དགོཔ་ཨིན།

དེ་ལས་ ཁ་སྐད་ འབྲི་སྲོལ་འདི་ ཚད་ལས་ བཀལ་བའི་ བསྐྱུས་པ་ བཟོ་བ་ཅིན་ དི་གིས་ བཟོད་སྤྲུའི་
 སྤྲུ་གདངས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ གསལ་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོན་མ་ཚུགས་པ་ལས་བཟེན་ འབྲི་ལུགས་ ཚུལ་
 དང་མཐུན་མ་འབད་ མཐ་ཡ་ མཐར་འབྲེལ་མི་ཚུགས། སྟེ་ ཁ་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་སྲོལ་
 ཡོད་རིགས་རྣམས་ ག་ར་ རོན་གྲུབ་པའི་གངས་སུ་ མ་ཚུད་པར་ ཡོད་པའི་ ཁུངས་འདི་ཡ་ ཁ་སྐད་
 བཟོད་སྤྲུའི་ སྤྲུ་གདངས་དང་ *Occam's razor* (ཨོཀ་ཀེམ་སི་རེ་བཟོར་) ཟེར་བའི་ ཚད་མ་རིག་
 པའི་ བཅའ་ཁྲིམས་ བཅས་སྤྲིག་ ཚད་ལུན་ དི་གཉིས་ལུ་ རྒྱབ་བཟེན་ མ་འབད་བར་ འབྲི་བ་ཅིན་
 འབྲི་ལུགས་འདི་ དམ་ངམ་ཤུགས་ཀྱིས་ རོན་ བཅུད་མེད་པའི་ གངས་སུ་ ཚུད་འགྲོམ་ཨིན། དེའི་
 འབད་བ་ཅིན་ *Thai*, (སྤྱིའི་) གི་ འབྲི་ལུགས་ དེ་བཟུམ་ལུ་ སྤྲུབ་ཨིན། སྟེ་ དི་ཡ་ ག་དེ་སྟེ་ཨིན་ན་
 ཟེར་མནོ་བ་ཅིན་ སྤྱི་ལོ་ ༡༩༤༤ ལུ་ *Thai*, (སྤྱིའི་) གཞུང་གིས་ གཞུང་འབྲེལ་ཁ་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་
 ཡིག་ཐོག་ འབྲི་སྲོལ་ཅིག་ རོ་སྟོན་བད་སྟོན་ འབད་ཡོད་པ་དང་ འནི་ འབྲི་ལུགས་ ཡིག་དེབ་དི་གི་
 མིང་ཡ་ *Romanisation Guide for Thai Script* (སྤྱིའི་གི་སྐད་ཡིག་ རྫོ་མེན་ནའི་ གཟེ་ཤན་གྱི་
 ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ལམ་སྟོན།) ཟེར་བའི་ ཡིག་དེབ་འདི་ ས་གནས་ *Bangkok* (བོང་ཀོག་)
 ལུ་ ཡོད་པའི་ རྒྱལ་གཞུང་ སློབ་གཉེར་ སྟེ་ཚན་གྱིས་འབད་ པར་བསྐྱན་ འབད་ཡོད་པ་ཨིན། ཨིན་ཏེ་
 འབྲི་ལུགས་འདི་ དང་པ་ *Thai* (སྤྱིའི་) གི་ ཁ་སྐད་ བཟོད་སྤྲུའི་ སྤྲུ་གདངས་དང་ འཁྲིལ་འདི་ མེན་
 པའི་ཁར་ གཉིས་པ་ བཟོད་སྤྲུ་ རིག་པའི་ རྣམ་བཞག་དང་ འབྲི་ལུགས་ བཅའ་ཁྲིམས་ ཚུད་ཡ་ མི་
 མཐུན་མ་ལས་བཟེན་ འབྲི་ལུགས་འདི་ དར་བྱབ་ ཡར་སྟེད་ འགྲོ་མ་བཏུབ་པར་ ལུས་ཡོད་པ་ཨིན།
 སྟེ་ དེ་སྟེ་ ལུས་དགོ་མི་འདི་ཡ་ རོན་ངོམ་ *Thai* (སྤྱིའི་) གི་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་
 འདི་ ཡིག་ཐོག་ལས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ བཅས་དེ་འབྲི་མི་དང་ བཟོད་སྤྲུའི་ སྤྲུ་གདངས་དང་ འཁྲིལ་
 འདི་ འབྲི་ལུགས་ དི་གཉིས་ཀྱི་ བར་ན་ དེའི་བ་ སོ་སོ་མ་ཕྱི་བར་ ག་ཐོབ་འབད་ འབྲེལ་བ་ འཐབ་
 འདི་ འབྲི་དོ་ ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ དེ་བཟུམ་གྱི་ འབྲི་སྲོལ་ ཁག་གཉིས་ གཅིག་ཁར་ སྤྲུ་བསྟེ་བརྒྱབ་
 འདི་ འབྲི་མི་འདི་གིས་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ཚུལ་དང་ མི་མཐུན་པའི་ཁར་ སྟེབ་སྟོར་ཡ་ མ་དག་པའི་
 འབྲི་ལུགས་ མགུ་ཉོག་བྲག་ཅིག་ ཨིན་པའི་དོན་ རང་བཞིན་གྱིས་ སྟོན་མ་ཨིན། རྒྱ་མཚན་ དེ་ལས་
 བཟེན་ རྒྱུད་རིམ་དང་ མི་ལྷན་པའི་ *Thai*, (སྤྱིའི་) གི་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འདི་གིས་ འབྲི་ལུགས་
 ཀྱི་ དམིགས་ཡུལ་དང་ དགོས་པ་འདི་ཚུ་ ཚུལ་བཞིན་ སྟོན་མ་ཚུགས་པ་ལས་ རོར་འབྲུལ་ ཡོད་
 པའི་ འབྲི་ལུགས་ རོན་མ་གྲུབ་པའི་ གངས་སུ་སྟེ་ ཆགས་ བཙེ་ཚར་ ཡོད་པ་ཨིན།
 སྟེ་ རྫོང་ཁའི་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ བཟོ་བཀོད་འདི་ བཟོད་སྤྲུ་ རིག་པའི་ ལམ་
 ལུགས་ཚུ་དང་ ཚུལ་མ་མཐུན་པའི་ སྟོན་མེད་པ་ལས་ *Thai* (སྤྱིའི་) གི་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་
 འབྲི་ལུགས་ དི་དང་ མ་པ་ལས་ར་ མི་འདྲ། དི་འབད་མ་ལས་ རྫོང་ཁའི་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་

འབྲི་ལུགས་འདི་ཡ་ རྒྱ་ལ་ཁབ་ China (ཁྱུ་ནག་), Japan (ཁྱུ་པུན་), Vietnam (མེད་ནམ་), Malaysia (མ་ལེ་ཤི་ཡ་), Indonesia (ཨིན་སྒྲོ་ནི་ཤི་ཡ་) དང་ Philippines (ཕི་ལི་ཕིན་སི་) རྒྱ་ནང་ ཡོད་པའི་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་རྒྱ་ནང་ ཅོག་འཐད་པ་འབད་ འབྲི་སྤོལ་ དར་ རྩབས་དང་ གོམས་འབྲིས་ བཅོན་པའི་ཐོག་ལུ་ སྤོལ་བ་ཅིན་ འབྲི་ལུགས་ མཐར་འཁྱུལ་ཚུགས་ པའི་ འོས་བབས་དང་ ལུན་མ་སྤེ་ ཡོད་པ་ཨིན། ཨིན་རུ་ཨོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ མཐར་སྤྱུལ་ནི་འདི་ འབྲི་སྤོལ་ བཟོ་བཞུགས་ རྒྱུ་མ་གཅིག་གིས་ གནོད་འགག་ སྤོལ་ར་ སྤྱུལ་མི་ཚུགས་ གཙོ་བོ་ འབྲི་ ལུགས་འདི་ དར་ཁབ་ གོམས་འབྲིས་ སྤོལ་བའི་སྐབས་ལུ་ ལག་ལེན་དང་ རྒྱུད་ལམ་ བཟང་ངན་ ལུ་ཡ་ རག་ལས་པ་ཨིན།

ཉེ་ འབྲུག་གཞུང་གིས་ ཨོང་ཁའི་ བཟོ་རྒྱུ་དང་ མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ རྫོ་མེན་ཨོང་ཁའི་ འབྲུལ་ བཤད་ དང་པ་འདི་ སྤྱི་ལོ་ ༡༩༩༡ ལུ་ འབྲི་སྤོལ་ བཟོ་རྒྱུ་དེ་སྤྱོད་ འབད་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ དེས་ འབྲི་ལུགས་འདི་ཨོང་ཁའི་ བཟོ་སྤྱོད་པའི་གཞུང་ ཡིག་དེབ་ གིས་མི་ རྒྱ་ནང་དང་ རྒྱ་དེགས་ གཉིས་ གྱི་ ཐོག་ལུ་ བཤད་ཡོད་པའི་ ཨོང་ཁ་ལས་ (ཨིང་ལི་ཤི་) ནང་དང་ (ཨིང་ལི་ཤི་) ལས་ ཨོང་ཁ་ནང་ སབས་དེགས་ལ་བཤད་ ཚོག་མཛོད་ དེ་ལྟེ་ ཡར་རྒྱས་གོ་སྒྲིག་ བཟོ་བའི་སྐར་ ཡོད་མི་ དེ་ནང་ལུ་ འབྲི་ནི་ མཁུ་བཅུགས་ ཡོད་པ་ཨིན། དེ་མ་ཚད་ ལམ་གྱི་ བཟོ་རྒྱུ་དང་ ས་ཁ་རྒྱ་ནང་ དེ་ལས་ བདུན་ ཐུག་གི་ གནས་ཚུལ་ རྒྱ་ནག་ལ་དང་ བརྒྱུད་འཕྲིན་ ཁ་བྱང་ཚོག་མཛོད་ རྒྱ་ནང་ལུ་ རྫོ་མེན་ཨོང་ ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ བཟོ་བཞུགས་འདི་ ཚུལ་ཅམ་ེ་ འབྱུང་དོ་ ཡོད་པ་ཨིན།

ཉེ་ རྒྱ་ལ་ཁབ་ China (ཁྱུ་ནག་) དང་ Vietnam (མེད་ནམ་) གཉིས་ཀྱིས་ གོམས་འབྲིས་དང་ ཉམས་སྤྱོད་རྒྱུ་ དཔེ་སྟོན་འབད་ ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་འདི་ དར་ཁབ་ བཟོ་སྤྱོད་ འབད་བའི་སྐབས་ལུ་ དུས་ལུན་ མཁྱེགས་སྤྱོད་ལུ་ བརྟེན་ དི་ཡ་ དོན་ མཐར་འཁྱུལ་ ཚུགས་ མེན། གང་ལྟར་ཡང་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ལག་ལེན་ འཐབ་པའི་སྐབས་ལུ་ བརྒྱུར་བཅོས་ ཚུལ་དང་མ་མཐུན་ བཟོ་དེ་སྤྱོད་ དར་ཁབ་ འབད་མི་འདི་གིས་ འབྲི་ལུགས་ མ་དག་པའི་ཉོང་ ལུ་ རྒྱུད་འཁྱུལ་ལས་ དོན་ མཐར་འཁྱུལ་ མ་ཚུགས་པའི་ རྒྱ་མཚན་ གཙོ་བོ་གཅིག་ དེ་ཨིན། ཉེ་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ལག་ལེན་ འཐབ་པའི་ དུས་སྐབས་ དེ་ནང་ལུ་ ཚུལ་དང་ མི་མཐུན་པའི་ རྒྱུར་ བཅོས་དང་ འབྲི་ཐངས་ རྣམ་པ་སྤྱོད་ཚོགས་གྱི་ ཐོག་ལུ་ རོ་སྤྱོད་དར་ཁབ་ འབད་བཅིན་ འབྲུག་པའི་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ དེ་གིས་ཡ་ Thai, (ཐཱའི་) གི་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ དེ་བཟུམ་ སྤེ་ དོན་མཐར་འཁྱུལ་ མ་ཚུགས་པར་ ལུས་བའི་ ཉེན་ཁ་ཡ་ཡོད།

ཉེ་ རྒྱ་སྤྱོད་རིག་པའི་ རྣམ་བཞག་དང་ མི་མཐུན་པའི་ ལམ་ལུགས་ རོས་ལེན་ འབད་མ་ཚུགས་ མི་ དེ་རྒྱ་གི་ དབྱེ་ འོག་ལུ་ ཁ་གསལ་འབད་ བཞུགས་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ དི་ཡ་ དང་པ་ འབྲུལ་བཤད་

བསྐྱུས་པ་འབད་ འབྲི་སྲོལ་ཡོད་མི་ ལམ་གྱི་ བད་སྟོན་དང་ ས་ཁ་ དེ་ལས་ འབྲེལ་བཤད་ རྒྱུ་པའི་
ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ཡོད་མི་ ཚིག་མཛོད་ ཚུན་དུ་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ ལག་གཉིས་
སྤྱ་བསྐྱུས་རྒྱུ་པ་འདི་ བྲིས་ཡོད་པ་ཅིན་ དེ་ལས་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ལམ་ལུགས་དང་ མ་ལྷན་མ་འབད་
བཅིཝ་ཨིན།

གཉིས་པ་ ལ་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ བྲིས་དེར་ འབད་རུ་ མཛོན་གསལ་ཅན་གྱི་ རྟགས་འདི་ཚུ་
ཚོང་མ་འབད་ ལག་ལེན་ མ་འཐབ་པ་ཅིན་ འབྲི་ལུགས་ བཛོད་སྤྱད་དང་ མཐུན་པའི་ བཅའ་ཁྲིམས་
ཚོང་གཞི་ དང་པ་དེ་ལས་ འགལ་བ་ འགྲུམ་ཨིན། རྟེ་ རྫོ་མེན་ རྫོང་ཁ་འདི་ བཛོད་སྤྱད་ སྤྱ་གདངས་
དང་ བསྐྱུན་དེ་འབྲི་སྲོལ་ གོ་བདེ་བསྐྱུས་པ་ ཚུལ་དང་ མཐུན་ཏྲིག་ཏྲི་ཅིག་འབད་ བཟོ་བཞོད་ འབད་
ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ དེ་བཟུམ་གྱི་ སྲོལ་ ཉམས་ལེན་ གོ་མས་འབྲིས་ བག་ཡངས་ བཏང་པ་ཅིན་ རྫོ་
མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་འདི་ དོན་ གྲུབ་མ་ཚུགས་པ་ འབྲེལ་བའི་ཁར་ ལྷག་པར་དུ་ ཚུལ་དང་
མ་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ དེ་སྤེ་ ལག་ལེན་འཐབ་པ་ཅིན་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁ་འདི་ བཟོ་བཞོད་ འདི་ལ་
འགྱུར་བཅོས་དང་ མེད་པ་བཏང་ནི་གི་ ཉེན་ཁ་ཡ་ ཡོད་པ་ཨིན།

གསུམ་པ་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་འདི་ རྟེན་སྦྱར་ ལྷ་ཚོགས་ འབྲི་བཅུག་ནི་དང་ དེ་
ལས་ ཚིག་གི་ རྟེན་སྦྱར་ ལོག་བཅོས་འབད་ནི་གི་ དབང་ཚད་ མི་ག་ཐོབ་ལུ་ རྟོན་པ་ཅིན་ དེ་གིས་
རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་དགོ་པའི་ དམིགས་ཡུལ་དང་ དགོས་པ་འདི་ཚུ་ རྒྱུང་ཁུངས་མེད་པ་ བཟོ་
བའི་ཁར་ དེ་ལས་ རྟེན་སྦྱར་ཡ་ མ་དག་པའི་ འབྲི་ལུགས་ མགུ་ཉྱག་དག་འདི་ཚུ་ དར་འབྱབ་ དེ་
ལས་འགྲུམ་ཨིན། རྟེ་ དེ་བཟུམ་མའི་ རྒྱུར་བཅོས་ རྣམ་པ་སྤྲུལ་ཚོགས་ འདི་ཚུ་ འབྲི་ལུགས་གྱི་ ལམ་
ལུགས་དང་ ཚོང་གཞི་ གཉིས་ཆར་དང་ མི་ལྷན་པའི་ཁར་ སྤྱ་སྐད་རིག་པའི་ རྣམ་བཞག་གི་ སྟོར་
ལས་ཡ་ བསྐྱུབ་སྟོན་ མེད་པའི་ དོན་ རྟོན་མ་ཨིན། དེ་གིས་སྤེ་ དེ་ལས་ འབྲེལ་པའི་ གཞུང་འབྲེལ་
ལ་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ལ་ ཚུལ་དང་ མི་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ཅིག་ལུ་
རྒྱུར་བཏང་ནི་གི་ དོག་པ་ཡ་ ཡོད་པ་ཨིན། དེ་མ་ཚད་ འབྲི་ལུགས་དེ་སྤེ་ གནས་སྐབས་གྱི་ རྟེན་
སྦྱར་ རྣམ་པ་སྤྲུལ་ཚོགས་གྱི་ ཐོག་ལུ་ ག་སྟོང་སྟོང་སྤེ་ འབྲི་ཚོག་པའི་ རང་དབང་ རྟོན་བཏང་པ་ཅིན་
དེ་གིས་ འབྲེལ་གི་ རྒྱལ་ཡོངས་ གཞུང་སྐད་འདི་ རྫོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ལུ་ གཞུང་འབྲེལ་གྱི་ ལ་
སྐད་འབྲི་ལུགས་ ཚུལ་དང་ མཐུན་ཏྲིག་ཏྲི་ཅིག་ དེམ་སུ་ ལག་ལེན་འཐབ་དེ་འབྲི་ནི་མེད་པའི་
དོན་ཡ་ རྟོན་མ་ཨིན།

༤ བཅོམ་སྤྱི་སྤྱི་གདངས་ རྒྱལ་དང་མཐུན་མ་ ཚད་ལྡན་གྱི་གཞི་རྩ།

དེ་ཡ་ གཞུང་སྐད་ཀྱི་ རིགས་ མང་ཤོས་ཅིག་ར་ ཡུལ་ཕྱོགས་སོ་སོའི་ གཡུས་སྐད་ སྤྱབ་ཐངས་ དེ་
 རྒྱལ་ས་བརྟེན་ ས་གནས་ སོ་སོའི་ནང་ལུ་ བཅོམ་སྤྱི་ སྤྱི་གདངས་ སྤྱབ་ཐངས་ཡ་ མ་འབྲམ་ རྣམ་
 བ་སྤྱོད་ཆོགས་འབད་ སྤྱབ་སྲོལ་ ཡོད་པ་ཨིན། རྟེ་ རྩ་མེན་རྫོང་ཁ་འདི་ གཙོ་བོ་ ཁ་ལས་ སྤྱབ་པའི་
 སྤྱོད་གི་ བཅོམ་སྤྱི་ སྤྱི་གདངས་ ཚད་དང་ལྡན་ཏོག་ཏོ་འདི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲུལ་བ་མེད་པར་ བར་
 རྟེན་ འབད་ཆོགས་པའི་ འབྲི་ལུགས་ རྒྱལ་དང་ མཐུན་ཏོག་ཏོག་ཅིག་ ཨིན། དི་འབད་མ་དང་ འཛི་
 བཅོམ་སྤྱི་ སྤྱི་གདངས་ ཚད་གཞི་འདི་ གཙོ་བོ་ ག་ཅི་བཟུམ་ཅིག་ལུ་ སྤྱབ་ཨིན་ན་ ཟེར་ མཉོ་བ་ཅིན་
 དེ་ཡ་ རྩོན་གོང་ལས་ར་ ཁ་སྐད་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ བཅོམ་སྤྱི་ སྤྱི་གདངས་ ཚད་གཞི་འདི་ *King's*
English ཟེར་ མང་འབད་ག་རྒྱལ་པའི་ (ཨིང་ལི་ཤི་) དེ་ལུ་ ཆག་ནས་ བརྩེ་སྲོལ་ཡོད་མི་ འདི་དང་
 ཆ་འབྲམ་སྟེ་ ཁ་སྐད་ རྫོང་ཁ་འདི་ སྤྱི་གདངས་ ཚད་གཞི་འདི་ཡ་ ༧ མང་འབད་ག་ རིན་པོ་ཆེ་མཆོག་
 དང་ རྒྱལ་གཞུང་ ཁོས་ཆོགས་ཁང་ལས་ གསལ་སྟེན་ མཛེད་གནང་མི་ དེ་ལུ་ ཆག་ནས་ བརྩེ་
 ཨིན། ཨིན་ཅུ་ ཁ་སྐད་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ རུས་རྟག་བུ་ར་ སྤྱི་གདངས་ སྤྱབ་ལུགས་ ཚད་ལྡན་འདི་གི་
 གཞི་རྩ་ གཙོ་བོ་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ ཆོག་མཛེད་ སྤྱི་གཐབས་ འབད་མི་རྩི་གིས་ སྤྱི་གདངས་ཀྱི་ ཚད་
 གཞི་ རྒྱལ་དང་ མཐུན་ཏོག་ཏོ་འབད་ བཟོ་འདི་ *Oxford English Dictionary* ཟེར་བའི་ ཆོག་
 མཛེད་ ཡིག་ཐོག་ ཐོ་དབ་ནང་ བཀོད་ཡོད་མི་དེ་ལུ་ ཆག་ནས་ བརྩེ་མ་གོ་གས་ *Her Majesty*
Queen Elizabeth II ཟེར་ ཨ་ཞེ་ (ཨེ་ལི་ཛེ་ཟེད་) གཉིས་པ་གི་ བཅོམ་སྤྱི་ སྤྱི་གདངས་རྩི་ ཐང་
 ཁར་ ཞུན་དག་བརྒྱབ་འདི་ སྤྱབ་སྲོལ་ བཟོ་ཡོད་པ་ མེན།
 དཔྱེ་དི་དང་ ཆ་འབྲམ་སྟེ་ འབྲུག་གི་ གཞུང་སྐད་ རྫོང་ཁ་འདི་ སྤྱི་གདངས་ སྤྱབ་ལུགས་ ཚད་ལྡན་
 འདི་གི་ གཞི་རྩ་འདི་ཡ་ གཙོ་བོ་ ས་གནས་ (Wang Thimphu) མང་ ཐིམ་ཕུག་དང་ (The
 Pinakha) ཐེད་སྤུ་ན་ཁ་ གཉིས་ནང་ལུ་ རུས་ཨ་རྟག་ར་ སྤྱབ་སྲོལ་ཡོད་པའི་ གཡུས་སྐད་དེ་ལུ་ ཆ་
 གནས་ བརྩེ་མ་ཨིན། དི་འབད་མ་ལས་བརྟེན་ རྫོང་ཁ་འདི་ བཅོམ་སྤྱི་ རྩ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་
 འདི་ཡ་ གཙོ་བོ་ སྤྱི་གདངས་ཀྱི་ གཞི་རྩ་ཚད་གཞི་ དི་དང་འབྲུལ་འདི་ འབྲི་དགོས་ཨིན།
 རྟེ་ དོན་ངོ་མ་ ཁ་སྐད་ (ཨིང་ལི་ཤི་) ནང་ སྤྱབ་སྲོལ་ཡོད་པའི་ བཅོམ་སྤྱི་ སྤྱི་གདངས་ རྣམ་གཤམས་
 དང་ལྡན་པའི་ ཐོག་ལུ་ སྤྱབ་སྲོལ་ ཡོད་མི་འདི་རྩི་ གཙོ་བོ་ རྒྱལ་ཁབ་ *England*, (ཨིང་ལེ་རྩ་) ཀྱི་
 རྩོ་ཕྱོགས་ ཁ་བུག་ལུ་ མི་རྣོ་བས་ ཉུང་སུ་ཅིག་གིས་ སྤྱབ་སྲོལ་ཡོད་པའི་ ཁ་དེ་ལུ་ གཞི་བཞག་འདི་
 སྤྱབ་སྲོལ་ དར་བྱབས་ འབྱུང་ཡོད་པ་ཨིན། ཨིན་ཅུ་ ཤེས་ཡོན་གྱི་ སྤྱངས་བ་ སྤྱོམ་འབད་ ཡོད་མི་
 རྩི་གིས་ དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ *England* (ཨིང་ལེ་རྩ་) ཀྱི་ ས་གནས་ སོ་སོ་ཅིག་ནང་ སྤྱབ་པའི་ ཁ་
 སྐད་ སྤྱི་གདངས་ཡ་ མ་འབྲམ་ *Yorkshire* (ཡོག་ཤཡེར་) ཟེར་འདི་ ཁ་སྐད་ སྤྱབ་མི་གཅིག་ ཨིན་

ཅུ་ དེ་གིས་ཡ་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ཁ་སྐད་འདི་ སྐྱ་གདངས་ སྦྱོན་མེདཔ་འབད་ སྐབ་ཚུགསཔ་ཨིན།
 དི་འབདཝ་དང་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ ཁ་སྐད་ སྐྱ་གདངས་སྐབ་ཐངས་ གཞན་མི་ཚུ་ནང་ལུ་ འཛེལ་
 བ་དང་ སྦྱོན་ཡོདཔ་ རྩ་ལས་ར་ མེན་པའི་ཁར་ རྒྱལ་ཁབ་ Scotland (སི་གོ་ཀ་ལེ་རྩ་), Wales
 (ཤེལ་སི་), Ireland (ཨའི་རི་ལེ་རྩ་), United States (ཡུ་ནའི་གེ་ཀླ་སི་གེ་ཀླ་སི་), Canada (ཀེ་
 བེ་སྐྱ་), South Africa (སུ་ཅུ་དུ་ཨམ་རི་ཀ་), Australia (ཨམི་གེ་ལི་ཡ་) དང་ New Zealand
 (ནི་ཅུ་གཟི་ལེ་རྩ་) ཚུ་ནང་ལུ་ སྐབ་སྐོལ་ཡོདཔའི་ ཁ་སྐད་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ སྐྱ་གདངས་ སྐབ་ཐངས་
 མ་འདྲམ་ དེ་ཚུ་ལུ་ཡ་ མ་གཞི་ ཁ་སྐད་ འཛེལ་བའི་ སྦྱོན་རྩ་ལས་ར་ མེདཔ་ཨིན། ཨིན་ཅུ་ ཁ་སྐད་
 (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ བཛྲོད་སྒྲའི་ སྐྱ་གདངས་ སྐབ་ཐངས་ རྣམ་པ་སྒྲ་ཚོགས་ ལེ་ཤ་ཡོདཔ་ལས་ འདི་
 ཚུ་ ག་ཡེ་ར་ Oxford English Dictionary ཟེར་བའི་ ཚིག་མཛོད་ ཐོ་དེབ་ནང་ལུ་ སྐྱ་གདངས་
 སྒྲ་ཚོགས་ ག་ར་ གཅིག་ཁ་འདུས་འདི་ འབྲེལ་བཤད་ འབད་ཐབས་ མེདཔ་ལས་བརྟེན་ དེ་ཚུ་གི་
 གྲལ་ལས་ སྐྱ་གདངས་ ཚོད་དང་ལྷན་མ་ གཅིག་ལུ་ གཞི་བཞག་འདི་ ཁ་སྐད་ སྐབ་ཐངས་ཀྱི་ འབྲི་
 ལུགས་ ཚོད་གཞི་ བརྟན་ཏོག་ཏོ་ གཅིག་འགྱར་ ཐག་བཅད་དགོཔ་ ཨིན།

དཔྱེ་དེ་བཞིན་ཏུ་ འབྲུག་གི་ ས་གནས་ Paro སྤར་དང་ Hā ཏུ་ཚུ་ནང་ལུ་ སྐབ་སྐོལ་ཡོདཔའི་ ཁ་
 སྐད་ རྫོང་ཁའི་ སྐྱ་གདངས་འདི་ (Wang) ཐང་དང་ (Thê) ཐེད་ཚུ་ནང་ སྐབ་སྐོལ་ཡོདཔའི་ རྫོང་
 ཁའི་ སྐྱ་གདངས་ཚུ་དང་ ཟུར་ དུམ་དག་ཅིག་ མི་འདྲ་ དེ་འབད་ཅུ་ མ་གཞི་ ཁ་སྐད་དེ་ལུ་ རྫོང་བ་
 དང་ སྦྱོན་ཡོདཔ་ རྩ་ལས་ར་ མེན། དི་འབདཝ་དང་ གོང་ལུ་ བཤད་ཡོདཔ་བཞིན་ཏུ་ བཛྲོད་སྒྲའི་ སྐྱ་
 གདངས་ སྒྲ་ཚོགས་ ག་ར་ གཅིག་ཁ་འདུས་འདི་ འབྲེལ་བཤད་ འབད་ཐབས་ མེདཔ་ལས་ རྫོང་
 ཁའི་ བཛྲོད་ཚིག་ ཚུ་ཡ་ རྫོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ སྐྱ་གདངས་དང་ མཐུན་པའི་ སྤེབ་སྦྱོར་ འབྲུལ་བ་
 མེདཔ་འབད་ འབྲི་དགོཔ་ལས་བརྟེན་ རྫོང་ཁའི་སྐྱ་གདངས་ ཁ་ལས་སྐབ་ཐངས་དང་ ཡི་གུ་ནང་
 འབྲི་ཐངས་ཀྱི་ ཚོད་གཞི་དེ་གཉིས་ སྐྱ་གདངས་ ཚོད་ལྷན་གཅིག་འགྱར་ལུ་ གཞི་བཞག་འདི་ འབྲི་
 དགོཔ་ཨིན། དི་འབདཝ་ལས་ སྐྱ་གདངས་དང་ བཐུན་པའི་ ཡི་གུ་འབྲི་ལུགས་འདི་ ལག་ལེན་
 འཐབ་འདི་ འབྲི་བ་ཅིན་ ང་བཅས་ར་ འབྲུག་གི་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་སྐད་ རྫོང་ཁ་འདི་ཡ་ རྫོ་མེན་
 གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་དགོཔའི་ ཡིག་རིགས་ ཚུ་ནང་དང་ ལྷག་པར་དུ་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ རྒྱང་བསྐྱགས་དང་
 གནས་ཚུལ་ དེ་ཚུ་ནང་ དུས་ནམ་ར་འབད་ཅུ་ རྫོ་མེན་གྱི་ཐོག་ལུ་ར་ ཚོད་དང་ལྷན་པའི་ འབྲི་ལུགས་
 ཚུལ་དང་ མཐུན་ཏོག་ཏོ་ཅིག་འབད་ འབྲི་ཚུགས་པའི་ རོན་ བསྐྱབ་ཚུགས།

༥ རྩོམ་མཁོད་ཁོང་ལའི་ འབྲི་ལུགས་དང་ ཆ་ལུགས་སྒྲུབ་ཚུལ།

འབྲུག་གི་ གཞུང་སྐད་རྒྱུ་ལ་ རྩོམ་མཁོད་ཀྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ ཡིག་འབྲུ་ F, Q, V, དང་ X, གཞི་ ལག་ལེན་འཐབ་དགོས་ མེད་པ་ལས་བརྟེན་ རྩོམ་མཁོད་ གསལ་བྱེད་ ཉི་ཤུ་ཙུ་ རྩུག་ ཡོད་པའི་ནང་ལས་ གཙོ་བོ་ ཡིག་གཟུགས་ ཉི་ཤུ་ཙུ་གཉིས་དང་ དི་གིས་ ཁ་སྐྱོང་འབད་ མཛོན་གསལ་ཅན་གྱི་ སྒྲ་ཤུགས་ཀྱི་ མཚན་རྟགས་ གསུམ་ ལག་ལེན་ འཐབ་དགོས་ཨིན། དེ་ཡ་ དབྱངས་ཡིག་ རིང་བའི་ མཚན་རྟགས་ *circumflex accent* [^] བྱིམ་ཏོ་ *chimto* གཅིག་ དང་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་བསྐྱར་དེ་སྒྲ་བ་དགོ་པའི་ མཚན་རྟགས་ *diaeresis* ["] ཆོག་གཉིས་ *tshâ 'nyi* འབད་བའི་ མཚན་རྟགས་གཅིག་ དེ་ལས་ ཆོག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* ['] ཀོ་མ་ *koma*, གཅིག་ འབད་མ་དང་ བརྟེན་སྒྲ་ དག་ཏོག་ཏོ་སྒྲ་ རྩོན་ཐབས་ཀྱི་ དོན་ལུ་ བསྐྱེམས་ གྱིས་ མཛོན་གསལ་ཅན་གྱི་ མཚན་རྟགས་ གསུམ་ སྤྱི་མཐུན་གྱི་ཐོག་ལུ་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་ སྒོལ་ ཡོད་མི་འདི་གིས་ རྩོམ་མཁོད་ཁོང་ འདི་ཡ་ འཛམ་གླིང་རྒྱབ་ཕྱོགས་ (ཡུ་རོ་པི་ཡན་) ཀྱི་ རྒྱལ་ ཁབ་ཚུ་ནང་ ཡོད་པའི་ འབྲི་སྒོལ་ བྱུན་དག་ དེ་ཚུ་བཟུམ་སྟེ་ འབྲི་ལུགས་ ཡང་དག་ ཅིག་གི་ ཁངས་སུ་ ཚུད་པའི་ཁར་ རྒྱལ་ཡོངས་ཀྱི་ བརྟེན་སྒྲ་ དག་ཏོག་ཏོ་སྒྲ་ རྩོན་ཐབས་ཀྱི་ འོས་བབས་ད་ ཡ་ ལྷན་མ་ འགྲུལ་ཨིན།

སྟེ་ གཞུང་འབྲེལ་ཁ་སྐད་ རྒྱུ་ལ་ རྩོམ་མཁོད་ཀྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ མཛོན་གསལ་ ཅན་གྱི་ མཚན་རྟགས་ *diacritics* [^ " '] གསུམ་ ལག་ལེན་འཐབ་ ཡོད་མི་འདི་ རྒྱལ་ཁབ་ རྒྱ་ནག་དང་ *Vietnam* (བེད་ནམ་) དེ་ལས་ *French* (ཕི་རེན་ཆི) གི་ ཁ་སྐད་ འབྲི་ལུགས་ཚུ་ དང་ འཕྱད་པ་ཅིན་ རྩོམ་མཁོད་ཁོང་ འདི་ནང་ལུ་ མཛོན་གསལ་ཅན་གྱི་ མཚན་རྟགས་ འབྲི་དགོས་ ལེ་ཤ་ གིས་ ཉུང་མ་ཨིན། དེ་འབད་མ་དང་ *Japanese* (རྒྱ་པ་ནི་སི་) དང་ *Indonesian* (ཨིན་སྒོ་ནི་ཤི་ ཡན་) དེ་ལས་ *Malay* (མ་ལེ་) གི་ ཁ་སྐད་ འབྲི་ལུགས་ དེ་ཚུ་དང་ འཕྱད་པ་ཅིན་ རྩོམ་མཁོད་ཁོང་ འདི་ནང་ལུ་ མཛོན་གསལ་ཅན་གྱི་ མཚན་རྟགས་ འབྲི་དགོས་ མང་སུ་ ཡོད་པ་དང་ དེ་ཡ་ རྒྱ་མཚན་ གཙོ་བོ་ སྒྲ་སྐད་ཀྱི་ རྒྱལ་བཞག་དང་ འབྲིལ་འདི་ *Japanese* (རྒྱ་པ་ནི་སི་) དང་ *Indonesian* (ཨིན་སྒོ་ནི་ཤི་ ཡན་) དེ་ལས་ *Malay* (མ་ལེ་) གི་ ཁ་སྐད་ བརྟེན་སྒྲ་འི་ རྒྱལ་བཞག་ དེ་ཚུ་བ་ཡ་ གཞུང་སྐད་རྒྱུ་ལའི་ བརྟེན་སྒྲ་འི་ རྒྱལ་བཞག་འདི་ དོན་ སྒྲ་བསྐྱེམས་མང་སུ་ ཡོད་པ་ལས་བརྟེན་ ཡིག་ ཐོག་ལུ་ མཛོན་གསལ་ཅན་གྱི་ མཚན་རྟགས་ཡ་ མང་སུ་ འབྲི་དགོས་ ཡོད་པ་ཨིན།

སྟེ་ གལ་སྲིད་ རྒྱུ་ལའི་ རྩོམ་མཁོད་ནི་གཟེ་ཤན་འདི་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་དང་ མི་ འབྲ་བས་ ཟེར་བའི་ བསམ་འཆར་རེ་ཡ་ འབྱུང་པ་ཅིན་ རྩོམ་མཁོད་ཁོང་འདི་གི་ དམིགས་ལུ་དང་ རྒྱ་མཚན་གཙོ་བོ་ རྒྱུ་ལའི་ བརྟེན་སྒྲ་དེར་ དག་ཏོག་ཏོ་འབད་ རྩོན་ཐབས་ཀྱི་ དོན་ལུ་ ཨིན་པ་མ་

གཏོགས་ (ཨིང་ལིཤི) གི་ བཅོད་སྒྲུ་ ཉིང་སངས་ས་སྤྱི་ སྟོན་ཐབས་ཀྱི་དོན་ལུ་ མེས་ལས་ དེ་ལུ་
བདེན་པ་ སྤྱི་མ་འབད་ར་ ཡོད་པའི་ཁར་ ལྷག་པར་དུ་ རྫོ་མེན་ཅོང་ཁ་འདི་ (ཨིང་ལིཤི) གི་ འབྲི་
ལུགས་ འདི་དང་ མ་འདྲ་བའི་ དོན་ཚན་ གལ་ཅན་ ཁག་གཉིས་ ཡོད་པ་ཨིན། རྟེ་ དོན་ཚན་ དང་
པ་ ཅོང་ཁ་དང་ (ཨིང་ལིཤི) གི་ བཅོད་སྒྲུ་འི་ དབྱེ་བ་དང་ ཁྱད་པར་འདི་ཚུ་ མ་འདྲཝ་ རྒྱ་ཚེད་གཏོ་
འབད་ར་ ཡོད་པ་ལས་ དེ་ལུ་ (ཨིང་ལིཤི) གི་ ཁ་སྐད་ནང་ལུ་ th ཟེར་ གྲིས་ཡོད་པའི་ སྒྲ་འདི་ ཅོང་
ཁ་ནང་དང་ གཞན་ཁ་སྐད་ མང་ཤོས་ཅིག་ནང་ར་ སྒྲ་འདི་ མེད་པའི་ཁར་ ད་ཅུ་ (ཨིང་ལིཤི) གི་ ཁ་
སྐད་ནང་ ch ཟེར་ གྲིས་ཡོད་པའི་ སྒྲ་འདི་ སྒྲ་སྐད་རིག་པའི་ རྣམ་བཞག་དང་ འཁྲིལ་པ་ཅིན་ ཅོང་
ཁ་འི་ ཡིག་གཟུགས་ (ཅ) དང་ (ཆ) གཉིས་ ག་དལ་ ཡིག་གཱའི་འབྲེལ་བ་ འགྲིག་མི་ཚུགས་པ་
ཨིན། དེ་ལས་ དོན་ཚན་ གཉིས་པ་ (ཨིང་ལིཤི) གི་ ཁ་སྐད་ འབྲི་ལུགས་འདི་ བཅོད་སྒྲུ་དལ་ མི་
མཐུན་པའི་ཁར་ ལས་ལུགས་དལ་ མི་མཐུན་མ་ལས་བརྟེན་ རན་འཚམས་ལས་ བཀལ་བའི་ ཚུལ་
དང་ མི་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ སྤབས་ མ་བདེ་ཁག་ཁ་ གཅིག་ཨིན།

མ་གཞི་ (ཨིང་ལིཤི) གི་ ཁ་སྐད་ འབྲི་ལུགས་འདི་ བཅོད་སྒྲུ་འི་ སྒྲ་གདངས་དང་ འཁྲིལ་དེ་འབྲིཝ་
མེན་ཅུ་ དབྱེ་ འོག་ལུ་ གསལ་སྟོན་ འབད་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ བཅོད་སྒྲུ་འི་ སྒྲ་གདངས་ དགའ་ཏོག་ཏོ་
སྤྱི་ སྟོན་ཐབས་ཀྱི་ དོན་ལུ་ *Oxford English Dictionary* ཟེར་བའི་ ཚིག་མཛོད་ ནང་ལུ་ (ཨིང་
ལིཤི) གི་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ ཚད་ལྡན་ སོ་སོ་གཅིག་ལ་ ཡོད་པ་ཨིན། རྟེ་འ་ནི་
(ཨིང་ལིཤི) གི་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་འདི་ རྫོ་མེན་ཅོང་ཁ་དང་ འཕྱད་པ་ཅིན་ ལྷག་
པར་དུ་ མགའ་ཉོགས་སི་སི་གི་ འབྲི་ལུགས་གཅིག་ ཨིན་པའི་ཁར་ (ཨིང་ལིཤི) སྤྱི་མཐུན་གྱི་ ཐོག་
ལུ་ འབྲི་ལུགས་འདི་ སྒྲ་གདངས་ སྤབ་ཐངས་དང་ འཁྲིལ་པ་ཅིན་ ཡི་གཱའི་འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ ལས་
ལུགས་དང་ མ་པ་ལས་ར་ མི་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་གཅིག་ཨིན། དེ་མ་ཚད་ ཁ་སྐད་ བཅོད་སྒྲུ་འི་
སྒྲ་གདངས་དང་ ཡི་གཱའི་ སྤབ་སྦྱར་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ འདྲ་མཚུངས་ཀྱི་ འབྲེལ་བ་ལ་ མེད་པའི་
ཁར་ སྤབ་སྦྱར་ ལྷ་གཅིག་ལུ་ སྒྲ་གདངས་ སྤབ་ཚུལ་ ཁག་ལེ་ཤ་འབད་ ཡོད་པ་དང་ དེ་ལས་ སྒྲ་
གདངས་ གཅིག་ལུ་ སྤབ་སྦྱར་ འབྲི་ལུགས་ རྣམ་པ་སྤྱོད་ཚུགས་འབད་ ཡོད་པ་ལས་བརྟེན་ (ཨིང་
ལིཤི) སྤབ་སྦྱར་གྱི་ ཤེས་ཡོན་འདི་གིས་ དོན་ འཛོལ་བའི་ ལས་བདའ་འདི་ འཁྲིད་འབྱོར་བའི་ ཉེན་
ཁ་ལ་ སྤྱི་མ་འབད་ར་ ཡོད་པ་ཨིན།

THE SAME ENGLISH SPELLING REPRESENTS
DIFFERENT ENGLISH SOUNDS.

	<u>English word</u>	<u>Phonological transcription</u>	<u>English spelling</u>	<u>speech sound</u>
(1)	enough	[inʌf]	ough	[ʌf]
	although	[ɔ:lðəʊ]		[əʊ]
	through	[θru:]		[u:]
	thought	[θɔ:t]		[ɔ:]
	drought	[draʊt]		[aʊ]
(2)	chauffeur	[ʃəʊfə]	ch	[ʃ]
	cheese	[tʃi:z]		[tʃ]
	ache	[eɪk]		[k]
	loch	[lɒx]		[x]
(3)	woman	[wʊmən]	o	[ʊ]
	women	[wɪmɪn]		[ɪ]
	polish	[pɒlɪʃ]		[ɒ]
	Polish	[pəʊlɪʃ]		[əʊ]
	occur	[əkɜ:r]		[ə]
	womb	[wu:m]		[u:]
	glory	[glɔ:rɪ]		[ɔ:]

DIFFERENT ENGLISH SPELLINGS REPRESENT
THE SAME ENGLISH SOUND.

	<u>English word</u>	<u>Phonological transcription</u>	<u>English spelling</u>	<u>speech sound</u>
(1)	nation	[neɪʃən]	ti	[ʃ]
	chamois	[ʃæmwɑː]	ch	
	show	[ʃəʊ]	sh	
	Asian	[eɪʃən]	si	
	ocean	[əʊʃən]	ce	
	schist	[ʃɪst]	sch	
(2)	sew	[seʊ]	ew	[əʊ]
	sow	[seʊ]	ow	
	knoll	[nəʊl]	o	
	dough	[dəʊ]	ough	
	beau	[bəʊ]	eau	
	foe	[fəʊ]	oe	
	load	[ləʊd]	oa	
	soul	[seʊl]	ou	
	pole	[pəʊl]	o...e	

	English word	Phonological transcription	English spelling	speech sound
(3)	chalet	[ʃæleɪ]	et	[eɪ]
	why	[weɪ]	ey	
	pray	[preɪ]	ay	
	lei	[leɪ]	ei	
	touché	[tuʃeɪ]	é	
	neighbour	[neɪbər]	eigh	
	negation	[nɪgeɪʃən]	a	

གོང་ལུ་ དཔྱེ་སྟོན་འབད་ ཡོད་མི་ དེ་ཚུ་གིས་ (ཨིང་ལི་ཤི་) འདི་ རྒྱ་མཚན་ ག་ཅི་ལས་བརྟེན་ རྫོ་
 མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་གི་ དཔེ་དང་གཞི་ མ་བདུབ་ཨིན་ན་གི་ སྒྲོར་ལས་ དོན་ གསལ་
 ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོན་མ་ཨིན། སྟེ་ དོན་དང་མི་འགལ་ཅུ་ འགལ་ཤ་བཟུམ་སྟེ་ ཚོར་བའི་ རྫོ་མེན་རྫོང་
 ལའི་ འབྲི་ལུགས་ བཟོ་བཀོད་འདི་ སྐྱདས་བ་ མེད་དེ་འབད་ཅུ་ ཉེ་མ་ལས་ར་ སྟོན་གོང་གི་ (ཨིང་
 ལི་ཤི་) *Anglo-Saxon* ཟེར་བའི་ ཐོག་ལུ་ ཤེས་ཡོན་ ཡོད་མི་ཚུ་གི་ དོན་ལུ་ ཤར་ཕྱོགས་ (ཨི་ཤི་
 ཡན་) གྱི་ རྒྱལ་ཁབ་ ཚུ་ནང་གི་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ དེ་ཚུ་གི་གལ་ལས་ ལྷག་
 པར་དུ་ ལག་ལེན་འཐབ་གོ་ བདེ་ཏོག་ཏོ་ བསྐྱས་པ་གཅིག་འབད་ བཟོ་དེ་ཡོད་པ་ཨིན། དི་འབད་ཤ་
 ལས་ རྫོ་མེན་རྫོང་ལའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ ཡིག་རྒྱུད་དང་ ཡི་གུ་ གཅིག་ཁ་བསྐྱས་
 འདི་ སྐྱ་གདངས་ ལག་ལེན་ འཐབ་བདུབ་པའི་ སྐྱ་ཚད་དང་བསྐྱར་དེ་འབྲི་དགོ་པའི་ཁར་ རྒྱལ་སྤྱིའི་
 བརྫོང་སྐྱ་ ཉིང་སངས་ས་སྟེ་ སྟོན་ཐབས་གྱི་ ཁྱིམ་ས་ལུགས་ ལྷར་དུ་ རྫོང་ལའི་ མདོན་གསལ་ཅན་
 གྱི་ མཚན་རྟགས་ དེ་ཚུ་ཡ་ བརྫོང་སྐྱ་དང་ བསྐྱར་དེ་འབྲི་དགོ་པ་ཨིན།

སྟེ་ འབྲུག་མི་དང་ ཕྱི་མི་ མང་ཤོས་ར་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ འབྲི་ལུགས་ཐོག་ལུ་ གོམས་འབྲིས་རྒྱུད་
 ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ ལག་ལེན་ འཐབ་བདུབ་པའི་ རྒྱད་རྒྱུ་ཅན་གྱི་ འབྲི་ལུགས་ཞུན་དག་འདི་ རྫོ་མེན་
 རྫོང་ལའི་ བཟོ་བཀོད་གཅིག་ཨིན། དི་འབད་ཤ་དང་ འབྲི་ལུགས་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ སྐྱ་གདངས་དང་
 ཆ་འདམ་ཅམ་ཅིག་གིས་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ གཡུས་སྐད་ འབྲི་ལུགས་ ལམ་ལུགས་ ཚུ་ནང་ལུ་ རྫོ་མེན་
 ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་གྱི་ རྒྱ་ཚད་དང་ལྷན་པའི་ ར་ཁུངས་ཡ་ འཕྲོད་མི་ཚུགས་ དོན་ཡ་ མཐར་
 འབྲེལ་མི་ཚུགས་པ་ཨིན། དི་ཡ་ དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ འབྲི་ལུགས་ ལེགས་ཞིམ་འབད་ མཐར་འབྲེལ་
 ཡོད་མི་ རྒྱ་ནག་གི་ གཞུང་འབྲེལ་ཁ་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་སྟོལ་ *Pinyin* (པིན་ཡིན་)

ཟེར་བའི་འབྲི་ལུགས་འདི་ (ཨིང་ལི་ཤི) གི་འབྲི་ལུགས་འདི་དང་ ཟུར་ཅམ་ཡ་ མ་འདྲ་དེ་འབད་
 ཅུ་འབྲི་སྲོལ་ བད་སྟོན་འབད་འདི་ ལོ་རྩེ་དག་པ་ཅིག་གི་ ནང་འཁོད་ནང་ར་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ནང་ལུ་ རྒྱབ་
 སྲེལ་ མགྲོགས་ཐོག་ལུ་ སང་ཡོད་པ་ཨིན། ཨིན་ཅུ་ (ཨིང་ལི་ཤི) གི་ སྐད་ཡིག་ འབྲི་ཤེས་མི་ཚུ་ལུ་
 འཛམ་གླིང་ཤར་ཕྱོགས་ (ཨི་ཤི་ཡན) རྒྱལ་ཁབ་ ཚུ་ནང་གི་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ དེ་
 ཚུ་གི་ གྲལ་ལས་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ཉེ་མ་ལས་ར་ གོམས་འདྲིས་ རྫོང་ཡོད་པའི་
 འབྲི་ལུགས་ཅིག་ བཟུམ་སྡེ་ ཚོར་བའི་ཁར་ ལྷག་པར་དུ་ འབྲུག་པའི་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་
 ལུགས་འདི་ འབྲི་ལུགས་ གཞན་ཚུ་དང་ཕྱེད་པ་དང་ ལྷག་ཅུ་ཡ་ འཛམ་གྲོང་ཉོ་འབད་ ཤེས་ཚུགས་པ་
 གཅིག་ཨིན།

སྟེ་ གཞུང་འབྲེལ་ རྫོང་ཁའི་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ དོན་ཚན་རྩེམ་ གཅིག་
 ཡིག་འབྲུ་ c, འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་དགོ་པའི་ རྫོང་ཁའི་ བརྫོང་ཚོག་གི་ སྐྱ་གདངས་ བཞི་
 ཡོད་མི་འདི་ཡ་ (ཅ་ c, ཆ་ ch, ཕྱ་ pc, ཕྱ་ pch) ཟེར་ འབྲི་དགོ་པ་དང་ དེ་ལས་ བརྫོང་སྐྱ་ (ཅ་ c)
 རྫོན་ནའི་དོན་ལུ་ ཡིག་འབྲུ་ c, འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་དགོ་མི་འདི་ཡ་ གཙོ་བོ་སྟེ་ (ཨི་ཤི་ཡ་)
 གི་ སྐད་རིགས་ ཚུ་གི་དོན་ལུ་ འཛམ་གླིང་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ བརྫོང་སྐྱ་ དག་ཉོག་ཉོ་སྟེ་ རྫོན་ཐབས་ཀྱི་
 འབྲི་ལུགས་ ཚུ་དལ་ ཆམ་ཐུན་པའི་ཁར་ ལྷག་པར་དུ་ ཁ་སྐད་ Malay (མ་ལི་) དང་ Indonesian
 (ཨིན་སྐྱོ་ནེ་ཤི་ཡན) གི་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ ཚུ་ནང་ལུ་ཡ་ བརྫོང་སྐྱ་ (ཅ་ c) རྫོན་
 ནའི་དོན་ལུ་ ཡིག་འབྲུ་ c, འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་དོ་ ཡོད་པ་ལས་ བརྟེན་དེ་ཨིན། སྟེ་ བརྫོང་སྐྱ་
 (ཅ་ c) ཟེར་ རྫོན་ནའི་དོན་ལུ་ (ཨིང་ལི་ཤི) གི་ སྐྱ་གདངས་ གཅིག་ལུ་ ཡི་གུ་ གཉིས་ གཅིག་ཁར་
 འདུས་འདི་ ch ཟེར་ འབྲི་ནི་གི་ རེ་འདོད་བསྐྱེད་མི་འདི་ སྐྱ་སྐད་རིག་པའི་ ལམ་ལུགས་དང་ འཁྲེལ་
 པ་ཅིན་ འབྲི་ལུགས་ སྤྲད་སྟེ་ ཕ་ལས་ར་ འབད་མི་ཚུགས། དེ་ཡ་ དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ (ཨིང་ལི་ཤི)
 གི་ ཁ་སྐད་ནང་ church ཟེར་བའི་ བརྫོང་སྐྱ་འདི་ རྫོན་ནའི་དོན་ལུ་ ཡི་གུ་ ch ཟེར་ གིས་དེ་སྐྱ་རྫོན་
 འབད་ ཡོད་མི་འདི་ སྐྱ་སྐད་རིག་པའི་ རྣམ་བཞག་དང་ འཁྲེལ་པ་ཅིན་ (ཅ་ c) ཟེར་བའི་ རྫོང་ཁའི་
 བརྫོང་སྐྱ་ འདི་དང་ ཕ་ལས་ར་ མི་འདྲ། དི་འབད་ཨམ་ལས་ གོང་གི་ འབྲི་ལུགས་ འཛེལ་བ་ཡོད་མི་ དེ་
 ལས་བརྟེན་འདི་ འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ ཚད་གཞི་ གཞན་མི་ཚུ་ཡ་ མེད་པ་བཏང་པའི་ ཉེན་ཁ་ཡོད། དེ་ཡ་
 དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ གོང་གི་ འབྲི་ལུགས་ མ་དག་པ་འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་པ་ཅིན་ དེ་ལས་ དི་དང་ ཆ་
 འདྲ་བའི་ རྫོང་ཁའི་ བརྫོང་ཚོག་གི་ སྐྱ་གདངས་ གཞན་མི་གསུམ་ ཡོད་མི་འདི་ཡ་ འབྲི་ལུགས་ མ་
 དག་པའི་ཐོག་ལུ་ (ཆ་ chh, ཕྱ་ pch, ཕྱ་ pchh) ཟེར་ འབྲི་དགོ་པའི་འགྱུར་ འགྲོ་འོང་།

སྟེ་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ རྒན་དག་འབད་ ཡོད་མི་ཚུ་ནང་ བརྫོང་ཚོག་གི་ སྐྱ་གདངས་
 གཅིག་ རྫོན་ནའི་དོན་ལུ་ ཡི་གུ་ བཞི་ གཅིག་ཁར་སྐྱར་འདི་ འབྲི་སྲོལ་ མེད་པ་བཞན་དུ་ རྫོང་ཁ་རྫོ་
 མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ རྒན་དག་དེ་ནང་ལུ་ཡ་ སྐྱ་གདངས་ གཅིག་ རྫོན་ནའི་དོན་ལུ་ ཡི་

གུ་བཞི་གཅིག་ཁར་འདུས་དེ་འབྲི་སྲོལ་མ་པ་ལས་ར་མེད་པ་ཡིན། དེ་འབད་མ་ལས་ར་མེད་ཁའི་བཟོད་ཚོག་(ཕུ་pch) ཟེར་བའི་བཟོད་སྒྲ་གཅིག་སྟོན་ནི་དོན་ལུ་ཡི་གུ་གསུམ་འདུས་དེ་ལས་བརྒྱལ་འདི་འབྲི་སྲོལ་མེད་པ་ཡིན། དེ་མ་ཚད་འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་འདི་ད་ཚུན་རྒྱལ་ཁབ་Britain (བི་རི་ཀེན་) དང་གཞན་རྒྱལ་ཁབ་ག་གི་མངའ་འོག་ལུ་ཡི་གུ་ཚུད་པར་ཚུས་སྤྱིད་ལུགས་གཉིས་ཀྱི་དཔལ་དང་ལྷན་པའི་རང་དབང་རང་བཅོན་གྱི་རྒྱལ་ཁབ་གཅིག་འབད་ར་སྟོད་ཡོད་པ་ལས་བརྟེན་རྫོང་ཁའི་བཟོད་སྒྲ་(ཅ་c) ཟེར་བའི་སྒྲ་འདི་(ཨིང་ལི་ཤི་) གི་འབྲི་ལུགས་ch ཟེར་འབྲི་སྲོལ་ཡོད་མི་འདི་དང་འདྲ་དགོ་པའི་ར་ཁུངས་ཡི་མེད་པའི་ཁར་(ཨིང་ལི་ཤི་) གི་འབྲི་ལུགས་འདི་འཛམ་གླིང་རྒྱལ་སྤྱིའི་འབྲི་ལུགས་ཚད་གཞི་དཔལ་ཆ་མི་མཐུན། སྟེ་(ཨིང་ལི་ཤི་) ནང་ch ཟེར་འབྲི་སྲོལ་ཡོད་པའི་སྒྲ་གདངས་འདི་French (ཕི་རེན་ཆི) གི་ཁ་སྐད་འབྲི་ལུགས་ནང་tch དང་Czech (ཅེག་) ནང་č དེ་ལས་Italian (ཨི་ཀ་ལི་ཡན་) ནང་c དང་German (རྒྱར་ལྷན་) གི་ཁ་སྐད་འབྲི་ལུགས་ནང་tsch ཟེར་བྲིས་དེ་སྒྲ་སྟོན་འབད་དོ་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་གོང་གི་སྐད་རིགས་འབྲི་ལུགས་དེ་ཚུའི་གྲལ་ལས་གཅིག་གིས་ཡི་གུ་ཚུང་ཁའི་སྒྲ་གདངས་(ཅ་c) དང་(ཆ་ch) གཉིས་ཀྱི་བར་ནའི་བཟོད་སྒྲའི་དབྱེ་བ་དང་ཁུད་པར་སོ་སོ་འབད་ཕྱི་འདི་བཟོད་སྒྲ་གསལ་ཏོག་ཏོ་འབད་སྟོན་མི་ཚུགས།

དེ་འབད་མ་ལས་ར་མེད་ཁའི་སྒྲ་གདངས་(ཅ་c) དང་(ཆ་ch) གཉིས་ལུ་སྡེབ་སྦྱར་ch དང་chh ཟེར་འབྲི་མི་འདི་ཡི་སྡེབ་སྦྱར་མ་དག་པའི་སྟོན་སྟོམ་ཡོད། དེ་བཞིན་དུ་གོང་གི་སྡེབ་སྦྱར་གཅིག་བསྐྱས་chh ཟེར་འབྲི་མི་འདི་(ཨིང་ལི་ཤི་) གི་འབྲི་སྲོལ་སྡེབ་སྦྱར་འདི་དང་ཆ་མི་མཐུན་དོ་བཟུམ་སྟེ་འབྲི་ལུགས་c ཟེར་འབྲི་མི་འདི་ཡི་(ཨིང་ལི་ཤི་) གི་འབྲི་སྲོལ་འདི་དང་མ་པ་ལས་ར་མ་འདྲ་བའི་སྡེབ་སྦྱར་ཅིག་ཡིན།

སྟེ་དོ་རོ་སྐད་སྐད་རིག་པའི་རྣམ་བཞག་དང་ལམ་ལུགས་ཚུ་དང་འཁྲུལ་པ་ཅིན་སྟོན་གོང་ལུ་ཆར་གཅིག་རྒྱལ་ཁབ་གཞན་གྱི་མངའ་འོག་ལུ་ཚུད་སོང་པའི་རྒྱན་དེ་ལས་བརྟེན་རྫོ་མེན་ནའི་གཞེ་ཤན་འབྲི་ལུགས་དེ་ནང་ཁ་སྐད་གཞན་གྱིས་འབྲེལ་བ་དང་ཤུགས་རྒྱན་བརྒྱབ་འོང་ཟེར་བའི་ངོས་ལེན་ཡི་འབད་མི་ཚུགས། ག་ཅི་འབད་ཟེར་བ་ཅིན་རྒྱལ་ཁབ་Indonesia (ཨིན་སྒོ་ནེ་ཤི་ཡི་) འདི་ཏེ་མ་Dutch (སྟུ་ཆི) རྒྱལ་ཁབ་གྱི་མངའ་འོག་ལུ་ཚུད་ཡོད་པ་དང་དེ་སྐད་Bahasa Indonesia (བོ་ཏཱ་ས་ཨིན་སྒོ་ནེ་ཤི་ཡི་) ཟེར་བའི་ཁ་སྐད་འདི་Dutch (སྟུ་ཆི) གི་སྡེབ་སྦྱར་འབྲི་ལུགས་དང་འཁྲུལ་དེ་རྫོ་མེན་གི་ཡིག་ཐོག་འབྲི་སྲོལ་དར་ཁུབ་འབྱུང་ཡོད་པ་དང་དེ་ལས་རྒྱལ་ཁབ་Malaysia (མ་ལི་ཤི་ཡི་) ནང་ལུ་(ཨིང་ལི་ཤི་) གི་སྡེབ་སྦྱར་དང་འཁྲུལ་པའི་འབྲི་ལུགས་ཅིག་ལག་ལེན་འཐབ་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་སྤྱི་ལོ་ ༡༩༥༠ ལུ་སྒྲ་གདངས་[u] སྟོན་ནི་དོན་ལུ་ཏེ་

མ་ Dutch (གྲུ་ཁྱི) གི་ ཡི་གཱའི་ སྤྱེབ་སྦྱར་ oe, ཟེར་ འབྲི་སྤྱོད་ ཡོད་མི་འདི་ འོག་ འབྱུང་བཅོས་
འབད་འདི་ u, ཟེར་ འབྲི་སྤྱོད་ བཅུགས་ཅུག།

སྟེ་ རྒྱལ་ཁབ་ Indonesia (ཨིན་སྦྱོ་ནེ་ཤི་ཡ་) འདི་ སྤྱི་ལོ་ ༡༩༤༩ ལུ་ རྒྱལ་ཁབ་ Netherlands
(ནེ་ནང་ལེན་སི་) གྱི་ མངའ་འོག་ལས་ འོག་རང་དབང་ ཐོབ་ཡོད་པ་དང་ དེ་ལས་ སྤྱི་ལོ་ ༡༩༥༧ ལུ་

Malaysia (མ་ལེ་ཤི་ཡ་) རྒྱལ་ཁབ་འདི་ Britain (བྷི་རི་ཀློན་) རྒྱལ་ཁབ་ལས་ འོག་རང་དབང་
རང་བཅོན་ ཐོབ་ཡོད་པ་ལས་ སྤྱི་ལོ་ ༡༩༧༢ ལུ་ Malaysia (མ་ལེ་ཤི་ཡ་) དང་ Indonesia

(ཨིན་སྦྱོ་ནེ་ཤི་ཡ་) རྒྱལ་ཁབ་གཉིས་ མཉམ་འབྲེལ་གྱི་ ཐོག་ལུ་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་
ལུགས་ གཅིག་སྤྱིལ་ ཚད་ལྡན་གཅིག་གི་ ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྤྱོད་ བཅུགས་པའི་སྐབས་ལུ་ འབྱུང་

བཅོས་ དུམ་དག་རེ་ལས་བརྒྱལ་ བརྒྱལ་མ་དགོཔ་ལས་ དི་ཡ་ དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ [c] (ཅ) ཟེར་
བའི་ སྐྱ་གདངས་གཅིག་ སྟོན་ནའི་དོན་ལུ་ Malaysia (མ་ལེ་ཤི་ཡ་) རྒྱལ་ཁབ་ནང་ (ཨིང་ལི་ཤི་)

གི་ སྤྱེབ་སྦྱར་ཐོག་ལུ་ ch, ཟེར་ འབྲི་དོ་ཡོད་པ་དང་ དེ་ལས་ རྒྱལ་ཁབ་ Indonesia (ཨིན་སྦྱོ་ནེ་ཤི་
ཡ་) ནང་ལུ་ Dutch (གྲུ་ཁྱི) གི་ སྤྱེབ་སྦྱར་ཐོག་ལུ་ tj ཟེར་ འབྲི་སྤྱོད་ ཡོད་མི་འདི་ (ཨི་ཤི་ཡན་)

གྱི་ སྤྱེབ་སྦྱར་ འོག་ཞུན་དག་བརྒྱབ་འདི་ ཡིག་འབྲུ་ c གཅིག་ལུ་ བཟོ་བཀོད་ འབད་ཡོད་པ་ཨིན།
དཔེར་ན་ Indonesian (ཨིན་སྦྱོ་ནེ་ཤི་ཡན་) དང་ Malay (མ་ལེ་) གི་ ཁ་སྐད་ནང་ ‘cat’ གྱི་ལི་

ཟེར་བའི་ ཚིག་འདི་ (ཀ་ཅིང་) ཟེར་ མ་གཞི་ ཁ་ལས་སྐབ་པའི་ སྐྱ་གདངས་གཅིག་ ཨིན་ཅུ་ སྤྱེབ་
སྦྱར་ ཡིག་ཐོག་ ལྷག་པ་དང་ Indonesian (ཨིན་སྦྱོ་ནེ་ཤི་ཡན་) ཚུ་གིས་ koetjing ཟེར་ Dutch

(གྲུ་ཁྱི) གི་ ཡི་གཱའི་ སྤྱེབ་སྦྱར་ འདྲ་འཛོམས་ཡོད་པའི་ སྐྱ་དང་འཁྲུལ་དེ་ལྷག་དོ་ཡོད་པ་དང་ དེ་
ལས་ རྒྱལ་ཁབ་ Malaysia (མ་ལེ་ཤི་ཡ་) ནང་ལུ་ འཁྲི་ཚིག་འདི་ kuching ཟེར་ བཟོ་ད་སྐྱ་ སོ་

སོ་འབད་ ལྷག་དོ་ ཡོད་པ་ཨིན། དེ་འབད་མ་ལས་བརྟེན་ Indonesians (ཨིན་སྦྱོ་ནེ་ཤི་ཡན་སི་)
དང་ Malaysians (མ་ལེ་ཤི་ཡན་སི་) ཚུ་གིས་ གཙོ་བོ་ ཁོང་རའི་ ཁ་སྐད་ཀྱི་ སྐྱ་གདངས་ རོ་མ་

ལུ་ གཞི་བཞག་ཐོག་ སྐྱ་སྐད་རིག་པའི་ ལམ་ལུགས་དང་ མཐུན་པའི་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་
ལུགས་ ཚད་དང་ལྡན་ཏོག་ཏོག་གཅིག་ འབྲི་སྤྱོད་བཅུགས་ ཡོད་པ་ལས་བརྟེན་ ད་ ‘cat’ གྱི་ལི་ ཟེར་

བའི་ ཚིག་འདི་ཡ་ kucing ཟེར་ སྤྱེབ་སྦྱར་ གཅིག་འབད་ ཡིག་ཐོག་ ལྷག་ཅུ་ ཁ་ལས་སྐབ་ཅུ་ སྐྱ་
གདངས་ གཅིག་འབད་ བཟོ་ཡོད་པ་ཨིན།

སྟེ་ གོང་ལུ་ བཤད་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ འཛོམ་གྲིང་ནང་ ཡོད་པའི་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་
ཡོད་རིགས་རྣམ་ ག་ར་ དང་པ་ ཚར་གཅིག་ འབྲི་ཐངས་ ལྷག་དགོཔ་ ཡོད་དོ་བཟུབ་འབད་ རྫོ་མེན་

རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ཡ་ མགུ་དང་པ་ ཚར་གཅིག་ ཚུལ་བཞིན་དུ་ འབྲི་ཐངས་ ལྷག་འདི་
ཤེས་དགོཔ་ མ་གཏོགས་ འབྲི་ལུགས་འདི་ རེ་འབད་ར་ རང་བཞིན་གྱིས་འབད་ སྦྱང་མི་བཏུབ། དེ་

འབད་མ་ལས་ ཁ་སྐད་ བཟོ་ད་སྐྱའི་ རྣམ་བཞག་འདི་ཚུ་ ཚུལ་བཞིན་དུ་ མ་ལྷག་པར་ རྫོ་མེན་ནའི་

གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་འདི་ རང་བཞིན་གྱིས་འབད་ ཤེས་ཚུགས་པའི་ རེ་བ་ཡ་ བསྐྱེད་ནི་མི་འོང་། དེ་
བཟུམ་འབད་ ར་བཅས་ར་ ག་ར་འབད་ཅུ་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ སྐྱ་གདངས་འདི་ཡ་ ཉེ་མ་ཚར་གཅིག་
སྐབ་ཐངས་ མ་ལྷུབ་པར་ དེ་འཕྲོས་ལས་ སྐབ་མི་ཚུགས། ཨིན་ཅུ་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་
འདི་ ལ་སྐད་ བརྫོང་སྐྱའི་ སྐྱ་གདངས་ད་ཡ་ མཐུན་པའི་ཁར་ འབྲི་ལུགས་ གོ་རིམ་ཚད་ལྷན་གཅིག་
ཨིམ་ལས་བརྟེན་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་སྲོལ་ དེ་ཚུ་གི་ གྲལ་ལས་ འབྲི་ལུགས་ གོ་བདམ་
འཇམ་ཤོས་ཅིག་གི་ གྲང་ལུ་ ཚུད་པ་ཨིན།

དེ་འབདཝ་ད་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ བཟོ་བཀོད་འདི་ སྐྱ་སྐད་རིག་པའི་ ལམ་ལུགས་ ཚུ་
དང་ ལེགས་ཞིམ་འབད་ མཐུན་ཡོད་ནི་འདི་གིས་ འབྲི་ལུགས་འདི་ དི་བ་ཡ་ལྷག་པའི་ བསྐྱེད་པ་
ཅིག་འབད་ བཟོ་ནི་ལུ་ རྒྱབ་སྐྱོར་དང་ སྐྱ་སྐད་རིག་པའི་ཐོག་ལུ་ ཤེས་ཡོན་དང་ སློབ་སྦྱང་མེད་པའི་
ལོ་རྒྱུས་རེ་ འབྱུང་མི་འདི་ཚུ་ མ་གཞི་ དོན་རོམ་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ གསར་པ་གཅིག་
ལྷུབ་ནི་ལུ་ དུངས་འདོད་ མེད་པའི་ རྟགས་སྟོན་ ཨིན་པས། དེ་ལས་ ལྷན་ཚོགས་ནང་ལུ་ གོ་དོ་
བཟུམ་སྐྱེ་བ་ཅིན་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་སྲོལ་ ལམ་ལུགས་ ཚུལ་དང་ མཐུན་མ་འབད་ བཟོ་བཀོད་
འབད་ ཡོད་མི་འདི་ ལ་ལུ་གཅིག་གིས་ དོན་འབྲུལ་བ་འབད་ གོ་འདི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ མགྲུ་ཉེག་
དག་ མཁོ་མེད་པ་ རྫོང་ཁའི་ བརྫོང་སྐྱ་ད་ཡ་ མ་འདྲ་བའི་ འབྲི་ལུགས་ ཚུལ་དང་ མ་མཐུན་མ་ཅིག་
ཨིམ་པས་ ཟེར་བའི་ ལོ་རྒྱུས་ཡ་ དུམ་དག་རེ་ གོ་མ་ཨིན་པས། དེ་འབདཝ་ལས་ ལྷན་ཚོགས་ནང་
ལས་ འབྲུག་གི་ རྒྱལ་ཡོངས་ གཞུང་སྐད་ རྫོང་ཁའི་ དོན་ལུ་ སྐྱ་གདངས་ འབྲུལ་བ་མེད་པའི་ རྫོ་
མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་འབྲི་ལུགས་ ཚད་ལྷན་ ཞུན་དག་ཅིག་ འོས་བབས་དང་ བསྐྱེད་དེ་བཟོ་བཀོད་
འབད་ ཡོད་པ་ལས་བརྟེན་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ དང་པ་ འབྲི་ལྷག་ ལྷུབ་ཅུ་ཡ་ འཇམ་
ཏོར་ཏོ་ ཡོད་པའི་ཁར་ འཇམ་གླིང་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ནང་ལུ་ འབྲི་ལུགས་ ལག་ལེན་འཐབ་ ཡོད་མི་དང་
འབྲིལ་དེ་བརྫོང་སྐྱ་ དག་ཏོག་ཏོ་འབད་ རྟོན་ཐབས་གྱི་དོན་ལུ་ མཛོན་གསལ་ཅན་གྱི་ མཚན་རྟགས་
གསུམ་ སྤྱི་མཐུན་གྱི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ བརྟུགས་ཡོད་པ་ཨིན།

སྟེ་ གོང་ལུ་ བཤད་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ རང་བཞིན་གྱིས་འབད་ ཤེས་ཚུགས་པའི་ སྐྱ་གདངས་ འབྲུལ་
མེད་པའི་ འབྲི་ལུགས་ཅིག་ ལྷན་ཚོགས་ལས་ སློད་ཐབས་ མེད་པའི་ཁར་ དེ་བཟུམ་འབད་ དུས་
རྟག་ལུ་ར་རྫོང་ཁའི་ བརྫོང་སྐྱ་ དག་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྐབ་པའི་ སྐྱ་གདངས་ ཞུན་དག་ རོམ་དེ་ལུ་
ཡ་ ལྷན་ཚོགས་ལས་ སྐྱ་གདངས་ བསྐྱེད་བཅོས་དང་ འོག་བཅོས་ཚུ་ བཟོ་ཐབས་ ར་
མེད་པ་ཨིན། འདི་དང་འདྲམ་སྟེ་ རྫོང་ཁའི་སྐྱ་གདངས་ བསྐྱེད་བཅོས་བརྒྱབ་འདི་ དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་
Shachop (ཤར་ཕྱོགས་པ་) དང་ Bumthang (བུམ་ཐང་) པའི་ ལ་སྐད་ཀྱི་ སྐྱ་གདངས་ བཟུམ་
ཅིག་འགྱུར་ བསྐྱེད་འདི་ སྐྱ་གདངས་ བསྐྱེད་པ་བཟོ་ནི་གི་ དབང་ཚད་ཡ་ ལྷན་ཚོགས་ལུ་ ར་ལས་

ར་ མེད་པ་ཡིན། རྒྱ་མཚན་དེ་ལས་བརྟེན་ རྟོན་ངོ་མ་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་གིས་ གཙོ་
བོ་རྫོང་ཁའི་ སྐྱ་གདངས་ ཚད་ལྡན་ རོ་མ་འདི་ ཟུར་ཅམ་ཡ་ འཛོལ་བ་མེད་པར་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ སྐྱ་
དག་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོན་དགོཔ་ཡིན།

སྟེ་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ རྟོན་སྟོན་པའི་ ཚད་གཞི་ བཟོ་བཅས་ བརྒྱབ་ཚུགས་པའི་ རིགས་འདི་ཚུ་ ག་ཡི་
ར་ འབྲུག་གི་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་སྐད་ རྫོང་ཁ་དེ་ཁོ་རའི་ བརྫོང་སྐད་ རྟོན་བཞག་ དེ་གིས་ར་ ཚད་
གཞི་དང་ ལམ་ལུགས་འདི་ཚུ་ གསལ་ཏོག་ཏོ་འབད་ སྟོན་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ འནི་ ཚད་གཞི་དེ་ལས་
ཟུར་ཅམ་ར་ བརྒྱལ་སོང་དུ་ དེ་ལས་ དི་གིས་ བ་བཅས་ལུ་ རྫོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ ཚད་
ལྡན་ཅིག་ མེད་པའི་ སྟོན་ སྟོན་མ་ཡིན།

སྟེ་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ ཁག་གཉིས་ ཡོད་པ་ཅིན་ དི་གཉིས་ ཡིག་གཟུགས་ གཅིག་
ཡིན་དེ་འབད་དུ་ སྐྱ་སྐབ་ལུགས་ མི་འདྲ། དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ *French* (ཕི་རེན་ཅི) དང་ (ཨིང་ལི་ཤི་)
གི་ ཁ་སྐད་འབྲི་ལུགས་ གཉིས་ཆ་ར་ ཡིག་གཟུགས་ གཅིག་གི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་མ་ཡིན་དུ་ སྐད་ས་
བ་མེད་པའི་ *Frenchman* (ཕི་རེན་ཅི) གི་ མི་གཅིག་གིས་ དེ་འབྲོས་ལས་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ སྐྱ་
གདངས་ འབྲུལ་བ་མེད་པར་ ཡིག་ཐོག་ ལྷག་མི་ཚུགས་ དེ་བཟུམ་སྟེ་ *French* (ཕི་རེན་ཅི) གི་
དཔེ་ཆ་ཅིག་ སྐད་ས་བ་མེད་པའི་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ མི་གཅིག་གིས་ དེ་འབྲོས་ལས་ སྐྱ་གདངས་
འབྲུལ་མེད་པར་ སྐྱ་བཤད་ འཛོལ་བ་མེད་པར་ བརྒྱབ་མི་ཚུགས། དཔྱེ་དེ་བཟུམ་སྟེ་ རྫོ་མེན་ནའི་
གཟེ་ཤན་གྱི་ ཐོག་ལུ་ ཁ་སྐད་འབྲི་ལུགས་ ཁག་སོ་སོ་ཚུ་ཡ་ མ་གཞི་ ཡིག་གཟུགས་ གཅིག་
ཡིན་དེ་འབད་དུ་ སྐྱ་སྐབ་ཐངས་ མ་འདྲ་བའི་ རྒྱད་པར་ སྟོམ་ཡོད། དཔེར་ན་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ནང་ལུ་
ངོས་ལེན་ འབད་ཡོད་པའི་ རྒྱ་ནག་ རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་ གཞུང་འབྲེལ་ཁ་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ འབྲི་
ལུགས་ *Pinyin* (ཕིན་ཡིན) ཟེར་བའི་ འབྲི་སྟོལ་ དེ་ནང་ལུ་ བརྫོང་ཚིག་ *Qǔ* ཟེར་ བྲིས་ཡོད་མི་
འདི་རྫོང་ཁ་ནང་ (ཚུས་) ཟེར་བའི་ བརྫོང་སྐད་དང་ ཏ་མལ་ ཆ་འདྲ་བའི་ བརྫོང་ཚིག་གཅིག་དང་ ཡང་
ཅིན་ རྒྱ་ནག་གི་ ཁ་སྐད་ནང་ བརྫོང་ཚིག་ *Xiàng* ཟེར་ བྲིས་ཡོད་མི་འདི་རྫོང་ཁ་ནང་ (ཁྱང་) དང་
(ཤྱང་) ཟེར་བའི་ བརྫོང་སྐད་དང་ ཏ་མལ་ ཆ་འདྲ་བའི་ བརྫོང་ཚིག་ འདི་ཚུ་ ཏེ་མ་ མ་ལྷལ་པ་ཅིན་ འདི་
ཚུ་ དེ་འབྲོས་ལས་ ཡིག་ཐོག་ ལྷག་ནི་དང་ སྐྱ་གདངས་ སྐབ་ཚུགས་པའི་ གོ་སྐབས་ ཅུ་ལས་ར་
མེད་པ་ཡིན། དེ་མ་ཚད་ རྒྱ་ནག་གི་ གཞུང་འབྲེལ་ཁ་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ དེ་
ནང་ལུ་ *Zi* ཟེར་བའི་ སྐྱ་གཅིག་ལུ་ སྐྱ་སྐད་རིག་པའི་ དབྱངས་ཡིག་ གཅིག་ཡ་ མེད་པའི་ཐོག་ལུ་
དང་པ་ རྫོང་ཁའི་ མིང་ཡིག་གི་སྐྱ་ *ts* (ཅོ) དང་ དེ་ལས་ མིང་ཡིག་གི་སྐྱ་ *z*, (གཟའ་) གཉིས་ སྐྱ་
གཅིག་འདུས་གྱི་ ཐོག་ལུ་ སྐབ་སྟོལ་ ཡོད་པ་ལས་ (ཨིང་ལི་ཤི་) གི་ འབྲི་ལུགས་ གཅིག་ ཤེས་པ་
ཅམ་ཅིག་གིས་ཡ་ བརྫོང་སྐད་འདི་ རིམ་པ་དང་ རྒྱད་པར་ དེ་སྟེ་ཡོད་པའི་ ཚོད་དཔག་ར་ མི་ཚུགས།

དཔྱེ་དེ་བཞིན་དུ་ རྫོང་ཁའི་ བརྫོང་སྐྱོད་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་འདི་ཡ་ ལྷ་བ་ཤེས་པའི་
ཁར་ ཡིག་ཐོག་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་ཚུགས་ནི་གི་ རོན་ལུ་ དང་པ་ར་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་
ལུགས་འདི་ ལྷ་བ་དགོས་ གལ་ཆེ། དེ་འབདཿ་དང་ རྫོང་ཁའི་ བརྫོང་སྐྱོད་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་
ལུགས་ འབྲུལ་བ་ མེད་པ་འདི་ Vietnamese (མེད་ན་མི་སི་) དང་ Chinese (ཅའི་ནི་སི་) གྱི་ ཁ་
སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ ལཱ་ཁག་དག་ དེ་ཚུ་དང་ ཅ་ལས་མི་འདྲ་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་
འབྲི་ལུགས་འདི་ ལྷ་བ་འཇམ་རྟེན་རྟེ་ ཡོད་པ་ཨིན། དེ་ལས་ རྒྱལ་སྤྱིའི་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་
ལུགས་གྱི་ གཞུང་ལུགས་ སྤུས་ཚད་དང་ འཁྲིལ་པ་ཅིན་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ རོན་
ལེགས་ལྷན་ ད་མེས་ འཕུལ་ཁམས་ ཅིག་ཁར་གྱི་ ལུགས་སྲོལ་ཅིག་ ཨིན་ཅུ་ འབྲུག་པའི་འབྲི་
ཚུལ་ བྱུང་པར་ཅན་ཅིག་ཨིན། དེ་འབདཿ་ལས་ འབྲི་ལུགས་འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་མི་ཚུ་
གིས་ གོ་མས་འདྲིས་ འཇམ་རྟེན་རྟེ་འབད་ རྫོང་ཚུགས་པའི་ཁར་ ལག་ལེན་དང་ གོ་མས་འདྲིས་ རྫོ་
ལས་བརྟེན་ མི་རབས་ གཅིག་གི་ རང་འཁོད་ནང་ར་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ དར་ཁྲབས་
ཡོངས་ལུ་ འགྱུ་ཚུགས་པའི་ གོ་སྐབས་ སྤྱོད་ཡོད་པ་ཨིན།

སྟེ་ འབྲུག་པའི་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་སྐད་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ དེ་འགྱུར་ གོ་མས་
འདྲིས་ རེ་མང་ རྫོང་འགྱུ་མ་བཞིན་དུ་ མཐའ་མཇུག་ཁར་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་གིས་
དཔྱེ་དེ་བ་དང་ ས་ཁ་ དེ་ལས་ རྒྱང་འཕྲིན་ གནས་ཚུལ་འདི་ཚུ་ ག་ཅི་གི་ནང་ར་ འབད་ཅུ་ རྫོང་ཁའི་
མིང་ཚིག་གི་ བརྫོང་སྐྱོད་འདི་ཚུ་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ སྐྱོ་གདངས་ འབྲུལ་བ་མེད་པར་ རྫོན་
ཚུགས་པའི་ འབྲི་ལུགས་ ཚད་ལྷན་ ཞུན་དག་ བྱུང་པར་ཅན་ཅིག་ འབྲུང་ནི་གི་ གོ་སྐབས་ སྤྱོད་
ཡོད་པ་ཨིན།

6 གོ་མས་འདྲིས་ ཡོད་པའི་ ཡི་གའི་སྤྱེབ་སྦྱོར་དང་ སྤྱོན་གོང་གི་ བརྫོང་སྐྱོད་རྣམ་བཞག།

མ་གཞི་ འབྲུག་གི་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་སྐད་ རྫོང་ཁ་འདི་ སྤྱོན་གོང་ལས་ར་ སྤྱལ་སྲོལ་ཡོད་པའི་
ཁ་སྐད་ཅིག་ ཨིན་དེ་འབད་ཅུ་ དུས་རབས་ མང་རབས་ཅིག་གི་རིང་ རང་པའི་གསུང་རབ་ ཅུ་ཆེན་
དང་ གསོ་བ་དང་ ཚན་རིག་གི་ དེ་ལས་ ཤེས་བྱ་རིག་པའི་ གནས་ལུགས་ ཡིག་ཐོག་བཀོད་ ཡོད་
རིགས་རྣམ་དང་ སྤྱོན་གོང་ བོད་དབུས་ལྟེ་བའི་ གཞུང་སྐད་ སྤྱེབ་སྦྱོར་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྲོལ་ཡོད་
པའི་ ཚས་སྐད་འདི་གིས་ ད་མེས་ རྫོང་ཁའི་ཁ་སྐད་འདི་ལུ་ འབྲུལ་བ་དང་ རྫོན་སྤྱོད་འབད་ར་ བརྒྱབ་
ཡོད་པ་ཨིན། དེ་ཡ་ དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ དུས་རབས་ བར་མའི་སྐབས་ལས་ར་ France (ཕ་རྫོན་སི་)
རྒྱལ་ཁབ་ནང་གི་ གཞུང་ཁ་འདི་ ད་མེས་ནང་པར་ སྤྱལ་སྲོལ་ཡོད་པའི་ (ཕི་རེན་ཆེ) གི་ ཁ་སྐད་འདི་
དར་ཡོད་ཅུ་ དེ་སྐད་ ཡིག་ཐོག་ བཀོད་ཡོད་པའི་ ཤེས་བྱའི་ གནས་ལུགས་འདི་ཚུ་ ག་ཡེ་ར་ སྤྱོན་
གོང་གི་ སྐད་ཡིག་ Latin (ལས་ཀྱིན་) འདི་གི་ ཐོག་ལུ་ ཤེས་ཡོན་ སྤྱངས་དགོས་ལས་བརྟེན་ སྐད་

ཡིག་གི་ འབྲེལ་བ་དང་ རྒྱུན་ལྷན་འབད་བརྒྱབ་ ཡོད་དོ་བཟུམ་སྟེ་ འབྲུག་ལུ་ཡ་ རྒྱལ་ཡོངས་
གཞུང་སྐད་ རྫོང་ཁ་འདི་ སྤྱིན་གོང་ལས་ར་ སྤྱབ་ཡོད་པའི་ ཁ་སྐད་ཅིག་ ཨིན་དེ་ར་འབད་ཅུ་ ཡིག་
ཐོག་ བཞོད་ཡོད་པའི་ ཤེས་བྱའི་རིགས་ ག་ཡེ་ར་ དེ་སྐད་ སྤྱིན་གོང་ བོད་དབུས་ལྷོ་བའི་ གཞུང་སྐད་
ཚོས་སྐད་ འདི་གི་ཐོག་ལུ་ སྤྱད་ས་དགོས་ལས་བརྟེན་ རྫོང་ཁ་དང་ ཚོས་སྐད་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ སྐད་
ཡིག་གི་ འབྲེལ་བ་ འབྱུང་ཡོད་པ་ཨིན།

སྟེ་ *French* (ཕི་རེན་ཆི) དང་ (ཨིང་ལི་ཤི) གི་ སྐད་ཡིག་ འབྲི་ལུགས་དང་ ཚིག་མཛོད་ དེ་ཚུ་འི་ནང་
ལུ་ སྤྱིན་གོང་གི་ སྐད་ཡིག་ *Latin* (ལས་ཀྱིན) འདི་གིས་ དུས་ཨ་རྟག་ར་ ཡིག་སྦྱང་གི་ འབྲེལ་
བ་བརྒྱབ་ ཡོད་པའི་ མིང་ཚིག་འདི་ཚུ་ དཔྱེ་འབད་བ་ཅིན་ (*video, multilateral, disinfectant, international, credit*) ལ་སོགས་པའི་ ཚིག་འདི་ཚུ་ ཡིག་ཐོག་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་དགོ་
དོ་ བཟུམ་སྟེ་ སྤྱིན་གོང་ བོད་ཀྱི་ གཞུང་སྐད་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སློལ་ཡོད་པའི་ ཚོས་སྐད་ དེ་གིས་
ཡ་ དེས་ གཞུང་སྐད་རྫོང་ཁ་ འདི་ནང་ལུ་ འབྲེལ་བ་དང་ རྒྱུན་སྤྱོམ་འབད་ འཕྲོ་མཐུད་དེ་ར་ བརྒྱབ་
ཡོད་པ་ཨིན། སྟེ་ མ་གཞི་ དེས་ ཚོས་སྐད་དང་ རྫོང་ཁའི་ སྐད་ཡིག་གི་ འབྲེལ་བ་འདི་ དེ་རིས་ནང་
པར་གྱི་ འབྲི་སློལ་དགའ་ངལ་ གསར་པ་ཅིག་ འཐོན་ཡོད་པ་མེན་པར་ ཉེ་མ་ དུས་རབས་ བར་མའི་
སྤྱོད་ལས་ར་ འབྱུང་ཡོད་པའི་ གནས་སྤྱད་ས་ཅིག་ཨིན། དི་འབད་མ་ལས་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་
སྐད་ རྫོང་ཁའི་ ཚིག་མཛོད་ ཚུ་ནང་ལུ་ བརྫོད་ཚིག་ མང་ཤོས་ཅིག་ར་ ཚོས་སྐད་དེ་ལས་ དར་བྱབ་
འབྱུང་ཡོད་པ་ལས་བརྟེན་ རྫོང་ཁ་དང་ ཚོས་སྐད་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ སྐད་ཡིག་གི་ འབྲེལ་བ་ འབྱུང་
ཡོད་པ་ཨིན་ཅུ་ ཚོས་སྐད་ཀྱི་ བརྫོད་ཚིག་ སླ་གདངས་ ལ་ལུ་ཅིག་ རྫོང་ཁའི་ སླ་གདངས་དང་ མ་
འདྲ་བའི་ རྒྱད་པར་ ཞུགས་ཡོད་པ་ཨིན།

དི་འབད་མ་དང་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་གིས་ གཞུང་སྐད་རྫོང་ཁའི་ སླ་གདངས་དང་
ཚོས་སྐད་ཀྱི་ སླ་གདངས་ གཉིས་ཆར་ བརྫོད་སླ་ འབྲེལ་བ་མེད་པར་ གསལ་སྟོན་ འབད་ཚུགས་པ་
ཨིན། དཔེར་ན་ “Bhutan” (འབྲུག་ཡུལ་) ཟེར་བའི་ བརྫོད་སླ་འདི་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་
འདི་ནང་ལུ་ *Dru Ü* ཟེར་དང་ དེ་ལས་ “*Royal Government of Bhutan*” (དཔལ་ལྷན་འབྲུག་
གཞུང་) ཟེར་བའི་ བརྫོད་སླ་འདི་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ *Pende Dru Zhung*
ཟེར་ གིས་དེ་རྫོང་ཁའི་ སླ་གདངས་ ཞུན་དག་འདི་ སླ་སྟོན་ འབད་ཚུགས་པའི་ཁར་ གོང་ལུ་ བཤད་
ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ དོ་རོ་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ར་ *Druk Ü* དང་ *Pelden Druk Zhung*
ཟེར་ གིས་དེ་ཚོས་སྐད་ཀྱི་ སླ་གདངས་འདི་ཡ་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ བརྫོད་སླ་ འབྲེལ་
བ་མེད་པར་ སླ་སྟོན་ འབད་ཚུགས་པ་ཨིན།

དི་འབད་མ་ལས་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ རྫོང་ཁའི་ཚིག་ ལྷག་པའི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་
ཚུལ་གྱི་ དཔྱེ་འདི་ཚུ་ འོག་ལུ་ཡོད་པའི་ *Sample texts* དཔེ་ཚད་ ཐོ་བཞོད་ A, B, C དང་ D ཚུ་

ནང་ལུ་ གསལ་བཤད་ འབད་ཡོད་པ་དང་ དེ་ལས་དོ་རོ་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ར་
 ཚེས་སྐད་ཀྱི་ སྐྱ་གདངས་ཡ་ འབྲུལ་བ་མེད་པར་ སྐྱ་གསལ་སྟོན་ འབད་ཚུགས་པའི་ དཔྱེ་འདི་ཚུ་
 འོག་གི་ *Sample texts* དཔེ་ཚད་ ཐོ་བཀོད་ E དང་ F གཉིས་ནང་ལུ་ བརྟེན་སྦྲེལ་གསལ་བཤད་
 འབད་ཡོད་པ་ཨིན།

སྟེ་ བོང་གི་ རོན་དང་འབྲེལ་བའི་ རོན་ཚན་ གནད་འགག་ ཆེ་ཤོས་ཅིག་ འོག་ཡང་བསྐྱར་ གསལ་
 བཤད་ འབད་བ་ཅིན་ སྟོན་བོང་གི་ འབྲི་སྟོལ་ གྲན་སི་ལི་གི་རེ་ཤན་ ཟེར་ ཡིག་ཐོག་ལས་ ཡིག་ཐོག་
 ལུ་ སམས་འདི་ འབྲི་ལུགས་འདི་གིས་ སྐྱ་གདངས་གསལ་སྟོན་ འབད་མ་ཚུགས་པ་ལས་བརྟེན་ ད་
 རེས་ འཛམ་གླིང་ ཤར་ཕྱོགས་ (ཨེ་ཤི་ཡ་) གི་ རྒྱལ་ཁབ་ ཚུ་ནང་ལུ་ ལག་ལེན་ འཐབ་ཡོད་པའི་
 རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་སྟོལ་ རོན་ལེགས་ཞིམ་འབད་ མཐར་འབྲེལ་ ཡོད་མི་འདི་ཚུ་ གཙོ་བོ་
 ཁ་ལས་སྐབ་པའི་ ཚོག་གི་སྐྱ་གདངས་ ཟུར་ཅམ་ཡ་ མ་ཉམས་པར་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ བསྐྱ་
 དག་ཏྲག་ཏྲ་འབད་ སྟོན་ཚུགས་པའི་ འབྲི་ལུགས་ ཐོ་མོ་ལོ་ཇི་ཀལ་གྲན་སི་གི་རེབ་ཤན་ དེ་ལུ་ གཞི་
 བཞག་འདི་ ཚུམ་སྒྲིག་ འབད་ཡོད་པ་ཨིན།

དེ་བཞིན་དུ་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ བརྟེན་ཚོག་དང་ སྟེབ་སྦྱར་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་
 ཡིག་གུ་ རེ་རེ་བཞིན་དུ་གི་ འབྲེལ་བ་ ཡོད་པའི་ དཔྱེ་འདི་ཡ་ རྫོང་ཁ་ནང་ བྱངས་ཁ་ (བརྒྱད་) ཟེར་
 འབྲི་སྟོལ་ ཡོད་མི་འདི་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ནང་ལུ་ *gä* ཟེར་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན། དེ་ལས་
 སྟོན་བོང་གི་ འབྲི་སྟོལ་རྩིང་མ་ གྲན་སི་ལི་གི་རེ་ཤན་ དེ་གྱི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་བ་ཅིན་ དཔེར་ན་ རྫོང་ཁའི་
 བྱངས་ཁ་ (བརྒྱད་) འདི་ *brgyad* ཟེར་ བོང་གི་ ཡིག་གཟུགས་འདི་ཚུ་ རེ་རེ་བཞིན་དུ་ ཡིག་ཐོག་
 ལས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ སམས་དེ་འབྲི་དགོཔ་ལས་བརྟེན་ ཡིག་ཐོག་ བརྟེན་སྦྲེལ་ དག་ཏྲག་ཏྲ་སྟེ་ སྟོན་
 ཐབས་ཀྱི་ འབྲི་ལུགས་འདི་དང་ སྟེབ་སྦྱར་ ཡིག་ཐོག་ལས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་སམས་ འབྲི་ལུགས་ དི་
 གཉིས་ གཅིག་ཁར་ སྒྲིག་འདི་ འབྲེལ་བུལ་པའི་ ཐབས་ལམ་ཡ་ མ་པ་ལས་ར་མེད། དི་འབད་མ་
 ལས་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ སྟོན་བོང་གི་ འབྲི་སྟོལ་རྩིང་མ་ གྲན་སི་ལི་གི་རེ་ཤན་ དི་ད་
 ཡ་ མ་འདྲ་བའི་ རོན་ཁ་གསལ་འབད་ སྟོན་མ་ཨིན། སྟེ་ སྟོན་བོང་གི་ སྟེབ་སྦྱར་ ཤེས་པ་ཅམ་ཅིག་
 གི་ ཐོག་ལུ་ དི་དང་ རིགས་འབྲེལ་དེ་འབྲི་ནི་དང་ ཡང་ན་ བོང་གསལ་ འབྲི་ལུགས་ ཁག་གཉིས་པ་
 འདི་ གཅིག་ཁར་འབྲེལ་དི་ འབྲི་བ་ཅིན་ དི་གིས་ འབྲས་བུ་ སྟེབ་སྦྱར་ ཝོར་འབྲུལ་ཡོད་མི་ ཚུལ་ད་
 ཡ་ མི་མཐུན་པའི་ འབྲི་ལུགས་ མ་དགའ་ཅིག་ལུ་ ཆ་འཛོག་འབྲེལ་ཨིན། རྒྱ་མཚན་དེ་ལས་བརྟེན་
 དུས་ནམ་ར་ འབད་རུ་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ ཡིག་ཐོག་ སྐྱ་ཚོག་འདི་ཚུ་ འབྲི་བའི་སྐབས་ལུ་ སྟོན་བོང་
 གི་ ཡི་གཱའི་ སྟེབ་སྦྱར་དང་ འབྲི་ལ་ནི་མེན་པར་ རྫོང་ཁའི་ སྐྱ་གདངས་ ཚད་ལྡན་རོམ་འདི་དང་ བསྐྱར་
 འདི་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན།

སྟེ་སྟོན་གོང་ལས་ར་འཛམ་གླིང་ནང་ལུ་འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་འདི་ཤེས་རིག་གི་ཐོག་ལུ་སྟོན་གྲགས་སྟོན་ཡོད་མི་ཅིག་ཨིམ་ལས་བརྟེན་ཡི་གུ་དབུ་ཅན་གྱི་ཐོག་ལུ་འབྲི་སྟོལ་ཡོད་པའི་མཛུས་ཉམས་དང་ལྷན་པའི་སྟེབ་སྟུར་བྱུང་འཕགས་ཅན་འདི་ཚུ་སྟུང་སྟེབ་དང་རྒྱུན་སྟུང་འཕྲོ་མཐུད་དེ་ར་འབད་ཡོད་པ་ཨིན། དེ་བཞིན་དུ་སྟོན་གོང་གི་སྟེབ་སྟུར་འདི་ཚུ་འབྲུག་ལུ་ཤེས་ཡོན་ཡོད་མི་ཚུ་གིས་ཉེ་མ་ལས་སྦྱངས་ཚར་ཡོད་པ་ལས་བརྟེན་ཡིག་ཐོག་ལས་ཡིག་ཐོག་ལུ་ཕབས་དེ་འབྲི་ལུགས་ཀྱན་མི་ལི་གྱི་རེ་ཤན་འདི་ད་རེས་འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་འདི་ནང་ལུ་བརྫོང་སྐྱེ་སྟོན་ནི་གི་དོན་ལུ་མཁོ་དགོས་མེད་པའི་དོན་ཁ་གསལ་སྟོན་མ་ཨིན། དི་འབད་མ་ལས་གོང་ལུ་ཁ་གསལ་འབད་བཤད་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་འབྲི་ལུགས་འདི་གཙོ་བོ་སྐྱ་གདངས་ཉིང་སངས་ས་སྟེ་སྟོན་ནི་དོན་ལུ་ཨིམ་ལས་བརྟེན་དེ་གིས་སྟོན་གོང་ལས་ཡོད་པའི་འབྲི་སྟོལ་རྩིང་མ་འདི་གི་ར་ཚབ་འབད་དར་བྱབ་འབྲོ་བའི་དོགས་པ་ཡ་མེད་པའི་ཁར་འབྲི་ལུགས་དེ་གཉིས་ཀྱི་དམིགས་ལུ་ཡུལ་ཡ་སོ་སོ་ཨིན།

སྟེ་གང་ལྟར་ཡང་ཤེས་ཡོན་གྱི་སྦྱངས་བ་ཡོད་མི་ཚུ་གིས་སྟོན་གོང་གི་ཡི་གུའི་སྟེབ་སྟུར་དང་རྫོང་ཁའི་བརྫོང་སྐྱེ་གཉིས་ཀྱི་བར་ན་འབྲེལ་བ་ག་ཅི་ཡོད་ག་དང་དེ་ལས་རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་འབྲི་ལུགས་དང་སྟོན་གོང་ལས་ཡོད་པའི་འབྲི་སྟོལ་(གསལ་ཁྱེད་སྐུམ་བུ་)འདི་གཉིས་ཀྱི་བར་ན་འབྲེལ་བ་ག་ཅི་ཡོད་པ་ཨིན་ན་གི་སྐྱོར་ལས་ཤེས་དགོ་པའི་སྟོ་འདོད་རེ་ཡོད་པ་ཅིན་དེ་ཚུ་གོང་ལུ་སྟེ་ཚན་དང་པའི་ནང་ཁ་གསལ་འབད་བཤད་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་འབྲུག་པའི་འབྲི་སྟོལ་སྟེབ་སྟུར་འདི་ཚུ་སྟོན་གོང་གི་སྟེབ་སྟུར་ཨིམ་ལས་བརྟེན་སྟོན་གོང་ཚས་སྐད་ཀྱི་སྟེབ་སྟུར་དང་འབྲེལ་དེ་འབྲི་ལུགས་དང་ད་རེས་རྫོང་ཁའི་བརྫོང་སྐྱེ་དང་འབྲེལ་དེ་འབྲི་ལུགས་དེ་གཉིས་ཀྱི་བར་ན་མ་གཞི་རྒྱུད་རིམ་དང་ལྷན་པའི་འབྲི་ལུགས་ཀྱི་འབྲེལ་བ་མེད་པ་ཨིན། དི་འབད་མ་དང་སྟོན་གོང་ཚས་སྐད་ཀྱི་སྟེབ་སྟུར་དང་ད་རེས་རྫོང་ཁའི་བརྫོང་སྐྱེ་གཉིས་ཀྱི་བར་ན་རྒྱུད་རིམ་དང་མི་ལྷན་པའི་འབྲེལ་བ་རྒྱུད་ཀྱི་ཅིག་ཡོད་པ་ལས་བརྟེན་འབྲེལ་བ་མ་པ་ལས་ར་མེད་ཟེར་བའི་ལོ་རྒྱུས་ཡ་མེན། དི་འབད་མ་ལས་བརྟེན་འཛི་རྒྱུད་རིམ་དང་མི་ལྷན་པའི་འབྲེལ་བ་མགུ་ཉོག་བྲག་འདི་འབྲེལ་བ་བརྫོང་གསལ་བཤད་འབད་དགོ་པ་ཅིན་སྟོན་གོང་གི་བརྫོང་སྐྱེའི་རྣམ་བཞག་དོན་འབྲུགས་འཛིངས་ཡོད་མི་དེ་ཚུའི་ནང་འཚོལ་བ་ལཱ་དགོས་ཨིན།

སྟེ་ཡིག་དེབ་འདི་ལྷབ་ནི་གི་སྟོ་འདོད་ཡོད་མི་ཚུ་གི་དོན་ལུ་འབྲུག་པའི་སྟོན་གོང་གི་སྟེབ་སྟུར་དང་འབྲེལ་དེ་འབྲི་ལུགས་དང་ད་རེས་རྫོང་ཁའི་བརྫོང་སྐྱེ་དང་འབྲེལ་དེ་རྫོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་འབྲི་ལུགས་དེ་གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ཡི་གུའི་སྟུར་བ་དང་མཐུན་སྒྲིགས་གཙོ་བོ་ཚུ་གི་སྐྱོར་ལས་སྟེ་ཚན་འདི་ནང་ལུ་བརྟེན་འབྲེལ་བཤད་ཁ་གསལ་སྟེ་འབད་ཡོད་པའི་ཁར་འཛི་ཡིག་འབྲུལ་

འདིག་ བཟོ་བཞོད་ སྤུས་ཚད་འདི་ཚུ་ ཡིག་དེ་བ་ འདི་ནང་ལུ་ འབྲེལ་བཤད་ ཡོངས་ལུ་དན་བསྐྱུལ་
འབད་ཡོད་པ་ཨིན།

དང་པ་ མིང་གཞི་ གསལ་བྱེད་སྤུས་བཅུ་དང་ དེ་ལས་ དི་དང་ འདྲ་མཉམ་གྱི་ རྫོ་མེན་ཨྲོང་ཁའི་ ཡི་
གྲུ་ དེ་ཚུ་གི་སྐོར་ལས་ ཞིབ་བརྟག་འབད་བ་ཅིན།

ཀ་	ཁ་	ག་	ང་།	ཅ་	ཆ་	ཇ་	ཉ།
k	kh	g'	ng	c	ch	j'	ny
ཏ་	ཐ་	ད་	ན།	པ་	ཕ་	བ་	མ།
t	th	d'	n	p	ph	b'	m
ཅ་	ཆ་	ཇ་	མ།	ཞ་	ཟ་	འ་	ཡ།
ts	tsh	dz	w	zh'	z'	a	y
ར་	ལ་	ཤ་	ས།	ཏ་	ཨ།		
r	l	sh	s	h	'a		

སྟེ་ གོང་གི་ ཞིབ་བརྟག་ ཡི་གྲུ་ ཁག་གཉིས་ཀྱི་ཐོག་ལུ་ གསལ་སྟོན་འབད་ ཡོད་མི་འདི་གིས་ རོན་
གསལ་ དང་པ་ར་ རྫོ་མེན་ཨྲོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ སྟེ་བ་སྐྱུར་ ཡིག་ཐོག་ལས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་
ཕབས་དེ་འབྲི་ལུགས་ གཞུམ་མི་གི་རེ་ཤན་ འདི་དང་ མ་འདྲ་བའི་ རོན་སྟོན་མ་ཨིན། དེ་ལས་ རོན་
གསལ་གཉིས་པ་འདི་ གསལ་བྱེད་ སྤུས་བཅུ་འདི་གིས་ རོན་པོ་མ་ ཨྲོང་ཁའི་ མིང་ཡིག་གི་ བཟོད་
སྐྱེ་ ཆ་ཅམ་ཅིག་ རོན་པའི་ རོན་སྟོན་མ་ཨིན། དེ་ལས་ རྫོ་མེན་ཨྲོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ ཆོག་
འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ གཅིག་ ལག་ལེན་འཐབ་ ཡོད་མི་འདི་གིས་ ཨྲོང་ཁའི་ སྐྱེ་གདངས་ཀྱི་
དབྱེ་བ་ རོན་དང་ལྷན་པའི་ཐོག་ལུ་ རོན་ཚུགས་པ་ལས་བརྟེན་ དི་ཡ་ མཁོ་དགོས་ ཆེད་གཅིག་ཨིན།
སྟེ་ རོན་གོང་ལས་ཡོད་པའི་ ཨྲོང་ཁ་བཟོད་སྐྱེའི་ རྣམ་བཞག་ དེ་ནང་ལུ་ ཡི་གྲུ་ རོན་འཇུག་དང་ མགོ་
ཅན་ ཡོད་པ་དང་མེད་པའི་ སྐབས་འདི་གིས་ ཨྲོང་ཁའི་སྐྱེ་གདངས་ བསྐྱེད་ཚུལ་གྱི་ དབྱེ་བ་དང་ བྱེད་
པར་ མོ་མོ་འབད་ བྱི་འདི་ རོན་སྐྱེ་འབྲིད་དང་ རོན་སྐྱེ་ འབད་ཚུགས་པ་ལས་བརྟེན་ རོན་གོང་གི་འབྲི་
སྟོལ་ ཡི་གྲུ་ རོན་འཇུག་དང་ མགོ་ཅན་གྱི་ རུས་པ་དང་ ཕན་ཐོགས་དེ་ལུ་ ད་མེས་ ང་བཅས་ཀྱིས་
ཨེས་སུ་ཡི་རང་དང་ བཟུ་མཐོང་ སྐྱེ་བ་སྐྱེད་དགོས་འདུག།

སྟེ་ འཕྲི་ རོན་གོང་གི་ ཨྲོང་ཁ་བཟོད་སྐྱེའི་ རྣམ་བཞག་འདི་ གོ་མས་འདིས་ ཡོད་པའི་ འབྲི་ལུགས་
བད་སྐྱོད་པའི་གཞུང་ རིག་གནས་ ཚུ་ནང་ཡ་ སྐྱེ་འཇུག་པ་དང་ སྐྱེ་དག་པ་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ དབྱེ་
བ་དང་ བྱེད་པར་ བྱི་ཐབས་འབད་ བཟུ་མཐོང་ བསྐྱེད་ཡོད་པ་ཨིན། སྟེ་ སྐྱེ་བཏང་གི་ རུས་སྐབས་

མང་ཤོས་ཅིག་ནང་ར་ སྟོན་འཇུག་དང་ མགོ་ཅན་དེ་ཚུ་གིས་ སྐྱ་འཇམ་པ་ལས་ སྐྱ་དག་པ་འགྲུར་
འགྱུར་ཚུགས་པའི་ ལུས་པ་ ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ འོག་ལུ་ མགོ་ཅན་གཅིག་བསྐྱུས་ ར་མགོ་ ལ་མགོ་
ས་མགོ་དང་ དེ་ལས་ ལུས་རྒྱན་ དེ་དང་ འབྲ་མཉམ་གྱི་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ཚུ་ ཐོ་བཀོད་
དང་ གསལ་སྟོན་ འབད་ཡོད་པ་ཨིན། དེ་ལས་ སྟོན་འཇུག་ (ག་ ད་ བ་ མ་ འ་) ལྟའི་ ལུས་པ་འདི་
ཡ་ ཐོང་ལུ་ བཤད་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ སྐྱ་འཇམ་པ་ལས་ སྐྱ་དག་པ་འགྲུར་ འགྱུར་ཚུགས་པའི་ ལུས་
པ་ ཡོད་པ་ཨིན།

ཀ་	ག་	ང་	ཇ་	ཉ་	ཏ་	ད་	ན་	བ་	མ་	ཅ་	རྩ་
k	g	'ng	j	'ny	t	d	'n	b	'm	ts	dz
ཁ་	ག་	ང་	ཅ་	ཉ་	ཏ་	ད་	པ་	ཕ་	བ་	ལ་	ལྟ་
k	g	'ng	c	j	t	d	p	b	lh		
ཀ་	ག་	ང་	ཉ་	ཏ་	ད་	ན་	པ་	ཕ་	བ་	ལ་	ལྟ་
k	g	'ng	'ny	t	d	'n	p	b	'm	ts	

སྟེ་ རྫོང་ཁའི་ སྐྱ་གདངས་ བརྗོད་སྒྲའི་ རྣམ་བཞག་ འབྲེལ་བ་ འདི་དང་འབྲེལ་པ་ཅིན་ དོན་དོ་མ་ འ་
ནི་ སྐྱ་འགྱུར་གྱི་ ལུས་པ་དེ་ལུ་ རྒྱུན་ བཞེ་ལྟ་བ་ ཡོད་པ་ཨིན།

(༡) རྒྱུན་དང་པ་ འོག་ལུ་ཡོད་མི་ ཡིག་གཟུགས་ *voiceless plosives*, བཙོར་སྐྱ་ མགོན་སྐྱ་མེད་པ་
དེ་ཚུ་དང་ བརྗོད་ཚིག་ dz ཟེར་ ཡོད་མི་འདི་ཚུ་ མ་པ་ལས་ར་ སྐྱ་དག་པའི་ རང་བཞིན་ ཨིམ་ལས་
བརྟེན་ *zero effect* སྐྱ་འགྱུར་མེད་པའི་ཐོག་ལུ་ ཉེ་མའི་སྐྱ་གདངས་ ག་ཨིན་མི་དེར་ སྟོན་མ་ཨིན།

ཀ་	ཏ་	ཅ་	རྩ་	ཁ་	ཅ་	ཉ་	པ་	ཀ་	ཏ་	པ་	ལྟ་
k	t	ts	dz	k	c	t	p	k	t	p	ts

(༢) རྒྱུན་ གཉིས་པའི་ ལུས་པ་འདི་གིས་ *devoiced* སྐྱ་ཉམས་སུ་དང་ *voiced initials* སྐྱ་ལྟན་
གྱི་ མིང་ཡིག་ རྫོང་ཁའི་ སྐྱ་འཇམ་པ་དང་ སྐྱ་དག་པ་ཚུ་གི་ མིང་ཡིག་ གཉིས་ཀྱི་ བར་ན་ དབྱེ་བ་ སོ་
སོ་འབད་ གྱི་འདི་ *voiced plosives* སྐྱ་ལྟན་ བཙོར་སྐྱ་འདི་ཚུ་ *hard initials* སྐྱ་དག་པའི་ མིང་
ཡིག་ལུ་ འགྱུར་ཡོད་པའི་ སྐྱ་གདངས་ སྟོན་མ་ཨིན།

ག་	ཇ་	ད་	བ་	གླ་	ཇླ་	དླ་	བླ་	གླ་	ཇླ་	བླ་
g	j	d	b	g	j	d	b	g	d	b

དེ་ལས་ རྒྱུག་ཕྱོགས་ *devoiced initials* སྒྲ་ཉམས་སྤྱི་གི་ མིང་ཡིག་ ཚུ་གི་བར་ན་ བྱད་པར་སྟོན་
པ་ཅིན།

ག་	ཇ་	ད་	བ་
g'	j'	d'	b'

སྟེ་ ད་ཅེས་ རྫོང་ཁ་ནང་ལུ་ འནི་ རྒྱུག་ཕྱོགས་ སྒྲ་འཇམ་པའི་ བྱད་པར་འདི་ སྒྲ་གདངས་ཀྱི་ དབྱེ་
བྱད་ རོན་དང་ལྷན་མ་ཅིག་ཨིན།

(༢) རྒྱུག་ གསུམ་པའི་ རུས་པ་འདི་གིས་ *high tone nasals* སྒྲ་ཉ་པ་ནང་ལས་ཐོན་པའི་ སྒྲ་སྒྲ་
མཐོ་བའི་ སྒྲ་གདངས་ རྟོན་མ་ཨིན།

ང་	ཉ་	ན་	མ་	ལྷ་	སྤྱ་	ཉྱ་	ནྱ་	མྱ་
'ng	'ny	'n	'm	'ng	'ng	'ny	'n	'm

(༣) རྒྱུག་ བཞི་པའི་ རུས་པ་འདི་གིས་ *voiceless liquid phoneme* མགིན་སྒྲ་མེད་པའི་ (ལ་)

སྒྲ་དང་ (ལྷ་) སྒྲ་འི་ སྒྲ་ཐོན་ lh, (ལྷ་) ཟེར་བའི་ བརྗོད་ཚིག་གི་ སྒྲ་གདངས་ རྟོན་མ་ཨིན།

སྟེ་ བོད་གསལ་ རྟོན་འཇུག་དང་ མཐོ་ཅན་གྱི་ བྱད་པར་ དི་བ་ཡ་ བོམས་འདྲིས་ ཡོད་པའི་ འབྲི་
ལུགས་ ཡི་གུ་ རྒྱུགས་ཅན་འདི་གིས་ ད་ཅེས་ བརྗོད་སྒྲ་འི་ རྣམ་བཞག་ནང་ལུ་ སྒྲ་འབྱར་གྱི་ རུས་པ་
ཡོད་པའི་ བྱད་པར་འདི་ ལྷག་པར་དུ་ རོན་ སྒྲ་འཕྲེས་བརྒྱབ་ ཡོད་པ་ཨིན།

ཀ་	ཁ་	ག་	ཅ་	ཆ་	ག་	མ་
k ~ c	kh ~ ch	g' ~ j'	c ~ pc	ch ~ pch	j' ~ bj'	ny

ཀ་	ཁ་	ག་	ཅ་	ཆ་	ད་	ན་	པ་	ཕ་	ཆ་	ཇ་	མ་	ཉ་	
tr	thr	dr'	tr	thr	dr'	n	tr	thr	dr'	m	sh	s	hr

ལྷ་ ལྷ་ ལྷ་ ལྷ་ ལྷ་ ལྷ་

'l 'l 'l d 'l 'l

དེ་ལས་ ཡ་རྟགས་ཀྱི་ སྐྱ་འགྱུར་ རུས་པ་ དེ་ལུ་ཡ་ རྟེན་ བཞི་ལྟ་བ་ ཡོད་པ་ཡིན།

(1) རྟེན་དང་པ་ འོག་ལུ་ཡོད་མི་ ཡིག་གཟུགས་ *velar initials* སྐྱ་རྟེན་ལས་འབྱུང་མི་ མིང་ཡིག་ (ཀྱ་ ཁྱ་ གྱ་) འདི་རྩུ་དཔེར་ན་ (དཀྱིས་ *ki*, ཁྱལ་ *khä*, མགྲོན་པོ་ *göm*, གྲལ་ *g'ä*) ཟེར་ བཟློན་ ཆོག་ སྐྱ་འགྱུར་ མེད་པའི་ཐོག་ལུ་ ཉེ་མའི་ སྐྱ་གདངས་ ག་ཡིན་མི་དེར་ སྟོན་མ་ཡིན།

(2) རྟེན་གཉིས་པའི་ རུས་པ་འདི་གིས་ སྐྱའི་སྐྱེས་གནས་ རྟེན་དང་མཚུ གཉིས་ལས་ འབྱུང་མི་ སྐྱ་ཡིག་ (ཀྱ་ ཁྱ་ གྱ་ ཕྱ་ ཕྱ་ བྱ་) འདི་རྩུ་དཔེར་ན་ བཟློན་ཆོག་ (རྒྱབ་ *cap*, རྩོད་པ་ *cöba*, རྩོད་ *chö*, རོ་རྩི་ *rochi*, ཕྱག་ *châ*, འགྲོ་ནི་ *joni*, སྐྱིན་བདག་ *jinda*, གྱངས་ཁ་ *j'angkha*, འགྲོན་ *j'ön*) ཟེར་ *palatal initial* སྐྱ་རྟེན་ལས་ འབྱུང་མི་ སྐྱ་ཡིག་ལུ་ འགྱུར་རྩུགས་པའི་ སྐྱ་ གདངས་ སྟོན་མ་ཡིན།

(3) རྟེན་གསུམ་པའི་ རུས་པ་འདི་གིས་ ཡ་རྟགས་དང་ སྐྱེས་གནས་ མཚུ་ལས་ འབྱུང་མི་ སྐྱ་ཡིག་ (ཕྱ་ ཕྱ་ བྱ་) གཅིག་བསྐྱས་ཀྱི་ ཐོག་ལུ་ དཔེར་ན་ བཟློན་ཆོག་ (ཕྱང་ཀ་ *pcangka*, དཔལ་མ་ *pcäu*, ཕལ་མ་ *pchâm*, འཕྱང་མ་ *pchêṃ*, སྐྱང་ནག་ *bjâna*, གནམ་བྱ་ *'nambjâ*, བྱི་ ལི་ *bj'ili*, བྱག་ *bj'a*) ཟེར་ རྩོང་ཁའི་ སྐྱ་གདངས་ འདྲ་མ་མེད་པ་ཅིག་གི་ གྱངས་སུ་ *bilabial-palatal initials* སྐྱ་རྟེན་དང་མཚུ གཉིས་ལས་ འབྱུང་མི་ སྐྱ་ཡིག་ལུ་ འགྱུར་རྩུགས་པའི་ སྐྱ་ གདངས་ སྟོན་ཡོད་པ་ཡིན།

(4) རྟེན་བཞི་པའི་ རུས་པ་འདི་གིས་ ཡ་རྟགས་དང་ སྐྱེས་གནས་ ལྷ་པ་ནང་ལས་ འབྱུང་མི་ སྐྱ་ ཡིག་ (ལྷ་) གཅིག་བསྐྱས་ཀྱི་ ཐོག་ལུ་ དཔེར་ན་ བཟློན་ཆོག་ (ཉམས་མེད་ *nyamnyong*, ལྷུ་ ལུ་ *'nyug'u*) ཟེར་ *palatal nasal* སྐྱ་ རྟེན་དང་ ལྷ་པ་ གཉིས་ལས་ འབྱུང་མི་ སྐྱ་ཡིག་འགྱུར་ འགྱུར་རྩུགས་པའི་ སྐྱ་གདངས་ སྟོན་ཡོད་པ་ཡིན།

དེ་ལས་ ཡ་རྟགས་ཀྱི་ སྐྱ་འགྱུར་ རུས་པ་ དེ་ལས་བརྟེན་ རྩོང་ཁའི་ སྐྱ་གདངས་ བཟློན་སྐྱའི་ རྣམ་ བཞག་ སྐྱ་དག་པ་དང་ སྐྱ་འཇམ་པ་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ རོན་སྟོན་པའི་ ཆོད་གཞི་འདི་ རང་དབང་དང་ ལྷན་མ་ཅིག་ཡིན། སྟེ་ འོག་ལུ་ཡོད་མི་ དཔྱེ་དེ་རྩུ་གིས་ ཡ་རྟགས་དང་ *hard plosives* ཟེར་ བཙོར་ སྐྱ་ དག་པ་འདི་རྩུ་ གཅིག་ཁར་འབྲེལ་འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་ཡོད་པའི་ འབྲེལ་བཤད་འབད་ ཡོད་ མི་འདི་ཡ་ དཔེར་ན་ *hard plosives* ཟེར་ བཙོར་སྐྱ་དག་པ་ (*g, j, bj*) དང་ *soft plosives* བཙོར་ སྐྱ་འཇམ་པ་ (*g', j', bj'*) དེ་ལས་ *hard nasal initial* དང་ *soft nasal initial* ལྷ་པ་ནང་

ལས་འབྱུང་མི་ སྐྱ་དག་པ་དང་ སྐྱ་འཇམ་པའི་ མིང་ཡིག་ ('ny) དང་ (ny) ཟེར་བའི་ སྐྱ་གདངས་
སྟོན་ཡོད་པ་ཡིན།

དེ་ལས་ ཏུས་རྒྱན་ ཆོས་སྐད་ནང་ ར་རྟགས་ འབྲི་སྟོལ་ ཡོད་མི་འདི་རྩ་ རྩོང་ཁ་ནང་ ཡ་རྟགས་
འབྲི་དགོལ་བཞིན་དུ་ དཔེར་ན་ ཆོས་སྐད་ནང་ བརྗོད་ཆོག་ (གྲལ་ dr'el, བོ་མོ་ Dr'omo, སྟེལ་
trel,) ཟེར་ ར་རྟགས་ཀྱི་ཐོག་ལུ་ འབྲི་སྟོལ་ ཡོད་མི་འདི་རྩ་ རྩོང་ཁ་ནང་ (གྲལ་ g'ä, བྱ་མོ་
J'umo, སྟུ་ pca) ཟེར་ ཡ་རྟགས་ལུ་ འབྱུར་དེ་འབྲི་དགོལ་ཡིན།

སྟེ་ རྩོང་ཁའི་སྐྱ་གདངས་ བརྗོད་སྟེའི་ རྣམ་བཞག་ ར་རྟགས་ཀྱི་ སྐྱ་འབྱུར་ རུས་པ་དེ་ལུ་ རྒྱེན་གསུམ་
ལྟ་བ་ ཡོད་པ་ཡིན།

(༡) རྒྱེན་དང་པ་ ཡིག་གཟུགས་ (ན་ 'n, ས་ 'm, ཤ་ sh, ས་ s) དེ་རྩ་ལུ་ བརྗོད་ཆོག་ སྐྱ་འབྱུར་
མེད་ཐོག་ ཉེ་མའི་ སྐྱ་གདངས་ གཞི་མི་དེར་ སྟོན་མ་ཡིན།

(༢) སྟེ་ སྐལ་ས་ མང་ཤོས་ཅིག་ནང་ར་ ར་རྟགས་འདི་གིས་ retroflex consonant initials སྐྱ་
ལྟེ་སྟེལ་དེ་སྐལ་བ་པའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ མིང་ཡིག་ རུས་མ་དུན་པའི་ སྐྱ་གདངས་སྟོན་མ་ཡིན།

ྒ	ཐ	ྒ	ཏ	ཐ	ྒ	ཐ	ཐ	ྒ
tr	thr	dr'	tr	thr	dr'	tr	thr	dr

དེ་ལས་ ར་རྟགས་འདི་གིས་ བརྗོད་ཆོག་ འབད་ཡོད་པའི་ retroflexivisation ལྟེ་སྟེལ་བའི་ གསལ་
བྱེད་ཀྱི་ མིང་ཡིག་ རུས་མ་དུན་པའི་ སྐྱ་གདངས་ དེ་ལས་ བརྗོད་ རྩོང་ཁའི་ སྐྱ་དག་པ་དང་ སྐྱ་
འཇམ་པ་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ ཡོད་པའི་ དབྱེ་བ་དང་ རྒྱད་པར་འདི་ཡ་ རང་དབང་དང་ ལྷན་མ་ཡིན། དེ་
འབད་མ་ལས་ རྒྱེན་གཉིས་པའི་ རུས་པ་འདི་གིས་ དཔེར་ན་ བརྗོད་ཆོག་ (སྟོམ་ drôm, འབྲུག་
ཡུལ་ Dru Ü, སྟོབ་གྲ་ 'lopdra, སྟུ་ dr'u, རོ་པ་ dr'ôba, དག་ཤོས་ Dr'âsho, ཐོ་བྲང་
Phodra, སྟུ་ཚང་ dr'atsha) ཟེར་བའི་ སྐྱ་གདངས་ སྟོན་ཡོད་པ་ཡིན།

(༣) རྒྱེན་གསུམ་པའི་ རུས་པ་ ར་རྟགས་འདི་གིས་ voiceless trill ཟེར་ མགྲིན་སྐྱ་མེད་པའི་ སྐད་
འདར་སྐད་ དཔེར་ན་ བརྗོད་ཆོག་ (ཏ་ hr) ཟེར་བའི་ སྐྱ་གདངས་ཡ་ སྟོན་རྒྱུགས་པའི་ རུས་པ་
ཡོད་པ་ཡིན།

སྟེ་ སྟོན་གོང་གི་ འབྲི་ལུགས་ ལ་རྟགས་ གཅིག་བསྐྱུས་འདི་གིས་ རྩོང་ཁའི་ སྐྱ་གདངས་སྐབ་རྩལ་
ལག་གཉིས་ལུ་ དབྱེ་བ་བྱི་འདི་ ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ (༡) དང་པ་ སྟོན་གོང་གི་ འབྲི་ལུགས་ གཅིག་
བསྐྱུས་ (ཁློ་) འདི་གིས་ རྩོང་ཁའི་ བརྗོད་ཆོག་གི་ མིང་ཡིག་ d ཟེར་བའི་ སྐྱ་གདངས་ སྟོན་ཡོད་པ་

ཨིན། (2) དེ་ལས་ གཉིས་པ་ ལ་རྟགས་ གཅིག་བསྐྱུས་གཞན་ (ལྷ་ ལྷ་ ལྷ་ ལྷ་ ལྷ་) འདི་ཚུ་ ག་
ཡེ་ར་གིས་ སྐྱ་དྲག་པའི་ མིང་ཡིག་ 1 ཟེར་བའི་ སྐྱ་གདངས་སྟོན་མ་ཨིན།
སྟེ་ སྟོན་གོང་ལས་ར་ གོམས་འདྲིས་ ཡོད་པའི་ འབྲུག་པའི་འབྲི་ལུགས་ དབྱངས་ཡིག་དང་ དེ་ལས་
ཡིག་གཟུགས་ (ཨ་) དང་ (འ་) གཉིས་ཀྱི་སྐྱོར་ལས་ བཤད་དགོ་པ་ཅིན། དུས་རབས་ བཅུ་གསུམ་
དེ་ཅིག་གི་ཉེ་མ་ *Brahmi script* ཟེར་བའི་ བམ་ཟེའི་ འབྲི་ལུགས་ལས་ དཔེ་བླངས་དེ་འབྲི་སྟོལ་
ཡོད་པའི་ *Indic scripts* ཟེར་བའི་ ལེགས་སྐྱར་གྱི་ སྐྱད་ འབྲི་ལུགས་ དེ་ནང་ལུ་ དབྱངས་ཡིག་
འདི་གིས་ སྐྱ་སྟོན་ འབད་ཡོད་མི་འདི་དང་ ཆ་མ་ཐུན་མ་འབད་ ཡི་གུ་ དབུ་ཅན་ནང་ཡ་ དབྱངས་ཡིག་
འདི་ འབྲི་སྟོལ་ རོ་སྟོན་རོ་མ་ དེ་སྐྱད་ འབད་ཡོད་པ་ཨིན་པས། སྟེ་ གང་ལྟར་ཡང་ ཡིག་གཟུགས་
(ཨ་) དང་ (འ་) གཉིས་ཀྱིས་ དབྱངས་ཡིག་ ལྷ་པའི་ སྐྱ་གདངས་ སྐབ་ཚུལ་ ལག་གཉིས་པ་འདི་
སོ་སོ་འབད་ དབྱེ་བ་བྱི་འདི་ རོ་སྟོན་ལ་གསལ་སྟེ་ འབད་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ ཡི་གུ་ དབུ་ཅན་གྱི་ཐོག་
ལུ་ ཡིག་གཟུགས་ (ཨ་) ལས་ མགུ་བཅུགས་ བྲིས་ཡོད་པའི་ སྐྱ་ཆོག་འདི་ཚུ་ སྐྱ་དྲག་པ་དང་ དེ་
ལས་ ཡིག་གཟུགས་ (འ་) ལས་མགུ་བཅུགས་ བྲིས་ཡོད་མི་ སྐྱ་ཆོག་འདི་ཚུ་ སྐྱ་འཇམ་པ་ ཨིན་
པའི་ རོ་སྟོན་ འབད་མ་ཨིན།

ཨ་	ཨི	ཨུ	ཨེ	ཨོ
'a	'i	'u	'e	'o
ཨ་	ཨི	ཨུ	ཨེ	ཨོ
a	i	u	e	o

སྟེ་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ *apostrophe* ['] ཟེར་ ཆོག་འབྲེལ་གི་ མཚན་
རྟགས་འདི་ དབྱངས་ཡིག་དང་ དབྱངས་གསལ་ ཟུང་འབྲེལ་གྱི་ སྐྱ་ཡིག་དེ་ལས་ སྐྱུས་གནས་ ལྷ་
པ་ནང་ལས་འབྱུང་པའི་ སྐྱ་ཡིག་དེ་ཚུ་གི་ ཉེ་མ་ བྲིས་ཡོད་པ་ཅིན་ དེ་བརྗོད་སྐྱ་ དྲག་པ་ཨིན་པའི་ བར་
སྟོན་མ་ཨིན། མ་གཞི་ སྟོན་གོང་ཐོང་གི་ ཆོས་སྐྱད་ འབྲི་སྟོལ་དེ་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ ལྷ་ལས་ལྷག་པ་
འབྲི་སྟོལ་ མེད་པ་ཨིན་དུ་ རྟེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ བཅུ་གསུམ་ ལག་
ལེན་འཐབ་ འབྲི་དགོས་ ཡོད་པ་ཨིན། དེ་བཞིན་དུ་ རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་དེ་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ རོ་
མ་ ལྷ་པོ་འདི་གིས་ དབྱངས་ཡིག་ སྐྱ་ཐུང་བ་ a, e, i, o, u ལྷ་དང་ དེ་ལས་ དབྱངས་ཡིག་ སྐྱ་རིང་
བ་ ā, ē, ī, ō, ū ལྷ་ལུ་ ཡར་མེད་བརྒྱབ་ ཡོད་པའི་ཁར་ དབྱངས་ཡིག་གི་ སྐྱ་གདངས་ རིང་ཆད་
འདི་གིས་ རྫོང་ཁ་བརྗོད་སྐྱའི་ རྣམ་བཞག་ནང་ལུ་ ཁུད་པར་ སྐྱ་མ་ཡོད་པའི་ དབྱེ་བ་རོ་སྟོན་ གསལ་
བཤད་འབད་ ཡོད་པ་ལས་བརྟེན་ རྫོ་མེན་ནའི་གཟེ་ཤན་ འབྲི་ལུགས་ ཆད་ལྷན་ ཡོད་པའི་ དེ་ཚུ་འི་

ནང་ རོ་སྟོན་ རྟགས་མཚན་ བཞོད་དགོས་འདི་ གང་བ་ གལ་ཆེད་གཞི་ཞིན། དེ་མ་ཆད་ རྫོང་ཁའི་ འབྲི་
 ལུགས་འདིན་ *apophony* དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་འབྱུར་གི་ཐོག་ལུ་ *umlauted vowels* དབྱངས་
 ཡིག་ དངོས་ལས་ འཕྲལ་ཡོད་པའི་ ä, ö, ü ཟེར་བའི་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་འབྱུར་རིང་བ་ གསུམ་
 ཡོད་མི་འདི་ཡ་ དབྱངས་ཡིག་དངོས་ a, o, u གསུམ་ལུ་ གཞི་བཞག་ཐོག་ འབྲི་སྟོལ་བཙུགས་
 ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ འཁོར་ཁའི་ སྒྲ་གདངས་ སྒྲ་བ་ཚུལ་གྱི་ རྣམ་བཞག་དང་ རང་བཞིན་ དབྱེ་བ་ རོན་
 དང་ལྷན་མ་འདི་ཚུ་ ལེན་གཉིས་པའི་ནང་ གསལ་བཤད་ རྒྱས་ཤིང་རྒྱས་པ་སྟེ་ འབད་ཡོད་པ་ཞིན།
 སྟེ་ སྟོན་གོང་ བོད་གྱི་ ཆོས་སྐད་ འབྲི་ལུགས་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ ལཱ་ལས་ལྷག་པ་ འབྲི་སྟོལ་ མེད་
 མི་དེ་ལས་ ད་རེས་ རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ བཙུགས་ལུ་ འབྲི་དགོ་པའི་
 བརྗེད་སྒྲའི་ རྣམ་བཞག་ བོད་འཕེལ་དང་ དེ་ལས་ སྒྲའི་ཁྲིམས་ལུགས་འདི་གིས་ གོམས་འདྲིས་
 ཡོད་པའི་ སྟོན་གོང་གི་ བརྗེད་སྒྲའི་ རྣམ་བཞག་ཚུ་གི་ སྟོར་ལས་ རོན་ སྒྲ་བསྐྱེས་བརྒྱབ་ ཡོད་པའི་
 ལེན་ཅིག་ལུ་ འགྱུ་ཡོད་པ་ཞིན། སྟེ་ སྟོན་གོང་གི་ འབྲི་སྟོལ་ སྟེ་བ་སྟོར་དང་ ད་རེས་རྫོང་ཁའི་ བརྗེད་
 སྒྲ་གཉིས་ དབྱེ་སྟེར་ ཅམ་ཅིག་གིས་ ལུགས་སྟོལ་ བོད་འཕེལ་ འགྱུ་ཡོད་མི་ འདི་ཚུ་ རོན་ བརྗེད་
 སྟོན་གསལ་སྟོན་ འབད་ཚུགས་པའི་ རུས་པ་ མེད་པའི་ཁར་ རོན་འབྲུགས་འཛིངས་ ཡོད་མི་དེ་གིས་
 ར་ སྟོན་གོང་གི་ སྐད་རིགས་ མཁས་པའི་ སྟོབ་མ་ཅིག་ ཞིན་པའི་ རོན་སྟོན་མ་ཞིན། སྟེ་ གང་ལྟར་
 ཡང་ སྟོན་གོང་གི་ བརྗེད་སྒྲ་ དག་ཏོག་ཏོ་སྟེ་ སྟོན་ཐབས་དང་ ད་རེས་ རྫོང་ཁའི་ དབྱངས་ཡིག་ ཚུ་
 གི་བར་ན་ ཡིག་འབྲེལ་ རེ་མང་ ཡོད་མི་ ཚུ་གི་སྟོར་ལས་ འོག་ལུ་ རོན་བཤད་ ཉུང་སྟེ་ཅིག་ ཡོད་པ་
 ཞིན།

མ་གཞི་ རྫོང་ཁའི་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་རིང་བ་འདི་ཚུ་ མང་ཤོས་ར་ སྒྲ་ཆོག་གཉིས་ གཅིག་ཁར་
 འབྲེལ་བ་ འཐབ་ལས་བརྟེན་ འབྱུང་ཡོད་པ་ཞིན་དུ་ ལག་ལེན་འདི་གིས་ ཏུས་རྒྱུན་ དབྱངས་ཡིག་
 གི་ སྒྲ་གདངས་ རིང་ཆད་ གཅིག་འབད་ བཟོ་མེད་པ་ཞིན། དཔེར་ན་ (མྱག་པ་ 'map, དམར་པོ་
 'mâp), (གསེབ་ sep, སེར་པོ་ sêp), (ཅིག་པ་ tsip, ཅིས་པ་ tsîp), (པོབ་ phop, པོར་པ་
 phôp), (སྐྱ་ ku, ཀུ་ kû) ཟེར་བའི་ བརྗེད་ཆོག་ ཆའཕྱུ་ དེ་ལྟེ་གི་ སྒྲ་གདངས་ ཁ་དབྱེ་འདི་
 ཡོད་པ་ཞིན། དེ་བཞིན་དུ་ བརྗེད་སྒྲའི་ རྣམ་བཞག་ བོད་འཕེལ་གྱི་ ལཱ་འགན་ སྒྲ་གདངས་རིང་ཆད་
 བཟོ་ནི་འདི་ཚུ་ རོན་ སྒྲ་བསྐྱེས་བརྒྱབ་ ཡོད་པ་ཞིན།

སྟེ་ ད་རེས་ བོད་སྐད་ འབྲི་ལུགས་ ནང་ཡ་ དེ་བཟུམ་གྱི་ སྒྲ་འབྱུར་ འབྲི་དགོས་ འབྱུང་ཡོད་མི་འདི་
 དང་ ཆའཕྱུ་སྟེ་ རྫོང་ཁའི་ *apophonic vowels* དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་འབྱུར་རིང་བ་ ä, ö, ü ཟེར་
 འབྲི་དགོ་མི་འདི་ གཅི་ཐོ་ སྟོན་གོང་གི་ སྒྲ་ཆོག་ རེས་འཇུག་ (ད་ d, ལ་ l, ན་ n, ས་ s) ཚུ་ལས་
 སྒྲ་འབྱུར་ འབྱུང་ཡོད་པ་ཞིན། དེ་བཞིན་དུ་ བོད་གི་ རེས་འཇུག་ བཞི་གི་ འབྲས་བུ་འདི་ དབྱངས་
 ཡིག་དངོས་ (o ལས་ ö), (u ལས་ ü), (a ལས་ e, ê, ä) ཟེར་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་འབྱུར་འདི་

སྐྱ་རིང་བ་ལུ་ བཟོ་ཡོད་པའི་ འབྲས་བུ་དང་ རོན་གཅིག་ཡིན། སྟེ་མ་གཞི་ རྩེ་མ་འཇུག་ (ད་ d) འདི་
གིས་ སྐྱ་ཚིག་ e, ཟེར་ སྟོན་མ་ཡིན། དཔེར་ན་ (ལྟ་དམོ་ têm, བརྟག་དབྱེད་ takcê, བརྟེན་ jê,
ཚད་ tshê, ནད་ nê) ཟེར་བའི་ སྐྱ་གདངས་ སྟོན་མ་ཡིན། དི་འབད་མ་དང་ བརྟ་ལམ་ཅེ་ རྩེ་
འཇུག་ (ད་ d) འདི་གིས་ སྐྱ་ཚིག་ ä དང་ e, གཉིས་ སྟོན་ཡོད་མི་འདི་ཡ་ དཔེར་ན་ (བརྟེད་ gä,
འབད་ be, མཛེ་ནད་ dzêne) ཟེར་བའི་ སྐྱ་གདངས་ཡ་ སྟོན་མི་ཡོད། དེ་ལས་ ཏུས་སྐབས་ མང་
ཤོས་ཅིག་ནང་ར་ རྩོང་ཁའི་ སྐྱ་གདངས་ སྐབ་ཚུལ་ཚུ་ནང་ རྩེ་མ་སུ་ བཟུང་ཡོད་པའི་ རྩེ་འཇུག་
(ན་ n) འདི་གིས་ སྐྱ་ཚིག་ e, ཟེར་ སྟོན་ཡོད་མི་འདི་ དཔེར་ན་ (སྐམ་ 'men, ཅན་དན་ tsende,
འགན་ཁག་ genkha) ཟེར་བའི་སྐབས་ལུ་ དབྱངས་ཡིག་གི་ སྐྱ་གདངས་ སྟོན་ཡོད་པའི་ཡིན། སྟེ་
རྩེ་མ་འཇུག་ (ས་ s, དང་ ལ་ l) གཉིས་ཀྱིས་ སྐྱ་ཡིག་ ä, ཟེར་ སྟོན་ཡོད་མི་འདི་ དཔེར་ན་ (རྩེ་
dzä, གཡས་པ་ 'yäp, སྤས་ sä, མཁས་པ་ khäp, སྤལ་ bāp, ཐལ་མ་ thāu, གྲལ་ gā,
བལ་ b'ä, བཤལ་ shā) ཟེར་ དབྱངས་ཡིག་ སྐྱ་འགྱུར་གྱི་ སྐྱ་གདངས་ སྟོན་ཡོད་པའི་ཡིན། དི་
འབད་མ་དང་ ཏུས་སྐབས་ ལ་ལུ་ཅིག་ནང་ རྩེ་མ་འཇུག་ (ས་ s) འདི་གིས་ དབྱངས་ཡིག་ སྐྱ་འགྱུར་
བ་མེན་པར་ དཔེར་ན་ (ཤོས་ > བཤོ་ g'ô, ནས་ nā, དག་ཤོས་ Dr'āsho, ལས་ > ལཱ་ lâ)
ཟེར་ དབྱངས་ཡིག་རིང་བའི་ སྐྱ་གདངས་ སྟོན་ཡོད་པའི་ཡིན། དེ་ལས་ རྩོང་ཁའི་ སྐྱ་གདངས་ སྐབ་
ཚུལ་ ཏུས་སྐབས་ ལ་ལུ་ཅིག་ནང་ རྩེ་མ་འཇུག་ (ས་ s) འདི་གིས་ དཔེར་ན་ (དཤོས་ > དཤོ་ go)
ཟེར་ སྐྱ་འགྱུར་གྱི་ རྩེ་མ་ ག་ཅི་ཡེ་ མ་སྟོན་མར་ ཡོད་པའི་ཡིན།

དི་འབད་མ་ལས་ སྟོན་གོང་ བོད་གྱི་ དབྱངས་ཡིག་ འབྲི་ལུགས་ལས་ ད་ཅེས་ རྩོང་ཁའི་ དབྱངས་
ཡིག་ སྐྱ་འགྱུར་ཚུན་གྱི་ བརྩོན་སྒྲུབ་ རྩེ་མ་བཞག་ གོང་འཕེལ་ རྩོང་ཡོད་མི་འདི་ ཡིག་འབྲེལ་གྱི་
གསལ་བཤད་དང་ བརྩོན་ འབད་ཡོད་མི་ དེ་ཚུ་བ་ཡ་ ལྷག་པར་དུ་ རོན་ སྐྱ་བཟེས་བརྟུབ་ ཡོད་པ་
ཡིན། སྟེ་ ད་ཅེས་ རྩོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ དབྱངས་ཡིག་ སྐྱ་འགྱུར་ ö དི་དང་ འབྲེལ་
བ་ ཡོད་པའི་ *vowel harmonic* ཟེར་ དབྱངས་ཡིག་གི་ སྐྱ་གདངས་དང་ བཟོ་རྩམ་ མཐུན་མ་ཡ་
ཡོད་པའི་ཡིན། དཔེར་ན་ (མཚོད་རྟེན་ chötö, སྟོབ་དཔོན་ 'löbö) ཟེར་བའི་ སྐྱ་གདངས་ སྟོན་
ཡོད་པའི་ཁར་ རྩོང་ཁའི་བརྩོན་ཚིག་ ལ་ལུ་ཅིག་ནང་ དབྱངས་ཡིག་གི་ སྐྱ་འགྱུར་ ལས་འགན་འདི་
ལྷག་པར་དུ་ གཡལ་ཁར་ གཏོགས་ཡོད་པའི་ དཔེར་ན་ (གཏོད་པོ་ gap, བགེས་ > བགོས་པ་
dröp) ཟེར་བའི་ སྐྱ་གདངས་ཡ་ སྟོན་ཡོད་པའི་ཡིན། དེ་མ་ཚད་ རྩོང་ཁའི་ རྩམ་བཞག་ གོང་འཕེལ་
བཏང་ཡོད་པའི་ བྱི་ཚུལ་གྱི་ གཏན་ཚིག་རིག་པའི་ ལམ་ལུགས་ བྱངས་མང་ཅིག་ར་ རྩོ་མེན་རྩོང་
ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ ཁ་གསལ་འབད་ སྟོན་ཡོད་པའི་ཡིན་ཅུ་ མཐོང་སྐྱེད་ལུ་ སྟོན་གོང་གི་ སྟོབ་
སྟོར་ རྩེ་མ་སུ་བཟུང་ ཡོད་མི་འདི་ཚུ་ དཔེར་ན་ དབྱངས་ཡིག་ རིང་བའི་ཐོག་ལུ་ སྐྱ་འཇམ་པ་ (ང་
nga, ངའི་གི་ ngêgi) སྐྱ་དགའ་པ་ (ངགིས་ 'ngā-gi) སྐྱ་སྤང་བ་ (ཁོ་kho) སྐྱ་རིང་བ་ (ཁོ་གི་

khô-gi) དེ་ལས་ དབྱངས་ཡིག་ ཐུང་བའི་ ཐོག་ལུ་ བྱ་ཚིག་ (བཞག་ཅི་ zhaci) དང་ དབྱངས་ ཡིག་ རིང་བའི་ཐོག་ལུ་ བྱ་ཚིག་ (བཞག་ཞུག་ zhānu) ཟེར་ འབྲི་སྒྲིལ་ ལ་གསལ་འབད་ རྟོན་ ཡོདཔ་ཨིན།

དོན་བསྐྱུས་དེ་བཤད་པ་ཅིན་ ཡིག་དེབ་ འདིན་ལུ་ ཡིག་འབྲེལ་དང་ ལམ་ལུགས་ ཚུ་གི་སྐྱར་ལས་ འགྲེལ་བཤད་ འབད་ཡོད་མི་འདི་ མ་གཞི་ དོན་བཤད་ ཆཤས་ ཅམ་ཅིག་ར་ཨིན། རྟེ་ སྤྱོད་གོང་གི་ བརྗོད་སྒྲིལ་པའི་ རྣམ་བཞག་འདི་ བསྐྱུལ་བྱ་ གཏིང་སྤབ་སུ་ཅིག་ མེམ་ལས་བརྟེན་ དི་གིས་སྐྱར་ ལས་ འགྲེལ་བཤད་རྒྱལ་པ་ རེ་རེ་བཞིན་དུ་ བརྒྱབ་པ་ཅིན་ ཡིག་དེབ་འདིན་ རྟོན་ཡོད་པའི་ འགྲེལ་ བཤད་ཚུ་ལས་ ཉ་ཅང་གིས་ བརྒྱལ་འབྱོར་འོང། ཨིན་དུ་ ད་རེས་ ང་བཅས་ར་ལུ་ སྒྲིབ་ཚན་ གལ་ ཆེ་ཤོས་ཅིག་ སྤྱོད་གོང་གི་ འབྲི་སྒྲིལ་ནང་ འགྲེལ་པོ་ གཅིག་ བྲིས་ཡོད་པ་ཅིན་ དི་གིས་ རྫོ་མེན་རྫོང་ ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ནང་ e དང་ ཡངན་ e ཟེར་ འབྲི་དགོ་པའི་དོན་ ཅུ་ལས་སྟོན་མ་མེན། རྟེ་ རྫོ་མེན་ རྫོང་ཁའི་ སྤེབ་སྐྱུར་འདི་ གཅོ་པོ་ རྫོང་ཁའི་སྐྱ་གདངས་ སྤབ་ཚུལ་ རོམ་དེ་ལུ་ རག་ལས་པ་ཨིན།

དེ་མ་ཚད་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲིལ་པའི་ རྣམ་བཞག་འདི་ ད་རེས་ གཡུས་སྐད་ རྫོང་ཁ་ སྤབ་མི་ཚུ་ ལུ་ ཡོདཔ་ལས་བརྟེན་ ཁོང་ལུ་ ཁེ་ཕན་ དེས་པར་དུ་ ཡོདཔ་ཨིན། རྟེ་ ས་གནས་ དཔལ་ལི་ལ་ལས་ ཤར་ཕྱོགས་ཉོང་གི་ རྫོང་ཁ་ སྤབ་མི་ཚུ་གིས་ དབྱེ་འབད་བ་ཅིན་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ མིང་ཡིག་ཚུ་ནང་ སྐྱ་དག་པ་དང་ སྐྱ་འཇམ་པ་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ དབྱེ་བ་ བྲི་མ་རྒྱགས་པ་ལས་བརྟེན་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་ སྒྲིལ་པའི་ རྣམ་བཞག་ ཁྱད་པར་འདི་ ལ་སྐད་ ག་དལ་ མ་འདུམ་ ཅིག་ཨིན། རྟེ་ སྤོན་འཇུག་ དང་ མགོ་ཅན་ ཡོདཔ་ཅམ་ཅིག་གིས་ སྐྱ་དག་པའི་ སྐྱ་གདངས་ དེས་པར་དུ་ རྟོན་མ་ མེམ་བཞིན་ དུ་ སྤོན་འཇུག་དང་ མགོ་ཅན་ མེདཔ་ཅམ་ཅིག་གིས་ ཡ་ དུས་རྒྱུན་ སྐྱ་འཇམ་པའི་ སྐྱ་གདངས་ རྟོན་ཡོདཔ་ མེན། དི་འབད་མ་ལས་ གོང་ལུ་ བཤད་ཡོདཔ་བཞིན་དུ་ གཅོ་པོ་ ཆབཞག་རྒྱགས་པའི་ ལམ་སྟོན་ རོམ་འདི་ འབྲུག་གི་ས་གནས་ ཁང་དང་ ཐེད་གཉིས་ལས་ གཡུས་སྐད་ རྫོང་ཁ་སྤབ་མི་ ཚུ་གི་སྐྱ་གདངས་ སྤབ་ཚུལ་ལུ་ རག་ལས་པ་ཨིན། དེ་མ་ཚད་ སྤོན་གོང་གི་ འབྲི་ལུགས་དང་ ད་ དེས་ བརྗོད་སྒྲིལ་རྣམ་བཞག་ གཉིས་ རང་ར་སོ་སོའི་ ལམ་ལུགས་དང་འབྲེལ་དེ་འབྲི་ལུགས་ དབྱེ་ བ་ ལག་སོ་སོ་ ཨིན་པའི་ དོན་ལ་ ལ་གསལ་འབད་ རྟོན་མ་ཨིན།

རྟེ་ སྤོན་གོང་གི་ བརྗོད་སྒྲིལ་རྣམ་བཞག་ དོན་ རྩོག་འཛིངས་ ཡོད་མི་འདི་གིས་ ད་རེས་ རྫོང་ཁའི་ སྐྱ་ གདངས་ འབྲུལ་བ་མེད་པར་ རོ་སྟོན་ བརྗོད་ འབད་རྒྱགས་པའི་ འབྲི་ལུགས་ཅིག་ མཁོ་དགོས་ རྫོམ་ཡོད་པའི་ དོན་ རྟོན་ཡོད་པའི་ཁར་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་གིས་ འ་ནི་ བརྗོད་སྐྱ་ འབྲུལ་བ་མེད་པར་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ རྟོན་ནི་གི་ དོན་ རྒྱབ་རྒྱགས་པ་ལས་བརྟེན་ རྒྱལ་ཡོངས་གཞུང་ སྐད་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྐྱེད་པའི་ གཞུང་འདི་ ཉ་གོ་ཐབས་དང་ དི་གིས་ལམ་ལུགས་ཚུ་ གོ་བ་ཡར་

ཀུས་ བཏང་ཐབས་ཀྱི་ རྟོན་ལུ་ རྩོམ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ བྱུང་དག་འདི་ མཁོ་དགོས་ སྤྱོད་
ཡོདཔ་ དེས་བདེན་ཞིན།

II The structure of Roman Dzongkha

༧ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་གསལ་བྱེད་ཀྱི་མིང་ཡིག།

རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ཡིག་ཐོག་འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ལག་ལེན་འཐབ་འབྲི་དགོ་པའི་གསལ་བྱེད་ཀྱི་མིང་གཞི་ལྟ་བུ་དང་གཅིག་ཡོད་མི་འདི་དང་དེ་ལས་དུས་རྒྱུན་དེ་དང་འདྲ་མཉམ་གྱི་སྒྲ་ཡིག་དབུ་ཅན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ཡོད་མི་ཚུ་འོག་ལུ་ཁ་གསལ་འབད་སྟོན་ཡོད་པ་ཨིན།

k ཀ་	kh ཁ་	g ག་	g' ག་
c ཅ་	ch ཅ་	j ཇ་	j' ཇ་
t ཏ་	th ཐ་	d ཏ་	d' ཏ་
p པ་	ph པ་	b བ་	b' བ་
pc ཕ་	pch ཕ་	bj ཇུ་	bj' ཇུ་
tr འ་	thr འ་	dr ཌ་	dr' ཌ་

ts ཅ་

tsh ཅ་

dz ཅ་

zh གཞུ་

z གཞུ་

zh' ག་

z' ག་

sh ཤ་

s ས་

y ཡ་

'y དབུ་

w ར་

'w དབུ་

r ར་

hr ར་

l ལ་

'l ལ་

lh ལ་

ng ར་

ny ར་

n ར་

m ར་

'ng ར་

'ny ར་

'n ར་

'm ར་

h ར་

གོང་གསལ་ ཏུས་རྒྱན་ འདྲ་མཉམ་གྱི་ སྒྲ་ཡིག་ དབུ་ཅན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ཡ་ དཔྱེ་སྟོན་འབད་
 ཡོད་མི་འདི་ གཙོ་བོ་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་ལུགས་ ལག་ལེན་ འཐབ་མི་ཚུ་ལུ་ རྒྱལ་
 ཡོངས་གཞུང་སྐད་ རྫོང་ཁའི་ སྒྲ་ཆོག་འདི་ཚུ་ སྒྲ་གདངས་ འབྲུལ་བ་མེད་པར་ འབྲི་ཚུལ་ ཤེས་
 ཐབས་གྱི་ དོན་ལུ་ཨིན། རྟེ་ རྫོང་ཁའི་ ཆོག་སྒྲུབ་ཚུལ་དང་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ གཉིས་
 གྱི་བར་ན་ ལམ་ལུགས་དང་ ལྷན་པའི་ ཡིག་འབྲེལ་ཡ་ རེ་རེ་བཞིན་དུ་ ཡོད་པ་ཨིན། དེ་འབད་མ་
 དང་ སྟོན་གོང་གི་ འབྲི་སྟོལ་དེ་ནང་ ལམ་ལུགས་དང་ ལྷན་པའི་ ཡིག་འབྲེལ་ དེ་བཟུམ་ མེད་པ་
 ཨིན། དཔེར་ན་ གོང་གསལ་ རྫོ་མེན་གྱི་ འབྲི་ལུགས་ འབྲེལ་བཤད་ནང་ ཡོད་པའི་ ཡིག་གཟུགས་
 j འདི་གིས་ སྟོན་གོང་གི་ སྟེབ་སྟོར་ (རྫོ་) ཟེར་བའི་ སྒྲ་གདངས་ གཅིག་རྒྱུང་མ་གཅིག་ མེན་པར་
 སྒྲ་ཆོག་ (བརྫ་ ལཱ་ འར་ མར་ རྒྱ་ འབྲུ་ བརྒྱ་ བསྒྱ་ རྒྱ་) ཟེར་བའི་ བརྫོང་ཆོག་ཚུ་གི་ སྒྲ་གདངས་
 ཚུལ་ སྟོན་མ་ཨིན།

དེ་བཞིན་དུ་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ནང་ (ར་ r) སྒྲ་མེད་མི་འདི་ སྒྲ་གཅིག་ སྟོན་པའི་ཡི་གུ་
 གཉིས་འདུས་ hr ཟེར་ འབྲི་ལུགས་འདི་གིས་ རོ་སྟོན་ འབད་ཡོད་པ་དང་ དེ་ལས་ (ལ་ l) སྒྲ་མེད་
 མི་འདི་ སྒྲ་གཅིག་ སྟོན་པའི་ ཡི་གུ་གཉིས་འདུས་ lh ཟེར་ འབྲི་སྟོལ་ ཡོད་མི་འདི་གིས་ རྫོ་མེན་
 རྫོང་ཁའི་ ལམ་ལུགས་དང་བསྟུན་དེ་རོ་སྟོན་ འབད་ཡོད་པ་ཨིན། རྟེ་ འནི་ འབྲི་ལུགས་ ཉམས་ཚུང་
 འདི་ གཙོ་བོ་ གོམས་འདྲིས་ ཡོད་པའི་ གཡུས་སྐད་ རྫོང་ཁའི་བརྫོང་སྒྲ་ དག་ཏོག་ཏོ་སྟེ་ སྟོན་ཐབས་
 རོ་སྟེང་གི་དོན་ལུ་ འབྲི་སྟོལ་ བཅུགས་ཡོད་པ་ཨིན།

༤ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ དབྱངས་ཡིག་དང་ དབྱངས་ཡིག་དངོས་ལས་ འབྲུལ་སྒྲུབ་དགོ་པའི་ རྟགས།

འོག་ལུ་ གསལ་སྟོན་ འབད་ཡོད་མི་ དབྱངས་ཡིག་གི་ རྟགས་མཚན་ བརྒྱད་པ་འདི་ རྫོ་མེན་རྫོང་
 ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་དགོ་པ་ཨིན།

i འི་	ü རུས་	u རུ་
e འེ་	ö འོས་	o འོ་
ä འས་	a འ་	

གོང་གསལ་ དབྱངས་ཡིག་ ä, ö, ü ཚུ་འགྱུར་ལུ་ ཆོག་གཉིས་ གྲིས་ཡོད་མི་འདི་ གནད་དོན་
 གལ་ཆེ་ཤོས་ཅིག་ ཨིན་པའི་ཁར་ མཛན་གསལ་ཅན་གྱི་ མཚན་རྟགས་ ཨིང་ལི་ཞི་ནང་ *diaeresis*

དང་ཚྲང་ལ་ནང་ tshā 'nyi ཚག་གཉིས་ ཟེར་སྐབ་ཡིན། རྟེ་འནི་དབྱངས་ཡིག་གི་སྐྱ་དངོས་
ལས་ འབྲུལ་སྐབ་དགོ་པའི་རྟགས་མཚན་ diaeresis ཚག་གཉིས་ འབྲི་དགོ་པའི་ཁྱད་སྤངས་རོམ་
འདི་དབྱངས་ཡིག་གི་སྐྱའི་དབྱེ་བ་དང་བྱད་པར་སྟོན་ནི་གི་དོན་ལུ་ཡིན། དཔེར་ན་ (ཤེས་ shê),
(བཤད་སྐབ་ནི་ she 'lapni), (བཤལ་ shä) དང་ (ཚོ་ do), (སྟོན་ dö) དེ་ལས་ (ལུག་ lu),
(ལུད་ lü) ཟེར་གཙོ་བོ་སྐྱ་གདངས་ཀྱི་དབྱེ་བ་སྟོན་ཐབས་ལུ་ཡིན། དེ་མ་ཚད་རྫོ་མེན་ཚྲང་ལ་ནང་
ཚག་གཉིས་ འབྲི་སྟོལ་འདི་འཛམ་གླིང་ལུ་ཕྱབ་ཕྱོགས་ ཡུ་རེ་པི་ཡན་གྱི་ཁ་སྐད་ འབྲི་ལུགས་ཚུ་དང་
དེ་ལས་ ལུབ་ཕྱོགས་ བོད་ཀྱི་ཚད་མ་རིག་པའི་ལམ་ལུགས་ཚུ་དང་བརྟུན་ཡོད་པ་ཡིན།

དེ་བཞིན་དུ་རྫོ་མེན་ཚྲང་ལའི་འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ཡིག་གཟུགས་ y འདི་དུས་རྒྱུན་དབྱངས་
ཡིག་ ä, ö, ü ཚུ་གི་ཉེ་མ་ འབྲི་སྟོལ་ མེད་པ་ཡིན། དཔེར་ན་བརྫོད་ཚིག་ (གཡུ་སྟོན་ 'Üdrö),
(ཡོན་ཏན་ Öntö), (གཡོན་མ་ 'öm), (ཡལ་སོང་རུག་ äsonu) ཟེར་འབྲི་དོ་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་
དེ་ཡ་སྐྱ་སྐད་རིག་པའི་རྒྱ་མཚན་འདི་ཚྲང་ལ་ནང་ལུ་མིང་གཞི་གི་སྐྱ་ yä, yö, yü དང་ ä, ö,
ü ཚུ་གི་བར་ན་བརྫོད་སྐྱའི་ཕྱོགས་འགལ་ མེད་པའི་ཁར་ཚྲང་ལའི་བརྫོད་སྐྱ་རྣམ་བཞག་ནང་ལུ་
ཡ་དབྱངས་ཡིག་ ä, ö, ü ཚུ་གི་ཉེ་མ་གསལ་བྱེད་ཀྱི་སྐྱ་ཡིག་ y, འདི་ཡོད་མེད་ཀྱི་གནས་
སྤངས་ཕྱོགས་རིས་མེད་པ་ལས་བརྟེན་དུས་རྒྱུན་སྐྱ་ཡིག་ y, དེ་འབྲི་སྟོལ་མེད་པ་ཡིན། ཡིན་དུ་
རྫོ་མེན་ཚྲང་ལའི་འབྲི་ལུགས་ འདི་གི་ཐོག་ལུ་དཔེར་ན་ (ཡོན་ཏན་ Yönten) ཟེར་མ་ལ་སོགས་
པའི་ཚོས་སྐད་ཀྱི་སྐྱ་སྟོན་འབད་དགོ་པ་འབྱུང་པའི་སྐབས་ལུ་ yä, yö, yü, ཟེར་འབྲི་དགོ་པ་
ཡིན།

རྟེ་གཞན་དོན་ཚན་དང་མིང་གསལ་འདི་ཚུ་རྫོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་གིས་ཡོད་པའི་ཚིག་མཛོད་ཚུ་
ནང་ལུ་ཐོ་བཀོད་འབད་དགོ་པའི་གནད་ཅེ་ཤར་བ་ཅིན་རྫོ་མེན་གྱི་གསལ་བྱེད་གོ་རིམ་ལྟར་དུ་
འབད་ཡ་མིང་ཚིག་འདི་ཚུ་གོ་སྒྲིག་འབད་བརྟུབ་ཡིན། རྟེ་གང་ལྟར་ཡང་འཛམ་གླིང་ལུ་ཕྱབ་ཕྱོགས་
ཡུ་རེ་པི་ཡན་གླིང་ཆེན་ཚུ་གི་ཁ་སྐད་ འབྲི་ལུགས་ཚུ་དང་ཆ་འདྲམ་སྟེ་འབྲུག་གི་གཞུང་སྐད་ཚྲང་
ཁ་འདི་ཡ་རྫོ་མེན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ལུ་འབྲི་ལུགས་རྒྱ་སྐད་དང་དར་བྱབས་བཏང་ཡོད་པ་བཞིན་
དུ་གསལ་བྱེད་ཀྱི་གོ་རིམ་ལྟར་དུ་འབད་རྫོ་མེན་ཚྲང་ལའི་དབྱངས་གསལ་ཡིག་གཟུགས་བདུན་
བརྟེན་བདུན་འདི་ཡ་ལུགས་སྟོལ་ལྟར་དུ་འབད་འབྲི་སྟོལ་བརྟུགས་ཡོད་པ་ཡིན།

Alphabetical Order of Roman Dzongkha

a	ch	g'	'l	ô	s	'û
â	d	h	lh	'o	sh	ü
'a	d'	i	m	'ô	t	'ü
'â	dr	î	'm	ö	th	w
ä	dr'	'i	n	'ö	tr	'w
'ä	dz	'î	'n	p	thr	y
b	e	j	ng	ph	ts	'y
b'	ê	j'	'ng	pc	tsh	z
bj	'e	k	ny	pch	u	z'
bj'	'ê	kh	'ny	r	û	zh
c	g	l	o	hr	'u	zh'

ལྷོ་མེན་རྫོང་ལའི་ཚིག་འབྲེལ་གི་རྟགས་ koma ཀོ་མ།

གོ་མས་འདྲིས་ ཡོད་པའི་ རྫོང་ལའི་ བརྫོང་སྤྱི་རྒྱུ་མ་བཞག་ འདི་གིས་ dra dr'akpa སྤྱི་བཟུང་དང་ dra jampa སྤྱི་འཇམ་པ་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ དབྱེ་བ་ ཕྱི་ཡོད་པ་ཡིན། རྟེ་ སྤྱི་བཟུང་པའི་ ཚིག་ཡོད་ རིགས་རྒྱུ་དང་ སྤྱི་འཇམ་པའི་ སྤྱི་ཚིག་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ སྤྱི་བཟུང་པ་ལས་ མགུ་བཙུགས་ གིས་ཡོད་མི་འདི་ཚུ་ ག་ཡེ་ར་ སྤྱི་བཟུང་པའི་ གངས་སུ་ བཅིམ་ཡིན། དེ་ལས་ སྤྱི་འཇམ་པའི་ ཚིག་ ལྷ་སྤྱི་ དབྱུངས་ཡིག་ སྤྱི་མེད་དང་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ སྤྱི་འཇམ་པ་ དེ་ལས་ དབྱུངས་ཡིག་ཚུ་ ལས་ མགུ་བཙུགས་ གིས་ཡོད་མི་ཚུ་ སྤྱི་འཇམ་པའི་ གངས་སུ་ བཅིམ་ཡིན། རྟེ་ ལྷོ་མེན་རྫོང་ལའི་ འབྲེལ་གསལ་འདི་ནང་ ཡོད་པའི་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ apostrophe ཀོ་མ་ koma འདི་ གིས་ རྫོང་ལའི་ བརྫོང་སྤྱི་རྒྱུ་མ་བཞག་གི་ དབྱེ་བ་དང་ གོ་མས་འདི་ཚུ་ འབྲེལ་བ་མེད་པར་ ལྷོ་མ་ ཚུགས་པ་ཡིན། དེ་བཞིན་དུ་ རྫོང་ལའི་ སྤྱི་བཟུང་པ་དང་ སྤྱི་འཇམ་པའི་ ཆ་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ ཚིག་ འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ འདི་གིས་ སྤྱི་འཇམ་པ་ལས་ སྤྱི་བཟུང་པ་འགུར་ འབྲུར་བཏང་དོ་བཟུམ་སྤྱི་ སྤྱི་བཟུང་པ་ལས་ སྤྱི་འཇམ་པ་ལུ་ཡ་ འབྲུར་ཚུགས་པ་ཡིན།

དེ་འབད་མ་ལས་ སྤྱི་སྤྱི་འབྲེལ་པའི་ སྤྱི་བཟུང་པ་ལུ་ཡ་ འ་ནི་ རོན་མཚན་ གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ དབྱེ་བ་ ཕྱི་ནི་ འདི་ སྤྱི་བཟུང་བདེ་ཏོག་ཏོ་ ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ (༡) རོན་མཚན་དང་པ་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ འདི་ གིས་ ལྷ་སྤྱི་ དབྱུངས་ཡིག་ སྤྱི་མེད་དང་ དབྱུངས་ཡིག་དངོས་ ཚུ་ལས་ མགུ་བཙུགས་ གིས་ཡོད་

པའི་སྐྱ་ཚིག་འདི་ཚུ་སྐྱ་དྲག་པ་ ཡིན་པའི་ ཉགས་མཚན་ ལྟོན་མ་ཡིན། ལྟེ་ རྟོན་མཚན་འདི་ནང་ལུ་
apostrophe ཚིག་འབྲེལ་གི་ ཉགས་འདི་ དབྱངས་གསལ་གྱི་ མིང་གཞི་ཚུ་གི་ ཉེ་མ་ འབྲི་དགོས་
 ཡིན། དཔེར་ན་ (གཡུས་ 'ü, ལྷ་ 'nga, ལྷོ་ 'lo) ཟེར་ སྐྱ་དྲག་པའི་ སྐྱ་གདངས་ ལྟོན་ལུགས་དང་
 དེ་ལས་ སྐྱ་འཇམ་པ་ ལྟོན་དགོས་ཅིན་ དཔེར་ན་ (ཡུལ་ ü, ལོ་ lo, ང་ nga) ཟེར་ ཚིག་འབྲེལ་གི་
 མཚན་ཉགས་འདི་ མ་འབྲི་བར་ བཞག་དགོས་ཡིན། (2) རྟོན་ཚན་ གཉིས་པ་ལུ་ ཚིག་འབྲེལ་གི་
 ཉགས་འདི་གིས་ མིང་གཞི་ སྐྱ་འཇམ་པའི་ བད་ལྟོན་ འབདཿ་ཡིན། དཔེར་ན་ (ཟམ་ z'am, བགོ་
 g'ô, གུལ་ g'ä, བལ་ b'ä, རྩ་བདག་ j'oda) ཟེར་ སྐྱ་འཇམ་པའི་ སྐྱ་གདངས་ ལྟོན་ལུགས་དང་
 དེ་ལས་ སྐྱ་དྲག་པའི་ མིང་གཞི་ དཔེར་ན་ བཟླ་སྐྱ་ (བཟང་མ་ zâm, ལྷོ་ go, བརྒྱད་ gä, འབལ་
 bā, འབྲུ་ jo) ཟེར་ ཡོད་མི་དེ་ཚུ་ལུ་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ ཉགས་འདི་ མ་འབྲི་བར་ བཞག་དགོད་པ་
 བཞིན་དུ་ རྟོན་མཚན་འདི་གི་ སྐྱབས་ལུ་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་ཉགས་འདི་ མིང་གཞི་གི་ རྩལ་མ་
 འབྲི་དགོས་ཡིན།

(7) གོང་གསལ་ རྟོན་ཚན་ དང་པའི་ནང་ སྐྱ་སྐྱ་ དབྱངས་ཡིག་ སྐྱ་མེད་དང་ དབྱངས་ཡིག་ དངོས་
 ཚུ་ལས་ མགུ་བཙུགས་ གྲིས་ཡོད་པའི་ སྐྱ་ཚིག་འདི་ཚུ་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་ཉགས་ འདི་གིས་
 སྐྱ་དྲག་པའི་ ཉགས་མཚན་ ལྟོན་ཡོད་མི་འདི་ འོག་ལུ་ དབྱེ་ལྟོན་ ལག་གཉིས་འབད་ ལྟོན་ཡོད་པ་
 ཡིན། ལྟེ་ རྟོན་མཚན་འདི་ནང་ལུ་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་ཉགས་ གྲིས་ཡོད་པའི་ སྐྱ་ཚིག་འདི་ཚུ་ སྐྱ་
 དྲག་པ་ཡིན།

low register 'soft'		high register 'hard'	
nga	ང་	'nga	ང་
nya	ཉ་	'nya	ཉ་
na	ན་	'na	ན་
ma	མ་	'ma	མ་
wa	ཨ་	'wa	དབང་
ya	ཡ་	'ya	དབྱང་
la	ལ་	'la	ལྷ་
a	འ་	'a	ཨ་
â	འར་	'â	ཨར་
e	འེ་	'e	ཨེ་
ê	འེར་	'ê	ཨེར་
i	འི་	'i	ཨི་
î	འིར་	'î	ཨིར་
o	འོ་	'o	ཨོ་
ô	འོར་	'ô	ཨོར་
u	འུ་	'u	ཨུ་
û	འུར་	'û	ཨུར་
ä	འམ་	'ä	ཨམ་
ö	འོམ་	'ö	ཨོམ་
ü	འུམ་	'ü	ཨུམ་

སྟེ་ རྩ་མེན་རྩོད་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ ལྷ་སྤྱོད་ དབྱངས་ཡིག་ སྤྱོད་མེད་དང་ དབྱངས་ཡིག་དེོས་
 རྩ་ལས་ མཁུ་བཟུགས་ གིས་ཡོད་པའི་ སྤྱོད་ཆོག་དེ་ཚུ་ལུ་ རྩ་མེན་གཅིག་ ཆོག་འབྲེལ་གི་ མཚན་

རྟགས་འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་དགོ་པའི་ རྒྱ་མཚན་ གཙོ་བོར་ སྐྱ་ཚིག་གཞན་ ག་ཡེ་ར་ནང་ལུ་
མིང་གཞི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ གཞི་རྩ་ཚུ་ལས་ སྐྱ་གདངས་ ཤེས་ཚུགས་པ་ལས་ བརྟེན་དེ་ཨིན། དེ་
ལས་ འོག་ལུ་ཡོད་མི་ དབྱེ་སྟོན་འདི་གིས་ སྐྱ་ཚིག་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ སྐྱ་མེད་ཚུ་ལས་ མགུ་
བརྟེན་གས་ གིས་ཡོད་མི་འདི་ཚུ་ འབྲུར་བ་མེད་པའི་ སྐྱ་དག་པ་དང་ དེ་ལས་ སྐྱ་དག་པ་དང་ སྐྱ་འཇམ་
པའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ ཚུ་ལས་ དེ་བཟུང་ གིས་ཡོད་མི་ སྐྱ་ཚིག་འདི་ཚུ་ སྐྱ་འཇམ་པ་ ཨིན་པའི་
འབྲེལ་བཤད་ འབད་མ་ཨིན།

high register				low register			
k	ཀ་	kh	ཁ་	g	ག་	g'	ག་
c	ཅ་	ch	ཆ་	j	ཇ་	j'	ཇ་
t	ཏ་	th	ཐ་	d	ད་	d'	ད་
p	པ་	ph	ཕ་	b	བ་	b'	བ་
pc	ཕྱ་	pch	ཕྱ	bj	བྱ་	bj'	བྱ་
tr	ཎ་	thr	ཏ་	dr	ན་	dr'	ན་
ts	ཅ་	tsh	ཆ་	dz	ཇ་		
sh	ཤ་			zh	གཞན་	zh'	ཞ་
s	ས་			z	གཟམ་	z'	ཟ་
hr	མ་			r	ར་		
lh	ལྷ་						
h	ཏ་						

(2) གོང་ལུ་ རོན་ཚན་ གཉིས་པའི་ དགོངས་དོན་ལྟར་ འོག་ལུ་ དབྱེ་སྟོན་ ལག་གཉིས་འབད་ རྟོན་
ཡོད་མི་འདི་ནང་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ མིང་གཞི་ སྐྱ་འཇམ་པའི་ བད་སྟོན་ འབད་ནིའི་དོན་ལུ་ ཚིག་འབྲེལ་
གི་ མཚན་རྟགས་ གིས་ཡོད་མི་འདི་ཚུ་ སྐྱ་འཇམ་པ་ ཨིན། རྟེ་ སྤྱི་ལོ་ ༡༩༩༡ ལུ་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་
འབྲི་ལུགས་ འབྲེལ་བཤད་ དི་དང་པ་ འབད་བའི་སྐབས་ལུ་ འཛི་ རོན་མཚན་གཉིས་པ་ སྐྱ་འཇམ་

པའི་ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་འདི་ མངོན་གསལ་ཅན་གྱི་ མཚན་རྟགས་ [°] *thi* ཐིག་གཅིག་ འབྲི་སྲོལ་ བཙུགས་ཡོད་པ་ཨིན་ཏུ་ རྩལ་ལས་ ཡོངས་ཁྲབ་ལུ་ ཡི་གུ་ འབྲི་དགོ་ བདེ་བའི་ ཐབས་ལུ་ མཛེས་ཉམས་དང་ལྡན་པའི་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འབྲི་ལུགས་ འདིགས་ ཉེ་མ་གྱི་ མཚན་རྟགས་ ཐིག་ འབྲི་སྲོལ་འདིགི་ ཚབ་འབད་ འབྲི་ནི་འགྱུར་ སྦྱར་བཅོས་ འབད་ཚར་ཡོད་པ་ཨིན།

voiced “hard”		devoiced “soft”	
ga	ག་	g’a	ག་
ja	ཇ་	j’a	ཇ་
da	ད་	d’a	ད་
ba	བ་	b’a	བ་
bjā	བྱ་	bj’a	བྱ་
dra	དྲ་	dr’a	དྲ་
zha	གཞམ་	zh’a	ཞ་
za	གཟམ་	z’a	ཟ་

དེ་བཞིན་ཏུ་ གཡུས་སྐད་ རྫོང་ཁ་ ཚད་ལྡན་འདིགས་ སྐད་བྲག་པ་དང་ སྐད་འཇམ་པ་ དེ་ལས་ སྐྱེས་གནས་ སོ་ལས་འབྱུང་པའི་ གསལ་བྱེད་གྱི་ ཡི་གུ་ ཚུ་གི་བར་ན་ དབྱེ་བ་ སོ་སོ་འབད་ ཕྱི་ཡོད་པའི་ ཁར་ འ་ནི་ རྫོང་ཁའི་ སྐད་གདངས་ སྐབ་ཚུལ་གྱི་ དབྱེ་བ་འདི་ འབྲུག་ལུ་ ཡོད་པའི་ སྐད་རིགས་ གཞན་ ག་དལ་ འབྲུག་མེད་པའི་ བརྗོད་སྐད་རྒྱུ་མ་བཞག་ ཁྲད་པར་ཅན་ཅིག་ ཨིན། རྫོང་ཁ་ སྐབ་ཤེས་དེ་འབད་ཏུ་ མ་གཞི་ རང་གི་ གཡུས་སྐད་ སོ་སོ་འབད་ སྐབ་སྲོལ་ ཡོད་མི་ཚུ་གིས་ དུས་རྟག་ ལུ་རྫོང་ཁའི་ སྐད་བྲག་པ་དང་ སྐད་འཇམ་པ་ དཔེར་ན་ བརྗོད་སྐད་ (གཟམ་ za) དང་ (ཟ་ z’a) གཉིས་ གྱི་ བར་ན་ཡོད་པའི་ སྐད་གདངས་གྱི་ ཁྲད་པར་ འཇམ་རྟོང་རྟོ་འབད་ ཕྱི་མི་ཚུ་གསལ་ཨིན། སྤྱི་རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདིགས་ གཡུས་སྐད་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྐད་རྒྱུ་མ་བཞག་འདི་ འབྲུག་པ་མེད་པར་ སྐད་རྒྱུ་ འབད་ཚུ་གསལ་པའི་ཁར་ གོང་གི་ སྐད་གདངས་གྱི་ ཁྲད་པར་འདི་ལ་ དེས་པར་ཏུ་ ཕྱི་ཚུ་གསལ་ཨིན། དི་འབད་མ་ལས་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ འབྲུག་མི་ཡོངས་གྱིས་ ལག་ལེན་ འཇམ་རྟོང་རྟོ་འབད་ འཐབ་ཚུ་གསལ་པའི་ཁར་ སྐད་སྐད་རིག་པའི་ གཞི་རྟེན་ མེད་ཏུ་ སྐད་བྲག་

ཞན་གྱི་ བྱད་པར་ མཛོན་གསལ་ཅན་གྱི་ མཚན་རྟགས་ འདི་གིས་ སྟོན་ཚུགས་པ་འབད་ བཟོ་བཞོད་
འབད་ཡོད་པ་ཨིན།

སྟེ་ ད་ཅེས་ སླ་འཇམ་པའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ འདི་ཚུ་ སྟོན་གོང་གི་ སླ་དག་པའི་ གསལ་བྱེད་
ཀྱི་ ཡི་གུ་ ཚུ་ལས་ འབྱུང་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ འགཙན་འདུར་ སློབ་སློངས་ཀྱི་ གཞི་རྩ་དང་བསྟུན་དེ་གཞི་
བཙུགས་ འབད་ཡོད་པའི་ བདེན་པ་དང་ གོམས་འདྲིས་ ཡོད་པའི་ བཟོད་སླ་ དག་ཏྲིག་ཏྲི་སྟེ་ སྟོན་
ཐབས་ ཚུ་ནང་ལས་ཡ་ ཞེས་ཚུགས་པའི་ དོན་སྟོན་ ཡོད་པ་ལས་བརྟེན་ སླ་འཇམ་པ་ ཟེར་ སླབ་
དགོས་ཨིན། དོན་ཁ་གསལ་འབད་ བཤད་པ་ཅིན་ སླ་འཇམ་པའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ འདི་ཚུ་ མ་
གཞི་ *unvoiced* ཟེར་ སླ་འཇམ་པ་ཨིན། དི་འབད་མ་དང་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ སླ་མེད་ཀྱི་ དབྱེ་
ཨོ་དང་ བྱད་བྱ་ལྟར་དུ་ འབད་བ་ཅིན་ *voiceless consonants* ཟེར་ སླ་འཇམ་པའི་ གསལ་བྱེད་
ཀྱི་ ཡི་གུ་ ཚུ་ལུ་ *murmured vowel* ཟེར་ སླ་འདུལ་བའི་ དབྱངས་ཡིག་གི་ རྩེས་སུ་འབྲང་འདི་
ཡོད་པ་དང་ དེ་ལས་ སླ་དག་པའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ དེ་ཚུ་ལུ་ *clear vowel* ཟེར་ དབྱངས་
ཡིག་དངོས་ཀྱི་ རྩེས་སུ་འབྲང་ ཡོད་པའི་ དོན་སྟོན་མ་ཨིན། གང་ལྟར་ཡང་ སླ་དག་པ་དང་ སླ་འཇམ་
པའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ གཉིས་ལས་ མགུ་བཙུགས་ བྲིས་ཡོད་པའི་ སླ་ཚིག་འདི་ཚུ་ སླ་ཞན་པ་
འབད་ ཕྱི་མ་ཨིན།

སྟེ་ རྩོད་ཁའི་ བཟོད་སླ་ དག་ཏྲིག་ཏྲི་འབད་ སླབ་མ་ཚུགས་མི་ ཚུ་གིས་ ཁྲིམས་ལུགས་ ལེགས་
ཞིམ་ རྩེས་སུ་བཟུང་ འབྲི་དགོཔ་ གཅིག་ སླ་དག་པའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ (ག་ ཇ་ ད་ བ་ བྱ་ ཏ་
ཞ་ ཟ་) ཚུ་ལས་ གང་རུང་ཅིག་ལུ་ སྟོན་འཇུག་ བྲིས་ཡོད་པ་ཅིན་ རྩོ་མེན་རྩོད་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་
ནང་ལུ་ (g, j, d, b, bj, dr, zh, z) ཟེར་ མིང་གཞི་ ཚུ་གིས་ར་ སླ་སྟོན་ འབད་ཡོད་པ་ལས་ ཚིག་
འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འདི་ འབྲི་མི་དགོཔ་ཨིན། དེ་ལས་ སླ་དག་པའི་ གསལ་
བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ (ག་ ཇ་ ད་ བ་ བྱ་ ཏ་ ཞ་ ཟ་) ཚུ་ལུ་ སྟོན་འཇུག་ མེད་པ་ཅིན་ སླ་འཇམ་པའི་ མིང་
གཞི་ ཨིམ་ལས་བརྟེན་ རྩོ་མེན་རྩོད་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ཡ་ (g', j', d', b', bj', dr', zh'
, z') ཟེར་ མིང་གཞི་དེ་ཚུ་གི་ ཤུལ་མ་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འདི་ ལག་
ལེན་འཐབ་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན། དབྱེ་འབད་བ་ཅིན་ (ག་ཟིག་ zī, ཟེ་ z'e, གཤེར་ sê, བཤོ་ g'ò, སྟོ་
go, བརྟུད་ g'ä, བྱལ་ g'ä, བལ་ b'ä, འབལ་ b'ä, རོབ་དག་ j'òda, འབྲོ་ jo) ཟེར་ བཟོད་
སླའི་ དབྱེ་བ་དང་བསྟུན་འདི་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན། སྟེ་ མ་གཞི་ སྤྱིར་བཏང་ལུ་ འཁྲིམས་ལུགས་འདི་
རྩེས་སུ་བཟུང་འདི་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན་ཅུ་ སྐབས་སྐབས་ ལུགས་སྟོལ་དང་ འགལ་བའི་ འབྲི་ལུགས་
ཡ་ ཡོད་པ་ཨིན།

༡༠ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་སྐྱ་ཤུགས་ཀྱི་རྟགས་ Zh'am ཞམོ། [^]

རྫོང་ཁ་ནང་ ཡོད་པའི་ དབྱངས་ཡིག་གི་ སྐྱ་གདངས་ ཏུས་ཡུན་འདི་ཡ་ ན་སྐྱ་ གདངས་རིང་བ་དང་
ཡངན་ སྐྱ་གདངས་ཐུང་བ་ ཡིན། དེ་འབདཝ་ལས་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ སྐྱ་
ཤུགས་ཀྱི་ རྟགས་ *circumflex accent* [^] **zh'am** ཞམོ་འདི་གིས་ དབྱངས་ཡིག་ རིང་བའི་
སྐྱ་གདངས་ རྟོན་མ་ཡིན།

a	â
e	ê
i	î
o	ô
u	û

དབྱངས་ཡིག་ ä, ö, ü འདི་ཚུ་ གཞི་ར་ སྐྱ་གདངས་རིང་བའི་ རང་བཞིན་ ཡིམ་ལས་བརྟེན་
དབྱངས་ཡིག་ དེ་ཚུ་དང་ སྐྱ་ཤུགས་ཀྱི་ རྟགས་ *circumflex accent*, [^] **zh'am** ཞམོ་དེ་
གཉིས་ སྤྱི་མཐུན་གྱི་ཐོག་ལུ་ འབྲེལ་བ་འཐབ་འདི་ འབྲི་སྟོལ་ མེད་པ་མ་ཚད་ དབྱངས་ཡིག་ ä,
ö, ü ཚུ་འགྲུར་ལུ་ ཉེ་མ་ལས་ར་ དབྱངས་ཡིག་གི་ སྐྱ་དངོས་ལས་ འཕྲུལ་དེ་སྐབ་དགོ་པའི་ སྐྱ་
རྟགས་ *diaeresis* [¨] ཚོག་གཉིས་ གིས་ ཡོད་ནི་འདི་གིས་ སྐྱ་ཤུགས་ཀྱི་ རྟགས་ *circumflex*
accent [^] **zh'am** ཞམོ་འདི་ འབྲི་སའི་ ས་སྟོ་ མེད་པ་ལས་བརྟེན་ འཛོལ་བ་འདི་ཡ་ རང་
འཕྲུལ་གྱིས་ སྤྱང་ཚུགས་པ་ཡིན།

དེ་བཞིན་དུ་ རྫོང་ཁའི་ རྩས་འཕྲུག་ ར་གི་ ཉེ་མ་ཡོད་པའི་ དབྱངས་ཡིག་འདི་ཚུ་ རང་འཕྲུལ་ སྐྱ་
གདངས་རིང་བ་ ཡིམ་ལས་བརྟེན་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ རྩས་འཕྲུག་ ར་གི་ཉེ་མ་
ཡོད་མི་ དབྱངས་ཡིག་ ཚུ་འགྲུར་ཡ་ སྐྱ་ཤུགས་ཀྱི་ རྟགས་ *circumflex accent* [^] **zh'am**
ཞམོ་འདི་ འབྲི་སྟོལ་ མེད་པ་ཡིན།

སྤང་	'lang	bull, ox
ཆང་	chang	beer
ཚོང་ཁང་	tshongkha	shop
མིང་	meng	name
ཉིང་	hing	heart

༡༡ རྫོམ་ན་གྱི་ཡིག་ཐོག་ལུ་ཡོད་པའི་རྫོང་ཁའི་དབྱངས་ཡིག།

སྤྱེབ་སྦྱོར་དབུ་ཅན་གྱི་ཐོག་ལུ་(ཨ་ ཨི་ ཨུ་ ཨེ་ ཨོ་) རྫོམ་ལས་མགུ་བཅུགས་ གྲིས་ཡོད་མི་སྤྱི་
ཚིག་འདི་ཚུ་སྤྱི་དག་པ་ ཨིམ་ལས་བརྟེན་ རྫོམ་ན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ཡ་ ('a, 'i, 'u,
'e, 'o) ཟེར་ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* ཀོ་མ་ *koma* འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་
འདི་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན། དེ་ལས་སྤྱེབ་སྦྱོར་དབུ་ཅན་གྱི་ཐོག་ལུ་སྤྱི་ཚིག་(འ་ འི་ འུ་ འེ་ འོ་) རྫོམ་ལས་
མགུ་བཅུགས་ གྲིས་ཡོད་མི་འདི་ཚུ་སྤྱི་འཇམ་པ་ ཨིམ་ལས་བརྟེན་ རྫོམ་ན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་
འདི་ནང་ཡ་ (a, i, u, e, o) ཟེར་ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་འདི་ ལག་ལེན་ མ་འཐབ་པར་
འབྲི་དགོཔ་ཨིན། དི་འབདཿ་དང་རྫོང་ཁའི་ གྲ་ཚིག་(འོར་) ཟེར་མི་འདི་ རྫོམ་ན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་
འབྲི་བའི་སྐབས་ལུ་ *ong* ཟེར་འབྲི་དགོཔ་དང་ དེ་ལས་ གྲ་ཚིག་(ཨོམ་) ཟེར་མི་འདི་ རྫོམ་ན་གྱི་
ཡིག་ཐོག་ 'om ཟེར་འབྲི་དོ་ ཡོད་པ་ཨིན།

སྟེ་གོང་ལུ་གསལ་བཤད་ འབད་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་སྤྱི་ཤུགས་ཀྱི་རྟགས་ *circumflex accent*
[^] *zh'am* ཞམོ་འདི་དབྱངས་ཡིག་སྤྱི་གདངས་རིང་བ་ རྫོང་འགྱུར་ འབྲི་དགོཔ་དང་ དེ་ལས་
དབྱངས་ཡིག་གཞི་ར་སྤྱི་གདངས་རིང་བ་འབད་མི་ ä, ö, ü རྫོང་འགྱུར་སྤྱི་ཤུགས་ཀྱི་རྟགས་
circumflex accent [^] *zh'am* ཞམོ་འདི་ འབྲི་སྒོལ་ མེད་པའི་ཁར་རྩེས་འཇུག་ ང་གི་རྟེ་མ་
ཡོད་པའི་དབྱངས་ཡིག་དེ་ཚུ་ཡ་སྤྱི་གདངས་རིང་བ་རང་འཇུག་ ཨིམ་ལས་བརྟེན་རྩེས་འཇུག་ ང་
གི་རྟེ་མ་ཡོད་མི་དབྱངས་ཡིག་རྫོང་འགྱུར་ཡ་སྤྱི་ཤུགས་ཀྱི་རྟགས་ *circumflex accent* [^]
zh'am ཞམོ་འདི་ འབྲི་སྒོལ་ མེད་པ་ཨིན། དི་འབདཿ་ལས་སྤྱི་ཤུགས་ཀྱི་རྟགས་ ཞམོ་འདི་གིས་
དབྱངས་ཡིག་གི་སྤྱི་གདངས་རིང་ཚད་ཚུ་ འོག་ལུ་ཡོད་མི་དབྱེ་ཚུ་ནང་སྟོན་ཡོད་པ་ཨིན།

ལྷག་པར་དུ་དོན་ད་མེམས་ཁར་བཞག་དགོཔ་གཅིག་ རྫོམ་ན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་གཙོ་བོ་
རྫོང་ཁའི་བརྟེན་སྤྱི་རོམ་དེ་ལུ་གཞི་བཞག་འདི་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན། སྟེ་སྤྱི་གོང་གི་ འབྲི་ལུགས་
ཚེས་སྐད་ཀྱི་ཐོག་ལུ་མིང་ཚིག་གི་སྤྱེབ་སྦྱོར་མོ་མོ་འབད་ གྲིས་སྒོལ་ ཡོད་མི་དེ་ཚུ་ཡ་མ་གཞི་སྤྱི་
གདངས་དེ་ར་འབྲ་བ་ཅིན་ རྫོམ་ན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ཡི་གཱའི་སྤྱེབ་སྦྱོར་གཅིག་
ཨིན། དི་འབདཿ་ལས་ རྫོམ་ན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་སྤྱེབ་སྦྱོར་འདི་གཙོ་བོ་རྫོང་ཁའི་སྤྱི་གདངས་
རོམ་འདི་གིས་ལམ་སྟོན་འབད་དགོཔ་གལ་ཆེ་དག་ཨིན།

རྫོང་ཁ་ནང་ལུ་དབྱངས་ཡིག་ a དང་ ä གཉིས་ཆར་གིས་ *open central vowels* ཟེར་བའི་
དབྱངས་ཡིག་གི་སྤྱི་སྟོན་མ་ཨིན། སྟེ་ རྫོམ་ན་རྫོང་ཁའི་སྤྱེབ་སྦྱོར་ནང་ལུ་ ཡིག་གཞུགས་ a,
འདི་གིས་དབྱངས་ཡིག་སྤྱི་གདངས་ཐུང་བ་དང་ ཡིག་གཞུགས་ ä འདི་གིས་དབྱངས་ཡིག་
སྤྱི་གདངས་རིང་བའི་བདེ་སྟོན་འབད་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ འོག་ལུ་ཡོད་མི་དབྱེ་སྟོན་ཚུ་ནང་ ཡིག་

གཟུགས་ a དང་ a གཉིས་འགྲུར་ལུ་ ཚོག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འདི་ མ་འབྲི་
བར་ ཡོད་པ་ལས་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་འཇམ་པའི་ བད་སྟོན་ འབད་ཡོད་པ་ཨིན།

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
འ.	འདོམ་	âd'om	marten (<i>Martes flavigula</i>)
	འམ་	âm	jackal (<i>Canis aureus</i>)
	འར་རི་ཁུར་རི་	âri ûri	crowdedness, tumult

སྟོ་ ཡིག་གཟུགས་ 'a དང་ 'a གཉིས་འགྲུར་ལུ་ ཚོག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འདི་
འབྲི་བ་ཅིན་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་དག་པའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོན་པ་ཨིན།

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཨ.	ཨ་པ་	'apa	father
	ཨ་འི་	'ai	mother
	ཨ་རཱ་	'âu	thief

དེ་ལས་ རྩོམ་ཅན་རྒྱུ་ལའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་རིང་བ་ a དང་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་
ཐུང་བ་ a གཉིས་ཀྱི་བར་ན་ སྒྲ་གདངས་ཀྱི་ བྱད་པར་འདི་ འོག་ལུ་ཡོད་མི་ དབྱེ་ཚུ་ནང་ གསལ་སྟོན་
འབད་ཡོད་པ་ཨིན།

ཤ་	sha	meat
ཤར་	shâ	east
རྩ་	ta	horse
སྟག་	tâ	tiger
ལ་	la	mountain pass
ལཱ་	lâ	work

ང་	nga	I
ངག་	ngâ	speech
ལམ་	lam	road, way
ལངམ་	lâm	sufficient
ཕྱག་པ་	'map	husband
དམར་པོ་	'mâp	red
བྱ་	bj'a	bird
བྱག་	bj'â	cliff
མ་	ma	not
མར་	mâ	butter
ལག་པ་	lap	hand, arm
ལཱ་པ་	lâp	worker
ཕག་པ་	phap	pig
འཕགས་པ་སྤྱན་རས་གཟིགས་	Phâp Cerezî	Divine Avalokiteśvara

སྟེ་ རྩོམ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ སྟེ་བ་སྦྱར་ འདི་གིས་ Phâp Cerezî ཟེར་བའི་ རྫོང་ཁའི་ སྐྱ་
གདངས་ འབྲུལ་བ་མེད་པར་ སྟོན་ཚུགས་དེ་ བཟུམ་སྟེ་ Phakpa Cenrezik ཟེར་ ཆོས་སྐད་
ཀྱི་ སྐྱ་གདངས་ཡ་ འབྲུལ་བ་མེད་པར་ རྩོམ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ སྟོན་ཚུགས་པ་ཡིན། དེ་ལས་
half-closed front vowels ཟེར་བའི་ རྫོང་ཁའི་ དབྱངས་ཡིག་ e དང་ ê གཉིས་འགྱུར་ ཆོག་
འབྲེལ་གྱི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འདི་ འབྲི་བ་ཅིན་ དབྱངས་ཡིག་ 'e དང་ 'ê གཉིས་ཀྱིས་
དབྱངས་ཡིག་ སྐྱ་དག་པའི་ སྐྱ་གདངས་ སྟོན་པ་ཡིན། མ་གཞི་ དབྱངས་ཡིག་ e དང་ ê གཉིས་
ཀྱིས་ སྐྱ་དག་པ་དང་ སྐྱ་འཇམ་པའི་ སྐྱ་ཆོག་ གཉིས་ཆར་ལུ་ འགྱུ་བཏུབ་ཡིན། དི་འབདམ་དང་
རྫོང་ཁ་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ སྐྱ་འཇམ་པ་ e དང་ ê གཉིས་ལས་ མགུ་བཏུགས་ འབྲི་དགོ་པའི་ མིང་
ཆོག་ མེད་པ་ཡིན།

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཨི	ཨིར་མ་	'ema	chilli pepper

འོག་གི་ དཔྱེ་ཚུ་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ སྐྱ་འཇམ་པ་ e ནང་ e གཉིས་ཀྱིས་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་
ལུགས་འདི་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ སྐྱ་ཐུང་བ་དང་ དབྱངས་ཡིག་ སྐྱ་རིང་བའི་བར་ན་ བྱད་པར་ སྟོན་
ཡོད་མི་འདི་ འབྲེལ་བཤད་ འབདཝ་ཨིན།

གསེབ་	sep	stallion
སེར་པོ་	sêp	yellow
སྒྲོག་མེ་	'lokme	electricity
མེད་	mê	isn't
འབད་	be	do
བཟོད་	bê	festive dance after mâ-chang མའ་ཆང་ ceremony celebrating martial prowess, at which some of the dancers, clad in red g'ô, shout and bran- dish knives, performed during the གཏོར་རྒྱུབ་ Torjap.
མཇེ་	je	penis
བཇེད་	jê	forget

རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ *open front vowel* ཟེར་བའི་ རྫོང་ཁའི་ དབྱངས་ཡིག་
ä དེ་འགྲུར་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འདི་ མ་འབྲི་བ་ཅིན་ དབྱངས་ཡིག་ ä
འདི་གིས་ དབྱངས་ཡིག་ སྐྱ་འཇམ་པ་འི་ སྐྱ་གདངས་ སྟོན་མ་ཨིན། དེ་བཞིན་དུ་ དབྱངས་ཡིག་ ä
འདི་གིས་ སྐྱ་བྲག་པ་དང་ སྐྱ་འཇམ་པ་འི་ སྐྱ་ཚིག་ གཉིས་ཆར་ལུ་ འབྲུ་བདུབ་པའི་ཁར་ ཡིག་
གཟུགས་འདི་ གཞི་ར་ དབྱངས་ཡིག་ རིང་བ་ ཨིམ་ལས་བརྟེན་ དེ་འགྲུར་ སྐྱ་ལུགས་ཀྱི་ རྟགས་
circumflex accent [^] zh'am ཞམོ་འདི་ འབྲི་མི་དགོས་ཨིན།

གཡས་པ་ 'äp right (as opposed to left)

ཡལ་ ä forget, be distracted

for example: སེམས་ལས་ཡལ་ཡར་སོ་རྟག།

Semle ä yâsonu

It slipped from my mind completely.

འོག་གི་དབྱེ་ཚུ་གིས་རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་དབྱེད་ས་ཡིག་རིང་བ་e་དང་ä་དེ་
ལས་དབྱེད་ས་ཡིག་གླུང་བ་e་ཚུ་གི་བར་ན་ཡོད་པའི་དབྱེ་བ་དང་ཁྱད་པར་ཚུ་ཁ་གསལ་འབད་
འགྲེལ་བཤད་འབད་མ་ཞིན།

བཤལ་ནི་ shäni wander, roam about

ཤེས་ནི་ shêni know

སྤུ་སོ་ sām princess

སེམས་ sem mind, feelings

གཟེད་མ་ zêm large woven bamboo storage case borne
on the back

གཡས་པ་ 'äp right

གཡེབ་ 'ep press

བཟུམ་སྟེ་ zumbe like, as

དེ་སྟེ་ d'ebe in this way, like this

འབད་ be do

ཐད་ bê festive dance commemorating Bhu-
tanese martial prowess

འབལ་ bä pull out, extract

མས་	me	progressive tense ending
མེད་པར་	meba	without
མེད་	mê	isn't
སྤྲུམ་	sä	prince
སེ་	se	pigment for colouring wooden bowls
གསེར་	sê	gold
བཀྲེས་	kê	be hungry
སྤྲེས་	ke	bear children
བཀལ་	kä	send
བད་	b'ê	moisten
བེད་སྤྱོད་འབད་	b'ecöbe	use, employ, utilise
བལ་	b'ä	wool
མི་མསཔ་	'mi gep	old person
ལོ་མསཔ་ད་	lo gêpda	at an old age
རྒྱལ་པོ་	gäp	king
བཀལ་ན་	kän	if ... send (same as བཀལ་བ་ཅིན་)
ཀེན་	ken	palate, roof of the mouth

སྟེ་ རྩ་མེན་རྩེད་ལའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ *high front vowels* ཟེར་བའི་ རྩེད་ལའི་ དབྱངས་ཡིག་
 i དང་ i གཉིས་འགྱུར་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འདི་ འབྲི་བ་ཅིན་ དབྱངས་
 ཡིག་ 'i དང་ 'i གཉིས་ཀྱིས་ དབྱངས་ཡིག་ སྤྱ་བཀ་པའི་ སྤྱ་གདངས་ སྟོན་མ་ཡིན། སྟེ་ དབྱངས་
 ཡིག་ i དང་ i གཉིས་ཀྱིས་ མ་གཞི་ དབྱངས་ཡིག་ སྤྱ་བཀ་པ་དང་ སྤྱ་འཇམ་པའི་ སྤྱ་ཚིག་ གཉིས་

ཆ་ར་ལུ་ འགྲོ་བདུབ་ཡིན། དེ་འབདཝ་དང་ རྫོང་ཁ་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ སྐྱ་འཇམ་པ་ i དང་ i གཉིས་
ལས་ མགུ་བཙུགས་ འབྲི་དགོ་པའི་ མིང་ཚིག་ཡ་ མེདཔ་ཡིན།

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཡི་	ཡིན་	'ing	is

འོག་གི་ དབྱེ་དེ་ཚུ་གིས་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ སྐྱ་འཇམ་པ་ i དང་
i གཉིས་ཀྱིས་ དབྱངས་ཡིག་ སྐྱ་ཐུང་བ་དང་ དབྱངས་ཡིག་ སྐྱ་རིང་བའི་བར་ན་ བྱད་པར་ སྟོན་ཡོད་
མི་འདི་ཚུ་ འགྲེལ་བཤད་ འབདཝ་ཡིན།

སྤོན་མོ་	sim	devil, demon
སྤོང་མོ་	sîm	younger sister (of a man)
ཅེག་པ་	tsip	stone wall
ཅེས་པ་	tsîp	astrologer

དེ་ལས་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ *half-closed back vowels* ཟེར་བའི་ དབྱངས་
ཡིག་ o དང་ ô གཉིས་འགྱུར་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འདི་ འབྲི་བ་ཅིན་
དབྱངས་ཡིག་ 'o དང་ 'ô གཉིས་ཀྱིས་ དབྱངས་ཡིག་ སྐྱ་བྲག་པའི་ སྐྱ་གདངས་ སྟོན་མ་ཡིན། དེ་
ལས་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འདི་ མ་འབྲི་བ་ཅིན་ དབྱངས་ཡིག་ o དང་ ô
གཉིས་ཀྱིས་ དབྱངས་ཡིག་ སྐྱ་འཇམ་པའི་ སྐྱ་གདངས་ སྟོན་མ་ཡིན།

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
འོ་	འོང་	ong	come
ཨོ་	ཨོམ་	'om	milk
དབོ་	དབོག་ནི་	'ôni	to scoop

སྟེ་འོག་གི་དབྱེ་འདི་ཚུ་སྟོབ་སྟོང་འབད་བ་ཅིན་རྩ་མེན་རྩོང་ཁའི་འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་དབྱངས་
ཡིག་སྟེ་རིང་བ་ ཨྀ དང་དབྱངས་ཡིག་སྟེ་གུང་བ་ ཨྊ གཉིས་དུས་ནམ་འབྲི་དགོང་ཨིན་ན་ལེགས་
ཞིམ་འབད་ཤེས་ཚུགས་པ་ཨིན།

ཕོབ་	phop	put something down (the form ཕབ་ phap also occurs)
ཕོང་པ་	phôp	cup
སོ་	so	tooth
སོར་	sô	thumb's breadth (unit of measure)
སྟོ་	go	door
སྟོར་	gô	disk
དོ་	do	stone
དོ་བདབ་ནི་	dôdapni	cause to fall to the ground; pound on a stone surface
དོ་བདུང་ནི་	dôdungni	throw stones
ལྟོ་	'lo	spirit, mind, intelligence
ལྟོ་འོ་	'lô	conversation

སྟེ་རྩ་མེན་རྩོང་ཁའི་འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་དབྱངས་ཡིག་ ཨྌ འདི་ *half-closed rounded front vowel* ཟེར་བའི་དབྱངས་ཡིག་ ཨིམ་དང་དེ་འགུར་ཚིག་འབྲེལ་གི་མཚན་རྟགས་ *apostrophe* འདི་འབྲི་བ་ཅིན་དབྱངས་ཡིག་ ཨྐ འདི་གིས་དབྱངས་ཡིག་སྟེ་བྱག་པའི་སྟེ་གདངས་སྟོན་མ་
ཨིན། སྟེ་གོང་ལུ་ཁ་གསལ་འབད་བཤད་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་དབྱངས་ཡིག་ ཨྌ འདི་གཞི་ར་དབྱངས་
ཡིག་རིང་བ་ཨིམ་ལས་བརྟེན་སྟེ་བྱགས་ཀྱི་རྟགས་ *circumflex accent* [^] *zh'am* ཞམོ་
འདི་འབྲི་མི་དགོང་ཨིན།

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཨོལ་	ཨོལ་ལྷོག་	'öko	neck
གཡོན་	ལགས་གཡོན་མ་	lap 'öm	left hand
འོད་	འོད་ཟེར་	öz'e	shining, glittering
	འོད་ཆེས་ཆེས་	öchemche	flashing, flickering
འོས་	འོས་བབས་	öb'ap	suitable
ཡོལ་	ཡོལ་སོ་རྒྱལ།	ösonu	escaped [my mind]

རྩོམ་མཉམ་ཁྲོད་ཁ་ནང་ལུ་ ཡིག་གཟུགས་ 'u དང་ 'ü གཉིས་ཀྱིས་ *closed back vowel* ཟེར་བའི་
དབྱངས་ཡིག་གི་ ཁྱད་རྣམ་ རྟོན་ཡོད་པ་དང་ དེ་འགུར་ རྩོག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe*
འདི་ འབྲི་བ་ཅིན་ དབྱངས་ཡིག་ 'u དང་ 'ü གཉིས་ཀྱིས་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་རྒྱག་པའི་ སྒྲ་གདངས་
རྟོན་མ་ཡིན།

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
འུ་	འུགས་	ûp	owl
	འུབ་	up	[ADV] swarming together, converging
ུའུ་	ུའུ་ཚུགས་ཅན་	'utshucen	persistent individual

འོག་གི་ དབྱེ་དེ་ཚུ་གིས་ རྩོམ་མཉམ་ཁྲོད་འདི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་ཐུང་བ་དང་ སྒྲ་
རིང་བ་ 'u དང་ 'ü གཉིས་ དུས་ནམ་དང་ རམ་ར་ འབྲི་དགོས་ ཡིན་ན་གི་ སྐོར་ལས་ འབྲེལ་བཤད་
འབདམ་ཡིན།

ཀུ་	ku	honorific prefix for parts of the body
ཀུ་	kû	gourd used as a scoop
བརྒྱགས་འགྲོ་ནི་	ju joni	to run
བརྒྱགས་	jû!	run! (imperative)
ཅུ་	chu	water
ཅུས་བཤལ་ནི་	chû shāni	rinse with water

སྟེ་ རྩེ་མེན་རྫོང་ལ་ འདི་ནང་ དབྱངས་ཡིག་ ü འདི་གིས་ *closed rounded front vowel* ཟེར་བའི་
 དབྱངས་གི་ བྱད་ནམ་ སྟོན་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ དེ་འགྲུར་ ཚིག་འབྲེལ་གི་ མཚན་རྟགས་ *apostrophe*
 འདི་ འབྲི་བ་ཅིན་ དབྱངས་ཡིག་ ü འདི་གིས་ དབྱངས་ཡིག་ སྒྲ་དག་པའི་ སྒྲ་གདངས་ སྟོན་མ་
 ཡིན། སྟེ་ བོང་གསལ་བཞིན་དུ་ དབྱངས་ཡིག་ ü འདི་ཡ་ གཞི་ར་ དབྱངས་ཡིག་ རིང་བ་ ཡིན་
 ལས་བརྟེན་ སྒྲ་བྱགས་ཀྱི་ རྟགས་ *circumflex accent* [^] *zh'am* ཞུ་འདི་ འབྲི་མི་དགོས་
 ཡིན།

ཡུལ་འབྲུག་ཡུལ་ Dru Ü Kingdom of Bhutan

གཡུལ་གཡུས་ 'ü village

༡༢ རྩེ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ཡོད་པའི་ རྫོང་ལའི་མིང་གཞི་ གསལ་ལྗེད།

རྫོང་ལའི་ སྒྲ་གདངས་ རོ་མ་ལུ་ གཞི་བཞག་ གྲིས་ཡོད་པའི་ རྩེ་མེན་རྫོང་ལའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་
 གིས་ སྟོན་བོང་ དབྱ་ཅན་གྱི་ ཐོག་ལུ་ རྫོང་ལ་ འབྲི་ལུགས་འདི་དང་ འབྲེལ་བ་ ག་དེ་སྟེ་ འཐབ་
 ཡོད་པ་ ཡིན་ན་གི་སྒྲོར་ལས་ སྟེ་ཚན་ འདི་ནང་ལུ་ འབྲེལ་བཤད་ ལ་གསལ་འབད་ སྟོན་ཡོད་པ་
 ཡིན། སྟེ་ རྩེ་མེན་རྫོང་ལའི་ འབྲི་ལུགས་ སྟེ་བ་སྦྱར་འདི་གིས་ རྫོང་ལའི་ བརྫོད་ཚིག་ ལྷུ་དང་ མཐུན་
 པའི་ རོ་སྟོན་ འབད་མཉམ་ཡིན་དུ་ བརྫོད་ཚིག་འདི་ གཅིག་ལུ་ སྟོན་བོང་གི་ ཡིག་འབྲེལ་དང་ སྟེ་བ་སྦྱར་
 འབྲི་ལུགས་ རྣམ་པ་སྤྱ་ཚོགས་འབད་ ཡོད་པ་ལས་བརྟེན་ རྩེ་མེན་རྫོང་ལའི་ མིང་གཞི་ འབྲི་ལྷུ་
 འདི་ བོ་མས་འབྲིས་ ཡོད་པའི་ སྟེ་བ་སྦྱར་ འབྲི་ལུགས་འདི་དང་ མི་འབྲ་བའི་ ཆ་ལུགས་ ཆ་ཚང་ སོ་
 སོ་ཅིག་ཡིན།

k

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཀ-	ཀོཤ་	kou	leather
ཀ-	ཀེདཔ་	kep	waist
ཀ-	ཀློང་མར་བཏང་	köma tang	swallow
	ཀླགས་པ་	kukpa	foolish, fool
ཀ-	ཀམ་	kam	dry
	གནས་སྐོར་	'näko	pilgrimage
དཀ-	དཀར་པོ་	kâp	white
བཀ-	བཀུགས་	kup	bent, crooked
ཀྱ-	ཀྱེན་	ken	reason, cause
སྐྱ-	སྐྱིད་	ki	peace
	སྐྱོན་	kön	blemish, flaw
དཀྱ-	དཀྱིས་	ki	to don (women's clothing)
བཀྱ-	བཀྱེས་	kê	be hungry
བསྐྱ-	བསྐྱིས་	ki	lend

kh

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཁ-	ཁམ་	kham	peach
	ཁཤ་	khau	snow
མཁ-	མཁས་པ་	khäp	adept, expert

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
འཇ-	འཇརམ་	khâu	stick
ཁ-	ཁལ་	khä	tax
འཁ-	འཁྱིད་	khi	lead, guide, escort
མཁ-	མཁྱེན་	khen	know [HON]

g

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ག-	གསལ་	gep	old (of people)
	གེད་འོག་	geo	block, administrative unit comprising several villages
	གེད་པོ་ / གེ་པོ་	gap	block headman
	གཤ་	gä	to cross (bridge, mountain pass), to ford (stream, river)
གླ-	གླང་ཕུ་	gangphu	balloon
གླ-	གློ་	go	door
	གླེན་	geu	leather bag
	ཕྱག་གླམ་	châgam	cupboard
གསྐ-	གསྐྱུག་	gû	wait
དག-	དགུ་	gu	nine
	དགའ་	ga	like, love
མག-	མགུ་	gu	head
	མག་རམ་	gâu	smith

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
	ལྷོན་མགོ་	'lenggo	foolish, fool
མགུ-	མགྱོན་ཁྱིམ་	gönchim	guest house
	མགྱོན་པོ་	göm	guest
འག-	འགན་ཁག་	genkha	responsibility
འགུ-	འགྱིར་	gî	to turn a prayer wheel
རྒྱ-	རྒྱལ་པོ་	gäp	king
	རྒྱལ་ཁ་	gäkha	winner
བརྒྱ-	བརྒྱད་	gä	eight

ཅ'

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ག-	གངས་ཅི	g'angri	snow-capped mountain
	གྲ་	g'â	who
	ག་ཅི	g'aci	what
	གུར་	g'û	tent
	ཁོང་གི་	khonggi	their
བག-	བགོ་/ བོས་	g'ô	Bhutanese male garb
གུ-	གུལ་	g'ä	row, queue, line
	ཁྱིམ་གྱི་	chimgi	of the house
ཁྱ-	ཁྱོད་ཀྱི་	chögi	your

ng

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ང-	ང་	nga	I
	ངག་	ngâ	speech
	ངན་མ་	ngem	evil

'ng

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ང-	ང་	'nga	drum
	ངམ་སི་སི་	'ngamsisi	inept, sloppy
ལྔ-	ལྔ་	'nga	five
དང-	དངུལ་	'ngü	silver
མང-	མངར་མོ་	'ngâm	sweet
སྒྲ-	སྒྲགས་པ་	'ngakpa	ritual healer
བསྒྲ-	བསྒྲུ་མ་	'ngou	blessing, good wish
བང-	བཟོ་	'ngo	fry

c

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཅ-	ཅི	ci	past tense marker
གཅ-	གཅད་	cê	cut
ལྷ-	ལྷེ་	ce	tongue
	ལྷགས་	câ	iron
བཅ-	བཅར་	câ	visit someone [HON]; scoot over, move over some
	བཅུ་ཐམ་	cuthâm	ten
ཀྱ-	ལྷགས་ཀྱ་	câcu	iron hook
སྐྱ-	སྐྱ་	ca	hair
རྐྱ-	རྐྱབ་	cap	do, perform
བརྐྱ-	བརྐྱང་	cang	straighten out
བསྐྱ-	བསྐྱབ་	cap	protect
དྲྀྱ-	དྲྀྱས་རིང་	cüiring	length
དཔྱ-	དཔྱ་ཁལ་	cathre	excise tax
སྤྱ-	སྤྱོད་པ་	cöba	behaviour
	སྤྱི་མི་	cimi	village headman

ch

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཆ-	ཆར་པ་	châp	rain
	ཆོས་ལྷན་ནི་	chô lhapni	learn, study
མཆ-	མཆོངས་	chong	jump
འཆ-	འཆས་	cham	mask dance; friendship
ཁྱ-	ཁྱོད་	chö	you
	ཁྱ་	chu	flock, herd, swarm
	རོ་ཁྱི་	rochi	dog
འཁྱ-	འཁྱུ་	chu	wash
ཕྱ-	ཕྱག་	châ	hand [honorific]; wipe clean
	ཕྱག་འཆོལ་ནི་	châtshäni	prostrate oneself in obeis- ance

j

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཇ-	ཇེ་མཁན་པོ་	jêkhembo	abbot
བཇ-	བཇེད་	jê	forget
ལྷ-	ལྷིད་	ji	weight
འཇ-	འཇའ་ཆོན་	jatshön	rainbow
མཇ-	མཇུག་མ་	juma	tail
ཁྱྱ-	ཁྱྱི་	ju	property

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
	ཁྱད་ཉེས་	jangnye	poor quality, imitation
འགྲུ-	འགྲོ་ནི་	joni	to go
བརྒྱ-	བརྒྱགས་	jû	running, racing
བསྐྱ-	བསྐྱར་	jû	change, convert, translate
ཁྱུ-	ཁྱུ་ཐོ་	jau	beard, moustache
སྤྱ-	སྤྱིན་བདག་	jinda	patron

j'

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཇ-	ཇ་ཆང་	j'achang	tea and drinks
གྲུ-	གྲུངས་ཁ་	j'angkha	counting, enumeration
བྱུ-	བྱམས་	j'am	mercy, compassion
འགྲུ-	འགྲོན་	j'ön	to go, to come [HON]
འཇ-	འཇའ་རིས་མོ་	j'ârim	beautiful

ny

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཉྱ-	ཉྱ་རོགས་པ་	nyarop	fisherman
སྤྱུ-	སྤྱམས་སྤྱོད་	nyamnyong	experience

'ny

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ར-	རིང་པ་	'nyip	old (of inanimate things)
གཉ-	གཉེན་	'nyen	relatives
	གནག་པོ་	'nap	black
མཉ-	མཉམ་གཅིག་	'nyamci	together
སྙ-	སྙིང་རྩེ་	'nyingje	mercy, pity
བསྙ-	བསྙམས་བསྙམ་	'nyam'nya	make even, make the same
བར-	བར་	'nya	borrow
དམྱ-	དམྱལ་བ་	'nyäwa	hell
ལྷུ-	ལྷུ་གུ་	'nyug'u	bamboo pen, pen
སྡ-	སྡོན་རྒྱུག་	'nyönju	prefixed letter

t

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཏ-	ཏིང་	ting	offeratory vessel
ཏྭ-	ཏྭིང་མ་	tim	heel
	ཏ་	ta	horse
སྟ-	སྟག་	tâ	tiger
	སྟོན་	tön	teach, instruct, show
གཏ-	གཏང་	tang	send
བཏ-	བཏུབ་	tup	OK; mince, cut into pieces

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ལྟ-	ལྟ་ཚང་	totsha	friend
	ལྟེ་བ་	tewa	headquarters
	ལྟེ་ཤ་	tiu	navel
བལྟ-	བལྟ་བ་	tap	fold
བསྟ-	བསྟོན་པ་	töba	ritual healer
བརྟ-	བརྟག་དཔྱད་	takce	investigation

th

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཐ-	ཐལ་བ་ / ཐལ་ཤ་	thäwa, thäu	dust, dirt
	གོ་ཐལ་	g'othä	ash
	ཐབ་	thap	stove
མཐ-	མཐོང་	thong	see
འཐ-	འཐུང་	thung	drink
	འཐོབ་	thop	acquire, get, receive

d

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ད-	དོ་	do	stone
བད-	བདག་	dap	fell, topple

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ལྷ-	ལྷེ་མིག་	dimi	key
བལྷ-	བལྷགས་	dâ	lick
གད-	གདོང་	dong	face
བད-	བདུན་	dün	seven
མད-	མདེུ་	diu	bullet
སྤ-	སྤོད་	dö	sit
	སྤིག་ཅན་	dikcen	sinful
བསྤ-	བསྤམ་	dam	tied up, closed
འད-	འདམ་	dam	mud
ལྷ-	ལྷམ་	dau	moon, month
བལྷ-	བལྷག་ཐབས་	dokthap	preventive measures

d'

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ད-	དོམ་	d'ôm	bear
	དོམས་	d'ôm	trousers
	དར་ཤིང་	d'âshi	prayer flag
	དེ་ཅིག་	deci	this much
	གྱལ་དར་	gäda	flag
ལྷ-	ལྷིུ་ལྷགས་	ciud'âp	grasshopper, cricket

n

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ན-	ནངས་པ་	nâba	tomorrow
	ནདཔ་	nep	sick person
	ནྒྲ་	nâ	here

'n

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
མན-	མནའམ་	'nam	sister-in-law (brother's wife)
གན-	གནང་	'nang	give [honorific]
	གནམ་དགུན་	'namgün	winter
ནྒྲ-	ནྒྲམ་ཙོ་	'namco	ear
	ནྒྲག་	'nâ	pus
སྒྲ-	སྒྲག་ཚི་	'natsi	ink
དང-	དངོས་	'nö, 'ngö	sharp (said of a blade)

tr

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཀྲ-	དངུལ་ཀྲམ་	'ngütram	Bhutanese currency unit
	ཀྲམ་བླེ་	tremze	pretend to work

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
བག-	བག་ཤིས་	trashhi	good luck
དག-	དགོགས་	tro	touch
བསྐ-	བསྐྱག་	tro	knock, clack, rattle
པ-	པ་མོ་	tramo	magic looking glass
སྐ-	སྐྱ་བརྟན་	trotön	entertainment

thr

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཁ-	ཁོམ་ཁ་	thromkha	bazaar, market
མཁ-	མཁྲིས་པ་	thríp	bile
འཁ-	འཁྲུངས་	thrung	be born [honorific]
ཐ-	ཐང་ཐང་	thrangthra	straight, directly
འཐ-	འཐོད་	thrö	have a salubrious effect upon

dr

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
བག-	བགོས་པ་	dröp	ex-, former, retired
འག-	འག་འགོ་	lamdro	successful
སྐ-	སྐྱམ་	drôm	box

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
བསྐྱ-	བསྐྱེམས་	drim	concentrate
འདྲ-	འདྲ་བཤུས་	drashü	copy
འབྲ-	འབྲུག་ཡུལ་	Dru Ü	Bhutan
	འབྲུག་རྒྱལ་ཡོངས་	Druk	Royal Bhutan Airlines
	མཁའ་འགྲུལ་	Gelyong	
		Khadrül	
ཐྲ-	ཐྲུམ་ཅི་	dramsi	jackfruit
ལྷ-	ལྷོ་བ་ལྷ་	'lopdra	school

dr'

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ལྷ-	ལྷུ་	dr'u	boat
རྩ-	རྩོ་པ་	dr'ôba	morning
	རྩག་ཤོས་	Dr'âsho	Bhutanese nobleman
	བཀའ་རྩིན་ཆེ་	Kadriche	Thank you
ལྷ-	ལྷོ་བྲང་	Phodra	palace
ལྷ-	ལྷ་ཆང་	dr'atsha	central lamasery

p

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
པ-	པགས་ཀོ་	pako	skin
པཔ-	པཔ་འབོ་	pao	hero
	པཔར་ཆས་	pâchä	camera
པྱ-	པྱག་པྱགས་	tâpa	tiger skin
པྱ-	པྱགས་	pâ	slice of meat as a side dish

ph

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
པ-	པོའཔ་	phôp	bowl, cup
	པགས་	phap	pig
འཔ-	འཔརམ་	phâu	wolf

b

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
བ-	བ་ལྷགས་	ba'lap	tidal wave
བྱ-	བྱ་བ་	bau	goitre
བྱ-	བྱལས་	bäp	frog
	བྱུ་	bü	snake

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
འབ་	འབའ་	ba	target
	འབུམ་	bum	one

b'

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
བ་	བོད་པ་	B'öp	Tibetan
	བ་	b'a	cow
	བུམ་	b'um	girl, daughter

m

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
མ་	མར་	mâ	butter
	མར་	mâ	down
	མེ་ཉེག་	mito	flower
	མེ་	mi	fire, light

'm

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
མ-	མིག་རྩོ་	'mito	eye
མེ-	མེ་	'ma	wound
	མེག་པ་	'map	husband
མེ-	མེན་	'men	medicine
དམ-	དམར་པ་	'mâp	red
	དམག་མི་	'mâmi	soldier
	དམངས་མི་	'mang'mi	village elder

pc

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཕ-	ཕི་ཁང་	pciwang	Bhutanese fiddle
དཔ-	དཔལ་མ་	pcäu	forehead
	དཔེ་སྒྲན་	pcimi	hips
ཕྱ-	ཕྱིན་	pcing	glue
	ཕྱང་ཀ་	pcangka	poor
	ཕྱ་	pca	monkey

pch

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཕ- ཕ- ཕེད་ཀླམ་	ཕགམ་ ཕག་ ཕེད་ཀླམ་	pchâm pchâ pchetra	broom brush, sweep pice
འཕ- འཕེད་མ་	དར་འཕར་ འཕེད་མ་	d'â pchâ pchêm	hoist a prayer flag rosary

bj

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
བྱ- བྱེད་མ་ བྱེད་མ་ བྱེད་མ་	བྱེད་མ་ མེད་བྱེད་མ་ བྱེད་མ་	bjâm sibjâm bjâna	flying insects bees houseflies
བྱ- འབྱ- འབྱ- འབྱ-	གནམ་བྱ་ བྱ་ འབྱ་ འབྱ་	'nambjâ bjang bju bjâ	summer honey grain paddy

bj'

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
བ-	བྱི་ལི་	bj'ili	cat
	བྱ་	bj'a	bird
	བྱམ་	bj'am	hen
	བྱག་	bj'â	cliff, escarpment
བྱ་	བྱི་ལི་	bj'ili	plane, chisel

ts

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཙ་	ཙ་རི་	Tsari	Tsari (in southern Tibet)
	ཙན་དན་	tsende	Bhutanese sandalwood
ཙ་	ཙ་	tsa	grass
	ཙམ་འབྲོག་	tsamdro	pasture
ཙ་	ཙེམ་པ་	tsîp	augurer, astrologer
	ཙང་	tsang	thorn, splinter
གཙ་	གཙང་ཏོག་ཏོ་	tsangtoto	clean
བཙ་	བཙོག་པ་	tsop	dirty
	བཙའ་	tsâ	rust
	བཙོན་ཁང་	tsönkha	prison, gaol
བཙ་	བཙེག་པ་	tsip	stone wall, pile
	བཙམ་	tsam	make a plan

tsh

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཚ-	ཚང་	tshang	nest
	ཚད་	tshê	measure, size, moderation
ཚྭ-	ཚྭ་	tsha	salt
འཚ-	ངལ་འཚོ་	ngätsho	resting place for putting down one's burden on a trail
མཚ-	མཚམས་	tsham	border

dz

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཇ-	ཇ་ཉི་	dzati	nutmeg as a headache rem- edy
མཇ-	མཇེ་ནད་	dzêne	leprosy
	མཇེ་པ་	dzep	leper
འཇ-	འཇམ་གླིང་	dzamling	world
རྫ-	རྫོང་ཁ་	Dzongkha	Dzongkha
	རྫོང་སྡེ་སྤྱི་བྱུ་བྱེད་	dzongde cichap	zonal administrator
	རྫམ་	dzam	earthenware pot
གཞ-	གཞེར་	dzê	nail, peg

y

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཡ-	ཡིག་ཚང་	yitsha	office
	གསང་ཡུམ་	sangyum	wife [HON]

'y

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
གཡ-	གཡག་	'yâ	yak
	ལག་པ་གཡུག་སྟེ་	lap 'yudi	with arms flailing
དབྱ-	འཇམ་དབྱངས་	Jamyang	Mañjuśrī

w

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཁ-	ཁང་	Wang	Thimphu Valley
	ཁ་གཤོང་	wosho	blood gutters on a blade
བ-	སྟེ་བ་	tewa	headquarters

'w

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
དབ-	དབང་	'wang	spiritual empowerment

r

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ར-	རི	ri	hill, mountain
རྩ-	རྩམ་	rau	tip of a horn

hr

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཁྲ-	ཁྲལ་	hrä	tear, rip
	ཁྲིལ་པོ་	hrîp, hribu	whole, entire

1

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ལ-	ལམ་	lam	road, way
	ལངམ་	lâm	sufficient
	ལགས་	lâ	particle of politeness
	ལྔ་	lâ	work
ལྔ-	ལྔ་ཁག་	lâkha	difficult

'1

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ལྔ-	ལྔ་	'lu	Nāgā, the Serpent
	ལྔད་	'lep	brain
ལྔ-	ལྔམེ་ཆེ་	'lâmche	elephant
	ལྔ་	'lang	bull, ox
	ལྔག་མེ་	'lokme	electricity
	ལྔ་	'lu	song
	ལྔད་	'lû	dough effigy of a person or animal offered as a ransom to appease malevolent spirits
ལྔ-	ལྔམ་	'lam	lama
	ལྔོ་	'lo	heart, mind, spirit
ལྔ-	ལྔད་	'lung	wind

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
	ལུང་ནད་	'lungne	affliction of the aerous hu- mour
བཞ- སྒ-	བཞད་རུ་ སྒ་བ་	'lädu 'lap	thigh say, tell
	སྒོ་བ་དཔོན་	'löbö	teacher
བསྐ-	བསྐབ་བྱ་	'lapja	advice, counsel

lh

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ལྷ-	ལྷ་ཁང་	lhaga	monastery
	ལྷ་གཤམ་	Lhap	Tuesday
	ལྷ་ག་	lhâ	read

zh

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
གཞ-	འབྲུག་གཞུང་	Dru Zhung	Government of Bhutan
	གཞོན་མ་	zhöm	young
བཞ-	བཞི་	zhi	four
	བཞག་	zhâ	put, place, set
ཞ-	ཨ་ཞི་	'azhi	princess

zh'

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ན-	ནཔས་ཁྲ་	zh'apthra	folk dance, song
	ཞིང་	zh'ing	field
	ཞོ་	zh'o	yoghurt, curd
	གུས་ནཔས་	g'üz'ap	respect
ཞུ-	ཞུམ་	zh'am	hat, cap

sh

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཤ-	ཤིང་	shing	wood, log
	ཤོ་	sho	dice
	ཤོག་	shô	come
ཤུ-	ཤུམ་	shau	antlers
གཤ-	གཤོང་	shong	valley
བཤ-	བཤལ་	shä	wander, roam about

Z

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
གཟ-	གཟུང་ནི་	zungni	to catch
	གཟུགས་	zû	body
བཟ-	བཟངས་	zâm	well-bred
	བཟོཥ་	zou	carpenter
རྩ-	རྩོང་ཁྲིཔ་	nôzip	cowherd

Z'

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཟ-	ཟམ་	z'am	bridge
	ཟོགས་	z'op	bad
	ཟེ་	z'e	crest
	ཟུག་	z'û	pain

S

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ས-	སོ་	so	tooth
གས-	གསེར་	sê	gold
	གསུམ་	sum	three

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
	གསར་པ་	sâp	new
བས-	བསད་	sê	kill
སྒ-	སྒས་	sä	prince
	སྒྲིམ་	sim	devil, demon
	སྒྲ་ཁྲག་ཁྲ་	satratra	hard

h

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཧ-	ཧད་ / ཧཱ་	Hâ	Hâ (district)
	ཧིང་	hing	heart
ཧྲ-	ཧྲོད་	hö	arrive; be loose

གནད་དོན་ མདོར་བསྡུས་དེ་བཤད་པ་ཅིན་ རྫོང་ཁའི་ མིང་གཞི་ གསལ་བྱེད་འདི་ཚུ་ སྒྲ་མཐོ་བ་དང་
 སྒྲ་ཞན་པ་འབད་ ཡོད་པ་ཨིན། སྟེ་ སྒྲ་ཞན་པའི་ གསལ་བྱེད་ཀྱི་ ཡི་གུ་ དེ་ཚུ་གིས་ ཡངན་ སྒྲ་དག་
 པ་དང་ ཡངན་ སྒྲ་འཇམ་པ་ལུ་ འགྲོཊ་ཨིན། དི་འབདཊ་ལས་ རྫོང་ཁའི་ མིང་གཞི་ གསལ་བྱེད་འདི་
 ཚུ་ ཚད་གཞི་ཁག་ གསུམ་གྱི་ཐོག་ལུ་ བོ་སྒྲིག་འབད་ ཡོད་མི་འདི་ འོག་ལུ་ དཔྱེ་ཚུ་གིས་ འགེལ་
 བཤད་ འབདཊ་ཨིན།

high tone “hard”		low tone “hard”		low tone “soft”	
k	ཀ་	g	ག་	g'	ག་
kh	ཁ་				
c	ཅ་	j	ཇ་	j'	ཇ་
ch	ཆ་				
t	ཏ་	d	ད་	d'	ད་
th	ཐ་				
p	པ་	b	བ་	b'	བ་
ph	ཕ་				
pc	ཕྱ་	bj	བྱ་	bj'	བྱ་
pch	ཕྱ				
tr	ཎ་	dr	ནྱ་	dr'	ནྱ་
thr	ཏྲ་				
ts	ཅ་	dz	ཇ་		
tsh	ཆ་				
sh	ཤ་	zh	གཞན་	zh'	ཞ་
s	ས་	z	གཟུང་	z'	ཟ་
'ng	ང་	ng	ང་		
'n	ན་	n	ན་		
'm	མ་	m	མ་		
'ny	ར་	ny	ཉ་		
'y	དབྱུང་	y	ཡ་		
'w	དབང་	w	ཨ་		
hr	རྩ་	r	ར་		

high tone “hard”		low tone “hard”		low tone “soft”
'l	ལྷ'	l	ལ'	
lh	ལྷ'			
h	ལྷ'			

༡༣ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ ཡོད་པའི་ རྫོ་མེན་ལུ་

རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལུ་ (ག་ -k, ང་ -ng, ན་ -n, བ་ -p, མ་ -m, ར་ -r, ལ་ -l, ཤིག་ -sh) ཟེར་ རྫོ་མེན་ལུ་ བརྒྱུད་ འབྲི་སྲོལ་ ཡོད་པ་ཨིན། དི་འབད་མ་དང་ རྫོ་མེན་ལུ་ (ར་-r) དང་ (ལ་-l) གཉིས་ཀྱི་ སྐྱ་གདངས་འདི་ ཡིག་ཐོག་ གིས་ཡོད་པའི་ བྱེ་བྲག་གི་ སྐྱ་གདངས་ཚུ་ནང་ ལུ་ གོ་མ་ཨིན། སྐྱ་ སྐྱ་གོང་ དབུ་ཅན་གི་ སྐབ་སྐྱར་ནང་ རྫོ་མེན་ལུ་ (ན་) འདི་ གིས་ནི་ མེད་རུ་ རྫོང་ཁའི་ སྐྱ་གདངས་ཚུ་ནང་ ན་སྐྱ་ ཡོད་པ་ཅིན་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ལ་ སྐྱ་ཚོག་ ཚུ་གི་ མཇུག་ལུ་ ཡིག་གཟུགས་ n འདི་ འབྲི་དགོས་ཨིན།

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
- ན་	བདུན་	dün	seven
	སྐྱན་	'men	medicine
- ལ་	དཔལ་འབྱོར་	Pänjo	prosperity, bounty
- ར་	མཁའ་འགོ་	Khandru	skywalker

དེ་བཞིན་རུ་ སྐྱ་གོང་གི་ དབུ་ཅན་འབྲི་སྲོལ་ནང་ སྐབ་སྐྱར་ མ་མོ་འབད་ གིས་ཡོད་རུ་ རྫོང་ཁའི་ སྐྱ་ གདངས་ཚུ་ནང་ མ་སྐྱ་ ཡོད་པ་ཅིན་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ནང་ལ་ སྐྱ་ཚོག་ཚུ་གི་ མཇུག་ལུ་ ཡིག་གཟུགས་ m འདི་ འབྲི་དགོས་ཨིན།

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
- མ་	གསུམ་	sum	three
	སྒོམ་	drôm	box
	ནམ་	nam	when
- མོ་	བུམོ་	b'um	girl, daughter
	བཅུན་མོ་	tsüm	queen
- རྣམ་	བཅོན་མ་	tsöm	prisoner

རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ རྒྱུ་འཇུག་ ng འདི་གིས་ ཨིང་ལི་ཤི་གི་ སྐད་ཡིག་ནང་ ring ཟེར་བའི་ གསལ་
བྱེད་གྱི་ ཡི་གཱའི་ སྐད་དང་ དེ་ལས་ Portuguese ཤོར་གྱུ་གི་སྤྱི་གྱི་ སྐད་ཡིག་ནང་ bêm དང་ fim ཟེར་
བའི་ ལྷ་སྐྱ་ སྟོན་ཡོད་པ་ཨིན། སྟེ་ སྟོན་གོང་ དབུ་ཅན་གྱི་ སྟེ་བ་སྟུར་ སོ་སོ་འབད་ གིས་ཡོད་ཅུ་རྫོང་
ཁའི་ སྐྱ་གདངས་ཚུ་ནང་ ང་སྐྱ་ ཡོད་པ་ཅིན་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ཡ་ སྐྱ་ཚིག་ཚུ་
གི་ མཇུག་ལུ་ ཡིག་གཞུགས་ ng འདི་ འབྲི་དགོ་པ་ཨིན།

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
- ང་	ཚོང་ཁང་	tshongkha	shop
	གྲང་	'lang	bull, ox
	ཆང་	chang	alcoholic beverage
- ངས་	སངས་རྒྱས་	Sangge	Buddha
- གས་	ལུགས་གཟེར་	cangdze	metal nail
- ན་	ཨིན་	'ing	is
	གཡོན་	'öng	left
- ལ་	རྩལ་	dr'eng	mule

སྟེ་གོང་གསལ་དབྱེ་ཚུ་གི་གྲལ་ལུ་ (སངས་རྒྱས་ Sangge) ཟེར་བཅོམ་ཆོག་གཅིག་ལུ་ཡིག་གཟུགས་ g གཉིས་གཅིག་ཁར་འབྲི་དགོ་མི་འདི་གཙོ་བོ་རྫོང་ཁའི་སྤྱ་གདངས་རོ་མ་འདི་ (སངས་ Sang, རྒྱས་ gä) ཟེར་སྤྱབ་སྟོལ་ཡོད་པ་མ་གཏོགས་རྫོང་ཁ་ནང་བཅོམ་ཆོག་དེ་ལུ་ (ས་ Sa, དས་ ngä) ཟེར་སྤྱབ་སྟོལ་མེད་པ་ལས་བརྟེན་རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་སྤྱ་གདངས་ཉིང་སངས་ས་སྟེ་སྟོན་ཐབས་ལུ་ (སངས་རྒྱས་ Sangge) ཟེར་འབྲི་དགོ་པ་ཡིན། དེ་ལས་སྟོན་གོང་དབྱེ་ཅན་གྱི་སྟེབ་སྟོར་ནང་རྩེས་འཇུག་ང་འདི་གིས་ཡོད་ཅུ་རྫོང་ཁའི་སྤྱ་གདངས་ནང་ང་སྤྱ་མེད་པ་ཅིན་རྫོ་མེན་རྫོང་ཁ་ནང་ཡ་རྩེས་འཇུག་ ng འདི་འབྲི་དགོ་པ་མེད་པ་ཡིན།

དབང་འདུས་པོ་བླ་	'Wangdi Phodra	'Wangdi Phodra
སྟོ་ཚང་	totsha	friend
རྫོང་ཁར་	tshongkha	shop
པོ་བླ་	Phodra	palace

སྟེ་རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་རྩེས་འཇུག་ p འདི་ཡ་སྟོན་གོང་དབྱེ་ཅན་གྱི་སྟེབ་སྟོར་ནང་མ་འབྲི་པར་རྫོང་ཁའི་སྤྱ་གདངས་དང་བསྟུན་དེ་འབྲི་དགོ་པ་ཡིན།

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
-	ས་ཁྲ་	sapthra	map
- པ་	ཆད་པ་	chep	fine
	འབྲུག་པ་	Drup	Bhutanese
	སྤལ་པ་	bäp	frog
- པོ་	སྤྱུང་པོ་	cûp	sour
- བ་	ལྟ་བ་	lhap	learn
	ཁབ་ཏོག་	khapto	lid
- བས་	ཞབས་	zh'ap	leg [HON]

དེ་བཞིན་དུ་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ རྩེས་འཇུག་ k འདི་ཡ་ རྫོང་ཁའི་ སྐྱ་གདངས་ རྩེ་དང་ བསྐྱུན་དེ་འབྲི་
 དགོས་ཡིན། དཔེར་ན་ བརྫོང་ཆོག་ (ཆོག་མཛོད་ tshikdzö) ཟེ་བའི་ སྐབས་ལུ་ རྩེས་འཇུག་ k
 གི་ སྐྱ་གདངས་ གོ་ཡོད་ཅུ་ སྐབ་ཚུལ་ (ཆོག་སྐབ་ནི་ tshî 'lapni) ཟེར་བའི་ དག་བརྫོང་ རྩེ་ནང་
 ལུ་ རྩེས་འཇུག་ k གི་ སྐྱ་གདངས་འཐོན་ནི་ མེད་པ་ཡིན། སྟེ་ བརྫོང་ཆོག་ (འོག་ཐོག་ ôtho) ཟེར་
 བའི་སྐབས་ སྐྱ་ཆོག་ གཉིས་ཆར་ནང་ རྩེས་འཇུག་ k གི་ སྐྱ་གདངས་ མེད་པའི་ཁར་ ཡིག་ཐོག་གི་
 སྐྱ་གདངས་ (སྟག་ཚང་ Taktshang) ཟེར་ འབྲི་སྟོལ་ ཡོད་མི་འདི་ རྫོང་ཁ་ སྐབ་ཐངས་ ཕལ་
 སྐད་ནང་ Tatsha ཟེར་ སྐབ་སྟོལ་ ཡོད་པ་ཡིན།

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
- ག་	ལྷ་ག་རྫོང་	tâdzong	sentinel fortress situated up- hill from main dzong
	འོག་ཐོག་	otho	ground floor
	ཆོག་མཛོད་	tshikdzö	dictionary
	ཆོག་སྐབ་	tshî 'lap	declare, say
	རྫོང་ཁག་	Dzongkhak	district
	རྫོང་བདག་	dzongda	district chief
	རྩུང་ཁག་	dr'ungkhak	subdivision

སྟེ་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ རྩེས་འཇུག་ sh འདི་གིས་ སྟོན་གོང་ དབུ་ཅན་གྱི་ སྟེ་བ་སྦྱར་ ཤིག་ཟེར་ སྐུལ་
 ཆོག་ འབྲི་སྟོལ་ ཡོད་མི་འདི་དང་ ཟུར་ཆ་ འབྲ་བའི་ ཡིག་འབྲེལ་ སྟོན་མ་ཡིན། དེ་མ་ཆད་ རྫོ་མེན་
 རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ སྟེ་བ་སྦྱར་ནང་ལུ་ ཡང་འཇུག་གི་ དོན་མཚན་ཡ་ རྩེས་འཇུག་ sh འདི་གིས་
 སྟོན་ཚུགས་པ་ཡིན།

'Ucen script	example word	Roman Dzongkha	meaning in English
ཤིག་	སྟོ་ཤིག་	'Mosh?	Isn't that so?
	འབག་ཤོག་ཤིག་	Bâshosh!	Bring it here!
	བལྟ་ཤིག་	Tash!	Look!
	བསྐྱུ་ཤིག་	Damsh!	Close it!
	སྟབ་ཤིག་	'Lapsh!	Say it!
	བསྟན་ཤིག་	Tönsh!	Show it!

དོན་གོང་ལུ་གསལ་བཤད་འབད་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ཆེས་འཕྲུག་ r དང་ l གཉིས་ཀྱིས་རྫོང་ཁ་སྟབ་
ཐངས་པ་ལ་སྐད་ནང་ལུ་ཡིག་ཐོག་གིས་ཡོད་པའི་སྟ་གདངས་དེར་སྟོན་མ་ཞིན། དེ་འབདཝ་དང་
རྫོང་ཁ་སྟབ་ཐངས་ཚུ་ནང་ཡ་ཡིག་ཐོག་གི་སྟ་གདངས་སྟབ་དགོཔ་ནམ་པ་སྟ་ཚོགས་འབད་
ཡོད་མི་འདི་གིས་གཙོ་བོ་དེས་འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་འདི་ནང་ཡོད་པའི་རིག་གཞུང་དེ་ཚུ་ལུ་སྟ་
གོང་གི་རྒྱ་ཚད་དང་གོ་བ་གཏིང་དཔོག་ནི་ལཱ་ཁག་ཡོད་པའི་བསྟན་བཅོས་རིག་གནས་ཚུ་གིས་
ཤུགས་རྒྱུན་བརྒྱབ་ཡོད་པའི་དོན་སྟོན་མ་ཞིན།

དཔེར་ན་(རྒྱལ་དར་)ཟེར་བའི་བརྫོང་ཚོག་འདི་རྫོང་ཁའི་བརྫོང་ཚུལ་འདི་ནང་ཆེས་འཕྲུག་ r གི་སྟ་
གདངས་མེད་པར་gäda ཟེར་སྟབ་སྟོལ་ཡོད་པ་ཞིན། སྟེ་སྦྱར་བཏང་གི་མིང་(ཀཱ་མ་)ཟེར་བའི་
བརྫོང་ཚོག་འདི་རྫོང་ཁའི་སྟབ་ཐངས་པ་ལ་སྐད་ནང་Kâma ཟེར་སྟབ་སྟོལ་ཡོད་པ་ཞིན་དུ་ཡིག་
ཐོག་གིས་ཡོད་པའི་སྟ་གདངས་Karma ཟེར་ཡ་གོ་ནི་ཡོད་པ་ཞིན། དེ་བཞིན་དུ་འོས་བབས་
དང་ལྷན་པའི་མིང་འདི་ཚུ་མང་ཤོས་ཡིག་ཐོག་གིས་ཡོད་པའི་སྟ་གདངས་ཀྱི་ཐོག་ལུ་སྟབ་
ཞིན། སྟེ་འབྲུག་གི་རྒྱལ་རབས་བྱུང་ཚུལ་དང་ལོ་རྒྱུས་ཡིག་དེབ་(འབྲུག་དཀར་པོ་)ཟེར་བའི་
མིང་འདི་སྦྱར་བཏང་ཡིག་ཐོག་གིས་ཡོད་པའི་སྟ་གདངས་Druk Karpo ཟེར་སྟབ་དགོཔ་
ཞིན་དུ་རྫོང་ཁའི་སྟབ་ཐངས་པ་ལ་སྐད་ནང་dru kâp ཟེར་ཆེས་འཕྲུག་ r གི་སྟ་གདངས་མེད་
པར་སྟབ་སྟོལ་ཡ་ཡོད་པ་ཞིན། དེ་འབདཝ་དང་ཡིག་ཐོག་གི་སྟ་གདངས་སྟབ་དགོཔ་པའི་བརྫོང་
ཚོག་(འཆར་གཞི་châzhi) ཟེར་བའི་སྟ་དེ་ཚུ་ནང་ཆེས་འཕྲུག་ r གི་སྟ་གདངས་ཡ་ཇེ་མང་
སྟབ་ནི་ཡོད་པ་ཞིན།

དེ་ལས་(ཀཱ་ན་གསལ་Künsel, སྟོ་གསལ་'Losel) ཟེར་ཡིག་ཐོག་གི་སྟ་གདངས་སྟབ་དགོ་
པའི་བརྫོང་ཚོག་ཚུ་ནང་ཡ་ཆེས་འཕྲུག་ l གི་སྟ་འདི་སྟབ་ནི་ཡོད་པ་ཞིན། དེ་འབདཝ་དང་རྫོ་མེན་

ཚྲོ་ལའི་ འགྲི་ལུགས་ སྒྲེབ་སྒྲུབ་འདི་ནང་ དཔེར་ན་ བཛྲོད་ཚིག་ (བལ་ b'ä, ཨོལ་ལྷོག་ 'öko, རྒྱལ་ཁ་ gäkha) ཟེར་ འགྲི་དོ་ ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ སྐབས་མང་ཤོས་ཅིག་ནང་ར་ རྩེས་འཇུག་ 1 འདི་ འགྲི་སྒོལ་ མེད་པ་ཡིན།

༡༥ སྒྲ་གདངས་ བཟོ་དབྱིབས་ཀྱི་ ཟིན་བྲིས།

གཡུས་སྐད་ ཚྲོ་ལའི་ སྒྲ་གདངས་ རོམ་དེ་ནང་ སྒྲ་དག་པ་དང་ སྒྲ་འཇམ་པའི་ ཁ་སྒྲོན་ལུ་ རོར་
rising glottalised tone ཟེར་བའི་ ལྷོག་མའི་སྒྲ་ ཡར་འཕར་སྒྲ་འདི་དང་ *long falling tone* ཟེར་
 སྒྲ་གདངས་ མར་ཞོལ་སྒྲ་འབད་ སྒྲ་བ་ནི་ཡོད་མི་ དི་གཉིས་ཀྱི་ བར་ན་ཡ་ མ་གཞི་ དབྱེ་བ་ ལེགས་
 ཞིམ་འབད་ དབྱུད་པ་ཅིན་ སྒྲ་གདངས་ མཐོ་དམའ་ཁྱི་ རྒྱད་པར་ ཡོད་པ་ཡིན། དི་འབད་མ་དང་ ཚྲོ་
 ལ་སྐབ་མི་ ཡོད་རིགས་རྣམས་ཀྱིས་ འ་ནི་ སྒྲ་གདངས་ཀྱི་ རྒྱད་པར་འདི་ དེ་འབྲོད་ལས་ འཇམ་ཉོང་
 ཉོ་འབད་ ཕྱི་མི་ཚུགས་ དི་འབད་མ་ལས་བརྟེན་ རྫོ་མེན་ཚྲོ་ལའི་ འགྲི་ལུགས་ འདི་ནང་ཡ་ དི་གིས་
 སྒྲོར་ལས་ རོ་སྒྲོན་ འགྲེལ་བཤད་ མ་འབད་བར་ བཞག་ཡོད་པ་ཡིན། སྒྲ་ འ་ནི་ སྒྲ་བ་ཐངས་ཀྱི་ རྒྱད་
 པར་འདི་གིས་ གཡུས་སྐད་ ཚྲོ་ལ་ སྒྲ་བ་མི་དེ་ཚུ་ནང་ *short open syllables* སྒྲ་ཚིག་ ཐུང་བ་
 དང་ *diphthongs* སྒྲ་གདངས་ གཅིག་ སྒྲོན་པའི་ དབྱངས་ཡིག་ གཉིས་འདུས་ *monosyllables*
 སྒྲ་ཚིག་ གཅིག་ སྒྲོན་པའི་ཚིག་ དེ་ལས་ རྩེས་འཇུག་ (ན་-n) དེ་ཚུ་ལུ་ སྒྲ་བ་ཐངས་ཀྱི་ རྒྱུན་ མི་
 འབྱུང་པའི་ཁར་ ཚྲོ་ལ་ སྒྲ་བ་མི་ ཚུ་གིས་ར་འབད་དུ་ འ་ནི་ རྒྱད་པར་འདི་ དུས་རྟག་ལུ་ར་ཚུལ་
 དང་ མཐུན་མ་འབད་ ལག་ལེན་འཐབ་འདི་ སྒྲ་བ་ཐངས་ཀྱི་ རྒྱད་པར་ ཕྱི་འདི་ མེད་པ་ཡིན། སྒྲ་ འ་
 མི་ བཛྲོད་སྒྲ་ སྒྲ་བ་ཐངས་ཀྱི་ རྒྱད་པར་འདི་ གཡུས་སྐད་ ཚྲོ་ལ་ སྒྲ་བ་མི་ མེན་མི་ཚུ་གིས་ དབྱངས་
 ཡིག་གི་ སྒྲ་གདངས་ རིང་ཚད་ཀྱི་ རྒྱད་པར་ ཡིས་བཟུམ་སྟེ་ ཚོར་འདི་ རོན་ འབྲུལ་བ་འབད་ གོ་དོ་
 ཡོད་པ་ཡིན། མ་གཞི་ ཚྲོ་ལའི་ སྒྲ་གདངས་ཀྱི་ རྒྱད་པར་འདི་ སྒྲོན་གོང་གི་ སྒྲ་སྐད་ རིག་པའི་ ནང་
 རོན་ རྒྱད་འཕགས་ཅན་ཅིག་ ཡིན་དུ་ ཚྲོ་ལའི་ བཛྲོད་སྒྲ་ རྣམ་བཞག་གི་ ཟུ་ཁྲིམས་ ཚད་གཞི་དེ་
 ནང་ རང་གི་ སྒྲ་གདངས་ཀྱི་ རྒྱད་པར་ ཕྱི་མ་ཚུ་གས་མི་ ཚུ་ལུ་ མགྲུ་ཉོག་པའི་ ལམ་ལུགས་ཅིག་
 བཟུམ་སྟེ་ ཚོར་འདི་ ཡོད་པ་ཡིན།

སྒྲ་ ཚྲོ་ལའི་ སྒྲ་གདངས་ སྒྲ་བ་ཐངས་ རྒྱད་པར་ཀྱི་ དབྱེ་ འོག་ལུ་ ལ་གསལ་འབད་ སྒྲོན་ཡོད་པའི་
 ལར་ དབྱེ་སྒྲོན་ འདི་ནང་ལུ་ *rising glottalised* ཟེར་བའི་ ལྷོག་མ་ལས་ འཐོན་པའི་ སྒྲའི་ རྒྱད་
 པར་འདི་ ཟུར་ཆ་ སྒྲོན་པའི་ རྟགས་ *asterisk* [*] འདི་གིས་ བཛྲོད་ཚིག་གི་ མཇུག་ལུ་ མཚན་
 རྟགས་ བཀོད་ཡོད་པ་ཡིན། དི་འབད་མ་དང་ འ་ནི་ ཟུར་ཆ་སྒྲོན་པའི་ རྟགས་འདི་ རྫོ་མེན་ཚྲོ་ལའི་
 འགྲི་ལུགས་འདི་ནང་ ལག་ལེན་འཐབ་ འགྲི་སྒོལ་ མེད་པ་ཡིན།

high register examples

rising, glottalised			slightly falling		
ཤོབ་	shop*	lie	གཤོག་	shop	wing
གསུམ་	sum*	three	སྤུང་	sum	amulet
སེམས་	sem*	mind, feelings	སྒྲུབ་	sem	lentils, pulse
ཀར་	kâm*	leg	སྐར་	kâm	star
སྒྲགས་	pâ*	slice of meat	དཔར་	pâ	picture
ཐབ་	thap*	stove, kitchen	ཐག་	thap	rope
ཤེས་	shê*	know	ཤེལ་	shê	glass
ཀང་	kang*	marrow	བཀང་	kang	fill (liquids)
མཚེན་	chim*	liver	ཁྱིམ་	chim	house
ཚམ་	tsham*	niece	མཚམས་	tsham	border
བསད་	sê*	kill	གསེར་	sê	gold
ལྷ་	'lû*	pear	ལྷུང་	'lû	dough effigy

low register examples

rising, glottalised			slightly falling		
འཛིན་	dzim*	tongs	ཇིམ་	dzim	eyebrow
འབྱ་	bjâ*	standing paddy	བྱ་	bjâ	summer
དོས་	d'ô*	burden	དོར་	d'ô	pair
དྲོད་	dö*	sit, stay	མདོས་	dö	ritual spirit palace made of coloured thread

༡༥ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ཀྱི་ བརྗོད་ཚིག་ བཅད་མཆོམས་།

རྫོང་ཁ་འདི་ གོ་མས་འདིས་ ཡོད་པའི་ དབུ་ཅན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་བའི་སྐབས་ལུ་ ཚིག་གི་ བཅད་
 མཆོམས་དང་ རྫོགས་མཆོམས་ འདི་ཚུ་ ག་ལས་ རྫོགས་པ་ཨིན་ན་ ཤེས་ཚུགས་པའི་ བཅད་སྟོན་ ཁ་
 གསལ་ཏྲོག་ཏྲོ་ཅིག་ ག་ནི་ཡེ་ མེད་པ་ཨིན། རྫོ་ ཚིག་འདི་ཚུ་ བཅད་མཆོམས་ ཚིག་ tshâ (ཁྱེ་),
 རེ་གིས་ དང་ དེ་ལས་ ཚིག་གི་ རྫོགས་མཆོམས་འདི་ཚུ་ ཤད་ she (ཤེ་), རེ་གིས་ མ་ཏྲོགས་ བཅད་
 རྟོན་གཞན་ ཁ་གསལ་ཅིག་ མེད་པ་ཨིན། དི་འབད་མ་ལས་ ཚིག་ རྫོགས་མཆོམས་དང་ བཅད་
 མཆོམས་འདི་ཚུ་ ག་ར་ རང་ ཨ་ཏྲག་ ཁ་སྐད་ སྐབ་མི་ཚུ་གི་ ཤེས་ཚད་དང་འབྲེལ་དེ་ཐག་བཅད་
 དགོ་པ་ཨིན། རྫོ་ རྫོང་ཁའི་ བརྗོད་སྒྲུ་ དག་ཏྲོག་ཏྲོ་སྟེ་ རྟོན་ཐབས་ཀྱི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ ཚིག་
 བཅད་མཆོམས་དང་ རྫོགས་མཆོམས་ བཅད་སྟོན་གྱི་དོན་ལུ་ ས་སྟང་མེ་ བཞག་འདི་ འབྲི་དོ་ ཡོད་པ་
 བཞིན་དུ་ འ་ནི་ ས་སྟང་མེ་ བཞག་འབྲི་ལུགས་འདི་ ད་མིས་ནང་པ་གྱི་ ཡིག་དེབ་དང་ སྟོབ་དེབ་ཚུ་
 ནང་ ཚུལ་བཞིན་དུ་ ལག་ལེན་འཐབ་ ཡོད་པའི་ཁར་ ཡིག་དེབ་འདི་ནང་ ཡོད་པའི་ སྟེ་ཚན་ ལཱ་པ་
 ནང་ དཔེ་ཚན་ ཐོ་བཀོད་ A, B, C, D ཚུ་ནང་ཡ་ ཚིག་ བཅད་མཆོམས་དང་ རྫོགས་མཆོམས་ བཅད་
 རྟོན་གྱི་དོན་ལུ་ ས་སྟང་མེ་ བཞག་འདི་ འབྲི་དོ་ ཡོད་པ་ཨིན། རྫོ་ འ་ནི་ ཚིག་ བཅད་མཆོམས་དང་
 རྫོགས་མཆོམས་ཀྱི་ ས་སྟང་འདི་གིས་ སྟེབ་སྟོར་གྱི་ རིག་པ་དང་ རྒྱལ་སྐྱའི་ ལག་ལེན་ནང་ལུ་ དོན་
 རྟོན་ཚུགས་པའི་ དབྱེ་ ཨིང་ལེཤེ་ནང་ཡ་ ཚིག་ བཅད་མཆོམས་ བཅད་སྟོན་གྱི་དོན་ལུ་ comma ཀོ་
 མ་འདི་ ལག་ལེན་འཐབ་ འབྲི་དོ་ བཟུམ་ཅིག་ཨིན། དེ་མ་ཚད་ རྫོང་ཁའི་ ཚིག་ བཅད་མཆོམས་དང་
 རྫོགས་མཆོམས་ཀྱི་ ས་སྟང་མེ་ བཞག་དི་ འབྲི་ལུགས་འདི་གིས་ ཡིག་དེབ་ ལྷག་མི་ཚུ་གིས་ ཡི་གུ་
 ལྷག་པའི་སྐས་ལུ་ ཚིག་ཚུ་ དག་ཏྲོག་ཏྲོ་འབད་ ལྷག་ཚུགས་པའི་ཁར་ མཐོང་སྐད་ལུ་ཡ་ ཚིག་གི་
 སྟེབ་སྟོར་ལྷན་དུ་ དོན་དཔལ་ དབྱེ་བ་སོ་སོ་ བྱི་ཚུགས་པའི་ དོན་ གུབ་ཚུགས་པ་ཨིན།
 དི་འབད་མ་དང་ རྫོང་ཁའི་ ཚིག་ རྫོ་མེན་གྱི་ ཡིག་ཐོག་ འབྲི་བའི་སྐབས་ལུ་ གནས་སྤངས་ཀྱི་ བྱང་
 པར་འདི་ སོ་སོ་འབད་ ཡོད་པ་ཨིན། རྫོ་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་འདི་ནང་ ཚིག་འདི་ཚུ་ སོ་སོ་
 འབད་ བྱི་དེ་མེད་ཅུ་ ས་སྟང་མེ་ བཞག་འབྲི་ཚུལ་འདི་གིས་ ཚིག་དང་ ཚིག་འབྲེལ་འདི་ཚུ་ སོ་སོ་
 འབད་ བྱི་ཚུགས་པ་ཨིན། ཨིན་ཅུ་ རྫོང་ཁའི་ ཚིག་ ག་ཅི་ཨིན་ན་དང་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་
 འདི་ནང་ ཚིག་གོ་སྒྲིག་ ཚུ་གི་སྐར་ལས་ ཁྲིམས་ལུགས་འདི་ཚུ་ ཅ་ཚིག་གི་ཐོག་ལུ་ བཅོ་དགོ་པ་
 ཨིན། རྫོ་ འ་ནི་ ཁྲིམས་ལུགས་འདི་ཡ་ དུས་ཨ་ཏྲག་ར་ ཁ་སྐད་ རྫོང་ཁ་ སྐབ་མི་ཚུ་གི་ ཁ་སྐབ་
 ཐངས་ཀྱི་ སྒྲ་གདངས་ རོམ་དེ་འགྱུར་ གཞི་བཞག་འདི་ བཅོ་ཡོད་པ་ཨིན། དི་འབད་མ་ལས་ གཡུས་
 སྐད་ རྫོང་ཁ་ སྐབ་མི་ཚུ་ལུ་ ཁྲིམས་ལུགས་འདི་ཚུ་ བྱང་པར་དུ་ གོ་བ་ འཇམ་ཏྲོང་ཏྲོ་འབད་ ཤེས་

ཚུགས་པའི་གོ་སྐབས་ཡོད་པ་ལས་ རོན་བཤད་དང་ ལམ་སྟོན་ གལ་ཅན་འདི་ཚུ་ མདོར་བསྡུས་དེ་
འོག་ལུ་ བཤད་ཡོད་པ་ཨིན།

སྟེ་ ཨིང་ལི་ཤི་གི་ གླུ་ཡིག་དང་ མ་འབྲུག་སྟེ་ རྫོང་ཁ་ནང་ *postpositions* ཟེར་བའི་ ལ་དོན་གྱི་
ཁྱེན་འདི་ཚུ་ མིང་ཚིག་གི་ རྩལ་མར་ འབྲིམ་ཨིན། དཔེར་ན་ (དེ་ d'i) ཟེར་བའི་ ལ་དོན་གྱི་ ཁྱེན་
འདི་ མིང་གི་ རྩམ་དབྱེ་ཚུ་གི་ ཉེ་མ་ མེན་པར་ རྩལ་མ་ འབྲིམ་ ཨིམ་བཞིན་དུ་ དེ་བཟུམ་མའི་ ལ་
དོན་གྱི་ ཁྱེན་གཞན་ལ་ དཔེར་ན་ (ལུ་ lu, ཚུ་ tshu, གི་ gi, གིས་ gi, ནང་ na, ར་ ra, ཡ་
ya, དང་ da, ཟེར་ z'e, འབད་ be, རུ་ ru) ཚུ་ལ་ དེ་བཟུམ་སྟེ་ར་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན། དི་འབད་མ་
དང་ རུས་སྐབས་ ལ་ལུ་ཅིག་ནང་ འབད་བ་ཅིན་ དཔེར་ན་ (རྫོང་དཔོན་དེ་ཚུ་གིས་ལ་ dzongbö-
di-tshu-gi-ya) ཟེར་བའི་སྐབས་ ལ་དོན་གྱི་ ཁྱེན་དེ་བཟུམ་ ལེ་ཤ་ གཅིག་ཁར་འབྲུས་འདི་ འབྲི་
དགོཔ་ལ་ འབྱུང་མ་ཨིན། གང་ལྟར་ཡང་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ ཡིག་ཐོག་ དེ་བཟུམ་མའི་ ཚིག་འབྲི་ཚུ་ལ་
གྱི་ ཁྲིམས་ལུགས་འདི་ བོ་བ་ འཇམ་རྟེན་རྟེ་འབད་ ཤེས་ཚུགས་པ་ཅིག་ཨིན།

(1) སྟེ་ འ་ནི་ ལ་དོན་གྱི་ ཁྱེན་འདི་གིས་ དཔེར་ན་ (རྒྱལ་ཁབ་གྱི་ gäkhapgi, དམག་འདི་
'mâdi, ཁྲིམ་ནང་ chimna) ཟེར་ མིང་གི་ཚིག་གཅིག་ བཟོ་བཅོས་ འབད་བ་ཅིན་ འ་ནི་ ཚིག་
བཟོ་བཅོས་ འབད་མི་ འདི་དང་གཅིག་ཁར་སྟེ་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན།

(2) དེ་འབད་མ་དང་ ལ་དོན་གྱི་ ཁྱེན་ དེ་བཟུམ་མང་སུ་ དཔེར་ན་ (ཐོན་ནི་དེ་གིས་ thönni digi,
ལམ་ལུགས་ཚུ་ལ་ lamlu tshuya, དག་སྟོང་ཚུ་གིས་ལ་ gelo tshugiya, རྫོང་དཔོན་དེ་ཚུ་
གིས་ལ་ dzongbö ditshugiya) ཟེར་ ཡོད་པ་ཅིན་ བཟོ་བཅོས་ འབད་ཡོད་པའི་ ཚིག་འདི་གི་
རྩལ་མ་ ཁྱེན་དེ་ཚུ་ལ་ གཅིག་ཁར་ ཚིག་གཅིག་ སྦྱར་འདི་ འབྲི་དགོཔ་ཨིན།

སྟེ་ གཞན་དུས་རྟག་བྱ་ར་གཡུས་སྐད་ རྫོང་ཁ་ སྐབ་མི་ སྐྱ་རང་ལཱ་ན་ ཚུ་གིས་ ཚིག་སོ་སོ་ ཨིམ་
འབད་ ཚེར་བ་ཅིན་ བཟོ་ད་སྟེ་ ཉིང་སངས་ས་སྟེ་ སྟོན་ནི་གི་དོན་ལུ་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་
འདི་ནང་ལ་ ས་སྟོང་རེ་ བཞག་འདི་ འབྲིམ་ཨིན། སྟེ་འ་ནི་ ས་སྟོང་དེ་ཚུ་གིས་ ཚིག་གི་ བཅད་
མཚམས་འདི་ཚུ་ སོ་སོ་ བྱི་ཚུགས་པ་ཨིན། དེ་མ་ཚད་ དུས་རྟག་བྱ་ར་གཡུས་སྐད་ རྫོང་ཁ་ སྐབ་མི་
ཚུ་གིས་ སྟོ་སྐབ་དང་ ཚིག་འདི་ཚུ་ བཅད་མཚམས་ ག་ལས་མར་ བཅད་ནི་ ཨིན་ན་ཚུ་ལ་ བྱུད་པར་
སོ་སོ་འབད་བྱི་འདི་ ཁོང་རའི་ རང་བཞིན་གྱིས་ ཡོད་པའི་ རིག་ཤེས་ དེ་གྱི་ཐོག་ལུ་ དེ་འཕྲོད་ལས་
ཐག་གཅད་ཚུགས་པའི་ཁར་ བག་ཐོག་ བྱ་ཚིག་དང་འབྲེལ་བའི་ བསྟེན་བསྐྱགས་གྱི་ ཚིག་ དེ་ཚུ་
ལ་ བྱ་ཚིག་དང་ དབྱེ་བ་སོ་སོ་ ཨིན་མེན་དང་ ཡང་ན་ བྱ་ཚིག་གི་ ཚིག་དང་གཅིག་ཁར་ བསྐྱས་
འབྱོ་དགོཔ་ ཨིན་ན་ མེན་ན་ ཚུ་ལ་ ཁོང་གི་ རིག་ཤེས་འདི་གིས་ དེ་འཕྲོད་ལས་ རང་བཞིན་གྱིས་
འབད་ དོན་ ཐག་བཅད་ཚུགས་པ་ཨིན། དི་འབད་མ་ལས་ འ་ནི་ དུས་རྟག་བྱ་ར་ཁ་ རྫོང་ཁ་དེར་ སྐབ་
སྟོན་མི་ཚུ་གི་ རིག་ཤེས་དེ་ལས་བརྟན་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁའི་ འབྲི་ལུགས་ ལག་ལེན་ འཐབ་མི་ཚུ་གིས་

ཡ་ རན་ཚོད་ཡོད་པའི་ ཚིག་ བཅད་མཚམས་ཚུ་ ག་ལས་པར་ ཡིན་ན་དང་ དེ་ལས་ ཚིག་ཡིས་དང་
 མེན་པའི་ ལས་ལུགས་ ཚུ་གི་སྐོར་ལས་ཡ་ ཏ་གོ་ཚུགས་པ་ཡིན། རྟེ་ དུས་རྟག་བུ་ར་ གཡུས་སྐད་
 རྫོང་ཁ་ སྐབ་མི་ཚུ་གིས་ ཚིག་ཚུ་ བཅད་མཚམས་དང་ རྫོགས་མཚམས་ སོ་སོ་འབད་ དབྱེ་བ་ བྱི་
 ཚུགས་པའི་ རིག་ཤེས་འདི་གི་ སྐོར་ལས་ འོག་ལུ་ རྫོ་མེན་རྫོང་ཁ་ནང་ ཚིག་ལྷུག་པའི་ཐོག་ལུ་ དཔེ་
 ཐོ་བཀོད་འབད་ ཡོད་མི་འདི་ནང་ འགེལ་བཤད་ རྒྱས་ཤིང་རྒྱས་པ་སྟེ་ འབད་ཡོད་པ་ཡིན། །

5 Guide to Phonological Dzongkha (Dzongkha)

1. ལྷ་རྟ་པའི་རྩེ་ལ་ *Drad'abi Dzongkha* (Phonological Dzongkha)

Zhungdregi Dzongkhai tshî yitho dr'ithanggi yig'ui depjor ditshu Sheri Lâkhungda Dzongkha G'ongphe Lhentsho 'nyîgi hema lera yitholu petrûn bâyömi tshikdzö tshunalu ködi yöp 'ing. Phonological Dzongkha z'e ལྷ་རྟ་པའི་རྩེ་ལ་ *Drad'abi Dzongkhai* yig'u dr'ilu digi hema lera tsamdi yöbi yig'u dr'ilugi depjor 'nyîm ditshugi tshâma be jomi tup. Drad'abi Dzongkhai yig'u dr'ilu digi ngacara châchaplu Dzongkha khale 'labi 'lôgi jödra nyaca ditshu trhüwa g'anee meba yitholu dr'îdi dra hingsangsabe töntshubi g'okap bj'im 'ing, d'imatshe yig'u dr'ithangdi khale 'labi 'lôgi dra d'ahigi lamluda tündi dr'igoni digi yig'u dr'ithanggi depya nyungsuda jamtotobe yöp 'ing, d'ibeni digi âni dr'iludi yig'u 'ucengi thôlura drad'abi Dzongkha ci dr'itshubi drilu lamlu tentoto yömici 'ing. D'ibeuda Drad'abi Dzongkhai yig'u drilu di zhen chöchogi pechada thün ditshu dr'inigi d'önlu lâle thapni miong. D'itshu dr'inigi d'önlu bewacin d'ü d'angphu lera tsamdi yöbi Chöke dr'ithanggi depjor digura lâle thapdi dr'igo. Drad'abi Dzongkhai driludi khale 'labi dratshu d'âtotobe jôtholu yitho dr'itubi dr'ilu tap deto-toda tentotoci 'ing.

Milo 21 deci khusimsibe lübi shülu 'Namlo 2015 'inda zhibi འབྲུག་གི་རྩེ་ལ་ *Druk Journal* thönrim d'angbi nalu Drad'abi Dzongkhai dr'iludi gôp khâchewi kôle d'oroe lo nebe thönyi.

...we must not confuse Dzongkha with Chöke. Chöke is a sacred liturgical language, and its orthography cannot be changed. Chöke should be taught as a subject in Bhutanese schools if we wish our youth to retain a connection to our own national cultural heritage.

Dzongkha, on the other hand, is a living spoken language, and Dzongkha spelling can be rendered both easy and straight-

forward by following a one-to-one correspondence between the phonology of the spoken language (the living sound system) and the spelling in 'Ucen script. Such a straightforward spelling system in Bhutanese script was developed just over twenty years ago but never formally introduced. Experts in the Dzongkha Development Commission marvelled at the system's simplicity and its ease of use for writing Dzongkha, but we shelved it because we thought that it would be much too controversial at the time. None of us wanted to create an uproar.

Meanwhile, multi-party democracy has been introduced, and the loud laments about the national language in the Bhutanese media have not ceased. Perhaps the time is drawing nigh to dust off the cobwebs and to present the system to the public at large so that the Bhutanese people can decide for themselves. Like most national languages, Dzongkha too could have a phonological orthography.

Nizumi d'ön khâche toto tshu thömbalu tendi ngacegi ལྷ་དག་པའི་རྫོང་ཁ་
 Drad'abi Dzongkhai yig'u dr'iludi mimang künlu phenbi thaplu 'mikdi ran-
 gra sôsoi d'ânada tündi dr'ilu digi 'ewa cedi lâle thapni jambi d'önlu phüu
 'ing. Te d'ato ngacigi 'nätang dilu tawacin hema *Korean* gi yig'u dr'ilu
Hanggul gi 'nätang dida d'are ngaci 'nätangdi 'nyî cha draube thöm 'ime.
 Âni *Korean* gi yig'u dr'ilu die lâle thapni gu d'angbara gäp *Sejong* (1418–
 1450) gi gäkhap cangmi kap lu gu tsutsup 'ime. Lärimdi cilo 1443 gi
 lonjulu da 1444 gi longgu decikha mato läzhimbe gutsû matshup 'ime.
 Te âni *Korean* gi drad'abi yig'u dr'ithang digi kôle gi sheba ditshu *Korean*
 khongri yitho yöbi 훈민정음 *Hunmin Jeongeum* 'Proper Sounds for the Edu-
 cation of the People' z'ewi yicha nalu köyöp 'ime. *Korean* gi gärapda
 chöjunggi lôju tshunalu tawacin, *Hanggul* z'ewi yig'u dr'iludi gutshubi
 kaplu d'önda 'nampa 'natsho tshugi d'önlu dumdrarebe lâle thapni gut-
 sutsup 'ime. Âni yig'u dr'iludi *Korean* gi gäyonggi khake yitho drithang

lamluda dem tsentoto cibe cilo 1946 lu 'mache 'nyîba jûduuda gä dr'iludi läzhimbe d'âchap jomatshup 'ime.

Drad'abi Dzongkhai yig'u dr'ithang dinalu Chöke 'ucenna dr'isö yöbi yig'ui depjorda jorwa yöri'nam g'âra lâle thapdi dr'igop mê. D'ie Dzongkhai jödragi tshêzhida thrîdi yig'ui dephorye tshêzhi d'ile magäwa dr'igop leten yig'ui depjorda jorwae tshêcile gä lâle thapgop mep 'ing. D'i beule Chökegi yig'ui depjor tshêcile gä Dzongkhai dr'iluna dr'igop mep 'ing.

Drad'abi Dzongkhai yig'u dr'iludi hemagi chöke dr'ilu 'nyîm dida midra. D'ebe madrawi khebar die g'adebera yöp z'ewacin hemale yöbi Chöke dr'ilu 'nyîmdi depjorlu tsou tendi dr'iu 'imle khale 'lap magobi dra mebi yig'ui depjorda jorwa thep läsha yitholu dr'igop yöp 'ing. D'ibeule âni dr'ilu 'nyîmdi lhabi ganglera dra mebi depjor thep ditshue g'âra 'lolu zung-gop yö. Te Drad'abi Dzongkhai dr'ilu dinalu dra mebi yig'u mapalera dr'igop mê. Yig'ui depjorda jorwa tshue khale 'labi jödra g'â 'ingmi did-ara thrîdi dr'iu 'ing. D'ibeuleten Dzongkhai jödra d'âtotobe tönnigi d'önlu **'nyönju** da **gocen** d'ele **dokcen** ditshu **mingzhi** da cikha jorwa bädi yig'ui depjor tshue khale g'â 'lapdo zumbera dr'iu 'ing. Te mazhi drad'abi Dzongkhai dr'iludi yig'u 'ucengi thölu dr'itup 'ingru dr'ithanggi depjorda jorwa ditshu Dzongkha nyacadi khori jödrai 'namzha da thrîdi dr'inilu râläp 'ing. Drad'abi Dzongkhai dr'ilugi 'namzha dinalu **'nyönju** 'prefixed letter' (ཁྱ g da ཁྱ d) 'nyîle gädi dr'igop mê. Te **'nyönju** (ཁྱ g) jogo midu Dzongkhai jödra dr'akpa (ཁྱལ་ zh da ཁྱལ་ z) 'nyîda, dra jamba (ཁྱལ་ zh' da ཁྱལ་ z') 'nyîgi b'âna jödra 'lapthanggi 'ewa yöple tendi 'ing. Nizumbe **'nyönju** (ཁྱ da) jogo midu Dzongkhai jödra dr'akpa (ཁྱལ་ w da ཁྱལ་ y) 'nyîda, dra jamba (ཁྱ w and ཁྱ y) 'nyîgi b'âna yöbi jödrai khebar tönnigi d'önlu 'ing.

Drad'abi Dzongkhai yig'u dr'ilugi 'namzha dinalu 'ucengi **gocen** *superscript letters* sumchara lâle thap dr'igop yö. Te Dzongkhai dr'ilu dina **gocen** (རྩ་མོ་ **rago**) (ཁྱ g, ཁྱ j, ཁྱ d, ཁྱ b, ཁྱ ng, ཁྱ ny, ཁྱ n da ཁྱ m) gä lâle thap dr'i gomi die d'ön tsoura dra jamba (ཁྱ g', ཁྱ j', ཁྱ d', ཁྱ b', ཁྱ ng, ཁྱ ny, ཁྱ n da ཁྱ m) thsule jödra dr'âzhegi kheba tönnigi d'önlu 'ing. D'ele **gocen** (ལ་མོ་ **lago**) ci dr'igop yömidi (ལྱ lh da ལྱ la) 'nyîgi b'âna yöbi jödrai kheba

tönnigi d'ön lu 'ing. D'ida draube **gocen** (ས་མགོ *sago*) (སྒྲ' *dr*, བླ' *bj* da ལ' 'l) z'e dr'igo midi Dzongkhai dra dr'akpa ditshu dra jamba (འྲ' *dr*, བླ' *bj* da ལ' 'l) tshule jödra 'lapda dra dr'âzhegi kheba yöbi tâtshelu dr'igop yöp 'ing.

D'ele drad'abi Dzongkhai dr'ilu 'namzha dinalu **dokcen** *subscript letters* khâ sumle Gä dr'igop mê. D'itshue khale 'labi jödrai 'namzha tshêzhi dida tündi yig'u **dokcen** yöbi jorwae tshê cile Gä dr'igop mê. Te yig'ui jorwa nalu (ར་བརྟམ་ *rata*) 'nga dr'i gop yömi die Dzongkhai jödra 'lapda *retroflex consonants* cedrîdi 'lapgobi dra (འྲ' *tr*, འྲ' *thr*, འྲ' *dr*, འྲ' *dr*' da འྲ' *hr*) z'ewi jödra ditshu thrüwa meba tönnigi d'önlu jorwa ditshu lâle thapdi dr'igop 'ing. D'ibeuda **rata** lhâlü zhenmi (ར་ འྲ' འྲ' འྲ' འྲ' འྲ' འྲ') ditshu drad'abi Dzongkhai dr'iu dina khogö mêpletên dr'igope mê. D'ele jödra kenda chu 'nyîle thönbi dra *bilabial-palatal* (ཕྱ' *pc*, ཕྱ' *pch*, ཕྱ' *bj* and ཕྱ' *bj*') z'ewi tshîgi jödra tönnigi d'önlu (ཡ་བརྟམ་ *yata*) zhi dr'igop yö. Âni jödra kenda chu 'nyîle tündi dra 'lapthagdi Dzongkhana cânci Gä kha zhenmi tshuna dra d'i 'lapbi sô mep 'ing.

D'ele yig'ui jorwa **mingzhi** gu **naro** da ôlu འྲ་བྱུ་ *waz'ur* tshu cikhabe bjôdi dr'îdi yöbacin d'igie Dzongkhai dra zhenda madru *open rounded back vowel* [ɔ] z'ewi 'yangyigi jödra madrau 'lapsö yöbi d'ön töm 'ing. D'ie pce bewacin tshömi khwo [kɔ] འྲ', chimi tso [tsɔ] འྲ' z'ewi tshî ditshu 'lapthagra madraube yöbi jödra tönnigi d'önlu 'ing. Te tshî ditshu hemale yöbi 'ucnegi depjorna འྲ'བ' da འྲ'བ' z'e dr'îdi dû.

2. *Drad'abi Dzongkhai Seljegi Mingzhi*

(Initial consonants in Phonological Dzongkha)

Drad'abi Dzongkhai tshî da dra ditshu yitho dr'iuda göbi seljegi drayi ditshu g'âra tshâmbe ôlu yithona sätotobe tündi yö. D'ele jödra 'ewa meba *Dzongkha Romanisation* gi yitho dr'ithang die cikhabe tündi yö.

Dzongkha initial consonants

k	ཀ་	kh	ཁ་	g	ག་	g'	ག་		
c	ཅ་	ch	ཅ་	j	ཇ་	j'	ཇ་		
t	ཏ་	th	ཐ་	d	ད་	d'	ད་		
p	པ་	ph	ཕ་	b	བ་	b'	བ་		
pc	ཕྱ་	pch	ཕྱ་	bj	བྱ་	bj'	བྱ་		
tr	ཏྲ་	thr	ཏྲ་	dr	དྲ་	dr'	དྲ་		
ts		ཅ་	tsh		ཅ་	dz		ཅ་	
		zh	གཞུང་	z		གཞུང་			
		zh'	ཞ་	z'		ཞ་			
		sh	ཤ་	s		ས་			
		y	ཡ་	'y		དབྱེང་			
		w	ཨ་	'w		དབང་			
		r	ར་	hr		མ་			
l		ལ་	'l		ལ་	lh		ལ་	
ng	ང་	ny	ཉ་	n		ན་	m		མ་
'ng	ང་	'ny	ཉ་	'n		ན་	'm		མ་
		h		ཏ་					

Hemagi Dzongkha dr'ilu 'nyîm dinalu jödra cî dr'inigi d'önlu yig'ui depjor lhampa madru läshabe dr'ini dü, d'ibeuda drad'abi Dzongkhai dr'ilu dinalu jödra cî tönnigi d'önlu yig'ui depjore tshêda dentoto düp cîle gä dr'igop mê. D'ie pce bewacin j z'ewi jödra cî tönnigi d'önlu hemagi depjor madru བཞུང་ལྱ་འཇུག་མཇུག་གྱུ་བཞུང་བཞུང་ལྱ་ལྱུ་ da ལྱུ་ z'e 'nampa 'natshobe dr'ido yö mitshu drad'abi Dzongkhai dr'ilu dina ཇ་ z'e jödra thrüwa meba töntshubi depjor sthêda dem düpcigi thüp 'ing. D'izumbe c ཅ་ z'ewi jödra cî tönnigi d'önlu hemagi dr'ilu dina ཏྲ་ བཏྲ་ ལྱུ་ བཞུང་ བཅ་ ལྱུ་ da གཏ་ z'e 'nampa 'natshobe dr'isö yö mitshue drad'abi Dzongkhai dr'ilu dina ཅ་ z'e jödra thrüwa meba töntshubi depjor düpcina dr'i wagi thü. Âni 'ucenna yöbi 'nyönju, gocen

d'ele **dokcen** mangshora khale 'labi Dzongkha nalu jödra thönni meple ten d'itshu drad'abi Dzongkhai dr'ilu dina dr'igope tsalera thönni mê. Te depjorgi jorwa dr'igop yömi shue khale 'labi jödrai kheba sôsobe yömi tshuda tündi yig'ui depjor tshue d'ida thrîdîra dr'igop 'ing. D'ibeule ten drad'abi Dzongkhai yig'u dr'ithanggi depjorda jorwa ditshu khakedi khorî jödrai 'namzha tshêzhigi lamlu digu zhizhadi tshêzhi dile magäwa dr'igop leten depjor ditshu tshêda dembikha tentoto nyungsube yö. Digibe Dzongkha dr'ithangdi lhaprue jamtongtobe j'angtshubi dr'iluci 'ing.

3. *Drad'abi Dzongkhai Yangyi*

(Vowels in Phonological Dzongkha)

Drad'abi Dzongkhai dr'ilu dinalu 'yang-gi jödra tönnigi d'önlu hemale yöbi 'ucengi 'yangyi ditshu lâle thapdi dr'iu 'ing. 'Ingru Dzongkhai jödra ditshu dra d'âtotobe tönthapgi d'önlu yig'ui jorwada depjor ditshue g'âra khakegi jödrai lamluda tshêzhi ditshule magäwa tshüda thümbi thölu dr'îdi jödrai kheba chungkure yömi tshue thrüwa meba tentotobe tön yöp 'ing.

Nibeule drad'abi Dzongkhai drilu dina 'yanggi jödra tönnigi d'önlu hemale dr'isö yöbi 'yang **g'ikhu**, **zh'apju**, **drengpo** da **naro** ditshu lâle thapdi dr'iu 'ing. D'ibeuda *Roman Dzongkhai* dr'ilu dina 'yanggi dra rim ditshu tönnigi d'önlu *circumflex accent* z'e **zh'am** (^) zumbe yöbi tâtshegi drataci 'yangyi tshugulu kâdi dr'isö yömidi drad'abi Dzongkhai dr'ilu dinalu *subscript* **az'ur** ci dratön benigi d'önlu ôlu pcangdi dr'igop yöp 'ing. D'ie pce bewacin བླ་བྱ་ **bj'â** 'cliff' z'ewi 'yangdra rimdi thrüwa meba tönnigi d'önlu dr'igop 'ing. D'ele *apophonic vowels* z'e 'yangyi drajur ringwa *Romen Dzongkha* nalu drata *diaeresis* **tshâ 'nyî** (``) 'yangyi sumgu kâdi **ä**, **ö** da **ü** z'e dr'îdi dratön besö yömidi drad'abi Dzongkha nalu yig'u ཨ་ ci jenjube bjâdi pce bewacin ཨ་ཨ་ **dö** 'sit' z'e dr'iwacin dratön betshup 'ing. Te drad'abi Dzongkha dr'ilu dina 'yanggi jödra ditshu thrüwa meba yitholu dr'ithanggi pcetshu ôlu sätotobe töndi yö.

Jödra thungsube 'lapsö yöbi ཨ་ **a** dra thungwa dilu drata thep dr'igop mê.

ཅཔ་ནི་	capni	‘do’
སླུ་མ་	’lam	‘lama’
ད་	da	‘and’

Jödra rimbe ’lapgobi ’yangdra ringwa â z’emi ditshu འབྲུ་ *az’ur* ci migzhi tshugi ôlu pcangdi dr’iuda dratön betshup ’ing.

སྒྲ་	sâp	‘new’
རྩ་འི་མ་	j’ârim	‘handsome’
སླུ་མ་ཆེ་	’lâmche	‘elephant’

’Yanggi dra ä z’e ’lapmidi *jênju* ལ་ ci bjâdi dr’iuda dratön betshup ’ing.

སླུ་མ་ནོ་	Dränjo	‘Sikkim’
སུ་མ་	säm	‘princess’
གྲ་མ་	gäp	‘king’

’Yanggi dra thungku i z’e ’lapmidi *g’ikhu* digi dratön betshup ’ing.

མི་ཏི་	’mito	‘eye’
ཅོ་པ་	tsip	‘stone wall’
དི་	di	‘the’

’Yanggi dra rim î z’e ’lapmidi *g’ikhu* cida *az’ur* ci migzhi tshugulu bjâdi dr’iuda dratön betshup ’ing.

ཉི་མཁའ་	'nyî	'two'
སྒྲིམ་	sîm	'elder sister'
མཁའ་མཁའ་	tsîp	'astrologer'

'Yanggi dra thungku **u** z'e 'lapmide **zh'apju** digi dratön betshup 'ing.

སྒྲིམ་	sum	'three'
སྒྲིམ་	'lu	'song'
མཁའ་	thung	'drink'

'Yanggi dra rim **û** z'ewi dradi **zh'apju** da **az'ur** migzhi tshugulu bjâdi dr'iuda dratön betshup 'ing.

ཁྱུ་	ûp	'owl'
ཁྱུ་	kû	'gourd as scoop'
ཁྱུ་	g'û	'tent'

'Yanggi dra rim **ü** z'ewi dradi **zh'apju** da **jenju** སྒྲིམ་ migzhi tshuda bjôdi dr'iuda dratön betshup 'ing.

དྲུག་	dün	'seven'
སྒྲིམ་	bü	'snake'
ནམ་ཁྱུ་སྒྲིམ་	'namgüng	'winter'

'Yanggi dra thungku **e** z'e 'lapmide **drengbo** digi dratön betshup 'ing.

ཀེཔ་	kep	‘waist’
གེན་ཁ་	genkha	‘responsibility’
གེཔ་	gep	‘old’

’Yanggi dra rim ཅེ z’e ’labi dradi **drengbo** da **az’ur** migzhi tshugulu bjâdi dr’iuda dratön betshup ’ing.

སྒྲེ་	sê	‘kill’
ཕྱེ་	pchê	‘half’
སྒྲེཔ་	sêp	‘yellow’

’Yanggi dra thungku འོ z’e ’labi dradi **naro** digi dratön betshup ’ing.

གོཔ་	gop	‘onion’
གེ་འོ་	geo	‘block of villages’
གྲོ་	tro	‘touch’

’Yanggi dra rim འོ z’ewi dradi **naro** da **az’ur** migzhi tshugulu bjâdi dr’iuda dratön betshup ’ing.

དམ་ཕྱོ་	da phô	‘hit the target’
ཕྱོཔ་	phôp	‘bowl’
རྩོ་ན་	dr’ôba	‘morning’

’Yanggi dra rim འོ z’ewi dradi **naro** da **jenju** སྒྲ་ migzhi tshuda bjôdi dr’iuda dratön betshup ’ing.

ལྷོ་བོ་	'löbö	'teacher'
བོ་པ་	B'öp	'Tibetan'
གློ་མ་	gönchim	'guesthouse'

Dzongkha drad'â totobe dr'ithang-gi pčetöntshu z'ûdra (ལྷོ་བོ་) dr'ubi-na gāshing gäpbe tündi yö. Te Dzongkha yitho dr'inigi dönlu chökegi depjordi mashêbacin tap madeu bôm bera yöp 'ing. Ânebe beuda khake Dzongkhadi khori dr'ilu drad'abi Dzongkhai dr'ithang dira lâle thapdi dr'i-wacin depjorye jamtoto dr'igoe detotobe yöni digi tap detotobe dr'itshubi dedo yöp'ing. Ni beule ten d'üjün 'üke Dzongkha 'lapmi tshugi Roman Dzognkha da drad'abi Dzongkhadi 'nyî lhaprue jamtongtobe j'angtshup 'ing. Te 'üke Dzongkha mema khake zhenmi 'lami tshugi bewacin d'i j'angtshuba 'atsi lâkha tang ong. Te d'ie khake tshugi rangzhi 'imle tendi 'ing.

4. *Drad'abi Dzongkhai Jenju*

(Final consonants in Phonological Dzongkha)

Drad'abi Dzongkhai dr'ilu dinalu *final consonant* ཇེ་འཇུག་ *jenju* ཀ་ -k, ཏ་ -t, པ་ -p, ལ་ -l, ན་ -n da ཤ་ -sh dr'ûle gä lâle thapgop më. Te âni *jenju* ཀ་ -k, ཏ་ -t, པ་ -p sumdi hema Chökegi depjorna yöbi *jenju* ག་ -g, ཌ་ -d, བ་ -b sumgi tshâmabe dr'igop 'ing. D'ebe dr'igomi die khale 'labi Dzongkhai jödra hing sangsabe tönthapgi d'önlu 'ing. Pce bewacin Dzongkhai tshî ལྷོ་བོ་ 'lapni 'to say', ཅི་ཀྱེ་ལྷོ་བོ་ *ciktong* 'one thousand' z'e 'lapdo yömi ditshu yitholu jödra sätotobe dr'idi dra tön betshubi d'önluda, dele *jenju* ཏ་ -t di retsekap Dzongkha nalu Chökegi tshîre dr'igop thömda dratön benigi d'önlu lâle thapdo yöp 'ing. D'ie pce bewacin [རྣ་མེ་ཏེ་] *dakmet anatta* 'the doctrine of non-self' z'ewi tshîre dr'igop thönmi kaplu jödra z'û manyamba tönthaplu dr'igop yöp'ing.

G'onglu 'yanggi drai lamlu nalu sheyöp zhindu *jenju* ལ་ -s digi dra ä, ö da ü z'e 'lapgobi 'yanggi jödra töm mato yizu ལ་ khori selje gi dra sa dradi

mitön. D'ibeuda drad'abi Dzongkhai dr'ilu dinalu **jenju** ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ -n digi 'yanggi jödra töm memba yizu ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ khorì seljegi dra töm 'ing. Pce bewacin Dzongkhai tshî ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ **thanjukha** 'at last, finally' d'ele ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ **lonjulu** 'at the end of the year' z'e 'labi jödra ditshu tönthaplu 'ing. 'Yanggi dra ä, ö da ü, z'e tönnigi d'önludi **jenju** ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ -s dira lâle thapgo, pce bewacin ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ **shän** 'if you wander about', ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ **dön** 'if you sit' z'e yitho dr'igop thömda g'onglu she yömi lamlu didara thrîdi dr'igop 'ing.

Dzongkhai khakedi Chökegi depjor thölu dr'ilugi j'ungrapda g'ongphegi 'nätang tshunalu lezhimbe 'ewa cedi tawacin, **jenju** ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ -s d'igi rêtsekap Dzongkhai jödra 'yanggi drajur töm memba, 'yangdra ringwi dra töm 'ime. Te âni Dzongkha Chökena dr'ilugi depjor ditshu d'ürap nyishu bina sâp tsamtsam 'ime. D'ibeuda âni dr'ilu digi depjor mangshoci Dzongkhai jödra rikpi 'namzhada thüntotobe membe. Pce bewacin drubi phöge tshugi g'önnigi g'önchadi hemagi dr'iluna ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ g'ö z'e dr'imidi Chöke na ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ **gos** z'e dr'iu 'ime. 'Namlo ciklong gupja dr'ukcu phâtshulu yig'u dr'ithanggi depjor sâpci dr'ini d'anglen bebeu 'ime. D'ie d'ebe begomidi Chöke gi depjorna **jenju** ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ -s digi 'yanggi dra jurwa yöp ö z'e tön yöpleten 'ime, 'ingru d'igi Dzongkhai jödra ngomana lamluda thüntotobe jomatup 'ing. Te hemagi depjor 'nyîm digi **jenju** ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ -s digi Dzongkhi 'yanggi dra ringwa g'ö z'e tömi tsî 'ime. D'ele depjor sâp ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ **bgo** z'e dr'lu dina 'ngönju ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ **b-** yöpleten d'igi jödra thrüwi thölu dra dr'akpabe tönnigi nyenkhae bôm bera dû. D'itshu Dzongkha nyacana bewacin zukha g'önnigi g'ö da chimgi ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ **go** 'door' nyîgi b'âna jödra 'lapthanggi kheba 'yangda seljegi dra 'nyichara madraube yöp 'ing. Te drad'abi Dzognkhai dr'ilu dina bewacin âni Dzognkhai tshî ditshu zukha g'önnigi ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ g'ö da chimgi ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ **go** 'door' z'e jödra thrüwa meba yitholu töndi dr'itshu.

Drad'abi Dzongkhai dr'ilu dina **jenju** ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ -sh digi sâgo 'nyî nalu dratön betup 'ing. D'ie pce bewacin ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ **tash!** 'look!' z'e dr'iuda ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ **jenju** gi sâgonae jödi dratön beu matshe, ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ **damsh!** 'close it!', ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ **lapsh** 'say it!' z'e dr'iwî kaplu ཅོ་མཚོ་ལྷོ་མོ་ yangju gi sâgonae jödi dratön beu 'ing.

D'ibeuleten *yizu* རྩུ -**sh** cip digi Dzongkhai dr'ilu dina *jenju* da *yangju* 'nyicharagi lâ betup 'ing.

Guide to Roman Dzongkha yidep dinalu *jenju* རྩུ di khogöda thrîdi d'ükap cinyi cile gä dr'igop mithön. D'ie pce bewacin Dzongkhai tshî རྩུ་འ །'wa z'e 'labi yig'u **db-** 'nyî cikhabe dr'igop thömda dratön benigi d'önlu dr'iu 'ing. Mazhi jödrai d'ön lezhimbe 'ewace tawacin *jenju* རྩུ di madr'i rue thüp 'ing. G'acibe z'ewacin yig'u **db-** 'nyî cikha bjôdi རྩུ་འ །'wa z'e dr'îdi yöbacin d'I khale 'lapdae jödra 'wa z'era 'lapgo. Te Dzongkhai tshî **dap** da **d'ap** z'e 'lapsö yömi tshun drad'abi Dzongkhai dr'ilu dinalu རྩུ་འ །**dap** da རྩུ་འ །**d'ap** z'e dr'îdi jödra thrüwa g'anee meba yitholu töntshu.

6 Guide to Roman Dzongkha (English)

This *Guide to Roman Dzongkha* was prepared by the Dzongkha Development Commission and distributed in November 1994 to the participants of the three-day Roman Dzongkha Workshop held in the Banquet Hall at Thimphu and inaugurated by the Home Minister ནང་ཁྱིམ་གྱི་སྡེ་ཁོ་དང་སྡེ་ཆོ་རིང་ 'Lönbo D'ägo Tshering. At that time, the updated and improved *Guide to Roman Dzongkha*, contained here in Appendices Four through Eight, was also circulated on a small scale outside of the workshop, since it was meant to replace and supersede the original *Guide to Official Dzongkha Romanisation*, that had been published by the Dzongkha Development Commission in 1991.

The idea in 1994 was that the new Guide could be used as a reference work as well as a textbook for courses in Roman Dzongkha and Dzongkha phonology. Subsequently, it was decided to allocate funds to training more Bhutanese students in modern linguistics abroad so that speakers of Dzongkha who had both a native speaker phonology of the language as well as a command of modern linguistics would be able to give these courses in future. This new *Guide* shows the way — འབད་བྱིན་མ་བ་སྟོན་བྱིན་མ་དགའ།

As the national language of the country, Dzongkha will benefit by an official phonological system of romanisation for use in the international arena. Japan, Korea and China have such successful systems of romanisations for representing their national language in Roman script. In each of these cases, the romanisations are *phonological* in nature and the romanisations do not replace traditional orthography. Similarly in 1991, the Royal Government of Bhutan decided to adopt a standard romanisation for Dzongkha based on phonological principles, rather than continue the practice of using haphazard *ad hoc* romanisations that follow no system. The Commission therefore introduced the system known as Roman Dzongkha on the 26th of September 1991 'to be implemented with immediate effect as

the official standard for rendering Dzongkha, the national language of the Kingdom of Bhutan, in the roman script'. It is this official system, Roman Dzongkha, which is presented here in its updated form of 28 November 1994.

Since 1994, a few scholars both within and outside of the Dzongkha Development Commission have proposed *ad hoc* attempts to regularise and simplify the native orthography. Yet no systematic attempt has been proposed that was consistently phonological in nature. The phonologically complete system developed by the Dzongkha Development Commission in Thimphu in 1994 is still the only system that meets these criteria.

Meanwhile, the younger generation has continued to complain both privately and in the national media about the difficulty of learning Dzongkha spelling. Sometimes people have discovered to their dismay that a spelling that they learnt at school had subsequently been changed. For the sake of consistency, therefore, we have retained the original Dzongkha orthography to reflect the authoritative Dzongkha spelling that was in effect at the time of the 1998 edition of the Dzongkha grammar, incorporating no *ad hoc* changes in orthography which have been proposed since then.

At the same time, Appendices Four through Eight of the revised and expanded Dzongkha grammar make available to a wider audience the proposal for a modern spelling of the national language developed by the Dzongkha Development Commission in 1994. This information is provided for ready reference out of love for the language and to help inform future discussion.

1. Romanisation, transliteration and phonological transcription

What is a romanisation? A romanisation is a way of writing a language in the letters of the Roman alphabet. The Roman alphabet is the alphabet originally used to write Latin, the language of Rome and the Roman Empire. This alphabet was devised by the Romans over 2500 years ago based on the much older Greek alphabet. Centuries after the fall of the Roman Empire, various European peoples began to use the Roman alphabet to

write their own local languages or vernaculars. English, German, French and Finnish are written in the Roman alphabet, and outside of Europe languages such as Vietnamese, Swahili, Turkish and Malay are written in the Roman alphabet. Every European language uses the Roman alphabet in its own way. That is to say, the same letters have different sound values in different languages. The vowel sound which we write with a རྩ་ཤུ་ *zh'apju* as རྩ་ in Dzongkha is sometimes written as **oo** in English, and the same sound is written as **u** in German, as **ou** in French and as **oe** in Dutch. The consonant sound which we write as ཅ་ in Dzongkha is written **ts** in English, as **z** in German and as **c** in Czech. Languages use the Roman alphabet in different ways because each language has its own unique sound system or phonology, and each language has its own spelling conventions or orthography.

What is a transliteration? A transliteration is way of representing in Roman script a spelling that is written in some other writing system. In other words, a transliteration is a *letter by letter* representation of the orthography in the other script. For example, the Chöke words བཀྲ་ཤིས་ and རྩུག་ are transliterated as *bKra-sis* and as *hBrug* in conventional Tibeto-logical transliteration and as *bKra-shis* and *'Brug* in the American transliteration proposed by Turrell Wylie in 1959. Transliteration can also be used for other scripts. For example, the Russian word ресторан in Cyrillic script will be transliterated as *restoran*, and in transliteration it is easy to guess that the Russian word means restaurant. A transliteration therefore is a representation of the native spelling.

The most useful form of transcription is the *phonological* transcription. A transcription is said to be phonological when it accurately and systematically reflects the phonology or natural sound system of the living spoken language. Roman Dzongkha is a phonological transcription and so represents the actual pronunciation of Dzongkha. In a phonological transcription there is a *sound by sound* representation of the pronunciation. A phonological transcription has no direct relationship to the letters or spelling in

the native script. Instead phonological transcription represents the speech sounds of the spoken standard language. The Dzongkha word བརྟུན་ is transliterated as *brGyad*, but the same word is phonologically transcribed in Roman Dzongkha as *gä*.

2. Problems with old orthographies

Both Dzongkha and English have inherited spellings that have been decided on historically. Children whose native language is English or Dzongkha have big difficulties mastering the correct spelling of words, and some will never master the spelling completely even as adults. Children whose native language is Finnish or Turkish have no such difficulties learning the spelling of their mother tongue, so that in Finland and Turkey everyone can master the spelling completely. In other words, some languages have systematic spellings, whereas others do not. English and Dzongkha are not alone. A few other languages have illogical and inconsistent alphabetic writing systems, French being a celebrated example. Spellings are easy to learn when the writing system is phonological because we never have to guess at the spelling. When a language is written in a phonological way, the words are written just as we pronounce them.

Dzongkha traditional orthography is comparable to the haphazard way that words are spelt in English. For example, words such as *laugh*, *ewe*, *knife*, *taught*, *island*, *enough*, *chamois*, *who* and *ache* all have spellings that are in some way irregular and therefore hard to learn. The English words *you*, *yew*, *ewe* and *U* all have the same pronunciation. Similarly, there is also no fully systematic relationship between the historical spellings of Dzongkha words such as སྟོན་ ‘sit’, འབའ་ ‘target’, རྟམ་པོ་ ‘white’, and བསྐྱོག་ཐབས་ ‘preventive measures’ and their modern pronunciation in standard spoken Dzongkha. In transliteration these words are transliterated as *sdod*, *hbañ*, *dkarpo* and *bzlog-thabs* respectively, but in Roman Dzongkha the pronunciation is rendered systematically as *dö*, *ba*, *kâp* and *dokthap*. The

transliterations represent the traditional orthography, but Roman Dzongkha is a phonological transcription representing modern pronunciation. Traditional Dzongkha spelling is largely based on Chöke orthography. Chöke is the literary exponent of the ancient form of central Tibetan spoken thirteen centuries ago. Dzongkha is a modern national language of Bhutan spoken today. Dzongkha is heavily influenced by the rich Bhutanese literary tradition written in Chöke, but the fact remains that Chöke and modern Dzongkha are different languages, just as much as modern French and Classical Latin are different languages. Roman Dzongkha provides a consistent, reliable and accurate representation of modern Dzongkha pronunciation based upon the natural phonology of standard spoken Dzongkha.

3. The Nature and Principles of Romanisation

The first *Guide to Official Dzongkha Romanisation* was published by the Dzongkha Development Commission in Thimphu in 1991. On page iv, the book begins with a cover letter dated 26 September 1991 and signed in Trashichö Dzong by the Chairman of the Dzongkha Development Commission, His Excellency 'Lönpo Dôji Tshering, which stated:

Therefore, all concerned are hereby advised that Roman Dzongkha is to be implemented with immediate effect as the official standard for rendering Dzongkha, the national language of the Kingdom of Bhutan in the Roman script.

Roman Dzongkha is the official system for romanising Dzongkha and for rendering Dzongkha names and terms in the Roman alphabet. Roman Dzongkha is **not** a transliteration of traditional orthography. The Bhutanese 'Ucen script serves to show traditional spelling, and Tibetologists can use transliteration for didactic purposes to show what traditional spelling is like in Roman script. However, Roman Dzongkha serves to represent the modern phonology and the standard pronunciation of the national language. Roman Dzongkha reflects modern Dzongkha phonology, and not

traditional orthography. As a *system*, Roman Dzongkha abides by certain fixed rules.

These rules are based on elementary principles of linguistics and logic. The first principle is that the system must be *phonologically adequate*. That means that the system must represent the phonology of the modern national language completely. All Dzongkha *phonemes* or speech sounds and all meaningful phonological distinctions in Dzongkha must be adequately represented. The second principle is that of simplicity. This is the logical criterion known as Occam's razor, formulated by the logician William of Occam in the 14th century, *Entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*, rephrased in the 20th century by the great physicist Albert Einstein as: 'It must be as simple as possible, but not any simpler than that'.

Once we adhere to these two principles, the structure of Roman Dzongkha is dictated to us by the structure of modern Dzongkha phonology. No mortal can change the structure of Dzongkha phonology. He can only represent this system accurately and consistently, or fail to do so by oversimplification. If a romanisation fails to represent a demonstrable phonological distinction of modern Dzongkha, the system fails to meet the first criterion of phonological adequacy. Therefore, once the entities of Dzongkha phonology have been established, there exists no other choice but to represent these phonemes and phonological contrasts. If a phonological distinction of spoken Dzongkha is somehow left unrepresented, the transcription ceases to be a system as such and becomes a non-system.

On the other hand, if phonological features of Dzongkha are represented inconsistently, the transcription will cease to be a system because it will be unsystematic. An inconsistent transcription will fail to meet the criterion of Occam's razor. Finally, if false historical pronunciations, inspired by traditional orthography but no longer pronounced by modern Dzongkha speakers in fact, are allowed to influence the system of Roman Dzongkha, the transcription would also fail to meet either of the two criteria and would cease to be a *system* of phonological romanisation.

Today, the existing practice, however, is inconsistent and unsystematic. It has hitherto been common practice for anyone to improvise an *ad hoc* spelling whenever the need arises to write a Dzongkha name or word in the Roman script. Certain spellings enjoy some currency for a period of time until they are replaced. Consequently, many quite different spellings can be found representing a single Dzongkha name or word in Roman script. With the increase of international intercourse, the Royal Government of Bhutan has identified the need of putting an end to this confusing and haphazard practice and establishing a standard for the benefit to the country as a whole.

The practice of haphazard romanisation was born of necessity and was introduced by the first Europeans who came into contact with Bhutan. The Portuguese Jesuit missionaries Estevão Cacella and João Cabral, who visited Bhutan in 1627, romanised the Sanskrit name for Bhutan, i.e. *Bho-tanta*, as 'Potente'. The practice of haphazard *ad hoc* romanisations of Bhutanese names became rampant in the 19th century when the British became involved in the region. The British Indian writer Bose in his 1825 'Account of Bootan' haphazardly romanised the Dzongkha terms **dzong-zhop** as 'zongsob', **pönlo** as 'pillo', **zimbö** as the 'zimpen' and 'zimpé', **gelo** as 'gylong', and he also used *ad hoc* romanisations for the Bhutanese place names, writing **Trashichö Dzong** as 'Tassisudon', **Pinakha** as 'Poonakh' and **'Wangdi Phodra** as 'Wandipoor'.

In 1909 in his *A Colloquial Grammar of the Bhutanese Language*, Quintin Byrne writes **Paro** as 'Páro', **'Wangdi Phodra** as 'Andhophonung', **Trongsa** as 'Tongso', **Drukpa** as 'Dukpa', **Tshangla** as 'Changlo' and **Tawang** as 'Towang'. This practice persists to the present day. For example, in modern literature, the title of the **zh'apdru** is written as 'shabdrung' and 'zhapdrung' by one and the same prominent British author.

Foreigners cannot be blamed for using the Roman script in an inconsistent way for the spelling of Bhutanese names because foreigners cannot be expected to have any knowledge of Dzongkha phonology. However,

when the Bhutanese perpetuate this inconsistent practice, it reflects badly on Bhutan, for it creates the incorrect impression that the Bhutanese lack insight into Dzongkha phonology, whereas in fact Bhutan has an age-old tradition of scholarship in the sciences of philology and linguistics. Yet neither are the Bhutanese to blame for the existing practice of unsystematic spellings in the Roman script because once habits are formed, they are hard to break.

Roman Dzongkha is easy to learn for those who have a native command of Dzongkha as their mother tongue. For Bhutanese whose mother tongue is a language other than Dzongkha, Roman Dzongkha provides a valuable tool for learning to master Dzongkha phonology completely and to pronounce Dzongkha properly. By setting a uniform and consistent standard for the representation of Dzongkha in Roman script in 1991, the Royal Government of Bhutan anticipated the problem and developed a solution.

4. The International Context and Criteria for Success

An official romanisation is an absolute necessity in today's world of modern media and global communication. Official systems of romanisation have been adopted throughout the world and particularly by the governments of Asian countries. Such romanisations in use in Asia are all phonological in nature. Vietnamese, Malay, Indonesian, Japanese, Mandarin and Korean all have a standard system of representation in the Roman script. Each system is different, but all modern romanisations tend to observe certain international norms in the use of the Roman alphabet.

In Vietnam, Malaysia and Indonesia, the romanisations have become the official orthography of the country. In Bhutan, Japan, Korea and China, romanisation does not replace the traditional orthography, but instead provides a linguistically designed system established as an official standard to represent the modern spoken language phonologically in Roman script. Traditional Bhutanese orthography is impractical from the phonological point of view, but historical spellings and traditional script are

things of great beauty. Therefore, traditional 'Ucen orthography and Roman Dzongkha serve entirely different functions and complement each other, as traditional script and romanisation do in Japan, Korea and China. In some countries, a good phonological system of romanisation has not yet been implemented, e.g. Thailand, Burma, India, Nepal, Cambodia. The Indian linguist Sangita Parikh developed a phonologically adequate system for the romanisation of Hindi, but this excellent system has not yet been adopted by the Indian government. The Indian media still use a chaotic jumble of *ad hoc* spellings. The lack of any system or standard for writing the national language of India in the Roman script does not help to enhance the prestige of Hindi as a language in the international media. The decision to adopt a romanisation is a political decision. The structure of a romanisation, however, is decided by the phonological system of the language that it is meant to represent.

Some romanisations have been introduced rapidly, whereas others have been introduced gradually. Vietnam was governed as a Chinese province from 111 BC until 939 AD. For over a millennium, Chinese served as the written language in Vietnam, even though Chinese is unrelated to Vietnamese. From the 13th century AD, the Vietnamese also sporadically began to use the *Chữ Nôm* script, a complex way of writing Vietnamese with Chinese ideograms. The official Roman orthography of Vietnamese, called *Chữ Quốc ngữ*, was developed by the French Jesuit priest Alexandre de Rhodes, in 1651.

This script was the first phonological rendering of the Vietnamese language in Roman script. Initially, the system was only used by scholars, but at the beginning of the 20th century the first attempts were made to teach the writing system to classrooms of ordinary Vietnamese. Because the system was phonological, the romanisation enabled native Vietnamese to learn to write their mother language correctly within just several weeks of learning and practice. The system had to be learnt, but, once the romanisation had been learnt, it was easy to use because it was systematic

and phonological. The French colonial government made *Chữ Quốc ngữ* the official orthography of Vietnamese in 1910, and Vietnamese has been written in this phonological system of romanisation ever since.

Mandarin Chinese is the national language of the Republic of China on Taiwan and of the People's Republic of China on the mainland. Chinese is written using 10,000 different characters or 'ideograms'. Only about 3,000 of these are in common use. In 1957, the Chinese government in Peking decided to adopt a single authoritative system of romanisation for Chinese. This official romanisation is known as *Hànyǔ Pīnyīn*, or 'Pīnyīn' for short. Although Pīnyīn was adopted as the official standard in the 1950s, Pīnyīn only became popular in the 1970s. Today this romanisation has become the authoritative standard used throughout the world for writing Mandarin in the Roman alphabet. Quite a few letters of Pīnyīn romanisation have unusual sound values, like the x (sounding something like ɣ) and the q (sounding something like ʈʂ), which have a sound value quite unlike in Latin, German or English. Because tone is phonologically distinctive in Chinese, Pīnyīn uses four diacritic marks above vowels to indicate the phonological tone of a syllable (ā, á, ǎ, à). The sound values of Roman letters in Pīnyīn are not straightforward for a speaker of Western languages. The Chinese have taken the Roman alphabet and adapted the script to the phonological needs of their own language in strict accordance with modern Mandarin pronunciation.

In the case of Vietnamese and Mandarin, the romanisations were introduced suddenly in 1651 and 1957, but in both cases it took centuries or decades before the romanisation was fully implemented. Both systems are easy to use for native speakers, but in the beginning they have to be learnt. Now both systems serve as the international standard for the representation of these national languages in Roman script in the international community.

It was already mentioned that Roman Dzongkha is not intended to replace traditional Bhutanese script. Instead, Roman Dzongkha serves a different

function than the 'Ucen script. Some Bhutanese have nonetheless voiced the fear that Roman Dzongkha will replace 'Ucen script because it is easier to use. Japan provides the counter-example which can allay this fear. Japanese is the language with the most complex writing system in the world because Japanese actually uses three writing systems in conjunction. The *kanji* ideograms are derived from Chinese, and most ideograms have several different possible pronunciations. In addition, two different syllabic scripts are used, *hiragana* and *katakana*. Japanese also has an official system of romanisation known as *kunrei*.

Although Japanese writing is the most complex in the world, Japanese romanisation is rather simple. This is because the system of romanisation is phonological. The introduction of a good romanisation for Japanese has not resulted in any tendency toward the abandonment of the native script. The Japanese are one of the most literate societies in the world today, and virtually all Japanese master their traditional writing system with great proficiency. Kunrei or Roman Japanese has proved to be one of the most effective learning aids for foreigners to learn Japanese.

Likewise, the simplicity of Roman Dzongkha will not lead to its replacing traditional script any more than the Kunrei romanisation has done in Japan. Paradoxically, an opposite misunderstanding is also sometimes heard, viz. that Roman Dzongkha could be simplified even more. The answer to this is that any system of romanisation has to be learnt. After the initial investment, however, the system is easy to use for native speakers with a mother tongue phonology of the language. In this context, it is also essential to remember Occam's razor. Roman Dzongkha should be as simple as possible, but no simpler than that. Oversimplification would lead to phonological inadequacy. Since Roman Dzongkha was first introduced in September 1991, its structure has been meticulously studied and refined by linguists, both Bhutanese and foreign. Roman Dzongkha meets both the criteria of being phonologically adequate and being as simple as

possible. If it were to be made any simpler, it would cease to be a system of romanisation.

A layman's misgivings are easy to understand. For example, he may wonder why some romanisations are more complex than others. An example is the romanisation used in Indonesia and Malaysia. When we look at a page of printed Indonesian or Malay, the system of romanisation looks very simple, and indeed it is. Indonesian and Malay are also very easy to learn how to read. The reason for this is the objective linguistic fact that the phonology of Indonesian is simple. The phonology of Mandarin is more complex by comparison. Consequently, the Pinyin romanisation used for Mandarin is necessarily more complex than the Indonesian romanisation in order to provide an adequate representation of the more complex phonology of modern Mandarin.

A more extreme case is Hawaiian. A language with a rich and complex phonology will require a more elaborate romanisation, whereas a language with a simple phonology can make do with a simpler romanisation. Hawaiian has only 5 vowels, which can be either long or short, and only 8 consonant sounds. So, Hawaiian can be written using only the letters: **a, e, i, o u, p, k, h, l, m, n** and **w**, and an inverted apostrophe ['] to mark the glottal stop sound, and a macron to mark the long vowels (ā, ē, ī, ō, ū). Even though Hawaiian might have the simplest romanisation in the world, Roman Hawaiian uses marks not used in English because Hawaiian phonology is not like English.

‘O ke awakea ka manawa maika‘i loa no ke kanu ‘ana i ka mai‘a. ‘A‘ohe aka. Ua ho‘i ke aka o nā mea a pau a ua kū pono ka lā i ka lolo.

Noon is the best time for planting bananas. There are no shadows. The shadows of everything have retreated and the sun is directly overhead.

By contrast, a language like Vietnamese, with 12 distinct vowel sounds, 23 different consonant sounds, and 6 distinctive phonological tones for every

possible combination of vowel and consonant in a syllable, can simply not make do with only the 26 letters of the Roman alphabet. Combinations of letters and diacritics had to be introduced.

When we learn a particular system of romanisation, we learn the rules and conventions of that system in order to be able consistently to represent the sounds of that language. This is true for every system of romanisation. No romanisation in the world is self-explanatory. Once it has been learnt, a consistent and phonologically adequate system will be easy to use. A non-phonological system of writing will never be easy to use, no matter how simple it looks to a learner at first glance. The success of a system depends not only on simplicity but on its phonological adequacy. An oversimplified system will fail because of its phonological inadequacy.

A system of romanisation was proposed by the Thai government in 1968 in a booklet entitled *Romanisation Guide for Thai Script* and published by the Royal Institute at Bangkok. This romanisation failed to gain currency because it did not systematically represent Thai phonology. Since the proposed Thai romanisation made compromises between a *letter by letter* transliteration and a representation of Thai phonemes, the proposed transcription was an inconsistent notation containing many *ad hoc* decisions regarding spelling in Roman script. Not surprisingly that system never caught on. Since then, a number of systems of romanisation have been proposed for Thai, some of which approach phonological adequacy. Yet many of the newer proposals suffer from an attempt to imitate Pinyin conventions. Pinyin is a bad choice as a model for Thai because Thai and Mandarin phonology are too different. Moreover, the politically driven designers of the Pinyin system chose deliberately to use the Roman script in ways unlike the conventions that are most current in Europe and so assigned the letters of the Roman script phonetic values which were unfamiliar to those accustomed to their traditional values. Roman Dzongkha is maximally traditional both in its use of the Roman script and in respecting conventions in native Dzongkha orthography as much as possible. Roman

Dzongkha is linguistically sound. When correctly used, Roman Dzongkha is consistent and phonologically adequate.

5. The Basis of the Standard

As with most languages, pronunciation varies from locality to locality. Roman Dzongkha is a phonological representation of modern Dzongkha in its standard pronunciation. But what is the standard?

The standard for proper English pronunciation has traditionally been known as the King's English. In fact, Received Pronunciation is based on a geographical sociolect which can be described as the upper class pronunciation in the south of England, from Middlesex to Sussex. The standard dialect of Dzongkha is spoken by well-spoken individuals in Wang, as the Thimphu Valley is traditionally known, and Thê, as the Pinakha Valley is traditionally known. This region sets the trend for historical reasons, and defining the standard in this way does not imply that there is something wrong with the Dzongkha spoken in Hâ, Paro or D'agana. However, with so many varieties of pronunciation, only one variety can serve as the standard. No coherent system would be possible if Roman Dzongkha had to account for all the local pronunciations of the language.

In order to establish authoritative Roman spellings of Dzongkha words, Roman Dzongkha must be based on a single standard of pronunciation so that Dzongkha can be written in the Roman alphabet in a uniform and consistent way. The call to standardise the national language, as expressed in the 1st of March 2018 editorial entitled 'National language' in the *Kuensel*, can easily be heeded by following a consistent system of writing. Straight-forward solutions are possible in both Roman script and in 'Ucen (dBu-can) script that can be easily learnt and afterwards become effortless and second nature because the spelling matches the actual pronunciation of modern Dzongkha as spoken by native speakers, and is therefore intuitive.

6. The Appearance of Roman Dzongkha

Roman Dzongkha makes use of twenty-two letters of the Roman alphabet. The F, Q, V and X are not used. In addition, Roman Dzongkha uses three diacritics or ‘accents’: the circumflex accent [^] or ཅིམ་ཏྲོ་ *chinto* ‘roof’, the apostrophe ['] or ཀོམ་ *koma* ‘fish-hook’, and the diaeresis [¨] or ཇཉིས་ *tshâ 'nyi* ‘two dots’. The use of just three conventional diacritics gives Roman Dzongkha an elegant and pleasing European countenance suitable to a national orthography.

With only three diacritics, Roman Dzongkha uses less diacritics than French or Czech in Europe and less diacritics than *Hànyǔ Pīnyīn* in China or *Chữ Quốc ngữ* in Vietnam. Roman Dzongkha uses more diacritics than *Rōmaji* (Roman Japanese) or Indonesian due to the linguistic fact that Dzongkha phonology is more complex than Japanese or Indonesian phonology. When some layman react to the romanisation by observing that Roman Dzongkha does not look like English, this of course is true because Roman Dzongkha represents Dzongkha, and not English. Roman Dzongkha cannot look like English for two reasons.

1. The phonologies of Dzongkha and English are vastly different.
2. The spelling of English is not, strictly speaking, a system at all because English spellings are consistently inconsistent.

There exists no regular correspondence between spelling and pronunciation in English. Any single spelling can represent different sounds, and any given speech sound can be spelt in various different ways. The poem entitled ‘The Chaos’ written by Gerard Nolst Trenité in 1922 illustrates the chaos of English orthography.

Nonetheless, Roman Dzongkha has been designed to be as user-friendly as possible to an unprepared literate Anglo-Saxon and as familiar as possible to Europeans in its use of the sound values for the Roman script. Consequently, Roman Dzongkha is as close to the English and Latin sound values for letters and combinations of letters as is practically possible.

However, in Europe of course no two systems of romanisation follow the precisely same conventions. Roman Dzongkha uses diacritics very much in accordance with international orthographic conventions. These traits of Roman Dzongkha are amongst its more elegant features.

A case in point are the four Dzongkha phonemes or speech sounds which in official romanisation contain the letter **c**. These are: ཅ་ **c**, ཇ་ **ch**, ར་ **pc** and ར་ **pch**. The use of the letter **c** to render the sound ཅ་ is in keeping with the international scholarly transcriptions used for languages in South Asia. The letter **c** is also used in the official Malay and Indonesian romanisations, where until 1972 the English digraph **ch** was used in Malay and until 1972 the Dutch digraph **tj** was used in Indonesian to represent the same sound. Italian, Malay and Indonesian all use **c** for this sound. The word for ‘cat’ used to be spelt *koetjing* in Indonesia and *kuching* in Malaysia and is now written as *kucing* in both countries.

Moreover, in articulatory phonetic terms, the sound written *ch* in English *church* is phonetically not precisely the same sound as Dzongkha ཅ་ **c**. Moreover, Roman Dzongkha avoids the clumsy trigraph *chh* for ཇ་ **ch** and avoids the monstrous quadrigraph *pchh* for ར་ **pch**. A quadrigraph would be an inefficient four-letter combination to represent a single Dzongkha phoneme. Roman Dzongkha is sophisticated, modern, ergonomic and in accordance with international norms of romanisation, yet uniquely Bhutanese in character. Learners can easily familiarise themselves with Roman Dzongkha, and its use would make text messaging on telephones, internet chat media and emails in Dzongkha very easy.

7. Roman Dzongkha for Dzongkha and Chöke

Dzongkha is the living, spoken national language, but the modern language is influenced by the Classical Tibetan liturgical language known as Chöke, which has for centuries been the scholarly language in which sacred Buddhist texts, medical and scientific treatises and, indeed, all learned works have been written. In Bhutan, there is often a difference between

the modern standard Dzongkha pronunciation and the traditional Chöke pronunciation of a word. Roman Dzongkha can be used to capture both pronunciations accurately. The Royal Government of Bhutan དཔལ་ལྷན་འབྲུག་གཞུང་ is spelt **Pende Druzhung** in Roman Dzongkha and written **Pelden Druk Zhung** when representing Bhutanese Chöke pronunciation. Sample texts A, B, C and D show how modern Dzongkha prose texts can be written in Roman Dzongkha. Examples of how official Dzongkha romanisation is used to render Chöke in Roman script are provided in sample texts E and F.

What is the relationship between Roman Dzongkha and the traditional Bhutanese script or གསལ་བྱེད་གསུམ་བཅུ་ *Selj'e Sumcu* 'Thirty Letters'? Since Bhutanese spelling is largely historical, the answer is that no systematic relationship obtains between modern pronunciation and traditional orthography. This is not to say, that the relationship between modern pronunciation and traditional orthography is totally random. A relationship exists, albeit not a systematic one. To explain this intricate relationship is to delve into the realm of historical phonology. For interested readers, this section describes the main correspondences between traditional Bhutanese writing and modern Dzongkha pronunciation as represented by Roman Dzongkha.

Let us examine the མིང་གཞི་ **mingzhi** initial consonants and their Roman Dzongkha equivalents:

ཀ་	ཁ་	ག་	ང་	ཅ་	ཆ་	ཇ་	ཉ་	ཏ་	ཐ་	ད་	ན་
k	kh	g'	ng	c	ch	j'	ny	t	th	d'	n
པ་	ཕ་	བ་	མ་	ཅ་	ཆ་	ཇ་	མ་	ཞ་	ཟ་	འ་	ཡ་
p	ph	b'	m	ts	tsh	dz	w	zh'	z'	a	y
ར་	ལ་	ཤ་	ས་	ཧ་	ཨ་						
r	l	sh	s	h	'a						

The first thing one notices is that Roman Dzongkha is not like transliteration. The *Selj'e Sumcu* only represent part of the sound system of the

Dzongkha initials. The use of the apostrophe in Roman Dzongkha is necessary because it corresponds to a meaningful phonological distinction in modern Dzongkha. To understand this, we must appreciate the historical effects of the མགོ་ཅན་ *gocen* ‘superscript letters’ and སྟོན་འདུག་ *’nyönju* ‘prefixed letters’ on Dzongkha phonology. In the historical development of the language, the presence or absence of erstwhile phonological segments corresponding to the *gocen* and *’nyönju* have given rise to different modern pronunciations.

This aspect of Dzongkha historical phonology is appreciated in traditional Bhutanese philology, where a distinction is made between ལྷ་རྟག་པ་ *dra dr’akpa* ‘hard sounds’ and ལྷ་འཇམ་པ་ *dra jampa* ‘soft sounds’. The *gocen* and *’nyönju* generally have the effect of changing a soft sound into a hard sound. Below we list the *gocen* combinations with ར་མགོ་ *rago*, ལ་མགོ་ *lago* and ས་མགོ་ *sago* along with their usual phonological Roman Dzongkha equivalents in the modern spoken language. The effects of the *’nyönju* ག g, ཌ d, བ b, མ m and འ h are the same as those of the *gocen*.

ཀ་	ག་	ང་	ཇ་	ཉ་	ཏ་	ད་	ན་	བ་	མ་	ཅ་	ཇ་
k	g	’ng	j	’ny	t	d	’n	b	’m	ts	dz
ཁ་	ག་	ང་	ཇ་	ཉ་	ཏ་	ད་	ན་	བ་	མ་	ཅ་	
k	g	’ng	c	j	t	d	p	b	lh		
ས་	ག་	ང་	ཉ་	ཏ་	ད་	ན་	པ་	བ་	མ་	ཅ་	
k	g	’ng	’ny	t	d	’n	p	b	’m	ts	

In terms of modern Dzongkha phonology, these effects are fourfold:

1. The first type of effect is the zero effect. The voiceless plosives and the phoneme **dz**, which are already ‘hard’ by nature, remain so:

ཀ་	ཏ་	ཅ་	ཇ་	ཁ་	ཏ་	པ་	ས་	ཏ་	པ་	ཅ་
k	t	ts	dz	k	c	t	p	k	t	p

2. The second effect is the hardening of voiced plosives. This has led to the distinction between devoiced and voiced initials in Dzongkha, yielding the voiced or hard initials:

ག་	ཇ་	ད་	བ་	ཁ་	ཁྲ་	ཁླ་	ཁྲ་	ག་	ད་	བ་
g	j	d	b	g	j	d	b	g	d	b

as opposed to the soft or devoiced initials:

ག་	ཇ་	ད་	བ་
g'	j'	d'	b'

This is a meaningful phonological contrast in modern Dzongkha.

3. The third effect is that of giving rise to hard or high tone nasals:

ང་	ཡ་	ན་	མ་	ཡ་	ཡ་	ཡ་	ཡ་	
'ng	'ny	'n	'm	'ng	'ng	'ny	'n	'm

4. The fourth effect is the representation of the voiceless liquid phoneme ' **lh**. In contrast to the *'nyönju* and *gocen*, the modern phonological effects of the historical རྩོགས་ཅན་ **dokcen** 'subscript letters' have been more complex.

ཀ་	ཁ་	ག་	ཅ་	ཆ་	ག་	མ་
k ~ c	kh ~ ch	g' ~ j'	c ~ pc	ch ~ pch	j' ~ bj'	ny

ཀ་	ཁ་	ག་	ཅ་	ཆ་	ཇ་	ཉ་	ཏ་	ཐ་	ཇ་	ཉ་	ཏ་	ཐ་	
tr	thr	dr'	tr	thr	dr'	n	tr	thr	dr'	m	sh	s	hr

ཀ་	ཁ་	ཁ་	ཁ་	ཁ་	ཁ་
'l	'l	'l	d	'l	'l

The effects of the ཡ་བཏགས་ *yata* have been fourfold.

1. There may be no effect on the velar initials ཀ་ ཁ་ ག་ as in ཀི་ *ki* ‘to don (women’s clothing)’, ཁལ་ *khä* ‘tax’, མགྱོན་པོ་ *göm* ‘guest’, གལ་ *g’ä* ‘row, queue, line’.
2. A velar or a bilabial initial ཀ་ ཁ་ ག་ ཕ་ བ་ ཅ་ may be converted into a palatal initial, e.g. ཀཔ་ *cap* ‘do, perform’, རྩོད་པ་ *cöba* ‘behaviour’, རྩོད་ *chö* ‘you’, རོ་ཁྱི་ *rochi* ‘dog’, ཕལ་ *châ* ‘wipe clean’, འགྱོན་པོ་ *joni* ‘to go’, སྤྱིན་ *jinda* ‘patron’, གྲུ་མ་ཁ་ *j’angkha* ‘counting, enumeration’, འཕྱོན་ *j’ön* ‘to go, to come [honorific]’.
3. The *yata* in combination with the bilabial initials ཕ་ བ་ ཅ་ has led to the unique Dzongkha series of bilabial-palatal initials, e.g. རྩལ་ཀ་ *pcangka* ‘poor’, རྩལ་མ་ *pcäu* ‘forehead’, ཕལ་མ་ *pchâm* ‘broom’, འཕྱེར་མ་ *pchêṃ* ‘rosary’, སྤྱིན་པ་ *bjâna* ‘houseflies’, གཤམ་བྱ་ *nambjâ* ‘summer’, སྤྱི་ལི་ *bj’ili* ‘cat’, བྱ་ཁ་ *bj’a* ‘cliff’.
4. The combination of the *yata* with a nasal རྩ་ has yielded a palatal nasal, e.g. རྩམས་ལྗོང་ *nyamnyong* ‘experience’, སྤྱུ་གུ་ *nyug’u* ‘pen’.

The modern Dzongkha phonological parameter of hard vs. soft is independent of the effects of the *yata* in that the *yata* may occur in combinations denoting either hard (*g*, *j*, *bj*) or soft plosives (*g’*, *j’*, *bj’*) and either a hard nasal initial *ny* or a soft nasal initial *ny*. Furthermore, Dzongkha often has *yata* where Chöke has ར་བཏགས་ *rata* ‘subscripted *r*’, e.g. Dzongkha གལ་ *g’ä* ‘row, queue, line’ vs. Chöke གལ་ *dr’el*, Dzongkha གུ་མོ་ *J’umo* ‘Chumbi Valley’ vs. Chöke གུ་མོ་ *Dr’omo*, Dzongkha སྤྱི་ *pca* ‘monkey’ vs. Chöke སྤྱི་ལ་ *trel*.

The phonological effects of the historical ར་བཏགས་ *rata* ‘subscripted *r*’ have been threefold.

1. There is no effect in ར་ *n*, མ་ *m*, ཤ་ *sh*, and ས་ *s*.
2. In most cases, *rata* has yielded retroflex consonant initials:

ཏ་	ཐ་	ད་	ཅ་	ཆ་	ཇ་	མ་	མ་	ག།
tr	thr	dr'	tr	thr	dr'	tr	thr	dr

The Dzongkha hard vs. soft distinction is independent of the retroflexivisation indicated by the **rata**, e.g. རྩོམ་ **drôm** 'box', འབྲུག་ཡུལ་ **Dru Ü** 'Bhutan', ལྷོ་བ་བྲ་ **'lopdra** 'school', གུ་ **dr'u** 'boat', རྩ་པ་ **dr'ôba** 'morning', དྲ་ཤོས་ **Dr'âsho** 'Bhutanese nobleman', རོ་བྲ་ **Phodra** 'palace', གྲ་ཚེང་ **dr'atsha** 'central lamasery'.

3. **rata** is also used to represent the modern voiceless trill hr (ཅ').

The historical combinations with ལ་བརྟགས་ **lata** 'subscripted l' have led to two different modern Dzongkha readings.

1. The historical combination ལྷ་ has yielded the modern Dzongkha initial phoneme **d**.
2. All other combinations with **lata** have yielded the high tone initial 'l (ལྷ་ ལྷ་ ལྷ་ ལྷ་ ལྷ་).

Now let us turn to the དབྱེད་པ་བཞི་ **'yangzhi** 'vowels' and to the letters ཨ་ and འ་ of traditional Bhutanese script. Thirteen centuries ago, vowels came to be represented in the original 'Ucen script in the same way as they are represented in other so-called Indic scripts, i.e. in scripts historically derived from the Brahmi script. However, two letters, the ཨ་ and the འ་, are used to represent the five vowels in two tonal registers in syllables beginning with a vowel. Syllables beginning with the letter ཨ་ in 'Ucen script are 'hard' or high tone, whereas those beginning with འ་ are 'soft' or low tone.

ཨ་	ཨི་	ཨུ་	ཨེ་	ཨོ།
'a	'i	'u	'e	'o
འ་	འི་	འུ་	འེ་	འོ།
a	i	u	e	o

In Roman Dzongkha, the apostrophe is used to indicate the high tone before nasals, vowels and semivowels. But whereas ancient Tibetan had five vowels, modern Dzongkha has thirteen vowels. The original five vowels have in modern Dzongkha given rise to both short vowel phonemes (**a**, **e**, **i**, **o**, **u**) and long vowels (**â**, **ê**, **î**, **ô**, **û**). The conditions which have given rise to long vowels are only partially understood, for the interplay of determining factors must have been historically as complex as those which determined Czech vowel length. The present state of affairs at any rate is that vowel length is a distinctive phonological trait of modern Dzongkha and must therefore be marked in any adequate system of romanisation. Moreover, Dzongkha has developed the long umlauted vowels **ä**, **ö** and **ü**, derived through apophony of three of the original vowels **a**, **o** and **u** respectively. The meaningful and phonological nature of these distinctions in modern Dzongkha is amply demonstrated from Section 8 of the present appendix.

The phonological developments or 'sound laws' which led from the original five ancient Tibetan to the thirteen modern Dzongkha vowels constitute a fascinating chapter of historical phonology. Simple comparison of traditional spelling and modern pronunciation does not suffice to provide an understanding of these historical developments. Their complexity will hopefully be unravelled by historical linguistic research. Only some of the more obvious correspondences between traditional orthography and modern vowels will be pointed out here.

Dzongkha long vowels have often arisen from the collapse of two syllables into one. However, this process has not in all cases led to lengthening of the vowel, e.g. མཁུ་ **'map** 'husband' vs. རྩམ་པོ་ **'mâp** 'red', གསེབ་ **sep** 'stallion' vs. སེར་པོ་ **sêp** 'yellow', རྩམ་པོ་ **tsip** 'stone wall' vs. རྩམ་པོ་ **tsîp** 'astrologer', རྩམ་པོ་ **phop** 'put something down' vs. རྩམ་པོ་ **phôp** 'cup', རྩམ་པོ་ **ku** 'honorific prefix for parts of the body' vs. རྩམ་པོ་ **kû** 'gourd'. Final རྩམ་ **-r** has often led to lengthening of the preceding vowel, e.g. རྩམ་པོ་ **'êze** 'Bhutanese chutney', རྩམ་པོ་ **pâ** 'picture', རྩམ་པོ་ **sô** 'thumb's breadth' (vs. རྩམ་པོ་ **so** 'tooth'), རྩམ་པོ་

phû ‘fly’, འགྱིར་ **gî** ‘turn a prayer wheel’. Sometimes a final ས་ -s too, instead of triggering apophony of the preceding vowel, has yielded a long vowel in Dzongkha, e.g. དགོས་ (now spelt དགོ་) **gô** ‘must, be necessary’, གོ་ (now regrettably spelt གོ་) **g’ô** ‘male garb’, ལས་ (with the clever modern spelling ལ་) **lâ** ‘work’, རྩ་ **nâ** ‘barley’ (vs. རས་ **nâ** in Chöke).

Again, the diachronic factors which conditioned lengthening are complex, and many verbs and other parts of speech exhibit regular grammatical alternation between a form with a long vowel and one with a short vowel. For example, Dzongkha དགོ་ ‘must, be necessary’, historically written དགོས་, shows the form **gô** when used as a main verb and the shortened allomorph **go** when used as an auxiliary verb, and the verb form བཞག་ རི་ **zhâ-ni** ‘to put’ has a short vowel in the experienced tense form བཞག་ ཅི་ **zha-ci** and a long vowel in the inferred past tense བཞག་ ཟུག་ **zhâ-nu**. There are numerous such morphophonological regularities which operate in modern Dzongkha and are clearly represented in Roman Dzongkha, but which are masked from view by the traditional spelling, e.g. low register tone ཅ་ **nga** ‘I’ and ངའི་གི་ **ngêgi** ‘my’ vs. high register tone ངགིས་ **ngâ-gi** ‘I’ [ergative] with a long vowel, or short ཁོ་ **kho** ‘he’ vs. long ཁོགི་ **khôgi** ‘his’ and ཁོགིས་ **khôgi** ‘he’ [ergative]. The long vowel in the ergative forms of pronouns such as ཁོ་ **khô-** might even be an artefact of lengthening caused by a final ergative ས་, still written in the Chöke ergative forms of pronouns such as ཁོས་ ‘he’ [ergative], to which a supererogatory ergative suffix གིས་ -gi was augmented. Likewise masked by traditional orthography in native script are length alternations, such as the the two preterite tense forms བཞག་ ཅི་ **zhaci** ‘put’ with a short vowel vs. བཞག་ ཟུག་ **zhânu** ‘put’ with a long vowel.

The umlauted or apophonic vowels **ä**, **ö** and **ü** in modern Dzongkha arose, as in modern Tibetan, through apophony historically conditioned by the ཇེས་འདུག་ **jenju** ‘final consonants’ ཇ་ -d, ལ་ -l, ར་ -n and ས་ -s. All four finals resulted in the apophonic change of **o** into **ö** and of **u** into **ü**. However, the apophony of original **a** variously yielded **e**, **ê** and **ä**. Final ཇ་ -d usually

gave rise to *ê*, e.g., ཏྲ་ཏྲོ་ *têm* ‘show’, བརྟག་རུམ་ *takcê* ‘inspect’, བརྟེན་ *jê* ‘forget’, ཚེན་ *tshê* ‘measure, size, moderation’, seldom to *ä* or *e*, e.g. བརྟེན་ *gä* ‘eight’, འབད་ *be* ‘do’, མཛེན་ *dzêne* ‘leprosy’ (however, རྟོན་ *nê* ‘illness’). Final རྟོ་ *-n*, which in most cases has been retained in modern Dzongkha pronunciation, has given rise to the vowel *e*, e.g., སྟོན་ *’men* ‘medicine’, ཅེན་ *tsende* ‘Bhutanese sandalwood’, འགན་ཁག་ *genkha* ‘responsibility’. Final ས་ *-s* and ལ་ *-l* have given rise to the vowel *ä*, e.g., རྩ་ *dzä* ‘gun-powder’, གཡས་པ་ *’yäp* ‘right (as opposed to left)’, སྤུན་ *sä* ‘prince’, མཁས་པ་ *khäp* ‘adept, expert’, སྦྲུལ་ *bäp* ‘frog’, ཐུམ་ *thäu* ‘dust’, གཤམ་ *gä* ‘to cross, to ford’, བལ་ *b’ä* ‘wool’, བགཤ་ *shä* ‘wander, roam’. As already pointed out above, some cases of final ས་ *-s* have not yielded forms with an apophonic vowel but have led to forms with a long vowel, e.g., Dzongkha རྟོ་ *historically* བཟོ་ *g’ô* ‘Bhutanese male garb’, Dzongkha རྟོ་ *nâ* ‘barley’ vs. Chöke རྟོ་ *nä*, Dzongkha རྟོ་ཤོ་ *Dr’âsho* ‘Bhutanese nobleman’, Dzongkha རྟོ་ *historically* ལས་ *lâ* ‘work’. In some instances, the historical final ས་ *-s* has not left any trace in modern pronunciation, e.g. Dzongkha རྟོ་ *historically* རྟོ་མ་ *go* ‘must’.

But the historical development of vowels from ancient Tibetan to modern Dzongkha is more complex than even these correspondences would suggest. For example, there are vowel harmonic forms in modern Dzongkha involving the vowel *ö*, e.g. མཚོན་རྟེན་ *chötö* ‘stupa’, སྟོབ་རེན་ *’löbö* ‘teacher’. Moreover, the factors giving rise to the modern vowels in some Dzongkha words are far more involved, e.g., གེད་པོ་ *gap* ‘head of a གེད་པོ་ *geo*, or block of villages’, Dzongkha བཟོས་པ་ *dröp* ‘ex-, former, retired’, alongside formal Chöke བཟོས་པ་ *drep*. An important lesson to be learnt from such examples is that when we see a འབྲེང་པོ་ *drengbo* in traditional orthography, it does not necessarily mean that there will be a vowel *e* or *ê* in modern Dzongkha. What determines the spelling in Roman Dzongkha is the pronunciation.

The phonetic implications of the traditional dichotomy made in Bhutanese philology between རྩ་འཕྲུལ་ *dra dr’akpa* ‘hard’ or ‘severe sounds’ and རྩ་

འདྲ་ཤིང་ **dra jampa** ‘soft’ or ‘tender sounds’ are as two sides of the same coin. Here native speakers of Dzongkha are obviously at an advantage because modern Dzongkha phonology is their own. Most Bhutanese from east of the Pele La, for example, lack the voiced vs. devoiced distinction in initial consonants, a phonological contrast important to Dzongkha. Since the presence of a *’nyönju* or *gocen* do not necessarily indicate a ‘hard’ or voiced pronunciation, and the absence of *’nyönju* or *gocen* do not in every case indicate a ‘soft’ or devoiced pronunciation, the only reliable guide is the pronunciation of a native Dzongkha speaker from Wang or Thê. This underlines the fact that traditional orthography and modern phonology are two distinct systems with their own rules. The complexity of historical phonology highlights the need for an accurate representation of modern Dzongkha phonology. Roman Dzongkha fulfils this very function, and this is why Roman Dzongkha is an absolute necessity for any progress in our understanding of the modern grammar of the national language and its regularities.

8. Initial Consonants in Roman Dzongkha

The fifty-one initial consonants used in Roman Dzongkha are listed below with their equivalents in Bhutanese script.

Dzongkha initial consonants									
k	ཀ་	kh	ཁ་		g	ག་		g'	ག་
c	ཅ་	ch	ཅ་		j	ཇ་		j'	ཇ་
t	ཏ་	th	ཐ་		d	ད་		d'	ད་
p	པ་	ph	ཕ་		b	བ་		b'	བ་
pc	ཕྱ་	pch	ཕྱ་		bj	བྱ་		bj'	བྱ་
tr	ཐ་	thr	ཐ་		dr	དྲ་		dr'	དྲ་
	ts	ཅ་		tsh	ཅ་		dz	ཅ་	
		zh	གཞུང་		z	གཞུང་			
		zh'	ཞ་		z'	ཞ་			
		sh	ཤ་		s	ས་			
		y	ཡ་		'y	དབུང་			
		w	ཨ་		'w	དབུང་			
		r	ར་		hr	མ་			
	l	ལ་		l	ལ་		lh	ལ་	
ng	ང་	ny	ཉ་		n	ན་		m	མ་
'ng	ང་	'ny	ཉ་		'n	ན་		'm	མ་
				h	ཏ་				

There is a one-to-one correspondence between Roman Dzongkha and the speech sounds of modern Dzongkha. In Roman Dzongkha, the voiceless **r** is represented by the digraph **hr**, whereas the voiceless **l** is represented by the digraph **lh**. This convention in Roman Dzongkha is a nod in deference to the native orthographic tradition in Bhutanese script.

9. Vowels in Roman Dzongkha and the Diaeresis

The following eight vowel symbols are used in Roman Dzongkha:

ཨ་	ཨི་	ཨུ་	ཨེ་	ཨོ་	ཨམ་	ཨཾ་	ཨུམ་
a	i	u	e	o	ä	ö	ü
ཨ་	ཨི་	ཨུ་	ཨེ་	ཨོ་	ཨམ་	ཨཾ་	ཨུམ་
'a	'i	'u	'e	'o	'ä	'ö	'ü

The two dots above the letters **ä**, **ö** and **ü** are a diacritic mark known as a diaeresis in English and རྩ་མཛུགས་ *tshâ 'nyi* 'two dots' in Dzongkha. The use of the diaeresis in Roman Dzongkha is in accordance with the orthographies of many European languages and the conventions of the Tibetological tradition. In Roman Dzongkha, the letter **y** is usually not written before the vowels **ä**, **ö** or **ü** because the initial position before these vowel is a neutralisation position of the phoneme **y** in Dzongkha phonology, e.g. གཡུ་རྫོན་ 'Üdrö, གཡོན་ 'öm 'left', ཡལ་སྟུག་ äsonu 'slipped my mind'.

10. The apostrophe or ཀོམ་ *koma* 'fish-hook'

Traditional Dzongkha phonology distinguishes between རྩ་འཕྲུལ་ བ་ **dra dr'akpa** 'hard' sounds and རྩ་འཇམ་ བ་ **dra jampa** 'soft' sounds. 'Hard' sounds include all high register tone syllables as well as low register tone syllables beginning with a voiced consonant. 'Soft' sounds include low tone syllables beginning with a nasal, liquid, devoiced consonant or a vowel. The apostrophe or ཀོམ་ **koma** 'fish-hook' in Roman Dzongkha changes the value of the syllable it marks from soft to hard or *vice versa*.

1. The apostrophe marks the high register tone in syllables beginning with a nasal, a liquid or a vowel. In this function the apostrophe *precedes* the initial consonant or vowel, e.g. གཡུམ་ 'ü 'village', རྩ་ 'nga 'five', རྩ་ 'lo 'cough', whereas the low register tone is left unmarked, e.g. ཡུལ་ 'ü 'realm', རྩ་ lo 'year, age', རྩ་ nga 'I, me'. The following table dia-

grams the combinations in which the apostrophe is used *before* an initial nasal, liquid or vowel to mark the ལྷོ་དྲག་པ་ **dra dr'akpa** or 'hard sound' of the high register tone.

low register 'soft'		high register 'hard'	
nga	ང་	'nga	ང་
nya	ཉ་	'nya	ཉ་
na	ན་	'na	ན་
ma	མ་	'ma	མ་
wa	ཤ་	'wa	དྲག་པ་
ya	ཡ་	'ya	དབྱ་པ་
la	ལ་	'la	ལྷོ་
a	འ་	'a	ཨ་
â	འར་	'â	ཨར་
e	འེ་	'e	ཨེ་
ê	འེར་	'ê	ཨེར་
i	འི་	'i	ཨི་
î	འིར་	'î	ཨིར་
o	འོ་	'o	ཨོ་
ô	འོར་	'ô	ཨོར་
u	འུ་	'u	ཨུ་
û	འུར་	'û	ཨུར་
ä	འཕ་	'ä	ཨཕ་
ö	འོ་ཕ་	'ö	ཨོ་ཕ་
ü	འུ་ཕ་	'ü	ཨུ་ཕ་

2. The apostrophe indicates a devoiced consonant, e.g. ཟམ་ **z'am** 'bridge', བཤོ་ **g'o** 'Bhutanese male garb', གུལ་ **g'ä** 'queue, row, line', བལ་ **b'ä** 'wool', རྩོད་པ་ **j'öda** 'owner', whereas voiced consonants are unmarked, e.g. བཟང་མ་ **zâm** 'healthy', གོ་ **go** 'door', བརྒྱུད་ **gä** 'eight', འབལ་ **bä** 'pull out, extract', འགྱུ་ **jo** 'go'. In this function the apostrophe *follows* the consonant. The following table diagrams the combinations in which the apostrophe is used after a consonant to mark the རྩོད་པ་འཇམ་པ་ **dra jampa** 'soft sound' of devoiced initial consonants.

voiced 'hard'		devoiced 'soft'	
ga	ག་	g'a	ག་
ja	ཇ་	j'a	ཇ་
da	ད་	d'a	ད་
ba	བ་	b'a	བ་
bja	བྱ་	bj'a	བྱ་
dra	དྲ་	dr'a	དྲ་
zha	གཞལ་	zh'a	ཞ་
za	གཟལ་	z'a	ཟ་

Dzongkha distinguishes between voiced and devoiced plosive and sibilant initial consonants. This phonological distinction is not found in most of the other native languages of Bhutan, and some non-native speakers of Dzongkha do not master the distinction.

11. The Circumflex Accent or རྩོད་པ་འཇམ་པ་ **Chimto**

Five of the eight Dzongkha vowels may be either short or long. In Roman Dzongkha vowel length is indicated by a circumflex accent or རྩོད་པ་འཇམ་པ་ **chimto** 'roof'. The difference between the long and short vowels is one of duration as well as timbre or vowel quality.

short		long	
a	ཨ་	â	ཨཱ་
e	ེ་	ê	ཱེ་
i	ི་	î	ཱི་
o	ོ་	ô	ཱོ་
u	ུ་	û	ཱུ་

The vowels **â**, **ô** and **û** are always long. So the circumflex accent is therefore not used on these vowels. These vowels are already marked by the diaeresis or ཚག་གཞིས་ **tshâ 'nyî**. Before final **-ng**, a preceding vowel is automatically long and therefore vowel length is never written before final **-ng**. Below all of the Dzongkha vowels are illustrated in combination with the initial consonant phoneme **k**.

short		long		long	
ka	ཀ་	kâ	ཀཱ་		
ke	ཀེ་	kê	ཀཱེ་	kä	ཀཱ་
ki	ཀི་	kî	ཀཱི་		
ko	ཀོ་	kô	ཀཱོ་	kö	ཀཱོ་
ku	ཀུ་	kû	ཀཱུ་	kü	ཀཱུ་

12. Final Consonants in Roman Dzongkha

The final consonants རྩེས་འདྲེན་ **jenju** of Roman Dzongkha are **-k**, **-t**, **-p**, **-n** and **-sh**. In addition, the finals **-l** and **-r** may be heard in literary Dzongkha or in Chöke reading pronunciations. The final **-ng** may sometimes phonetically be realised as nasalisation and lengthening of the preceding vowel in modern spoken Dzongkha, but phonologically the segment still behaves like a **jenju** and is therefore written as **-ng** in Roman Dzongkha whenever it is pronounced and not dropped. In fact, the general rule of

Roman Dzongkha is that only phonological segments which are actually pronounced are written. Phantom letters which exist in traditional orthography but are not pronounced are not represented in a phonological transcription.

7 Guide to Phonological Dzongkha (English)

1. Phonological Dzongkha

སྐད་ཀྱི་པའི་ཚུང་ཁ་ *Drad'abi Dzongkha*

The official spelling of modern Dzongkha words is laid down in Dzongkha dictionaries, published by the Department of Education and by the Dzongkha Development Commission respectively. Phonological Dzongkha is not intended to replace traditional spelling. Instead, Phonological Dzongkha or སྐད་ཀྱི་པའི་ཚུང་ཁ་ *Drad'abi Dzongkha* is a simplified shorthand that offers a phonologically consistent spelling of modern spoken Dzongkha in the traditional Bhutanese 'Ucen script. Phonological Dzongkha should not be used at all for prayers or liturgical texts. Only classical Chöke spelling is suitable for religious documents. Phonological Dzongkha is a quick, convenient and simplified but consistent form of writing modern Dzongkha.

In the first issue of the འབྲུག་གི་དུས་དེབ་ *Druk Journal*, which appeared in April 2015, the matter of Phonological Dzongkha was stirred again after a silence of 21 years.

...we must not confuse Dzongkha with Chöke. Chöke is a sacred liturgical language, and its orthography cannot be changed. Chöke should be taught as a subject in Bhutanese schools if we wish our youth to retain a connection to our own national cultural heritage.

Dzongkha, on the other hand, is a living spoken language, and Dzongkha spelling can be rendered both easy and straightforward by following a one-to-one correspondence between the phonology of the spoken language (the living sound system) and the spelling in 'Ucen script. Such a straightforward spelling system in Bhutanese script was developed just over twenty years ago but never formally introduced. Experts in

the Dzongkha Development Commission marvelled at the system's simplicity and its ease of use for writing Dzongkha, but we shelved it because we thought that it would be much too controversial at the time. None of us wanted to create an uproar.

Meanwhile, multi-party democracy has been introduced, and the loud laments about the national language in the Bhutanese media have not ceased. Perhaps the time is drawing nigh to dust off the cobwebs and to present the system to the public at large so that the Bhutanese people can decide for themselves. Like most national languages, Dzongkha too could have a phonological orthography.

We hereby present Phonological Dzongkha ལྷ་དག་པའི་ཐོང་ཁ་ *Drad'abi Dzongkha* for public scrutiny and consideration. In this context, we are reminded of the history of Hangul, the script used to write Korean. This script was first devised during the reign of Sejong (*imperabat* 1418–1450). Evidently the project was completed only towards the end of the year 1443 or the beginning of the year 1444. The document explaining this phonological writing system in a native Korean script was entitled 훈민정음 *Hunmin Jeongeum* 'Proper Sounds for the Education of the People'. In the course of Korean history, the Hangul script was sporadically used for various purposes, but only after the Second World War, in 1946, did the script become the official standard for writing the Korean language.

Phonological Dzongkha does not make use of all of the combinations of letters found in the 'Ucen script. Instead only a limited, but phonologically sufficient set of letters and letter combinations are permitted. Whereas traditional spellings make use of many silent letters which have to be memorised in the learning process, Phonological Dzongkha has no silent letters but makes use of *'nyönju* and *gocen* and *dokcen* in combination with the initials only to create combinations which represent phonemes that are actually pronounced. Phonological Dzongkha follows the traditional use

of 'Ucen orthography and builds upon the existing Bhutanese philological conventions in the use of the native script.

The only two *'nyönju* 'prefixed letters' used in Phonological Dzongkha are ག g and ད d. The only two permitted combinations containing the *'nyönju* ག g in Phonological Dzongkha are གཁ zh and གཟ z, in order to distinguish these 'hard' sounds from the 'soft' sounds: ཁ zh' and ཟ z'. The only two permitted combinations with the *'nyönju* ད d are དབ w and དཔ y, to distinguish these hard sounds from the soft sounds བ w and པ y.

Phonological Dzongkha uses all three *gocen* of the traditional 'Ucen script. The use of ར་མཐོག་ *rago* is limited to the eight combinations རྟ g, རྩ j, རྩྭ d, རྩྭ b, རྩྭ ng, རྩྭ ny, རྩྭ n and རྩྭ m, in order to distinguish these hard sounds from the soft sounds རྟྭ g', རྩྭ j', རྩྭ d', རྩྭ b', རྩྭ ng, རྩྭ ny, རྩྭ n and རྩྭ m. The single permitted combination with the superscript the ར་མཐོག་ *lago* in Phonological Dzongkha is རྩྭ lh. The ར་མཐོག་ *sago* is used in the combinations རྩྭ dr, རྩྭ bj and རྩྭ l, in order to distinguish these hard sounds from the soft sounds རྩྭ dr', རྩྭ bj' and རྩྭ l.

In Phonological Dzongkha, three *dokcen* 'subscript letters' are retained, but these occur only in a limited set of fixed combinations. The ར་བྱུག་པ་ *rata* only occurs in the five fixed combinations: རྩྭ tr, རྩྭ thr, རྩྭ dr, རྩྭ dr' and རྩྭ hr, to represent the retroflex consonants and the voiceless liquid hr. Other combinations, such as རྩྭ རྩྭ རྩྭ རྩྭ རྩྭ རྩྭ and so forth, are not permitted in Phonological Dzongkha. The ར་བྱུག་པ་ *yata* is permitted in the four combinations: རྩྭ pc, རྩྭ pch, རྩྭ bj and རྩྭ bj', to represent the so-called bilabial-palatal consonants which are unique to Dzongkha.

The ར་བྱུག་པ་ *waz'ur* is used below a consonant in combination with *naro* to yield the rare but very real open rounded back vowel [ɔ], which occurs in a small collection of Dzongkha words. For example, the sauce or liquid component of a dish is called [kɔ] རྩྭ in Dzongkha. This word is traditionally written as རྩྭ་བ་ and the Roman Dzongkha rendering for the same word is *khwo*. Similarly, the word [tsɔ] རྩྭ meaning 'at the base, at

the bottom', is written ལྷ་བར་ in traditional spelling and is represented in Roman Dzongkha as *tswo*.

2. Initial consonants in Phonological Dzongkha

The consonant symbols which occur at the beginning of a word or a syllable in Phonological Dzongkha are diagrammed below alongside their phonological equivalents in Roman Dzongkha.

Dzongkha initial consonants									
k	ཀ་	kh	ཁ་	g	ག་	g'	ག་		
c	ཅ་	ch	ཆ་	j	ཇ་	j'	ཇ་		
t	ཉ་	th	ཐ་	d	ད་	d'	ད་		
p	པ་	ph	ཕ་	b	བ་	b'	བ་		
pc	ཕྱ་	pch	ཕྱ་	bj	བྱ་	bj'	བྱ་		
tr	ཎ་	thr	ཎ་	dr	ནྱ་	dr'	ནྱ་		
	ts	ཅ་		tsh	ཆ་		dz	ཇ་	
		zh	གཞ་		z	གཟ་			
		zh'	ཞ་		z'	ཟ་			
		sh	ཤ་		s	ས་			
		y	ཡ་		'y	དབྱ་			
		w	ཨ་		'w	དབ་			
		r	ར་		hr	མྱ་			
	l	ལ་		'l	ལྷ་		lh	ལྷ་	
ng	ང་	ny	ཉ་		n	ན་		m	མ་
'ng	ང་	'ny	ཉ་		'n	ན་		'm	མ་
			h	ཉ་					

Whereas the same sound can be spelt in a variety of ways in Dzongkha, in shorthand only a single spelling is permitted for any particular speech sound. For example, the sound *j* may be spelt in traditional Dzongkha as

བཟླ་ལྷ་འཇུག་ཀྱི་འབྲུ་བཟླ་བཟླ་ and ཟླ་ but in Phonological Dzongkha only the spelling ཟླ་ is permitted. Similarly, the sound *c* may be spelt in traditional Dzongkha as ཏྲ་ ཟླ་ ཕྱ་ ཟླ་ རྟམ་ ཅ་ and ཏྲ་ but in Phonological Dzongkha ཅ་ is the only permitted spelling. In other words, most '*nyönju*, *gocen* and *dokcen* have been eliminated from Phonological Dzongkha. The combinations which have been retained all represent phonologically distinctive units in actual modern pronunciation. The use of a closed set of letters and letter combinations leads to a simplified spelling which is easy to learn. Phonological Dzongkha spellings are not devised randomly but make phonological sense and are phonologically consistent.

3. Vowels in Phonological Dzongkha

Phonological Dzongkha makes use of the traditional 'Ucen symbols to represent the vowel sounds of modern Dzongkha. However, Phonological Dzongkha makes use of an unchanging set of combinations with unambiguous, fixed phonological values. Phonologically distinct sounds are represented in a consistent fashion.

Phonological Dzongkha makes use of the same vowel symbols as traditional Dzongkha: *g'ikhu*, *zh'apju*, *drengpo* and *naro*. Whereas long vowels are indicated in Roman Dzongkha by a circumflex accent or *chimto* (^), in Phonological Dzongkha long vowels are indicated by a subscript ཨ་ which is known as the *az'ur*, e.g. ཟླ་ བཟླ་ཨ་ 'cliff'. The long apophonic vowels ä, ö and ü, which are indicated in Roman by the diaeresis or *tshä* 'nyi (¨), are indicated in Phonological Dzongkha by addition of the letter ཨ་, e.g. ཟླ་ བཟླ་ ཨ་ dö 'sit'. The following table shows how all of the vowels are represented in Phonological Dzongkha, illustrated here in combination with the initial consonant phoneme *k*.

short		long		long	
ka	ཀ་	kâ	ཀ་འ་		
ke	ཀེ་	kê	ཀེའ་	kä	ཀས་
ki	ཀི་	kî	ཀིའ་		
ko	ཀོ་	kô	ཀོའ་	kö	ཀོས་
ku	ཀུ་	kû	ཀུའ་	kü	ཀུས་

Examples are provided below of how modern Dzongkha vowels are represented in Phonological Dzongkha.

Short **a** is represented by no sign.

ཅཔ་ནི་ capni ‘do’
 ལྷ་མ་ ’lam ‘lama’
 ད་ da ‘and’

Long **â** is represented by the **az’ur** or subscript འ་.

སྒྲ་པ་ sâp ‘new’
 ཇ་རི་མ་ j’ârim ‘handsome’
 ལྷ་མ་ཆེ་ ’lâmche ‘elephant’

The vowel **ä** is represented by the letter ས་ -s.

བླ་ས་ན་རྩོ་ Dränjo ‘Sikkim’
 ས་ས་མ་ säm ‘princess’
 གླ་ས་པ་ gäp ‘king’

Short **i** is represented by **g'ikhu**.

མི་ཏོ་	'mito	'eye'
ཙེ་	tsip	'stone wall'
དི་	di	'the'

Long **i** is represented by the combination of **g'ikhu** and **az'ur**.

ཡི་ཡི་	'nyî	'two'
སྒྲིམ་	sîm	'elder sister'
ཙྱི་	tsîp	'astrologer'

Short **u** is represented by **zh'apju**.

སུམ་	sum	'three'
སྒྲུ་	'lu	'song'
ཐུང་	thung	'drink'

Long **û** is represented by the combination of **zh'apju** and **az'ur**.

འུཔ་	ûp	'owl'
ཀུ་	kû	'gourd as scoop'
གུ་	g'û	'tent'

The vowel **ü** is represented by the combination of **zh'apju** and the letter ས་ -s.

དྷུམ་ན་	dün	'seven'
བྷུས་	bü	'snake'
ནམ་གྲུས་	'namgüng	'winter'

Short **e** is represented by ***drengbo***.

ཀེཔ་	kep	‘waist’
གེན་ཁ་	genkha	‘responsibility’
གེཔ་	gep	‘old’

Long **ê** is represented by the combination of ***drengbo*** and ***az’ur***.

སྒྲེ་	sê	‘kill’
ཕྱེ་	pchê	‘half’
སྒྲེཔ་	sêp	‘yellow’

Short **o** is represented by ***naro***.

གོཔ་	gop	‘onion’
གེ་འོ་	geo	‘block of villages’
གྲོ་	tro	‘touch’

Long **ô** is represented by the combination of ***nâro*** and ***az’ur***.

ད་ཕྱོ་	da phô	‘hit the target’
ཕྱོཔ་	phôp	‘bowl’
ལྷོ་ཅ་	dr’ôba	‘morning’

The vowel **ö** is represented by the combination of ***nâro*** and the letter ས་
-s.

ལྷོས་བོས་	’löbö	‘teacher’
བོསཔ་	B’öp	‘Tibetan’
གོས་ན་ཆིམ་	gönchim	‘guesthouse’

In Appendix Eight, extensive examples are provided of Dzongkha written in Phonological Dzongkha. It is particularly handy to write in Phonological Dzongkha when pressed for time or uncertain of the traditional spelling. Both Roman Dzongkha and Phonological Dzongkha are easier to learn for people whose native language is standard Dzongkha, whereas it is more challenging to speakers whose native tongue is some other language of Bhutan. This, of course, is only natural.

4. Final consonants in Phonological Dzongkha

The final consonants ཇེས་འདུག་ *jenju* of Phonological Dzongkha are ཀ་ -k, ཏ་ -t, པ་ -p, ལ་ -l, ན་ -n and ཤ་ -sh. Note that in Phonological Dzongkha final ཀ་ -k, ཏ་ -t, པ་ -p are used instead of final ག་ -g, ད་ -d, བ་ -b in order accurately to reflect modern Dzongkha pronunciation of syllable final consonants, e.g. ལྷལ་ནི་ 'lapni 'to say', ཅིག་རྟོ་ ciklong 'one thousand', and the final ཏ་ -t is used only in Dzongkha when to indicate the pronunciation of a Chöke word, e.g. བདག་མེད་ [དག་མེད་] dakmet 'anatta, the doctrine of non-self'. As explained in the section on vowel sounds, the *jenju* letter ལ་ -s is used to represent the Dzongkha vowels ä, ö and ü and does not represent a final consonant that is pronounced in modern spoken Dzongkha. The letter ན་ -n in Phonological Dzongkha when used at the end of a syllable does not represent an apophonic vowel or *Umlaut*, e.g. words like ཐན་རྒྱལ་ thanjukha 'at last, finally' and ལོན་རྒྱལ་ lonjulu 'at the end of the year'. To represent the vowels ä, ö and ü, the *jenju* letter ལ་ -s is used, e.g. ཤས་ན་ shän 'if you wander about', ཇོས་ན་ dön 'if you sit'.

In the historical development of the Dzongkha language, sometimes a final ལ་ -s, instead of triggering the apophony of the preceding vowel, has yielded a long vowel in modern Dzongkha. In nativising spellings, new Dzongkha orthographies were created in the 20th century. However, some of these have been less than ideal from the phonological point of view. For example, the emblematic Bhutanese male garb is now written བཞོ་ ག'ö but used to be written as བོས་ gos in Chöke. In the 1960s, the new spelling

was adopted because the final ལ་ -s in the Chöke spelling suggested an apophonic vowel *ö*, which did not correspond to the reality of modern Dzongkha. The older final ལ་ -s had yielded a regular Dzongkha long vowel in the natively inherited or *tadbhava* form **g'ö**. The newly created orthography བགོ *bgo* was a flight of fancy, however, because the non-historical *nyönju* བ་ b- misleadingly suggested a hard **g** sound. Yet the initial sound of the word **g'ö** is not pronounced in the same way as གོ *go* 'door'. In fact, the Dzongkha words **g'ö** 'Bhutanese male garb' and **go** 'door' differ both in their initial consonant and in their vowel. In Phonological Dzongkha, these words are written གོ **g'ö** 'Bhutanese male garb' and གོ **go** 'door'.

In Phonological Dzongkha final ག་ -sh may be used both as a རྩམ་འཇུག་ *jenju*, e.g. ཏག་ **tash!** 'look!', as well as after another final consonant as a so-called ཡང་འཇུག་ *yangju*, e.g. རྩམ་ག་ **damsh!** 'close it!', ལྷམ་ག་ **lapsh** 'say it!'.

In this book, the written *jenju* ར་ has been used facultatively on one or two occasions to facilitate for traditional readers the reading of the *written* initial combination *db-* in 'Ucen script, i.e. རབ་ ར་ **'wa**. Strictly speaking, the use of the written *jenju* ར་ here is not necessary because the combination རབ་ ར་ **'wa** in Phonological Dzongkha can only be read as **'wa**. No confusion can arise because the syllables **dap** and **d'ap** in Phonological Dzongkha are written as རབ་ **dap** and རབ་ **d'ap** respectively.

8 Sample Texts in Roman Dzongkha and Phonological Dzongkha

Four Dzongkha sample texts (A, B, C, D) in this section are given:

1. in Traditional Dzongkha
2. in Roman Dzongkha
3. in Phonological Dzongkha
4. in English translation

Two Chöke sample texts (E, F) are given:

1. in Chöke,
2. in interlinear Roman Chöke, and
3. in English translation.

Dzongkha Sample Text A: Radio Announcement

This following text is a genuine transcript of an actual radio announcement made by the Bhutan Broadcasting Service.

Text A: Traditional Dzongkha

ཁྱབ་བསྐྱུགས་ (༢༧/༡༢)

དེའི་ཚེས་ ༨:༤:༢༧

། མིམ་ཕུག་ཁྲིམས་སྤྱད་འགག་པའི་ ཡིག་ཚང་ལས་སྡོད་པའི་ ཁྱབ་བསྐྱུགས་ནང་ལུ་ སྤྱུམ་འཁོར་
གཏང་ཚོག་པའི་ ལག་འབྱར་བྱིན་མི་ཡིག་ཚང་འདི་ དེའི་ཚེས་ ༥ པའི་དེའི་ཚེས་ ༩ རྒྱ་ཚོད་ གློ་
བསྐྱུམ་བཞག་ནི་ ཨིན་ཟེར་ ཨིན་པས། རྟེ་ གནད་དོན་དེ་གི་སྒྲོར་ལས་ ཁྲིམས་སྤྱད་འགག་པའི་
མགྲིན་ཚབ་ཀྱིས་འབད་བ་ཅིན་ འདི་ཡིག་ཚང་སྒྲོ་བསྐྱུམ་ བཞག་དགོ་མི་དེ་ དེའི་ཚེས་ ༥ པའི་
དེའི་ཚེས་ ༩ རྒྱ་ཚོད་ འཕྱི་དྲུག་ སྤྱུམ་འཁོར་ཞིབ་དཔྱད་འབད་ནི་ ཨིན་ལས་བརྟེན་ཏེ་ ཨིན་
ཟེར་ ཁྱབ་བསྐྱུགས་འབད་མ་ ཨིན་པས།

Text A: Roman Dzongkha

Chapdra (91/163)

'Intshê 8-4-91

Thimphu Thrimsu Gabi yitsha le höbi chapdra nalu 'numkho tangchobi lakhe bj'ingmi yitshadi 'inda 'ngabi 'intshe gu tshöntshö godam zhâni 'ing z'e 'ime. Te 'nädön digi kôle Thrimsu Gabi drintshapgi bewacin âni yitsha godam zhâgomidi 'inda 'ngabi 'intshe gu tshöntshö lo pchegi 'numkho zh'ipce beni 'imle tendi 'ingz'e chapdra beu 'ime.

Text A: Phonological Dzongkha

ཆཔ་སྒྲ་ (༩༡/༡༦༣)

དབྱིན་ཆེ་ ༨་པ་ཉི་མ་

ཧྲིལ་འཕེལ་ཁྱེད་ཀྱི་ཡི་ཚེ་ལ་ཉེས་ཅི་ཆཔ་སྒྲ་ན་ལུ་རྒྱུ་ཁོ་ཏང་ཆེ་ཅི་ལ་ཁེ་བྱིང་མི་ཡི་ཚེ་
 དེ་དབྱིན་ཆེ་ ༥ ཅི་དབྱིན་ཆེ་ ༩ ཆོས་ན་ཆོས་ གོ་དམ་གཞུ་ནི་ཡིང་ཟེ་ཡི་མ་ས། ཏེ་རྣམ་དོན་དེ་
 གི་ཀོ་ལ་ཁྱེད་ཀྱི་སྒྲིན་ཆཔ་གི་ཅི་མ་ཅིན་ ལུ་ནི་ཡི་ཚེ་གོ་དམ་ གཞུ་གོ་མི་དེ་དབྱིན་ཆེ་ ༥
 ཅི་དབྱིན་ཆེ་ ༩ ཆོས་ན་ཆོས་ ལ་ཕྱེ་གི་རྒྱུ་ཁོ་ཞིཔ་ཅི་ཅི་ནི་ཡི་མ་ལ་ཉེན་དེ་ཡིང་ཟེ་ཁྱེད་སྒྲིན་ཅི་
 ཡི་མ་ས།

Text A: English translation

Announcement (91/163)

Date: 8 April '91

According to the announcement received from the Royal Bhutan Police in Thimphu, the Licence Issuing Office will be closed until the 9th of May. In this connection, a spokesman of the Royal Bhutan Police announced that the closing of that office until the 9th of May is due to the half-yearly vehicle inspection.

Dzongkha Sample Text B: Newspaper Excerpt

This text is an excerpt from the national weekly newspaper *Künsel*.

Text B: Traditional Dzongkha

རབ་བྱུང་ ༡༧ རབ་ལོ་ ༩༤༤
ལྷགས་ལྷག་ ལྷན་ ༣ པའི་ཆོས་
༤ གི་ ཀུན་གསལ་ནང་ལུ་

སྤྱི་ལོ་ ༡༩༧༡ དེའི་ནི་
ཟླ་ ༨ པའི་ ཚེས་ ༢༠ གི་
ཀུན་གསལ་ནང་ལུ་

གཞུང་གཡོག་པ་འགོ་དཔོན་གནས་སོར།

༡ རྒྱལ་གཞུང་ཞི་གཡོག་ལྷན་ཚོགས་ལས་ བདུན་ཕྱག་འདིན་ གཞུང་གི་འགོ་དཔོན་ཚུ་ གནས་
སོང་བཏང་པའི་སྐོར་ལས་ གསལ་བསྐྱབས་གནང་ཡི། དེ་ཡང་ཞབས་ཏྲིག་ལྷན་ཁག་གི་སློན་པོ་འོགས་
དག་ཤོས་ དཔལ་འབྱོར་རྩི་མཆོག་ འཛམ་གླིང་སྤྱི་ཚོགས་ཀྱི་ ཡིག་ཚང་ རེ་ནི་བ་ལུ་ འབྲུག་རྒྱལ་
གཞུང་གི་ གཏན་བཞུགས་སྐྱེ་ཚབ་འབད་ བསྐོས་གནང་ཡི། སོ་ནམ་ལས་ཁུངས་ཀྱི་ འུང་ཆེན་ དག་
ཤོས་ མཁའ་འགོ་དབང་ཕུག་ རྒྱལ་གཞུང་ཞི་གཡོག་ལྷན་ཚོགས་ཀྱི་ འུང་ཆེན་འབད་ གནས་སོང་
བཏང་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ ཉེ་མ་གི་ འུང་ཆེན་ལས་ ཕུག་ལུ་ ཕྱིས་བཞེས་ནི་ ཡིན་པས།
རྒྱན་འབྲེལ་ལྷན་ཁག་གི་ མཉམ་འབྲེལ་འུང་ཆེན་ ཉོབས་རྒྱས་རྩི་མཆོག་ ཞབས་ཏྲིག་ལྷན་ཁག་གི་
འུང་ཆེན་འབད་ གོ་གནས་ཡང་སང་ གནང་ཅུག། བགས་ཚབ་མདོ་ཆེན་ སངས་རྒྱས་འཕྲིན་ལས་
ལུ་ བགས་ཚབ་ ཡོངས་ཁྲབ་མདོ་ཆེན་གྱི་ གོ་གནས་གནང་ཅུག། བཅའ་ཕུག་རྫོང་བདད་ དག་ཤོས་
ཐུགས་རྩི་ཡོན་ཏན་དེ་ ཁྲིམས་ཁང་གོང་མ་ལུ་ ཁྲིམས་དཔོན་འབད་ བསྐོས་ཡོད་པ་ད་ སྤྱི་ཁྱོད་
བདད་ དག་ཤོས་ པ་སངས་ཉོབས་རྒྱས་ཀྱིས་ བཅའ་ཕུག་རྫོང་ཁག་གི་ ཕུག་ལུ་ ཕྱིས་ལེན་ནི་ ཡིན་
པས།

འབྲུག་པ་ལྟ་བུ་གཤམ་ལས་ཁུངས་ཀྱི་ འཛིན་སྐྱོང་མདོ་ཆེན་ འཛིགས་མེད་ཚུལ་ཁྲིམས་དེ་ སྤྱི་ལོ་ཨྲོང་
བདག་འབད་ གནས་སེར་ བཏང་གནད་ཅུག། ལྷན་ཅེ་ཨྲོང་བདག་ དག་ཤེས་ སྤོན་པ་རྒྱལ་མཆོན་
ཐིམ་ཕུག་ཨྲོང་ཁག་གི་ ཁྲིམས་དཔོན་འབད་ གནས་སེར་ བཏང་ཡོདཔ་ད་ སྤངས་ཐང་ཁ་དང་ དབང་
འདུས་ ཡར་རྒྱས་ལས་འགྲུལ་གྱི་ བདག་སྐྱོང་འགོ་དཔོན་ ཤེས་རབ་རྒྱལ་མཆོན་དེ་ ལྷན་ཅེ་ཨྲོང་
བདག་འབད་ གནས་སེར་ གནད་ཅུག། སོ་ནམ་ལས་ཁུངས་ཀྱི་ མཉམ་འབྲེལ་མདོ་ཆེན་ ཡུལ་ཕྱོེ་
དེ་ བུམ་ཐང་ཨྲོང་བདག་འབད་ གནས་སེར་ གནད་ཡོདཔ་ད་ ཉེ་མ་གྱི་ ཨྲོང་བདག་དེ་ བང་སྤིང་ལྷན་
ཁག་ནང་ ལྷན་ཁྲུ་འབད་དགོཔ་ ཡིན་པའི་ གནས་ཚུལ་འདྲུག།

Text B: Roman Dzongkha

rapjung cupdü, raplo gupja	cilo ciklong gupja gupcu
dr'ukcu rezhi, câ lu, dau	g'ôci 'inda zhibi 'intshe
sumbi tshê dr'ûgi Künsel nalu	kheci gi Künsel nalu

Zhung'yop gupön 'näso

Gäzhung zh'i'yo lhentsho le dünthra dina zhung gi gupön tshu 'näso tangmi kôle sädra 'nangyi. D'iya zh'apto lhenkha gi 'lönbo wom dr'âsho Pänjo Dôji chô dzomli citsho gi yitsha Jiniba lu Druzhung gi tenzhu kutshap be kö 'nangyi. Sönam läkhung gi dr'ungche dr'âsho Khandru 'Wangchu gäzhung zh'i'yo lhentsho gi dr'ungche be 'näso tang yöp zhindu hema gi dr'ungche le châla tsî zhêni 'ime. Jündre lhenkhagi 'nyamdre dr'ungche Topgä Dôji di zh'apto lhenkha gi dr'ungche be g'onä yâseng 'nangnu. Nâtshe doche Sangge Thrile lu nâtshe yongchap doche gi g'onä 'nangnu. Thimphu dzongda dr'âsho Thuji Öntö di thrimkha g'ôma lu thrimpö be köyöpda Paro dzongda dr'âsho Pâsa Topgä gi Thimphu Dzongkha gi châla tsî lenni 'ime. Drû tashä läkhung gi dzincong doche Jimi Tshüthrim di Paro dzongda be 'näso tang 'nangnu. Lhüntsi dzongda dr'âsho Pemba Gätshe Thimphu Dzongkha gi thrimpö be 'näso tang yöpda Pinakha da 'Wangdi yâge lägü gi dakcong gupö Shêrap Gätshe di Lhüntsi dzongda be 'näso 'nangnu. Sönam läkhung gi 'nyamdre doche Pêm Dôji di B'umtha dzongda be 'näso 'nang yöpda hema gi dzongda di nâsi lhenkha na 'nyen-zhu begop 'imbi 'nätshü du.

Text B: Phonological Dzongkha

འཕགས་ཀྱི་ཀླུ་ལྷ་མོ་
 རྒྱ་ལུ་རྒྱ་ལུ་
 ༦ རྒྱ་ལུ་ལྷ་མོ་ལྷ་མོ་

ཅི་ལོ་ ༡༩༩༡ རྒྱ་ལུ་རྒྱ་ལུ་
 རྒྱ་ལུ་རྒྱ་ལུ་
 རྒྱ་ལུ་ལྷ་མོ་ལྷ་མོ་

The Royal Civil Service Commission announced the transfer of some senior government officials this week. Dr'asho Pänjo Dôji, the Deputy Minister of Social Services, has been appointed as the permanent representative of the Royal Government of Bhutan to the United Nations in Geneva. The Secretary of the Department of Agriculture, Dr'asho Khandru 'Wangchu, will take over as the Secretary of the Royal Civil Service Commission from

the outgoing Secretary. Topgä Dôji, the Joint Secretary of the Ministry of Communications, has been promoted as the Secretary of the Ministry of Social Services. The Director of the Department of Forests, Sangge Thrinlă, has been promoted to the rank of Director General in the same department. Dr'âsho Thuji Öntö, the Thimphu Dzongda, has been transferred as Judge to the High Court in Thimphu, whereas Dr'âsho Pâsa Topgä, the Paro Dzongda, will take over the district administration in Thimphu. The Managing Director of the Bhutan Tourism Corporation, Jimi Tshüthrim, has been transferred as the Dzongda of Paro. The Dzongda of Lhüntsi, Dr'âsho Pemba Gätshe, will take over as the Judge of the District Court in Thimphu, while Shêrap Gätshe, the project manager of the Pinakha 'Wangdi Valley Development Project, has been transferred as the Dzongda of Lhüntsi. Pêm Dôji, the Joint Director of the Department of Agriculture, has been transferred as the Dzongda of B'umtha, and the outgoing Dzongda will report to the Ministry of Home Affairs for further orders.

Sample C: Short Story

This old Dzongkha short story about three bald men is entitled simply 'Pcäthe Sum', which means three bald men. An abbreviated version of this oral tradition was published in Book III of the anthology *Dzongkha Short Stories* collected by Dr'âsho Shêrap Thayä (Thimphu, 1987, pp. 19–23). The present version is an original oral tradition recorded by the authors. Because Roman Dzongkha, like French, makes use of apostrophes, French quotation marks « like these » are used to maintain the pleasant appearance of texts written in Roman Dzongkha.

Text C: Traditional Dzongkha

དཔལ་ཐལ་གསུམ།

ཉི དང་ཕུ་དུང་ཕུ་ གཡུལ་ཚན་གཅིག་ནང་ གྱིང་སྟོད་དཔལ་ཐལ་ གྱིང་སྟོད་དཔལ་ཐལ་ གྱིང་བར་
དཔལ་ཐལ་ ཟེར་ དུས་གཅིག་ལུ་ དཔལ་ཐལ་ ཅིག་ར་ཐདཔ་ གསུམ་ཡོདཔ་མས། ཚར་གཅིག་

འབདཝ་ད་ གྲོང་བར་དཔུལ་ཐལ་ ཚོང་ལུ་ འགྱོད་གོས་ལ་ཅིག་ཐོན་དེ་ འགྱོཝ་ད་ གྲོང་སྟོད་དཔུལ་
ཐལ་གྲིས་ ཤེས་སྟེ་ དེས་འབདན་ ཁོ་ཚོང་ལུ་ ཡར་སོ་ཡི། ལྷ་མ་ཕྱི་རུ་ ཁོ་གི་ཨམ་ཚུ་དེ་ འབད་
སར་ ཚར་གཅིག་ འགྱོ་གོ་ནི་ཟེར་ མཛོ་རྩལ། དེ་བཟུམ་སྟེ་ གྲོང་སྟེད་དཔུལ་ཐལ་ གྲིས་ཡང་ ཤེས་
སྟེ་ ཁོ་གིས་ཡང་ གྲོང་སྟེད་དཔུལ་ཐལ་ གཟུམ་འབད་རང་ མཛོ་རྩལ།

ཕྱི་རུ་གནས་སྤོ་ཞིན་ལས་ གྱིང་སྤྲད་དཔལ་ཐལ་ གྱིང་བར་དཔལ་ཐལ་གྱི་ ལམ་ཚུ་དེ་ འབད་ས་
འགྱུར་ད་ གྱིང་སྤྲད་དཔལ་ཐལ་ཡང་ འོང་དེ་ ཁོང་དཔལ་ཐལ་གཉིས་ གྱིང་བར་དཔལ་ཐལ་གྱི་ སྤྱོ་
ཁར་ ཁ་ཐུག་ཀྱང་ལས་ གྱིང་སྤྲད་དཔལ་ཐལ་གྱི་ ལམ་ས་ཁར་ གྱིང་བར་དཔལ་ཐལ་དེ་ མ་ཁོང་
པས་ མཉེ་ཉེ་ ཁྱིམ་བསྐྱོར་ར་ ཀྱབ་ཉེ་ བྱོགས་ད་ གྱིང་སྤྲད་དཔལ་ཐལ་ ཁྱིམ་ཡང་ དེ་སྤྱོ་མཉེ་ཉེ་
གཅིག་གིས་

ཁྱིམ་གཤམས་བསྐྱེད་ཀྱིས་ གཅིག་གིས་ ཁྱིམ་གཤམ་བསྐྱེད་ཀྱིས་ གྲོགས་དྲ་ གཉིས་ཆར་ ཁྱིམ་གྱི་
 ཀྱུཔ་ཁར་ ལ་ཐུག་ཀྱིས་ཀྱིས་ འོ་འོ་ཐོ་ཐོ་འོ་འོ་ མཐོ་སྟོ་ འོ་ག་ལྟ་བུ་ གྲོགས་དྲ་ གཉིས་ཆར་
 ཁྱིམ་གྱི་ལུང་ཁར་ ལ་ཐུག་ཀྱིས་ འོ་འོ་ཐོ་ཐོ་འོ་འོ་ མཐོ་སྟོ་ གཉིས་ཆར་ བད་དོག་དེ་ གྲོགས་དྲ་
 ཁྱིམ་མའི་གདོང་ཁར་ ལ་ཐུག་ཀྱིས་མཆིས་ཀྱིས་ དེ་ལས་ གཉིས་ཆར་གིས་ དྲ་དེས་ ག་དེ་འབད་
 རང་ གྲོགས་ཀྱི་ མི་དེ་གིས་ མི་བཞག་ནི་ལས་ ཟེར་མཐོ་དེ་ གཅིག་གིས་གཅིག་འགྲུར་ གཅིག་གིས་
 བཟུང་ གཅིག་གིས་ སོ་བསྐྱེད་བསྐྱེད་དང་ གཅིག་གིས་དེ་གིས་ཡང་ སོ་བསྐྱེད་བསྐྱེད་ཀྱིས་ དེ་ལས་
 གཅིག་གིས་ གྱི་འབལ་བསྐྱེད་དང་ གཅིག་གིས་འདི་གིས་ཡང་ དེ་སྟེ་རང་བསྐྱེད་ འཐོ་ཐོ་འོ་འོ་ལས་
 དེ་ལས་ གཉིས་ཆར་གིས་ དྲ་འབད་ན་དེ་གིས་ བཞག་རང་ མི་བཞག་ལས་ ཟེར་མཐོ་དེ་ དེ་ལས་
 ཐབས་རང་མེད་པར་ གཅིག་གིས་གཅིག་འགྲུར་ མཆོང་བཏང་ཀྱིས་།

དེ་སྐྱེ་གྲི་ལལ་ ལྷགས་འབད་བརྒྱབ་པའི་ མཐའ་མཇུག་ཁར་ ཁོང་རང་ དབྱལ་ཐལ་གཉིས་ གཅིག་
གིས་གཅིག་ སྐྱལ་བཏང་དུག། དེ་ལས་ ཉང་གི་ཨམ་དེ་ རྩོལ་ཉལ་ག་ ཆབ་གསལ་འཕྲོན་པ་
མོ་གི་ ཁྱིམ་གྲི་གདོང་ཁར་ དབྱལ་ཐལ་གཉིས་ བསད་བསད་པ་ མཐོང་ཅུག། དེ་སྐྱེ་མཐོང་མ་ཅིག་
མོ་རྣམ་མེད་ས་མེད་ རྣམ་རྟེག་ལང་སྟེ་ མི་གྲ་གྲིས་བསད་ཅུང་ གྲུགིས་བསད་ཅུང་ རོ་བཞག་སི་
ནང་འི་ ཁྱིམ་མའི་རྩ་བར་ ཨིན་པས་ཟེར་ རྩོུག། ཨིན་ཅུང་ དཔེ་ ལག་ཉིས་ལག་གསུམ་ དེ་
འགྲུར་རང་ ཐོག་འོང་ཟེར་ནི་ སྐྱོགས་དེ་ ཆ་ཉེར་བརྩོན་ ག་གིས་ཡང་ མ་ཤེས་པ་ལས་ རོ་དེ་གཉིས་
ག་ཟེངས་འེ་རེ་ནང་ བརྩལ་ས་སྟེ་ བསུམ་སྟེ་ སྤ་བཞག་ཅུག།

དེའང་ཨམ་དེ་དག་དེསྒྲེལ་བའདུན་དྲག་ག་ཟེར་མཉམ་སྒྲིབ་སྒྲིབ་པའི་བར་ན་རང་ཨམ་སྒྲོམ་ཆེན་
བསྐྱེད་སྒྲོམ་ལྟ་བུའི་གཅིག་མོ་གི་སྒྲོམ་འཛུགས་ཅོད་ལྟུག་ལྟེ་ཨམ་དེགིས་ཨམ་སྒྲོམ་ཆེན་དེ་
ལྟ་སྒྲིབ་དང་ཆར་མ་འགྲའ་འགྲའ་མ་འཕད་གྱིན་མི་ལྟུམ་ལྟུ་ལྟེ་སྒྲེལ་བསྒྲུབ་ལྟུག་དཔའི་ཨམ་སྒྲོམ་

ཆེན་དགེ་སྤྱོད་ལུ་སྤྱོད་གཅིག་སྤྱོད་ནི་ཡོད་ཀྱིས་ཉན་འོང་ག་ཟེར་བསྐབ་ད་ཡལ་སྒྲོམ་
ཆེན་དེ་གིས་ཡང་ཉན་འོང་དབའེ་བསྐབ་ཤིག་ག་ཅི་སྤྱོད་ནི་ཡོད་པ་སྒྲོ་ཟེར་སྐབ་ཅུག།

དེ་ལས་ཡལ་དེ་གིས་དའེ་ཡལ་དབྱལ་ཐལ་གྱིང་མི་འདི་མར་ཆབ་ལུ་ཅིག་བསྐལ་ནི་ཡོད་པ་
ཡིན་ས་གྱིས་གཅིག་བསྐལ་བར་འགྱུ་མི་བྱིན་ག་སྒྲོ་ཟེར་སྐབ་ད་ཡལ་སྒྲོམ་ཆེན་གྱིས་ཡང་
འ་འགྱུ་བྱིན་ནི་ར་སྐལ་དབའེ་ཟེར་སྐབ་ཅུག།

དེ་ལས་ཡལ་དེ་གིས་གཟེམ་གཅིག་ཡལ་སྒྲོམ་ཆེན་གྱི་སྐལ་ཏོ་འགྱུར་བསྐལ་སྤེ་ནེ་སྤེ་སྐབ་
ཅུག་ད་གྱིང་འོག་འོང་མ་དམེན་རྒྱབ་འོག་དེ་རྩ་ལས་རང་མ་བལྟ་བར་ཤོག་སྤེ་རེད་ཟེར་སྐབ་
སྤེ་བཏང་ད་ཅུག།

དེ་ལས་ཡལ་སྒྲོམ་ཆེན་གྱིས་གཟེམ་དེ་མར་རྒྱན་ད་བསྐལ་བཞག་སྤེ་འོག་གིས་ནང་ལྷོད་པ་ད་
ཡལ་དེ་གིས་སྐབ་སྐབ་མས་ཞུ་ཡལ་སྒྲོམ་ཆེན་གྱིས་རྒྱབ་འོག་མ་བལྟ་ཟེར་སྐབ་སྐབ་པར་
རང་འོག་བལྟ་བཏང་ད་ཅུག་སྒྲོ་ཟེར་སྐབ་ད་ཡལ་སྒྲོམ་ཆེན་གྱིས་ཡང་ཞུ་ཐངས་ཤོག་གཅིག་
དེ་བལྟ་ད་ཡི་སྤེ་མར་རྒྱུ་འོང་ཐངས་མར་ལྷོད་པ་ད་ཡང་ན་དགེ་ལུ་དགེ་རྩ་ལོ་ཡང་ན་མི་རྟག་ལས་
འཇུག་འོ་ཟེར་མ་ག་ནི་ཡང་མེད་པར་མི་ལུས་རིན་པོ་ཆེ་སེམས་ཅན་བཟུམ་སྤེ་ཆབ་ལུ་བསྐལ་
བཏང་ཡི་མནོ་སྤེ་སྤེ་ཆེ་སྤེ་ཐངས་ཤོག་གཅིག་འོག་བལྟ་དགོས་ར་ཐལ་སོ་ཡི་ཟེར་སྐབ་ད་ཡལ་
དེ་གིས་ཡང་ཡིན་པས་ས་ཁོ་འོག་ན་ཐོན་འོང་ཅུག་ས་ཡལ་བལྟ་ཤིག་ཟེར་གཟེམ་གཅིག་པ་དེ་
ཁ་སྤེ་སྤེ་མ་ད་སྒྲོམ་ཆེན་ཡང་ག་དེ་སྤེ་ཡིན་ན་ཟེར་ཏེ་ལས་དེ་ཡིན་པས་ཁོ་རས་ཟེར་སྐབ་
ཅུག།

དེ་ལས་ཡལ་དེ་གིས་དོ་རུང་ཡལ་དེ་ལུ་ནེ་སྤེ་སྐབ་ཅུག་ད་གྱིང་རང་ཉམས་མཆོར་རུང་མཆོར་མ་
ཡིས་མས་ད་རུང་ཡང་ཆོར་གཅིག་འགྱུ་དགོས་ས་སྤེ་ཆབ་ལུ་བསྐལ་མ་ད་ཁོ་འོག་པ་ཡིན་
པས་དགངས་ལུ་བསྐལ་མ་ཅིན་དག་ནི་འདྲ་བས་མེན་ན་ཟེར་སྐབ་ད་ཡལ་སྒྲོམ་ཆེན་དེ་གྱིས་
ཡང་ཡིས་པས་སྤེ་ཤིག་ཟེར་སྐབ་དེ་ལུ་མའེ་གཟེམ་གཅིག་པ་དེ་ཡར་གངས་ལུ་བསྐལ་བར་
སོང་ཅུག།

དེ་ཡང་དེ་སྤེ་ས་ཁག་སོ་སོར་ལུ་བསྐལ་བར་བཏང་དགོས་དེ་ཡང་ཆབ་ལུ་དེ་རང་བསྐལ་བ་
ཅིན་སྒྲོམ་ཆེན་གྱིས་མ་ཆོད་རོགས་གཞན་གྱིས་ཡང་ཤེས་འོང་མནོ་སྤེ་ཡལ་འདི་གྱིས་གནས་
སྐབས་བསྟོན་བསྟོན་ཡིས་མས།

དེ་ལས་ཡལ་སྒྲོམ་ཆེན་དེ་ཕྱི་རྩོད་འོག་གིས་ནང་ལྷོད་པ་ད་ཡལ་དེ་གིས་ད་མིས་འབདན་ཡལ་
སྒྲོམ་ཆེན་གྱིས་འོག་བལྟ་རང་མ་བལྟ་བས་ཁོ་རྒྱུ་འོག་མ་འོང་ཟེར་སྐབ་དང་ཡལ་སྒྲོམ་ཆེན་
གྱིས་ནེ་སྤེ་སྐབ་ཅུག་ད་མིས་འདི་ཁོ་རྒྱུ་འོག་འོང་མ་ག་དེ་འབད་འོང་ནི་ཁོ་དགེས་ཡར་ཤིང་
ཁར་སྤྱིང་སྤྱིང་འབད་བསྐལ་བཞག་ཡོད་པར་ཟེར་སྐབ་ཅུག།

དེ་ལས་ ཡམ་དེ་གིས་ སེམས་ཁར་ དཔབ་དན་ དེ་ཅིག་རང་ཡིན་ ཟེར་མཛོད་ཏེ་ ཡམ་སྒྲོམ་ཆེན་
 ལུ་ ཏྲོ་དང་ཆང་རྩེ་གིན་ ཡམ་སྒྲོམ་ཆེན་ཡང་ ཏྲོ་ཟ་ ཆང་མཐུང་སྟེ་ སྟོང་སྟོང་དཔའི་ བར་ན་ར་ གྲོང་
 བར་དཔུལ་ཐལ་ ཆོང་ལས་ལོག་ ཏྲོ་དེ་ སྒྲོ་ལས་རྩུར་ ཐོན་མ་ཅིག་ ཡམ་སྒྲོམ་ཆེན་ཡང་ རྣམ་
 ཏྲོག་ལངས་མའི་ རྒྱགས་ཀྱིས་ དེ་ཁྲོད་ལས་ ཡར་ལོང་མ་ཅིག་ དུམ་ལངས་དེ་ བེ་སྟེ་ སྐབ་རུག་
 ཞུ་ཁོ་རེ་ དཔུལ་ཐལ་ ཁྲོད་ཀྱིས་ཡང་ མར་ཆབ་ལུ་ བསྐྱལ་རུང་ ཁྲོད་མི་སྟོང་པས་ ཡར་གངས་
 ལུ་ བསྐྱལ་རུང་ ཁྲོད་མི་སྟོང་པས་ ག་ཏེ་བསྐྱལ་རུང་ ཁྲོད་མི་སྟོང་པས་ ཟེར་སྐབ་ད་ རང་གི་ཡམ་
 དེ་གིས་ དབའེ་ དབའེ་ དེ་མེན་ དེ་མེན་ ཟེར་སྐབ་སྐབ་པའི་ བར་ན་རང་ ཡམ་སྒྲོམ་ཆེན་གྱིས་ པ་ཏ་
 འབལ་མ་ཅིག་ དཔུལ་ཐལ་དེ་གི་ སྤྱི་གཙུག་སྤྱག་ལུ་ གང་བཏང་ བྱིན་མ་དནི་ རང་གི་ཡམ་ གྲོང་
 བར་དཔུལ་ཐལ་ཡང་ ད་སྟོནི་བར་ན་ར་ ཏལ་བཏང་ད་རུག།
 དེམ་ཅིག་གི་བར་ན་ ཡམ་སྒྲོམ་ཆེན་ཡང་ ར་ཡལ་མ་དེ་ ཡལ་སོང་རུག་ དཔུལ་ཐལ་ གསུམ་ཡང་
 བེ་ཅིག་སྟེ་ ལ་དག་སོང་མ་ ཡི་མས།

Text C: Roman Dzongkha

Pcäthe Sum

D'angphu d'ungphu 'ütshe cina j'ongtö pcäthe, j'ongme pcäthe, j'ongb'a pcäthe z'e d'ücilu pcäthe cora thep sum yöpmé.

Tshâci beuda j'ongb'a pcäthe tshonglu jogopci thöndi jouda j'ongtö pcäthegi shêdi « D'ariben kho tshonglu yâsoyi. Tama pchiru khögi 'amsudi besa tshâci jogeno » z'e 'nônu. D'i zumbe j'ongme pcäthegiya shêdi khögiya j'ongtö pcäthe zumbera 'nônu.

Pchiru 'namsô zh'ile j'ongme pcäthe j'onb'a pcäthegi 'amsudi besa jouda j'ongtö pcätheya ongdi khong pcäthe 'nyî j'ongb'a pcäthegi gokha khâthu caple j'ongme pcäthegi semkha « j'onb'a pcäthedi masongme » 'nôdi chim kori capdi bj'öpda j'ongtö pcäthegiya d'ebe 'nôdi cigi chim 'äko cap cigi chim 'önko cap bj'öpda 'nyichara chimi japkha khâthu capnu « D'oro thwo ongyi » 'nôdi lotacap bj'öpda 'nyichara chimi z'ukha khâthucap « D'oro nâ thwo ongnu » 'nôdi 'nyichara nâd'odi bj'öpda chimi dongkha khâthu capchenu.

D'ele 'nyicharagi « d'a d'ari g'adebera bj'öru 'midigi mizhânime » z'e 'nôdi cigi cigu tsipz'â cigi sodam tömda cipdigiya sodam tönnu. D'ele cigi g'i

bä tömda cipdigiya d'ebra tön thwo omlä, d'ele 'nyicharagi « d'âben digi zhâra mizhabe » z'e 'nôdi d'ele thapra meba cigi cigu chongdanu.

D'ebe g'ikhe shûbe cabi thama thanjukha khongra pcäthe nyî cigi ci drädanu.

D'ele nanggi 'amdi dr'oba chapsa thömda mô chimi dongkha pcäthe 'nyî sesep thongnu. D'ebe thömcî mo 'namesame 'namto langdi « 'mi g'âgi sêru g'ugi sêru rozhasi nâ ngê chimi tswö ime » z'e 'nônu. 'Ingru d'a d'i khâyne khâsu ngegura pho ong z'e 'no drödi tshangetön g'agiya mashêple rodi 'nyî zem rerena tsûbe damdi bâzhânu.

D'ele 'amdi « d'a g'adebe ben dr'aga » z'e 'nô dödübi b'ânara 'ap gomchep sö'nyom lhangmici mo goitswo hönu. Te 'amdigi 'ap gomchep dilu to da chang madrang dâmbe bj'inmi shülü nebe 'lapnu. « 'wae, 'ap gomche, 'ngâgi chölu 'lôci 'lapni yô. Chögi nyeong ga? » z'e 'lapda 'ap gomche digiya « nyêong 'wae! 'lapsh! g'aci 'lapni yöpmo » z'e 'lapnu.

D'ele 'am digi « nge 'ap pcäthe j'ongmidi mâ chaplu ci kâni yöbisa chögici kâwa jô mibj'in ga 'mô » z'e 'lapda 'ap gomche giya « â, jô bj'innira mam, 'wae » z'e 'lapnu.

D'ele 'am digi zemci 'ap gomchegi gätogu kâbe nebe 'lapnu: « D'a, chö lo omdamen japlo tsalera matawa shô, 'mare » z'e 'lapbe tangdanu.

D'ele 'ap gomchegi zemdi mâ chuna kâzhâbe lochina höpda 'am digi 'la'lapme: « â, 'ap gomchegi japlo mata z'e 'la'labara lo tâdanu, 'mô ! » z'e 'lapda 'ap gomche giya « â, thempho cidi tâdayi te. Mâ chui thama höpda yân geu getsalo yân mita lamjulo z'eu ganeye meba 'milü rinche semce zumbe chaplu kâdayi 'nô dichedi temphoci lotagopra thäsöyi » z'e 'lapda 'am digiya « 'imbese kho lo nâ thwo ongnu sa, 'ana tash! » z'e zem cipdi khapchi tömda gomcheya g'adebe 'ina z'e halädi « 'imbe khore » z'e 'lapnu.

D'ele 'am digi d'oro 'ap dilu nebe 'lapnu: « D'a, chöra nyamtshêru tshêume, d'oroye tshâci jogobe. Te chaplu kâuda kho lopme. D'a g'anglu kâwacin dr'âni drä, mena? » z'e 'lapda, 'ap gomchep digiya « 'ime 'mosh » z'e 'lapdi shümai zem cipdi yâ g'anglu kâwa songnu.

D'iya d'ebe sakhâ sôsölu kâwa tanggomi diya chaplu d'ära kâwacin gomchegi matshe rôzhen giya shêong 'nôdi 'am digi 'näkap töntöm 'ime.

D'ele 'ap gomchedi pchiru lo china hōpda 'am digi « d'ariben 'ap gomchegi lotara mataye kho nâ lo mwo ong » z'e 'lapda, 'ap gomchegi nebe 'lapnu: « d'ari di, kho nâ lo ongma g'adebe ongni, kho'ngâ yâshingkha dringdribe damzhâ yōba » z'e 'lapnu.

D'e'le 'am digi semkha « d'aben d'ecira 'ing » z'e 'nôdi 'ap gomchelu to da chang tshu bj'ing, 'ap gomcheya to z'a chang thungbe dödöbi b'ânara j'ongb'a pcäthe tshongle lo hödi, golätshu thömci 'ap gomcheya 'namto langmi shûgi d'ethröle yâlômci d'umlangdi nebe 'lapnu: « ô, khore! pcäthe chö giya mâ chaplu käru chö midöbe, yâ g'anglu käru chö midöbe, g'ati käru chö midöbe » z'e 'lapda, nangi 'am digi « 'wae, 'wae, d'imä, d'imä » z'e 'la'labi b'ânara 'ap gomchegi pata bäucin pcäthe digi pcitsi bûlu g'ang tang bj'imdan nangi 'ap j'ongb'a pcätheya d'â gobanara hä tangdanu. D'emcigi b'âna 'ap gomcheya ra yäude yäsonu. Pcäthe sumya necibe la d'âsop 'ime.

Text C: Phonological Dzongkha

ਪ੍ਰਸੰਨੇ ਸੁਖ।

[illegible]

དེལེ་ རྟི་ཆར་གྱི་ ན་ དའི་ ག་དེ་མེར་ ལྷོ་ཅུ་ མི་དེ་གི་ མི་གཞུ་ནི་མེ་ ཟེ་ ལྷོ་དེ་ ཅི་གི་ཅི་གུ་ ཅོལ་ཟུ་
 ཅི་གི་ སོ་དམ་ཏོས་མ་ད་ ཅིལ་དེ་གི་ལ་ སོ་དམ་ཏོན་ཅུ་ དེལེ་ ཅི་གི་ གི་མས་ཏོས་མ་ད་ ཅིལ་དེ་གི་
 ལ་ དེ་མེར་ཏོས་ན་ མོ་འོམ་ལེ་ དེལེ་ རྟི་ཆར་གྱི་ དུ་མེན་དེ་གི་ གཞུ་རམི་གཞ་མེ་ ཟེ་ ལྷོ་དེ་ དེལེ་
 ཐལ་རམེ་མ་ ཅི་གི་ཅི་གུ་ ཆོང་ད་ཅུ།

དེ་མེ་ གི་ལེ་ ལུ་མེ་ཅམི་ཐལ་མ་ ཐན་རྩུ་ལ་ ཁོང་ར་ ལུ་མ་ཐེ་རྟི་ ཅི་གི་ཅི་ སྐལ་ད་ཅུ། དེལེ་ ནང་གི་
 ཡམ་དེ་ གོ་མ་ ཏ་ས་ ཆལ་ས་ཐོས་མ་ད་ མོ་ཆེ་མི་ རོང་ལ་ ལུ་མ་ཐེ་རྟི་ སེ་སེལ་ཐོང་ཅུ། དེ་མེ་ཐོམ་
 ཅི་ མོ་ རྣ་མེ་ས་མེ་ རྣམ་ཏོལ་དེ་ མི་ གུ་གི་སྤེ་ཅུ་ གུ་གི་སྤེ་ཅུ་ རོ་གཞ་སི་ ལུ་རྩེ་ ཆེ་མི་རྩོ་ ཡི་མེ་
 ཟེ་ ལྷོ་ཅུ། ཡིང་ཅུ་ དེ་དེ་ ལུ་ཉེ་ལུ་སྤེ་ དེ་གྲུ་ར་ སོ་འོང་ ཟེ་ རོ་སྤྱོ་དེ་ ཆོང་ཏོན་ གུ་གི་ལ་ མ་ལེལ་ལེ་
 རོ་དེ་རྟི་ གཞེམ་རེ་རེན་ ལྷོ་མེ་ དམ་དེ་ མུ་གཞུ་ཅུ།

དེལེ་ ཡམ་དེ་ ན་ ག་དེ་མེ་མེན་ ག་མ་ ཟེ་ ལྷོ་དོས་དོས་མི་ བུ་ན་ར་ ཡལ་ཁོམ་ཆེལ་ སོས་རྟི་མ་
 ལྷང་མི་ཅི་ མོ་ཁོའི་རྩོ་ ཏོས་ཅུ། ཏེ་ ཡམ་དེ་གི་ ཡལ་ཁོམ་ཆེལ་ དེ་ལུ་ ཏོང་ཆང་རྩེ་ མ་སྤྱང་ སྐལ་
 མེ་ གྱིང་མི་ལུ་སྤེ་ བེ་མེ་ སྐལ་ཅུ། དལའེ་ ཡལ་ཁོམ་ཆེ་ རྩེ་གི་ ཆོས་ལུ་ སྤྱོ་ཅི་ སྐལ་ནི་ཡོས་ ཆོས་
 གི་ ཉེ་འོང་མ་ ཟེ་ སྐལ་ད་ ཡལ་ཁོམ་ཆེ་ དེ་གི་ལ་ ཉེ་འོང་ དལའེ་ སྐལ་ཤ་ ག་ཅི་སྐལ་ནི་ ཡོས་ལ་
 མོ་ ཟེ་ སྐལ་ཅུ།

དེལེ་ ཡམ་དེ་གི་ དེ་ཡལ་ ལུ་མ་ཐེ་ རོང་མི་དེ་ ལུ་ ཆལ་ལུ་ཅི་ གས་ནི་ ཡོས་མི་ས་ ཆོས་གི་ཅི་ གས་
 མ་ རྩོ་ མི་གྱིང་ག་ ལྷོ་ ཟེ་ སྐལ་ད་ ཡལ་ཁོམ་ཆེ་གི་ལ་ ལུ་ རྩོ་ གྱིན་ནི་རམམ་ དལའེ་ ཟེ་ སྐལ་ཅུ།
 དེལེ་ ཡམ་དེ་གི་ གཞེམ་ཅི་ ཡལ་ཁོམ་ཆེ་གི་ གས་ཏོག་ གས་མེ་ བེ་མེ་སྐལ་ཅུ་ ན་ ཆོས་ལོ་འོམ་
 ད་མེན་ རལ་ལོ་ ཅེ་ལེ་ར་ མ་ཏ་མ་ཤོ་ སྤེ་ལེ་ ཟེ་ སྐལ་མེ་ ཏང་ད་ཅུ།

དེལེ་ ཡལ་ཁོམ་ཆེ་གི་ གཞེམ་དེ་ ལུ་ རྩུན་ གས་གཞུ་མེ་ ལོ་ཆེན་ ཏོས་ལ་ད་ ཡམ་དེ་གི་ སྐལ་སྐལ་
 མེ་ ལུ་ ཡལ་ཁོམ་ཆེ་གི་ རལ་ལོ་མ་ཏ་ ཟེ་ སྐལ་སྐལ་ར་ ལོ་ཏུ་ད་ཅུ་ ལྷོ་ ཟེ་ སྐལ་ད་ ཡལ་ཁོམ་
 ཆེ་གི་ལ་ ལུ་ ཐེམ་པོ་ཅི་དེ་ ཏུ་ད་ལི་ ཏེ་ ལུ་ རྩུའི་ཐལ་ ཏོས་ལ་ད་ ལུན་ ཆེ་ཏུ་ཆེ་ཅེ་ལོ་ ལུན་ མི་
 ཏ་ལམ་རྩུ་ལོ་ ཟེ་ཏུ་ ག་ནི་ལོ་མེ་མ་ མི་ལུ་ས་རིན་ཆེ་ སེམ་ཅི་གཞུམ་མེ་ ཆལ་ལུ་ གས་ད་ལི་ ལྷོ་ དེ་
 ཆེ་དེ་ ཐེམ་པོ་ཅི་ ལོ་ཏ་རྒྱལ་ར་ ཐལ་སོ་ལི་ ཟེ་ སྐལ་ད་ ཡམ་དེ་གི་ལ་ ཡིམ་མེས་ ལོ་ལོ་རྩུ་ མོ་
 འོང་ཅུ་ས་ ཡེན་ཏཤ་ ཟེ་ གཞེམ་ཅིལ་དེ་ ལ་ཕྱི་ ཏོས་མ་ད་ སྐལ་ཆེལ་ ག་དེ་མེ་ཡི་ན་ ཟེ་ ཏེ་ལེ་དེ་
 ཡིམ་མེ་ ལོ་རེ་ ཟེ་ སྐལ་ཅུ།

དེལེ་ ཡམ་དེ་གི་ དོ་རོ་ ཡལ་དེ་ལུ་ བེ་མེ་ སྐལ་ཅུ་ ན་ ཆོས་ར་ ཉམ་རྩོ་ཅུ་ ལྷོ་ལེ་ དོ་རོ་ལེ་ ཆོ་
 ཅི་ རོ་ཁོ་མེ་ ཏེ་ ཆལ་ལུ་ གས་ལུ་ད་ ལོ་ ལོ་ལེ་མེ་ ན་ གང་ལུ་ གས་མ་ཅིན་ བུ་ནི་སྐལ་ མེ་ན་ ཟེ་

སྤུལ་ན་ འཕ་ཁྱོམ་ཆེལ་ དི་ཤི་ཡ་ ཨི་མེ་ སྤྱོད་ ཟེ་ སྤུལ་དི་ བྱམ་མའི་ གཟེམ་ཅིལ་དི་ ཡུ་ གང་
 ལུ་ ཀམ་མ་མེད་ཀྱི།
 དི་ཡ་དེ་ཟེ་ ས་ཁྲ་ སྤྱོ་སྤྱོ་ལུ་ ཀམ་མ་ ཏང་ཁྱོ་མི་དི་ཡ་ ཆལ་ལུ་དམ་ར་ ཀམ་མ་ཅིན་ ཁྱོམ་ཆེ་
 མ་ཆེ་ རྒྱ་གཞིན་ཤི་ཡ་ སྤེ་འོང་ རྒྱ་དི་ ཨམ་དི་ཤི་ རྣམ་ཀལ་ ཏོས་ན་ཏོས་མ་ ཨི་མེ།
 དེ་ལེ་ འཕ་ཁྱོམ་ཆེ་དི་ བྱི་རུ་ ལོ་ ཆིན་ ཉམ་པ་ན་ ཨམ་དི་ཤི་ དམི་ཟེན་ འཕ་ཁྱོམ་ཆེ་ཤི་ ལོ་ཏ་
 ར་ མ་ཏ་ལེ་ ལོ་རྒྱ་ལོ་རྒྱ་འོང་ ཟེ་ སྤུལ་ན་ འཕ་ཁྱོམ་ཆེ་ཤི་ བེ་ཟེ་ སྤུལ་རུ་ དམི་དི་ ལོ་རྒྱ་ ལོ་འོང་
 མ་ ག་དེ་ཟེ་ འོང་ནི་ ལོ་རྒྱ་ ཡུ་ཤིང་ལ་ སྤྱིང་སྤྱིང་ དམ་གཞུ་ལོས་ཤ་ ཟེ་ སྤུལ་རུ།
 དེ་ལེ་ ཨམ་དི་ཤི་ བེམ་ལ་ དེ་ཟེན་ དེ་ཅིར་ ཨིང་ ཟེ་ རྒྱ་དི་ འཕ་ཁྱོམ་ཆེ་ལུ་ ཏོ་ན་ ཆང་ཚུ་བྱིང་
 འཕ་ཁྱོམ་ཆེ་ལ་ ཏོ་བ་ ཆང་ཐུང་ཟེ་ རྣམ་དོས་ཤི་ བུ་ན་ར་ རྩོང་བ་བྱམ་ཟེ་ ཆོང་ལེ་ ལོ་ཉམ་དི་ ཁྱོ་ལེ་
 ཆུ་ ཐོས་མ་ཅི་ འཕ་ཁྱོམ་ཆེ་ལ་ རྣམ་ཏོ་ལང་མི་ བྱི་ཤི་ དེ་ཁོས་ལེ་ ཡུ་ལྷོ་མ་ཅིན་ དུམ་ལང་དི་ བེ་ཟེ་
 སྤུལ་རུ་ རྒྱ་ ལོ་ལེ་ བྱམ་ཟེ་ ཆོས་ཤི་ཡ་ རྒྱ་ཆལ་ལུ་ ཀམ་རུ་ ཆོས་མི་དོས་ཤི་ ཡུ་གང་ལུ་ ཀམ་རུ་
 ཆོས་མི་དོས་ཤི་ གུ་ཏི་ ཀམ་རུ་ ཆོས་མི་དོས་ཤི་ ཟེ་ སྤུལ་ན་ བང་ཤི་ ཨམ་དི་ཤི་ དབའེ་ དབའེ་
 དིམས་ དིམས་ ཟེ་ སྤྱི་སྤྱི་ བུ་ན་ར་ འཕ་ཁྱོམ་ཆེ་ཤི་ པ་ཏ་ ཟས་བྱ་ཅིན་ བྱམ་ཟེ་དི་ཤི་ བྱི་ཅི་རྒྱ་
 ལུ་ གང་ཏང་ བྱིམ་ནན་ བང་ཤི་འཕ་ རྩོང་བ་བྱམ་ཟེ་ལ་ དུ་ ཁྱོ་ཟ་ན་ར་ ཉམ་ ཏང་ན་ཀྱི།
 དེམ་ཅི་ཤི་ བུ་ན་ འཕ་ཁྱོམ་ཆེ་ལ་ ར་ཡས་བྱ་དེ་ ཡས་སོ་རུག་ བྱམ་ཟེ་ སུམ་ལ་ བེ་ཅི་ཟེ་ ལ་དུ་
 སོལ་ ཨི་མེ།

Text C: English translation

The Three Bald Men

Once upon a time, in a village there lived at the same time three bald men who looked exactly alike, known as the bald man who lived uphill, the bald man who lived downhill, and the bald man who lived in the middle of the slope.

Once, when the middle-of-the-slope bald man was going off to the marketplace, the uphill bald man, finding out about this, thought “He’s going to the marketplace today.

Later on, in the evening, I’ll go over to where his wife is”. The downhill bald man, having found out, had begun to think the very same thing. That evening after nightfall, when the downhill bald man went to where

the middle-of-the-slope bald man's wife was, and the uphill bald man went there as well, and the two bald men ran into each other right outside of the middle-of-the-slope bald man's house. When they saw each other, the downhill bald man thought, "the middle-of-the-slope bald man appears not to have gone off to the market after all" and ran off around the house. As this was happening, the uphill bald man thought the very same thing, and started to run away from the downhill bald man. So, whilst one of them ran counterclockwise around the house, the other ran clockwise around the house, and the two of them ran into each other at the back of the house. They both thought "There he is again!" and ran off around the house again only to run into each other at the side of the house. "There he is again," they both thought and ran off yet again only to run into each other again on one side of the house. At this point, they both grew angry and thought "There he is again," and they both turned around and ran off, and then they both panicked, and each got the impression that the other must be chasing him. They ran off only to run into each other again in front of the house.

Then both of them thought, "Now today no matter how hard I try to run away, this guy won't give up his pursuit". They both got angry at each other. When one of them gritted his teeth, and the other also one gritted his teeth as well. Then when one of them took out his machete, the other one also did the same. Then they both thought "This guy is really not going to let me go", and since that left each of them with no choice, they both attacked each other.

Then after fighting fiercely with their machetes, they at last both ended up killing each other. Then the next day in the morning, as the lady of the house was going out to have her bowel movement, then in front of her house she saw two slaughtered bald men. When she saw this, she was quite horrified and thought, "Whoever has killed these people, they left the dead bodies at my house. So now the blame will be put on me," she thought. Because of her anxiety, she quickly hid the two dead bodies,

each corpse in one of the big wicker baskets, tying them shut and packing them away before anyone could find out and blame her for the murders. Then, as she sat thinking, “Now, how can I get out of this fix?”, an elderly beggar happened to pass by asking for alms. Then, after the woman had given the mendicant sage as much rice as he could eat and as much beer as he could drink, she inquired, “I have something to tell you, dear mendicant. Will you listen to that or won’t you?” “Yes, I shall listen. What do you have to tell me? Pray tell,” he said.

Then the woman said, “My dead husband has to be brought down to the river. Would you mind doing me this favour?” To this the beggar said, “Yes, I shall do that for you”.

Then the woman loaded one of the wicker baskets onto the beggar’s back and said to him, “When you return, never look back”. Then she let the beggar go, and off went the beggar with the corpse in the wicker basket. Then when the beggar returned after bringing the basket to the river, the woman said, “O, I told you never to look back, but you turned around and looked back, didn’t you?” To this the beggar responded, “Ah, yes, I had to look back at least once. The reason that I looked back is because, when I got down there by the river, I felt such pity because no proper last rites were being performed for this precious human being whom I was depositing by the side of the river just like a dead animal.” When he said this, the lady replied, “Yeah, that’s right, but he’s back here again. Just look here. He has returned.” Then when she opened the other wicker basket and showed him, the beggar thought, “Wow, how did that happen?”, and he remarked, “So he has”.

Then the woman said to the beggar, “Now even if you are tired, what else can we do? You have to go take him away once again. When you take him down to the river, he appears to come back. So, if we take him to the mountain this time, would that not be a better thing to do?” To this the beggar responded, “Good idea. Quite right.” Having agreed with her remark, he took the second wicker basket up into the mountain.

The real reason why she made him take the corpse up the mountain is that she thought that if the mendicant sage were to take too many corpses to the river, not only he but everyone else would probably find out. So the lady knowingly tricked the beggar.

That evening when the mendicant sage returned, the woman said, “I see that today you really did not look back at all.” “Ah, today, how would he be able to come back? Today I bound him tightly to a tree and left him there,” the mendicant sage replied.

Then, as the woman thought, “Well, that’s the end of that. Now it’s all taken care of” and gave the mendicant sage rice and beer. As the beggar was sitting in the house eating and drinking, the middle-of-the-slope bald man returned from the marketplace. The moment that he walked in through the door, as the beggar was sitting and eating and drinking, the beggar became enraged and he stood up in fury and said, “Hey you impudent churl, when I take you off to the river, you do not stay put! When I take you up to the top of the mountain, you do not stay put there either! Wherever I take you, you won’t stay put!” At this, just as the lady of the house was saying, “Not him! not him!”, but before the woman could explain, the beggar drew his machete and struck the bald man on the crown of the head cleaving his head in two, and so slayed the lord of the house right on his own doorstep.

At the very instant, the beggar ran off in terror and vanished like a terrified goat. The story of the three bald men also ended then and there.

Sample D: Historical Essay

This text is an historical essay on Zh’apdru Ngawa ’Namge, the father of the Bhutanese nation. The essay was written by late Dr’âsho Rindzi Dôji and was published in the *Künsel* of 26 February 1994 on the occasion of the 400th anniversary celebrations of the Zh’apdru birthday. The essay appeared in print just days before Dr’âsho himself passed away. A few minor changes have been made in the original text in places where late

Dr'âsho Rindzi Dôji, because of his great erudition, would choose to employ a Chöke phrase rather than a more vernacular Dzongkha expression.

Text D: Traditional Dzongkha

འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་པ་མཆོག་དམ་པ་ ཞབས་རྩེད་དག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག།

གྲི་མི་ — དྲག་ཤོས་རིག་འཛིན་དོན།

༄ ཞབས་རྩེད་ དག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་ འབྲུག་གི་ རྒྱལ་པོས་ནང་ གཞན་དང་མ་འདྲ་བའི་
ཡོངས་གྲགས་ཅན་ཅིག་ ཨིན་མ་ད་ དེ་ཡང་ ཉེ་མར་ ཆོས་སྤྱད་གཉིས་ཀྱི་ དབྱ་ཁྲིད་དམ་པ་འབད་
བཞུགས་པའི་སྐོར་ལེ་ གུས་ཞབས་སྤོམ་འབད་ ཞུ་སྟོན་ཡོད་པ་ལེ་ ཞབས་རྩེད་ཁོ་རང་ གཞུགས་
པའི་སྐབས་ཀྱི་ མཛད་བྱ་འདི་ཚུ་ ད་མིས་ནངས་པར་ཡང་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་ ཡར་རྒྱས་ཀྱི་ ལེ་
དོན་ཚུ་དང་ འབྲེལ་བ་ སྤོམ་འབད་རང་ བྱུང་དོ་ཡོད་པ་ ཨིན་པས།

ཞབས་རྩེད་ རིན་པོ་ཆེ་མཆོག་ བོད་དབྱུས་ བྱང་ཚུབ་གླིང་ གཞིས་མགར་གྲོང་ལུ་འབད་ ཡབ་ བསྟན་
པའི་ཉི་མ་དང་ ཡུམ་ བསོད་ནམས་དཔལ་གྱི་བྱ་ཁྲིད་ ༢ ཀྱི་སྤུས་ལུ་ སྤྱི་ལོ་ ༡༧༩༥ རབ་བྱུང་ ༡༠
པའི་ ཤིང་རྩ་ ལྷམ་ ༡ པའི་ཆེས་ ༡༡ ལུ་ ཞལ་ལེ་ སྤྲགས་སྦྱ་དང་བཅས་པ་འབད་ སྐྱེ་འབྱུངས་
པའི་ རྩལ་ལུ་ ཆོས་བརྒྱད་འཛིན་མི་ ཁོ་རའི་ སྐྱ་ཆེ་གོང་མ་ ཀྱན་མཁྱེན་པ་དྲུ་དཀར་པོ་འི་ སྤྱལ་སྐྱེ་
ཨིན་ལུགས་ཚུ་ ཁ་གསལ་འབད་ ཐོགས་ཆགས་མེད་པར་ གསུངས་གནང་ཅུག།

དེ་བསྐྱར་ ཞབས་རྩེད་ རིན་པོ་ཆེ་ལུ་ མི་པམ་བསྟན་འཛིན་དོན། ཟེར་ཞུམ་ཨིན་ཅུང་ གྲ་བུ་རིན་པོ་ཆེ་འི་
ལུང་བསྟན་ལེ་ དག་དབང་བདུད་འཛམས་དོན། སྐྱ་ཆེ་གོང་མ་ ཀྱན་མཁྱེན་པ་དྲུ་དཀར་པོ་འི་ ལུང་
བསྟན་ལེ་ དག་གི་དབང་པོ་ རྣམ་པར་རྒྱལ་བའི་སྤྱེ་ ཟེར་གསུངས་ཏེ་ ཡོད་པ་ལེ་ དག་དབང་རྣམ་
རྒྱལ་ ཟེར་ཞུ་མི་དེ་ དག་གི་དབང་པོ་ རྣམ་པར་རྒྱལ་བའི་སྤྱེ་ ཟེར་མི་ མདོར་བསྟུ་བསྟུམ་ ཨིན་
པས།

ལྷམ་ དག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་ མཆོག་གིས་ སྐྱ་ན་ རྩེད་ཀྱ་བསྐྱར་ལེ་རང་ ཡབ་ བསྟན་པའི་ཉི་མ་འི་
སྐྱེ་མདུན་ལེ་ ཤེས་ཡོན་གཟིགས་ནི་ འགོ་བརྩུགས་ཏེ་ དགུང་ལོ་ ༤ བཞེས་པ་ད་ ཨ་རྒྱས་ མི་པམ་
ཆོས་ཀྱི་རྒྱལ་པོ་ མཆོག་གིས་ དགོ་བསྟེན་གྱི་ སྤོམ་པ་གནང་སྟེ་ འབྲུག་པའི་དགོན་པ་ལུ་ སྤྱལ་
སྐྱེ་འབད་ མངའ་གསོལ་ ཞུ་ཡོད་པ་ད་ དེ་ལེ་ རིམ་པ་བཞིན་དུ་འབད་ སྦྱ་དང་ ཚད་མ་ རི་མོ་ གསང་
སྤྲགས་ སྟན་དག་ སྟན་ ལ་སོགས་པ་ ཕྱི་ནང་གི་ ཤེས་བྱའི་རིག་པ་ལུ་ སྦྱངས་པ་ མཐར་ཕྱིན་མ་
འབད་ མཛད་པའི་ཁར་ བད་དོན་ ཉམས་རྟོགས་ཀྱི་ གནས་ལུ་ཡང་ སྦྱངས་པ་ མཛད་དེ་ སྐྱ་ན་

གཞོན་པའི་སྐབས་ལས་རང་ར་ལུང་གྲ་ཚང་ནང་ཨ་ཀས་གྲིས་ཚབ་འབད་དཔལ་ལྷན་འབྲུག་
པ་དཀར་བརྒྱད་ཀྱི་གཤུང་བརྒྱད་མཁན་པོ་ཁྲི་རབས་ ༡༥ པ་ལུ་མངའ་གསོལ་ཁྱུ་ཅུག།

དག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་དགུང་གངས་ ༤ བཞེས་པ་ད་ཨ་ཀས་གཤགས་སོང་པ་ལས་འབྲུག་
ར་ལུང་གྲ་ཚང་གི་གཤུང་བརྒྱད་མཁན་པོ་ཁྲི་རབས་ ༡༥ པ་འབད་མངའ་གསོལ་ཁྱུ་བའི་
སྐབས་ལུ་བོད་ཀྱི་ཆོས་ཕྱོགས་སྐྱེ་ཚབ་མང་རབས་ཅིག་ཁྲི་དར་ཕུར་བར་བཅར་ཡོད་པ་མ་ཆད་
འབྲུག་ལས་ཡང་སྐྱེ་ཚབ་འབད་ཆོས་རྩེ་འབྲུག་པ་ཀུན་ལེགས་ཀྱི་སྐྱེ་ཚོ་ཆོ་དབང་བསྟན་འཛིན་
མཆོག་ཕྱོན་ཅུག།

སྤམ་དག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་ལྷོ་ལྷོངས་ཁ་བཞི་འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་འདི་ནང་ཕྱོན་ཚུལ་གྱི་
སྐྱོར་ལས་རྣམ་ཐར་ནང་འདྲ་མིན་ལེ་ཤ་ཅིག་བཀོད་དེ་ཡོད་ཅུང་རོམ་གྱུ་རུ་རིན་པོ་ཆེའི་ལུང་
བསྟན་དང་དཔལ་ཡེ་ཤེས་མགོན་པོ་གིས་ལྷོ་ཁ་བཞིའི་གཡུལ་ཁར་ཆོས་སྲིད་ཀྱི་བསྟན་པའི་
བདག་པོ་འབད་ཕྱོན་དགོ་པའི་རྒྱུད་བསྐྱལ་ཁྱེད་དཔལ་ཨིན་པས།

ཞབས་བྱང་དག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་སྤྱི་ལོ་ ༡༥༢༧ ལས་ ༡༥༤༢ ཚུན་ཆོད་བཞུགས་མི་
ཀུན་མཁྱེན་པ་དྲུག་པ་པོའི་སྤུལ་སྤྱུ་ཨིན་པའི་རོས་འཛིན་བྱང་ཞིན་མ་ལས་ཚུར་སྐྱེ་ཆེའི་གནས་
སྤངས་དེ་བསྐྱར་བཅོས་སོང་སྟེ་ལྷོ་མོན་ཁ་བཞིའི་འགྲོ་དོན་མཛད་ཚུགས་པ་འབད་ཡར་སོང་པ་
ད་དེ་ཡང་ཀུན་མཁྱེན་པ་དྲུག་པ་པོ་མཆོག་སྤྱི་ལོ་ ༡༡༦༡ ལས་ ༡༢༡༡ ཚུན་ཆོད་བཞུགས་མི་
འབྲུག་པ་དཀར་བརྒྱད་པའི་ཆོས་ལུགས་གཞིས་བཅུགས་གནང་མི་འགྲོ་མགོན་གཅང་པ་རྒྱ་
རས་ཡེ་ཤེས་རྩི་ཆོག་གི་སྤུལ་སྤྱུ་ཨིན་པས།

ཞབས་བྱང་དག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་ཀུན་མཁྱེན་པ་དྲུག་པ་པོའི་སྤུལ་སྤྱུ་འབྲུལ་མེད་ཨིན་
པའི་རོས་འཛིན་བྱང་མ་ད་ཞབས་བྱང་ལུ་མ་རངས་མི་བོད་ཀྱི་རྒྱལ་པོ་གཅང་གི་སྤྱེ་སྲིད་བསྟན་
སྤང་དབང་པོའི་རྒྱལ་སྐྱོར་ཡོད་མི་དཔག་བསམ་དབང་པོ་བྱང་ཡོད་པ་ལས་བསྟན་སྤང་དབང་པོའི་
སྤམ་ཕུན་ཚོགས་རྣམ་རྒྱལ་སྤྱེ་སྲིད་ཀྱི་ཁྲི་ཁར་ལྷོད་ཞིན་མ་ལས་ཚུར་བོད་ཀྱི་རྒྱལ་པོ་དང་ཞབས་
བྱང་གཉིས་ཀྱི་བར་ན་མཐུན་ལམ་རྟེ་མ་བ་ཡང་མར་ཉམས་ཡར་སོང་པ་ལས་གཅང་སྤྱེ་སྲིད་
ཕུན་ཚོགས་རྣམ་རྒྱལ་གྲིས་འགྲོ་མགོན་གཅང་པ་རྒྱ་རས་ཀྱི་སྤྱི་སྤུལ་ཆོགས་དང་པ་ལས་
འབྲངས་མི་ར་ལུང་གི་ནང་རྟེན་གཙོ་ཅན་རང་བྱུང་ཁར་ས་པ་ནི་འདི་ཁོ་ལུ་ཕྱིས་སྤྱོད་དགོཔ་འབད་
སྤབ་མ་ཆད་གལ་སྲིད་དེ་སྤྱོད་ཕྱིས་སྤྱོད་འབད་མ་བཏུབ་པ་ཅིན་བདེ་རྟོག་རྟོད་སྤྱོད་རྟོད་རྟོད་འབད་
རྩ་ལས་རང་མི་བཞག་ཟེར་ཉན་བཟདའི་ཡི་གུ་ལྷོད་ཅུང་སྤམ་དག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་ལུ་
ཕྱིས་སྤྱོད་མཛད་ནི་གི་བྱུགས་འདོད་མེད་པར་ཡིག་ལན་གནང་པའི་ནང་གསལ་རང་བྱུང་ཁར་
ས་པ་ནི་འདི་རྒྱ་ཆེན་ནམ་མཁའ་བཟུམ་ཅིག་དང་རྒྱ་རྒྱུད་ཀྱི་ཡུངས་འབྲུ་བཟུམ་ཅིག་ལས་

མེདནི་དེ་གིས་ གཏེ་ཡོདཔ་ ཨིན་ན་ཡང་ མ་ཤེསཔ་མ་ཚད་ ག་དམ་ཅིག་འབད་ ད་དང་གཅིག་
ཁར་ ཡོད་རུང་ ཁྱོད་ལུ་བྱིན་ནི་གི་ ཐུགས་འདོད་ མེདཔ་ལས་ ཁྱོད་རའི་ རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་ ཚོན་ མ་
བཟུང་པ་ཅིན་ དེད་ཀྱི་ གྲུ་ཚར་ཚུར་ཀྱང་ དེ་གིས་ཡང་ ཚོན་ བཟུང་ནི་འདི་ ལཱ་ཁག་འོང་ཟེར་ བཤོད་
གནད་ལུག།

དེ་ལས་ ཞབས་རྩུང་ དག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་ མཚོག་དང་ གཙང་གི་སྡེ་སྲིད་ ཐུན་ཚོགས་རྣམ་རྒྱལ་
༢ ཀྱི་བརན་ ཐུགས་མ་མཐུན་ས་ སྤྲོ་མ་འབད་ འབྱུང་སོང་ནི་ དེ་གིས་ གླམ་ ཞབས་རྩུང་མཚོག་
ཁ་བཞི་འབྲུག་ལུ་ འབྱོན་དགོ་པའི་ རྟགས་མཚན་བཟང་པོ་ མང་རབས་ཅིག་ བྱུང་མ་ལས་ སྤལ་
གཅིག་འབདཝ་ད་ འབྲུག་ལས་ མི་ག་ཡང་ མ་སྟོད་དེ་འབད་རུང་ གླམ་ ཁོ་རའི་བྱར་ཁར་ རེད་
ཆག་པ་གཅིག་ སྟོད་ཡོདཔ་ད་ ཚར་གཅིག་འབདཝ་ད་ དཔལ་ཡོ་ཤེས་མགོན་པོ་གིས་ སྟོ་མོན་ཁ་
བཞིའི་ རྒྱལ་ཁབ་འདི་ ཁོ་རའི་ བྱག་མཐིལ་འགྱུར་ བསྐྱལ་ཏེ་ གླམ་མའི་ འདུལ་བྱའི་ ས་ཞིང་འབད་
ཐུལ་ལུག།

གཟིམས་ལམ་ཅིག་ནང་ ལས་མགོན་ བྱ་རོག་ག་དོང་ཅན་གྱི་ བན་མཚོན་ལུ་ ཨོ་རོག་གཅིག་ ཁོ་
གི་ ཉིང་བདའ་སྟེ་ སྟོ་ཕྱགས་ ཁ་ཐུག་ལུ་ བྱོན་བྱོན་ས་ གཟིམས་པ་ལས་ རྟགས་དང་རྟེན་འབྲེལ་ ག་
ཅི་ལས་འབད་རུང་ དག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཚོག་ སྟོ་མོན་ཁ་བཞི་ལུ་ འབྱོན་དོན་ མཛད་པར་ འབྱོན་
པ་ཅིན་ ག་ཅི་དེ་ཅིག་ ལེགས་ཤོམ་འོང་ནི་གི་ བན་མཚོན་ སྟོན་ཡོདཔ་ཨིན་པས།

གནད་དོན་ དེ་ལུ་བརྟེན་ཏེ་ མགར་ས་རྫོང་ཁག་ལས་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ན་ལུ་ ཡོངས་གྲགས་ཅན་
དགོན་འོལ་མཚོ་ གླམ་གིས་ སྟོ་མོན་ཁ་བཞིའི་ ཚོས་སྲིད་གཉིས་ཀྱི་ དབུ་ཁྲིད་ མཛད་ནི་གི་དོན་
ལས་ གླམ་ ཞབས་རྩུང་མཚོག་ སྟོ་ལུང་མ་ལུ་ འབྱོན་དགོ་པ་འབད་ མགྱོན་བཅུ་ ཐུལ་མ་བཞིན་དུ་
ཞབས་རྩུང་གིས་ཡང་ ཞལ་བཞེས་ མཛད་པ་ལས་ འོལ་མཚོ་གླམ་གིས་ དམག་སྡེ་ རྒྱུར་ཀྱི་ཅིག་
དང་ ཐུགས་ཏེ་ བོད་ལུ་ ཞབས་རྩུང་ གདན་འདྲེན་ཞུ་བར་ བཅར་ལུག།

སྤྱི་ལོ་ ༡༦༧༦ རབ་བྱུང་ ༡༠ པའི་ མེ་འབྲུག་ལོར་ དགུང་ལོ་ ༢༢ བཞེསཔ་ད་ ཞབས་རྩུང་
མཚོག་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ནང་ ཆིབས་ཁ་ སྟོ་ལུང་མར་ བསྐྱུར་གནདམ་དང་ གཅིག་ཁར་ ད་རིས་
ནངས་པར་ སྤྱངས་ན་རྫོང་གི་ རྟང་རྟེན་ རང་བྱུང་ཁར་ས་པ་ནི་གིས་ གཙོས་པའི་ རྟང་རྟེན་ ཁྱད་པར་
དུ་འཕགསཔ་ མང་རབས་ཅིག་ བསྐྱུར་ཏེ་ མགར་ས་ ལུ་ཕེབས་ད་ ས་གནས་དེ་ཁོའི་ ཡོངས་
གྲགས་ཅན་གྱི་ བཟའ་ཚང་འབྲུས་མི་ཚུ་གིས་ ཕེབས་བསུ་ཞུ་སྟེ་ དབང་ཞུམ་མ་ཚད་ དགོན་གྱི་ མི་
མེར་ཚུ་དང་ ཐུག་པོ་ ལྷ་དབང་ཚེ་རིང་གིས་ མགར་སར་ བཞུགས་རིང་ལུ་ ཞབས་རྟོག་ ཐུན་སུམ་
ཚོགས་རྟོག་ཏེ་འབད་ ཞུ་ལུག།

དེ་ལས་ སྒྲམ་ཞབས་བྱུང་མཆོག་ ཐེང་དང་ འཕྲིན་ལས་སྒྲུང་ བརྒྱད་དེ་ ཐིམ་ཕུག་ལུང་མའི་ བྱང་
 ཕྱོགས་ ས་ཁོངས་ སྤང་རི་བམ་མ་ལུ་ ཕུག་ཐེབས་གནང་མ་ད་ བ་ཇོ་འབྲུག་སྒྲོམ་ཞིག་པོའི་ སྤུལ་
 སྒྱུ་ ཆོ་དབང་བསྟན་འཛིན་གྱིས་ ཐེབས་བསུ་སྒྲོམ་འབད་ ཞུ་ཞུག།

དེ་ལས་ ལམ་ཁ་ལུ་ བར་ཆད་ ག་ནི་ཡང་མེད་པར་ ལེགས་ཤོམ་འབད་ སྒྲོ་མོན་ལུ་ ཐེབས་ཚུགས་
 མི་དེ་ལུ་ བཀའ་རྒྱུན་ དེ་གསོ་འབད་ བདེ་ཆེན་ཕུག་ལུ་ དཔལ་ཡེ་ཤེས་མགོན་པོ་དང་ ལས་མགོན་
 སྤེ་བརྒྱད་ལུ་ གསོལ་ཁ་ཕུལ་འབད་ དུས་མོ་ལ་དང་ འབྲས་ལ་བརྒྱད་དེ་ སྤྱོད་ལུང་མའི་ལྟེ་བ་ ཆོང་
 འདུས་ལུ་ སྒྲོན་བྱོན་སྒྲམ་ དག་དབང་ཆོས་རྒྱལ་གྱི་ གདན་ས་ འབྲུག་ཆོས་ལྗོངས་ ལྷ་ཁང་ནང་ བྱོན་
 གནང་ཞུག།

ཞབས་བྱུང་ དག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་ མཁས་གྲུབ་ དབུ་ཁྲིད་གྱི་ མཆོན་སྟན་པ་ འབྲུག་རྒྱལ་
 ཁབ་ནང་ དར་བྱུང་བྱང་མ་ལས་ དད་ལྷན་གྱི་ སློབ་མ་ མང་རབས་ བྱུང་ནི་དེ་གིས་ ཡོངས་གྲགས་
 ཅན་གྱི་ འབྲུག་མི་ གཙོ་པོ་ བྱང་ཕྱོགས་ ཁ་ཐུག་ལས་ འོབ་མཆོ་སྒྲམ་ བ་ཇོ་འབྲུག་སྒྲོམ་ཞིག་པོ་
 དང་ འབྲུག་པ་ཀུན་ལེགས་གྱི་ སྤྱོད་པ་བརྒྱད་ སྤྱོད་དང་ ཐིམ་ཕུག་ སྤངས་ཐང་ཁ་ དབང་འདུས་པོ་
 བྱང་ལུ་ བཞུགས་མི་ཚུ་དང་ སྒྲོ་ཕྱོགས་ ཁ་ཐུག་ལས་ སྤྱི་འཕེལ་ལུང་ཚུ་ ག་ར་ ཞབས་བྱུང་ རིན་
 པོ་ཆེའི་ རྒྱུ་འབྲས་ལུ་ རྒྱུར་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ ས་གནས་ ཁག་སོ་སོ་ལུ་ ཆིབས་བསྐྱེད་གནང་སྟེ་
 གང་ལ་གང་འདུལ་གྱི་ ཆོས་དང་ དབང་ལུང་ཚུ་ གནང་པ་ལུ་བརྟེན་ཏེ་ མི་སེར་ ཡོངས་ལས་ ཡིད་
 ཆེས་གྱི་ དད་པ་དང་ དག་སྦྱར་ སློམ་ཡོད་པ་མ་ཆད་ རྒྱབ་བྱུང་ལས་ དར་ཐུག་རྒྱལ་མཆོན་ བརྒྱད་དེ་
 ཀུཆ་བི་རྩེར་ གྱི་རྒྱལ་པོ་ བེའམ་ན་ར་ཡན་དང་ གཅིག་ཁར་ཡང་ ཐུགས་མཐུན་ བྱུང་མ་ལས་ རྒྱལ་པོ་
 དེ་གིས་ མཛེར་མཐུན་གྱི་ བརྟེན་མཆོན་ལུ་ གསེར་དང་ དདུལ་ཆས་ སྤང་མ་ཆེའི་ཆེབ་གིས་ གཙོས་
 པའི་ རས་བློང་གི་ དོས་ཆས་ མང་རབས་ཅིག་ཡང་ ཕུལ་ཞུག།

པོར་ཀུ་གལ་ལས་ ཡེ་ཤུའི་སྒྲམ་ བ་དར་ ཨེ་ཤི་ཀེ་བླ་འོང་ཀ་སེ་ལ་ད་ གཞོ་ཕ་འོང་ཀ་ཅ་རུལ་ ༢
 གྱིས་ སྤྱི་ལོ་ ༡༦༢༢ གྱི་ལོར་ འབྲུག་ལུ་ བལྟ་སྒྲོར་འབད་མི་དེ་ ཡོ་རོབ་གྱི་མི་ འགོ་དང་པ་
 ཨིན་མ་ལས་ ཁོང་གཉིས་གྱིས་ ཞབས་བྱུང་ དག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་ ཆོས་སྲིད་གཉིས་གྱི་
 རྒྱལ་པོ་ཨིན་མ་འབད་ བཀོད་ཡོད་པ་ད་ བ་དར་ ཀ་སེ་ལ་གིས་ སྤྱིས་ཚུ་ཅིག་ནང་ བཀོད་དོ་བཟུམ་
 འབད་བ་ཅིན་ ཆོས་རྒྱལ་ ཁོ་རའི་ མི་སེར་ཚུ་གིས་ ཆོས་དང་ འཛིག་རྟེན་གྱི་བྱ་བ་ ག་ཅི་རང་འབད་
 རུང་ ཁོང་རའི་ སློ་འདོད་བཞིན་དུ་ འབད་ནི་ཨིན་མ་མ་ཆད་ དབང་ཤུགས་གྱི་ སློ་ལས་ མི་སེར་
 ཚུ་ བྱ་བ་ འདི་དང་དེ་ འབད་དགོ་པའི་ བཀའ་རྒྱ་གནང་ནི་ མེད་པ་མ་ཆད་ དཔྱ་ཁལ་གྱི་ རིགས་
 ཚུ་ཡང་ མི་སེར་ཚུ་གིས་ ག་ཕུལ་མི་དེ་གིས་ མ་བདུབ་ མེད་པའི་ཁར་ མི་སེར་ ཕུད་དོག་ ༡
 ཡང་ སེམས་པམ་མ་བཅུག་པར་ ལཱ་འདི་ཚུ་ རང་དབང་གི་ སློ་ལས་འབད་ འབད་ནི་ཨིན་པས་
 ཟེར་ བཀོད་ཡོད་པ་ད་ རྒྱལ་པོ་ཁོ་རང་གིས་ ད་བཅས་ལུ་ ཆོར་ལེ་ཤ་ཅིག་རང་ གསུངས་མའི་ རང་

གསལ་ གླུ་ཁོ་རེ་ དགོསྤྱོད་ཚུགས་ཡང་ ཁོང་རེ་ གློ་འདྲི་ལྟར་དུ་ འབདཝ་ཨིན་ཟེར་ ཨིན་
པས།

གཙང་གི་སྡེ་སྡིད་ སྤུན་ཚོགས་རྣམ་རྒྱལ་གིས་ ཞབས་བྱུང་གི་ མཚན་གྱི་ སྤྲུལ་གྲགས་འདི་ཚུ་ གོམ་
ལས་ ད་རྒྱལ་ ལྷག་པར་དུ་ ལངས་ཏེ་ ཞབས་བྱུང་ དག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཚན་གྱི་ བཀོད་ནི་དང་ རྩོ་
མོན་ཁ་བཞེ་ ཁོ་གི་འོག་ལུ་ བཅུགས་ནི་གི་དོན་ལས་ དམག་ལུ་མཁས་མི་ དམག་དཔོན་ ལ་དགུ་
ནས་ ཟེར་མི་དང་ བོད་དམག་ རྒྱ་སྤྱོམ་འབད་ བཏང་སྟེ་ དེ་བསྐྱང་ བོད་དམག་ཚུ་གིས་ འབྲུག་ཆོས་
ལྗོངས་ཀྱི་ ཆོར་གཅིག་ མཐའ་བསྐྱོར་ཏེ་ འབད་བུང་ མཐའ་མཐུག་ཁར་ རྩོད་པ་ད་ སྤྱི་རོ་ བར་བསྐྱོར་
མཚོ་བྲག་དང་ མང་ མཚོ་ཆེན་བརྒྱད་པའི་ དམག་མི་ དཔལ་མཛེས་པ་ཚུ་གིས་ བོད་དམག་ པམ་
བཏང་མ་ལས་ དམག་དཔོན་ ལ་དགུ་ནས་ཡང་ དམར་བསད་ འབད་ཅུག།

གཙང་སྡེ་སྡིད་ཀྱི་ དམག་ པམ་ཞིན་མ་ལས་ ཆོས་རྗེ་ འབྲུག་པ་ཀུན་ལེགས་ཀྱི་ དཔོན་སྤྱོམ་ ཆོ་
དབང་བསྟན་འཛིན་ མཚན་གྱིས་ གླུ་ཁོ་རེ་ མཁྱེན་བདེ་ ལྷ་སྟེ་ ཏཱ་མཐོ་ལྷ་ཁང་གིས་ གཙོས་
པའི་ གཞིས་ནོར་ ཆམ་ཉམ་ ཕུལ་བའི་ཤུལ་ལུ་ སྤྱི་ལོ་ ༡༦༡༩ གི་ལོར་ གཙང་སྡེ་སྡིད་ སྤུན་
ཚོགས་རྣམ་རྒྱལ་དེ་ འབྲུམ་ནད་ཀྱིས་འབད་ ཆོ་ལས་འདས་པའི་ ལོ་རྒྱུས་ གསལ་ནང་འབྲེལ་
ཏཱ་མཐོ་ལྷ་ བྲག་ཕུག་ནང་ ཞབས་བྱུང་ཁོ་རང་ སྤྱི་བ་པ་གནང་སར་ ས་ཡོམས་ རྒྱལ་ཏེ་འབད་བུང་
གནོད་སྦྱོན་ གནི་ཡང་ མ་བྱུང་མ་ལས་ཚུར་ འགོ་དོན་ རྒྱ་སྤྱོམ་འབད་ དར་བྱལ་མོང་སྟེ་ དཔལ་
ལྷན་འབྲུག་པ་ ཕྱོགས་ལས་རྣམ་པར་རྒྱལ་བའི་ བརྟགས་མཚན་ལུ་ ད་བཅུ་བྲུག་ གསུངས་མི་དེ་
གླུ་ཁོ་རེ་ བྲག་ཐམ་འགྱུར་ དཔར་བསྐྱོར་ གནང་ཅུག།

སྤྱི་ལོ་ ༡༦༡༩ གི་ ལོ་མཐུག་ལུ་ ཡབ་ བསྟན་པའི་ཉིམ་ གཤགས་པའི་ ལོ་རྒྱུས་ གསལ་ནཏེ་ ཏཱ་
མཐོ་ལྷ་ བྲག་ཕུག་ནང་ སྤྱི་བ་པ་གནང་སར་ ཡབ་ཀྱི་སྦྱ་ཕུང་ བོད་ལས་ གནང་འདྲེན་ལྷ་སྟེ་ མི་མཚོད་
ཕུལ་ནི་གི་ ག་སྤྱི་ག་མཛེད་གནང་ ཡོད་པ་ད་ སྤྱི་ལོ་ ༡༦༢༠ རབ་བྱུང་ ༡༠ པའི་ ས་སྟོལ་ ལྷ་
ཡུ་ པའི་ ཆོས་ ༡༠ ལུ་ གཟའ་སྐར་ དགོ་བའི་ཉིན་མར་ ལྷགས་རི་ལྷ་ཁང་གི་ གདན་ས་བཏབ་སྟེ་
ནང་རྟེན་འབད་ ཡབ་རྗེ་ བསྟན་པའི་ཉིམ་འི་ སྦྱ་གདུང་ རིང་བསྟེལ་བཞུགས་ས་ དུལ་ཤི་ མཚོད་
རྟེན་གཅིག་ ལོ་རོ་ བྱེད་དང་ ༢ ཀྱི་ རང་འཁོད་ལུ་ བཞེངས་གནང་འབད་ ཞབས་བྱུང་ཁོ་རེ་ གློ་
དཔོན་ མཁས་གྲུབ་ ལྷ་དབང་སྤོ་གོས་ གདན་འདྲེན་ལྷ་སྟེ་ ལྷ་ཁང་དེ་ནང་ ཞལ་གངས་ ༣༠ འབད་
མི་ དགོསྤྱོད་གི་སྡེ་ འགོ་དང་པ་ བཅུགས་གནང་མ་ལས་ཚུར་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་འདི་ནང་ གྲུ་ཚང་
དང་ རབ་སྡེ་ཚུ་ རིམ་པ་བཞིན་དུ་འབད་ བྱུང་ཡོད་པ་ ཨིན་པས།

ཞབས་བྱུང་ རིན་པོ་ཆེ་མཚན་གྱིས་ རྩོ་ཁ་བཞེའི་ རྒྱལ་ཁབ་འདི་ནང་ འབྲུག་པ་དཀར་བརྒྱད་པའི་
ཆོས་བརྒྱུད་ གཞིས་བཅུགས་ གནང་མ་ད་ ཆོས་ཀྱི་དབུ་ཁྲིད་ གཞན་ ལྷ་པ་དང་ གནས་རྟེང་པ་

འབའ་ར་པ་ ༡ ཐོག་པ་ ལྷགས་ཟམ་པ་ཚུ་ འབདཝ་ད་ གླམ་ཁག་ ༥ གིས་ ཞབས་རྩུང་ རིན་པོ་
 ཆེ་གིས་ ཁོང་ལུ་ འཛིགས་སྒྲག་ རྟོན་མས་ཟེར་ སྤྱི་ལོ་ ༡༦༢༩ ལུ་ གླམ་ཁག་ ༥ བསྐྱེམས་ཞིན་མ་
 ལས་ ཞབས་རྩུང་ རིན་པོ་ཆེ་ སྤྱི་མོ་རྩོམ་ཁར་རྩོང་ གསང་སྒྲགས་ཟབ་དོན་ ཐོ་བྱང་ནང་ བཞུགས་པ་
 ད་ དམག་རྒྱལ་པར་ འོངས་ཏེ་ འཐབ་འཛིང་འབདཝ་ད་ ཐིམ་ཕུག་ ཡང་གླེང་མ་ལུང་ལས་ ཨིན་མི་
 འགོ་དཔོན་གཙོ་བོ་ གླམ་ དཔལ་ལྷན་དེ་ དམག་འཛིང་ནང་ ཤི་རྒྱུན་ བྱུང་ཡོད་རུང་ གླམ་ ཁག་ལྟ་
 གི་ དམག་དེ་ མཇུག་བསྟུ་ མ་ཚུགས་པ་ལས་ ཞབས་རྩུང་དང་ བོད་ཀྱི་རྒྱལ་པོ་ གཙུང་སྤེ་སྤིང་ ཚུ་
 གི་བར་ན་ མ་འགྲིགས་པར་ ཡོད་ནི་དེ་གིས་ གླམ་ ཁག་ལྟ་གིས་ སྤུན་ཚུགས་རྣམ་རྒྱལ་གྱི་ སྤམ་
 གཙུང་སྤེ་སྤིང་ གླམ་བསྟན་སྦྱོང་དབང་པོ་ལུ་ རྒྱལ་སྦྱོར་ཞུ་སྟེ་ མཐུན་ཕྱགས་ དམག་མི་ཚུ་གིས་ ས་
 གནས་ཁག་ ༤ ལས་ དུས་གཅིག་ལུ་ དམག་ ཐོན་ཏེ་འབད་རུང་ མཐའ་མཇུག་ཁར་ དམག་དཔོན་
 མང་རབས་ཅིག་ འཛིན་བཟུང་ འབད་མཆིས་ནི་དེ་གིས་ དམག་ ག་ར་ ལོག་བོད་ལུ་ འབྱོ་དགོཔ་
 ཐལ་ཡོད་པ་ ཨིན་པས།

ཕྱི་རྒྱལ་ལས་ ལན་གངས་ མང་རབས་ཅིག་ གཞོད་པ་ བཀའ་མི་དང་ རང་ན་ལས་ཡང་ རོ་ལོག་གི་
 བྱ་བ་རན་པ་ བརྟམས་མི་ ལེ་ཤ་ཅིག་ ཐོན་ནི་དེ་གིས་ ཆོས་ཕྱོགས་ཀྱི་ ཤེས་ཡོན་ལྷན་མི་དང་ སྤིང་
 སྦྱོང་གི་ བྱག་ལཱ་མཛད་སི་ སའི་ཆགས་ཚུལ་ བཙན་ཏོག་ཏོ་འབད་ ཡོད་སི་ཚུ་འགྱུར་ རྩོང་གཞི་རྒྱལ་
 རི་ འགོ་བརྩུགས་པ་ལས་ སྤངས་ཐང་ཁ་དང་ དབང་འདུས་ཐོ་བྱང་གི་ རྩོང་དེ་ སྤྱི་ལོ་ ༡༦༣༥ དང་
 ༡༦༣༨ ལུ་ རིམ་པ་བཞིན་དུ་འབད་ བཞེངས་ཏེ་ དུམ་ཏེ་ཅིག་ མཇུག་བསྟུ་ མ་ཚུགས་པའི་ བར་ན་
 གླམ་ ཁག་ལྟ་གིས་ སྤེ་སྤིང་ གླམ་བསྟན་སྦྱོང་དབང་པོ་ལུ་ རན་བསྐྱལ་གྱི་ ཐོག་ལས་ སྤངས་ཐང་
 ཁ་ལུ་འབད་ དམག་ཐེངས་ ༣ པ་ བྱུང་རུང་ གླམ་ ཁག་ལྟ་དང་ བོད་དམག་ རྒྱལ་སྦྱོར་འབད་བར་
 འོང་མི་འདི་ཚུ་ ག་ར་ ཐམ་བཏང་ནི་དེ་གིས་ ཞབས་རྩུང་ དག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་ལུ་ འབྲུག་
 རྒྱལ་ཁབ་ནང་ ཆེམ་ཐོའི་ དབང་ཆ་དེ་ཡོད་པ་ གཙུང་སྤེ་སྤིང་གྱིས་ ཏེ་གོ་ཞུག།

ཞབས་རྩུང་ དག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་གྱི་ མཆོན་སྟན་གྱི་ བ་དན་ བྱིམ་ཆ་རྒྱལ་ཁབ་ ཆམ་ཉམ་ལུ་
 རྒྱལ་ལས་ ཀྱའུ་བི་རྩེ་དང་ རེ་སྤལ་ ཐག་རིང་ ལ་དྲགས་ཀྱི་ རྒྱལ་པོ་ཚུ་གིས་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་
 དང་གཅིག་ཁར་ མཐུན་ལམ་ བཟོ་ནི་གི་ གོ་སྐབས་ འཛོལ་ཏེ་འོང་མ་ལས་ ལ་དྲགས་རྒྱལ་པོ་
 གིས་ བོད་ ཞུབ་ཕྱོགས་ཁ་བྱག་ལུ་ ཁོ་རའི་ མངའ་ཁོངས་ཀྱི་ གཡལ་མང་རབས་ཅིག་ སྤལ་མི་
 དེ་ སྤྱི་ལོ་ ༡༩༥༩ གི་ལོར་ རྒྱ་ནག་གི་འོག་ལུ་ མ་ཚུད་ཚུན་ཆོད་ འབྲུག་གི་ དབང་ཆ་འོག་ལུ་
 རྩོད་ཞུག།

དེ་ལས་ རེ་སྤལ་གྱི་ རྒྱལ་རབས་ ༩ པ་ རུམ་ཤུ་གིས་ གཙོས་པའི་ བརྒྱད་འཛིན་གྱི་ རྒྱལ་པོ་ཚུ་
 གིས་ ཞབས་རྩུང་ལས་ ཆོས་ ཞུ་ནི་དེ་གིས་ གླམ་ དམ་ཆོས་པ་ད་དཀར་མཆོག་ རེ་སྤལ་ རྒྱལ་པོའི་

པོ་བྱང་ནང་སློབ་དཔོན་འབད་ ༩ ལམ་ ལོ་ངོ་ ༢༠ དེ་ཅིག་ བཞུགས་ཡོད་པ་ད་ ཤུལ་ལས་ འབྲུག་གི་ རྗེ་མཁན་ ཁྲི་རབས་ ༣ པ་ མཛད་ཅུག།

དུས་དེ་ལས་ཚུར་ རིམ་པ་བཞིན་དུ་འབད་ འབྲུག་གི་ སློབ་དཔོན་ ༢༢ དེ་ཅིག་གིས་ ཆོས་ཕྱོགས་གི་ བྱ་བ་ལུ་ སློབ་དཔོན་ མཛད་པའི་ ཡོན་འབད་ བོར་ཁའི་ རྒྱལ་པོ་ཚུ་གིས་ཡང་ ཀུན་མཁན་སུའི་ ཡོངས་གྲགས་ཅན་གྱི་ གནས་ འཕགས་པ་ཤིང་ཀུན་དང་ བེ་ཤུལ་ བྱང་ཤར་ ཅན་གར་ཐ་ལི་གིས་ གཙོས་པའི་ ས་གནས་ཁག་ མང་རབས་ཅིག་ འབྲུག་གཞུང་ལུ་ སྤུལ་ཤར་ལས་ ས་གནས་དེ་ཚུ་འི་ ཅན་ ལྷ་ཁང་ ལེ་ཤ་ཅིག་ བཞེངས་ཏེ་ འབྲུག་གཞུང་གིས་ ཆབ་སྲིད་ ཐེང་ཁ་ལུ་ བསྐྱེད་སྤེལ་ ཨིན་པས།

ཞབས་རྩུང་ རིན་པོ་ཆེ་གིས་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ གཅིག་བསྐྱེལ་གྱི་ ཐོག་ དབུ་ཁྲིད་ མཛད་ནི་གི་ ཞལ་བཞེས་ མཛད་ཞིན་མ་ལས་ཚུར་ འབྲུག་པ་དཀར་བརྟུད་པའི་ ཆོས་ཀྱི་མིང་ མི་དང་ རྒྱལ་ཁབ་ ལུ་ ཆགས་ཏེ་ མི་ལུ་ འབྲུག་པ་དང་ རྒྱལ་ཁབ་ལུ་ འབྲུག་ཡུལ་ཟེར་ བཏགས་གནང་སྟེ་ གཞུང་བཙོ་བོ་ སྤྱངས་ཐང་ བདེ་བ་ཆེན་པོའི་ པོ་བྱང་ནང་ གཞིས་བཙུགས་ གནང་པའི་ཁར་ ཁ་བཞིའི་ ཕྱོགས་མཚམས་ སྤང་མི་འབད་ རྫོང་དཔོན་ཚུ་ བསྐྱོས་ཡོད་པ་བཞིན་དུ་ རྫོང་དཔོན་ དེ་ཚུ་གིས་ཡང་ ཐང་པ་ཆོག་ འགྲུར་བཀལ་ཏེ་ བྱག་ཕྱིད་ ཞུ་ཡོད་པ་ད་ དེ་ཡང་ མཁའ་སྒྲིང་དང་ མེ་རག་སག་སྟེང་ གཤུང་བསམ་ ཤར་བྱང་ཕྱོགས་ ས་མཚམས་ སྤང་མི་ རྫོང་དཔོན་དང་ རྫོ་མཚམས་ རྩ་མར་སི་དང་ ཤར་རྫོ་མང་འཕྲེའི་ རྫོང་དཔོན་ཚུ་ རིམ་པ་བཞིན་དུ་འབད་ བསྐྱོས་གནང་ཅུག།

རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་ ཆབ་སྲིད་ བསྐྱེད་སྤེལ་ནི་དང་ ཕྱིའི་དགྲ་ལས་ སྤང་ཐབས་འབད་ནི་ལུ་ ཞབས་རྩུང་གིས་ རྫོང་གཞིས་ མང་རབས་ཅིག་ བཞེངས་གནང་མི་ཚུ་ཡང་ དང་པ་རང་ སྤྱི་ལོ་ ༡༦༢༩ ལུ་ སེམས་རྟོགས་ཁའི་རྫོང་དང་ ༡༦༣༧ དང་ ༡༦༣༨ ལོ་ སྤྱངས་ན་ཁ་དང་ དབང་འདུས་པོ་བྱང་གི་ རྫོང་ བཞེངས་ནི་ འགོ་བཙུགས་པ་ མ་ཆད་ ༡༦༤༡ གི་ལོ་ བཀྲ་ཤིས་ཆོས་རྫོང་ བཞེངས་ནི་ འགོ་བཙུགས་ཅུག།

དེ་ལས་ སྤྱི་ལོ་ ༡༦༤༦ དང་ ༡༦༤༩ གི་བར་ན་ མགར་ས་དང་ སྤིང་གཞི་ སྤར་འབྲུག་རྒྱལ་ ༣ ལུ་ བཙོན་རྫོང་ བཞེངས་དགོ་པའི་ རྒྱུ་མཚན་གཙོ་བོ་རང་ བོད་ སྟོག་པའི་དཔག་ བཀག་ཐབས་ ལུ་ ཨིན་མ་ལས་ སྤྱི་ལོ་ ༡༦༤༦ ལས་ ༡༦༥༡ གི་རིང་ལུ་ ཐུགས་དམ་ལུ་ མ་བཞུགས་ ཚུན་ ཆོད་གྱི་ བར་ན་ རྫོང་གཞན་ཡང་ ཀྲོང་གསར་རྫོང་དང་ རིན་སྤང་རྫོང་ རྒྱལ་རྫོང་ དར་དཀར་རྫོང་ གྲ་དཀར་རྫོང་ ལྷན་ཅེ་རྫོང་ གཞལ་སྤང་རྫོང་ བཀྲ་ཤིས་སྤང་རྫོང་ཚུ་ རིམ་པ་བཞིན་དུ་འབད་ བཞེངས་གནང་ཅུག།

སྤྱི་ལོ་ ༡༦༤༡ གི་ལོ་ གཙང་སྟེ་སྤིད་གྱི་ དབང་ཆ་དེ་ དགོ་ལུགས་པའི་ ཆོས་བརྟུད་འཛིན་མི་ བོད་ས་ལུ་པའི་ འོག་ལུ་ རྫོང་སོང་སྟེ་འབད་རུང་ གཙང་སྟེ་སྤིད་ བཟུམ་འབད་རང་ བོད་གྱི་ དབང་

འཛིན་གསལ་ཚུགས་ཡང་ ལྷོ་ཕྱོགས་སྟོབས་ལྷན་ འབྲུག་པའི་ རྒྱལ་ཁབ་འདི་ལུ་ བཅོམ་མ་
 ཚུགས་པར་ སྤྱི་ལོ་ ༡༩༥༥ གི་ལོ་ བོད་སྟོན་པའི་དམག་ བསྐོས་སྟེ་ ལྷོ་བྲག་ བརྒྱད་ཞེན་མ་ལས་
 འབྲུག་བུམ་ཐང་ལུ་ དམག་འཛིན་ འབད་ཨ་ད་ བོད་སྟོན་པའི་དམག་ བམ་བཏང་མ་ལས་ འབྲུག་
 དམག་ཚུགས་ བོ་མཚོན་གྱིས་ གཙོས་པའི་ དམག་ཆས་ཀྱི་རིགས་ མང་རབས་ཅིག་ འཕྱོག་
 ཡོད་པ་ ཡིན་པས།

རྒྱལ་ཁབ་རྒྱུ་ཀྱི་ འབྲུག་ཡུལ་ འདི་བཟུམ་མ་ལུ་ བོད་ཀྱི་ རྒྱལ་པོ་ཚུགས་ དབྱར་ ལངས་མ་ལུ་
 བརྟེན་ཏེ་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་འདི་ ཐེག་ཆེན་ རྒྱུ་ལའི་གཞི་རྟེན་ བོད་དང་ ཅིག་འཐད་མ་ཡིན་ཅུང་ རང་
 ལུགས་ཀྱི་ བྱད་ཆོས་ གཞན་དང་མ་འདྲུ་ཅིག་ དགོ་ནི་ཡིན་པའི་ ཐུགས་བཞེད་གནང་སྟེ་ ཚོག་
 ཕྱག་ལེན་དང་ འབྲུག་མིའི་ ཁྱོན་ཆས་ ལམ་ལུགས་སྟོལ་ལས་ འགོ་བཙུགས་ཏེ་ བོད་དང་ མ་འདྲ་
 བའི་ ལུགས་སྟོལ་ སོ་སོ་ཅིག་ བརྩམས་གནང་མ་མཚན་ མིག་ཁར་མཛོས་པའི་ སྒྲིག་ལམ་ རྣམ་
 གཞག་ཚུགས་ སྟོལ་ཡང་ བཙུགས་སྟེ་ འབྲུག་གི་ མི་སེར་ཚུ་ རང་ལུགས་ཀྱི་ བྱད་ཆོས་བཟང་མོ་
 ལུ་ དཔའ་ཉམས་ བསྐྱེད་ནི་གི་ ཐབས་ཤེས་ཚུ་ བསྒྲིགས་གནང་ཅུག།

ཞབས་རྩེད་གིས་ བསྐྱབ་བྱ་ གནང་མའི་ རྒྱབ་འབྲས་ རྒྱལ་ཁབ་ རང་དབང་གི་ ལམ་ལུགས་ ད་
 ཚུན་གྱི་ བར་ན་ཡང་ རྒྱུ་སྐྱོང་འབད་དེ་ ཡོད་པ་ད་ ཞབས་རྩེད་གི་ རྒྱལ་ལས་ གོང་མ་ རིམ་བྱོན་
 ཚུགས་ སྐབས་ལུ་ཡང་ བྱད་ཕྱོགས་ལས་ བོད་དམག་ ལན་ཐེངས་ ༧ དང་ ལྷོ་ཕྱོགས་ལས་ ཇི་ཇི་
 ཀྱི་ཤི་གི་ དམག་ ལན་ཐེངས་ ༡༡ དེ་ཅིག་ བྱུང་ཅུང་ རྒྱལ་ཁབ་ གཞན་ལུ་ མ་ཤོར་བར་ རང་དབང་
 རང་བཅོན་འབད་ ཡོད་མི་འདི་ ཁོ་གི་ བཀྱིན་ལུ་བརྟེན་ཏེ་ ཡིན་པས།

སྐྱམ་ ཞབས་རྩེད་གིས་ འབྲུག་ཡུལ་ འདི་གི་དོན་ལས་ བཀའ་ཁྲིམས་ ཞལ་ཐོག་ལས་ བཅད་
 གནང་མི་དེ་ རྒྱལ་ལས་ སྤྱི་ལོ་ ༡༩༥༩ གྱི་ལོར་ རྩི་ལམ་ ཁྲི་རབས་ ༡༠ པ་ བརྟེན་འཛིན་
 ཆོས་རྒྱལ་གྱིས་ ཡིག་ཐོག་ལུ་ བཅད་ནི་དང་འབྲེལ་ ཁྲམ་བཀོད་ནི་གི་ ལམ་ལུགས་དང་ ཁྲལ་བསྟུ་
 ཐངས་ ཁྲིམས་འགལ་གྱི་ བྱ་སྟོན་ ཡ་གཞིས་ཐོབ་སྐྱལ་ དགོ་སྟོན་དང་ གཞུང་འབྲེལ་ འགོ་དཔོན་
 ཚུགས་ བཅའ་ཁྲིམས་ ཏམ་ཁུ་ ལག་ལེན་ འཐབ་མཚོག་པའི་ བཅའ་ཁྲིམས་ཚུ་ བརྩམས་གནང་
 ཅུག།

དེ་ལས་ སྐྱམ་ ཞབས་རྩེད་གིས་ འབྲུག་རྒྱལ་ཁབ་ནང་ ལྷོ་གས་རྒྱབ་ ཅན་ཅིག་འབད་ ཆབ་སྲིད་
 སྐྱོང་ཐང་གི་ ལམ་ལུགས་ འགོ་བཙུགས་ཡོད་པ་མཚན་ རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་ ལུང་ཕྱོགས་ཚུ་ སོ་སོ་
 འབད་ བགོ་བཤའ་རྒྱབ་སྟེ་ སྤྱི་ལོ་ དཔོན་སྟོབ་མེད་དང་ དཔོན་སྟོབ་ཀྱི་འོག་ལུ་ རྩིང་ཁག་མེ་ དེ་ལས་
 རྩིང་དཔོན་དང་ དཔོན་སྟོབ་ཀྱི་ མངའ་སྟེ་ རྒྱ་སྟོམ་ནི་དེ་གིས་ ཆབ་སྲིད་བསྐྱུངས་ནི་ བདའ་མ་ལུན་
 མི་ ཚུ་ལུ་ རྩེད་པ་མེད་དང་ མི་སེར་དང་ རྩིང་ཁག་གི་ དཔོན་ཁག་ཚུགས་ བར་ན་ འབྲེལ་བ་འཐབ་མི་
 གཞུལ་ རྩི་ཆོན་མེལས་ སྐལ་ཤེ་ བསྟེལ་སྟོལ་གྱི་ ལམ་ལུགས་ཚུ་ཡང་ བཙུགས་གནང་ཅུག།

སྤྱིལ་ ༡༩༥༡ གི་ལོར་ ཞབས་རྩུང་ དག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་ དབུ་ཁྱིད་ལས་ དགོངས་ཞུས་
མཛད་དེ་ སྤངས་ན་ བདེ་བ་ཆེན་པོའི་ མོ་བྱང་ལུ་འབད་ ཐུགས་དམ་ལུ་ མ་བཞུགས་པའི་ ཉེ་མར་
ཆོས་སྲིད་གཉིས་ཀྱི་ དབུ་ཁྱིད་འབད་ ཁོ་གི་ སྐྱེ་ཆབ་ཚུ་གིས་ཡང་ ལོ་ངོ་བརྒྱ་ཕྱག་ བྱེད་དང་ ༣ སྤྱི་
ལོ་ ༡༩༠༧ གི་ལོར་ འབྲུག་ བརྒྱུད་འཛིན་གྱི་ རྒྱལ་པོའི་སྤོལ་ མ་བཅུགས་ཚུན་ཆོད་ ལམ་ལུགས་
འདི་འགྱུར་པར་ ཡིན་པས།

ཆོས་སྲིད་གཉིས་ཀྱི་ ལམ་ལུགས་དེ་ཡང་ རྒྱལ་ཁྲིམས་ཀྱི་ དབུ་ཁྱིད་ སྤྱི་སྲིད་དང་ ཆོས་ཁྲིམས་ཀྱི་
དབུ་ཁྱིད་ རྗེ་མཁན་པོ་འབད་ བསྐོས་གནང་མ་ལས་ སྤྱི་སྲིད་ ཁྲི་རབས་དང་པ་ བསྐྱན་འཛིན་འབྲུག་
རྒྱལ་དང་ རྗེ་མཁན་ ཁྲི་རབས་དང་པ་ པད་དཀར་འབྲུང་གནས་ བསྐོས་རུང་ ཞབས་རྩུང་དག་དབང་
རྣམ་རྒྱལ་ ཁོ་རང་བཟུམ་མའི་ རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་ དབུ་ཁྱིད་ ལྷོགས་གྲུབ་ཅན་ མེད་པའི་ གྲུབ་འབྲས་
ལུ་ དུས་རབས་ ༡༥ པ་ བྱེད་ མ་ལངས་མ་ཅིག་གི་ ཉེ་མ་ལས་ ཞབས་རྩུང་གི་ སྤྱལ་སྐྱེ་ སྐྱེ་
གསུང་ ཐུགས་ ༣ འབད་ བྱོན་པ་ད་ ག་ལུ་ ཆབ་ཞག་ནི་ཡིན་ན་ མ་ཤེས་རུང་ ཐུགས་སྤྱལ་དེ་
རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་ དབུ་ཁྱིད་འབད་ རོས་འཛིན་ འབད་ཡོད་པ་ད་ ལག་ལེན་ རོས་འགྱུར་ ཞབས་རྩུང་གི་
སྤྱལ་སྐྱེ་ལུ་ དབང་ཆོད་ སྤྲོམ་མེད་པར་ རྒྱལ་ཁབ་ཀྱི་རྩྭ་གས་ བཟུམ་ཅིག་འབད་ ཅིས་ཏེ་ སྲིད་
སྐྱོང་གི་ དབང་ཆོད་ཅན་ སྤྱི་ལོ་ ༡༩༥༡ ལས་ ༡༩༠༧ གི་བར་ན་ སྤྱི་སྲིད་ ཁྲི་རབས་ ༥༤ ལས་
རྒྱལ་ མ་བྱུང་མ་ཡིན་པས།

ལྷོ་ལྷོངས་ཁ་བཞིའི་ རྒྱལ་ཁབ་འདི་ནང་ ཉེ་མར་ ཆོས་སྲིད་ཀྱི་ ལམ་ལུགས་ སྤྱི་སྲིད་འབད་ མེད་
ནི་དེ་གིས་ དཀར་འལ་ ཐོན་མ་ཐོན་ས་རང་ སྤྱོད་པ་ལས་ ཞབས་རྩུང་ དག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་ མཆོག་
གིས་ རྒྱལ་ཁབ་ གཅིག་བསྐྱེལ་འབད་ བཟོ་གནང་ཐོག་ལས་ ཞི་བདེའི་ རྒྱལ་ཁབ་ འབྲུག་ཡུལ་
ལུ་ མིང་དོན་ གནས་སྤྱུར་ཏེ་ ཆོས་དང་ ལམ་སྤོལ་བཟང་མ་ གཞན་དང་མ་འདྲ་བའི་ རྩྭ་གས་
ཀྱི་ ཁྱད་ཆོས་ཚུ་ བཅུགས་གནང་མ་ལས་ གྲམ་ ཁོ་རང་གིས་ མི་ལོ་ ༣༥ གི་རིང་ལུ་ ཆོས་སྲིད་
ལུགས་ ༢ ཀྱི་ ཆབ་སྲིད་ བསྐྱུངས་གནང་མའི་ སྐབས་ལུ་ ཕྱི་རྒྱལ་གྱི་ དགྲ་ལས་ རྣམ་པར་
རྒྱལ་མ་མ་ཆོད་ སྲིད་དང་ ཆོས་ཀྱི་ལམ་ལུགས་ ཟུང་འབྲེལ་གྱི་ ཐོག་ལས་ སྤེལ་ནི་གི་ དོན་ལུ་
ཛོལ་གཞིས་ མང་རབས་ཅིག་ བཞེངས་གནང་སྟེ་ ཛོལ་གཞིས་ དེ་ཚུ་གི་ སའི་ ཆགས་ཚུལ་དང་
བཅོན་ཐབས་ཚུ་ཡང་ གཞན་དང་ མ་འདྲུལ་འབད་ ཡོད་ནི་དེ་གིས་ དེ་རིས་ནངས་པར་ཡང་ ཛོལ་ཁག་
གི་ སྲིད་སྐྱོང་ཡིག་ཆོང་ མང་རབས་ཅིག་ འཕྲོ་མཐུད་དེ་རང་ ཛོལ་དེ་ཚུ་གི་ནང་ ལག་ལེན་འབྲེལ་དོ་
ཡོད་པ་ཡིན་པས།

ཞབས་རྩུང་གིས་ བཅའ་ཁྲིམས་ བཟུམས་གནང་མི་འདི་ཚུ་ དམིགས་བསལ་གྱིས་ ཉེ་རིང་ ཆགས་
སྤང་མེད་པའི་ གྲང་བདེན་ ཁྱད་ཆོས་ཅན་གྱི་ བཅའ་ཁྲིམས་ཅིག་ ཡིན་མ་ལས་ བཅའ་ཁྲིམས་དེ་

ལུ་གཞིར་བཞག་སྟེ་དེས་ནངས་པའི་བཅའ་ཁྲིམས་འདི་ཚུ་བཟོ་ཡོདཔ་ད་རང་གཞིན་གྱི་བཟོ་
 རིགས་དང་ཚོས་ལུ་མཁས་པ་ཐུགས་རིག་ཅན་སྟིང་སྟོབས་འགྲན་ཁྲོ་དང་བྲལ་བའི་བླམ་དཔའ་
 བོ་མ་འོངས་ཡུན་རིང་ལུ་གཟིགས་མི་ཞབས་བྱུང་དག་དབང་རྣམ་རྒྱལ་མཆོག་འབྲུག་རྒྱལ་
 ཁབ་གྱི་པ་མཆོག་དམ་པ་མིང་དོན་དང་མཐུན་པ་ངས་དེན་ཅིག་ཨིན།

Text D: Roman Dzongkha

Drugäkhap gi Phacho D'amba

Zh'apdru Ngawa 'Namge chö

dr'imi — Dr'âsho Rindzi Dôji

Zh'apdru Ngawa 'Namge chö Drû gi gärap na zhenda madrawi yongdra
 cenci 'imda d'iya hema chösi 'nyî gi 'uthri d'ambabe zhûbi kôle g'üzhp'ap
 bômbe zh'usö yöple, Zh'apdru khora zhûbi kap gi dzêja ditshu d'ari nâbaya
 Dru gäkhap gi yâge gi led'on tshuda dräwa bômbera j'ungdo yöp 'ime.

Zh'apdru rimboche chö B'ö 'Ü J'angchu'ling Zhiga Dr'onglube Yap Tenbi
 Nyimda Yum Sönam Pägi B'uthri 'nyî gi sälu cilo 1594 rapjung cubi Shingta
 dau d'angbi tshê cûcilu zh'äle 'ngâdrada câpbe kuthrungmi shülü chöjü
 zungmi khori kutshe g'ôm Künkhen Pêma Karpoi trüku 'inglu tshu khasebe
 thôcha meba sung 'nangnu.

D'igang Zh'apdru Rimboche lu Mipham Tendzi Dôji z'e zh'û 'ingru Guru
 Rimboche gi lungtele Ngawa Dünjom Dôji da kutshe g'ôm Künkhen Pêma
 Karpoi lungtele Ngâgi 'Wangpo 'Nampar Gäwide z'e sungdi yöple Ngawa
 'Namge z'e zh'umidi Ngâgi 'Wangpo 'Nampar Gäwide z'emidi dor dudû
 'ime.

'Lam Ngawa 'Namge chö gi kuna chungku ganglera Yap Tenbi Nyimi kun-
 düle shêyön zîni gutsudi gunglo Gä zhêpda 'age Mipham Chöki Gäp chögi
 ge'nye gi domba 'nangdi Drubi Göma lu trükube 'ngasö zh'û yöpda d'ele
 rimba zhindube drada tshema rimu sa'nga 'nye nga 'men lâsobi pchina gi
 shêjai rikpa lu jangwa thâ chimbe dzêbi kha nangd'on nyamtok gi 'näluya
 jangwa dzêdi kuna zhömi kaplera Ralung Dr'atsha na 'age gi tshapbe Pende
 Druba Kâjü bi dungjü Khembo Thirap cöpgäpa lu 'ngasö zh'unu.

Ngawa 'Namge chô gungdra gă zhêpda 'age shâ sôple Drû Ralung Dr'atsha gi dungjü Khembo Thirap cöpgäpabe 'ngasö zh'uwi kaplu B'ö gi chôcho kutshap mangrapci thrída phüwa câyöp matshe Drûleya kutshapbe chôje Druba Kinle gi kutshô Tshewa Tendzi chô j'önnu.

'Lam Ngawa 'Namge chô Lhojong Khazhi Dru gäkhap dina j'öntshü gi kôle 'namtha na dramín lesha ci ködi yörü ngoma Guru Rimboche gi lungte da Pâ Yishe Göm gi Lho Khazhi 'ükha chösigi tenbi dapbe j'önggobi jükü zh'ü yöp 'ime.

Zh'apdrü Ngawa 'Namge chô cilo 1527 le 1592 tshöntshö zhûmi Künkhen Pêma Karpoi trüku 'ingbi ngödzin j'ungzh'iletshu kutshei 'nätangdi jucö songdi Lhomön Khazhi drodö dzêtshepbe yâsopda d'iya Künkhen Pêma Karpo chô cilo 1162 le 1211 tshöntshö zhûmi Druba Kâjübi chölu zhitsu 'nangmi drogön Tsangpa Jarä Yishe Döji chô gi trüku 'ime.

Zh'apdrü Ngawa 'Namge chô Künkhen Pêma Karpoi trüku thrüme 'imbi ngödzin j'ûmda Zh'apdrü lu marangmi B'ö gi gäp Tsang gi Desi Tensung 'Wangpoi japco yömi Pâsa 'Wangpo j'ung yöple Tensung 'Wangpoi sä Phüntsho 'Namge Desi gi thrikha hözh'i naletshu B'ö gi gäp da Zh'apdrü 'nyî gi b'âna thünlam hemawaya mâ nyam yâsople Tsang Desi Phüntsho 'Namge gi drogön tsangpa jarä gi kui gâtshi d'angba le thrungmi Ralung gi nangte tsoce Rangju Kharsapani di kholu tsîtrö gopbe 'lapmatshe g'äsi d'ebe tsîtrö bema tubacin detoto da kitongtobe tsalera mizhâ z'e nyendai yig'u höru 'Lam Ngawa 'Namge chô lu tsîtrö dzêni gi thudö meba yilen 'nangbi nangse Rangju Kharsapani di jacheu namkha zumci da jachungku yungdrü zumci le mêni digi g'âti yöp 'innaya mashêp matshe g'ademeibe ngada cikha yörü chölu bj'ingni gi thudö meple chöri gäkhap gi tshö mazung macin nge dr'atsha chungku digiya tshö zungni di lâkha ong z'e kö'nangnu.

D'ele Zh'apdrü Ngawa 'Namge chôda Tsanggi Desi Phüntsho 'Namge 'nyî gi b'âna thû mathüm bômbe jungsoni digi 'lam Zh'apdrü chô Khazhi Dru lu j'öngobi tâtshe zâm mangrapci j'umle dr'opci beuda Drû le 'mi g'aye mahödi beru 'lam khori z'ukha rê chapaci höyöpda tshâci beuda Pâ Yishe

Göm gi Lhomön Khazhii gäkhap di khori châthigu kâdi 'lami düjai sazhibe phünu.

Zimlam cina Lägön j'âro dongce gi datshön lu 'oroci khô gi tingdâdi lhocho khathulu j'önj'ôm z'ïple tâda tendre g'acile beru Ngawa 'Namge chô Lhomön Khazhi lu drodö dzêba j'ömbacin g'aci deci läzhim ongni gi datshön tönyöp 'ime.

'Näd'ön d'ilu tendi Gâsa Dzongkha le Drû gäkhap nalu yongdracen Gön Optsho 'Lama gi Lhomön Khazhii chösi 'nyî gi 'uthri dzêni gi d'ön le 'Lam Zh'apdrü chô lho lungma lu j'öngop be gönda phüu zhindu Zh'apdrü giya zh'äzhe dzêp le optsho 'lama gi 'mâde chungku cida dradi B'ölu Zh'apdrü dendre zh'uwa cânu.

Cilo 1616 rapjung cubi Midru lô gunglo khäci 'nyî zhêpda Zh'apdrü chô Dru gäkhap na chipkha lho lungma jû 'nâmda cikha d'ari nâba Pina dzong gi nâte Rangju Kharsapani gi tsöbi nâte khebar du phâp mangrapci 'namdi Gâsa lu phepda sa'ne dikhai yongdra cen gi zatsha thümi tshugi phepsu zh'udi 'wang zh'û matshe gön gi 'mise tshuda pchup Lhawa Tshiri gi Gâsa zhûring lu zh'apto phünsum tshô totobe zh'unu.

D'ele 'Lam Zh'apdrü chô Thêda Thrilegang jüdi Thimphu lumi j'angcho sâgo Pangri Z'ama lu châ phep 'nâmda Phajo Drugom Zhibi trüku Tshewa Tendzi gi phepsu bômbe zh'unu.

D'ele lamkha lu b'âche g'anee meba läzhimbe Lhomön lu phep tshumi dilu kadri dr'ensobe Dechephu lu Pâ Yishe Göm da Lägön Degä lu sökha phübe Pomla da Bjäla jüdi Paro lumi tewa Tshongdü lu 'ngönj'ö 'Lam Ngawa Chöge gi densa Drû Chöding lhaga na j'ön 'nangnu.

Zh'apdrü Ngawa 'Namge chô khädrup 'uthri gi tshen 'nyemba Dru gäkhap na d'âchap j'umle d'eden gi 'lôma mangrap j'ungni digi yongdra cen gi Dru'mi tsou j'angcho khathule Optsho 'Lam Phajo Drugom Zhip da Druba Kinle gi säjü Paro da Thimphu Pinakha 'Wangdi Phodra lu zhümi tshuda lhocho khathule Curui dungtshu g'âra Zh'apdrü Rimbochei jedrang lu jû-yöp zhindu sa'ne khâ sôso lu chipcö 'nangdi g'angla g'angdü gi chô da 'wanglungtshu 'nangba lu tendi 'mise yongle yiche gi d'ebada d'âna bôm

yöp matshe Capcha le D'â-pchu Gätshe jüdi Kuch Bihar gi gäp Prem Narayan da cikha ya thüthün j'umle gäp digi dzathün gi datshen lu sêda 'ngücha 'lâmchei cheu gi tsöbi rä z'ong gi d'ocha mangrap ciya phünu.

Portugal le yishubi 'lam phâdar *Estevão Cacella* da *João Cabral* 'nyî gi cilo 1627 gi lô Drû lu tako bemidi *Europe* gi 'mi gu d'angba 'imle khong 'nyî gi Zh'apdrû Ngawa 'Namge chô chösi 'nyî gi gäp 'imbe köyöpda phâdar *Cacella* gi dr'itsom cina ködo zum bewacin chöge khori 'mise tshugi chô da jitegi j'awa g'acira beru khongri 'londö zhindu beni 'im matshe 'wangshu gi gole 'misetshu j'awa d'ida d'i begobi kaja 'nangni mep matshe cathre gi rî tshuya 'mise tshugi g'â phümi digi matup mebikha 'mise phödo ciya sem phamma cuba lâ ditshu rangwa gi golebe beni 'imbe z'e köyöp da gäp khora gi ngace lu tshâ läsha cira sungmi nangse 'lam khori gelo tshugiya khongri 'londö tard'u beu 'ing z'e 'ime.

Tsang gi Desi Phüntsho 'Namge gi Zh'apdrû gi tshen gi 'nyendra ditshu g'oule ngâge lhakpardu langdi Zh'apdrû Ngawa 'Namge chô trongni da Lhomön Khazhi khogi olu tsuni gi d'önle 'mâlu khämi 'Mapö Lagune z'emida B'ö'mâ jabombe tangdi d'igang B'ö'mâ tshugi Drû Chödingdi tshâci thakôdi beru thanjukha höpda Paro B'âko Tshodr'û da Wang Tshoche Gebi 'mâmi pazap tshugi B'ö'mâ phamdaple 'Mapö Lagune ya 'mâse bänu.

Tsang Desi gi 'mâ phamzh'ile chöje Druba Kinle gi 'önsä Tshewa Tendzi chô gi 'Lam Zh'apdrû gönda zh'udi Tanggu lhaga gi tsöbi zhino chan-yam phüwi shülü cilo 1619 gi lô Tsang Desi Phüntsho 'Namge di drumne gibe tshele däbi lôju semda drê Tanggui bj'aphu na Zh'apdrû khora druba 'nangsa sayom capdi beru 'nökön g'anee maj'umle tshu drodö jabombe d'âchap songdi pende druba chôle 'nampar gäwi tâtshelu Nga Cûdrû sungmi di 'lam khori châdam gu pâko 'nangnu.

Cilo 1619 gi lonju lu Yap Tenbi Nyim shâbi loju sendi Tanggui bj'aphu na druba 'nangsa yap gi kuphum B'ö le dendre zh'udi michö phüni gi dr'andri dzê 'nang yöpda cilo 1620 rapjung cubi satre dau 'ngabi tshê cutham lu zâga gawi nyima Ceri lhaga gi densa tapdi nangtebe Yapje Tenbi Nyimi kudung ringse zhûsa 'ngü gi chötö ci lo ngo pcheta 'nyî gi nangkhö lu

zheng 'nangbe Zh'apdru khorī 'lōbō khādrup Lhawa 'Lotrō dendre zh'udi lhaga dina zh'ādra sumcu bemi gelo gi de gud'angba tsu 'nāmle tshu Dru gākhap dina dr'atsha da rapde tshu rimba zhindube j'ungyöp 'ime.

Zh'apdru Rimboche chō gi Lho Khazhii gākhap dina Druba Kājūbi chōjū zhitsu 'nāmda chō gi 'uthri zhen Lhapa da 'Nā'nyingpa Barapa Kathokpa Cāz'ampa tshu beuda 'Lam Khā 'Ngagi Zh'apdru Rimboche gi khong lu jikdra tömme z'e cilo 1629 lu 'Lam Khā 'Nga dom zh'ile Zh'apdru Rimboche Sinmodokha Dzong Sang'nga Z'apd'ön Phodra na zhupda 'mā capba ongdi thapdzing beuda Thimphu Wang 'Langma lungle 'ingmi gupön tsou 'Lam Pende di 'mādzing na shiken j'ung yöru 'Lam Khā 'Ngagi 'mādi jū du matshuple Zh'apdru da B'ö gi gāp Tsang Desi tshugi b'āna madriba yōni digi 'Lam Khā 'Ngagi Phüntsho 'Namge gi sā Tsang Desi Karma Tencong 'Wangpo lu japco zh'udi thüncho 'māmi tshugi sa'ne khā dr'ū le d'üci lu 'mā thōndi beru thanjukha 'mapō mangrapci dzinzung bācheni digi 'mā g'āra lo B'ö lu jogop thāyöp 'ime.

Pchige le lendra mangrapci 'nöp kāmi da nānaleya ngolo gi j'awa nyemba tsammi lesa ci thōnni digi chōcho gi shēyön lhapsi da sicong gi chāla dzēsi sai chātshü tsentotobe yösi tshugu dzongzhi capni gutsuple Pinakha da 'Wangdi Phodra gi dzong di cilo 1637 da 1638 lu rimba zhindube zhengdi dumdra ci jū du matshubi b'āna 'Lam Khā 'Ngagi Desi Karma Tencong 'Wangpo lu ngenkü gi thōle Pinakha lube 'māthe sumba j'ungru 'Lam Khā 'Nga da B'ö'mā japco bewa ongmi ditshu g'āra phamdani digi Zh'apdru Ngawa 'Namge chō lu Dru gākhap na chethoi 'wangtshe yöp Tsang Desi gi hag'onu.

Zh'apdru Ngawa 'Namge gi tshen'nyen gi b'aden chimtsha gākhap chan-yam lu chaple *Kuch Bihar* da *Nepal* thāring Lada gi gāp tshugi Dru gākhap da cikha thünlam zoni gi g'okap tshōdi omle Lada gāp gi B'ö nupcho khathu lu khorī 'ngao gi 'ü mangrapci phümi di cilo 1959 gi lô Jana gi olu matshü tshöntshö Drū gi 'wangchai olu dönu.

D'ele *Nepal* gi gārap zhiba *Ram Shah* gi tsöbi jüdzin gi gāp tshugi Zh'apdru le chō zh'uni digi 'Lam D'amchō Pāka chō *Nepal* gābi Phodra na 'lōbōbe

halam lo ngo kheci deci zhû yöpda shüle Drû gi jêkhem thrirap sumba dzênu.

D'ü dile tshu rimba zhindube Drû gi 'löbö kheci 'nyî deci gi chöcho gi j'awa lu 'löbö dzêbi önbe G'orkhai gäp tshugiya Kathmandui yongdra cen gi 'nä Phâp Shingkö da *Nepal* j'angsha *Nagarthali* gi tsöbi sa'ne khâ mangrapci Druzhung lu phüule sa'ne ditshu na lhaga läsha ci zhengdi Druzhung gi chapsi thêkha lu cang yöp 'ime.

Zh'apdru Rimboche gi Dru gäkhap cikdri gi thô 'uthri dzêni gi zh'äzhe dzêzh'ile tshu Druba Kâjübi chô gi meng 'mida gäkhap lu châdi 'milu Drupda gäkhap lu Dru Ü z'e tâ'nangdi zhung tsou Pina Dewa Chenmi Phodra na zhitsu 'nangmi khâ khazhii chôtsham sungmibe dzongbö tshu köyöp zhindu dzongbö ditshugiya tha d'amtshi gu kâdi châchi zh'u yöpda d'iya Khaling da Merak Sakteng Dungsam Shâ j'angcho satsham sungmi dzongbö da lhotsham *Duars* da shâ lho 'ngadei dzongbö tshu rimba zhindube kö 'nangnu.

Gäkhap gi chapsi cangni da pchi gi drale sungthap beni lu Zh'apdru gi dzongzhi mangrapci zheng 'nangmi tshuya d'angbara cilo 1629 lu Semtokhai Dzongda 1637 da 1638 lô Pinakha da 'Wangdi Phodra gi dzong zhengni gutsup matshe 1641 gi lô Trashichöndzo zhengni gutsunu.

D'ele cilo 1646 da 1649 gi b'âna Gâsa da 'Lingzhi Paro Drugä sum lu tsendzong zheng gobi jumtshe tsoura B'ö sobi 'mâ kâthap lu 'imle cilo 1646 le 1651 gi ringlu thudam lu mazhû tshöntshö gi b'âna dzong zhen ya Trongsa dzong da Rinpung dzong Chukha dzong D'aga dzong Bj'aga dzong Lhüntsi dzong Zh'emgang dzong Trashigang dzong tshu rimba zhindube zheng 'nangnu.

Cilo 1641 gi lô Tsang Desi gi 'wangtshe di Gelubi chö jü zungmi gongsa 'ngabi olu tshüsodi beru Tsang Desi zumbera B'ö gi 'wangdzin sâp tshugiya lhocho topden Drubi gäkhap dilu zöma tshuba cilo 1644 gi lô B'ö sobi 'mâ domdi Lhodra jüzh'ile Drû B'umtha lu 'mâdzing beuda B'ö sobi 'mâ phamdaple Drû 'mâ tshugi g'otshön gi tsöbi 'mâcha gi rî mangrapci pcho yöp 'ime.

Gäkhap chungku Dru Ü di zuma lu B'ö gi gäp tshugi drâ langma lu tendi Dru gäkhap di thekchen nangbi zhiten B'ö da cökthep 'ingru ranglu gi khächö zhenda madrau ci goni 'imbi thuzhe 'nangdi chogu châlen da Dru'mii g'önche lam lüsö le gutsudi B'ö da madrawi lüsö sôsoci tsam'nâm matshe 'mikha dzêbi Drilam 'Namzha tshugi söya tsudi Drû gi 'mise tshu ranglu gi khächö zâm lu panyam kênî gi thapshe tshu dri 'nangnu.

Zh'apdrü gi 'lapja 'nangmi gi drupdrä gäkhap rangwa gi lamlu d'atshün gi b'ânaya jüncong bädi yöpda Zh'apdrü gi shüle g'ôm rimj'ö tshugi kapluya j'angchole B'ö'mâ lenthe dündä lhocho le *British* gi 'mâ lenthe cûci deci j'ungru gäkhap zhen lu mashôwa rangwa rangtsebe yömi di kho gi kadri lu tendi 'ime.

'Lam Zh'apdrü gi Dru Ü di gi d'önle Kathrim zh'ätho le ce 'nangmi di shüle cilo 1626 gi lô jêkhem thrirap cuba Tendzi Chöge gi yitho lu phapni da drê thrām kōni gi lamlu da thrä duthang thrimgä gi j'acö phazhi thopkä gelo da zhungdrä gupön tshugi cathrim tangkhu lâle thap machobi cathrim tshu tsam 'nangnu.

D'ele 'Lam Zh'apdrü gi Dru gäkhap na côdrup cencibe chapsi congthang gi lamlu gutsu yöp matshe gäkhap gi lungcho tshu sôsobe gopsha capdi ci'la pönlo reda pönlo gi olu Dzongkha re d'ele dzongbö da pönlo gi 'ngade jabomni digi chapsi cangni dâ maz'ünmi tshulu dr'unnga reda 'mise da Dzongkha gi pönkha tshugi b'âna dräwa thapmi 'ü detshe rele gapre käsö gi lamlu tshuya tsu 'nangnu.

Cilo 1651 gi lô Zh'apdrü Ngawa 'Namage chô 'uthri le gongzh'u dzêdi Pina Dewa Chenmi Phodra nalube thudam lu mazhubi hema chösi 'nyî gi 'uthribe kho gi kutshap tshugiya lo ngo jathra pcheta sum cilo 1907 gi lô Dru jüdzin gi gäbi sô matsû tshöntshö lamlu digura 'ime.

Chösi 'nyî gi lamlu diya gäthrim gi 'uthri desi da chöthrim gi 'uthri jê-khembo be kö'nâm le desi thrirap d'angba Tendzi Drugä da jêkhem thrirap d'angba Päka Jungne körü Zh'apdrü Ngawa 'Namage khora zummi gäkhap gi 'uthri cô drupcen mebi drupdrä lu d'ürap cwopgäpa pchê malâm cigi hema le Zh'apdrü gi trüku ku sung thû sumbe j'ömda g'âlu cha zhâni

'ina mashêru thûtrüdi gäkhap gi 'uthribe ngödzin bãyöpda lâle ngomagu Zh'apdru gi trüku lu 'wangtshe bom meba gäkhap gi ngota zumcibe tsidi sicong gi 'wangtshe cen cilo 1651 le 1907 gi b'âna desi thrirap 'ngapcu ngâzhi legä maj'um 'ime.

Lhojong Khazhii gäkhap dina hema chösi gi lamlu dringdribe mêni digi ka nge thömhön sara döple Zh'apdru Ngawa 'Namge chô gi gäkhap cikdribe zô 'nangthole zh'idei gäkhap Dru Ü lu meng d'ön 'nä jûdi chöda lamsö zâm zhenda madrawi ngota gi khächö tshu tsu'nâm le 'lam khora gi 'milo sumcu so'nga gi ring lu chösi lu 'nyî gi chapsi cang 'nangmi kap lu pchige gi drale 'nampar gäu matshe sîda chô gi lamlu z'ungdre gi thôle pâni gi d'ön lu dzongzhi mangrapci zheng 'nangdi dzongzhi ditshu gi sai châtshü da tsenthap tshuya zhenda madraube yönidigi d'ari nâbaya Dzongkha gi sicong yitsha mangrapci throthü dira dzong ditshugina lâle thapdo yöp 'ime.

Zh'apdru gi cathrim tsam 'nangmi ditshu 'mixel gi 'nyeri châdang mebi dr'angden khächö cen gi cathrimci 'imle cathrim dilu zhizhadi d'ari nâbai cathrim ditshu zoyöpda rangzhi gi zorida chô lu khäp thu sricen 'nyingtop drenda da dr'äwi 'lam pou ma ong ünring lu zimi Zh'apdru Ngawa 'Namge chô Dru gäkhap gi phacho d'amba meng d'ön da thüm ngêdenci 'ing.

Text D: Phonological Dzongkha

ལྷ་ཆས་ཁལ་གྱི་པ་ཚོ་དཔལ་བྱ་ཞེས་ལྷ་ཆས་རྣམས་གྲོ་ཚོ།
གྲི་མི་ — ལྷ་མོ་ རིན་རྒྱལ་རྒྱུ་།

ལྷ་ཆས་རྣམས་གྲོ་ཚོ་ལྷ་གྱི་ཆས་རལ་ན་གཞན་དཔལ་ལྷ་མི་ ཡོང་སྐྱེ་ཅན་ཅི་ ཡིས་ད་ དེ་
ཡ་ ཉེ་མ་ ཚས་སི་མྱི་གྱི་ དབུ་མི་དཔལ་བྱ་གྱི་ གཞུ་བྱི་ཀོ་ལེ་ ལྷ་ཆས་ རྣམས་ རྒྱ་སྐུ་ཡོས་པ་ལེ་
ལྷ་ཆས་ཁོ་ར་ གཞུ་བྱི་ཀལ་གྱི་ རྒྱ་རྒྱུ་དེ་ཚོ་ དེ་རྒྱ་བྱ་ཡ་ ལྷ་ཆས་ཁལ་གྱི་ ཡུ་གྲོ་གྱི་ ལེ་དོན་རྒྱ་རྒྱ་
ལྷ་ཆས་ཁོ་ར་ རྒྱ་རྒྱུ་ཡོས་པ་ ཡིས་།
ལྷ་ཆས་ རིས་ཐོ་ཆེ་ཚོ་ བོས་དབུས་ རྒྱ་རྒྱུ་ གཞི་གྱི་ལྷ་ལྷ་མེ་ ཡལ་ ཉེན་ཐི་ཉིས་ད་ ཡུས་
སྐུ་ལྷ་ཆས་ཁལ་གྱི་བུ་མི་ རྒྱ་གྱི་ སུས་ལྷ་ ཅི་ལོ་ ༡༥༩༨ རལ་རྒྱུ་ ༡༠ རི་ཤིང་ཏ་ རྒྱུ་ དང་ཐི་

ཆོས་ ༡༡ ལུ་ ཞས་ལེ་ རྩ་སྐད་ཅས་པ་གེ་ གྲུ་ཁྲུང་མི་ རྩས་ལུ་ ཆོས་རྩས་ གཞུང་མི་ ཁོ་རི་གུ་ཆོ་
གོ་མ་ གྲུ་ཁེན་ཕྱེ་མ་ཀར་པོ་འི་ གྲུས་ཀུ་ ཨིང་ལུ་ཚུ་ ཁ་མེ་གེ་ སྤོ་ཆེ་མེ་ག་ སྤང་རྩུ་
དི་གར་ ཞུ་སྐྱུ་ རིམ་ཚོ་ཆེ་ལུ་ མི་ཤམ་ཉེན་རྩི་རྩི་ ཟེ་ ལྷུ་ཨིང་རུ་ སྐ་རུ་རིམ་ཚོ་ཆེ་གི་ ལུང་ཉེ་ལེ་
ང་མ་རྩས་ན་རྩི་རྩི་རྩི་ གྲུ་ཆོ་གོ་མ་ གྲུ་ཁེན་ཕྱེ་མ་ཀར་པོ་འི་ ལུང་ཉེ་ལེ་ རྩ་གི་དབང་པོ་ རྣམ་པར་
གསལ་མི་དེ་ ཟེ་ སྤང་རྩི་ ཡོས་པ་ལེ་ ང་མ་རྣམ་གེ་ ཟེ་ ལྷུ་མི་དེ་ རྩ་གི་དབང་པོ་ རྣམ་པར་གསལ་མི་དེ་
ཟེ་མི་དེ་ རྩུ་རྩུ་ ཨི་མེ།

སྤམ་ ང་མ་རྣམ་གེ་ ཆོ་གི་ གྲུ་ན་ ཚུང་གུ་ བླང་ལེ་ར་ ཡལ་ ཉེན་མི་ཉི་མི་ གྲུ་རྩས་ལེ་ སྤེ་ཡོན་
གཟི་གི་ སྐ་ཚུ་དེ་ སྐྱང་ལེ་ ༤ གཞུལ་ད་ ཨ་གེ་ མི་ཤམ་ཆོས་ཀི་གསལ་ ཆོ་གི་ ཆེ་ཉི་གི་ རིམ་ཐ་
རྩུ་དེ་ སྐྱུ་མི་ཆོས་མ་ལུ་ གྲུས་ཀུ་ཟེ་ ར་སོས་ ལྷུ་ཡོས་པ་ད་ དེ་ལེ་ རིམ་ཐ་གཞིན་རྩུ་ཟེ་ སྐྱ་ད་ ཆོ་
མ་ རིམ་ ས་ར་ རྩུ་ད་ རིམ་ ལུ་སོ་ཟེ་ སྤེ་གི་ སྤེ་རྩུ་ རིག་པ་ལུ་ རྩུ་མ་ སྤོ་ཆེ་མེ་ རྩི་མི་ཁ་
ནང་དོན་ ཉམ་ཉོག་གི་ རྣམ་ལུ་ཡ་ རྩུ་མ་ རྩི་དེ་ གྲུ་ན་ གཞུལ་མི་ ཀལ་ལེ་ར་ ར་ལུང་ གཟེ་ན་
ཨ་གེ་གི་ ཆོ་མེ་ བེན་དེ་སྐྱུ་ཐ་གྲུ་རྩུ་ཟེ་ རྩུ་རྩུ་ཁེམ་ཚོ་ ཁི་རལ་ ༡༤ པ་ལུ་ ར་སོས་ལྷུ་རུ།

ང་མ་རྣམ་གེ་ཆོ་ སྐྱང་སྐྱུ་ ༤ གཞུལ་ད་ ཨ་གེ་ སྤེ་སོ་ལེ་ སྐྱུ་ར་ལུང་ གཟེ་གི་ རྩུ་རྩུ་ཁེམ་ཚོ་
ཁི་རལ་ ༡༤ པ་ཟེ་ ར་སོས་ ལྷུ་མི་ཀལ་ལུ་ བོས་གི་ ཆོས་ཆོ་གུ་ཆོ་ མང་རལ་ཅི་ ཁི་ད་ཕུས་མ་ རྩུ་
ཡོས་པ་མ་ཆོ་ སྐྱུ་ལེ་ཡ་ གུ་ཆོ་མ་སྤེ་ ཆོས་རྩི་ སྐྱུ་ཐ་གིན་ལེ་གི་ གུ་ཆོ་ ཆོ་མ་ཉེན་རྩི་ཆོ་ རིན་རུ།

སྤམ་ ང་མ་རྣམ་གེ་ཆོ་ རྩི་རྩི་ ཁ་གཞི་ སྐྱུ་གསལ་ཁལ་དིན་ རིམ་ན་ཚུས་གི་ ཀྲོ་ལེ་ རྣམ་ཐ་ན་ སྐྱུ་
མིན་ ལེ་ཤ་ཅི་ ཀོས་དེ་ཡོས་རུ་ རིམ་ སྐ་རུ་རིམ་ཚོ་ཆེ་གི་ ལུང་ཉེ་ད་ པས་ཡི་ཤེ་ཆོས་མ་གི་ རྩི་ ཁ་
གཞི་འི་ དབུས་ཁ་ ཆོས་མི་གི་ ཉེན་མི་དཔ་ཟེ་ རིམ་རྩི་ཆོ་གི་ རྩས་ཀུས་ ལྷུ་ཡོས་པ་ ཨི་མེ།

ཞུ་སྐྱུ་ ང་མ་རྣམ་གེ་ཆོ་ ཅི་ལེ་ ༡༥༢༢ ལེ་ ༡༥༢༢ ཆོས་ན་ཆོས་ གཞུ་མི་ གྲུ་ཁེན་ཕྱེ་མ་ཀར་
པོ་འི་ གྲུས་ཀུ་ ཨིང་མི་ རིམ་རྩིན་ རྩུ་ཞུ་ལེ་ཚུ་ གྲུ་ཆོ་འི་ རྣམ་ཉང་དེ་ རྩུ་ཅོས་ རོང་དེ་ སྤོ་མོས་ན་ ཁ་
གཞི་འི་ སྤོ་དོས་ རྩི་ཚུ་མེ་ ཡུ་སོ་མ་ད་ དེ་ཡ་ གྲུ་ཁེན་ཕྱེ་མ་ཀར་པོ་ཆོ་ ཅི་ལེ་ ༡༡༦༡ ལེ་ ༡༢༡༡
ཆོས་ན་ཆོས་ གཞུ་མི་ སྐྱུ་ཐ་གྲུ་རྩུ་ཟེ་ ཆོས་ལུ་ གཞི་ཅུ་རྩུ་མི་ སྤོ་ཆོས་ན་ ཅང་པ་རྩུ་རལ་ ཡི་ཤེ་
རྩི་རྩི་ཆོ་གི་ གྲུས་ཀུ་ ཨི་མེ།

ཞུ་སྐྱུ་ ང་མ་རྣམ་གེ་ཆོ་ གྲུ་ཁེན་ཕྱེ་མ་ཀར་པོ་འི་ གྲུས་ཀུ་ རྩས་མེ་ཨིམ་ཟེ་ རིམ་རྩིན་ རྩུ་ད་
ཞུ་སྐྱུ་ལུ་ མ་རང་མི་ བོས་གི་གསལ་ ཅང་གི་དེ་མི་ ཉེན་སྤང་དབང་པོ་འི་ རྩུ་ཅུ་ཡོས་མི་ སྤུ་ས་
དབང་པོ་ རྩུ་ཡོས་པ་ལེ་ ཉེན་སྤང་དབང་པོ་འི་ སམ་ ཕུས་ན་ཆོ་རྣམ་གེ་ དེ་མི་གི་ ཁི་ཁ་ ཉོས་ཞིན་

ལེ་ཚུ་ བོས་ཤི་ ཀམ་པ་ད་ ལཔ་སྐྱ་ རྩི་ཤི་བུ་ན་ ཐུས་ན་ལམ་ ཏེ་མ་མ་ཡ་ ལུ་ཉམ་ ཡུ་མོ་པ་ལེ་ ཅང་
 དེ་སི་ ཐུས་ན་ཚེ་རྣམ་གཤིས་ སྒོ་ཤོས་ན་ ཅང་པ་རྩ་རམ་གཤི་ གྲུ་ཤི་ཀམ་མེ་ དང་བ་ལེ་ ལྷུང་མི་ ར་ལུང་
 ཤི་ བ་དེ་ཅེ་ཅེ་ རང་རྩུ་ཁར་ས་པ་ཞི་དེ་ ཁོ་ལུ་ རྩོ་གོས་ཤོ་པ་མེ་ སྤུལ་མ་མེ་ གས་སི་དེ་མེ་ རྩོ་གོས་
 མེ་མ་ཏུ་བ་ཅིན་ དེ་ཏོ་ཏོ་ད་ གི་ཏོ་དེ་མེ་ ཅེ་ལེ་ར་ མི་གཞུ་ ཟེ་ ཉེན་དེ་ ཡི་གུ་ཏོས་ཏུ་ སྤུལ་ ར་མ་
 རྣམ་གཤིས་ལུ་ རྩོ་གོས་ རྩོ་ཤི་ སྤེས་མེ་པ་ ཡི་ལེན་ རྩང་མི་ནང་མེ་ རང་རྩུ་ཁར་ས་པ་ཞི་དེ་ ར་
 ཚེ་ཏུ་ བས་ཁ་ གཞུམ་ཅིན་ ར་རྩུང་གྲུ་ ཡུང་སྐྱ་ གཞུམ་ཅི་ལེ་ལུ་ལྷེ་ཤི་དེ་ཤི་ གྲུ་ཏི་ཡོས་པ་ཨི་ན་ཡ་ མ་
 ཤེལ་མ་མེ་ གཤེམ་ཅི་མེ་ ར་ད་ཅི་ཁ་ ཡོས་ཏུ་ ཚོས་ལུ་ ལྷུང་ཤི་ སྤེས་མེ་པ་ལེ་ ཚོས་ཤི་ ཀམ་
 ཁཔ་ཤི་ ཚོས་ མ་གཞུང་མ་ཅིན་ དེ་ གཤེ་ རྩུང་གྲུ་དེ་ཤི་ཡ་ ཚོས་ གཞུང་ཤི་དེ་ ལུ་ཁ་འོང་ ཟེ་ གོས་
 རྩང་ལུ།

དེ་ལེ་ ལཔ་སྐྱ་ ར་མ་རྣམ་གཤིས་ ཚེ་ད་ ཅང་ཤི་དེ་སི་ ཐུས་ན་ཚེ་རྣམ་གཤིས་ ༢ ཤི་བུ་ན་ ཐུ་མ་ཐུས་མ་ མོ་
 མེ་ རྩང་ལེ་ཞི་དེ་ཤི་ སྤུལ་ ལཔ་སྐྱ་ཚེ་ ཁ་གཞི་སྐྱ་ལུ་ རོས་དེ་ཤི་ ཏུ་ཚེ་གཞུམ་ མང་རལ་ཅི་ རུམ་
 ལེ་ སྤོལ་ཅི་མེ་ཏུ་ད་ སྐྱ་ལེ་ མི་གཤེ་ མ་ཏོས་དེ་མེ་ཏུ་ སྤུལ་ ཁོ་དེ་ཐུ་ཁ་ རྩེ་ ཚལ་ཅི་ ཏོས་ཡོས་པ་
 ད་ རྩུ་ཅི་མེ་ཏུ་ད་ པས་ཡི་ཤེ་ཤོས་མ་གཤིས་ རྩོ་མོས་ན་ ཁ་གཞི་དེ་ ཀམ་ཁཔ་དེ་ ཁོ་དེ་ རྩུ་ཤི་ གས་
 དེ་ སྤུ་མི་ རུས་རྩུ་དེ་ མ་གཞི་མེ་ ཐུས་ལུ།

གཞིས་ལམ་ཅིན་ ལས་ཤོས་ན་ རྩུ་དོ་དོང་ཅི་ཤི་ ད་ཚོས་ན་ལུ་ ཨི་ལོ་ཅི་ ཁོ་ཤི་ ཏིང་རྩུ་དེ་ རྩོ་ཚེ་ ཁ་
 ཐུ་ལུ་ རོས་ན་རོས་མ་ གཞིས་ལེ་ ཏུ་ད་ཏེན་སྤེ་ གཅི་ལེ་མེ་ཏུ་ ར་མ་རྣམ་གཤིས་ རྩོ་མོས་ན་ ཁ་གཞི་
 ལུ་ སྤོ་དེས་རྩོ་མ་ རོས་མ་བ་ཅིན་ གཅི་དེ་ཅི་ ལེ་གཞིས་འོང་ཞི་ཤི་ ད་ཚོས་ན་ ཏོས་ན་ཡོས་པ་ ཨི་མེ།
 རྣམ་དོས་ན་ དེ་ལུ་ཏེན་དེ་ སྤུ་ས་རྩོང་ཁལེ་ སྐྱ་ཀམ་ཁཔ་ན་ལུ་ ཡོང་སྐྱ་ཅིན་ ཤོས་ན་ འོང་ཚེ་སྤུ་མ་
 ཤི་ རྩོ་མོས་ན་ ཁ་གཞི་དེ་ ཚོས་སི་རྩི་ཤི་ དཔུ་ཁི་ རྩོ་ཤི་དོས་ན་ལེ་ སྤུལ་ ལཔ་སྐྱ་ཚེ་ རྩོ་ལུང་མ་
 ལུ་ རོས་དེ་ཤོ་པ་མེ་ ཤོས་ན་ད་ ཐུས་ཏུ་གཞིན་རྩུ་ ལཔ་སྐྱ་ཤི་ཡ་ ལས་གཞི་རྩོ་པ་ལེ་ འོང་ཚེ་སྤུ་མ་གཤི་
 ལུ་དེ་ རྩུང་གྲུ་ཅིན་ སྤུ་དེ་ བོས་ལུ་ ལཔ་སྐྱ་ དེན་སྤེ་ལུ་མ་ རྩུ།

ཅི་ལོ་ ༡༦༧༦ རལ་རྩུང་ ༡༠ མི་ མི་སྐྱ་ལོ་ རྩུང་ལོ་ ༢༢ གཞུམ་ད་ ལཔ་སྐྱ་ཚེ་ སྐྱ་ཀམ་ཁཔ་
 ན་ ཚིལ་ཁ་ རྩོ་ལུང་མ་ རྩུ་རྣམ་ད་ཅི་ཁ་ ད་ཤི་རྣམ་ དི་ན་རྩོང་ཤི་ རྩུ་ཏེ་ རང་རྩུ་ཁར་ས་པ་ཞི་ཤི་ ཅོས་
 ཤི་ རྩུ་ཏེ་ ཁོ་མར་རྩུ་ལུ་ མང་རལ་ཅི་ རྣམ་དེ་ སྤུ་ས་ལུ་ཤེལ་ད་ མ་ལེ་དེ་ཁའི་ ཡོང་སྐྱ་ཅིན་ཤི་ གཤེ་
 ཚེ་ ཐུས་མི་ཚུ་ཤི་ ཤེལ་སྤུ་ལུ་དེ་ དབང་རྩུ་མ་ཚེ་ ཤོས་ན་གཤི་ མི་ལེ་ཚུ་ད་ ཐུལ་ ལུ་མ་ཚེ་དེ་ཤི་ སྤུ་ས་
 གཞུ་རིང་ལུ་ ལཔ་ཏོ་ ཐུས་ན་སྤུམ་ རྩོ་ཏོ་ཏོ་མེ་ ལུ།

དེལེ་སྐམ་ཞལ་ལྟུ་ཚེ་ཐུང་གིལེ་ཁྱད་རྩམ་དེ་ཐིམ་ཕུ་ཕྱད་མི་རང་ཚོ་སྐྱེལ་པར་དེ་མ་ལུ་
རྒྱ་ཐེང་རྒྱལ་ད་པ་ཚོ་སྐྱེལ་ཁོམ་གཞི་མི་ལྷན་ཀྱང་ཚེ་མ་ཏེ་མེ་མི་ཐེལ་ལྟེལ་མེ་བྱུ་

དཔེ་ལས་ཁ་ལུ་ བུ་ཆེ་གཞེ་ལེ་བེ་ལེ་གཞི་ཆེ་ ལྷོ་མོ་སྐ་ལུ་ བེ་པ་ཚུ་མི་དེ་ལུ་ ཀ་ལྷི་ གེ་ལེ་
ཆེ་ དེ་ཆེ་ལུ་ བས་ཡི་ཤེ་ཆོས་མ་དྭ་ ལས་ཆོས་དྭ་ དེ་ཆས་ལུ་ སོས་ཁ་ལུ་མེ་ སོས་ལ་དྭ་ ལུ་
ལ་ལུ་ལེ་ བ་ལོ་ལུ་དམི་ཏེ་མ་ ཆོ་དུ་ལུ་ དོས་ལེ་ལུ་ ལུ་ དམ་ཆོས་ཆེ་ཆེ་ དེ་ལས་ ལུ་ཆོས་

དེང་ ལྷ་ཁྱ་ན་ རྣམ་ལྟ་བུ།

[illegible]

པོར་གྱུ་གྲུལ་ལེ་ ཡེ་བྱ་རི་སྒྲུམ་ སྤྱ་དང་ ཞིབྱི་གྲི་རེད་ཀ་མེ་ལ་ ༩ གཞོ་མེད་ཀ་བ་རྒྱལ་ ༢ གི་
ཅི་ལོ་ ༡༩༩༧ གི་ལོ་ སྤྱུ་ལུ་ ༨་ཀོ་མེ་མི་དེ་ ཡུ་རོ་ལི་མི་ བྱ་དང་མ་ ཞིམ་ལེ་ ཁོད་རྩི་གི་ ཞལ་

ལྷ་ ར་ཕ་རྒྱལ་ཆེ་ཆོ་ ཆོས་སྤྱི་རྩི་གི་ ཀམ་པ་ཞིམ་མེ་ ཀོས་ཡོས་པ་དྲ་ སྤྲ་དྲ་ ཀ་སེ་ལ་གི་ གྲིཾཾ་
 ཅི་རྩ་ ཀོས་དོ་གཞུམ་ བེ་ཕ་ཅི་རྩ་ ཆོས་ཀམ་ ཁོ་མེ་ མི་སེ་ཆུ་གི་ ཆོ་དྲ་ རྩེ་ཆི་ར་ཕ་ ཀ་ཅི་ར་མེ་དྲ་
 ཁོ་དམི་ སྤོན་དོས་གཞི་རྩ་ བེ་མི་ ཞིམ་མ་ཆེ་ དཔར་ཤུ་གི་ ཆོ་ལེ་ མི་སེ་ཆུ་ ར་ཕ་ དི་དྲ་དི་ བེ་ཆོ་
 བི་ ཀ་རྩ་རྩ་དེ་ མེ་པ་མ་ཆེ་ ཅམེ་གི་ རྩི་ཆུ་ཡ་ མི་སེ་ཆུ་གི་ ཤུ་ ཕུམ་མི་དེ་གི་ མ་ཏུ་པ་ མེ་མི་པ་
 མི་སེ་ བོ་ས་དོ་ ཀ་ ཡ་ མེམ་ བམ་མ་ཆུ་མ་ སྤྲ་དྲ་ ར་ཕ་མི་ ཆོ་ལེ་མེ་ བེ་མི་ཞིམ་མེ་ བེ་ སྤོས་
 ཡོ་པ་དྲ་ ཀམ་པ་ ཁོ་ར་གི་ ར་ཅེ་ཤུ་ ཆོ་ལེ་ག་ཅི་ར་ སྤྲ་མི་ནང་མེ་ སྤོས་ཁོ་དམི་ ཆོ་ལེ་ཆུ་གི་ཡ་ ཁོ་དྲ་
 མི་ སྤོན་དོས་ཏར་དྲ་ བེ་ཕུ་ཞིང་ བེ་ ཞི་མེ།

ཅད་ཤི་དེ་མི་ ལུས་ན་ཚོ་རྒྱལ་ཤེ་ཤི་ འཕ་སྐྱུ་ཤི་ ཚོན་ཤི་ རྟེན་སྐྱུ་དེ་ཚུ་ གོ་ལུ་ལེ་ རྩ་ཤི་ ལྷ་ཀ་པར་དུ་
ལང་དེ་ འཕ་སྐྱུ་ ར་ས་རྒྱལ་ཤེ་ཚུ་ རྟོང་ཅི་དེ་ རྩོ་མོས་ན་ ཁ་གཞི་ ཁོ་ཤི་འོ་ལུ་ ཅུ་ཅི་ཤི་ དོས་ན་ལེ་
རྒྱ་ལུ་ཁས་མི་ རྩ་ཤེས་ ལ་སྐྱུ་ནས་ ཟེ་མི་དེ་ གོས་རྒྱ་ ར་ཤོམ་ཤེ་ ཏང་དེ་ དི་ཤང་ གོས་རྒྱ་ཚོ་ཤི་ ལྷ་

ཆོས་དྲེང་དེ་ ཚུ་ཅི་ བ་ཀོ་དེ་མེ་ཅུ་ བན་རྩུ་ཁ་ཉོས་པ་ད་ པ་འོ་ བུ་ཀོ་ཚོ་གྲུ་ད་ ཁང་ ཚོ་ཆེ་ཆེ་གི་ ལྷ་ལྷི་
 པ་གཟུང་ཚུ་གི་ བོས་ལྷ་ བས་དཔ་ལེ་ ལྷ་པོས་ ལ་རྒྱ་ནས་ཡ་ ལྷ་ལྷི་ བས་རྒྱ།
 ཅང་དེ་སི་གི་ ལྷ་པས་ཞི་ལེ་ ཆོས་རྩེ་ ལྷ་པ་ཀེན་ལེ་གི་ ཞོས་ནས་ས་ ཆོ་མ་ཉེན་རྩོ་གི་ ལྷ་མ་ཞུ་
 ལྷ་ ཆོས་ནད་ ལྷ་དེ་ ཉང་རྒྱ་ལྷ་གི་ ཅོས་མེ་ གཞི་ནོ་ ཆཉམ་ ལུས་མེ་ལུས་ལུ་ ཅི་ལོ་ ༡༦༡༩
 གི་ལོ་ ཅང་དེ་སི་ ལུས་ན་ཚོ་རྣམ་ཆེ་དེ་ ལྷ་མ་ནེ་གི་མེ་ ཆོ་ལེ་དས་མེ་ ལོ་རྩུ་ སེམ་ད་ལྷེ་ ཉང་རྒྱ་ཉི་ བྱ་
 ལུ་ན་ ཞུ་ལྷ་ལོ་ར་ ལྷ་མ་རྣང་ས་ ས་ཡོས་ ཅཔ་དེ་མེ་ཅུ་ རྣོས་ཀོས་ན་ ག་ནེ་ལེ་ མ་རྩམ་ལེ་ཚུ་ ལྷ་
 རོས་ ར་ མོས་མེ་ རྒྱུ་པ་མེང་དེ་ བེན་དེ་ལྷ་མ་ ཆོ་ལེ་རྣམ་པར་ཆས་མེ་ རྒྱུ་ཆོ་ལུ་ ར་ ཅུ་ལྷ་ ལུང་མི་
 དེ་ ལྷ་མ་ལོ་རི་ རྒྱུ་དམ་རྒྱ་ བུ་ཀོ་ རྣང་རྒྱ།
 ཅི་ལོ་ ༡༦༡༩ གི་ ལོ་ན་རྩུ་ལུ་ ཡཔ་ ཉེན་མི་ཉིམ་ བུ་མི་ལོ་རྩུ་ སེན་དེ་ ཉང་རྒྱ་ཉི་ བྱ་ལུ་ན་ ལྷ་མ་རྣང་
 ས་ ཡཔ་གི་ ཀྱ་ལུས་ བོས་ལེ་ དེན་ལྷེ་ལྷ་དེ་ མི་ཆོས་ལུས་ནི་གི་ གཞི་ལྷེ་ རྣོ་རྣང་ ཡོས་པ་ད་ ཅི་ལོ་
 ༡༦༢༠ རཔ་རྒྱུང་ ༡༠ མི་ ས་ཀྱེ་ དུ་ ༥ མི་ ཆོས་ ༡༠ ལུ་ གཟུང་གི་ ཆེ་མི་ཉིམ་ ཅི་ལོ་ ལྷ་གི་གི་
 དེན་ས་ཉལ་དེ་ བད་ཉེ་མེ་ ཡཔ་རྩེ་ ཉེན་མི་ཉིམ་ ཀྱ་རྒྱུང་ རིང་མེ་གཞུ་ས་ རུས་གི་ ཆོས་ཉེ་ཅི་ ལོ་རོ་
 ལྷ་ཉེ་ལྷེ་གི་ བད་ཡོས་ལུ་ གཞེང་རྣང་མེ་ ཞུ་ལྷ་ ལོ་རི་ ལྷོས་མོས་ ལས་ལྷུ་པ་ ལྷ་མ་ལྷོ་ཀྱོས་ དེན་
 ལྷེ་ལྷ་དེ་ ལྷ་ག་དེ་ན་ ཞུ་ལྷ་ ༣༠ མེ་མི་ ཆེ་ལོ་གི་དེ་ ལྷ་དང་མ་ ཅུ་རྣམ་ལེ་ཚུ་ ལྷ་ཆས་ལཔ་དེ་
 བ་ ག་ཆ་ད་ རཔ་དེ་ཚུ་ རིམ་མ་གཞིན་རྒྱུ་མེ་ རྒྱུང་ཡོས་པ་ ཞི་མེ།
 ཞུ་ལྷ་ རིམ་མོ་ཆེ་ཆོ་གི་ ལྷོ་ལ་གཞི་ལི་ ཆས་ལཔ་དེ་ན་ ལྷ་མ་ཀྱ་རྩུས་མི་ ཆོས་རྩུས་ གཞི་ཅུ་རྣམ་
 ད་ ཆོས་གི་དབུ་མི་གཞེན་ ལྷ་པ་ད་ རྣམ་རྣེད་པ་ བ་རཔ་ ཀ་མོ་ག་པ་ ཅུ་ཟམ་པ་ཚུ་ མེ་ལུ་ད་ ལྷ་མ་
 ལུ་ ༥ གི་ ཞུ་ལྷ་ རིམ་མོ་ཆེ་གི་ ལོང་ལུ་ རིག་ལྷ་ཉོས་མ་མེ་ མེ་ ཅི་ལོ་ ༡༦༢༩ ལུ་ ལྷ་མ་ལུ་
 ༥ དོམ་ཞི་ལེ་ ཞུ་ལྷ་ རིམ་མོ་ཆེ་ སིན་ལོ་རྩོ་ལ་རྩོང་ ས་ར་ཟཔ་དོས་ན་ བོ་ལྷ་ན་ གཞུ་པ་ད་ ལྷ་ཅ་
 བ་ལོང་དེ་ བཔ་རྩོང་ མེ་ལུ་ད་ བེམ་ལུ་ ཁང་ ལྷ་དམ་ལུང་ལེ་ ཞིང་མི་ ལྷ་པོས་ན་ཚོ་ལུ་ ལྷ་མ་ བེན་དེ་དེ་
 ལྷ་རྩོང་ན་ བྱ་ཀེན་ རྒྱུང་ཡོས་ཅུ་ ལྷ་མ་ ལུ་ད་གི་ ལྷ་དེ་ རྒྱུ་མ་ཚུ་པ་ལེ་ ཞུ་ལྷ་ད་ བོས་གི་ཆས་པ་
 ཅང་དེ་སི་ཚུ་གི་ བུ་ན་ མ་ལྷི་མ་ ཡོས་ནི་དེ་གི་ ལྷ་མ་ ལུ་ད་གི་ ལུས་ན་ཚོ་རྣམ་ཆེ་གི་ སས་ ཅང་དེ་
 སི་ ཀ་ར་མ་ཉེན་ཅོང་དབང་པོ་ལུ་ རཔ་ཅོ་ ལྷ་དེ་ ལུས་ན་ཚོ་ ལྷ་མི་ཚུ་གི་ ས་རྩེ་ ལུ་ ༦ ལེ་ རུས་ཅི་ལུ་
 ལྷ་ བོས་ན་དེ་མེ་ཅུ་ བན་རྩུ་ཁ་ ལྷ་པོས་ མང་རཔ་ཅི་ རྩོན་ལུང་ བས་ཆེ་ནི་དེ་གི་ ལྷ་གྲུ་ར་ ལོ་ བོས་ལུ་
 རྩོན་ལོ་པ་ བས་ཡོས་པ་ ཞི་མེ།

ཁྱི་མེ་ལེ་ ལེན་སྐྱ་ མང་རབ་ཅི་ རྣོས་པ་ཀམ་མི་དྲ་ རྣང་ན་ལེ་ཡ་ རོལོ་གྱི་ ར་མ་ཉམ་བ་ ཅམ་མི་ ལེ་
 ཤ་ཅི་ ཐོས་ན་ནི་དེ་གྱི་ ཆོས་ཆོགྱི་ ཤྱེ་ཡོས་ན་ལྟ་པ་སི་དྲ་ སི་ཅོང་གྱི་ ལྷ་ལ་རྩོ་སི་ སའི་རྒྱ་ཚུས་ ཅོན་
 ཏོ་ཏོ་བེ་ ཡོས་སི་ཚུ་རྒྱ་ རྩོང་གཞི་ཅཔ་ནི་ ལྷ་ཚུ་པ་ལེ་ དི་ན་ཁ་དྲ་ དབང་དེ་པོ་སྐྱ་གྱི་ རྩོང་དེ་ ཅི་ལོ་
 ༡༦༣༧ དྲ་ ༡༦༣༨ ལུ་ རིམ་བ་གཞིན་དུ་བེ་ གཞིང་དེ་ རུམ་སྐྱ་ཅི་ རྩུ་ རུམ་ཚུ་བེ་ སུན་ སྐམ་
 ལཱ་ ར་གྱི་ དེ་སི་ ཀར་མ་ཏེན་ཅོང་དབང་པོ་ལུ་ ཉེན་ཀུས་གྱི་ ཐོ་ལོ་ དི་ན་ཁ་ལུ་བེ་ ལྷ་ཐེ་ ༣ བ་ རུང་
 རུ་ སྐམ་ ལཱ་དྲ་དྲ་ བོས་སྐྱ་ རུམ་ཅོ་བེ་མ་ རོང་མི་དེ་ཚུ་ གཱ་ར་ བམ་དྲ་ནི་དེ་གྱི་ ཞལ་སྐྱ་ ར་མ་རྣམ་
 གྱི་རྒྱ་ལུ་ སྐྱ་གསལ་ཁལ་ན་ ཆེ་ཐོའི་ དབང་ཆོ་ཡོས་པ་ ཅོང་དེ་སི་གྱི་ ༡ གོ་བུ།

ཞལ་སྐྱ་ ར་མ་རྣམ་གྱི་གྱི་ ཆོན་ཆེན་གྱི་ བ་དེན་ ཆིམ་ཆོ་གསལ་ཁལ་ ཆ་ཉམ་ལུ་ ཆཔ་ལེ་ ཀུཆ་བེ་རྒྱར་
 དྲ་ ལྷ་སྐུ་ལ་ ཐུ་རིང་ ལ་དྲ་གྱི་ གསལ་པ་ ཚུ་གྱི་ སྐྱ་གསལ་ཁལ་དྲ་ཅི་ཁ་ ཐུས་ན་ལམ་ གཞོ་ནི་གྱི་ གོ་
 ཀལ་ ཆོས་དེ་འོམ་ལེ་ ལ་དྲ་གསལ་གྱི་ བོས་ རུམ་ཆོ་ཁ་ཐུ་ལུ་ ཁོ་རི་ རོལོ་གྱི་ དབུས་མང་རབ་ཅི་
 ཐུས་མི་དེ་ ཅི་ལོ་ ༡༧༥༧ གྱི་ལྷོ་ རུན་གྱི་འོ་ལུ་ མ་ཚུས་ཆོས་ན་ཆོས་ སྐྱ་གྱི་ དབང་ཆའི་འོ་ལུ་ རོས་
 བུ།

དེ་ལོ་ བེ་སྐུ་ལ་ གྱི་ གསལ་རབ་ ༥ བ་ རུམ་ཤུ་ གྱི་ ཅོས་བེ་ རུས་རྩོན་གྱི་ གསལ་པ་ཚུ་གྱི་ ཞལ་སྐྱ་ལེ་
 ཆོ་ ལྷ་ནི་དེ་གྱི་ སྐམ་ དམ་ཆོས་པས་ཀ་ཆོ་ བེ་སྐུ་ གསལ་བེ་པོ་སྐྱ་ན་ སྐོས་བོས་བེ་ ༡ ལམ་ ལོ་
 རོ་ ༢༠ དེ་ཅི་ གཞུ་ཡོས་པ་དྲ་ བུས་ལེ་ སྐྱ་གྱི་ རྩོ་ཁམ་ ཁི་རབ་ ༣ བ་ རྩོ་བུ།

དུས་དེ་ལེ་ཚུ་ རིམ་བ་གཞིན་དུ་བེ་ སྐྱ་གྱི་ སྐོས་བོས་ ༢༢ དེ་ཅི་གྱི་ ཆོས་ཆོགྱི་ ར་མ་ལུ་ སྐོས་
 བོས་རྩོ་བེ་ འོས་ན་བེ་ གོར་ཁའི་གསལ་པ་ ཚུ་གྱི་ཡ་ ཀུའ་ལྷན་སྐྱའི་ ཡོང་སྐྱ་ཅོན་གྱི་ རུས་ ཐུཔ་ཤིང་
 ཀོས་དྲ་ བེ་སྐུ་ལ་ རང་ཤ་ བ་གར་ཐལ་ལི་གྱི་ ཅོས་བེ་ ས་རྩེ་ ལཱ་ མང་རབ་ཅི་ སྐྱ་གཞུང་ལུ་ ཐུས་ཐུ་ལེ་
 ས་རྩེ་དེ་ཆོན་ ལྷ་གྱི་ ལེ་ཤ་ཅི་ གཞིང་དེ་ སྐྱ་གཞུང་གྱི་ ཆཔ་སི་ ཐོ་ཁ་ལུ་ ཅོང་ཡོས་པ་ཞི་མེ།

ཞལ་སྐྱ་ རིམ་བེ་ཆེ་གྱི་ སྐྱ་གསལ་ཁལ་ ཅི་ཀ་སྐྱི་གྱི་ ཐོ་ དབུ་ཁི་ རྩོ་ནི་གྱི་ ཞལ་གཞེ་ རྩོ་ཞི་ལེ་ཚུ་ སྐྱ་
 བ་ཀུའ་ལྷན་བེ་ ཆོ་གྱི་ལྷོ་ མི་དྲ་ གསལ་ཁལ་ལུ་ ལྷ་དེ་ མི་ལུ་ སྐུཔ་དྲ་ གསལ་ཁལ་ལུ་ སྐྱ་ཡུས་ བེ་ སུ་
 རྩོང་དེ་ གཞུང་ཅོ་ལུ་ དི་ན་ དེ་མ་ཆེ་མི་ པོ་སྐྱ་ན་ གཞི་ཚུ་ རྩོང་མི་ཁ་ ཁ་གཞིའི་ ཆོ་ཆོམ་ སུང་མི་བེ་
 རྩོང་བོས་ཆུ་ ཀོས་ཡོས་པ་གཞིན་དུ་ རྩོང་བོས་ དེ་ཆུ་གྱི་ཡ་ བ་དམ་ཆོ་རྒྱ་ ཀམ་དེ་ ལྷ་ཆོ་ ལྷ་ཡོས་པ་
 དྲ་ དི་ཡ་ ཁ་སྐྱིང་དྲ་ མེ་ར་ཀ་ས་ཀ་ཏེང་ རུང་སམ་ ཤུ་རང་ཆོ་ ས་ཆོམ་སུང་མི་ རྩོང་བོས་དྲ་ རྩོ་ཆོམ་
 སྐྱ་མངསི་ དྲ་ ཤུ་ལྷོ་ ར་དེའི་ རྩོང་བོས་ཆུ་ རིམ་བ་གཞིན་དུ་བེ་ ཀོས་རྣང་བུ།

ཆས་ཁལ་གྱི་ཆལ་མི་ ཅང་ནི་ན་ གྱི་གྱི་སྒྲ་ལེ་ སྤང་ཐལ་མེ་ནི་ལུ་ ཞལ་སྒྲུ་གྱི་ རྫོང་གཞི་ མང་རལ་ཅི་
གཞེང་རྫོང་མི་ཚུ་ལ་ དང་བ་ར་ ཅི་ལོ་ ༡༦༢༩ ལུ་ སེམ་རྟོ་ཁའི་རྫོང་ན་ ༡༦༣༧ ན་ ༡༦༣༩ ལོ་
ཕིན་ཁ་ན་ དབང་དེ་པོ་སྒྲུ་གྱི་ རྫོང་གཞེང་ནི་ སྤུ་ཚུ་པ་མ་ཆེ་ ༡༦༤༡ གྱི་ལོ་ གྲ་ཤི་ཚེས་ན་རྫོང་ གཞེང་
ནི་ སྤུ་ཚུ་ལུ།

དེ་ལོ་ ཅི་ལོ་ ༡༦༤༦ ན་ ༡༦༤༩ གྱི་སྤུ་ན་ སྤུ་མ་ན་ སྤིང་གཞི་ པ་རོ་སྒྲུ་ཆས་ ༣ ལུ་ ཅོན་རྫོང་
གཞེང་གོ་བོ་ རྩམ་ཆེ་ ཅོ་ལུ་ར་ བོས་ སོ་བོ་སྤུ་ གྲ་ཐལ་ལུ་ ཨིམ་ལེ་ ཅི་ལོ་ ༡༦༤༦ ལེ་ ༡༦༥༡
གྱི་རིང་ལུ་ ཐུ་དམ་ལུ་ མ་གཞུ་ཚེས་ན་ཚེས་གྱི་ སྤུ་ན་ རྫོང་གཞེང་ལ་ གྲོང་ས་རྫོང་ན་ རིན་པུང་རྫོང་ ཚུ་
ཁ་རྫོང་ ད་ཆ་རྫོང་ བྱ་ཆ་རྫོང་ ལྷུ་སན་ཅོ་རྫོང་ ཞེས་ཆང་རྫོང་ གྲ་ཤི་ཆང་རྫོང་ཚུ་ རིམ་བྱ་གཞིན་དུ་བོ་
གཞེང་རྫོང་ལུ།

ཅི་ལོ་ ༡༦༤༡ གྱི་ལོ་ ཅང་དེ་མི་གྱི་ དབང་ཆེ་དེ་ ཆེ་ལུ་བོ་ ཆོས་རྩལ་གཞུང་མི་ ཆོང་ས་ར་བོ་ འོ་ལུ་
ཚུས་སོ་དེ་མེ་ལུ་ ཅང་དེ་མི་ གཞུམ་མེ་ར་ བོས་གྱི་ དབང་རྫོང་ སྤུ་མ་ཚུ་གྱི་ལ་ རྩོ་ཆེ་རྟོང་དེན་ སྤུ་བོ་
ཆས་ཁལ་དེ་ལུ་ གཞེས་མ་ཚུ་བ་ ཅི་ལོ་ ༡༦༤༤ གྱི་ལོ་ བོས་ སོ་བོ་སྤུ་ རོམ་དེ་ རྩོ་སྒྲུ་ རྩལ་ཞི་
ལེ་ སྤུ་བུམ་ཐ་ལུ་ རྩོ་རྫོང་མེ་ལུ་ད་ བོས་ སོ་བོ་སྤུ་ ཐལ་དལ་ལེ་ སྤུ་སྤུ་ཚུ་གྱི་ གོ་ཚེས་ན་གྱི་ ཅོས་བོ་
སྤུ་ཆ་གྱི་རྩི་ མང་རལ་ཅི་ རྩོ་ཡོས་པ་ ཨི་མེ།

ཆས་ཁལ་ཚུང་ཀུ་ སྤུ་ཡུས་ དེ་གཞུམ་མ་ལུ་ བོས་གྱི་ ཆས་པ་ཚུ་གྱི་ སྤུ་ ལང་མ་ལུ་རྟེན་དེ་ སྤུ་ཆས་
ཁལ་དེ་ ཐེག་ཆེན་ བྱང་བོ་གཞི་རྟེན་ བོས་དུ་ ཅོག་ཐེལ་ཨིང་ལུ་ རང་ལུ་གྱི་ ཁས་ཆོས་ གཞེན་དམ་
སྤུ་ཅི་ཚུ་ ཆོ་ནི་ ཨིམ་བོ་ ཐུ་གཞེན་རྫོང་དེ་ ཆོ་གྲུ་ཚུ་ལེན་ད་ སྤུ་མི་འི་ གོས་ན་ཆེ་ ལམ་ལུ་སོས་ལེ་ སྤུ་
ཅུ་དེ་ བོས་ད་ མ་སྤུ་བོ་ ལུ་སོས་ སྤུ་སོ་ཅི་ ཅོམ་རྒྱམ་མ་ཆེ་ མི་ཁ་རྩོ་བོ་ སྤུ་ལམ་རྒྱམ་གཞི་ ཚུ་གྱི་
སོས་ལ་ ཅུ་དེ་ སྤུ་གྱི་ མི་མེ་ཚུ་ རང་ལུ་གྱི་ ཁས་ཆོས་ གཞུམ་ལུ་ པ་ཉམ་ གྲ་ཞི་གྱི་ ཐལ་ཤེ་ཚུ་
སྤུ་རྫོང་ལུ།

ཞལ་སྒྲུ་གྱི་ སྤུ་པ་རྩ་ རྫོང་མི་གྱི་ སྤུ་པ་སྤུས་ ཆས་ཁལ་ རང་མ་གྱི་ ལམ་ལུ་ ད་ཚུས་ན་གྱི་ སྤུ་ན་ལ་
རྩལ་ན་ཅོང་ཆས་དེ་ ཡོས་པ་ད་ ཞལ་སྒྲུ་གྱི་ བྱས་ལེ་ སྤུ་མ་ རིམ་རྩོས་ཚུ་གྱི་ གལ་ལུ་ལ་ རང་ཆོ་ལེ་
བོས་མ་ ལེན་ཐེ་ ༧ ན་ རྩོ་ཆོ་ལེ་ མེ་རི་གྱི་གྱི་ ཆེ་ ལེན་ཐེ་ ༡༡ དེ་ཅི་ རྩང་ལུ་ ཆས་ཁལ་གཞེན་
ལུ་ མ་ཤོ་ཐ་ རང་མ་རང་ཅོ་མེ་ ཡོས་མི་དེ་ ཁོ་གྱི་ གྲ་སྤུ་ལུ་རྟེན་དེ་ ཨི་མེ།

སྤུ་མ་ ཞལ་སྒྲུ་གྱི་ སྤུ་ཡུས་ དེ་གྱི་དོས་ན་ལེ་ གྲ་ཞིམ་ ཞལ་ཐོ་ལེ་ ཅོ་རྫོང་མི་དེ་ བྱས་ལེ་ ཅི་ལོ་
༡༦༢༦ གྱི་ལོ་ རྩོ་ཞེས་ ཞི་རལ་ ༡༠ བ་ རྟེན་རྫོང་ཆེ་གྱི་ ཡི་ཐོ་ལུ་ ཐལ་ནི་ད་སྤུ་ ཁམ་གོས་

ནི་ཀི་ ལམ་ལུ་ན་ ཁྲས་རུ་ཐང་ ཁྲིམ་ཀྲས་ཀི་ རཅོས་ བ་གཞི་ ཐོལ་ཀམ་ གེ་ལོ་ན་ གཞུང་གྲེ་གྲུ་
 རོས་ན་ཚུ་ཀི་ ཅའིམ་ ༡༨་ལུ་ ལཱ་ལེ་ ཐལ་མ་ཚོ་མི་ ཅའིམ་ཚུ་ ཅམ་རྒྱུ་

དེ་ལེ་ སླམ་ ཞལ་སྒྲུ་ཀི་ སྒྲུ་ཀྲས་ཁལ་ན་ རྩོ་སྒྲུལ་ ཅེན་ཅི་མེ་ ཆལ་སི་ ཅང་ཐང་ཀི་ ལམ་ལུ་ སྐུ་ཚུ་
 ཡོས་པ་མ་ཆེ་ ཀྲས་ཁལ་ཀི་ ལུང་ཆེ་ཚུ་ སྤྲེ་ལེ་མེ་ ཆོལ་ག་ཅལ་དེ་ ཅི་སྒྲུ་ རོས་ན་ལོ་རེ་ན་ རོས་ན་ལོ་
 ཀི་ རོ་ལུ་ རྫོང་ཁ་རེ་ དེ་ལེ་ རྫོང་ཐོས་ན་ རོས་ན་ལོ་ཀི་ ར་དེ་ རྫོང་མ་ནི་དེ་ཀི་ ཆལ་སི་ཅང་ནི་ རླམ་
 ཟུམ་ན་མི་ཚུ་ལུ་ སྤྱང་པ་རེ་ན་ མི་ལེ་ན་ རྫོང་ཁ་ཀི་ རོས་ན་ཁ་ཚུ་ཀི་ སུན་ སླམ་ཁ་ཐལ་མི་ དཔུས་
 དེ་ཆེ་རེ་ལེ་ ཆལ་རེ་ ཀྲས་སོས་ཀི་ ལམ་ལུ་ཚུ་ཡ་ ཅུ་རྒྱུ་

ཅི་ལོ་ ༡༦༥༡ ཀི་ལྷོ་ ཞལ་སྒྲུ་ ངམ་རྣམ་ཆེ་ཚོ་ དཔུ་ཁི་ལེ་ ཆོང་ཞུ་རྩེ་དེ་ སི་ན་ དེ་ཁ་ཆེ་མི་ ཐོ་སྒྲུ་
 བ་ལུ་མེ་ ཐུ་དམ་ལུ་ བ་གཞུ་མི་ ཉེ་མ་ ཆོས་སི་རྩི་ཀི་ དཔུ་ཁི་མེ་ ཁོ་ཀི་ ཀྱ་ཆལ་ཚུ་ཀི་ཡ་ ལོ་རེ་རྩ་
 ཁ་ བྱེ་ན་ ༢ ཅི་ལོ་ ༡༩༠༧ ཀི་ལྷོ་ སྒྲུ་རྩུམ་རྩོན་ཀི་ ཀྲས་མི་སོས་ བ་རྩུ་ཆོས་ན་ཆོས་ ལམ་ལུ་དེ་
 སྐུ་ར་ ཨི་མེ།

ཆོས་སི་རྩི་ཀི་ ལམ་ལུ་དེ་ཡ་ ཀྲས་ཁིམ་ཀི་ དཔུ་ཁི་ དེ་མི་ན་ ཆོས་ཁིམ་ཀི་ དཔུ་ཁི་ རྩེ་ཁེམ་མོ་མེ་
 ཀོས་རྣམ་ལེ་ དེ་མི་ ཁི་རལ་དང་མ་ ཉེན་རྩི་སྒྲུ་ཆེ་ན་ རྩེ་ཁེམ་ ཁི་རལ་དང་མ་ བས་ཀ་རྩུང་ནེ་ ཀོས་
 རུ་ ཞལ་སྒྲུ་ ངམ་རྣམ་ཆེ་ ཁོ་ར་གཟུམ་མི་ ཀྲས་ཁལ་ཀི་ དཔུ་ཁི་ རྩོ་སྒྲུལ་ཅེན་ མེ་མི་ སྒྲུལ་སྒྲུམ་
 ལུ་ དུས་རལ་ ༡༨ བ་ བྲེ་ བ་ལུ་མ་ཅི་ཀི་ ཉེ་མ་ལེ་ ཞལ་སྒྲུ་ཀི་ ཀྲས་ཀྱ་ ཀྱ་ སྤྱང་ བྲུ་ ༢ མེ་
 རོས་མ་ན་ བཱ་ལུ་ ཆག་ཞུ་ནི་ ཨི་ན་ བ་ལེ་རུ་ བྲུ་ཀྲས་དེ་ ཀྲས་ཁལ་ཀི་ དཔུ་ཁི་མེ་ རོས་རྩོན་ བས་
 ཡོས་པ་ན་ ལཱ་ལེ་རོམ་སྐུ་ ཞལ་སྒྲུ་ཀི་ ཀྲས་ཀྱ་ལུ་ དབང་ཆེ་ བོ་མ་མེ་མ་ ཀྲས་ཁལ་ཀི་ རོ་ཏ་གཟུམ་
 ཅི་མེ་ ཅི་དེ་ སི་ཅོང་ཀི་ དབང་ཆེ་ཅན་ ཅི་ལོ་ ༡༦༥༡ ལེ་ ༡༩༠༧ ཀི་བུ་ན་ དེ་མི་ ཁི་རལ་ ༥༨
 ལེ་ཀྲས་ བ་རུམ་ ཨི་མེ།

ལྷོ་རྫོང་ཁ་གཞི་ནི་ ཀྲས་ཁལ་དེ་ན་ ཉེ་མ་ ཆོས་སི་ཀི་ ལམ་ལུ་ སྤྱིང་གྲི་མེ་ ལྷོ་ནི་དེ་ཀི་ ཀ་ཉེ་ ཐོས་མ་
 ཐོས་ན་ས་ར་ རོས་པ་ལེ་ ཞལ་སྒྲུ་ ངམ་རྣམ་ཆེ་ཚོ་ཀི་ ཀྲས་ཁལ་ ཅི་གསྒྲི་མེ་ བཞོ་རྒྱུ་ཐོལ་ ཞི་དེ་ནི་
 ཀྲས་ཁལ་ སྒྲུ་ལུས་ལུ་ ལྷོ་དོས་ན་ རྣམ་རྩུ་དེ་ ཆོ་ན་ ལམ་སོས་གཟུམ་ གཞེན་དམ་སྒྲུ་མི་ རོ་ཏ་ཀི་
 ཁལ་ཆོས་ཚུ་ ཅུ་རྣམ་ལེ་ སླམ་ ཁོ་ར་ཀི་ མི་ལོ་ ༣༥ ཀི་རིང་ལུ་ ཆོས་སི་ལུ་ ༢ ཀི་ ཆལ་སི་ ཅང་
 རྒྱང་མི་ ཀལ་ལུ་ བྱི་ཆེ་ཀི་ སྒྲུ་ལེ་ རྣམ་པར་ ཀྲས་ལུ་ བ་ཆོ་ སྤྲེ་ན་ ཆོ་ཀི་ལམ་ལུ་ ཟུང་གྲེ་ཀི་ཐོ་ལེ་
 བས་ནི་ཀི་ དོས་ན་ལུ་ རྫོང་གཞི་ བང་རལ་ཅི་ གཞེང་རྒྱང་དེ་ རྫོང་གཞི་དེ་ཚུ་ཀི་ སའི་རྒྱ་ཚུས་ན་ ཅོན་
 ཐལ་ཚུ་ཡ་ གཞེན་དམ་སྒྲུ་མེ་ ཡོས་ནི་དེ་ཀི་ ད་རི་རྒྱ་མ་ཡ་ རྫོང་ཁ་ཀི་ སི་ཅོང་ ཡི་ཆ་ བང་རལ་ཅི་
 ཁོ་བྲུས་དེ་ར་ རྫོང་དེ་ཚུ་ཀི་ན་ ལཱ་ལེ་ཐལ་དོ་ ཡོས་པ་ ཨི་མེ།

ཞལ་སྐྱུ་གི་ ཅམིམ་ ཅམ་ རྒྱུ་མི་དེ་ཚུ་ མི་ཀ་མེལ་གི་ ཉེ་རི་ལྷ་དང་ མེ་མི་ གང་དེན་ ལས་ཆོས་
 ཅན་གི་ ཅམིམ་ཅི་ ཡིམ་ལེ་ ཅམིམ་དེ་ལུ་ གཞི་གཞི་དེ་ ད་རི་རྒྱ་མཐོང་ ཅམིམ་དེ་ཚུ་ གཞི་ཡོས་པ་
 རྒྱ་ རང་གཞི་གི་ གཞི་རིན་ རྒྱ་ལུ་ལས་པ་ ལུ་རི་ཅན་ རྒྱ་ཏོང་ རྒྱ་དང་ གས་མི་ རྒྱ་པོ་ལུ་ མ་
 རོང་ ཡུས་ན་རིང་ལུ་ གཞི་མི་ ཞལ་སྐྱུ་ ར་མ་རྒྱུ་གེ་ཚུ་ རྒྱ་གས་ལས་གི་ པ་ཆོད་མ་ཐ་ རྒྱ་ དོས་ན་
 རྒྱ་ལུ་ རྒྱ་དེན་ཅི་ ཡིང་།

Text D: English translation

The Father of Bhutan

Zh'apdru Ngawa 'Namge

by late Dr'âsho Rindzi Dôji

Zh'apdru Ngawa 'Namge occupies a unique and hallowed place in the history of Bhutan. Deeply revered to this day as a dynamic political and spiritual leader, his life and deeds were intimately linked with the growth and emergence of the Bhutanese nation.

Ngawa 'Namge, reverently referred to as Zh'apdru Rimboche or the Precious Jewel at Whose Feet One Proffers Obeisance, was born in 1594, corresponding to the 11th day of the first Bhutanese month of the Wood Horse Year of the 10th Rapjung cycle. His father and mother were Yap Tenbi Nyim and Yum Sönam Pägi B'uthri of Zhiga Dr'ong in J'angchu'ling in the Tibetan province of 'Ü. Immediately at birth, the Zh'apdru is said to have uttered sacred mantras and later narrated incidents from his previous life as Künkhen Pêma Karpo, thereby bearing witness to his special spiritual lineage.

Although he was given the name of Mipham Tendzi Dôji at birth, he also came to be known as Ngawa Düjom Dôji in fulfillment of a prophecy by Guru Rimboche and Ngâgi 'Wangpo 'Nampar Gäwide as foretold by Künkhen Pêma Karpo. Ngawa 'Namge is the abbreviated form of Ngâgi 'Wangpo 'Nampar Gäwide, which means All Knowing Supreme Conqueror of Speech.

Ngawa 'Namge began his education at a tender age under the guidance of his father Yap Tenbi Nyim. When he reached eight years of age, his grandfather Mipham Chöki Gäp ordained him in the minor vows (*ge'nyen*) and installed him on the throne of Drubi Göma. His studies covered every facet of Buddhist teaching and included logic, art, tantra, poetry and medicine. In addition, he was trained in meditation. Thus, from an early age, Ngawa 'Namge was groomed to succeed his grandfather to the throne of Ralung monastery as the 18th prince abbot, the highest patriarch of the Druba Kâjü school.

When Ngawa 'Namge was eight years old, his grandfather died and he was formally installed as the 18th prince abbot of Ralung monastery. Representatives from the major Buddhist schools in Tibet attended the installation ceremony. Bhutan was represented at the occasion by Tshewa Tendzi, the grandson of Druba Kinle.

Guru Rimboche himself, the great Padma Sambhava, had prophesied that Ngawa 'Namge would come to Bhutan, which was then known as the Southern Land of the Four Approaches, and in a dream Pä Yishe Göm (*Śrī Jñāna Mahākāla*) urged Ngawa 'Namge to go to the Southern Land of the Four Approaches to assume its spiritual and temporal leadership.

A pivotal event in the life of Ngawa 'Namge which led to the fulfillment of his pre-ordained mission in the Southern Land of the Four Approaches was his recognition as the incarnation of Künkhen Pêma Karpo (1527–1592), who in turn was the reincarnation of the founder of Druba Kâjü school, Tsangpa Jarä Yishe Dôji (1161–1211).

Ngawa 'Namge's claim to be the true incarnation of Künkhen Pêma Karpo was challenged by another contender Pâsa 'Wangpo, who had the support of the ruler of Tibet, the Desi of Tsang, Tensung 'Wangpo. The strained relations between the Tibetan ruler and Ngawa 'Namge deteriorated further when Tensung 'Wangpo was succeeded by his son Phüntsho 'Namge. The Desi of Tsang, Phüntsho 'Namge, wrote a letter to Ngawa 'Namge, demanding the surrender of the most sacred treasure of Ralung monastery,

the Rangju Kharsapani. Ngawa 'Namage refused to hand over the Rangju Kharsapani and replied, "the self-created Kharsapani is as vast as the sky, but it is also as small as a grain of mustard. Therefore, it is difficult to ascertain its whereabouts. Even if it is with me, I will be unable to surrender it. If your concerns are not limited by your kingdom, my further possibilities are not limited by my small monastery."

Thus the hostilities between Ngawa 'Namage and the Desi of Tsang Phüntsho 'Namage grew deeper. At the same time, Ngawa 'Namage was visited by several auspicious signs indicating that his destiny was tied to the Southern Land of the Four Approaches. One morning he found a bundle of paddy at his side although no visitors had come from Bhutan. He saw visions in which the protective deity Pā Yishe Gömbo spread the country of Lhomön on his palm and offered it to Ngawa 'Namage as his religious estate.

He also had dreams in which he was followed to the south by the raven Lägön, one of the forms of Pā Yishe Göm. All these signs portended that Ngawa 'Namage should go to the Southern Land of the Four Approaches to fulfill his destiny.

It was amidst all these visions that Ngawa 'Namage received an invitation to Bhutan from a prominent Bhutanese personality, the Optsho 'Lam of Gön, which is the most important region of present-day Gâsa Dzongkha. Ngawa 'Namage accepted the invitation to come to the Southern Land of the Four Approaches and provide the Southern Mön people with spiritual guidance as well as temporal leadership, and the Optsho 'Lam arrived in Tibet with a small armed force to escort the Zh'apdrü to Bhutan.

In 1616, corresponding to the year of the Fire Dragon in the 10th Rapjung cycle, Zh'apdrü Ngawa 'Namage, who was then 22 years of age, came to Bhutan to fulfill his destiny as the father of the Bhutanese nation. He brought many treasures with him, the most sacred being the Rangju Kharsapani, which is preserved to this day in Pinakha Dzong. Upon his arrival in Gâsa, the Zh'apdrü was received by the prominent families of that area who came to pay their respects and receive his blessings. One of the

wealthiest amongst them, Lhawa Tshiri, hosted the Zh'apdru during his stay in Gâsa.

The Zh'apdru then travelled through the Thê Valley across Thrinle Gang to Pangri Z'ama in the northern part of the Thimphu Valley where he was accorded a warm welcome by Tshewa Tendzi, the incarnate Phajo Drugom Zhip.

The Zh'apdru performed thanksgiving rites at Dechephu to his protective deities Pă Yishe Göm and Lägön Degä for his safe journey. He then travelled by way of Pomla and Bjäla and arrived at Drû Chöding, the seat of his ancestor Ngawa Chöge in Tshongdü in the heart of the Paro Valley.

Zh'apdru Ngawa 'Namge's fame as a scholar, saint and leader spread far and wide throughout Bhutan bringing him many devout followers. Several important families in Bhutan, such as the Optsho in the north, the descendants of Phajo Drugom Zhip and Druba Kinle in Paro, Thimphu, Pinakha and 'Wangdi Phodra and the Curu family in the south, all became the followers of the Zh'apdru. The Zh'apdru travelled extensively, organising spiritual congregations and conducting initiations, which gained him the total allegiance of the people. Through D'âpchu Gätshe of Capcha the Zh'apdru came into contact with Prem Nārāyaṇ, the ruler of Cooch Bihar, who offered him substantial gifts of gold, silver artefacts, garments and an elephant tusk as a friendly gesture.

Two Portuguese Jesuit priests Father Estevão Cacella and Father João Cabral, who in 1627 were the first Europeans to visit Bhutan, described Zh'apdru Ngawa 'Namge as "the king and at the same time the chief lama" of the country. Father Cacella wrote that "the people subject themselves to their king quite voluntarily without any obligation on their part to defer to him or follow his doctrines, nor does he have power over the people to make them do anything. Rather his principal revenue is what they give him voluntarily. He does not wish to have any of his subjects discontent, and every one of them is free to do what he wants, as the King himself

said to us on many occasions even when he was talking about his lamas who are the people most directly under his authority”.

As the fame of the Zh’apdru spread, the Tibetan ruler, the Desi of Tsang Phüntsho ’Namge grew increasingly envious and hostile. In order to destroy Ngawa ’Namge and gain control of the Southern Land of the Four Approaches, he dispatched a huge army under the command of General Lagune, who was much experienced in the art of warfare. The Tibetan army initially succeeded in capturing Drû Chöding but ultimately suffered a crushing defeat at the hands of the *pazap* militiamen of B’âko Tsho Dr’û, the six contingents of Paro, and of Wang Tshoche Gä, the eight contingents of Thimphu.

After the defeat of the Tsang Desi’s army, Tshewa Tendzi, Druba Kinle’s grandson, invited Zh’apdru Ngawa ’Namge to Tanggu and offered him the Tanggu monastery along with other properties. In 1619, the news reached Bhutan that the Tsang Desi Phüntsho ’Namge had died of smallpox. At about the same time, the Zh’apdru had a miraculous escape when an avalanche of rocks caused by an earthquake destroyed parts of a cave in which he was meditating at Tanggu. Following these occurrences, the Zh’apdru proclaimed the *Nga Cûdru*, sixteen tenets, which he had engraved on his seal as a symbol of his faith in his mission in Bhutan.

Later in the year 1619, the Zh’apdru received news of his father Tenbi Nyim’s demise. He arranged for the body to be brought from Tibet and cremated in the cave at Tanggu, where he had meditated previously. The Zh’apdru then laid the foundation of the Ceri monastery on the tenth day of the fifth month of the year of the Earth Monkey in the tenth Rapjung cycle. The Ceri monastery, inside which the Zh’apdru placed a silver *stûpa* containing the ashes of his father, was completed in one and a half years. Bhutan’s first monastic body consisting of thirty monks was then instituted at Ceri monastery, and the Zh’apdru invited his teacher Lhawa ’Lotrö to instruct them. The origin of *dr’atsha* and *rapde* in Bhutan date back to this historic occasion.

Thus whilst the Zh'apdru established the Druba Kâjü tradition in the Southern Land of the Four Approaches, there were spiritual leaders belonging to other schools who felt their existence threatened. They were the lamas of the Lhapa, 'Nä'nyingpa, Barapa, Kathokpa and Câz'ampa, known collectively as the 'Lam Khâ 'Nga coalition. The coalition forces attacked the Zh'apdru in 1629 when he was at Sinmodokha constructing the Sa'nga Z'apd'ön Phodra Dzong. The coalition was defeated, and its main leader 'Lam Pende of 'Langmalung in Wang (Thimphu) was killed in the encounter. However, the defeat of the coalition was not decisive. Taking advantage of the ongoing feud between the Zh'apdru and the rulers of Tibet, the 'Lam Khâ 'Nga coalition sought the help of the Tsang Desi Karma Tencong 'Wangpo, who had succeeded his father Tsang Desi Phüntsho 'Namge. Together the alliance attacked from six different points, but the invading forces were ultimately repelled and several of their commanders captured.

In view of the recurrent threat of external attack and internal revolts, the Zh'apdru embarked on the constructions of the citadels known as dzongs at various strategic points. This programme of fortification began at Pinakha in 1637 and 'Wangdi Phodra in 1638. Before the two dzongs could be completed, the Tibetan ruler Tsang Desi Karma Tencong 'Wangpo, instigated by the 'Lam Khâ 'Nga coalition, attacked the Zh'apdru for the third time at Pinakha. The 'Lam Khâ 'Nga coalition and their Tibetan allies were routed, and the Tsang Desi recognised the supreme authority of the Zh'apdru Ngawa 'Namge in Bhutan.

The fame of Zh'apdru Ngawa 'Namge spread to all the neighbouring countries, and the rulers of Cooch Bihar, Nepal and distant Ladakh sought his friendship and goodwill. The king of Ladakh presented the Zh'apdru with a number of villages in western Tibet that remained under Bhutanese control until the Chinese occupation of Tibet in 1959.

The fourth Gorkha king Rām Śāh and his successors sought spiritual guidance from the Zh'apdru. 'Lam D'amchö Päka, who was later to become

the fourth Jêkhem of Bhutan, served as preceptor at the Nepalese court for twenty years and was followed by twenty-two other Bhutanese lamas in succession.

The Gorkha kings in turn offered several estates to the Bhutanese government, which the Bhutanese government administered directly for many years, constructing several monasteries on them, the most well known being the Phâp Shingkö (*Svayambhūnāth*) in Kathmandu and Nagarthali in northeastern Nepal.

The Zh'apdru now consolidated his authority and was accepted as the supreme ruler throughout Bhutan. The Southern Land of the Four Approaches came to be known as Dru Ü, the land of the Drup or followers of the Druba Kâjü school of Mahāyāna Buddhism. With the seat of his government established at Pinakha, chieftains from all four directions of Bhutan regularly sent missions of tribute to pledge their loyalty to the Zh'apdru. These included the chieftains of Khaling, Mera Sakteng, Dungsam, Shâ, the northern regions and the chieftains of the duars in the south and southeast. For the administration and defence of the country, the Zh'apdru had many dzongs constructed.

The first dzong was constructed at Semtokha in 1629. The construction of Pinakha dzong was started in 1637, that of 'Wangdi Phodra dzong in 1638, and that of Trashichö dzong in 1641.

The dzongs of Gâsa and 'Lingzhi and the Drugä dzong at Paro were all three built between 1646 and 1649 to specifically guard against Tibetan and Mongol invasions. The other dzongs built by the Zh'apdru between 1646 and 1651, when he entered into his final retreat, were Trongsa dzong, Rinpung dzong, Chukha dzong, D'aga dzong, Bj'aga dzong, Lhüntsi dzong, Zh'emgang dzong and Trashigang dzong.

Meanwhile in Tibet, the authority of the Tsang Desi collapsed in 1641, and the control of Tibet came into the hands of the Gelup school under the fifth Dalai Lama. Like the Tsang Desi, the new authority in Tibet also could not tolerate a strong Drukpa state in the south. In 1644, a combined

Tibetan and Mongol army attacked Bhutan from the province of Lhodra in the direction of Bumthang. Once again the invaders were completely defeated, and the Bhutanese forces captured a large quantity of armour, weaponry and other war materials.

Ever mindful of the small size of Dru Ü and the hostile, hegemonist attitude of the Tibetan rulers, the Zh'apdru found it necessary to promote a distinct Bhutanese cultural identity, although Bhutan shared with Tibet the common heritage of Mahāyāna Buddhism. He therefore developed distinct Bhutanese religious ceremonies and rituals as well as dress and customs. He also introduced a code of conduct and etiquette known as Drilam 'Namzha to instil in the Bhutanese an abiding sense of pride in their distinctive customs and way of life.

As a result of the shared values inculcated by the Zh'apdru, Bhutan was able to preserve its sovereignty in the face of overwhelming odds in the years that followed, both from the Tibetans in the north and from the British in the south. The successors of the Zh'apdru were able to successfully repel seven more invasions by Tibet and fought eleven battles with the British.

Zh'apdru Ngawa 'Namge gave to Dru Ü a legal codex known as the *Kathrim*, which was originally passed down by word of mouth and was eventually committed to writing in 1727 by the tenth Jêkhem Tendzi Chöge. A system of recording land ownership and levying taxes was introduced along with laws regarding crime, inheritance, the conduct of officials and monks and the prohibition of tobacco.

The Zh'apdru also introduced an effective administrative system in Bhutan. The country was divided into large regions, each governed by a *pönlo*. Each region was in turn divided into districts, each of which was under the charge of a *dzongbô*. Wherever regions were found to be extensive, a sub-district officer known as a *dr'ungpa* would be appointed to administer a certain area. Village headmen known as *gap* were appointed as links between the people and the district administration.

In 1651, Zh'apdru Ngawa 'Namge retired from the affairs of state and entered into final retreat at Pinakha dzong. To succeed him, he introduced the dual system of government which endured for two and a half centuries until the establishment of the hereditary monarchy in 1907.

The dual system consisted of a secular ruler or Desi, known to the British as the “Dev Rājā” to look after temporal affairs and a religious head or Jêkhem, known to the British as the “Dharma Rājā” to tend to religious matters. The first Desi was Tendzi Druge, and the first Jêkhem was Päka Jungne. The absence of a suitable successor to Zh'apdru Ngawa 'Namge as head of state resulted, in the first half of the 18th century, in the institutionalisation of the theory of the triple incarnation of the body, speech and mind of the Zh'apdru in the form of three different persons. It was the mind incarnation that was always recognised as the legitimate head of state. Although in practice the incarnation of the Zh'apdru rarely wielded actual power, he would serve as an effective symbol of national identity. Civil authority was vested in the Desi, of which there were no fewer than fifty-four between 1651 and 1907. Thus it was that the Zh'apdru united the troubled Southern Land of the Four Approaches and developed it into the peaceful nation known as Dru Ü, a nation to which he bequeathed a rich religious and cultural heritage and a unique national identity. During the thirty-five years of his reign, the Zh'apdru built a fortified system of dzongs and more than once crushed the forces of foreign aggression. Many of these dzongs stand to the present day and continue to function as the seats of administration for most districts in modern Bhutan.

The legal codex of the Zh'apdru was fair and just and of such enduring value that today it continues to serve as the framework of the nation's modern judicial system. A gifted architect and learned scholar, a wise and brave holy warrior and a statesman of extraordinary vision, Zh'apdru Ngawa 'Namge is rightly regarded as the father of the Bhutanese nation.

Sample E: Prayer to Yeshê Tshogel

This Chöke text is a prayer to Yeshê Tshogel. The romanisation represents the sacred Bhutanese liturgical pronunciation of the classical literary language Chöke. The Chöke liturgical pronunciation resembles the pronunciation used in formal registers of speech in Dzongkha.

Chöke and Roman texts

མཁའ་འགྲོ་ཡེ་ཤེས་ཚལ་རྒྱལ་གྱི་སྤྲུགས་དམ།

Khandru Yeshê Tshogelg'i Thud'am

ཨོཾ་ཨེ་མོ་ཨ་ཧྲེ།

'Om! 'Emaho!

བདག་གིས་དུས་གསུམ་བསགས་པའི་དག་བ་ཡིས།

Dâg'i d'üsum sakpi gewa yi,

བདུད་དང་བར་ཆད་མི་མཐུན་ཕྱོགས་ཞི་ནས།

Düd'ang b'archet mithün chok zh'inä,

ཆོ་རིང་ནད་མེད་བདེ་ལེགས་ཚས་སྦྱད་ཤོག།

Tshering neme delek chöcöt shok.

ཆོས་ལ་དད་ཅིང་སྦྱད་པའི་མཐུ་སྟོབས་ཀྱིས།

Chöla d'etcing cetpi thutop ki,

སངས་རྒྱས་བསྟན་པ་དར་ཞིང་རྒྱས་པར་ཤོག།

Sangge tempa d'arzh'ing gäpar shok.

འཁོར་བའི་སེམས་ཅན་བདེ་ལ་འགོད་པ་ཡིས།

Khorwi semcen dela götpa yi,

སླ་མ་དམ་པའི་བྱུགས་དགོངས་རྫོགས་པར་ཤོག།

'Lama d'ampi thuk gong dzokpar shok.

སླ་མའི་བྱུགས་རྗེས་བདག་ཅག་མཆེད་གྲོགས་རྣམས།

'Lami thukjê dâca chetdr'ok 'nam,

ཉྱ་མོངས་ཁོང་ཁྲོ་ཆགས་སྤང་མེད་པ་དང་།

Nyönmong khongthro chakdang metpa d'ang,

ཚུལ་ཁྲིམས་རྣམ་དག་སྤོམ་གསུམ་དཔལ་དང་ལྷན་།

Tshülthrim 'namd'ak domsum peld'ang den,

ཉམས་ཐོད་རྟོགས་པའི་ཡོན་ཏན་འཕེལ་བར་ཤོག།

Nyamnyong tokpi yönten phelwar shok.

ཕྱག་རྒྱ་ཆེན་པོ་རྟོགས་པའི་ཡེ་ཤེས་ཀྱིས།

Chakja chenpo tokpi yeshê ki,

འབྲེལ་ཚད་དོན་ལྷན་འཁོར་གྱི་རྫོགས་དང་བཅས་།

Dreltshet d'önden khorg'i tshokd'ang cä,

ཟག་མེད་བདེ་བ་ཆེ་ལ་ལོངས་སྤྱོད་ཅིང་།

Z'akmet dewa chela longcöt cing,

པེཏོ་བཀོད་པའི་ཞིང་དེར་ཁྲིད་པར་ཤོག།

Petmo Kötpi zh'ingd'er thritpar shok.

བདེ་བ་ཅན་གྱི་ཞིང་མཆོག་དམ་པ་དེར།

Dewa ceng'i zh'ingchok d'ampa d'er,

སྐུ་གསུམ་སྒ་མ་ཨོ་རྒྱན་པ་ལྷ་ཡི།

Kusum 'lama 'Ugen Petma yi,

དྷི་མེད་རྒྱལ་བའི་སྐུ་དང་དབྱེར་མེད་ཅིང་།

Dr'imet gelwi kud'ang 'yermet cing,

རང་དོན་ཆོས་སྐུ་མདོན་དུ་འབྱུར་བར་ཤོག།

Rangd'ön chöku 'ngönd'u jurwar shok.

གཞན་དོན་ཐུགས་རྗེས་འཁོར་བ་མ་སྟོངས་བར།

Zhend'ön thukjê khorwa matong b'ar,

འབྲོ་བ་གང་ལ་གང་འདུལ་དེར་སྟོན་པས།

Drowa g'angla g'angdül d'ertön pä,

གཟུགས་སྐུའི་རྣམ་སྤྱུལ་ཀྱན་གྱི་དོན་བྱེད་ཅིང་།

Zukkui 'namtrül küng'i d'ön j'etcing,

འཁོར་བ་དོང་སྤྱུགས་འབྲོ་དོན་བྱེད་པར་ཤོག།

Khorwa d'ongtruk drod'ön j'etpar shok.

སྐུ་གསུམ་དབྱེར་མེད་འཁོར་འདས་ཡོངས་སུ་གྲོལ།

Kusum 'yermet khordä yongsu dr'öl,

མ་བཅོས་ལྷན་སྲུབ་འོད་གསལ་འདུས་མ་བྱས།

Macö lhündr'up ösel dü maj'ä,

དུས་གསུམ་འགྱུར་མེད་རྩི་ཆར་གྱི་སྐུ།

D'üsum jurmet Dorje Changg'i ku,

རྣམ་མཁུན་རྩོགས་པའི་སངས་རྒྱས་སྐུར་ཐོབ་ཤོག།

'Namkhen dzokpi Sangge nyurthop shok.

English translation

'Om! 'Emaho!

Pacifying evil powers and removing all obstacles and discordant influences,

Through the merit that I have accumulated in the three times,

May I practise the Dharma peacefully with health and long life.

By assiduous practise and faith in the Dharma,

May Buddha's doctrine spread and extend.

Establishing all beings of Saṃsāra in bliss,

May the purpose of the Holy Lama be fulfilled.

Without the misery of malice and passion,

Equipped with the Three Glorious Disciplines of the Pure Śīla,

Through the Lama's compassion, may we spiritual brothers

Increase the quality of our understanding.

Through the transcending awareness of Mahāmudrā Realisation,

May the intimate communion and the crowd of attendants

Be led to the Heavenly Fields of Petmo Kötpa,
Enjoying the Great Bliss which never ends.

In that Divine Land of Great Bliss,
May I reveal the Dharmakāya
and the Invisible Kāya of the Stainless Victor,
The Trikāya of Lama 'Ugen Petma.

Emanating Perfect Form for the benefit of all,
Displaying whatever is necessary to teach whoever is in need,
To empty Saṃsāra through compassion for others,
May I churn the depths of Saṃsāra for the sake of beings.

The indivisible Trikāya totally liberating Saṃsāra and Nirvāṇa,
Uncompounded, simple, self-perfecting and radiant,
The Kāya of Dorje Chang, unchanging throughout the three times,
May all beings quickly attain the Perfect Wisdom of Buddhahood.

Sample F: Prayer to Cenrezik

This Chöke text is a prayer to Cenrezik, whose Sanskrit name is Avalokiteśvara. Cenrezik is the highest bodhisattva of Mahāyāna Buddhism. As with the preceding Chöke text, the interlinear romanisation provided here represents the sacred Bhutanese liturgical pronunciation of Chöke. This prayer to Cenrezik is taken from the བཀའ་འབུམ་ *Kabum* of ཆོས་རྒྱལ་སྲིད་བཙུན་ ལྷམ་པོ་ the great Tibetan Dharma King Sontsen Gampo.

Chöke and Roman texts

སྤྱན་རས་གཟིགས་ཀྱི་གསོལ་འདེབས།
Cenrezikg'i Söldep

ཨ་ཨོ་ཨོ་ཀེ་ཤུ་ར་ཡ།

Namo Lokeshoraya,

ཐུགས་རྗེས་གཟིགས་ཤིག་འཇིག་རྟེན་དབང་ཕྱག་ཞབས། །

Thukjê zikshik jikten 'wangchuk zh'ap,

མགོན་ཐབས་མཛོད་ཅིག་རྗེ་བཙུན་ཐུགས་རྗེའི་གཏེར། །

Göncap dzöcik jetsün thukjei ter,

གསོལ་བ་འདེབས་སོ་འཕགས་མཆོག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Sölwa depso phakchok Cenrezik.

མཐའ་མེད་འཁོར་བའི་རྒྱ་མཚོ་ཆེན་པོ་ལས། །

Thamet khorwi jamtsho chenpo lä,

སྒྲོལ་བའི་དོད་དཔོན་མཛོད་ཅིག་སྟུན་རས་གཟིགས། །

Drölwi d'etpön dzöcik Cenrezik.

མི་ཤེས་གཏི་མུག་མུན་པས་འཐིབས་ཅིན། །

Mishê timuk münpä thiptsana,

གསེལ་བའི་སྒྲོན་མེ་མཛོད་ཅིག་སྟུན་རས་གཟིགས། །

Selwi drönme dzöcik Cenrezik.

དགྲ་ལ་ཞེ་སྤང་མེ་ལྟར་འབར་ཅིན། །

Drala zh'edang metar bartsana,

ཞེ་བའི་ཚུ་རྒྱུན་མཛོད་ཅིག་སྟུན་རས་གཟིགས། །

Zh'iwi chujün dzöcik Cenrezik

གཉེན་ལ་འདོད་ཆགས་ཚུ་བཞིན་འཁྱུགས་ཅིན། །

'Nyenla döchak chuzhin thruktsana,

གནས་ལུགས་ཉོགས་པར་མཛོད་ཅིག་སྟུན་རས་གཟིགས། །

'Näluk topkpar dzöcik Cenrezik.

ནོར་ལ་སེར་སྒྲའི་མདུད་པས་བསྐྱམས་ཅིན། །

Norla ser'nai dütpä damtsana,

གཏོང་བའི་གཉེར་པ་མཛོད་ཅིག་སྟུན་རས་གཟིགས། །

Tongwi 'nyerpa dzöcik Cenrezik.

ལུས་འདི་འབྱུང་བཞིའི་ནད་ཀྱིས་བློ་ཅོན། །

Lüdi jungzhî neki z'intsana,

སྤྱན་པའི་རྒྱལ་པོ་མཛོད་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

'Menpi gelpo dzöci Cenrezik.

འཆི་ཁར་འཆོར་ཞིང་འཛིགས་སྐྱག་བྱང་ཅོན། །

Chikhar tsherzh'ing jiktrak j'ungtsana,

ཞལ་སྤྱན་སེམས་གསོ་མཛོད་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Zh'eltön semso dzöci Cenrezik.

གྲགས་མེད་བར་དོའི་འཕྲང་ལ་འབྲམས་ཅོན། །

Dr'akmet b'ard'oi thrangla chamtsana,

མཇལ་བའི་ངོ་ཤེས་མཛོད་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Jelwi ngoshê dzöcik Cenrezik.

མང་པོའི་དྲྀལ་ནས་གཅིག་ཕྱར་འགྲོ་ཅོན། །

Mangpoi kilnä cikpur drotsana,

དག་པའི་ཞིང་དུ་སྤྱོད་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

D'akpi zh'ingd'u kölcik Cenrezik,

མངལ་སྒོ་ལས་ཀྱི་སྤྱག་བསྐྱལ་བྱང་ཅོན། །

'Ngelgo läki duk'ngel j'ungtsana,

འོད་ཀྱི་གུར་ཁང་ཕུབ་ཅིག་སྐྱུན་རས་གཟིགས། །

Ötki g'urkhang phupci Cenrezik.

མི་ཤེས་བྱིས་པའི་ལུས་སུ་གྱུར་ཅོན། །

Mishê j'ipi lüsu j'urtsana,

བློགས་མཆོག་བཤེས་གཉེན་མཛོད་ཅིག་སྐྱུན་རས་གཟིགས། །

Dr'okchok shê'nyen dzöcik Cenrezik.

རྟག་ཏུ་སྤྱི་བོར་བསྐོམ་ཞིང་གསོལ་འདེབས་ན། །

Taktu ciwor gomzh'ing söldepna,

རྩ་བའི་སྤྲ་མར་མཛོད་ཅིག་སྐྱུན་རས་གཟིགས། །

Tsawi 'lamar dzöcik Cenrezik.

སྤྱིང་ཁ་པོདློར་བསྐོམ་ཞིང་ཁྱེད་བསྟེན་ན། །

'Nyingkha petmor gomzh'ing khettena,

ཡི་དམ་ལྷ་མཆོག་མཛོད་ཅིག་སྐྱུན་རས་གཟིགས། །

Yid'am lhachok dzöcik Cenrezik.

ཕྱི་ནང་འགལ་རྒྱུན་བར་ཆད་བྱུང་ཅོན། །

Chinang gelken b'archet j'ungtsana,

ཞི་བའི་ཆོས་སྐྱོང་མཛོད་ཅིག་སྐྱུན་རས་གཟིགས། །

Zh'iwi chöcong dzöcik Cenrezik.

བཀེས་སྒྲིམ་སྤྱུག་བསྐྱེད་ནད་ཀྱིས་ཟིན་ཅན། །

Trêkom duk'ngel neki z'intsana,

ཅི་འདྲོད་དངོས་གྲུབ་སུམ་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Cidöt 'ngödrup tsölcik Cenrezik.

སྒྱེས་པའི་མཐའ་མ་འཆིབ་ངེས་པར་འོང། །

Kêpi thama chiwa ngêpar ong,

མ་འོང་ལུང་བསྟན་མཛོད་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Ma-ong lungten dzöcik Cenrezik.

ལྷང་ལྷང་ཡི་གེ་བྲུག་མའི་གསལ་འདེབས་ན། །

Lhanglhang yig'e dr'ukmai söldepna,

རྒྱུན་དུ་ཐུགས་རྗེས་གཟིགས་ཤིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Jünd'u thukjê zikshik Cenrezik.

དགེ་བ་འདི་ཡིས་སངས་རྒྱས་གོ་འཕང་མཆོག། །

Gewa diyi Sangge g'ophang chok,

སྤྱད་དུ་ཐོབ་པར་མཛོད་ཅིག་སྤྱན་རས་གཟིགས། །

Nyurd'u thoppar dzöcik Cenrezik.

འཕགས་པ་སྤྱན་རས་གཟིགས་དབང་ཐུགས་རྗེའི་གཏེར། །

Phakpa Cenrezik 'wang thukjei ter,

འཁོར་དང་བཅས་པ་བདག་ལ་དགོངས་སུ་གསོལ། །

Khord'ang cäpa dakla gongsusöl,

བདག་དང་ཕ་མ་རིགས་དྲུག་སེམས་ཅན་རྣམས། །

Dakd'ang phama rikdr'uk semcen 'nam,

སྙུར་དུ་འཁོར་བའི་མཚོ་ལས་བསྐྱལ་དུ་གསོལ། །

Nyurd'u khorwi tsholä dreld'usöl.

སྐྱེ་བ་འདི་དང་ཆོ་རབས་ཐམས་ཅད་དུ། །

Kewa did'ang tsherap thamcetd'u,

འགྲོ་བའི་མགོན་པོ་སྐུན་རས་གཟིགས་དབང་གིས། །

Drowi gönpo Cenrezik 'wangg'i,

མ་རྩོམ་ལམ་བཟང་མངོན་སུམ་བསྟན་ནས་ཀྱང་། །

Manor lamzang 'ngönsum tennäcang,

སྙུར་དུ་སངས་རྒྱས་ས་ལ་བཞག་དུ་གསོལ། །

Nyurd'u Sangge sala zhaktusöl.

English translation

Namo Lokeshoraya,

Mighty ruler of the world, regard us with compassion!

Revered Lord, Treasure of Mercy, be our refuge!

Most exalted Cenrezik, I pray to you.

From the great boundless ocean of Saṃsāra,
Cenrezik, guide me while crossing to the other shore.

When engulfed in the darkness of ignorance and misunderstanding,
Cenrezik, be a radiant lamp.

When I burn with anger against my enemies,
Cenrezik, act as a pacifying stream of water.

When caught in a whirlpool of attraction towards my relatives,
Cenrezik, allow me to understand the Nature of Being.

When I am tied by the knot of avarice to wealth,
Cenrezik, be the King of Doctors.

When terror and fear of death arises,
Cenrezik, restore my mind by showing your face.

When I wander friendless on the tortuous path of the B'ard'o,
Cenrezik, be as an honoured companion.

When I go alone from amidst many relatives and friends at the time of death,
Cenrezik, guide me to the Pure Fields.

When I suffer in the womb,
Cenrezik, pitch a tent of light.

When I possess the body of an untutored child,
Cenrezik, be my spiritual guide and friend.

When praying and meditating upon the crown of the head,
Cenrezik, be my root guru.

When meditating upon the White Lotus in the heart,
Cenrezik, be my Heruka.

When obstacles and difficulties occur inwardly and outwardly,
Cenrezik, grant me whatever siddhis I wish.

At the end of life, death is certain,
Cenrezik, foretell my future.

During the distinct recitation of the six letter prayer,
Cenrezik, look down with compassion.

May I attain the Supreme Level of Buddha
through the merit of this prayer and the blessing of Cenrezik.

Mind of powerful compassion, exalted Cenrezik,
Take me into your mind with your attendant,
I beseech you to guide all sentient beings of the six realms,
My parents and myself quickly across the ocean of Saṃsāra.

In this life and in all lives,
Through the power of Genrezik, the saviour of beings,
Having been shown the infallible noble path,
May we soon reach Buddhahood.